JUSTIN MAROZZI

# imperii islamice

## 15 ORAȘE CARE DEFINESC O CIVILIZAȚIE

„Excelentă, categorică, edificatoare"
*Sunday Times*

LITERA

JUSTIN MAROZZI

# imperii islamice

JUSTIN MAROZZI

imperii islamice

## 15 ORAȘE CARE DEFINESC O CIVILIZAȚIE

Traducere din limba engleză de
SILVIA PALADE

LITERA
București

*Islamic Empires*
*Fifteen Cities that Define a Civilization*
Justin Marozzi

Ediţie publicată pentru prima dată în limba engleză de Penguin Books Ltd, Londra în 2019




Editura Litera
tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: contact@litera.ro
www.litera.ro

*Imperii islamice*
*15 oraşe care definesc o civilizaţie*
Justin Marozzi

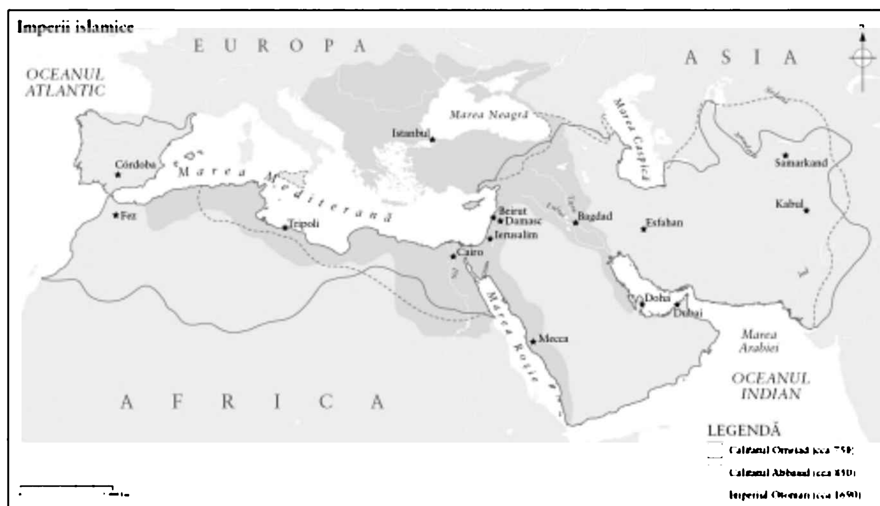

Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactori: Sabrina Florescu, Ilieş Câmpeanu
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MAROZZI, JUSTIN
Imperii islamice: 15 oraşe care definesc o civilizaţie /
Justin Marozzi. – Bucureşti: Litera, 2021
ISBN 978-606-33-7355-8
ISBN EPUB 978-606-33-7608-5
94
008

*Pentru J*

*Nu aş fi izbutit fără tine*


Orientul Mijlociu, Africa de Nord și Asia Centrală astăzi
EUROPA
ASIA
OCEANUL ATLANTIC
SPANIA
Córdoba
Marea Mediterană
Alger
Tunis
TUNISIA
Kairouan
Fez
Rabat
Marrakech
MAROC
Tripoli
Benghazi
ALGERIA
LIBIA
AFRICA
Atena
Marea Neagră
Istanbul
Ankara
TURCIA
CIPRU
SIRIA
LIBAN
Beirut
Damasc
ISRAEL ȘI TERITORIILE PALESTINIENE
Ierusalim
IORDANIA
Cairo
EGIPT
Mosul
Bagdad
IRAK
Marea Caspică
Teheran
Esfahan
IRAN
Basra
Al-Kuweit
KUWEIT
Shiraz
ARABIA SAUDITĂ
BAHRAIN
QATAR
Doha
Abu Dhabi
Dubai
EAU
Muscat
Medina
Riad
Jeddah
Mecca
Marea Roșie
YEMEN
OMAN
Sana'a
Aden
Marea Arabiei
OCEANUL INDIAN
UZBEKISTAN
Samarkand
AFGHANISTAN
Herat
Kabul
Kandahar



Imperii islamice
EUROPA
ASIA
OCEANUL
ATLANTIC
Marea Neagră
Marea Caspică
Istanbul
Córdoba
Marea Mediterană
Fez
Tripoli
Beirut
Damasc
Ierusalim
Cairo
Bagdad
Esfahan
Samarkand
Kabul
Doha
Dubai
Mecca
Marea Roșie
Marea
Arabiei
OCEANUL
INDIAN
AFRICA
LEGENDĂ

# NOTĂ EXPLICATIVĂ CU PRIVIRE LA SCRIEREA CUVINTELOR ARABE

Ar trebui să scriem Mohammed, Muhammad sau Mahomed? Quran, Koran ori Qur'an? Transliterarea cuvintelor arabe este un demers riscant şi poate chiar uşor pedant. Există diferite sisteme de transliterare „exactă" a cuvintelor arabe, însă, în general, acestea sunt foarte complicate şi prea puţin atrăgătoare din punct de vedere estetic. Mi-am propus să procedez în aşa fel încât lucrurile să fie cât mai simple cu putinţă şi cât mai uşor de înţeles pentru publicul larg. Nu vreau să împrăştii pe tot cuprinsul cărţii semne diacritice asemănătoare unor confetti, ici un punct sub un „s" şi un „h", colo o liniuţă deasupra unui „i" sau unui „a", apostrofuri şi liniuţe de unire dând buzna ca nişte oaspeţi nepoftiţi. Dacă aş avea de ales între *Tārīkh al-'Irāq bayna lh.tilālayn* (titlul cărţii lui Abbas al Azzawi *Istoria Irakului între două ocupaţii*) şi *Tarikh al Iraq bayn al Ihtilayn*, aş alege fără nici o ezitare cea de-a doua variantă.

Am preferat să transcriu litera arabă guturală qaf sau ق folosind litera *q* mai curând decât litera *k* – adică exact invers faţă de felul cum am procedat în ultima mea carte, ceea ce înseamnă că mă fac deja vinovat de inconsecvenţă. Am preferat să ignor cu desăvârşire litera problematică 'ayn sau ع– imposibil de pronunţat pentru cei care nu ştiu araba, şi care este de obicei redată prin *a*, *aa* sau chiar *3* – căci ce înseamnă un apostrof sau chiar un 3 pentru un cititor care nu ştie araba ori nu cunoaşte aspectele complexe ale pronunţiei arabe? Cei care stăpânesc foarte bine limba arabă vor înţelege cu siguranţă despre ce este vorba, în timp ce alţii nici nu îi vor observa absenţa. Prin urmare, califul Ma'mun devine pur şi simplu Mamun, iar 'Iraq devine Irak. Prefer să nu folosesc liniuţa de unire pentru articolul hotărât, aşadar vom avea Al Mansur şi Al Amin în loc de Al-Mansur şi Al-Amin, atunci când sunt menţionate prima oară, iar apoi Mansur şi Amin.

Mai sunt în această carte şi alte abateri de la cele mai riguroase practici ştiinţifice moderne. Atunci când editorul cărţii *Cei şapte stâlpi ai înţelepciunii* i-a adresat rugămintea lui T.E. Lawrence să scrie cât mai clar

cu putinţă, acesta din urmă i-a răspuns ironic: „Există câteva «sisteme ştiinţifice» de transliteraţie, folositoare acelora care ştiu suficientă arabă încât să nu mai aibă nevoie de ajutor, însă inutile în cazul celorlalţi. Eu scriu numele proprii aşa cum cred de cuviinţă, ca să arăt cât de absurde sunt sistemele“. Departe de mine gândul de a insinua că aceste sisteme sunt absurde. Totuşi, cu mai puţină insolenţă, i-am urmat exemplul. Şi, ca să răspund la întrebarea cu care am început, profetul este Mohammed, iar cartea sfântă pe care i-a revelat-o Allah se numeşte Quran.*

Întrucât grafiile care s-au încetățenit în limba română sunt Mahomed şi Coran, le vom folosi pe acestea pe tot parcursul cărţii. (n.tr.)

# Prefață

„În ziua de azi, mă simt stânjenit de faptul că sunt arab", mi-a mărturisit de curând un prieten tunisian. „Oriunde privești vezi numai haos, conflicte violente, vărsare de sânge, dictatură, corupție, nedreptate, șomaj. Singurul lucru la care suntem pe primul loc în lume este terorismul."

Într-adevăr, în prezent, aceasta este percepția generală în Occident, ca de altfel și în lumea arabă. Însă, evident, aceasta nu este nici pe departe întreaga poveste – și nici nu a fost mereu așa. Cu o mie de ani în urmă, civilizația islamică domina lumea. Pentru un arab musulman, era la ordinea zilei mândria de a se afla în vârful ierarhiei mondiale, nu rușinea de a lâncezi pe o treaptă inferioară. Multe dintre splendidele orașe din Africa de Nord, din Orientul Mijlociu și din Asia Centrală erau minuni arhitecturale, intelectuale și economice în adevăratul sens al cuvântului. Damasc, Bagdad, Córdoba, Cairo, Fez sau Samarkand, capitalele unor imperii islamice succesive, erau renumite – și adesea temute – în întreaga lume. Ele reprezentau o combinație captivantă de autoritate militară, măreție artistică, putere comercială și profunzime spirituală, fiind totodată deschizătoare de drumuri în știință, medicină, matematică, astronomie, cartografie, caligrafie, istorie, geografie, drept, muzică, teologie, jurisprudență și filosofie, fiecare metropolă aducându-și propria contribuție pe tărâmul inovațiilor și al descoperirilor. Depășită militar, demografic și intelectual, Europa creștină privea înspre sud și către răsărit cu invidie, cu teamă și cu dușmănie. În timp ce Bagdadul se putea lăuda cu o populație de aproximativ 800 000 de locuitori în veacul al IX-lea, Londra și Parisul nu aveau mai mult de 20 000 în jurul anului 1100. Orașele islamice erau pe atunci întruchiparea unei civilizații superioare.

Cuvântul civilizație provine din latinescul *civis* („cetățean"), care, la rândul său, este înrudit cu *civitas* („cetate"). De la aceste origini etimologice este doar un pas până la ideea potrivit căreia un oraș civilizează – îi îndepărtează pe oameni de la un stil de viață sălbatic, barbar –, iar fără orașe nu există civilizație. În orașe, mai curând decât în

deşert, în pustietate, în stepe, în munţi sau în jungle, oricât de frumoase şi de înălţătoare ar fi ele, şi-a atins omenirea întregul potenţial: excelând în arte şi în ştiinţe, explorând condiţia umană şi lăsând o moştenire literară nepieritoare.

Totuşi, în ce priveşte originile geografice ale civilizaţiei, limba latină nu ne oferă prea multe indicii. Trebuie să ne îndreptăm privirea la est de cetatea Romei, la 4 800 de kilometri depărtare, către teritoriul de azi al Irakului, pe care vechii greci îl numeau Mesopotamia Inferioară, pământul irigat şi fertil dintre fluviurile dătătoare de viaţă Tigru şi Eufrat**. Începând cu epoca sumeriană din mileniul al VI-lea î.Hr. şi continuând cu perioadele babiloniană, asiriană, ahemenidă, seleucidă, partă, romană şi sassanidă, au înflorit pe acest teritoriu imperii succesive, civilizaţii şi mari cetăţi precum Akkad, Assur, Babilon, Ur, Uruk, Ninive, Nippur şi Nimrud. Aceste oraşe antice născute din splendoarea lutului dăruit de câmpia Mesopotamiei au dominat lumea din jurul lor şi au intrat în istorie. Cele mai multe dintre ele se transformaseră în ruine când s-a ivit islamul în veacul al VII-lea.

Dacă Mesopotamia a dat lumii primele oraşe, imperiile islamice care au urmat în această regiune au lăsat posterităţii câteva dintre cele mai frumoase capitale văzute vreodată. Această carte prezintă 15 dintre ele, punând accentul pe un singur oraş în fiecare dintre cele 15 secole de islam din momentul naşterii noii credinţe propovăduite de profetul Mahomed şi până azi. În felul său, fiecare a contribuit hotărâtor la istoria lumii musulmane.

Cartea *Imperii islamice* înfăţişează o istorie a acestei lumi prin intermediul câtorva dintre oraşele ei emblematice şi de-a lungul câtorva dintre cele mai importante şi mai dramatice momente, punând accentul pe ceea ce Herodot, „părintele istoriei“ din secolul al V-lea î.Hr., numea „isprăvi măreţe şi minunate“. Această istorie începe în veacul al VII-lea şi se încheie în secolul XXI, cu incursiuni intermitente în prezent.

Este firesc ca firul naraţiunii noastre să pornească din cetatea Mecca, acolo unde a început istoria islamului, în deşertul Hijaz al Arabiei, şi care rămâne până azi cel mai sfânt loc din lume pentru 1,5 miliarde de musulmani, Steaua Polară spre care aceştia îşi îndreaptă privirea de cinci ori pe zi atunci când îşi rostesc rugăciunea. Acest loc este unic în lumea

musulmană şi prin faptul că este interzis accesul celor care nu sunt musulmani, tradiţie respectată cu sfinţenie de-a lungul veacurilor, păstrată până azi. Spre deosebire de orice alt oraş descris în această carte, Mecca este prin definiţie un oraş exclusivist, un sanctuar al purităţii absolute din care sunt excluşi cei aparţinând altor religii. În acest sens, este emblematică pentru complexul de superioritate al islamului.

Lumea a fost zdruncinată din temelii de călăreţii arabi care au ţâşnit din deşert şi au deschis calea cuceririlor islamice în veacul al VII-lea. Din Peninsula Arabiei în timpul vieţii profetului, Imperiul Islamic s-a extins rapid către nord şi vest sub conducerea primilor patru succesori ai profetului în calitate de califi – Rashidun („cei bine călăuziţi") –, anume Abu Bakr, Umar, Uthman şi Ali. Prima mare capitală a Imperiului Islamic a fost Damasc, de unde dinastia Omeiazilor (661–750) şi-a extins dominaţia islamică formând unul dintre cele mai mari imperii ale lumii, care se întindea de pe coasta atlantică a Africii de Nord şi a Peninsulei Iberice în vest până la munţii din Asia Centrală şi la graniţele Chinei şi Indiei în est.

După ce o răscoală sângeroasă a pus capăt dinastiei Omeiazilor în anul 750, a urmat dinastia abbasidă, care a domnit între anii 762 şi 1258, avându-şi reşedinţa în noua şi splendida metropolă Bagdad, Oraşul Păcii. De-a lungul acestor 500 de ani, Bagdadul a fost oraşul nodal al lumii, cu palate opulente, cu moschei şi madrase care se înălţau până la cer, cu biblioteci, universităţi şi colegii unde cugetau oameni dintre cei mai eruditi, majoritatea musulmani, cu o reţea sofisticată de drumuri şi canale, cu spitale bine orânduite şi pieţe înfloritoare. Bagdadul era o capitală cosmopolită prin excelenţă, un oraş în care arta, muzica, vinurile alese şi poezia (atât de îndrăzneaţă uneori încât îi şochează şi pe cititorii moderni) erau o mărturie a pluralismului încrezător în sine al islamului.

De-a lungul secolelor, Imperiul Islamic s-a fărâmiţat. În anul 929, din îndepărtatul Al Andalus, emirul sau prinţul Abd al Rahman al III-lea (domnie 929–961) a renunţat să mai fie loial Bagdadului şi a declarat un califat rival în Córdoba. Înţesat cu eruditi de seamă care trudeau din greu în vastele sale biblioteci, oraşul andaluz a devenit *decus orbis*, „podoaba lumii".

Ierusalimul intră în centrul povestirii mele cu ocazia apocalipticei cruciade din 1099, a cărei infamie s-a păstrat în memoria multor musulmani până azi. Cunoscut de arabi sub denumirea de Al Quds, oraşul este doar un pic mai puţin sfânt decât Mecca în cadrul islamului şi întruchipează veneraţia omenirii faţă de religie, precum şi predilecţia adesea fatală pentru rivalitate şi dezbinare. Secole întregi marcate de nesfârşite conflicte, care continuă şi astăzi, au făcut ca Ierusalimul să aibă renumele nedorit de cel mai disputat oraş din lume.

După înfrângerea umilitoare suferită în Prima Cruciadă de la sfârşitul secolului al XI-lea, ne îndreptăm atenţia către Cairo – Al Qahira („cea triumfătoare") – unde destinul s-a dovedit mai binevoitor faţă de musulmani sub conducerea legendarului lider kurd Saladin în secolul al XII-lea. Cruciaţii au fost alungaţi, Ierusalimul a fost recucerit, iar musulmanii şi-au redobândit onoarea. Islamul sunnit şi prestigiul şi-au reluat locul în centrul lumii musulmane.

La mii de kilometri depărtare, la capătul vestic al lumii islamice, se înălţa triumfător un oraş în veacul al XIII-lea. Cunoscut sub denumirea de „Atena Africii", Fez s-a evidenţiat în timpul dinastiei marinide (1244–1465) ca un centru cultural efervescent care rivaliza cu Europa lui Dante, Toma d'Aquino, Froissart, Bacon şi Chaucer. Acest întins oraş vechi *(medina)* rămâne până azi cel mai mare din lume şi unul dintre cele mai fermecătoare locuri de pe Pământ.

În secolul al XIV-lea, nici un alt oraş din lumea islamică nu putea concura cu Samarkandul, „Perla Orientului", la fel cum nici un conducător musulman nu se putea măsura cu Timur Lenk, atotputernicul zeu al războiului, mai bine cunoscut în Occident sub numele de Tamerlan. Războinicul care a reuşit să construiască singur un imperiu şi care, timp de peste patru decenii, a fost neînfrânt în luptă a transformat oraşul Samarkand într-o metropolă fără pereche, împânzită de cupole albastre şi monumente uimitoare admirate pe tot cuprinsul Asiei. Dar a transformat în ruine multe dintre cele mai frumoase oraşe de pe continent – câteva descrise în această carte –, lăsând în urma lui doar mormane înalte din capetele duşmanilor.

În primele opt secole de la naşterea sa, islamul a reprezentat un pericol constant pentru creştinătate. Această confruntare a ajuns la

apogeu în 1453, odată cu extraordinara cucerire a Constantinopolului de către tânărul sultan otoman Mehmed al II-lea, cucerire îndelung aşteptată şi pe care multe armate musulmane încercaseră să o realizeze de-a lungul timpului. A fost un eveniment seismic al cărui ecou îl resimt şi astăzi cu durere atât de mulţi greci şi cu mândrie atât de mulţi turci. Şi, deşi nu s-a întâmplat peste noapte, tranziţia lentă de la Constantinopolul creştin la Istanbulul musulman a avut o semnificaţie enormă şi de durată.

Pe platourile înalte ale munţilor Hindukuş din Asia Centrală, s-a născut un nou Imperiu Islamic în veacul al XVI-lea. Din capitala Kabul, Babur „Tigrul", stră-stră-strănepot al lui Timur, a cucerit teritoriile din sud şi a întemeiat durabilul Imperiu Mogul care avea să transforme subcontinentul indian şi care va supravieţui până în 1857. La fel de ambiţios cu pana de scris, precum a fost cu sabia, Babur este apreciat în lumea întreagă ca autor al lucrării *Baburnama*, una dintre comorile literaturii musulmane. Povestind despre petreceri înecate în vin şi cu parfum de haşiş şi despre expediţii militare temerare prin munţi, această autobiografie îndrăzneaţă infirmă teoria răspândită în Occident potrivit căreia islamul este monolitic, auster şi intolerant. Ne aminteşte elegant de pluralismul timpuriu al lumii islamice.

Esfahan este unul dintre puţinele oraşe non-arabe incluse în această carte. În timp ce majoritatea capitalelor descrise aici reprezintă secta ortodoxă sunnită a islamului, Esfahan este o comoară a lumii şiite. Splendoarea sa arhitecturală ar fi de ajuns pentru a justifica includerea acestui oraş în cartea de faţă, chiar şi fără povestea şahului Abbas I, cel care l-a creat şi reinventat uimitor pe când ducea Imperiul Safavid (1501–1722) pe noi culmi în secolul al XVII-lea – o provocare extraordinară pentru otomanii de la vest şi pentru mogulii de la est. Nu este de mirare că poeţii au înălţat un elogiu oraşului Esfahan considerându-l „o jumătate a lumii".

Multă vreme libienii au numit oraşul Tripoli „mireasa mării". Astăzi unii îl numesc „văduva mării", din cauza evenimentelor sângeroase care au urmat revoluţiei din 2011; pe când scriu aceste rânduri, la începutul anului 2019, o ploaie de gloanţe se abate peste oraş. Cu toate că secolul al XVIII-lea nu a marcat nici punctul culminant, nici momentul cel mai nefast al oraşului, a reprezentat totuşi unul dintre capitolele cele mai

importante din istoria lui prin înlăturarea temerară a hegemoniei otomane de către îndrăzneaţa dinastie Karamanli. Această familie a domnit din 1711 până în 1835, răstimp în care flota sa de piraţi a devenit coşmarul navigatorilor din apele Mediteranei. Datorită corsarilor săi berberi neînfricaţi, care includeau europeni convertiţi la islam, Tripoli a intrat mai puternic ca niciodată în conştiinţa atât a otomanilor, cât şi a europenilor.

Unde mai bine decât la Beirut, „Parisul Orientului Mijlociu", poate fi ilustrată sofisticata viaţă citadină din veacul al XIX-lea? În perioada de declin a Imperiului Otoman şi într-un moment de efervescenţă a relaţiilor diplomatice şi comerciale cu lumea europeană, a înflorit aici spectaculos un amestec de musulmani şi creştini, valorificând geniul local pentru comerţ, îmbogăţindu-i pe rezidenţii cosmopoliţi şi ridicând foarte sus ştacheta pentru hedonişti. În conflictele periodice, uneori catastrofale, dintre diferitele secte şi comunităţi – un punct forte şi totodată unul slab – există şi o latură mai crudă a istoriei Beirutului, care a rămas la fel de relevantă până în prezent.

Puţini ar fi putut anticipa că o comunitate mică de pescari din Golful Arabiei, complet necunoscută lumii exterioare, se va transforma în câteva decenii ale secolului XX într-un oraş-stat înţesat de zgârie-nori renumiţi. Şi totuşi, visul aproape imposibil de realizat al unei familii înzestrate cu un instinct visceral pentru comerţ a prins contur în oraşul Dubai, care a devenit un loc foarte căutat de arabii care fug de represiune şi de corupţie, precum şi de occidentalii dornici să se îmbogăţească sau de muncitorii săraci din Asia şi de pe subcontinent aflaţi în căutarea unei vieţi mai bune. Dubai nu este doar un oraş arab, este un oraş cu adevărat universal.

Povestea noastră se încheie în contemporaneitate într-un alt oraş-stat nu mai puţin uimitor. Asemenea unei crisalide care se metamorfozează într-un fluture, Doha s-a transformat dintr-un sătuc de pescuitori de perle în cel mai bogat oraş al lumii din secolul XXI. Acest fenomen urban care se dezvoltă cu o viteză ameţitoare s-a născut inexplicabil din deşertul necruţător al Arabiei. La fel ca în Dubai, o familie este *primus inter pares* şi îşi doreşte cu orice preţ să fie recunoscută pe plan internaţional. Setea familiei Al Thani de a aduna cât mai multe trofee

internaţionale, de la Harrods şi Shard din Londra până la clubul de fotbal Paris St. Germain şi la investiţii în companiile cel mai bine cotate, cum ar fi Porsche, Siemens sau Credit Suisse, a pus definitiv pe harta lumii Qatarul şi capitala sa aflată în plină expansiune. La fel ca vecinul său Dubai, Doha este cu adevărat o minune a lumii moderne.

Trebuie să subliniez că selecţia oraşelor este foarte personală. Deşi unele, cum ar fi Mecca, Damasc, Bagdad, Cairo şi Istanbul, şi-ar fi găsit locul în orice istorie a lumii islamice, ar fi perfect posibilă o listă diferită care să cuprindă cele 15 secole de islam. Jakarta, Lahore şi Delhi nu sunt incluse aici, deşi sunt reprezentative pentru cele trei ţări cu cea mai numeroasă populaţie musulmană din lume. Nu sunt incluse nici Balh, Buhara, Khiva, Tabriz, Shiraz, Mosul, Merv, Alep sau Ghazni, câteva dintre oraşele care au strălucit odinioară pe firmamentul islamic. Nici oraşul sfânt Kairouan din Tunisia nu a reuşit să prindă un loc în lista mea. Cu doar un singur oraş pentru fiecare secol în parte, competiţia a fost foarte strânsă. Ajungând în zilele noastre, Marsilia sau Bradford, în loc de Doha, ar fi putut să ofere cu uşurinţă o perspectivă foarte diferită în ce priveşte secolul XXI. Experienţa mea de câteva decenii ca jurnalist şi istoric, începând cu Istanbul, Cairo şi Tripoli în perioada adolescenţei, este strâns legată de Orientul Mijlociu, Africa de Nord şi Asia Centrală. De aceea am ales oraşe din aceste trei regiuni, care simbolizează leagănul şi totodată centrul lumii islamice.

Islamul este divers şi dispersat, întinzându-se dinspre Orientul Îndepărtat şi America de Nord până în Africa şi Europa, fiind religia cu cea mai rapidă expansiune, însă arabii au jucat un rol disproporţionat. Araba este limba în care a fost scris Coranul, limba în care Mahomed a primit revelaţia într-o peşteră de lângă Mecca, prin urmare cea mai pură limbă a islamului. Prezenţa în inima Peninsulei Arabiei a oraşelor Mecca şi Medina, fundamentală în istoria religiei, justifică accentul pus pe această regiune ca nucleu al lumii musulmane.

*

Câteva cuvinte despre metoda folosită în această carte. Arhivele, istoriile, biografiile, jurnalele de călătorie, scrisorile, hărţile, picturile, fotografiile şi toate celelalte surse documentare sunt necesare şi esenţiale pentru un istoric, însă nu exclud mărturiile oamenilor din prezent. Aşa cum în

tragedia *Coriolan* de Shakespeare, tribunul roman Sicinius îi întreabă pe cetăţeni: „Oraşul! Ce e alt decât poporul?“, iar cetăţenii răspund: „Aşa-i! Aşa-i, poporul e oraşul“[1]. Vocile bărbaţilor şi ale femeilor care trăiesc în aceste 15 oraşe oferă o nouă perspectivă asupra unor teme importante şi actuale ale lumii islamice.

Şi dacă ascultăm cu atenţie, există un dialog constant între vocile lumii noastre contemporane şi rădăcinile ei istorice. Capricioasa Clio, muza istoriei, îşi face simţită prezenţa mai des decât credem. De pildă, în visul unui om de a reface un imperiu care s-a prăbuşit cu un secol în urmă, când preşedintele Turciei le spune concetăţenilor săi că Turcia este „singura ţară care poate conduce lumea musulmană“[2]. Îi simţim prezenţa şi în discuţiile contemporane despre istoria islamică, despre libertate şi democraţie, despre drepturile omului şi represiune, despre terorism şi presupusul conflict dintre Occidentul creştin şi Orientul musulman, despre amestec străin şi teorii ale conspiraţiei, despre sciziuni, toleranţă şi intoleranţă, despre *fitna*, un cuvânt arab ce înseamnă discordie şi dezordine, care au zguduit din temelii lumea musulmană în ultimii ani – precum şi în stânjeneala prietenului meu tunisian de a mărturisi că este arab.

Împreună, aceste 15 oraşe ne spun o poveste foarte diferită de cea care predomină în prezent, o poveste captivantă despre tăria, erudiţia şi spiritualitatea islamului. Aceste oraşe ne vorbesc despre cutezanţă şi despre o dorinţă permanentă de inovaţie, trăsături care au făcut islamul, timp de multe secole, cea mai mare civilizaţie a lumii. Şi, poate, mai presus de orice, ele evocă un spirit al toleranţei, al pluralismului şi al cosmopolitismului, care erau odinioară parte integrantă a măreţiei lumii islamice şi pe care mulţi speră să le readucă la viaţă.

Cuvântul „Irak“ – de la cuvântul arab care înseamnă venă sau rădăcină – îşi are originile îndepărtate în cetatea sumeriană Uruk, în jurul anului 4000 î.Hr., devenind apoi „Erech“ în aramaică şi „Eragh“ în persană. (n.a.)

# 1. Mecca – Mama Tuturor Oraşelor (secolul al VII-lea)

*Noi vedem deseori îndreptarea feţei tale către cer. Să te îndreptăm către o* qiblah*** *care-ţi va plăcea. Aşadar, îndreaptă-ţi faţa spre Moscheea cea Sfântă! Şi oriunde aţi fi, îndreptaţi feţele voastre către ea!*

Coran 2:144****

De secole, Mecca a fost o aspiraţie aproape intangibilă pe care o nutresc cei mai mulţi musulmani care nu reuşesc să facă anevoiosul pelerinaj *hajj*, adesea periculos şi întotdeauna foarte costisitor. Norocoşii care reuşesc totuşi să-şi împlinească acest deziderat descriu cu lacrimi în ochi *hajj* ca experienţa spirituală cea mai înălţătoare din viaţa lor, folosind cuvinte precum „copleşitoare“, „tulburătoare“ şi „plină de smerenie“. Fiecare pelerin – femeie ori bărbat – se simte copleşit de o experienţă profundă într-o stare de comuniune fără egal în istorie.

Oraşul în care s-a născut profetul Mahomed este venerat de musulmani atât pentru revelaţiile divine din veacul al VII-lea, cât şi pentru statutul totemic al sanctuarului Kaaba, cubul de granit negru considerat Lăcaşul lui Dumnezeu, aflat în centrul pelerinajului. Coranul le cere tuturor musulmanilor care pot din punct de vedere fizic şi financiar să facă hagialâcul la Mecca, singurul loc din lume unde o astfel de vizită este obligatorie. Următoarele secole de tradiţie şi de pelerinaj nu au făcut decât să sporească strălucirea acestui oraş unic în lumea islamică. Mecca este centrul imuabil şi incontestabil al islamului, steaua călăuzitoare spre care musulmanii din lumea întreagă îşi îndreaptă rugăciunile; Kaaba este singurul punct de pe planetă în jurul căruia pelerinii se învârt la propriu.

Astăzi un turn cu ceas se înalţă la 600 de metri deasupra sanctuarului Kaaba, eclipsând complet monumentul sacru care a inspirat construirea lui. Dacă un porumbel şi-ar lăsa rubedeniile înaripate să ciugulească seminţe în ţărână şi s-ar ridica în zbor până la aceste înălţimi ameţitoare, de-acolo de sus ar zări la nord ceea ce ar putea fi luat drept un imens

stadion plin ochi cu suporteri îmbrăcaţi în alb care se învârt într-o procesiune în jurul unui obiect dreptunghiular. Şi totuşi, nu este o arenă sportivă. Abraj Al Bait sau Makkah Royal Clock Tower, un complex de zgârie-nori alcătuit din hoteluri de lux, apartamente şi malluri comerciale, la care se adaugă heliporturi, jacuzzi, saune, cafenele, saloane de înfrumuseţare, centre de afaceri, săli de bal şi majordomi în exerciţiul funcţiunii 24 de ore din 24, se înalţă deasupra celei mai sfinte dintre moscheile islamului, Masjid al Haram sau Moscheea Sfântă, şi deasupra cubului din centrul său, Kaaba. O dată pe an, în cea mai amplă procesiune religioasă din lume, un şuvoi de oameni înconjoară de şapte ori acest bloc de piatră înalt de 13 metri, adresând rugăciunea sa colectivă către Cel Atotputernic.

Cel mai sfânt loc al islamului a fost martorul foarte multor schimbări de-a lungul celor 15 secole care s-au scurs de la naşterea profetului Mahomed, începând cu o serie de exproprieri şi „îmbunătăţiri" în timpul califilor Umar (634–644) şi Uthman (644–656), însă nici una nu a fost introdusă atât de rapid şi nu a transformat atât de radical profilul oraşului precum schimbările petrecute în secolul XXI. În 2002, pentru a face loc noului complex Clock Tower, autorităţile saudite au demolat fortăreaţa Ajyad, citadela otomană construită în jurul anului 1780 pentru a proteja Mecca de invadatori. În contextul protestelor internaţionale care au urmat, guvernul turc a caracterizat această distrugere drept o „crimă împotriva umanităţii... şi un masacru cultural"[1]. Ca o întorsătură ciudată a vechii zicale cu muntele şi Mahomed, saudiţii au nivelat şi colina Bulbul pe care fusese construită fortăreaţa.

Unele vestigii istorice din Mecca, precum cele legate de patriarhul Avraam, legendarul ziditor al sanctuarului Kaaba, păstrate chiar în centrul sfintei moschei, sunt venerate într-o mai mare măsură decât altele. Fundaţia complexului Makkah Royal Clock Tower acoperă aproape 95% din suprafaţa pe care se aflau construcţiile vechi de un mileniu ale oraşului Mecca, incluzând 400 de situri cu valoare culturală şi istorică. Casa lui Abu Bakr, prietenul cel mai apropiat al lui Mahomed şi primul calif al Imperiului Musulman (632–634), a fost acoperită de Makkah Hilton. Casa care a aparţinut primei soţii a profetului, Khadija, a devenit

un complex de băi publice. Nici măcar casa profetului nu a fost cruţată. Ea a fost îngropată sub fundaţia unui nou palat regal.[2]

În ciuda dimensiunii sale monstruoase, Makkah Royal Clock Tower este doar o mică parte dintr-un vast program de dezvoltare de miliarde de dolari care transformă Mecca din temelii. Această amplă operaţiune de distrugere şi de reconstrucţie a provocat multă suferinţă multor musulmani şi non-musulmani. În 2014, secţiunea otomană a moscheii, care cuprindea cele mai vechi vestigii, precum coloane de marmură construite de o serie de conducători începând cu sultanul Suleiman şi terminând cu sultanul Murad al IV-lea între anii 1553 şi 1629, a fost demolată pentru a face loc unor săli de rugăciune supraetajate şi dotate cu aer condiţionat. La vest de Marea Moschee se află proiectul Jabal Omar care constă în nivelarea încă unei coline şi construirea încă unui pâlc de zgârie-nori format din hoteluri de lux. În partea de nord se lucrează la proiectul de dezvoltare Al Shamiya, mai precis o extindere a moscheii care va permite găzduirea a 250 000 de oameni şi construirea unor noi spaţii de rugăciune pe o suprafaţă de 300 000 de metri pătraţi.

Guvernul saudit susţine că dezvoltarea este esenţială pentru a putea găzdui un număr tot mai mare de pelerini care generează venituri, estimându-se că acest număr va continua să crească semnificativ de la aproximativ două milioane cât este în prezent. Marele muftiu al Arabiei Saudite, şeicul Abdul Aziz Bin Abdullah al Sheikh, spune că naţiunea ar trebui să mulţumească guvernului pentru această operaţiune de reconstrucţie vitală.[3]

Totuşi, numeroşi locuitori ai oraşului sunt profund nemulţumiţi de faptul că oraşul lor sfânt se transformă într-un fel de Las Vegas. Sami Angawi, arhitectul saudit şi fondatorul Centrului de Cercetare Hajj, consideră că această transformare a celui mai sfânt loc al islamului vine în totală contradicţie cu natura oraşului Mecca şi cu sfinţenia Lăcaşului lui Dumnezeu. Este, declară el, „ceva de nedescris. Ei transformă sanctuarul sfânt într-o maşinărie, într-un oraş lipsit de identitate, fără trecut, fără moştenire culturală şi fără mediu natural. Ne-au luat până şi munţii“[4]. Criticii au subliniat că ordinul fostului rege Abdullah de a concepe un plan general pentru Mecca şi împrejurimile sale a fost dat când vasta operaţiune de construcţie se afla în desfăşurare de multă

vreme. Pe lângă pierderea vestigiilor din perioada timpurie a civilizației islamice, această reconstrucție din temelii are consecințe nefaste și în privința laturii umane. Locuitorii acestui străvechi cartier au primit înștiințarea că vor fi evacuați de-abia cu o săptămână înainte ca partea istorică a orașului vechi să fie rasă de pe fața pământului. „Oameni care locuiesc aici de generații sunt scoși afară cu forța pentru a face loc acestor castele de marmură înalte până la cer", declară Irfan al Alawi, director al Fundației pentru Cercetarea Moștenirii Islamice din Mecca.[5]

Reacțiile pelerinilor sunt amestecate. Unii cred că megaturnul din Mecca este un semn că se apropie sfârșitul lumii. În sprijinul acestei afirmații ei citează un hadit în care profetul îi spune îngerului Jibril că, atunci când păstorii de cămile negre vor începe să se laude și să se ia la întrecere pentru construirea unor edificii mai înalte, se va apropia Ziua Judecății.[6] În timp ce unii admiră modernitatea îndrăzneață și siguranța de sine în această încercare de transformare a orașului sfânt, alții o consideră nepotrivită și derutantă. „Ceea ce au făcut saudiții la Mecca este absolut înfiorător", mărturisește un musulman britanic, amintindu-și cum pelerinajul său a fost distrus de „extravaganța comercială" care se prelungește până la Marea Moschee. „Ultimele lucruri pe care le-am văzut înainte să mă îndrept spre Kaaba au fost magazinele Samsonite și Häagen-Dazs. Au transformat Mecca într-un mall."[7]

Cu siguranță că pierderea moștenirii trecutului îi îngrijorează și pe cei interesați de istoria culturală, amintind de distrugerea de către talibani a statuilor lui Buddha din orașul Bamiyan din Afghanistan în 2001, precum și de distrugerea în 2015 de către autointitulatul Stat Islamic a unor vestigii „idolatre" asemănătoare, cum ar fi cele din orașul irakian Nimrud și din orașul sirian Palmira. Deși această dezvoltare urbană recentă chiar în inima civilizației islamice este cu totul tragică, ea reflectă un adevăr istoric în ce privește comerțul înfloritor din centrul orașului Mecca, ale cărui origini sunt strâns legate – cu siguranță în legende, probabil și în realitate – de negoț și de stoarcerea de bani a pelerinilor. Potrivit unei vechi zicale din părțile locului: „Noi nu semănăm grâu ori sorg; pelerinii sunt recoltele noastre"[8].

Totodată trebuie să recunoaștem că Mecca nu a fost niciodată o extraordinară sursă de cultură. Darurile excepționale oferite lumii

întregi de civilizaţia islamică în artă, ştiinţă, arhitectură, matematică, astronomie, geografie, geometrie, poezie, fizică şi filosofie nu au venit dinspre Mecca, ci dinspre oraşe precum Damasc, Bagdad, Córdoba, Cairo, Fez, Samarkand, Istanbul, Esfahan şi multe altele. În timp ce aceste metropole au fost cosmopolite şi deschise tuturor credinţelor, de la islam şi iudaism până la creştinism, Mecca a fost multă vreme insulară. A rămas până azi un bastion al purităţii, strict interzis vizitatorilor non-musulmani.

Iar în ce priveşte ştergerea istoriei, deşi este adevărat că istoria poate fi rasă de pe faţa pământului într-o clipă, ea poate, după cum vom vedea, să fie inventată la fel de uşor.

Locul extrem de neospitalier în care se află localizată Mecca nu are nevoie de o astfel de invenţie. Înghesuită într-o depresiune între doi munţi abrupţi, la capătul unei văi înguste şi aride, într-un colţ al deşertului Hijaz, la 69 de kilometri depărtare de oraşul-port Jeddah, Mecca a avut întotdeauna parte de temperaturi ucigătoare care se apropie de 15 grade Celsius în miezul verii – celebra *ramdaa Makka* sau arderea Meccăi – şi de inundaţii nimicitoare provocate de furtuni violente care aduceau cu ele epidemii.[9] Mecca pare să fie mai degrabă blestemată decât binecuvântată de natură. Pentru poetul islamic Al Hayqatan, Mecca era un loc în care „iarna şi vara sunt la fel de greu de îndurat. Nici o apă curgătoare... nici un fir de iarbă pe care să-ţi odihneşti privirea; nici vânătoare. Doar negustori, îndeletnicirea cea mai vrednică de dispreţ“[10]. Un cronicar din vechime descria un peisaj înţesat doar cu acacia şi copaci cu ţepi. În Coran, Avraam descrie acest loc ca o vale lipsită de vegetaţie.[11] Potrivit geografului arab Muqaddasi din veacul al X-lea, caracteristicile principale ale acestui loc erau „căldura sufocantă, vânturile ucigătoare şi roiurile de muşte“[12]. Sursa intermitentă de apă de la fântâna Zamzam oferea singura alinare în această pustietate. Dependentă de grânele aduse cu caravane din Siria şi din Irak, această lume nemiloasă, stâncoasă, stearpă şi aridă era adesea lovită de foamete. Agricultura era un vis imposibil. Prin urmare, cititorul este probabil îndreptăţit să-şi exprime nedumerirea faţă de afirmaţia lui Ibn Ishaq,

istoric din veacul al VIII-lea și primul biograf al profetului Mahomed, potrivit căruia Mecca era „un oraș binecuvântat cu apă și copaci“[13].

Însă, trecând peste aceste nedumeriri, există motive mult mai serioase de îngrijorare în legătură cu începuturile islamului. Oricare istoric întâmpină aici mari dificultăți întrucât istoria Meccăi, în care dimensiunea umană și cea supranaturală se întrepătrund, este mult mai impenetrabilă decât deșertul care o înconjoară. Călătoria printre nisipurile mișcătoare ale istoriei, credinței și legendei înspre repere istorice solide este foarte anevoioasă fiindcă, dincolo de legende, dovezile referitoare la perioada de început a orașului Mecca sunt „extrem de sărăcăcioase“[14]. În această parte a Arabiei, arheologia este practic inexistentă, cercetătorii având la dispoziție foarte puține izvoare istorice (inscripții, monede și papirusuri) din această epocă preislamică a culturii orale.

Drept urmare, pentru istoria timpurie a orașelor unde s-a născut islamul și unde a trăit și a murit profetul Mahomed, trebuie să ne bazăm aproape în întregime pe ce ne spun musulmanii de mai târziu – în unele cazuri, de mult mai târziu.[15] Primele surse istorice musulmane referitoare la Mecca și la Mahomed există de-abia de la jumătatea secolului al VIII-lea, ceea ce înseamnă că mărturiile contemporanilor lipsesc cu desăvârșire pentru o lungă perioadă de 120 de ani după moartea lui Mahomed.

Deși musulmanii tind să accepte sursele tradiționale islamice și, în general, nu consideră această lacună problematică, pentru alți cercetători acest lucru a devenit extrem de frustrant. Lipsa izvoarelor istorice este atât de acută încât sursa principală pentru nașterea islamului în jurul Meccăi este exegeza coranică, însă nici ea nu este lipsită de probleme serioase de datare și de interpretare.

În ultimele decenii s-a dezvoltat o școală care propune un tip de „analiză istorică extrem de sceptică în legătură cu originile islamului“, ce pune la îndoială sursele tradiționale musulmane, catalogate drept „istoriografie islamică tendențioasă“[16]. De pildă, primele biografii musulmane conțin „atât de multe contradicții și atât de multe relatări îndoielnice“ încât sunt greu de acceptat ca atare.[17] În esență, se consideră că ele nu sunt mărturii istorice, ci mai degrabă construcții literare, scrise

la multă vreme după evenimentele pe care le descriu şi cu un scop bine definit – acela de a propovădui noua credinţă şi de a-i stabili un fundament istoric.

Conform tradiţiei musulmane, Adam a construit Kaaba (Casa lui Dumnezeu) la Mecca, la scurt timp după Creaţie potrivit unui plan divin, ceea ce sugerează că a existat un sanctuar religios înainte de constituirea unei aşezări. Este straniu că înainte de cucerirea arabă, dincolo de graniţele Arabiei, Mecca nu este menţionată nici măcar o dată în vasta literatură scrisă în limbile greacă, latină, siriacă, aramaică sau coptă; cu toate acestea, tradiţia susţine că aici a fost un centru comercial şi religios păgân înfloritor.[18] Într-o prezentare exhaustivă a coastei de vest a Arabiei din *Istoria războaielor*, istoricul roman Procopius din secolul al VI-lea nu pomeneşte de Mecca. Un secol mai târziu, în lucrarea sa *Geografia*, Ptolemeu menţionează o Macoraba în interiorul Arabiei, ale cărei coordonate se apropie de cele ale Meccăi. De-abia în anul 741, la peste un secol de la moartea profetului, apare menţionată Mecca într-un text străin, *Cronica bizantino-arabă*, care însă o localizează undeva departe la nord de Mesopotamia.[19]

Dezbaterea legată de istoria Meccăi din secolul al VII-lea, cu toate problemele pe care le implică, este crucială fiindcă ea se află la temelia unei istorii mult mai ample care are legătură cu profetul Mahomed, revelarea Coranului şi naşterea islamului. Miza este mare întrucât este vorba despre însăşi autenticitatea istorică a relatărilor islamice cu privire la Mahomed, Mecca şi islam. Ceea ce constituie pentru cineva o cercetare istorică legitimă, pentru altcineva reprezintă o ofensă de neiertat adusă profetului. Şi întrucât pedeapsa tradiţională în islam pentru apostazie – renunţarea la credinţa religioasă cu gândul sau cu fapta – este pedeapsa capitală, în unele cazuri poate fi vorba despre o chestiune de viaţă şi de moarte.

În ciuda eforturilor cărturarilor musulmani medievali, concluzia pe care o tragem este aceea că originile oraşului Mecca, ale sanctuarului Kaaba şi ale naşterii islamului rămân totuşi învăluite în mister. De fapt, acest lucru nu ar trebui să fie foarte surprinzător sau prea dificil de acceptat. Se poate face o paralelă între nedumeririle contemporane şi reacţiile creştinilor din veacul al VII-lea, pentru care ascensiunea

islamului era un profund mister. În 614, pe când devastatorul Război Bizantino-Sassanid din 602–628 era în toi, perşii au cucerit Ierusalimul. În acest context, era firesc ca bizantinii să vadă în perşi principalul lor inamic. Şi totuşi, în 637, la doar cinci ani după moartea lui Mahomed, patriarhul Sofronie al Ierusalimului preda cheile cetăţii nu Imperiului Persan, pe atunci foarte aproape de momentul destrămării, ci califului arab Umar, promotorul unei credinţe noi, necunoscute şi aflate în plină ascensiune.

Cam atât despre această confruntare ireconciliabilă dintre credinţă şi îndoială. Întrucât este imposibil să dovedim temeinicia unei religii şi a originilor sale, dar nici lipsa lor de temeinicie, şi de vreme ce, prin definiţie, credinţa presupune, în mare măsură, o suspendare a scepticismului şi o acceptare a ordinii supranaturale şi divine, atunci vom admite această situaţie ambiguă la intersecţia dintre istoria timpurie şi cristalizarea unei noi credinţe, şi ne vom îndrepta atenţia spre nu mai puţin controversata istorie literară.

În ce priveşte Mecca şi Kaaba, cea mai veche sursă datează din secolul al IX-lea, anume lucrarea scrisă de istoricul Al Azraqi şi intitulată *Kitab Akhbar Makka (Relatări despre Mecca)*, un titlu remarcabil prin faptul că a fost prima istorie arabă a unui singur oraş. Azraqi susţine că piatra sfântă se află acolo din cele mai vechi timpuri, înainte ca lumea să fi fost creată. „Kaaba a fost spuma mării cu 40 de ani înainte ca Atotputernicul Dumnezeu să creeze Cerul şi Pământul; din ea a fost zămislit Pământul.“[20] Azraqi povesteşte cum Adam a zidit Kaaba, cum Avraam şi fiul său Ismael au reconstruit-o după Potop, iar apoi cum Quraysh, tribul păgân predominant la Mecca în secolul al V-lea, l-a reconstruit în epoca lui Mahomed, la sfârşitul aşa-numitei Jahiliya, Epoca Ignoranţei de dinainte de apariţia islamului. Mai târziu, geografii arabi aveau să denumească Mecca „Centrul Lumii“. În mod surprinzător, în Coran se fac doar câteva referiri la Kaaba. Se menţionează că a fost creată ca un sanctuar pentru neamul omenesc, un lăcaş de rugăciune în locul unde a stat Avraam, precum şi faptul că a fost construită şi sfinţită de Avraam şi de Ismael pentru toţi cei care veneau aici ca să se închine şi să se roage.[21]

Nici în legătură cu Mecca nu se fac prea multe referiri în Coran, la fel cum nu se fac nici în legătură cu alte localităţi – doar nouă locuri sunt

menţionate în întregul text. Mecca este pomenită doar o singură dată*****, ceea ce ne trimite cu gândul la ideea potrivit căreia „Coranul este interesat de Mecca tot atât de puţin precum sunt interesate Evangheliile de Nazaret“[22]. Două versete vorbesc despre „Mama Tuturor Oraşelor“ şi sunt considerate ca făcând referire la Mecca.[23] Potrivit tradiţiei, denumirea Bakka folosită în Coran se referă tot la Mecca, însă, deşi se sugerează existenţa unui lăcaş sfânt, *Maqam*, sau Loc de popas al lui Avraam, şi se vorbeşte despre datoria pelerinajului, nu avem nici o dovadă concludentă în acest sens.******

Alături de Azraqi şi Ibn Ishaq, Mohammed ibn Jarir al Tabari, prolificul autor din secolul al IX-lea al *Istoriei profeţilor şi regilor* (o lucrare monumentală), formează un trio de istorici care susţin că Mecca a fost întemeiată de un conducător de trib, Qusay ibn Kilab, cândva între anii 400 şi 470. În perioada anterioară, triburile îşi aveau sălaşul în munţii de deasupra văii. Se spune că pe vremea Potopului lui Noe, care a distrus Kaaba, Mecca nu era locuită, iar zona din împrejurimi era populată de jurhumi şi de amaleciţi. Jurhumii au fost păstrătorii Kaabei de la începutul secolului al II-lea până în prima jumătate a secolului al III-lea. Însă se pare că aceştia au avut un comportament de-a dreptul scandalos. Amanţii care căutau un loc de întâlnire discret se furişau uneori în Kaaba, inclusiv doi ibovnici care, după ce au făcut dragoste acolo, au fost imediat „preschimbaţi în stane de piatră“ drept pedeapsă pentru sacrilegiul săvârşit. Potrivit istoricului Tabari, Mecca purta şi denumirea de Bakkah fiindcă obişnuia să „frângă *(tabukk)* gâtul răufăcătorilor şi tiranilor care comiteau nelegiuiri acolo“[24]. Cu timpul, jurhumii au fost alungaţi de khuzaa, care au preluat controlul asupra Meccăi până când au fost la rândul său alungaţi de quraişi din care a făcut parte profetul Mahomed.

Qusay a curăţat zona din vecinătatea sanctuarului şi şi-a instalat tribul acolo, ceea ce a reprezentat un pas decisiv dinspre nomadismul deşertului către o comunitate urbană, pregătind terenul pentru dezvoltarea oraşului islamic. Cea mai importantă construcţie a sa a fost Dar al Nadwa, prima cameră de consiliu a Arabiei, unde erau discutate şi rezolvate chestiuni politice, sociale şi comerciale. Aici se desfăşurau şi alte ceremonii, cum ar fi circumcizii, căsătorii şi declaraţii de război. În

clădire se afla şi locuinţa personală a lui Qusay, de unde, printr-o uşă, se putea intra direct în Kaaba. Atunci, ca şi acum, apropierea de Kaaba definea statutul locuitorilor, precum şi pe al vizitatorilor – la fiecare vizitator care se bucură de aerul condiţionat şi de luxul oferit de hotelurile din complexul Makkah Royal Clock Tower, există mult mai mulţi pelerini săraci care sunt cazaţi în condiţii foarte proaste, uneori chiar mizerabile.[25] Totuşi, riscul evident de a locui prea aproape de Kaaba, atât pentru locuitorii de la sfârşitul secolului al VII-lea, cât şi pentru cei de la începutul secolului XXI, a fost tendinţa autorităţilor, de la califii medievali până la conducătorii contemporani, de a expropria terenurile şi proprietăţile pentru a face loc unor construcţii ad-hoc şi pentru a permite expansiunea sanctuarului.

Tribul Quraiş a întemeiat sanctuarul Haram, o zonă care se întindea pe o suprafaţă de 32 de kilometri în jurul Kaaba şi în care orice formă de violenţă era complet interzisă, iar toţi pelerinii erau protejaţi, ceea ce era vital într-un loc caracterizat de rivalităţi tribale, năvăliri şi conflicte permanente. Dat fiind că erau păgâni şi se închinau la idoli, aşa cum nu contenesc să ne reamintească autorii musulmani, fiecare trib îşi avea propriul chip cioplit. După ce au preluat monopolul asupra pelerinajului la Kaaba, membrii tribului Quraiş au adunat totemurile diferitelor triburi şi le-au dus în sanctuarul Haram. Tribul Quraiş se închina zeului Hubal, sculptat în piatră roşie, precum şi celorlalte trei zeiţe principale de la Mecca, Allat, Al Uzza şi Manat.*******

Autorii musulmani scot în relief aviditatea şi desfrâul caracteristice Meccăi în vremurile păgâne (pentru mulţi critici, această aviditate rămâne o parte integrantă a oraşului din zilele noastre). Dorind să obţină beneficii cât mai mari de pe urma pelerinilor, tribul Quraiş le-a interzis acestora să introducă în sanctuar propriile veşminte şi alimente.

Se pare că încă de la începutul secolului al VI-lea, triburile arabe făceau negoţ în pieţe (sukuri). Aveau un calendar bine stabilit, porneau din Bahrain, Oman şi Yemen pentru a ajunge la cele cinci pieţe consecutive din Mecca şi din jurul oraşului, iar momentul culminant era în luna *hajj* la sanctuarul Kaaba. Odată ajunşi la Mecca, frânţi de oboseală şi arşi de soare, după atâtea zile de călătorie, tribalii îndeplineau ritualurile tradiţionale ale pelerinajului, înconjuraţi de 360 de totemuri

tribale. Mai întâi mergeau de şapte ori între colinele Safa şi Marwa, reconstituind momentul când Hagar, soţia repudiată a lui Avraam, împreună cu fiul său Ismael căutau cu înfrigurare o sursă de apă. După ce se duceau la valea Muzdalifa, unde îşi avea sălaşul preaputernicul zeu al tunetului, tribalii stăteau de veghe o noapte întreagă pe câmpia de la poalele muntelui Arafat, la 25 de kilometri depărtare de Mecca. Amintind de cele trei încercări ale lui Satan de a-l ispiti pe Avraam, pelerinii azvârleau cu pietre în cele trei coloane din valea Mina, la est de Mecca. *Tawaf* reprezenta înconjurarea Kaabei de şapte ori în sens contrar acelor de ceasornic, ceea ce simboliza probabil traseul circular pe care îl străbăteau negustorii pentru a ajunge la Mecca. Tribalii îşi încheiau pelerinajul în mod apoteotic sacrificându-şi cea mai de preţ cămilă femelă.

Pe atunci, Mecca era un punct important care merita să fie vizitat şi un loc extrem de profitabil care putea fi controlat. Deşi este evident caracterul preponderent religios al surselor primare, se pare că negoţul şi religia au reprezentat fundamentul dezvoltării oraşului în epoca preislamică. Istoricii sugerează că a existat o revoluţie a transportului în secolul al V-lea, când beduinii arabi au inventat o şa capabilă să suporte o încărcătură mult mai grea. Drept urmare, negustori din India, Africa de Est, Yemen şi Bahrain au înlocuit căruţele trase de catâri cu cămile, nemaifiind astfel nevoiţi să ocolească Peninsula Arabiei pentru a face comerţ cu produse de lux cum ar fi tămâie, mirodenii, fildeş, cereale, perle, lemn, textile şi doctorii în Bizanţ şi Siria. Beduinii erau folosiţi drept călăuze şi gărzi de protecţie pe rutele de negoţ.[26]

Studii recente sugerează că negoţul la Mecca s-a bucurat de un mare avânt pe vremea lui Hashim ibn Manaf, nepotul lui Qusay, care a inventat aşa-numitul *ilaf*, un acord comercial care le permitea acelor membri ai comunităţii care erau mai puţin prosperi să strângă capital pe care să-l investească într-o caravană. De pildă, a existat un *ilaf* cu Siria prin care se garanta protecţia negustorilor din Mecca, mai precis a celor care făceau negoţ cu textile şi piei de animale. Această inovaţie a contribuit la expansiunea comerţului din Mecca, deschizând calea către pieţele din Busra, Gaza, Alexandria şi altele aflate sub control bizantin, înlesnind comerţul către Abisinia, Yemen şi Persia. Comerţul era extrem de

anevoios într-un colţ atât de îndepărtat al regiunii Hijaz. Întrucât, înainte de *ilaf*, mulţi negustori se zbăteau în pragul falimentului, se pare că lovitura de maestru a lui Hashim a pus capăt tradiţiei nemiloase a aşa-numitei *itifad* sau sinucidere rituală, prin care un negustor care îşi pierduse toată averea era nevoit să se despartă de trib, împreună cu familia sa, şi să moară pur şi simplu de foame.[27]

Potrivit concepţiei tradiţionale, Mecca şi-a datorat existenţa comerţului. „Pelerinajul şi comerţul erau inseparabile în acest oraş."[28] Totuşi trebuie să atragem atenţia asupra unui aspect controversat. Unii cercetători au pus la îndoială faptul că Mecca a fost într-adevăr centrul comercial al tribului Quraiş; un altul a susţinut chiar ideea că este posibil ca Mahomed să nu fi primit revelaţia divină acolo.[29] Se pleacă de la premisa că sursele musulmane au exagerat deliberat statutul Meccăi din veacul al VII-lea încât să fie un loc mai potrivit pentru naşterea noii credinţe.

Aceste surse musulmane timpurii sunt cu siguranţă hotărâte să demonstreze că Mecca era caracterizată printr-o bogăţie, o sfinţenie şi o importanţă suficiente pentru a deveni obiectul invidiei şi al dorinţei străinilor. Ele susţin că în anul 570 preaputernicul Abraha, conducătorul creştin al regatului himiarit şi fost viceregе abisinian al Yemenului, s-a aflat în fruntea unei armate care a pornit înspre Mecca pentru a demonstra că sanctuarul de acolo nu era nici protejat de divinitate, nici invulnerabil. Întrucât Abraha construise un sanctuar rival splendid la Sanaa, avea un interes legitim să dovedească acest fapt. Însă chiar când elefantul său de război a ajuns la marginea Meccăi şi se pregătea să facă ravagii, a căzut brusc în genunchi şi, miraculos, a refuzat să atace. Mecca a supravieţuit. Acesta a fost un eveniment crucial aşa încât a fost consemnat în Coran, lucru rar într-o carte sfântă care, spre deosebire de Biblie, nu face prea multe referiri la personalităţi şi la evenimente istorice.******** Acest eveniment a ajuns cunoscut de musulmani drept Anul Elefantului. Fie că este doar o legendă sau un fapt real, inviolabilitatea sfântă a Meccăi a fost dovedită. Se pare că s-a ales anul 570 întrucât coincide cu naşterea lui Mahomed, ceea ce era cu atât mai nimerit.[30]

Dacă Azraqi ar trăi astăzi şi s-ar urca în camera de rugăciune din uriaşul Makkah Royal Clock Tower, cu o semilună de aur cântărind 30 de tone în vârf, după ce îşi va fi revenit din şocul unei asemenea înălţimi şi al conştientizării faptului că muntele a fost înghiţit pentru a face loc unei explozii de clădiri şi unei puzderii de macarale, ar fi în stare să reconstituie lent, deşi nesigur, imaginea de acum 1 200 de ani a Meccăi, cu Kaaba în centrul său.[31] De aici porneşte relatarea sa şi ne prezintă punctele de reper din Sfânta Sfintelor. Mai întâi Maqam Ibrahim, locul unde a stat patriarhul Avraam când a construit Kaaba împreună cu fiul său Ismael, sanctuar înconjurat astăzi de pelerinii care se înghesuie ca să vadă străvechile urme ale paşilor săpate în piatră sub o cupolă de cristal. Mai departe, la 20 de metri est de Kaaba, se află celebra fântână Zamzam, izvorul dezvăluit miraculos, care a salvat viaţa lui Hagar şi a fiului ei Ismael. Astăzi, apa din fântâna Zamzam, pe care o adună în sticle mulţimile de pelerini în timpul vizitei aici, este venerată şi băută de musulmani din lumea întreagă.

Din relatarea lui Azraqi reiese cât se poate de clar că singurele monumente care contau cu adevărat la Mecca erau Kaaba şi cele legate de sanctuar. Cea mai mare parte a lucrării sale le este dedicată. Zonele de locuit vor apărea puţin mai târziu. Mecca era reprezentată, în mare măsură, de Kaaba şi de spaţiul deschis care o înconjoară, cunoscut sub numele de Masjid al Haram.

La sfârşitul secolului al VI-lea, potrivit istoricilor arabi, Mecca a fost zguduită de o criză spirituală. Dezvoltarea comerţului afecta profund legăturile tradiţionale ale comunităţii. Unii negustori se îmbogăţeau peste măsură, în timp ce alţii fuseseră părăsiţi într-o sărăcie cruntă. Avem din nou sentimentul că istoricii încercau să creeze retrospectiv mediul cel mai propice pentru venirea lui Mahomed. Imaginea pe care ne-o oferă sursele musulmane despre Mecca este cea a unei aşezări întunecate şi bântuite de demoni, un bârlog păgân al inechităţilor şi al depravării, un sălaş al spiritelor rele, al prezicătorilor şi al vrăjitorilor. Nu era un loc pentru cei slabi de înger. Numai un profet întemeietor al unei noi credinţe care avea să transforme lumea putea să schimbe această stare de fapt.

În această aşezare păgână arsă de soare s-a născut Mahomed în anul 570. Oricât de neclare sunt circumstanţele naşterii sale, oricât de problematice sunt sursele, povestea vieţii viitorului profet, precum şi a religiei şi a imperiilor islamice care au urmat, este indisolubil legată de povestea oraşului Mecca – cu bunele şi relele sale.******** Se presupune că întemeietorul unei credinţe ar trebui să fie şi fiul preferat al oraşului, însă în cazul lui Mahomed s-a întâmplat în mare măsură exact contrariul. Deşi s-a născut la Mecca, Mahomed a avut o relaţie complicată şi dificilă cu oraşul în care s-au împletit revelaţie, rivalitate şi mântuire, persecuţie, violenţă şi vărsare de sânge.

Născut în clanul Hashim din tribul Quraiş, Mahomed nu provenea dintr-o familie înstărită. Este adevărat că străbunicul său a fost primul negustor care a făcut comerţ independent cu Siria şi cu Yemenul, însă moartea tatălui lui Mahomed, Abdullah, înainte de naşterea lui Mahomed a provocat greutăţi inevitabile pentru familie. Situaţia a devenit şi mai dificilă la vârsta de şase ani, când i-a murit mama, Amina. Se ştie că tânărul orfan a locuit mai întâi împreună cu bunicul său, căruia îi plăcea să i se ducă patul în afara locuinţei, ca să se poată odihni la umbra sfântă a Kaaba. După moartea bunicului, Mahomed a locuit la unchiul său Abu Talib, liderul clanului Hashim. La un moment dat, el a început să lucreze în comerţul cu caravana prin intermediul unui alt unchi, Abbas, ocupându-se de relaţia comercială cu Siria. Talentul său de negustor a atras atenţia unei văduve bogate şi fermecătoare, pe nume Khadija, cu care s-a căsătorit la propunerea ei. El avea 25 de ani, ea avea vreo 40.

Sursele de care dispunem scot în evidenţă judecata sănătoasă a lui Mahomed şi puterea sa de meditaţie. Dintr-o relatare aflăm că tribul Quraiş a iniţiat reconstruirea Kaabei cu straturi alternative de tec şi piatră, după naufragiul unei corăbii în apropierea portului Jeddah în jurul anului 605. Proviziile neaşteptate de lemn au fost un dar de la Dumnezeu în această pustietate. S-a iscat o ceartă între membrii triburilor care se întreceau pentru onoarea de a aşeza celebra Piatră Neagră în colţul de est al zidului Kaabei. Când au ajuns într-un impas, au căzut de acord ca următoarea persoană care va intra în sanctuar să rezolve problema. Persoana aceea a fost Mahomed, care i-a sfătuit să

pună piatra pe o fâşie de pânză, să apuce fiecare de câte un colţ şi să o ridice împreună. Problema a fost astfel rezolvată, onoarea a fost împărţită, iar Mahomed a fost cel care a aşezat piatra. A ajuns să fie numit Al Amin, cel demn de încredere. Astăzi câteva fragmente din piatră sunt fixate în Kaaba pe un brâu lat din argint. Mulţi musulmani încearcă să-l atingă şi să-l sărute în timp ce se învârt în jurul Kaabei.

Până aici nimic deosebit. Apoi, în anul 610, s-a produs lovitura de trăsnet. Mahomed, în vârstă de 40 de ani, se afla într-o peşteră pe un munte la circa trei kilometri depărtare de oraş. Căuta de ceva vreme să se izoleze de confraţii săi, bărbaţi şi femei, petrecând zile şi nopţi de-a rândul meditând în munţii stâncoşi. Apoi, într-o noapte înstelată, din adâncul deşertului care se întindea în vecinătatea oraşului său natal, a izbucnit deodată glasul lui Dumnezeu în toată slava sa copleşitoare. „Citeşte!“, a poruncit vocea. Era îngerul Jibril. Glasul a ignorat răspunsul absolut firesc al analfabetului Mahomed prin care îi spunea că nu ştie să citească, iar porunca s-a repetat. „Citeşte!******** În numele Domnului tău [...] care l-a creat pe om din sânge închegat. Citeşte, căci Domnul tău este cel mai Nobil, este Cel care l-a învăţat cu calemul, l-a învăţat pe om tot ceea ce nu ştia.“[32] A fost o experienţă terifiantă. Înspăimântat, Mahomed a simţit cum este strâns cu atâta putere încât va muri. Credea că este posedat de *jinn*, spiritele rele, şi era gata să se arunce de pe munte ca să scape de chin. A urcat pe vârful muntelui, hotărât să-şi pună capăt zilelor, însă a fost întrerupt de un glas divin care i-a spus: „O, Mahomed! Tu eşti apostolul lui Dumnezeu, iar eu sunt Gabriel“[33].

A fost un moment care i-a schimbat radical viaţa, celebrată ulterior ca Laylat al Qadr, Noaptea Destinului. Bărbatul care urcase în peşteră ca un membru obişnuit al tribului Quraiş a coborât ca profet al lui Dumnezeu. Iar cuvintele care îi fuseseră revelate vor fi primele versete ale Coranului. După paisprezece secole, mulţi dintre pelerinii mai robuşti se îndreaptă spre peştera de pe muntele Hira, cunoscut şi sub numele de Jabal al Nour, Muntele Luminii. Ignorând avertismentele saudite potrivit cărora vizitarea peşterii nu face parte din pelerinaj, ei urcă o mulţime de scări pentru a arunca o privire plină de uimire şi de devoţiune într-o grotă care măsoară patru metri pătraţi, cu pereţii zugrăviţi cu graffiti şi

cu tavanul acoperit cu lespezi. Unii recită poezii, alţii sărută stâncile, alţii cad în genunchi şi se roagă.

Revelaţiile au continuat să curgă pe parcursul următorilor ani. Apoi, în jurul anului 613, Mahomed a început să propovăduiască la Mecca. A început să se pronunţe împotriva idolatriei şi a politeismului. De atunci înainte a fost privit cu dispreţ şi cu ostilitate de oraşul său natal. Din perspectiva tribului Quraiş, nu este greu de înţeles de ce. Având la bază legături tribale străvechi, în care ritualurile păgâne săvârşite în jurul Kaabei erau fundamentale, Mecca a devenit o comunitate profund divizată. Având în vedere atacurile lui Mahomed la adresa tradiţiei lor şi hotărârea sa de a continua criticile în ciuda repetatelor avertismente şi ameninţări, nu este de mirare că a fost acuzat că este mincinos, poet, vrăjitor, prezicător posedat. Totuşi, atacurile verbale nu au domolit câtuşi de puţin ardoarea lui Mahomed. Câţiva localnici s-au dus la unchiul şi protectorul său, Abu Talib, pentru a-i prezenta un ultimatum. „Nu putem îndura ca străbunii noştri să fie ponegriţi, ca obiceiurile noastre să fie batjocorite şi zeii noştri să fie insultaţi. Dacă nu ne scapi de el, ne vom lupta cu voi amândoi până când una dintre părţi va pieri."[34]

Ne putem imagina cu uşurinţă tensiunile, suspiciunile şi animozitatea care au pus stăpânire pe Mecca în timp ce Mahomed predica în faţa oricărui ins dispus să-l asculte. Mesajul lui despre un singur Dumnezeu dezbina inerent şi ameninţa *status quo*-ul, inclusiv conducerea comunităţii. Ritualurile păgâne care se săvârşeau în jurul Kaabei din vremuri imemoriale erau mâna care hrănea Mecca şi pe negustorii ei. Iar acum Mohammed încerca să distrugă toate acestea.

Inventată sau nu, există o logică în relatarea potrivit căreia micul grup de discipoli ai lui Mahomed – primii musulmani din lume, cei care i se închinaseră lui Dumnezeu –, în mare parte bărbaţi provenind din păturile cele mai sărace şi mai umile ale comunităţii, au fost persecutaţi. Musulmanilor cu un statut social înalt li s-a spus că vor fi consideraţi „tâmpiţi" şi „nebuni" şi că îşi vor distruge reputaţia. Negustorii au fost avertizaţi că le vor fi boicotate afacerile până când vor ajunge cerşetori. Totuşi, cele mai aspre măsuri erau rezervate celor care proveneau din straturile inferioare ale societăţii. Dat fiind că, pentru cei mai mulţi locuitori ai oraşului, mesajul revoluţionar al lui Mahomed echivala cu o

anatemă, ei „i-au atacat, i-au încarcerat, i-au bătut, i-au lăsat fără hrană şi fără apă, sub soarele nimicitor al Meccăi, pentru a-i convinge să renunţe la religia lor". De pildă, o pedeapsă extrem de crudă a îndurat sclavul Bilal, care a fost dus într-o vale în afara oraşului, când arşiţa era în toi, şi a fost obligat să stea lungit sub soarele arzător, cu un bolovan imens pe piept.[35] Persecutarea noii comunităţi de musulmani s-a intensificat atât de mult încât în anul 615 Mahomed şi-a trimis câţiva dintre discipoli dincolo de Marea Roşie ca să caute refugiu în Abisinia creştină.

Situaţia profetului la Mecca devenea tot mai tensionată. Confruntat cu ameninţări permanente, siguranţa lui depindea de unchiul său Abu Talib, care se afla acum sub presiunea localnicilor care îi cereau să îl predea pe Mahomed. Când, în anul 619, au murit atât unchiul său, cât şi soţia sa Khadija, prima persoană care se convertise la religia islamică, situaţia profetului a devenit disperată. Punctul culminant a fost în vara anului 622, când Mahomed a primit vestea că se pregăteşte asasinarea sa. „O, Mecca, te iubesc mai mult decât orice pe lume, însă fiii tăi nu vor să mă lase să trăiesc", se lamenta el.[36] Cei unsprezece ani trăiţi ca profet nu i-au adus altceva decât ostilitate, persecuţii şi vreo sută de discipoli. Se impuneau măsuri drastice. În puterea nopţii, el şi discipolii săi, inclusiv devotatul Abu Bakr, un viitor socru al profetului şi primul calif musulman, s-au furişat afară din oraş şi au pornit înspre oraşul Yathrib, aflat la 321 de kilometri spre nord. Locuitorii acestui oraş, impresionaţi de predicile lui Mahomed şi de evidentele sale calităţi de conducător, îl asiguraseră că va fi bine-venit când s-au întâlnit cu el cu ocazia pelerinajului anual la Mecca.

Călătoria în deşert din tradiţia musulmană a ajuns să fie cunoscută drept *hijra* sau migraţia, un eveniment cu o semnificaţie atât de mare încât a devenit punctul de pornire al noului calendar musulman. În câteva luni, minuscula comunitate musulmană s-a mutat aproape în întregime la Yathrib. În oraş existau două triburi principale arabe păgâne, Aws şi Khazraj, şi trei triburi evreieşti, Qaynuqa, Qurayza şi Nadir, care se instalaseră aici înaintea tuturor celorlalte comunităţi. Peste noapte, Mecca a devenit un teritoriu inamic. În schimb, oraşul

Yathrib, dominat în trecut de triburile evreieşti, a ajuns cunoscut drept Medinat al Nabi, oraşul profetului, cu timpul prescurtat simplu: Medina.

De atunci conflictele armate, năvălirile şi cuceririle militare au fost indisolubil legate de răspândirea islamului. Iniţial acest lucru s-a petrecut doar pe plan local, întrucât păgânii din Mecca şi musulmanii din Medina s-au luptat pentru supremaţie în Hijaz, însă această confruntare se va extinde dincolo de graniţele Arabiei şi va deveni un fenomen internaţional, una dintre cele mai remarcabile manifestări militare şi religioase din istorie.******** În anul 624, musulmanii s-au luptat cu păgânii din Mecca în bătălia de la Badr, când mica armată a lui Mahomed, prima armată musulmană din istorie, a triumfat în faţa unor inamici mult mai numeroşi. În urma acestei victorii, profetul s-a transformat dintr-un rebel renegat într-un conducător venerat.

După ce şi-a consolidat puterea, profetul a acţionat împotriva tribului evreiesc Qaynuqa, care reprezenta o ameninţare şi care este posibil să fi uneltit împotriva lui Mahomed alături de negustorii din Mecca. Reacţia lui Mahomed a fost promptă. După ce i-a asediat şi i-a obligat să se predea, i-a expulzat din Medina, acesta fiind primul act de ostilitate semnificativ din istorie dintre musulmani şi evrei. Apoi a împărţit proprietăţile acestora între susţinătorii săi, păstrând o cincime pentru presupusul său stat islamic.

În anul 625, a venit rândul tribului evreiesc Nadir să fie expulzat din Medina şi să ia calea exilului, după ce a fost acuzat că a complotat în vederea asasinării profetului. Triburile din Arabia fuseseră avertizate.

Victoria de la Badr a fost urmată – după o întâlnire neconcludentă la Uhud în 625 – de bătălia de la Al Khandaq din 627, când soldaţii din Mecca au încercat să pună capăt carierei ascendente a profetului asediind Medina cu sprijinul triburilor evreieşti exilate. Şi de data aceasta Mahomed şi-a condus oamenii spre victorie.

Era timpul să se regleze conturile. Potrivit surselor, Mahomed nu a putut să ierte trădarea tribului Quraiş. După ce au fost respinse negocierile pentru o retragere în siguranţă din Medina, s-a ajuns la soluţia capitulării necondiţionate. Atunci Saad ibn Muadh, judecătorul desemnat de Mahomed, a emis un ordin teribil. Bărbaţii urmau să fie executaţi, femeile şi copiii urmau să fie făcuţi sclavi, iar proprietăţile lor

urmau să fie împărţite între musulmani. Mahomed a fost de acord cu această sentinţă considerând-o „judecata lui Allah“.[37] Potrivit relatării lui Ibn Ishaq, profetul s-a ocupat personal de această execuţie în masă:

> Apoi a poruncit să fie aduşi şi le-a retezat capetele în acele tranşee pe măsură ce îi erau aduşi... Erau 600 sau 700 cu totul, deşi unii spun că ar fi fost chiar 800 sau 900.[38]

Dacă, de-a lungul secolelor, comentatorii musulmani au acceptat masacrarea tribului Quraiş, considerând-o „îndreptăţită“, „pentru binele islamului“ şi o datorie a lui Mahomed, acest act a atras oprobriul istoricilor occidentali, care au descris execuţia în masă ca „sălbatică şi inumană“, „un act de o cruzime monstruoasă care aruncă o pată de neşters pe numele profetului“ şi un „act barbar“ nejustificat.[39] Pe lângă acuzaţia de trădare care a reprezentat motivul pentru masacrarea tribului Quraiş, ar trebui să luăm în considerare şi faptul că prada era extrem de atractivă – atât în formă umană, cât şi materială. Pământuri, proprietăţi, arme, cai şi cămile, femei şi copii luaţi în captivitate – unii putând fi păstraţi, alţii vânduţi pentru a cumpăra arme şi cai –, toate acestea au fost un cadou neaşteptat pe care Mahomed l-a împărţit între adepţii săi musulmani. Cruzimea faţă de duşmani, combinată cu generozitatea faţă de susţinătorii săi, i-a adus reputaţia de conducător vrednic de urmat.

Cariera militară a profetului, care conduce cu sabia în mână, avea să ofere exemplul sfânt pentru musulmani de-a lungul următoarelor paisprezece secole. Acest exemplu va inspira şi va oferi justificare pentru fiecare generaţie viitoare de întemeietori de imperii islamice, de la Omeiazii din Damasc, Abbasizii din Bagdad şi Timur din Samarkand până la turcii otomani din Istanbul, mogulii lui Babur şi chiar *jihadiştii* de astăzi obsedaţi de ideea califatului. A predica pentru a câştiga noi adepţi, aşa cum făcuse Iisus, era una, dar cucerirea militară în numele lui Allah şi al profetului său Mahomed era o propunere mai convingătoare.

Însă Mahomed nu îşi încheiase încă misiunea. Deşi oraşul său adoptiv Medina îl acceptase ca profet al lui Dumnezeu, nu se putea spune acelaşi lucru şi despre oraşul său natal, care a continuat să i se opună cu înverşunare. Mecca trebuia îngenuncheată.

În anul 628, Mahomed s-a aflat în fruntea a 1 400 de musulmani neînarmaţi care au pornit în pelerinaj la Mecca, ceea ce trebuie să li se fi părut locuitorilor un afront de neiertat. Musulmanii au fost interceptaţi în afara oraşului, într-un loc numit Al Hudaybiya, unde a avut loc un schimb de replici tăioase. După ce mijlocitorul quraiş sugerase că oamenii lui Mahomed îl vor abandona curând, Abu Bakr i-a dat o replică usturătoare la adresa ritualurilor păgâne: „Du-te şi suge ţâţele zeiţei Allat! Cum să-l părăsim?“[40] După o serie de ameninţări şi de încăierări, Mahomed l-a trimis la negocieri pe ginerele şi vărul său Uthman, care avea să fie cel de-al treilea calif al Imperiului Musulman. În cele din urmă, spiritele s-au calmat şi au urmat discuţii mai raţionale, care au avut drept rezultat semnarea Tratatului de la Hudaybiya, prin care s-a hotărât că va fi pace vreme de zece ani între Mecca şi Medina, iar lui Mahomed şi oamenilor săi li se permitea să revină în pelerinaj în anul următor. Tratatul a fost respectat timp de doi ani până când, potrivit autorilor musulmani, membrii clanului Bakr, aliaţi ai clanului Quraiş, au atacat clanul Khuzaa, aliaţi ai lui Mahomed şi ai musulmanilor. Profetul a considerat acest act o încălcare evidentă a tratatului. Le-a oferit membrilor clanului Quraiş trei opţiuni: să rupă alianţa cu tribul Bakr, să plătească o răscumpărare sau să anuleze Tratatul de la Hudaybiya. Membrii tribului Quraiş au ales ultima variantă, ceea ce echivala cu o declaraţie de război.

În anul 630, Mahomed se afla în fruntea unei armate de 10 000 de oameni în drum spre Mecca. Temându-se de înfrângere şi de nimicirea confraţilor săi, Abu Sufyan ibn Harb, conducătorul tribului Quraiş, a ieşit în întâmpinarea lui Mahomed, care îşi instalase tabăra la Mar al Zahran, unde a fost încurajat să se supună şi să declare că nu există alt Dumnezeu decât Allah şi că Mahomed este profetul lui Dumnezeu, altminteri îşi va pierde capul.[41] El s-a convertit la noua credinţă, ceea ce reprezenta un prim pas esenţial pentru convertirea oraşului şi a tribului său. După aceea, Abu Sufyan s-a întors la Mecca ducând vestea unei amnistii generale pronunţate de Mahomed. Soţia sa, Hind bint Utbah, o femeie necruţătoare, nu a fost deloc impresionată de această capitulare. „Omoară-l pe grăsanul ăsta!“, a ţipat ea furioasă, trăgându-l de mustaţă pe soţul ei. „Ce mai apărător al poporului!“[42] Hind avea o reputaţie.

Potrivit lui Ibn Ishaq, după bătălia de la Uhud, Hind a muşcat din ficatul pe care îl extrăsese din trupul neînsufleţit al unchiului lui Mahomed şi a mutilat trupurile celorlalţi discipoli ai profetului, făcându-şi coliere, brăţări şi pandantive din nasurile şi urechile lor.

Mahomed se îndrepta acum spre Mecca, iar oamenii săi înaintau în patru coloane din patru direcţii, având ordin să se lupte doar cu cei care li se opuneau. Opoziţia s-a dovedit extrem de redusă. Au fost 28 de victime în tabăra quraişilor şi doar două în rândul musulmanilor. A fost o intrare cu adevărat triumfală, unul dintre cele mai importante momente din istoria Orientului Mijlociu.

Dintr-o lovitură, Mecca a devenit prima cucerire musulmană şi centrul sacru al unui imperiu care se va extinde cu iuţeala fulgerului, mai întâi de-a lungul Peninsulei Arabiei, apoi înspre nord în Orientul Mijlociu şi Africa de Nord. Cucerirea, fie ea acceptată paşnic prin supunere spirituală, fie impusă violent prin puterea sabiei de către profet şi adepţii săi, a reprezentat de la bun început o componentă esenţială a religiei. Aceasta este una dintre deosebirile evidente dintre martirii creştini şi războinicii islamici.

Odată ce situaţia s-a calmat, Mahomed s-a îndreptat spre Kaaba. A înconjurat-o de şapte ori călare pe cămilă, atingând de fiecare dată Piatra Neagră cu un băţ. Apoi a luat cheile Kaabei, a intrat şi a văzut statueta din lemn a unui porumbel, pe care a sfărâmat-o şi a aruncat-o. Potrivit relatării lui Ibn Ishaq, au fost distruse toate icoanele care se aflau în interiorul Kaabei, cu excepţia celor reprezentându-i pe Iisus şi pe Maria. Apoi au urmat cei 360 de idoli din plumb pe care Mahomed i-a sfărâmat cu o forţă supranaturală. Câtorva localnici, poate vreo zece la număr, nu li s-a acordat amnistie şi au fost executaţi pentru diferite delicte, inclusiv cei care se lepădaseră de credinţă – un indiciu al asprimii cu care islamul va pedepsi de-acum înainte apostazia –, şi vreo două sclave care îl satirizaseră pe Mahomed şi ridiculizaseră islamul. Hind, în mod surprinzător având în vedere ferocitatea opoziţiei ei, nu se afla printre cei executaţi. Fosta adversară a lui Mahomed a urmat exemplul soţului său şi s-a convertit la noua credinţă.

Cucerirea Meccăi a fost sărbătorită printr-o revărsare de poezie, ceea ce reprezenta o formă de continuitate culturală într-un moment

caracterizat prin transformări profunde. Era o cultură preponderent orală în care se aprecia în mod deosebit frumuseţea sonoră a poeziei arabe. În imaginaţia poetică, intrarea lui Mahomed în oraşul Mecca a reprezentat iluminarea divină:

*Dacă i-ai fi văzut pe Mahomed şi trupele sale*
*În ziua când au fost sfărâmaţi idolii după ce a intrat el,*
*Ai fi văzut dezvăluindu-se lumina lui Dumnezeu*
*Şi întunericul acoperind faţa idolatriei.*[43]

În aceste relatări timpurii despre acţiunile lui Mahomed din timpul cuceririi Meccăi, fie că sfărâma idoli, făcea dreptate, împărţea prada de război, fie că restabilea graniţele sanctuarului, este cât se poate de evidentă supremaţia sa politică şi militară, pe lângă rolul său religios în calitate de întemeietor şi de conducător al unei noi credinţe.******** Unificarea sub stindardul islamului a triburilor dezbinate ale Arabiei a reprezentat preocuparea politică şi militară predominantă din ultimii ani de viaţă ai profetului, când a devenit liderul indiscutabil al Arabiei. Islamul a fost politic de la bun început.

Armatele pe care Mahomed le aduna pe câmpul de luptă erau tot mai numeroase pe măsură ce campaniile sale militare deveneau mai ample. În bătălia de la Hunayn din 630, armata sa formată din 12 000 de soldaţi a înfrânt o armată mult mai numeroasă alcătuită din tribul Hawazin şi aliaţii lor de la sud-est de Mecca. Prada de război a fost extraordinară – armuri, arme, 24 000 de cămile, 6 000 de prizonieri –, iar bătălia merita să fie menţionată în Coran. Puterea musulmanilor a început să se extindă înspre nordul şi estul Arabiei. Beduinii nomazi au încheiat o serie de acorduri cu Mahomed, prin care recunoşteau suzeranitatea Medinei, capitala politică a musulmanilor, şi se obligau să plătească taxa religioasă *(zakat)* în schimbul menţinerii independenţei lor culturale. În primii ani ai noii credinţe şi în contextul unei culturi nomade, probabil că această nouă taxă era considerată o plată pentru asigurarea protecţiei, „mai degrabă un tribut plătit unui nou stăpân decât o obligaţie religioasă datorată lui Dumnezeu“[44].

Strângerea prăzilor nu era doar o consecinţă plăcută a victoriei într-o bătălie. Era ceva mult mai important, întrucât primise încuviinţarea divină în Coran.******** „Pe scurt, Mahomed trebuia să cucerească,

adepţilor săi le plăcea să cucerească, iar zeitatea sa i-a spus să cucerească: avem nevoie de mai mult?“[45] Deşi istoria timpurie a Meccăi şi expansiunea islamului s-au bazat în primul rând pe rolul comerţului, este evidentă importanţa cuceririlor militare în răspândirea noii credinţe. Motivaţia financiară esenţială era acum cucerirea militară, care presupunea împărţirea prăzii de război.[46] Cariera militară a lui Mahomed în Arabia a stat la baza cuceririlor epocale din veacurile al VII-lea şi al VIII-lea, când armatele arabe au ieşit din Arabia şi au pus islamul pe harta lumii, cucerind teritoriu după teritoriu de pe ţărmurile Atlanticului şi Peninsulei Iberice, la vest, până în munţii acoperiţi de zăpadă din Asia Centrală, la est.

Moartea profetului în anul 632, după un ultim pelerinaj la Mecca în acelaşi an, a încheiat primul capitol din istoria islamului. A urmat o perioadă în care Mecca şi Medina nu s-au mai aflat în centrul atenţiei istoricilor musulmani. Atenţia acestora s-a îndreptat către cuceririle islamice din vremea primilor califi, iar apoi către Damasc, după ce Muawiya, cumnatul profetului şi guvernator al Siriei, a preluat puterea în anul 661 şi a întemeiat dinastia ereditară a Omeiazilor (661–750) cu capitala la Damasc.********

Haram a devenit curând un teritoriu prea mic pentru un număr din ce în ce mai mare de musulmani. Califul Umar a fost primul care a extins acest teritoriu după ce a cumpărat şi a demolat casele din împrejurimi, iar apoi a construit un zid în jurul sanctuarului. „Voi sunteţi cei care aţi năpădit Kaaba – aceasta este grădina ei –, şi nu Kaaba vă năpădeşte pe voi“, le-a spus el celor care au obiectat la decizia sa.[47] Uthman a continuat lucrarea predecesorului său, lărgind sanctuarul şi adăugând galerii. Unii localnici au refuzat să-şi vândă proprietăţile. Uthman le-a demolat casele, iar cei care au protestat au fost aruncaţi în temniţă.

În vremea califatelor lui Umar şi Uthman, Imperiul Islamic s-a extins rapid. Mesopotamia, Armenia şi Imperiul Persan au intrat în componenţa Dar al Islam până la mijlocul anilor 640, când campanii militare arabe se desfăşurau şi în Africa de Nord şi în Afghanistan, iar expediţii navale erau lansate în estul Mediteranei şi în Peninsula Iberică.

Populaţia Meccăi a crescut constant de-a lungul secolului al VII-lea, iar oraşul s-a extins considerabil, au fost plantate noi livezi şi au fost săpate

fântâni. Califul Muawiya (domnie 661–680) a cumpărat personal bucăţi de teren şi a pus mâna pe casa (băile publice de astăzi) care îi aparţinuse primei soţii a profetului, preaiubita Khadija, transformând-o în moschee.

Sfântă sau nu, Mecca s-a trezit implicată în politici meschine şi atacată în anul 683. Încerând să-i înlăture de la putere pe Omeiazi, nepotul profetului, Hussain ibn Ali, a fost prins şi decapitat în bătălia de la Kerbala din sudul Irakului în 680. A fost un moment decisiv care a sporit disensiunile în sânul islamului dintre cei care considerau că liderul Imperiului Islamic trebuie să fie ales prin consens din rândul musulmanilor (Ahl al Sunnah wal Jamaah, Neamurile Tradiţiilor Profetului şi Consensul Comunităţii – sunniţii) şi cei care considerau că acesta trebuia să fie un descendent al vărului şi ginerelui profetului, Ali (Shiat Ali, Discipolii lui Ali – şiiţii), care a fost şi el ucis în 661, în timpul luptelor pentru succesiune.

Abdullah ibn al Zubayr, un alt rival al Omeiazilor, s-a refugiat în sanctuarul din Mecca, iar Kaaba a fost cuprinsă de flăcări în timpul asediului, Piatra Neagră fiind distrusă. Asediul s-a terminat doar când vestea morţii califului Yazid (domnie 680–683) a sporit incertitudinile legate de succesiune, iar armata siriană s-a întors în mare grabă la Damasc. La finalul veacului al VII-lea s-a mai petrecut un eveniment sângeros. Hotărât să-l nimicească pe Ibn al Zubayr, califul Abd al Malik (domnie 685–705) a trimis o nouă armată la Mecca în anul 692.******** Opoziţia a fost înfrântă, iar dinastia Omeiazilor a fost reinstaurată. La ordinul lui Abd al Malik, Kaaba a fost dărâmată şi reconstruită exact aşa cum fusese pe vremea lui Mahomed. De atunci a rămas în această formă.

În timpul vieţii profetului, precum şi în primele biografii ale sale, Mecca a fost reimaginată şi reinventată, într-un cuvânt islamizată. Străvechile ritualuri păgâne, precum înconjurarea Kaabei, deplasarea între colinele Marwa şi Safa, aruncarea cu pietre în cele trei coloane din valea Mina, au fost scoase din contextul politeist şi au fost păstrate şi adaptate în sens islamic, făcând astfel ca arabilor să le fie mai uşor din punct de vedere cultural să accepte islamul.

Relatarea controversată a versetelor satanice, potrivit cărora profetul ar fi fost ispitit de diavol să rostească versete coranice în care se recunoaşte eficacitatea trioului de zeităţi păgâne Allat, Uzza şi Manat, s-a născut din aceeaşi realitate: nevoia de a păstra şi de a adapta anumite tradiţii culturale într-o vreme când erau introduse inovaţii extrem de radicale prin puterea sabiei. Deşi Ibn Ishaq, Tabari, Al Waqidi şi Ibn Saad relatează cu toţii despre versetele satanice, cercetătorii musulmani contemporani sunt sceptici în privinţa acestei relatări. A sugera contrariul poate fi extrem de periculos, aşa cum a descoperit Salman Rushdie după publicarea romanului său *Versetele satanice* în 1988. Un an mai târziu, ayatollahul Khomeini, conducătorul suprem al Iranului, a emis o *fatwa* prin care le poruncea musulmanilor să-l ucidă.[48]

Cultura nu a fost niciodată punctul central de atracţie la Mecca. Spre deosebire de câteva dintre marile oraşe musulmane din Orientul Mijlociu, Mecca nu a fost niciodată considerată o capitală culturală. De fapt, potrivit unui biograf musulman recent, această enclavă sfântă a fost „aridă cultural şi înconjurată de corupţie... mărginită şi indiferentă faţă de transformările din lumea largă“[49]. Alte oraşe vor deveni locomotivele culturale ale lumii islamice, definind câteva dintre cele mai mari civilizaţii de pe Pământ, în vreme ce Mecca va rămâne introvertită, limitată şi austeră. Puterea ei supradimensionată continuă să provină din sfinţenia ei, făcând ca o aşezare dintr-un deşert ars de soare să-şi depăşească limitele geografice şi să adune laolaltă 1,5 miliarde de musulmani într-o comuniune de credinţă. Însă, în amintirea evreilor, Mecca rămâne locul unde musulmanii au realizat prima execuţie în masă.

De la pelerinajul de rămas-bun făcut de Mahomed în anul 632 şi până în zilele noastre, o mare parte a omenirii şi-a croit drum spre acest oraş izolat din deşert, bărbaţi şi femei, îmbrăcaţi în veşmintele simple albe numite *ihram*, asudând sub soarele arzător în timp ce înconjoară străvechiul cub de granit. Vin din toate colţurile lumii şi din toate straturile sociale. Regi, sultani, cuceritori, califi, călători, scriitori, muncitori, ţărani, cântăreţi, oameni de ştiinţă, militari, celebrităţi, studenţi, croitorese, funcţionari bancari, fotbalişti, contabili, ambasadori, politicieni, fermieri, măcelari, şoferi de autobuz, oameni de afaceri. În ciuda metehnelor şi a slăbiciunilor sale, care reflectă defectele stăpânilor

săi în cele cincisprezece secole de islam, Mecca rămâne acel loc spre care priveşte şi la care visează orice oraş musulman – din această carte şi dincolo de ea. Este experienţa ultimă şi unificatoare a islamului. Şi cu toate aventurile ei palpitante, profetice şi marţiale din secolul al VII-lea, Mecca a zguduit lumea şi a dat tonul pentru orice Imperiu Islamic care va veni.

*Qiblah* („direcţie“ în limba arabă) este direcţia în care se roagă musulmanii, adică înspre oraşul sfânt Mecca. De regulă, ea este indicată printr-o nişă semicirculară *(mihrab)* construită în peretele unei moschei. (n.a.)

Toate citatele din Coran sunt date după traducerea lui Mustafa Ali Mehmet, Editura Islam, Bucureşti 2006. (n.red.)

„El este Cel care a îndepărtat mâinile lor de la voi şi mâinile voastre de la ei, în Valea Meccăi, după ce v-a dat vouă izbândă asupra lor. Şi Allah vede bine ceea ce faceţi voi“. Coran 48:24

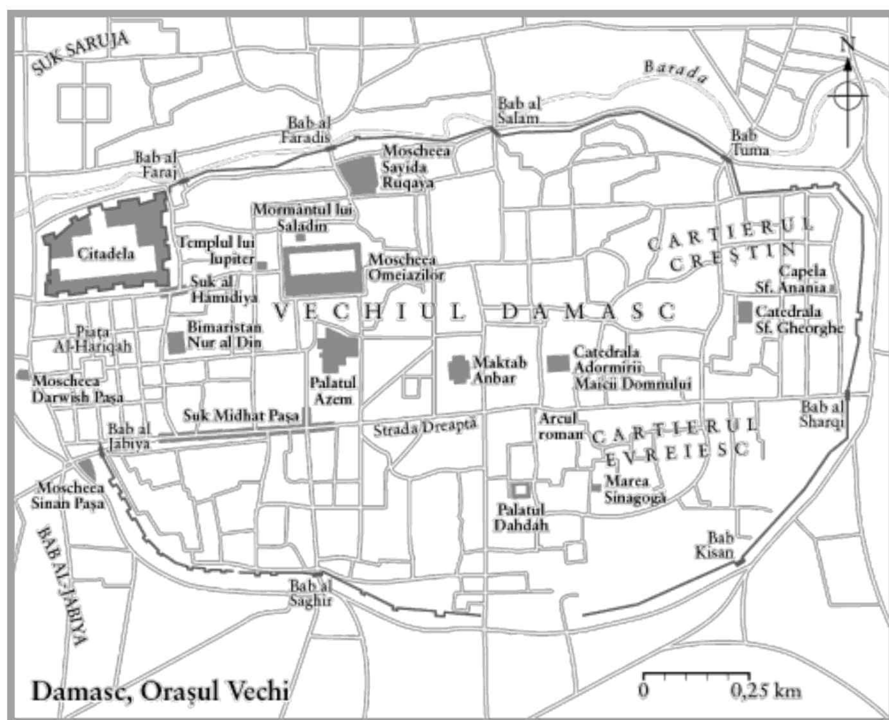
„Cea dintâi Casă [de închinare] ridicată pentru oameni este aceea din Bakka, cea binecuvântată şi [loc de] călăuzire pentru toate lumile. În ea sunt semne limpezi, [printre care] locul unde a stat Avraam, iar acela care intră în ea este în siguranţă. Este o datorie a oamenilor faţă de Allah [să împlinească] Pelerinajul la această Casă“. Coran 3:96–97

Aceste trei zeiţe sunt contestate în Coran 53:23: „Ele nu sunt decât nişte nume pe care le-aţi dat voi şi părinţii voştri. Allah nu a trimis asupra lor nici o putere“.

„Oare n-ai văzut tu ce a făcut Domnul tău cu oamenii elefantului?! Oare nu a făcut El vicleşugul lor să fie în deşert?! Şi a trimis peste ei păsări în stoluri, ca să arunce asupra lor cu pietre din lut ars! Şi i-a făcut pe ei ca un ogor mâncat.“ Coran 105:1–5

Ibn Ishaq şi Tabari nu au fost nicidecum singurii care au scris despre viaţa profetului. Printre cele mai vechi surse se numără biografiile scrise de Mohammed ibn Umar al Waqidi (care a murit în jurul anului 820) şi de contemporanul său Mohammed ibn Saad,

urmaţi de o sumedenie de biografi până în ziua de azi.
Cuvântul arab *ikra* poate fi tradus prin „a citi“ sau „a recita“. De aceea, Coranul se traduce literal prin „Recitare“.
Printre cei mai militanţi adepţi ai islamului se numără cei care cred că lupta armată iniţiată de Mahomed nu s-a încheiat şi trebuie să continue până când lumea întreagă se va converti la credinţa musulmană.
Având Kaaba în centru, hotarele sanctuarului *(haram)* erau definite astfel: o călătorie de o oră pe drumul către Medina; trei ore pe drumul către Yemen; cinci ore pe drumul către Taif; trei ore pe drumul către Irak; patru ore pe drumul către Jirana. Aceste hotare au fost reînnoite ulterior de cel de-al doilea şi de cel de-al treilea calif, Umar şi Uthman.
„Ei te întreabă despre prăzi. Spune: «Prăzile sunt ale lui Allah şi ale Trimisului!» Şi fiţi cu frică de Allah, fiţi cu pace între voi şi fiţi cu supunere faţă de Allah şi faţă de Trimisul Său, dacă sunteţi credincioşi!“ Coran 8:1
Noua dinastie şi-a luat numele de la Umayya ibn Abd Shams, un strămoş al profetului, din care descindea familia.
Mecca a trecut prin alte momente devastatoare în 930, când qarmatienii, o sectă religioasă utopistă din estul Arabiei, au luat cu asalt oraşul în perioada pelerinajului, au măcelărit 30 000 de pelerini, au profanat sfânta moschee, au aruncat cadavre în fântâna Zamzam şi au fugit cu Piatra Neagră, care a fost înapoiată oraşului de-abia în 951, făcută ţăndări. În anul 1314, Mecca a fost scena unui act barbar de canibalism fratricid, după abdicarea conducătorului Abu Nomay. Fiul său Humaida şi-a ucis unul dintre fraţi şi i-a invitat pe ceilalţi la masă, unde a fost servit trupul bine rumenit al lui Abul Ghaith. Ulterior Humaida şi-a primit pedeapsa binemeritată. A fost executat la ordinul sultanului egiptean Al Nasir în 1320.




# 2. Damasc – paradisul înmiresmat (secolul al VIII-lea)

*Dacă paradisul ar fi pe Pământ, acesta ar fi la Damasc; dacă ar fi în ceruri, Damascul ar fi pe măsura sa.*

Ibn Jubayr

„Poate că provenim din comunități diferite – avem multe triburi și multe credințe –, dar suntem un singur neam și trăim împreună în pace, musulmani, evrei și creștini. Acesta este felul nostru de a fi. Suntem cu toții sirieni. Nu există probleme între noi."

Nu pot să uit această conversație. Cu mulți ani în urmă, înainte de izbucnirea războiului civil pe străzile Damascului, mă plimbam prin orașul vechi împreună cu Mohammed, un istoric din părțile locului. Am străbătut labirintul de străduțe înguste din Al Amin, Cartierul Evreiesc,

unde ultimii membri ai acelei comunități asediate stăteau de veghe în clădirile odinioară impunătoare, acum năruite. Apoi am pornit pe străvechea stradă romană numită Strada Dreaptă, care încă străbate orașul vechi de la est la vest, unde fariseul orb Saul, care și-a redobândit apoi vederea în chip miraculos, avea să devină creștinul Pavel în primii ani ai secolului I d.Hr.[1] Timp de peste 1 000 de ani, pelerini evlavioși se adunaseră aici anual înainte de a porni într-o călătorie anevoioasă de aproape 1 450 de kilometri prin deșert înspre Mecca (ultima caravană a pornit de aici în 1864, iar de atunci călătoria se face cu vaporul până la Jeddah). Am numărat cele șapte porți antice,******** am admirat Templul lui Iupiter, strălucind sub razele aurii ale soarelui după-amiezii, iar apoi ne-am îndreptat spre sukul Al Hamidiya, razele de lumină furișându-se printr-un acoperiș de tablă ciuruit de gloanțe din conflicte mai vechi. Având prea puțin timp la dispoziție și atât de multe lucruri de văzut, ne-am grăbit să aducem un omagiu fantomelor acestui oraș al sinagogilor, bisericilor și moscheilor, ici un sanctuar al lui Saladin, colo Capela Sfântului Anania, cel care l-a botezat pe Saul, iar apoi ne-am îndreptat pașii spre cea mai mare moschee dintre toate.

Încă mă gândesc la acea vizită, învăluită în miresme de iasomie, hibiscus și bougainvillea, fiindcă orașul mi s-a părut atunci, așa cum i s-a părut și lui Ibn Jubayr, poetul, pelerinul și geograful andaluz din veacul al XII-lea, un fel de paradis pământean.

Puțini vizitatori ai Damascului de azi ar mai putea să descrie orașul în termenii folosiți de poetul andaluz acum peste 800 de ani. Un război civil devastator a transformat unele zone ale orașului în ceea ce ONU a descris drept „iadul pe pământ". Siria, odinioară un bastion al stabilității și armoniei dintre comunitățile sale eterogene, s-a autodevorat. O țară întreagă a fost pustiită de *fitna* – acel cuvânt înspăimântător care se referă la lupta internă de care se tem atât de mult arabii. Deși centrul antic al Damascului, unul dintre cele mai vechi orașe locuite fără întrerupere, a suferit ceva mai puține distrugeri, suburbiile sale au fost devastate complet. Dezastrul lăsat în urmă – drumuri, case, blocuri de locuințe – amintește de distrugerile provocate de război în orașe precum Dresda, Beirut, Kabul sau Mogadishu. Din imaginile filmate cu ajutorul dronelor vedem că atâția ani de asediu și de bombardamente aeriene

lansate de regimul preşedintelui Assad susţinut de Rusia, precum şi de bombardamente terestre lansate de o puzderie de grupuri rebele, au lăsat o amprentă cutremurătoare asupra oraşului: şiruri întregi de clădiri de apartamente dezmembrate sau prăbuşite, cu pereţi şi ferestre aruncate în aer, ceea ce le face să semene cu nişte parcări supraetajate pe jumătate terminate. Cartiere întregi din Damasc, una dintre cele mai vechi capitale din istoria islamică, au fost pulverizate într-o apocalipsă urbană, diametral opusă paradisului cosmopolitan pe care l-a reprezentat odinioară oraşul pentru evrei, creştini şi musulmani.[2]

Damascul a ocupat întotdeauna un loc special în inima arabilor. În anul 634 a devenit primul mare oraş bizantin cucerit de războinicii musulmani, un trofeu important pentru un Imperiu Islamic în plină expansiune. Cu o istorie care se întinde de-a lungul a 26 de secole, Damascul este unul dintre oraşele cele mai apreciate din lume, atrăgând numeroase elogii. În 1154, geograful nord-african Idrisi nota că Damascul era „cel mai încântător dintre toate oraşele lui Dumnezeu de pe tot cuprinsul Pământului“[3].

Când a fost cucerit de arabi în veacul al VII-lea, Damascul era deja obişnuit cu armate străine sosite la porţile sale. Capitală a regatului aramaic Aram-Damasc în secolul al XI-lea î.Hr., de când datează primul său plan stradal rectangular şi prima sa reţea de canalizare, Damascul a fost ocupat de asirieni în secolul al VIII-lea î.Hr., de babilonieni în secolul al VII-lea, de ahemenizi în secolul al VI-lea, de grecii lui Alexandru cel Mare şi de seleucizi în secolul al IV-lea, de nabateeni şi de romani în secolul I. În anul 612 d.Hr., oraşul a fost cucerit de perşi în timpul regelui sassanid Khosrow al II-lea (domnie 590–628), revenind în mâinile bizantinilor pe vremea imperiului lui Heraclius în anul 628.

Armatele de invadatori au fost atrase irezistibil de acest giuvaier de smarald din deşert, de luxurianta oază Ghouta care înconjoară oraşul, hrănită de râul Barada care izvorăşte din Munţii Antiliban şi dispare în mlaştinile din sud-estul capitalei. Bucolica suburbie Ghouta de Est a fost victima celor mai sângeroase confruntări din Războiul Sirian. După ani de bombardamente, schimburi de focuri, lupte de stradă şi o serie de

atacuri cu arme chimice, cartierul s-a transformat în ruine. Un doctor sirian considera că acesta a fost „masacrul secolului XXI“.

Aşa cum istoricii musulmani au conferit o anumită strălucire islamică istoriei oraşului Mecca, vieţilor profetului Mahomed şi ale celor patru califi care i-au urmat, tot astfel autorii arabi, care au scris la multă vreme după cucerirea Damascului, au ridicat în slăvi sfinţenia oraşului. În *Tarikh Madinat Dimashq (Istoria oraşului Damasc)*, primul studiu amplu al unui oraş islamic şi al celor mai iluştri locuitori ai săi, Ibn Asakir (care a murit în 1176) spunea că profetul prevăzuse răspândirea viitoare a islamului, armatele arabe ajungând până în Siria, Irak şi Yemen. „Oh, trimis al lui Dumnezeu, alege una pentru mine“, a spus unul dintre discipolii săi. „Mergi în Siria“, a răspuns Mahomed.[4]

Din cele mai vechi relatări reiese că motivaţiile primilor războinici musulmani erau cât se poate de clare. Baladhuri, istoricul din secolul al IX-lea, a cărui lucrare *Kitab Futuh al Buldun (Cartea despre cucerirea teritoriilor)* a fost considerată fundamentală timp de secole, vorbea despre chemarea arabilor la „războiul sfânt“, care le va aduce „o pradă bogată“. Cei care au pornit la război, scria el, erau motivaţi atât de „lăcomie“, cât şi de „speranţa unei recompense divine“[5].

Indiferent de motivaţie, cert este că 5 000 de războinici arabi conduşi de Khalid ibn Walid, discipol al profetului şi cel care a conceput strategia militară pentru unificarea Arabiei sub conducerea lui Mahomed, au ajuns la poarta estică Bab al Sharqi în 634, fiind gata să lupte. Erau pe deplin încrezători în victorie. Câteva oraşe bizantine din Siria capitulaseră deja. Având binecuvântarea lui Allah, războinicii unei noi credinţe aflate în plină expansiune au prins avânt.

Influenţată de dogma teologică bizantină sau poate temându-se de renumele generalului islamic arab Sayf Allah al Maslul, Sabia lui Dumnezeu, comunitatea creştină sub conducerea lui Mansur ibn Sarjun, bunicul teologului Sfântul Ioan Damaschinul, a preferat să nu se lupte cu invadatorii. Condiţiile capitulării au fost negociate cu Khalid, care le-a garantat „protecţie pentru vieţile, proprietăţile şi bisericile lor... Cât timp vor plăti tributul, nu li se va întâmpla nimic rău“[6]. Aceste condiţii au fost acceptate de locuitorii Damascului, care au deschis poarta arabilor ştiind

că de-acum înainte vor plăti tributul *(jizya)* pe care îl plăteau toate neamurile cucerite.

Căderea Damascului sub presiunea trupelor arabe musulmane a fost descrisă drept un eveniment de o însemnătate incomensurabilă, care a pus capăt aproape unui mileniu de supremaţie occidentală creştină.[7] Însă nu a adus cu ea o revoluţie. Deşi locul principal de întâlnire s-a mutat de la agora romană la moscheea musulmană, continuitatea a fost, în majoritatea aspectelor vieţii, la ordinea zilei. Istoricul Hugh Kennedy a scris că islamizarea Damascului şi a altor oraşe orientale nu ar trebui înţeleasă în termenii câtorva ani sau decade, ci ai unei jumătăţi de mileniu.[8] Elementele emblematice ale oraşului islamic, cum ar fi hanurile, caravanseraiurile (hanuri mari pentru popasul caravanelor), *qaysariya* (pieţele acoperite) şi madrasele vor apărea de-abia în secolele al XI-lea şi al XII-lea.

Schimbările imediate determinate de trecerea de la conducerea creştină la cea musulmană în Siria şi în Irak au fost mai puţin dramatice decât ne-am fi aşteptat. Istoricii nu menţionează nici o falie administrativă în domeniul fiscal şi ecleziastic, nici distrugeri materiale uriaşe, nici valuri de colonişti arabi care să provoace haos. Spre deosebire de conflictul contemporan din Siria, ale cărui consecinţe devastatoare vor fi probabil şterse de-a lungul mai multor generaţii şi cu preţul multor miliarde de dolari, cucerirea din secolul al VII-lea a fost asemuită cu o furtună de vară: „a lovit cu forţă, însă nu a durat prea mult, iar distrugerile au fost remediate rapid“[9].

A existat totuşi o schimbare profund simbolică în structura oraşului, anume o afirmare arhitecturală a noii stăpâniri. Războinicii musulmani au celebrat cucerirea oraşului construind un mic loc de rugăciune *(musalla)*, în secţiunea sud-estică a spaţiului sacru *(temenos)* din biserica Sfântul Ioan Botezătorul, unde se spunea că se păstrează capul retezat al sfântului. Biserica se afla pe locul unde fusese templul roman închinat lui Iupiter, care la rândul lui fusese construit deasupra unui sanctuar arameean. Prima moschee a oraşului a fost amenajată în apropiere de Bab Tuma, unde se rugase Khalid în timpul asediului. Astăzi ea face parte din locurile de rugăciune din cimitirul Şeic Arslan.

În 636, Theodorus, fratele împăratului bizantin Heraclius, a încercat să

recucerească oraşul, însă trupele bizantine au fost înfrânte în bătălia de la Yarmuk, la est de Marea Galileii, punându-se astfel capăt domniei creştine în Siria. Cronicarul grec Theophilus din Edessa (695–785) scria că arabii uciseseră atât de mulţi romani încât cadavrele acestora formau un pod peste râu. „Rămas-bun, Siria!“, avea să exclame Heraclius cu amărăciune, în timp ce se retrăgea înfrânt de pe câmpul de luptă. „Şi ce ţară nemaipomenită este aceasta pentru duşmani.“[10] Până în anul 637 capitulaseră Ierusalimul şi Antiohia. În 640, când începuse invazia arabă în Egipt, elenismul era alungat de pe ţărmurile Levantului. Un an mai târziu a fost cucerită Alexandria, giuvaierul antic al Mediteranei. Capitularea bizantinilor la Yarmuk a prevestit un secol extraordinar de cuceriri musulmane care vor aduce o glorie fără precedent Imperiului Islamic şi splendidei sale capitale de la Damasc.

În condiţii extrem de vitrege, Mahomed reuşise să unească triburile dezbinate ale Arabiei sub stindardul unei noi credinţe care promitea cuceriri colosale. Totuşi, disensiunile latente s-au manifestat violent în anul 656, când rebelii egipteni l-au asasinat pe califul Uthman în locuinţa sa din Medina – dintre primii patru succesori ai lui Mahomed ca lideri ai lumii islamice, trei au fost asasinaţi. Detestat pentru că acorda privilegii familiei sale omeiade, Uthman a fost înjunghiat, sângerând până la moarte peste un exemplar din preaiubitul său Coran. Ali (domnie 656–661), vărul şi ginerele profetului, a fost desemnat calif în acelaşi an, o domnie nefericită care a coincis cu Prima Fitna (războiul civil islamic). Muawiya, un aristocrat din Mecca şi guvernatorul omeiad al Siriei începând cu 639, a refuzat să i se supună lui Ali, cerând să fie răzbunată moartea lui Uthman, al cărui veşmânt pătat de sânge l-a expus în moscheea din Damasc pentru a da un imbold susţinătorilor săi. În primul conflict major dintre musulmani, s-au purtat câteva bătălii neconcludente între cei care erau de partea lui Ali şi cei, inclusiv Aisha, văduva profetului, care îi sprijineau pe Omeiazi.

Nu au avut câştig de cauză nici bătăliile, nici negocierile. Ceea ce s-a dovedit hotărâtor în această luptă pentru putere a fost asasinarea lui Ali, cu o sabie înmuiată în otravă, de către un asasin kharigit, în timp ce Ali se ruga în moscheea de la Kufa în anul 661.******** Asasinarea unui om pe care Edward Gibbon îl considera un amalgam rar de poet, soldat şi

sfânt a fost un act fatal, care a declanşat sciziunea dintre sunniţi şi şiiţi.[11] La moartea lui Ali, Muawiya, care conducea cea mai mare forţă militară din lumea islamică, s-a proclamat calif. Hasan, fiul şi moştenitorul lui Ali, a fost înfrânt în Irak şi obligat să accepte autoritatea lui Muawiya.

Încoronat la Ierusalim, Muawiya nu voia să menţină capitala imperiului nici la Medina, nici la Kufa, unde fusese cartierul general al lui Ali. Damascul era oraşul potrivit din mai multe motive. Se afla aproape de graniţa bizantină, la jumătatea distanţei dintre Irak, Egipt, porturile mediteraneene şi deşertul Hijaz. Însă probabil cel mai important era faptul că Muawiya îşi crease o reţea politică formidabilă în cei peste 20 de ani petrecuţi ca guvernator, reuşind să pună bazele unei administraţii imperiale centrale. Ar fi fost un pas greşit să se îndrepte către sud, înspre deşerturile arabe îndepărtate, într-o vreme când lumea islamică îşi îndrepta privirea către vest pentru viitoarele expansiuni. Muawiya era un lider dinamic, renumit pentru elocvenţa, eleganţa şi rafinamentul de care dădea dovadă, virtuţi care erau foarte apreciate în lumea arabă. S-a străduit să pună la punct o guvernare demnă de un imperiu. A reorganizat şi a consolidat armata, a iniţiat numeroase proiecte în domeniul agricol şi al irigaţiilor, a creat un minister de finanţe funcţional şi a instituit un serviciu poştal între Medina şi Damasc.

Dacă pare paradoxal faptul că Damascul a rămas un oraş majoritar creştin sub conducerea acestui întemeietor viguros al unei dinastii care a cucerit lumea, trebuie menţionat că au existat stimulente financiare substanţiale, în primul rând taxa *jizya*, pentru a menţine *status quo*-ul. Islamul fusese adoptat doar de elitele minoritare, iar presiunea convertirii nu apăruse încă. Deşi oficial erau consideraţi cetăţeni de rangul doi, non-musulmanii *(dhimmi)* beneficiau de protecţie şi de libertate religioasă în schimbul recunoaşterii autorităţii musulmane. Cu timpul, convertirea la islam a unui număr tot mai mare de non-arabi, care nu beneficiau de aceleaşi drepturi ca arabii musulmani, precum şi scăderea veniturilor non-musulmanilor din cauza taxelor au generat tensiuni şi frământări sociale care au alimentat opoziţia faţă de puterea omeiadă după secolul al VIII-lea.

În această perioadă de coexistenţă a religiilor la Damasc, creştinii şi evreii au fost bine trataţi. „Pe vremea aceea, cele trei comunităţi trăiau

împreună în pace, aşa cum trăiesc şi astăzi“, îmi reamintea Mohammed, istoricul din Damasc, înainte ca războiul civil să schimbe totul. Atmosfera creată de Muawiya, care era conştient că majoritatea supuşilor săi din Cornul Abundenţei şi din Egipt erau creştini, era una de toleranţă. Familia creştină a Sfântului Ioan, al cărui bunic negociase capitularea Damascului, se ocupa de tezaur, cea mai importantă funcţie imperială într-o epocă în care armatele musulmane şi flotele tot mai numeroase extindeau lumea islamică şi erau organizate pe criterii profesionale mai curând decât pe criterii tribale. Când celebra catedrală de la Edessa a fost grav avariată de un cutremur la sfârşitul anilor 670, Muawiya a restaurat-o. Aşa cum spunea un episcop nestorian din Siria, războinicii săi musulmani nu au luptat împotriva religiei creştine, ci mai degrabă „ei ne apără credinţa, ne respectă preoţii şi sfinţii, şi fac daruri mănăstirilor noastre“[12].

Creştinii au continuat să domine curtea de la Damasc, iar în cronici se menţionează dezbateri cu privire la meritele creştinismului şi ale islamului. În ciuda reputaţiei sale de afemeiat alcoolic, Al Akhtal („cel Locvace“) s-a bucurat de poziţia pe care a avut-o ca poet la curtea lui Muawiya, hoinărind vesel prin palatul califului cu un crucifix atârnat la gât, în timp ce scria versuri în care îi preamărea pe Omeiazi şi îi satiriza pe duşmanii lor.[13] Influenţa creştină în locul cel mai sfânt al vieţii imperiale, dormitorul califului, era deosebit de puternică. Încălcând tradiţia de la Medina, Maysum, soţia preferată a lui Muawiya, care era fiica conducătorului puternicului trib creştin iacobit Kalb, i-a dăruit califului pe fiul şi moştenitorul Yazid. Medicul său personal era tot un creştin.

Toleranţa şi coexistenţa mai mult sau mai puţin armonioasă dintre credinţe, atât de rară în ziua de azi în această regiune sfâşiată de conflicte, au reprezentat pietrele de temelie ale succesului Damascului, precum şi al altor capitale imperiale musulmane care au urmat. Cele mai mari oraşe islamice au dat tonul pentru imperiile peste care au domnit şi au ilustrat îndrăzneala fără limite a stăpânilor lor. Damascul sub domnia Omeiazilor, la fel ca Bagdadul sub domnia Abbasizilor, Cairo sub domnia Fatimizilor, Fez sub domnia Marinizilor, Istanbulul sub domnia turcilor otomani, Samarkandul în epoca lui Timur, Esfahanul sub domnia

Safavizilor sau Dubaiul de azi sub conducerea familiei Maktoum, era măreţ şi încrezător în puterea sa. Intoleranţa, sciziunile, luptele interconfesionale, care ilustrează dificultăţile contemporane ale Orientului Mijlociu, s-au manifestat mult mai târziu, provocând declinul şi pierderea puterii şi a prestigiului.

Un semn al complexului de inferioritate iniţial al musulmanilor în privinţa arhitecturii, care va avea consecinţe spectaculoase şi de lungă durată pentru Damasc, este evident în povestea vizitei unui ambasador bizantin în capitala lui Muawiya. El a fost întrebat ce părere are despre palatul guvernatorului, construit doar din cărămidă arsă şi lemn. „Partea de sus este bună pentru păsări, iar partea de jos pentru şobolani“, a pufnit el.[14] Cronicarii nu consemnează ce s-a întâmplat cu acest trimis nediplomat, însă Muawiya a poruncit să se dărâme palatul şi să se construiască altul din piatră. Perfect conştient că moscheea centrală din Damasc nu putea să fie considerată o prezentare imperială demnă de islam, Muawiya a negociat cu autorităţile episcopale pentru a transfera biserica Sfântul Ioan Botezătorul comunităţii musulmane. Însă creştinii au refuzat categoric.

Pe lângă problemele legate de Damasc, strategia imperială a lui Muawiya a constat în a-şi trimite locţiitorii să lupte cu necredincioşii din est, dincolo de râul Oxus până la Buhara, Samarkand şi Kabul în Asia Centrală de azi, în timp ce el se concentra asupra relaţiei cu romanii în vest. În 668, la doar 36 de ani de la moartea profetului, armatele lui Muawiya au ajuns la Calcedon, de unde puteau privi peste Bosfor la măreţul Constantinopol. După un prim asediu eşuat împotriva oraşului apărat de trei rânduri de ziduri, Muawiya a făcut încă o încercare în anul 674, lansând o serie de atacuri navale dinspre Marea Marmara, care au durat aproape şapte ani, însă nu a reuşit să cucerească Constantinopolul. Este uşor să catalogăm aceste expediţii drept eşecuri, dar, dacă ne gândim că oraşul va capitula în faţa trupelor musulmane abia după opt secole, îndrăzneala lui Muawiya din primul secol al istoriei islamice pare mult mai impresionantă.

Deşi s-au desfăşurat cu o rapiditate incredibilă, cuceririle arabe nu au fost nicidecum doar nişte acţiuni militare şi distructive, aşa cum sunt descrise în relatările creştine. A existat un puternic element de asimilare

culturală. Pe lângă promisiunea că le vor fi apărate viaţa, proprietatea şi libertatea credinţei celor care capitulau, existau şi scutiri de taxe pentru cei care locuiau în zone îndepărtate.

La fel de important, oricât de străin şi de diferit ar putea să pară islamul unui cititor modern non-musulman, pentru o populaţie din Orientul Mijlociu şi din Africa de Nord din secolele al VII-lea şi al VIII-lea, islamul acelor războinici-călăreţi nu ducea lipsă de trăsături familiare reconfortante. Pe de o parte, era Dumnezeul atotputernic din religiile avraamice, împreună cu cercul de profeţi veneraţi; pe de altă parte, erau scriptura, rugăciunile, postul, pomenile, pelerinajul la locurile sfinte, zilele sfinte şi clădirile ca loc de rugăciune pentru comunitate. „Era suficient de diferit de creştinism şi de iudaism pentru a avea un caracter distinctiv, însă suficient de asemănător pentru a-l face acceptabil."[15] De fapt, pentru unii contemporani, precum Sfântul Ioan Damaschinul, islamul nu era atât o credinţă nouă, cât o erezie creştină.[16] Şi deşi noua taxă *jizya* nu era deloc bine-venită, acelaşi lucru se putea spune şi despre taxele percepute de Constantinopol.

Odată cu moartea lui Muawiya în 680, Damascul şi-a pierdut cel mai mare protector, iar Imperiul Musulman pe unul dintre cei mai străluciţi conducători. Extrem de abil politic şi militar, el a fost admirat pentru calităţile lui de conducător şi pentru *hilm*, ştiinţa de a folosi subtilitatea, cuvintele măgulitoare şi viclenia pentru a-şi atinge obiectivele. Yaqubi, istoricul arab din secolul al IX-lea, descria filosofia puterii lui Muawiya într-un pasaj memorabil: „Nu folosesc biciul acolo unde este de ajuns limba, nici sabia acolo unde este de ajuns nuiaua. Şi dacă există un singur fir de păr care mă leagă de semenii mei, nu-l las să se rupă. Dacă ei trag de firul de păr, atunci eu slăbesc strânsoarea, iar dacă ei slăbesc strânsoarea, atunci eu trag."[17] Totuşi, Muawiya a fost dispreţuit de tradiţia musulmană de mai târziu fiindcă a transformat califatul într-o monarhie ereditară prin desemnarea fiului său drept moştenitor.

Din păcate, califatul condus de Yazid, fiul lui Muawiya, a fost de scurtă durată (680–683), rămânând în istorie doar prin moştenirea devastatoare a bătăliei de la Kerbala din sudul Irakului, din 680, când câteva mii de soldaţi omeiazi au înfrânt fără drept de apel o armată dezorganizată formată din 110 soldaţi conduşi de Hussain, fiul fostului calif Ali, nepot al

profetului. Hussain a fost ucis şi decapitat, iar familia sa, inclusiv fiul său aflat în fragedă pruncie, a fost măcelărită. Masacrul a cimentat o tradiţie a martiriului şiit a cărui forţă încă reverberează de-a lungul Orientului Mijlociu paisprezece secole mai târziu, când forţele sunnite şi şiite se luptă pentru dominaţie în lumea musulmană.

Damascul şi imperiul au devenit vădit mai arabe în timpul califului Abd al Malik (domnie 685–705), care a emis propriile monede (dinarul de aur şi dirhamul de argint), înlocuind denarul bizantin şi monedele irakiene. Însă o mai mare însemnătate a avut-o declararea arabei ca limbă oficială în administraţie. Treptat, araba a înlocuit aramaica în vorbire şi scriere, şi greaca şi pahlavi în domeniul financiar. A continuat profesionalizarea forţelor armate. Au continuat şi negocierile cu creştinii pentru transferarea bisericii Sfântul Ioan Botezătorul musulmanilor, însă fără succes. Totuşi, atmosfera se schimba. Mihail Sirianul (care a murit în 1199), patriarh al Bisericii Ortodoxe Siriace, vorbeşte despre decretul lui Abd al Malik prin care „crucile trebuie să fie date jos, iar porcii sacrificaţi“[18]. Deşi nu este clar cu cât de multă stricteţe a fost aplicată această măsură, afişarea publică a simbolurilor creştine a fost limitată oficial, iar interdicţiile alimentare musulmane au devenit universale.

Cea mai importantă contribuţie arhitecturală a lui Abd al Malik nu a fost destinată Damascului imperial, ci sfântului Ierusalim, unde în 692 a construit splendida Qubba al Sakhra, Domul Stâncii, pe locul de unde, potrivit tradiţiei musulmane, profetul s-a înălţat la ceruri însoţit de îngerul Jibril.******** Pentru ca nimeni să nu se îndoiască de faptul că islamul era credinţa supremă, moscheea a fost construită ostentativ lângă rivala sa creştină, Biserica Sfântului Mormânt, fiind decorată cu numeroase inscripţii islamice în care se respinge ideea că Dumnezeu are un fiu şi se spune că Iisus este „profetul şi slujitorul“ său, nu o fiinţă divină. Lângă Domul Stâncii, a construit şi moscheea Al Aqsa, cel de-al treilea loc sfânt al islamului, după Sfânta Moschee de la Mecca şi Moscheea Profetului de la Medina. A fost un gest îndrăzneţ de contestare a monopolului Arabiei asupra sfinţeniei islamice şi a beneficiilor materiale obţinute de pe urma pelerinilor.

Şi astfel Damascul a intrat în secolul al VIII-lea ca o capitală imperială înfloritoare şi încrezătoare a unui Imperiu Islamic aflat în plină

expansiune. Dacă majoritatea creştină împărţise cândva credinţa, în ciuda diferenţelor teologice, cu liderii şi cei de aceeaşi confesiune cu ei de la Constantinopol, acum era supusă puterii musulmane.

Califul Al Walid (domnie 705–715) era hotărât să-şi pună amprenta islamică definitivă asupra Damascului şi nu exista decât un singur mod de a face acest lucru. De fiecare dată când califul ieşea din palatul său, era întâmpinat de inscripţia biblică a împăratului roman Teodosiu (domnie 379–395) aflată la intrarea sudică în marea biserică: „Împărăţi-va Domnul în veci, Dumnezeul tău, Sioane, în neam şi în neam“ (Psalmul 145:10), un text creştin adăugat templului păgân transformat în biserică. Această stare de fapt nu mai putea să continue.

Spre deosebire de Muawiya şi de tatăl său Abd al Malik, Walid a refuzat să primească un răspuns negativ în legătură cu biserica Sfântul Ioan Botezătorul. Cu câţiva ani mai devreme, el le spusese locuitorilor Damascului că cele patru mari atribute ale oraşului – clima, apa, fructele şi băile – le-au conferit „o superioritate clară“ asupra restului lumii. „La acestea am dorit să adaug un al cincilea atribut: această moschee.“[19]

Timp de şase decenii, creştinii şi musulmanii din Damasc se rugaseră aproape unul lângă celălalt, creştinii înălţându-şi rugăciunile în biserica lor monumentală, lângă musulmanii aflaţi în moscheea mai modestă din spaţiul împrejmuit. Însă această situaţie avea să se schimbe. Teofil din Edessa a relatat cu durere în suflet despre confiscarea şi distrugerea bisericii la ordinul lui Walid, ea fiind apoi înlocuită cu o moschee decorată cu mozaicuri strălucitoare. „Ticălosul a făcut asta din invidie faţă de creştini, fiindcă această biserică era neînchipuit de frumoasă“, scria el.[20]

Creştinilor li s-a oferit o palidă consolare, îngăduindu-li-se să păstreze toate bisericile şi mănăstirile confiscate anterior la Ghouta, precum şi biserica Sfânta Maria de pe Strada Dreaptă, care a devenit principala biserică a oraşului, continuând să fie astfel până azi.

Moscheea Omeiazilor, care a devenit cel de-al patrulea loc sfânt pentru musulmani, după moscheile de la Mecca, Medina şi Ierusalim, a fost monumentul emblematic al Damascului din secolul al VIII-lea. Prin acest monument sublim, devenit celebru în întreaga lume, Walid a transformat

Damascul într-un loc sfânt, desfăşurând toate forţele aflate la dispoziţia sa, de la arhitecţi şi caligrafi până la poeţi şi scriitori, pentru a proclama acest mesaj triumfător. Era foarte bună coexistenţa cu creştinii, însă oamenii trebuiau să înţeleagă cine era conducătorul suprem.

Ibn Asakir relatează cum califul a trimis o scrisoare pe un ton ameninţător către împăratul bizantin din Constantinopol – pe care îl numea Al Taghiya, „Tiranul". În scrisoare, el solicita 200 de lucrători calificaţi „fiindcă vreau să construiesc o moschee, aşa cum nu s-a mai construit niciodată şi nici nu se va mai construi vreodată. Dacă nu te conformezi, îţi voi invada ţara cu armatele mele. Voi distruge toate bisericile de pe teritoriul meu, inclusiv cele din Ierusalim, Edessa, precum şi toate monumentele romane"[21].

Potrivit lui Ibn Asakir, conducătorul creştin s-a supus şi i-a trimis califului lucrătorii solicitaţi. Ibn Jubayr estima numărul meşteşugarilor greci la 12 000, alături de copţi, perşi, indieni şi nord-africani. Istoricul Baladhuri menţionează că Walid le-a oferit creştinilor o sumă imensă de bani în schimbul bisericii lor. Când ei au refuzat, iar califul i-a ameninţat că o dărâmă, unul dintre ei l-a avertizat că cine va îndrăzni să facă aşa ceva va înnebuni. Ameninţarea l-a înfuriat atât de tare pe Walid încât a cerut imediat să-i fie adusă o secure şi a început să lovească primul în zidurile bisericii, iar apoi a trecut securea mai-marilor adunaţi acolo, punându-i pe evrei să termine treaba, în timp ce creştinii rămăseseră încremeniţi de groază pe scările bisericii. Se întâmpla în anul 706. Ibn Asakir relatează şi că lucrătorii au descoperit capul lui Ioan Botezătorul păstrat miraculos într-o cavitate aflată sub moschee. Walid a poruncit să fie reîngropat sub una dintre coloane.

Un monument atât de extravagant nu avea cum să fie ieftin. Costurile pentru construirea lui au trezit numeroase comentarii atât din partea celor impresionaţi, cât şi din partea celor scandalizaţi. Potrivit lui Ibn al Faqih, istoric şi geograf persan din secolul al X-lea, costul final depăşea de câteva ori venitul anual adunat în tezaur din taxa funciară *kharaj*, adică între 600 000 şi 1 000 000 de dinari. Au fost folosiţi atât de mulţi lucrători pentru realizarea construcţiei încât doar costul aprovizionării zilnice cu legume pentru a-i hrăni era de 6 000 de dinari. La finalizarea lucrării a fost nevoie de 18 cămile pentru a transporta toate dovezile de

plată. Însă, când acestea i-au fost prezentate lui Walid, califul, care nu părea câtuşi de puţin interesat de astfel de fleacuri, „a poruncit să fie arse“[22].

Costurile fabuloase pentru construirea Moscheii Omeiazilor au reverberat peste secole. Potrivit istoricului Tabari, aceste costuri exorbitante au provocat o asemenea nemulţumire încât califul Yazid al III-lea (domnie în 744) s-a simţit obligat, când a preluat puterea, să promită poporului să nu mai pună „piatră peste piatră, cărămidă peste cărămidă“.[23] Muqaddasi, autorul lucrării *Cele mai bune diviziuni pentru cunoaşterea regiunilor*, a fost primul vizitator musulman care a făcut o prezentare detaliată a Damascului. El l-a întrebat pe unchiul său de ce Walid a risipit sume atât de mari de bani pentru construirea moscheii. Bătrânul nici nu a vrut să audă. Considera proiectul califului drept şi vrednic de laudă, realizarea arhitecturală necesară pentru afirmarea supremaţiei islamului. Walid a recunoscut graţia şi splendoarea vechilor biserici creştine precum Biserica Sfântului Mormânt. „Aşa că s-a gândit să construiască pentru musulmani o moschee care să fie unică şi o minune a lumii.“[24]

Moscheea Omeiazilor, probabil cea mai impunătoare creaţie arhitecturală de la căderea Romei, era un simbol extrem de puternic al dominaţiei noii credinţe. Ea îi ridica pe musulmanii din Damasc de la nivelul unei simple *musalla* în aer liber, aflată în colţul sud-estic al unui complex pe care îl împărţeau cu creştinii, la nivelul celei mai impunătoare moschei din întreaga lume islamică. Pentru o cultură nomadă din deşertul arab, această moschee reprezenta o creaţie eminamente urbană şi o afirmare răspicată a virtuţilor civilizaţiei urbane. Iar pentru credinţa islamică a reprezentat o apoteoză arhitecturală în lumea musulmană, un punct de referinţă pentru multe secole de-a rândul, din Irak până în India, din Andaluzia până în Afghanistan, de la Córdoba până la Cairo, de la Esfahan până la Ghazni. În secolele al XIII-lea şi al XIV-lea Moscheea Omeiazilor încă exercita o mare influenţă asupra arhitecturii imperiale mameluce din Egipt şi din Levant. Pentru unii autori medievali musulmani, moscheea întruchipa două minuni ale lumii, una fiind construcţia, iar cealaltă mozaicurile complexe şi decoraţiunile din marmură sculptată.[25]

„Gândeşte-te la marile voastre catedrale din Europa“, îmi spune Mohammed în timp ce stăm într-un colţ al curţii moscheii. Preţ de o clipă se aşterne tăcerea, întreruptă doar de sunetul îndepărtat al paşilor credincioşilor peste dalele de piatră roase de vreme şi o escadrilă de porumbei ale căror aripi captau arşiţa după-amiezii.

„Notre-Dame, domul din Milano, domul din Köln, bazilica Sfântul Petru şi multe altele. Pe de o parte, este vorba despre religie, desigur, dar este mult mai mult decât atât. Sunt simboluri ale puterii, ale imperiului. Priveşte!“ Cu braţul drept îmi arată întreaga panoramă. „Aici este puterea Omeiazilor scrisă în piatră.“

Are perfectă dreptate. Nu reuşesc să-mi conturez în minte primele impresii, fiindcă mă simt pur şi simplu copleşit de imensitatea acestui loc. Mărimea impresionantă este primul lucru care îl izbeşte pe vizitatorul ameţit de soare. Dimensiunile exterioare ale sanctuarului sunt absolut incredibile: 385 de metri de la est la vest şi 305 metri de la nord la sud. În interior, spaţiul de rugăciune delimitat pe trei culoare, construit pe latura sudică şi sprijinindu-se pe coloane de marmură cu capiteluri ionice şi corintice, se întinde pe 160 de metri, iluminat cu candelabre de aur.

Simţurile vizitatorului sunt luate cu asalt. În raport cu dimensiunea spectaculoasă a Moscheii Omeiazilor, elementele decorative superbe de pe toate suprafeţele, cu detalii bogate şi rafinate, îţi taie respiraţia. Lăsând în urmă lumina orbitoare din curtea moscheii traversăm un portic mărginit de o colonadă şi păşim în sala de rugăciune răcoroasă, dincolo de o faţadă dominată de o intrare monumentală cu fronton triunghiular care reflectă strălucirea mozaicurilor de aur sub o cupolă centrală, vizibilă de pe tot cuprinsul Damascului. „Aproape că ne-a cuprins ameţeala“, povestea geograful, poetul şi călătorul andaluz Ibn Jubayr, încercând să descrie impresiile lăsate de vizitarea moscheii în vara anului 1184. Amintindu-ne că relaţiile interconfesionale pot fi uneori încordate, Jubayr nota totodată că „focul discordiei mocneşte între cele două părţi, musulmană şi creştină“, însă călătorii au venit şi au plecat fără să fie molestaţi.[26] La 15 martie 2011, focul discordiei revoluţiei siriene a izbucnit aici, când aproximativ 50 de protestatari s-au adunat în

fața Moscheii Omeiazilor după rugăciunile de la miezul zilei şi au început să strige libertate şi să ceară înlăturarea regimului.[27]

„Priveşte mozaicurile acestea“, spune Mohammed. „Ele sunt adevărata comoară de aici.“ La fel ca Ibn Jubayr, suntem copleşiți de decorațiunile interioare, o combinație uimitoare de detalii fine şi grandoarea spațiului vast acoperit cu mozaicuri. Ne întâmpină scene paradiziace – livezi fertile şi izvoare şopotitoare, palate grandioase, case şi rotonde bogat ornamentate – care sugerează destinația finală a credinciosului. Patruzeci de tone de sticlă şi cuburi de piatră, o treime dintre ele colorate în verde, țes un brâu de lumină irizată în jurul curții pătrate. Pe peretele sudic, pe patru benzi de aur fixate pe un fundal impresionant al lapislazuli, este scris un citat din Coran în care este preaslăvit Cel Atotputernic. Urmează imaginile cu acante, struguri, smochine, migdale, rodii, mere, pere şi chiparoşi în mozaic şi marmură.

Deasupra mihrabului, o friză cu viță-de-vie aurie, încrustată cu safire, perle, corali, cornalină şi alte pietre prețioase, brăzdează pereții acoperiți cu mozaicuri strălucitoare. Este o împletire spectaculoasă între arta bizantină, evlavia musulmană şi extravaganță. Iconografia flamboaiantă transmite un mesaj limpede. Damascul este paradisul pe Pământ, iar Moscheea Omeiazilor este calea către paradisul veşnic.

Pelerinii musulmani care vizitau Moscheea Omeiazilor erau profund impresionați. De pildă, Ibn Battuta, călător marocan din secolul al XIV-lea, o considera „cea mai impunătoare moschee din lume“ prin frumusețe, grație şi măreție arhitecturală. Ibrahim ibn Abi al Layt al Katib, un pelerin din secolul al XI-lea, o considera „apoteoza secolului, minunea lumii şi cea mai neobişnuită construcție din toate timpurile“[28].

Odată ce moscheea a fost terminată, tradiționaliştii musulmani puteau să înceapă sfințirea ei. Monumentului comemorativ construit din piatră trebuia să i se adauge *imprimatur* în cerneală al cărturarilor. Damascul descris de istoricul Ibn Asakir a devenit locul de naştere al lui Avraam, oraşul binecuvântat de o vizită a profetului şi o referință în Coran, un loc de refugiu pentru Maria şi Iisus, precum şi oraşul unde locuiau peste 10 000 de cărturari vestiți, sfinți, jurişti, istorici, artizani şi alți oameni însemnați. De aici provine tradiția mistică legată de muntele Qasiyun, la poalele căruia se află Damascul, cu diferitele lui sanctuare, inclusiv Grota

Sângelui, unde se spune că Abel a fost ucis de Cain.[29] Acolo, dincolo de zidul de sud al oraşului, se afla cimitirul Bab al Saghir, locul de veci pentru cei mai veneraţi musulmani din istorie. Aceasta era doar o mică parte din voluminoasa lucrare dedicată de Ibn Asakir cuceririi islamice a Siriei, o perioadă pe care el o ridică în slăvi, în timp ce ignoră cu desăvârşire trecutul preislamic al ţării. Era propagandă islamică ce trecea drept cercetare istorică – aceasta nefiind nici prima, nici ultima dată. „Nici pe saudiţi nu îi interesează ce s-a întâmplat înainte de islam", avea să-mi spună Mohammed mai târziu.

Totuşi, Ibn Asakir avea ceva din minuţiozitatea istoricului de artă Nikolaus Pevsner (1902–1983). Întrucât Asakir ţinea evidenţa tuturor monumentelor oraşului şi a personalităţilor sale marcante, pe listele întocmite de el figurau paisprezece biserici în Damasc. La jumătate de mileniu după cucerirea musulmană a Siriei, opt dintre aceste biserici se aflau în diferite stadii de degradare, una fusese demolată, trei fuseseră transformate în moschei – la fel ca sinagoga – şi doar două mai funcţionau.******** Biserica Sfânta Maria devenise principalul loc de rugăciune pentru creştini. Marea supravieţuitoare din epoca Damascului creştin, deşi a fost incendiată de mulţimea violentă în timpul conflictului din 1860 dintre druzi şi creştini, această biserică dăinuieşte şi astăzi pe Strada Dreaptă, sub denumirea de Catedrala Adormirii Maicii Domnului din Damasc, sediul Patriarhiei Greco-Ortodoxe. Catedrala a fost avariată în timpul conflictelor din 2018.

Pentru creştini, pierderea preaiubitei lor biserici închinate Sfântului Ioan Botezătorul a reprezentat o traumă cu atât mai greu de îndurat cu cât biserica lor a fost înlocuită cu o moschee sublimă, ca o încununare spirituală simbolică a înfrângerii lor lumeşti. „Apoi a venit creştinismul şi a devenit biserică, apoi a venit islamul şi a devenit moschee", scria Masudi, istoricul din secolul al X-lea cunoscut sub numele de Herodot al arabilor.[30] Damascul era un palimpsest. Islamul fusese scris peste creştinism, care fusese scris peste monumentele romane păgâne, care le înlocuiseră pe cele ale vechilor asirieni. Numai oraşul a dăinuit.

Opt califi Omeiazi au condus Imperiul Islamic între anii 715 şi 750, o perioadă scurtă în care dinastia s-a prăbuşit din zenitul idealurilor

civilizatoare în nadirul distrugerii şi vărsării de sânge. Soarta Damascului a oglindit aceste vicisitudini politice. Opoziţia faţă de ceea ce părea să fie tot mai mult o afacere de familie s-a accentuat în prima jumătate a secolului. O singură familie deţinea prea multă putere şi se bucura de prea multă prosperitate, au început să şoptească detractorii Omeiazilor. Califii Walid, Sulayman (domnie 715–717), Yazid al II-lea (domnie 720–724) şi Hisham (domnie 724–743) au fost toţi fiii lui Abd al Malik, în timp ce Umar al II-lea (domnie 717–720) şi Marwan al II-lea (domnie 744–750) au fost nepoţii săi.[31]

În timp ce cuceririle militare continuau neabătute, opoziţia rămânea mută. Însă eşecul catastrofal al celor doi ani de asediu al Constantinopolului (717–718) a reprezentat o schimbare fără precedent pentru Omeiazi. Obişnuiţi cu un şir de victorii răsunătoare asupra necredincioşilor, arabii au fost puşi în situaţia umilitoare de a mânca animale moarte şi resturi rămase pe corăbiile lor. O misiune de salvare care le aducea ajutoare (grâne, arme şi provizii) a fost interceptată şi jefuită de bizantini, şi astfel expediţia lor de cucerire a Constantinopolului s-a încheiat în chip înjositor.

Între timp, tensiunile creşteau din pricina convertirilor în masă la islam ale ţăranilor de pe întreg cuprinsul imperiului, în contextul în care mulţi dintre aceştia îşi părăsiseră pământurile şi se înrolaseră în armată pentru a scăpa de taxe. Afectaţi de pierderea veniturilor, guvernatorii provinciilor au impus condiţii mai dure pentru convertire, de pildă circumcizia pentru noii musulmani şi obligativitatea recitării Coranului pentru a-şi demonstra sinceritatea. Printr-un decret clar, Umar al II-lea le-a ordonat guvernatorilor săi să menţină drepturi egale pentru toţi musulmanii: „Oricine acceptă islamul, fie el creştin, evreu sau zoroastrian, dintre cei care se supun acum taxelor şi care se alătură musulmanilor... va avea exact aceleaşi drepturi şi îndatoriri ca aceştia...“[32]

Timp de două decenii sub conducerea califului Hisham, armatele arabe au avut de lucru în permanenţă, însă războaiele neîntrerupte nu au schimbat graniţele imperiului, ci i-au secătuit resursele financiare. Hisham stătea rar la Damasc, preferând să-şi petreacă timpul în palatele sale din deşert – de la Rusafa, la sud de Eufrat, în palatul său de iarnă de

la Khirbat al Mafjar din valea Iordanului, lângă Ierihon, precum şi în vastul palat-fortăreaţă de la Qasr al Hayr al Sharqi, lângă Palmira, un complex de 10 000 de metri pătraţi, unde se putea bucura de vânătoare, muzică, vin şi cântăreţe.

În anii 720 armatele musulmane au prădat ţinuturile francilor. Apoi, în 733 şi-au primit pedeapsa inevitabilă. În bătălia de la Tours (cunoscută şi ca bătălia de la Poitiers), o armată arabă condusă de Abd al Rahman al Ghafiq, guvernatorul teritoriului Al Andalus, a dat piept cu Carol, duce şi principe al francilor. După o luptă crâncenă, potrivit *Cronicii mozarabe* din secolul al VIII-lea, armata europeană a rămas „neclintită ca un zid" şi compactă „ca un gheţar". Apoi, „cât ai clipi din ochi, creştinii i-au spulberat pe arabi cu sabia"[33]. Abd al Rahman a fost ucis, armata creştină a ieşit victorioasă. Carol a primit titlul onorific Martel, „Ciocanul". Această bătălie a vestit sfârşitul cuceririlor islamice în Europa. Dacă musulmanii ar fi învins, îşi imagina istoricul Edward Gibbon 1 000 de ani mai târziu, este posibil ca o flotă arabă să fi ajuns chiar până la Tamisa. „Poate că interpretarea Coranului ar fi acum predată în şcolile de la Oxford, iar predicatorii ar demonstra credincioşilor circumcişi sfinţenia şi adevărul revelaţiei lui Mahomed."[34]

După eforturile necontenite ale lui Hisham pe câmpul de luptă, a urmat o decădere neîndoielnică – pentru mulţi musulmani îngrozitoare – în timpul califatului condus de Walid al II-lea (domnie 743–744). Nu s-a ridicat la înălţimea numelui pe care îl purta, singurele sale preocupări fiind vânătoarea, vinul, muzica, poezia şi sexul, aşa cum reiese din următoarele versuri:

*Aş vrea ca un pahar de vin să coste un dinar*
*Iar vulva femeii să fie pe fruntea unui leu.*
*Atunci doar cei cu dare de mână ar bea*
*Şi doar cei cutezători ar face dragoste.*[35]

Potrivit istoricilor musulmani şi creştini din vremea aceea, Walid a fost un degenerat şi un libertin. Frescele zugrăvite pe pereţii palatului său Qasr Amra din deşert, un monument din Parimoniul Mondial UNESCO aflat în estul Iordaniei, unul dintre cele mai vechi exemple de artă şi

arhitectură islamică, includ imagini cu femei cu sânii dezgoliţi, precum şi scene de vânătoare, scene cu petrecăreţi bând vin şi o reprezentare a zodiacului între constelaţii. Arta islamică nu a fost niciodată mai puţin austeră, nu s-a manifestat niciodată mai vădit împotriva interdicţiei de a înfăţişa forma umană. Vastele şi opulentele sale palate din deşert, cu piscine şi interioare bogat ornamentate, au fost denumite „Conacele Playboy" ale vremurilor sale.[36]

Unul dintre gesturile sale cele mai profanatoare a fost atunci când a folosit un exemplar al Coranului drept ţintă pentru tir. Provoca indignare supuşilor săi musulmani, dar nu era câtuşi de puţin iubit nici de supuşii săi creştini din Siria, întrucât a poruncit să i se taie limba Sfântului Petru din Damasc pentru că „predicase împotriva arabilor şi a maniheiştilor"[37]. Petru a fost exilat în Yemen, unde a murit mai târziu.

Într-o uimitoare mărturie a vremurilor, cronicarii epocii relatează despre o întâlnire dintre Walid şi Abu Harrim Utarrad, un distins cântăreţ şi recitator din Coran chemat de la Medina pentru a-l înveseli pe calif. După o lungă călătorie prin deşert, cântăreţul a fost condus în sala de baie a califului, pavată cu marmură, unde acesta stătea pe marginea de piatră a unui bazin care nu era plin cu apă, ci cu vin. Walid i-a poruncit cântăreţului să-i cânte o melodie, iar apoi şi-a sfâşiat veşmântul din brocart şi s-a aruncat gol în bazinul cu vin, „din care a băut până când, Dumnezeu ştie, a scăzut vizibil nivelul vinului. După aceea, califul a fost tras afară din bazin, întins pe jos beat criţă şi acoperit".

Stupefiat de comportamentul califului, Abu Harrim s-a retras discret, însă a fost rechemat a doua zi, când s-a petrecut exact acelaşi lucru. Apoi, în a treia zi, Walid l-a chemat din nou şi l-a avertizat să nu povestească nimănui despre ce văzuse acolo. „Nemernicule, jur pe Dumnezeu că, dacă şopteşti un singur cuvânt despre ce s-a întâmplat, iar eu aflu, voi cere să ţi se taie capul!" Iar apoi l-a lăsat să plece, poruncind să i se plătească 1 000 de dinari.[38]

În timp ce califii benchetuiau, califatul ardea. În anii 740 au izbucnit mişcări de revoltă, începând cu revolta sângeroasă a berberilor din Africa de Nord în 740, care i-a reunit pe creştini şi pe musulmanii kharigiţi într-o acţiune de opoziţie faţă de imperiu. Anul 744 a fost un *annus horribilis* pentru autorităţile omeiade. S-au perindat trei califi, iar

un al patrulea a fost desemnat într-o încercare disperată de a stăvili haosul. Mai întâi a fost înlăturat de la putere Walid, care a fost ucis şi decapitat. Succesorul său, Yazid al III-lea, a fost şi el decapitat, iar capul său a fost purtat pe străzile Damascului în vârful unei lănci de către un bărbat care striga batjocoritor: „Acesta este capul iubitorului de vin".[39] Recunoscut drept un om evlavios, Yazid a avut prea puţin timp să demonstreze acest lucru. A murit după ce a domnit mai puţin de un an şi a fost înlocuit de Ibrahim, care a fost la rândul lui înlocuit aproape imediat de Marwan al II-lea. Se spune că Marwan l-ar fi dezgropat pe Yazid şi i-ar fi răstignit trupul pe un ţăruş de lemn.

O însemnătate mai mare pentru Damasc a avut-o decizia lui Marwan din anul 744 de a transfera capitala imperială la Harran, în nordul regiunii Jazira, o lovitură puternică dată prestigiului oraşului. Tezaurul regal a fost transportat cu 3 000 de cămile la noul sediu al imperiului, „Damascul rămânând complet lipsit de însemnele regalităţii"[40]. De când preluaseră puterea, califii Omeiazi construiseră palate, castele şi vile de vânătoare în deşert şi mutaseră sediul guvernului dintr-un loc în altul, însă această mutare era mult mai tranşantă, era prima oară când Damascul fusese marginalizat atât de categoric.

Dacă această decizie era regretabilă pentru un singur oraş, în ce priveşte Imperiul Islamic existau mult mai multe semne de rău augur. Accederea la putere a lui Marwan a inaugurat cel de-al treilea război civil *(fitna)*. În 746 un rebel din Yemen s-a declarat calif şi a preluat controlul asupra Meccăi şi Medinei înainte să fie ucis în anul 748. O revoltă şiită mult mai serioasă mocnea în sudul Irakului încă din 719, când duşmanii Omeiazilor din oraşul sfânt Kufa au trimis un mesager, deghizat în vânzător de parfumuri, într-un sat din Iordania, la sud de Marea Moartă. Misiunea sa era să încurajeze un descendent îndepărtat al profetului Mahomed să stârnească o rebeliune împotriva regimului detestat. Abu al Abbas, stră-strănepot al unchiului profetului, Abbas, a devenit conducătorul moral al mişcării. Deşi legăturile de rudenie cu profetul erau mai îndepărtate decât cele ale familiei lui Ali, capacitatea de organizare şi dârzenia lui Abu al Abbas erau fără pereche.

Apoi au fost organizate şi alte misiuni secrete dinspre Kufa către provincia Khorasan, în cel mai îndepărtat colţ estic al Imperiului Islamic,

o regiune vastă care cuprinde astăzi estul Iranului şi părţi din Afghanistan, Uzbekistan şi Turkmenistan. Era o lume a stepelor, a munţilor acoperiţi de zăpadă, a unor vechi oraşe precum Samarkand, Buhara, Nişapur, Herat, Balh şi Merv, capitala regiunii. Cucerită în 650 de armatele arabe, regiunea Khorasan era patria cuceritorilor arabi şi a descendenţilor acestora, a nomazilor turci convertiţi, a prinţilor iranieni, a negustorilor prosperi şi a ţăranilor ajunşi în pragul sărăciei. Revoluţionarii vorbeau despre o renaştere islamică şi despre o lume nouă în care arabii şi non-arabii să fie trataţi în mod egal ca fraţi musulmani, spre deosebire de Omeiazi, care îi privilegiau pe arabi.

Mesajul şi-a găsit un public receptiv. Disensiunile dintre triburile arabe Kalb din sud şi triburile arabe Qays din nord subminau dinastia Omeiazilor. Tratamentul preferenţial aplicat de Marwan tribului Qays i-a înstrăinat pe membrii tribului Kalb din Khorasan, făcând ca din ce în ce mai mulţi dintre ei să treacă de partea revoluţionarilor. Şiiţii se simţeau înstrăinaţi de clanul corupt al sunniţilor din Damasc, care furaseră califatul din mâinile deţinătorilor de drept; kharigiţii vedeau păcate peste tot şi se revoltau.

S-a jurat credinţă lui Al Rida min al Mohammed (un membru acceptabil al casei profetului), cuvinte care erau misterioase şi vagi în mod deliberat, astfel încât apelul la rebeliune să ajungă la cât mai mulţi şiiţi. Nasr, guvernatorul omeiad al regiunii Khorasan, a intuit dezastrul iminent. „Văd cum tăciunii ard mocnit, nu mai este mult până când va creşte vâlvătaia“, îi scria el lui Marwan. „Focul izbucneşte când se freacă beţe, iar războiul când oamenii clevetesc“.[41] La 15 iunie 747, insurgenţii clandestini şi-au desfăşurat stindardele negre pentru prima dată la marginea oraşului Merv. Câteva mii de oameni au pus mâna pe arme formând o coaliţie a forţelor şiite, khorasaniene şi abbaside. În 748 controlul asupra oraşului Merv fusese preluat de Abbasizi în frunte cu liderul lor Abu Muslim, victorios într-o serie de bătălii cu Omeiazii, detestaţi fiindcă uciseseră 60 000 de oameni cu sânge-rece.[42] Un an mai târziu, Al Abbas a fost declarat calif cu numele Al Saffa, „Vărsătorul de Sânge“, în marea moschee de la Kufa. El i-a avertizat pe toţi cei adunaţi acolo: „Fiţi pregătiţi, căci eu sunt vărsătorul de sânge cel nemilos şi răzbunătorul nimicitor“.[43]

În ianuarie 750, trupele lui Marwan s-au confruntat cu rebelii abbasizi pe malurile Marelui Zab, afluent al fluviului Tigru din nordul Irakului. Armata imperială, pe care Teofan o estima la circa 300 000 de oameni, era cu mult mai numeroasă decât cea a luptătorilor cu stindarde negre. Cavaleria lui Marwan a atacat cu încredere, însă nu a reuşit să străpungă zidul de lănci abbaside. Mulţi au fost ucişi pe loc, mulţi au fugit, iar mulţi alţii s-au înecat în apele învolburate. A fost o debandadă totală.

Damascul, condus în absenţa califului de ginerele lui Marwan, Walid, tremura de frica trupelor abbaside care avansau. Apoi, la 25 aprilie, oraşul a capitulat în faţa trupelor conduse de Abdullah ibn Ali, unchiul autoproclamatului calif Saffa. S-au dat lupte crâncene între Omeiazi şi Abbasizi şi posibil chiar şi în rândul Omeiazilor. Teofil descrie scene îngrozitor de sângeroase care s-au petrecut cu ocazia jefuirii fostei capitale imperiale: „Timp de trei ore, oamenii lui Abdullah ibn Ali... au retezat capete în pieţe, pe străzi şi în case, şi le-au furat banii... Al Walid s-a numărat printre cei ucişi, iar în ziua aceea au fost omorâţi mulţi evrei şi creştini“.[44]

Numărul victimelor a fost îngrozitor de mare. Masudi relata că au fost ucişi „foarte mulţi oameni“. Comandanţii omeiazi capturaţi au fost trimişi la Vărsătorul de Sânge pentru a fi executaţi. Multora li s-a tăiat beregata pe malurile râului Futros. Omeiazii care fuseseră îngropaţi au fost deshumaţi. Trupurile exhumate au fost „biciuite şi apoi răstignite“, craniile regale au fost folosite drept ţinte pentru tir până când se transformau în ţăndări. Rămăşiţele lor trupeşti au fost adunate şi arse.[45] Marile clădiri ale oraşului au fost prădate, sistemele de apărare distruse, iar mormintele regale profanate. Potrivit relatărilor unor cronicari, Abbasizii au arat pământul în cimitirul unde fuseseră îngropaţi martirii din timpul asediului Damascului din 634, inclusiv discipolii profetului. Însă, în legătură cu afirmaţia potrivit căreia palatele oraşului au fost rase de pe faţa pământului în 750, trebuie să menţionăm observaţia lui Yaqubi, funcţionar în guvernul abbasid la sfârşitul secolului al IX-lea, care declara că majoritatea caselor din Damasc erau foste reşedinţe sau palate ale Omeiazilor şi că palatul lui Muawiya era reşedinţa guvernatorului. Totuşi, este neîndoielnic faptul că distrugerile şi vărsarea de sânge au fost nimicitoare.

Vărsătorul de Sânge (domnie 749–754) i-a urmărit pe Marwan şi pe toţi bărbaţii supravieţuitori din familia Omeiazilor cu o înverşunare care sugera că intenţiona să fie la înălţimea numelui pe care îl purta. Marwan a fugit în Egipt, unde a fost prins şi ucis pe când se ascundea într-o biserică, iar capul retezat i-a fost trimis lui Saffa. Apoi, printr-un vicleşug simplu, 80 de prinţi omeiazi, invitaţi la masă în semn de împăcare, au fost ucişi cu sabia la marginea oraşului Jaffa. Se spune că Saffa stătea lângă trupurile care se zvârcoleau în spasmele morţii. „Nu am mâncat niciodată ceva mai delicios şi care să mă facă să mă simt atât de bine", a jubilat el.[46] Un singur prinţ omeiad, tânărul de nouăsprezece ani Abd al Rahman, a reuşit să scape din acest măcel. După un maraton care a durat cinci ani, cu o mulţime de asasini pe urmele lui, a ajuns în Palestina, apoi în Egipt, iar în cele din urmă a întemeiat emiratul omeiad la Córdoba în Peninsula Iberică.

Însă, înapoi în centrul lumii islamice, dinastia Omeiazilor fusese exterminată. Epoca de glorie a Damascului apusese, iar oraşul s-a cufundat în întuneric timp de aproape un secol după ce fusese prădat. Eclipsat de acum înainte de Bagdad, noul centru al Imperiului Musulman începând cu 762, oraşul a intrat într-o stare de obscuritate provincială, declin şi irelevanţă. Deşi, în secolul al XII-lea, Damascul s-a bucurat de o oarecare renaştere în vremea exuberantului Nur al Din, spaima cruciaţilor, a fost doar o imitaţie palidă a măreţiei sale de odinioară din epoca Omeiazilor. „Nici înainte şi nici după nu a mai atins capitala siriană o asemenea culme a puterii şi a gloriei."[47]

„Dinastia lor nu a dăinuit prea mult", spune Mohammed în legătură cu Omeiazii, „însă, Dumnezeule, ei au construit cel mai mare imperiu din lume într-un răstimp foarte scurt. Şi au făcut islamul cunoscut în întreaga lume. Aceasta a fost cea mai mare realizare a lor."

Este posibil, aşa cum susţine Hugh Kennedy, ca expansiunea Omeiazilor pornind din Siria să fi fost o anomalie, întrucât „ţara nu avea o populaţie atât de numeroasă, atât de unită şi atât de bogată încât să susţină un imperiu vast"[48]. Şi totuşi, din 661 până în 750, dinastia, în ciuda celor trei războaie civile cu care s-a confruntat, a reuşit nu doar să menţină, ci şi să lărgească Imperiul Islamic. Pentru o bună bucată de

vreme, Damascul a condus un imperiu care a eclipsat Imperiul Roman în epoca sa de glorie.

Răspândirea unei noi religii a fost, fără îndoială, moştenirea cea mai durabilă a dinastiei. Omeiazii au mutat centrul imperiului din marginalizata şi introvertita provincie Hijaz în lumea cosmopolită a Levantului. Este posibil, aşa cum propunea un istoric contemporan, ca „fără interludiul reprezentat de Damasc, islamul să nu fi devenit niciodată o religie universală“[49].

Au fost realizări impresionante şi în alte domenii. Prin construcţiile monumentale iniţiate de califul Walid, cea mai importantă fiind Moscheea Omeiazilor, Damascul a lăsat o moştenire arhitecturală care a continuat mult timp după vremelnica sa ascensiune politică. Un loc de rugăciune sublim a creat o adevărată paradigmă care a fost venerată şi imitată – fără să fie întrecută vreodată, poate doar egalată – de la Atlantic până în Asia Centrală. În opinia orientalistului francez Jean Sauvaget, Moscheea Omeiazilor este pur şi simplu „una dintre capodoperele arhitecturii din orice epocă şi din orice loc“[50].

Pe lângă inovaţia arhitecturală şi extinderea islamului pe cuprinsul a trei continente, trebuie să adăugăm rolul pe care l-a jucat Damascul din epoca Omeiazilor în dezvoltarea cunoaşterii umane. Intelectual, deşi nivelul atins de Bagdad în ce priveşte înflorirea artelor şi a ştiinţelor este greu de atins, Damascul se poate lăuda totuşi cu realizări formidabile. Capitala Omeiazilor a jucat un rol crucial în dezvoltarea cercetării teologice. Disciplinele născute la Medina, cum ar fi interpretarea coranică *tafsir* şi *tawil*, tradiţiile profetice *hadith*, dreptul canonic *fiqh* şi apologia *kalam*, au cunoscut o înflorire deosebită la Damasc, fiind impulsionate de surse iudaice, greceşti şi creştine. Acest lucru a contribuit în mare măsură la constituirea, în secolul al IX-lea, a unui climat propice pentru realizarea marelui proiect de traducere a textelor greceşti în arabă, adesea prin intermediul limbii siriace, în timpul dinastiei abbaside. Califii Omeiazi aveau un mare respect pentru bărbaţii eruditi – viaţa publică era o lume exclusiv masculină – şi, aşa cum ne demonstrează compilaţiile biografice ale lui Ibn Asakir şi Ibn al Adim (m. 1262), foarte mulţi cărturari s-au stabilit la Damasc în această perioadă, mulţi sub patronaj regal. De pildă, califul Hisham avea o mare preţuire

pentru cărturari eminenţi precum specialistul în tradiţiile profetice *hadith* Ibn Shihab al Zuhri (m. 742), una dintre cele mai strălucite minţi musulmane ale generaţiei sale, şi fostul său discipol, Maamar ibn Rashid (m. 770), biograf al profetului şi expert în dreptul islamic.[51]

Pentru minorităţi, cât şi pentru populaţia non-arabă, epoca Omeiazilor a fost mai puţin glorioasă. Discursul creştin în Siria şi în Irak şi-a asumat un rol din ce în ce mai apologetic, mare parte în limba arabă, spre sfârşitul secolului al VIII-lea. Gândirea creştină fusese atât de profund marginalizată încât la al Doilea Sinod de la Niceea din 787, unde s-a hotărât reîntoarcerea la folosirea şi venerarea icoanelor, nu a participat nici un episcop sirian. În timpul dezbaterilor şi controverselor cu privire la creştinismul bizantin şi roman, Bisericile din Siria nu au jucat nici un rol. Atmosfera de toleranţă musulmană de la începuturile acestei epoci s-a erodat spre sfârşitul perioadei, când taxele impuse minorităţilor au devenit mai dure. Spre sfârşitul secolului al VIII-lea, propagarea limbii arabe ca limbă folosită în administraţie şi cultură ajunsese atât de departe încât greaca aproape că dispăruse ca limbă literară, ştiinţifică şi teologică în Siria şi în Palestina.[52]

În timp ce o cortină cădea peste Damasc, o alta se ridica deasupra oraşului care l-a înlocuit, cu o strălucire de lungă durată a gloriei imperiale, în centrul Imperiului Islamic. „Minimalismul provincial“ al Damascului Omeiazilor a cedat locul „grandorii imperiale“ a Bagdadului Abbasizilor.[53]

În sensul acelor de ceasornic, acestea sunt: Bab al Faradis (Poarta Paradisului), Bab al Salam (Poarta Păcii), Bab Tuma (Poarta lui Toma, după numele apostolului), Bab al Sharqi (Poarta de Est), Bab Kisan (de unde Sfântul Pavel a fugit din Damasc în puterea nopţii), Bab al Saghir (Mica Poartă) şi Bab al Jabiya (Poarta Jgheabului, legată de Bab al Sharqi prin Midhat Paşa şi Sharaa al Mustaqim, varianta modernă a Străzii Drepte).

Kharigiţii, de la cuvântul arab desemnându-i pe „cei care au ieşit“, au fost prima sectă islamică, diferită atât de musulmanii sunniţi, cât şi de cei şiiţi. Aceştia respingeau doctrina infailibilităţii califului

şi se opuneau monopolizării puterii de către un singur clan. Negau atât pretenţiile sunniţilor de a conduce califatul prin tribul Quraiş, cât şi pretenţiile şiiţilor lansate de descendenţii lui Ali, preferând o alegere democratică pentru funcţia cea mai înaltă. Înlăturarea oricărui conducător care păcătuise era obligatorie pentru această mişcare puritană, ale cărei convingeri fanatice au alimentat rebeliuni frecvente împotriva autorităţii.

„Nu este evident", se întreba geograful arab Muqaddasi, „faptul că Abd al Malik, văzând măreţia Domului Sfântului Mormânt, s-a temut ca nu cumva acesta să tulbure gândurile musulmanilor, şi de aceea a înălţat deasupra Stâncii Domul pe care îl vedem acum în acel loc?"

Descrierea cu lux de amănunte a străzilor era o caracteristică a stilului lui Ibn Asakir. Iată un exemplu: „Biserica Iacobinilor este cea din spatele noii închisori. Se intră prin Piaţa Fabricanţilor de Şei, care astăzi este lângă piaţa Ali, este strada unde se află intrarea la Băile Fabricanţilor de Şei, prin strada Susi. Anumite părţi ale clădirii se află încă acolo, clădirea este în ruină de multă vreme". N. Elisséeff, *La Description de Damas d'Ibn Asakir*, p. 221

# 3. Bagdad – orașul păcii, orașul însângerat (secolul al IX-lea)

*Bagdad, aflat în centrul islamului, este orașul stării de bine; aici sunt talentele despre care vorbesc oamenii, precum și eleganța și curtoazia. Aici adierea vântului este înmiresmată, iar știința pătrunzătoare. Aici găsești tot ce este mai bun, mai frumos, mai elegant, tot ce este vrednic de a fi luat în seamă. Toate inimile aparțin acestui oraș, toate războaiele se duc împotriva lui și toate brațele se ridică pentru a-l apăra. Este prea vestit ca să mai aibă nevoie de descriere, este mai strălucitor decât am putea noi să-l zugrăvim vreodată și este cu adevărat mai presus de orice laudă.*[1]

Muqaddasi, *Cele mai bune diviziuni pentru cunoașterea regiunilor*

O explozie de artilerie răsună deasupra orașului toropit de căldura mistuitoare. Sirenele poliției răspund prompt. Undeva în depărtare câteva

elicoptere americane Black Hawk împrăştie tunete şi fulgere pe un cer de cobalt. În aer pluteşte violenţa.

Am venit să vizităm Mustansiriya, pe care irakienii mândri interesaţi de istorie o consideră cea mai veche universitate din lume, întemeiată de penultimul calif abbasid Al Mustansir în 1233. Prietenul meu, dr. Thair, profesor la Universitatea din Bagdad, este unul dintre aceşti irakieni. Asumându-şi un risc imens într-un moment extrem de periculos, el m-a adus aici cu maşina personală. Pe malul de est al fluviului Tigru, la marginea sudică a cartierului vechi din Bagdad, o poartă impunătoare se înalţă până la cer. Intrarea boltită este frumos decorată cu arabescuri sculptate în teracotă, cu motive geometrice încrustate în zidărie şi cu o mulţime de inscripţii stufoase. Un dom albastru străluceşte în soarele orbitor sub un minaret maiestuos.

Mustansiriya este una dintre puţinele clădiri care au supravieţuit furtunii de foc dezlănţuite asupra Bagdadului de către Hulagu, nepotul lui Genghis Han, care a atacat din est în 1258. Este o bijuterie a arhitecturii abbaside care a rămas în picioare într-un oraş invadat în repetate rânduri şi distrus de puteri străine. „Priveşte cât de frumoasă este şi cred că înţelegi cât de extraordinari au fost Abbasizii", îmi spune Thair.

Păşim dincolo de portal şi ne trezim într-o curte interioară arsă de soare, înconjurată de o clădire cu arcade care se înalţă pe două niveluri. Trei galerii *iwan* conduc înspre curte, iar o a patra duce înspre trei spaţii de rugăciune în aer liber. Un palmier singuratic stă de pază în arşiţa zilei. Este un loc al liniştii şi simplităţii, un loc unde grandoarea este redusă la tăcere.

Aici, cu aproape 900 de ani în urmă, studenţi de pe tot cuprinsul Imperiului Musulman studiau teologia, Coranul, jurisprudenţa islamică, medicina, matematica şi literatura. Reflectând arhitectural dorinţa de a aduce laolaltă sectele sunnite rivale, campusul universitar reunea cele patru şcoli ortodoxe de jurisprudenţă islamică *fikh*, care aveau la bază Coranul, *hadith* şi interpretările clerului *ulema*: Hanbali, Hanafi, Shafi şi Maliki.

Când puteau să scape de rigorile vieţii academice şi să evadeze din biblioteca înţesată cu zeci de mii de volume donate de calif, studenţii se relaxau în *hammam*, iar apoi savurau bucate aburinde care li se aduceau de la bucătărie. Cei care aveau nevoie de îngrijiri medicale puteau fi trataţi la spitalul din incinta campusului. La intrare, un ceas monumental, care funcţiona pe baza energiei hidraulice, anunţa orele de rugăciune şi de studiu

şi le reamintea atât studenţilor, cât şi profesorilor că trăiau într-unul dintre cele mai avansate şi mai sofisticate oraşe din lume.

Menţionez ceva în legătură cu liniştea acestui campus-monument istoric. „Nu aşa cum este cealaltă Mustansiriya“, îmi răspunde Thair râzând sarcastic. În cea de-a doua Universitate Mustansiriya din Bagdad, întemeiată în anii 1960 în partea de nord-est a oraşului, acţiona un grup de studenţi care ucideau, torturau şi violau colegi, profesori universitari şi administratori.******** „Numai în Bagdad“, îmi spune Thair cu aerul unui om ostenit.[2]

Crimele din campusul noii Mustansiriya, focurile de armă care răsunau deasupra oraşului şi elicopterele americane care brăzdau văzduhul, toate acestea reprezintă partea întunecată a istoriei irakiene, o istorie plină de conflicte sângeroase între secte, de frământări politice şi nenumărate invazii străine – teme care se regăsesc în mare parte din Orientul Mijlociu.

Totuşi, cele cinci secole de domnie a dinastiei abbaside au reprezentat o perioadă mult mai optimistă. Universitatea Mustansiriya a fost inaugurată la 471 de ani după ce Bagdadul a înlocuit Damascul în calitate de capitală a Imperiului Islamic. Cu toate că şi-a deschis porţile pentru cei însetaţi de cunoaştere în secolul al XIII-lea, spre sfârşitul gloriosului Califat Abbasid, universitatea încă simboliza dorinţa de nestrămutat a dinastiei de a depăşi graniţele cunoaşterii umane, dorinţă pe care o manifestase de-a lungul unei jumătăţi de mileniu. Această clădire ilustra împletirea perfectă dintre măreţia imperială şi strădania intelectuală, pe de o parte, şi graţia şi încrederea arhitecturală, pe de altă parte. Universitatea aflată în centrul oraşului era întruparea unuia dintre cele mai cunoscute îndemnuri ale profetului Mahomed: „Căutaţi cunoaşterea chiar şi în China“. Epoca abbasidă a fost un fel de replică a Imperiului Islamic faţă de epoca de aur a Greciei din secolul al V-lea î.Hr. şi nu a fost niciodată mai splendidă decât Bagdadul din veacul al IX-lea.

*

În comparaţie cu Mecca şi Damasc, vechi aşezări ale căror origini se pierd în cele mai îndepărtate cotloane ale istoriei şi în legende, Bagdadul a fost un parvenit. A fost întemeiat pe malurile fluviului Tigru în 762 de califul Al Mansur (Cel Victorios), fratele vărsătorului de sânge Al Saffa, care a murit de variolă în 754. Dacă moştenirea cea mai importantă lăsată de Saffa a fost dinastia abbasidă, darul pe care l-a lăsat istoriei fratele şi succesorul său a

fost orașul care i-a purtat numele pentru scurtă vreme: Medinat al Mansur. Totuși, locuitorii orașului au preferat numele Medinat al Salam, Orașul Păcii, sau Dar as Salam, Casa Păcii, făcând referire la descrierea paradisului din Coran.******** Numele Bagdad este probabil de origine persană, derivat din *bagh*, „Dumnezeu“, și *dadh*, „întemeiat“ sau „întemeiere“ – ceea ce înseamnă că Bagdad era orașul „întemeiat de Dumnezeu“, capitala Imperiului Islamic, care se întindea pe o suprafață de aproape 13 milioane de kilometri pătrați din Maroc și Peninsula Iberică până în Asia Centrală.[3]

Din punct de vedere geografic, Mecca și Medina au ilustrat originile islamului, care avea ca prioritate cuceririle în Arabia. Damascul, următoarea capitală, a scos Imperiul Islamic din deșert și s-a orientat către vest pentru viitoarea expansiune. Apoi, în ultimele decenii ale secolului al VIII-lea, a avut loc a treia fază. Spre deosebire de orașul pe care l-a înlocuit, noul Bagdad, așezat în Mesopotamia Centrală, ținutul fertil dintre râuri, nu a mai fost loial fostelor dinastii, de pildă dinastia Omeiazilor, și și-a îndreptat privirea către răsărit pentru a asimila teritorii deja cucerite dincolo de râul Oxus. Fiind destul de departe de granița bizantină, Bagdadul se afla totuși aproape de Persia, care a fost bastionul puterii militare abbaside.

Beneficiind de resurse abundente de apă atât din Eufrat, cât și din Tigru, această zonă estică a Cornului Abundenței fusese leagănul unor civilizații înfloritoare începând cu epoca sumeriană din mileniul al VI-lea î.Hr. și continuând cu perioadele babiloniană, asiriană, ahemenidă, seleucidă, partă, romană și sassanidă. Era situată exact în centrul rețelelor comerciale și de comunicație care făceau legătura între Orient și Occident. Așa cum declara Mansur, potrivit geografului și istoricului Yaqubi, autorul lucrării *Cartea ținuturilor*, Bagdadul se afla „în centrul universului“.

> Corăbiile care vor veni pe Tigru dinspre Wasit, Basra, Obolla, Ahvaz, Fars, Oman, Yamama, Bahrain și țările învecinate vor lăsa ancora aici. Tot aici vor sosi mărfurile din Mosul, Azerbaidjan și Armenia; aceasta va fi destinația produselor transportate pe Eufrat dinspre Rakkah, Siria, granițele Asiei Mici, Egipt și Maghreb. Acest oraș se va afla pe traseul parcurs de neamurile din Jebel, Esfahan și din provincia Khorasan. Voi construi această capitală și voi locui aici toată viața. Aici vor trăi și urmașii mei. Va fi negreșit cel mai prosper oraș din lume.[4]

Și chiar așa s-a întâmplat într-o perioadă incredibil de scurtă. Este adevărat că viteza cu care s-au desfășurat cuceririle arabe din secolul al VII-

lea este considerată cel mai remarcabil fenomen militar din istorie. Însă nu este mai puţin uimitoare dezvoltarea vijelioasă a Bagdadului de la o aşezare minusculă şi nesemnificativă la o metropolă înfloritoare şi capitală a civilizaţiei universale în doar câţiva ani. Succesul de care s-a bucurat Bagdadul nu era câtuşi de puţin iminent, aşa cum au demonstrat cele patru capitale temporare stabilite în Irak de către Saffa şi Mansur între anii 750 şi 762, care s-au dovedit toate nesatisfăcătoare.

Unul dintre avantajele pe care le oferă un oraş relativ nou, spre deosebire de Mecca şi Damasc, este cantitatea de materiale disponibile. Autorii care au scris despre Bagdad, deşi se fac vinovaţi adesea de exagerări, în dorinţa lor de a preaslăvi islamul şi pe conducătorii săi, ne oferă o imagine detaliată a unui oraş construit de la zero. Ştim, de pildă, că Mansur, un lider extrem de implicat, le-a cerut constructorilor să traseze cu cenuşă conturul Oraşului Rotund, un tribut circular faţă de învăţăturile geometrice ale lui Euclid, pe care le studia şi le admira. Aflăm din cronici că a vizitat locul unde se afla conturul fundaţiei şi a supervizat poziţionarea zidurilor exterioare duble. De-a lungul conturului au fost înşirate nişte ghemotoace de bumbac înmuiate în petrol lampant, cărora li s-a dat foc pentru a crea astfel semne permanente pentru constructori – care erau în număr foarte mare, asudând în arşiţa zilei alături de simpli muncitori, tâmplari, fierari, săpători, arhitecţi, ingineri, supraveghetori şi experţi în jurisprudenţă. Era o echipă cosmopolită şi poliglotă, formată din oameni veniţi din toate colţurile lumii, atraşi de oportunitatea de a se îmbogăţi lucrând în cadrul celui mai amplu proiect de construcţie al Imperiului Islamic. Poate că Yaqubi exagerează când estimează numărul lucrătorilor la 100 000, însă estimarea lui este sugestivă pentru proporţiile uriaşe ale acestui proiect.

Patru ani mai târziu, în 766, când a fost terminat pe malul vestic al fluviului Tigru, Oraşul Rotund al lui Mansur s-a dovedit o minune a arhitecturii, prima de acest fel din întreaga lume. „Este ca şi când ar fi fost turnat într-o matriţă şi apoi zidit“, scria cu admiraţie eseistul şi savantul din secolul al IX-lea Jahiz.[5] Patru porţi străpungeau zidurile exterioare, iar drumurile drepte care porneau din fiecare dintre cele patru porţi duceau către centrul oraşului. Atât Poarta Kufa din sud-vest, cât şi Poarta Basra din sud-est se deschideau înspre Canalul Sarat, o componentă esenţială a reţelei de canale care făcea legătura între Eufrat şi Tigru, transformând acest loc într-unul atât de atrăgător. Poarta Sham (siriană) din nord-vest ducea

înspre drumul principal către Anbar şi, mai departe prin deşert, către Siria. În sfârşit, Poarta Khorasan din nord-est se afla aproape de Tigru şi ducea către podul de vase care îl traversa. Bagdadul va trebui să aştepte venirea britanicilor, o altă invazie străină aproape 1 200 de ani mai târziu, pentru a avea primul său pod fix peste fluviu. Până atunci, podurile plutitoare se aflau la ordinea zilei.

Aceste patru căi de acces spre centrul oraşului dinspre porţile exterioare erau străjuite de galerii boltite care adăposteau prăvălii şi bazare ale negustorilor. Din aceste patru artere principale porneau străzi mai mici care duceau către pieţe şi case ale populaţiei încă destul de puţin numeroasă. Centrul Bagdadului era rezervat familiei regale, un spaţiu de aproximativ 2 000 de metri diametru. Limitele exterioare ale acestui spaţiu erau destinate palatelor pentru juniorii familiei regale şi pentru cazarea funcţionarilor din administraţie. Aici funcţionau bucătăriile califului, o brutărie, barăcile cavaleriei, birourile Trezoreriei, departamentul funciar, arsenalul şi cancelaria. Ca un simbol arhitectural îndrăzneţ al fuziunii dintre autoritatea temporală şi cea spirituală în lumea islamică, pământul venerat din centrul Oraşului Rotund era dominat de două dintre cele mai frumoase clădiri ale sale: Marea Moschee şi Palatul lui Mansur.

Palatul lui Mansur, primul dintr-un oraş care va deveni rapid un sinonim al excesului de palate, era un edificiu grandios ce se întindea pe o suprafaţă de 185 de metri pătraţi, cu o cupolă verde deasupra sălii principale de audienţe. Pe acoperişul palatului se afla statuia unui cavaler cu o lance în mână, despre care se spune că se rotea ca o giruetă pentru a indica direcţia din care urmau să vină duşmanii califului. La fel ca atât de multe dintre monumentele din epoca abbasidă, marea moschee a lui Mansur, prima din Bagdad, a fost construită din cărămidă uscată la soare, cu un acoperiş care se sprijinea pe coloane din lemn. Restaurată în repetate rânduri de-a lungul secolelor, moscheea a reuşit să supravieţuiască pârjolului lăsat în urmă de Hulagu în 1258 şi a fost remarcată de călătorul marocan Ibn Battuta în 1327, la începutul călătoriei sale în care a străbătut 120 000 de kilometri în 29 de ani.

Moscheea Omeiazilor construită de Walid la Damasc fusese un proiect extravagant şi costisitor. Construirea de către Mansur a unui întreg oraş era ceva cu totul diferit. Deşi nu cunoaştem costurile exacte, ne putem face o idee din cuvintele lui Al Khatib al Baghdadi, cărturarul din secolul al XI-lea,

a cărui *Istorie a Bagdadului* este o adevărată comoară pentru cei care caută informaţii cu privire la construirea noii capitale. El menţionează două surse contradictorii. Potrivit primei surse, preţul ar fi fost de 18 000 000 dirhami de argint; potrivit celeilalte, costul pentru construirea oraşului, a moscheii, a palatului califului, a porţilor şi a pieţelor s-a ridicat la suma de 4 000 833 de dirhami.[6] Totuşi, se pare că Mansur, renumit pentru zgârcenia sa, nu a rămas lefter. Potrivit istoricului clevetitor Masudi, la moartea sa în anul 775, întemeietorul Bagdadului a lăsat în tezaur 14 000 000 de dinari şi 600 000 000 de dirhami********, echivalentul a 2 640 de tone metrice de argint.[7]

Populaţia Bagdadului a explodat în timpul califatului său. Pe lângă mulţimea de oameni angajaţi în construirea oraşului, a palatelor, moscheilor, caselor şi bazarurilor, potrivit istoricului din secolul al IX-lea Tabari, valuri de imigranţi din Khorasan, Yemen, deşerturile Hijaz, Wasit şi Kufa au venit la Bagdad, generând o creştere a cererii de locuinţe şi transformând capitala într-unul dintre cele mai multiculturale locuri din lume, un creuzet de rase, triburi şi limbi, unite – cu anumite excepţii notabile – sub stindardul islamului. În timp ce, la nivelul cel mai înalt al societăţii, familia regală prospera, bogăţia incredibilă se răspândea tot mai mult şi în rândul altor clase sociale: curteni abbasizi, protejaţi, dregători, cântăreţi celebri, sclave frumoase, poeţi iubitori de vin, cărturari eminenţi şi negustori destoinici. Viaţa era imprevizibilă la Bagdad. Un vers bine întors din condei putea să-i aducă poetului respectiv o avere care să-i schimbe complet viaţa, în timp ce o aluzie maliţioasă putea să-l coste viaţa.

Generozitatea califilor era cel mai fermecător aspect al dezvoltării uimitoare a Bagdadului, însă comerţul juca un rol esenţial. În doar câţiva ani de la întemeierea sa, oraşul putea să pretindă, pe bună dreptate, că este „centrul universului", aşa cum dorise Mansur. Corăbii străbăteau apele Eufratului şi Tigrului, două dintre cele patru fluvii ale Paradisului, caravane soseau aici din Egipt şi din Siria, aducând mărfuri într-un oraş nou, a cărui populaţie, urmând exemplul conducătorilor, începea să consume în exces. Pieţele oraşului s-au umplut de produse aduse din întreaga lume: mătăsuri, aur, bijuterii şi pietre preţioase, cărţi, mirodenii, fructe exotice, covoare splendide şi cămile rezistente, ca să nu mai vorbim de sclavi şi de curtezane. Graţie dezvoltării rapide a Bagdadului, provincia Irak genera un venit de patru ori mai mare decât Egiptul, cea de-a doua provincie din topul celor

mai bogate din Imperiul Abbasid. Vărsa anual în vistieria imperială suma colosală de 160 000 000 de dirhami – aproximativ 480 de tone de argint.[8]

Atât înainte, cât şi în timpul califatului lui Mahdi (domnie 775–785), fiul şi moştenitorul lui Mansur, Bagdadul de est sau Rusafa (Drumul Pietruit), aşa cum este cunoscut până azi, a început să se dezvolte ca un oraş de sine stătător. Avea în centru o moschee şi palatul regal şi era legat de Oraşul Rotund printr-un pod plutitor care ajungea în Bagdadul de vest sau Karkh, la nord-est de Poarta Khorasan, dincolo de o zonă vastă destinată exerciţiilor militare. Conducătorilor militari li se ofereau terenuri, iar în felul acesta oraşul se extindea atât la nord, cât şi la sud de malul estic. Patronajul regal al lui Mahdi era sprijinit – uneori chiar eclipsat – de Barmakizi, cea mai influentă familie a curtenilor primilor califi Abbasizi, care au construit palate atât de opulente încât rivalizau cu cele ale stăpânilor.

Deşi epoca abbasidă, care a durat 500 de ani, este considerată cea mai glorioasă perioadă a Bagdadului, apogeul a fost între anii 762 şi 833, în timpul califatelor lui Mansur, Mahdi, Hadi (domnie 785–786), Harun al Rashid (domnie 786–809), Amin (domnie 809–813) şi Mamun (domnie 813–833). Faptul că Amin a fost singurul calif care a murit la Bagdad în această perioadă de opt decenii reprezintă un semn al ambiţiei califatului de a-şi îndrepta mereu privirea către exterior.

Dintre cei şase califi menţionaţi mai sus, s-a remarcat în mod deosebit nepotul întemeietorului oraşului, Harun al Rashid, „Cel Bine Călăuzit". „Domnia lui a fost atât de bogată, de strălucitoare şi de prosperă încât această perioadă a fost denumită «luna de miere»", scria Masudi în lucrarea sa *Pajiştile de aur*. Potrivit istoricului Edward Gibbon, el a fost „cel mai puternic monarh al neamului său"[9].

Harun a devenit celebru, atât în Orient, cât şi în Occident, şi pentru faptul că a jucat un rol de seamă în capodopera *O mie şi una de nopţi*, o culegere de povestiri indiene, persane şi arabe care datează din secolele al VIII-lea şi al IX-lea. Este prezent în aceste povestiri sub chipul unui calif charismatic pe care îl vedem când în braţele unor preafrumoase curtezane, când retezând capetele celor care îl nemulţumesc, când aruncând pungi de aur celor care îl binedispun, când scriind versuri la repezeală, când râzând cu poftă la auzul unor glume deocheate. În această culegere de povestiri cusute cu aţă albă,

Harun, sau cel puţin un stereotip îndrăzneţ al califului, se bucură de un enorm succes.

Însă dincolo de extravaganţa lui Harun, oricât de exagerată, s-au aflat curaj şi un scop clar. Pentru Bagdad, califatul lui Harun a însemnat o experienţă profund transformatoare. Pe temelia solidă pusă de bunicul său Mansur, micul oraşul a crescut tot mai mult, devenind o adevărată metropolă a lumii. Puterea şi strălucirea se reflectau în generozitatea cu care erau cheltuiţi banii proveniţi din repetatele expediţii militare împotriva bizantinilor. Harun a condus primul său *jihad* la vârsta de paisprezece ani şi a tratat Bagdadul ca pe curtezana sa preferată, copleşind-o cu nestemate după fiecare nou triumf împotriva Bizanţului. Era un caleidoscop de cuceriri sângeroase, pelerinaje, descoperiri ştiinţifice, erudiţie, palate înălţate în Bagdad şi cheltuieli fabuloase care nu aveau să se mai repete vreodată. Însă această generozitate extremă nu trebuie să fie confundată cu decadenţa sau cu risipa. Tabari menţionează că, la moartea sa, în anul 809, Harun lăsase în tezaurul imperial suma de 900 000 000 de dirhami, precum şi cantităţi enorme de aur, argint şi pietre preţioase, 4 000 de turbane, 1 000 de obiecte de porţelan de cea mai bună calitate, 300 000 de lănci şi scuturi şi multe alte comori. Un calif de la mijlocul secolului se lăuda împăratului bizantin de la Constantinopol: „Cele mai neînsemnate teritorii ale mele în care trăiesc cei mai umili dintre supuşii mei aduc venituri mai mari decât întregul vostru imperiu“[10].

Oraşele adună laolaltă oameni din toate clasele sociale creând o cultură mai măreaţă decât suma părţilor sale. Cele mai strălucite minţi transformă un oraş şi sunt transformate la rândul lor de el, un loc de întâlnire pentru oameni din diverse domenii: artă, ştiinţă, muzică, drept, modă, religie, comerţ, artă culinară, sport. Primii califi Abbasizi au stimulat dezvoltarea culturii urbane, iar sub conducerea lor luminată Bagdadul a devenit un uriaş laborator de idei.

Opera de patronaj cultural începută de Mansur şi de Mahdi a fost continuată şi desăvârşită de Harun. Una dintre cele mai mari realizări ale sale a fost iniţierea unui proiect de traducere, în care cărturarii din Bagdad au tradus în arabă câteva dintre lucrările esenţiale ale culturii clasice greceşti, hinduse şi persane, le-au revizuit şi, în multe cazuri, le-au îmbunătăţit, iar apoi au făcut să circule textele revizuite pe tot cuprinsul Imperiului Islamic şi dincolo de acesta. Ambasadorii Abbasizi se întorceau

din expediţiile din Bizanţ încărcaţi cu manuscrisele unor opere fundamentale ale unor autori precum Platon, Aristotel, Euclid, Hipocrat, Galen şi alţii. Colecţiile bibliotecilor regale creşteau din ce în ce mai mult, căpătând proporţii monumentale – zeci de mii de volume – susţinute de patroni incredibil de bogaţi şi de ambiţioşi, încântaţi să sprijine material acest vast proiect de traducere. Cultura abbasidă era pluralistă şi flexibilă, deschisă la tot ce putea oferi mai bun lumea exterioară. Înţelepciunea şi cunoştinţele anticilor erau transmise din Occident în Orient, asigurând supravieţuirea lor şi retransmiterea lor, secole mai târziu, către civilizaţia occidentală, un serviciu intelectual enorm căruia îi datorăm foarte mult până în ziua de azi. Prima traducere în limba arabă a lucrărilor lui Euclid i-a fost dedicată lui Harun. Philip Hitti a asemuit această perioadă a dezvoltării Bagdadului cu Renaşterea din secolul al XVI-lea, spunând că, în următorii 1 000 de ani, nu s-a mai petrecut nimic asemănător în lumea arabă. „Capitala arabă a devenit centrul ştiinţific al lumii, comparabilă cu Roma în domeniul dreptului, cu Atena în domeniul filosofiei şi cu Ierusalimul în domeniul religiei.“[11]

Harun a personificat această atmosferă plină de energie şi de curiozitate intelectuală. În saloanele sale eclectice veneau specialişti în drept canonic (Malik ibn Anas şi Al Shafi), judecători şi istorici (Al Waqidi şi Ibn Qutayba), poeţi (Abu al Atahiya şi scandalosul Abu Nuwas), muzicieni (Abu Ishaq al Mosuli), lingvişti (Ali ibn Hamza) şi umanişti (Asmai şi Abu Obayda) – deşi trebuiau să fie atenţi la ce spun. Pentru clericii conservatori cu vederi înguste, dezbaterile filosofice, religioase şi ştiinţifice pe care le încuraja Harun erau o blasfemie – la fel cum erau şi beţiile, banchetele opulente, orgiile şi relaţiile homosexuale. Harun şi companionii săi obişnuiau să benchetuiască până în zori, sorbind cu nesaţ din vinul Shiraz de culoarea rubinului, servit în pocale de aur, de argint sau de cristal, în tovărăşia unor tinere din harem, care îi vrăjeau cu melodiile cântate din gură sau din lăută ori cu dansurile lor languroase. Aşa cum scria poetul musulman ibn Walid în versuri care reflectă spiritul curţii regale: „Ce este viaţa aceasta dacă nu iubire şi capitulare în faţa beţiei vinului şi a ochilor frumoşi?“[12]

Atunci nu este de mirare că, în ascuns, clerici ipocriţi îl numeau pe Harun Conducătorul Necredincioşilor, un joc de cuvinte de la numele său tradiţional Amir al Muminin (Conducător al Credincioşilor). Însă acest lucru pare puţin cam nedrept, având în vedere atât victoriile remarcabile ale lui

Harun împotriva necredincioşilor, cât şi calificarea sa ca *hafiz*, cineva care putea să recite pe de rost întregul Coran, singurul calif, cu excepţia lui Uthman, despre care se spune că era în stare să facă acest lucru.

Prietenii de nădejde ai lui Harun erau membrii familiei Barmakid, care, fiind incredibil de bogaţi, erau adevăraţi patroni ai artelor şi ştiinţelor. Loialul Yahya, fiul vizirului lui Mansur, Khalid al Barmak, era vizir şi mentor al lui Harun, iar cei doi au contribuit la dezvoltarea Bagdadului de est, unde s-au înălţat palate impunătoare. Jafar, fiul lui Yahya, prietenul apropiat al lui Harun, sfătuitor şi ulterior vizir, a cheltuit suma de 20 000 000 de dirhami pentru construirea unui singur palat, şi încă 20 000 000 de dirhami pentru decoraţiunile interioare. În mod diplomatic, acest palat a fost prezentat ca un cadou oferit lui Mamun, fiul lui Harun, care l-a folosit mai târziu ca reşedinţă oficială, fiind clădirea centrală din impunătorul complex califal Dar al Khilafat, unde locuiau viitorii Conducători ai Credincioşilor. Bagdadul, iniţial un Oraş Rotund construit pe malul de vest, s-a dezvoltat rapid pe malul de est, mai întâi sub domnia lui Mahdi, iar apoi în timpul califatului lui Harun. Cartierele Rusafa, Shammasiya şi Mukharrim au fost construite în jurul palatului califului şi al moscheii pe pământurile acordate unei noi generaţii de curteni ambiţioşi.

În 803, din motive care rămân neclare, Harun a poruncit ca Jafar să fie decapitat, iar tatăl său, Yahya, aruncat în temniţă, unde a şi murit în 805. Spre groaza multor locuitori ai Bagdadului, trupul lui Jafar a fost tăiat în trei părţi, iar fiecare parte a fost expusă pe podurile plutitoare şi lăsată să putrezească acolo timp de doi ani. Poeţii Bagdadului, care beneficiaseră cel mai mult de pe urma mărinimiei familiei Barmakid, şi-au exprimat durerea în versurile lor.

*Stelele mărinimiei s-au stins;*
*Mâna binevoitoare s-a retras.*
*Izvoarele dărniciei au secat*
*Acum că Barmakizii au plecat dintre noi.*
*Stelele fiilor lui Barmak*
*Care au arătat călăuzei calea cea dreaptă*
*Au căzut.*[13]

Până atunci, Imperiul Islamic fusese un loc esenţialmente patriarhal. Femeile erau mame, soţii şi concubine, însă nu erau figuri publice. Se

considera că locul lor era în sfera privată, în viața casnică, așa cum este și astăzi în multe dintre țările musulmane. Însă, în Bagdadul din vremea lui Harun, un mic număr de femei care proveneau dintr-un mediu foarte select au avut și un rol public, direct sau indirect, astfel ridicându-se puțin vălul care acoperea o zonă ascunsă privirii.

În vârful societății din Bagdad pe vremea lui Harun se afla soția și verișoara acestuia, Zubayda. Chiar și fără căsătoria cu cel mai puternic bărbat din țară, era o personalitate extraordinară. Fiind nepoată a lui Mansur, Zubayda avea sânge regal, era foarte bogată și cultivată, având cunoștințe vaste de religie și literatură. A rămas celebră din două motive: în primul rând, fiindcă iubea cu patimă luxul, iar în al doilea rând, pentru activitățile ei caritabile și religioase. Bagdadul în vremea lui Harun era un templu al luxului excesiv, iar nimeni nu iubea luxul mai mult decât Zubayda. Se spune că, în timpul ceremoniilor oficiale de la curtea regală, Zubayda era atât de încărcată cu aur și cu pietre prețioase încât era nevoie ca doi servitori să o ajute să stea în picioare. La nunta ei cu Harun în anul 781, a primit „pietre prețioase, bijuterii, diademe și tiare, palanchine de argint și de aur, parfumuri, haine, servitoare și domnișoare de onoare“, precum și o vestă încrustată cu rubine și cu perle, jefuite de la Omeiazi cu ocazia căderii Damascului în 750. Sume imense de bani au fost împărțite oaspeților uluiți, dinari de aur în boluri de argint și dirhami de argint în boluri de aur, pungi cu mosc și ambră cenușie, parfumuri scumpe și veșminte viu colorate țesute cu fir de aur. „Așa ceva nu se mai văzuse niciodată în vremurile islamice.“[14] Cheltuielile pentru ceremonie s-au ridicat la suma colosală de 50 000 000 de dinari, care a fost luată din vistieria privată, o sumă și mai mare provenind din buzunarul personal al lui Harun.

Cei care s-ar putea să fi fost scandalizați de o astfel de ostentație imperială probabil că au arătat mai multă înțelegere față de inițiativa ei de a crea un drum de pelerinaj de 1 448 de kilometri de-a lungul deșertului dinspre Kufa, la sud de Bagdad, către orașul sfânt Mecca. Darb Zubayda, Drumul Zubaydei, așa cum este cunoscut, era un proiect de mare anvergură, cu fântâni, rezervoare, cisterne, stăvilare și sisteme de filtrare, cu 54 de locuri de popas construite la fiecare 25 de kilometri, adică o zi de mers. Când pelerinii osteniți ajungeau în sfârșit la Mecca, puteau să se bucure de primul canal al orașului, construit la inițiativa Zubaydei, pentru a aduce apă de izvor în sanctuar. După 1 300 de ani, izvorul de munte încă poartă denumirea de Ain

Zubayda, Izvorul Zubaydei. Costul acestui proiect vast s-a ridicat la milioane de dinari, plătiţi din propriul buzunar. Milioane de pelerini musulmani trebuie să-i mulţumească pentru acest lucru.[15]

Alte femei din Bagdad erau celebre pentru frumuseţea lor – iar preţurile lor exorbitante reflectau nebunia epocii. Exista o piaţă pentru orice în capitala lumii islamice, inclusiv pentru cele mai râvnite femei. Pentru a oferi un exemplu fiului său Harun, Mahdi a cumpărat, cu suma de 100 000 de dirhami de argint, o fată pe care o chema Maknuna şi „care se mândrea cu şoldurile ei suple şi pieptul bogat". O altă fată, Basbas (Mângâiere), a costat 17 000 de dinari de aur. Deşi califul era cel mai puternic bărbat din ţară, lucrurile nu mergeau întotdeauna după voia lui. Harun a făcut o obsesie pentru o arăboaică pe care o chema Inan. Ea nu era doar frumoasă şi educată, ci se spune că era în stare să-i dea o replică pe măsură legendarului Abu Nuwas, un maestru al poeziei homoerotice. Harun a încercat de două ori să o cumpere pe fată, însă a eşuat de fiecare dată, prima oară refuzând să plătească 100 000 de dinari pentru ea, iar a doua oară pierzând în faţa unui cumpărător care a plătit 250 000 de dirhami. Inan nu a fost singura femeie care şi-a câştigat faima. Unul dintre personajele cele mai remarcabile din harem era Arib, supranumită „privighetoarea curţii" pentru frumuseţea glasului ei şi miile de cântece şi poeme pe care le-a compus. Iniţial cumpărată de Amin, a ajuns mai târziu în haremul lui Mamun, unde a avut curajul să-i pună coarne lui Mamun în propriul său palat, ademenindu-şi amantul la întâlniri nocturne într-o aventură cu adevărat periculoasă. Se spune că lui Arib i se ungea părul cu pomezi scumpe de ambră şi mosc, care erau vândute după aceea de servitoarele ei la un preţ foarte bun. Ajunsă la o vârstă venerabilă, a fost vizitată de doi tineri care au întrebat-o dacă o mai interesează sexul. „Ah, dragii mei, dorinţa este încă vie, dar mădularele sunt neputincioase", le-a răspuns ea. A murit la Samarra la peste 90 de ani, după ce a subjugat cu farmecele ei o mulţime de califi.[16]

Una dintre trăsăturile definitorii ale Bagdadului Abbasizilor ca oraş înfloritor era caracterul său cosmopolit. Arabii trăiau alături de perşi, indieni, turci, armeni şi kurzi într-o capitală unde existau evrei, creştini şi musulmani. Toleranţa nu era ceva cu care să te lauzi, ci un mod de viaţă general acceptat. Atât evreii, cât şi creştinii i-au jefuit multă vreme pe musulmanii din această regiune aleasă de Mansur pentru a construi Oraşul Rotund. Dacă nu ar fi avut loc distrugerea tragică a Ierusalimului, este

posibil ca Roma să nu fi devenit niciodată capitala creştinătăţii apusene. Aşa cum susţine Diarmaid MacCulloch: „Chiar şi în secolul al VIII-lea al erei creştine, noul şi impunătorul Bagdad ar fi fost o capitală mai promiţătoare a creştinătăţii decât Roma".[17]

Creştinii joacă un rol esenţial în relatările despre întemeierea oraşului. Tabari menţionează că un doctor creştin din cartierul Sarat din Bagdad i-a povestit lui Mansur despre o credinţă locală potrivit căreia un bărbat pe nume Miklas va întemeia într-o bună zi un oraş între Tigru şi Canalul Sarat. „Dumnezeule, eu sunt acel bărbat!" a exclamat Mansur. „Mie mi se spunea Miklas pe când eram copil, iar apoi acest nume a fost dat uitării!"[18] Călugării nestorieni, care erau stabiliţi în această zonă, i-au vorbit lui Mansur despre clima prielnică – relativ răcoroasă (pe care însă locuitorii de azi ai Bagdadului nu o mai resimt aşa, întrucât, în timpul verii, temperaturile se ridică la peste 50 de grade Celsius), uscată şi fără ţânţari, limitând riscul fatal de malarie care făcea ravagii în zona sudică şi de-a lungul Eufratului.

Deşi este posibil ca Harun să se fi considerat *Ghazi wa Hajji*, Războinic al Islamului şi Pelerin, aşa cum o dovedeşte pălăria conică de mătase *(kalansuwa)* pe care o purta, nu exista nici o urmă de fanatism în credinţa lui. După *jihadul* purtat împotriva bizantinilor în 780, pe când era încă adolescent, el s-a întors la Bagdad cu creştinii luaţi prizonieri din garnizoana castelului Samalu de la graniţa armeană. Acestora li s-a îngăduit să formeze o comunitate creştină în Rusafa, unde aveau o biserică denumită Dayr al Rum, Mănăstirea Grecilor. De-a lungul timpului, ea a devenit un centru creştin înfloritor şi a rămas aşa până la catastrofa din 1258, care a transformat cea mai mare parte a oraşului în ruine. Potrivit surselor istorice, bisericile nestoriene şi iacobite se luptau pentru un loc printre numeroasele moschei ale Bagdadului.

Nestorienii aveau pentru ce să le mulţumească Abbasizilor. După înfrângerea Omeiazilor şi plecarea din Damasc, Biserica Siriacă a devenit mai influentă în rândul facţiunilor creştine. Abbasizii au garantat patriarhului nestorian jurisdicţie oficială asupra tuturor creştinilor din califat, care se întindea din Egipt până în Asia Centrală.[19] De asemenea, califii apreciau foarte mult calităţile recunoscute ale medicilor creştini. Din vremea lui Mansur, familia Bakhtishu, formată din creştini siriaci educaţi la Universitatea persană din Gundeshapur, a dat curţii abbaside medici timp de peste 250 de ani.

Pentru a înţelege situaţia celei mai vechi minorităţi din Bagdad, trebuie să aşteptăm până la sfârşitul secolului al XII-lea, de când datează prima relatare despre viaţa evreilor din Bagdad. Benjamin din Tudela (în Navarra, în nordul Spaniei), călător aventurier care a ajuns la Bagdad spre sfârşitul anilor 1160, a descoperit o populaţie evreiască prosperă de aproximativ 40 000 de locuitori care trăiau în „siguranţă, prosperitate şi demnitate pe vremea marelui calif"[20]. Printre aceştia se aflau înţelepţi bine-cunoscuţi şi rabinii care se aflau în fruntea celor zece academii talmudice, mulţi dintre ei având strămoşi iluştri. De pildă, se spunea că familia lui Samuel, rabinul-şef, se trăgea din descendenţii lui Moise.

Benjamin a exprimat cu claritate ceea ce credea despre calif. El era, scria Benjamin, „un om binevoitor", „blând faţă de evrei", din rândul cărora avea mulţi slujitori. Era poliglot şi „cunoştea bine legea iudaică. Citeşte şi scrie în limba sfântă [ebraică]". Conducătorul evreilor babilonieni exilaţi era un bărbat pe nume Daniel, care avea autoritate asupra tuturor evreilor din Imperiul Islamic, din Mesopotamia, Sumer, Iran, Khorasan şi Yemen, din ţinuturile turcilor şi alanilor (în Georgia şi Caucaz) la pustiul Siberiei şi „la porţile Samarkandului şi până în ţinuturile Tibetului şi Indiei". Comunităţile evreieşti îi aduceau „daruri de la capătul pământului". Era un om „foarte bogat" care deţinea aziluri, grădini şi plantaţii în Babilon şi terenuri moştenite de la tatăl său.

Ca o dovadă a toleranţei religioase a Bagdadului în vremea Abbasizilor, existau douăzeci şi opt de sinagogi în Bagdad pe vremea când Benjamin a vizitat oraşul. Principalul loc de rugăciune era un monument de o măreţie care îţi tăia respiraţia, avea coloane din marmură multicoloră poleite cu argint şi aur şi încrustate cu citate din Psalmi. Un indiciu al importanţei comunităţii evreieşti este faptul că liderul acesteia şi califul se întâlneau regulat. În timp ce locuitorii Bagdadului îşi vedeau califul doar o singură dată pe an, cu ocazia unei procesiuni măreţe, Daniel îl vizita „o dată la cinci zile", în cadrul unei ceremonii somptuoase, escortat de călăreţi creştini şi evrei. După ce îi săruta mâna, se aşeza pe un tron vizavi de calif, „iar toţi prinţii mahomedani care se aflau la curtea califului se ridicau înaintea lui". În timpul acestei ceremonii de învestire, era escortat de la palatul califului până la propria locuinţă „în sunet de tobe şi fluiere".

Comunitatea evreiască din Bagdad avea o importanţă crucială pentru autorităţile musulmane şi datorită faptului că oferea „mulţi bani" califului şi

curţii sale, o tradiţie care s-a perpetuat până în secolul XX. Observaţia lui Benjamin, potrivit căreia „evreii din oraş sunt oameni educaţi şi foarte bogaţi“, s-a dovedit foarte pertinentă şi pentru următorii 800 de ani, până când au intervenit tragediile epocii moderne. În a doua jumătate a secolului XX şi în primii ani ai secolului XXI, o comunitate care exista încă din vremea captivităţii babiloniene din secolul al VI-lea î.Hr. a fost hăituită până a ajuns în pragul extincţiei.

*

La doar doi ani după moartea lui Harun în 809, Bagdadul a fost victima unui război devastator între cei doi fii şi moştenitori ai săi, Amin şi Mamun. Conflictul, care a distrus o mare parte din oraş şi a făcut ca vestul Bagdadului să devină centrul său politic şi social, a fost primul exemplu de violenţă pe scară largă. A marcat începutul unui model de luptă, de vărsare de sânge şi, de multe ori, de cruzime extremă care se va repeta de-a lungul istoriei Oraşului Păcii.

În timpul războiului civil dintre anii 811 şi 813, oraşul a fost asediat mai întâi de Mamun, care a lansat un atac cu pietre şi mingi de foc catapultate din maşini de război construite în jurul oraşului. Amin s-a retras în Oraşul Rotund pentru a putea riposta, însă atacul a fost atât de puternic încât a fost nevoit să abandoneze Palatul lui Mansur, nu înainte de a incendia această clădire magnifică atât de admirată de locuitorii Bagdadului.

Pentru poetul Al Khuraymi, Bagdadul, până de curând un „paradis pe Pământ“ şi un „sălaş al fericirii“, cu palate splendide, grădini luxuriante şi minunaţi cântăreţi din lăută, devenise „tot atât de pustiu precum burta unui măgar sălbatic“, un iad mistuit de foc în care văduvele de război alergau urlând pe străzile cutreierate de câini care devorau cadavre decapitate.[21] Până şi Tigrul, adesea comparat cu o oglindă strălucitoare sau cu un şirag de perle între doi sâni, îşi pierduse frumuseţea, redus la o groapă comună unde erau azvârlite cadavrele însângerate ale bărbaţilor, femeilor şi copiilor – aşa cum avea să devină din nou în timpul insurecţiei care a durat ani de zile după invazia americană din 2003. Zone întregi din sud-vestul şi nordul Bagdadului au fost pustiite. Înconjurat de trupele fratelui său, Amin a încercat să scape pe calea apei, însă a fost prins de duşmani. A sfârşit într-un mod care va deveni dureros de banal de-a lungul îndelungatei şi furtunoasei istorii a Bagdadului: a fost omorât de soldaţi şi decapitat.

Inaugurat printr-un război fratricid, califatul lui Mamun, care a dăinuit 20 de ani, din 813 până în 833, ar fi putut să înceapă sub cele mai proaste auspicii, însă până la urmă a lăsat o moştenire glorioasă caracterizată prin realizări intelectuale neegalate de nici un alt calif abbasid. Prin patronajul său extrem de generos, Mamun a sprijinit cultura şi a reuşit să-i convingă pe câţiva dintre cei mai mari oameni de ştiinţă ai vremii să vină la Bagdad, oferindu-le salarii astronomice şi perspectiva de a desfăşura activităţi de cercetare extraordinare în cel mai important oraş al lumii.

Ultimele descoperiri în tehnologia hârtiei, care ajunseseră la Bagdad din China spre sfârşitul secolului al VIII-lea, au dat frâu liber unei noi generaţii de copişti şi de traducători bine plătiţi care şi-au îndreptat atenţia spre domenii vaste precum dreptul roman, medicina greacă, matematica, filosofia, geografia, mistica indiană, înţelepciunea persană, cartografia, astronomia şi, pentru cei cu înclinaţii literare, poezia preislamică. În timpul califatului lui Mamun, Casa Înţelepciunii (Bait al Hikma) din Bagdad a devenit centrul activităţii intelectuale abbaside, o minunată împletire între arhivă regală, academie erudită, bibliotecă, fabrică de idei şi birou de traduceri, cu o echipă profesionistă de savanţi, copişti şi legători de cărţi. La jumătatea secolului al IX-lea, acest spaţiu era cel mai mare depozitar de cărţi din lume, „sământa din care au răsărit toate realizările ulterioare ale epocii de aur ale ştiinţei arabe, din Uzbekistan în Răsărit până în Spania în Occident"[22].

Efervescenţa intelectuală din Bagdad a reverberat pe tot cuprinsul Asiei. Era epoca unor cărţi noi, a bibliotecilor, a sălilor de lectură, a librăriilor, precum şi a erudiţiei descătuşate. În 828, Mamun a iniţiat construirea unui observator astronomic, primul din lumea islamică, pentru a verifica observaţiile făcute în secolul al II-lea de astronomul şi geograful Ptolemeu în celebrul său tratat *Almageste*. Acest observator a fost o realizare impresionantă, fiind „primul proiect ştiinţific de mare anvergură finanţat de stat"[23]. Mamun a finanţat şi întocmirea unei hărţi a lumii în care au fost corectate mai multe erori ale lumii vechi, cum ar fi dimensiunea Mediteranei. Mările înconjurate de uscat din teoria lui Ptolemeu au devenit oceanele Atlantic şi Indian, întinderi de apă deschise. *Surat al Ardh (Reprezentare a Pământului)*, un studiu geografic din această epocă, prezenta în detaliu latitudinile şi longitudinile a peste 500 de oraşe, incluzând

așezările urbane, munții, râurile, mările și insulele în tabele separate, fiecare cu coordonatele ei specifice.

Mamun i-a însărcinat pe cei trei frați Banu Musa – Mohammed, Ahmed și Hassan –, care erau matematicieni, astronomi și ingineri remarcabili, să verifice dacă era corectă dimensiunea circumferinței Pământului așa cum fusese ea măsurată în Antichitate. Înfigând în pământ țăruși legați cu sfoară de-a lungul multor kilometri pe câmpia Sinjar, din nord-vestul Bagdadului, iar apoi – pentru a-și verifica datele – în deșertul din jurul localității Kufa, măsurând altitudinea Stelei Polare, au calculat circumferința Pământului, rezultatul fiind 38 620 de kilometri, în concordanță cu măsurătoarea antică (cifra reală fiind 40 075 de kilometri).

Au urmat și alții exemplul lui Mamun. La fel cum Barmakizii au imitat cele mai impunătoare palate ale califilor în vremea lui Mansur, Mahdi și Harun, tot astfel câțiva dintre cei mai bogați locuitori ai Bagdadului au încurajat descoperirile științifice. Pe lângă faptul că erau implicați activ ca savanți, cei trei frați Banu Musa au finanțat mai multe misiuni în Bizanț pentru a aduce noi manuscrise care să fie traduse de cărturari angajați pe salarii extrem de atrăgătoare, egalate doar de cele ale înalților dregători.

O personalitate de seamă în rândul oamenilor de știință din Casa Înțelepciunii era Mohammed ibn Musa al Khwarizmi (mort pe la 850), un maestru al aritmeticii și al astronomiei, autor al textului revoluționar *Al Kitab al Mukhtasar fi Hisab al Jabr wal Mukabala (Compendiu despre calculul prin restaurare și echilibrare)*, dedicat, așa cum erau foarte multe studii din această epocă, lui Mamun. El este cunoscut mai ales datorită termenului „algebră" lăsat moștenire de lucrările sale de referință, care a contribuit decisiv și la transmiterea cifrelor arabe în Occidentul medieval. *Cartea despre adunare și scădere potrivit sistemului de calcul hindu,* o altă lucrare importantă a sa, a introdus sistemul zecimal format din nouă cifre și un zero, „cea de-a zecea cifră în formă de cerc", care a contribuit la descoperirea fracțiilor zecimale, folosite ulterior pentru calcularea rădăcinilor numerelor și a valorii lui pi la șaisprezece zecimale.[24] Numele lui Al Khwarizmi le este cunoscut astăzi datorită unui cuvânt familiar celor care lucrează în domeniul financiar – „algoritm". Thabit ibn Kura (circa 836–901) a fost un alt mare matematician și astronom, care a scris peste treizeci de lucrări și a tradus din Arhimede, Euclid, Ptolemeu, Diophantos și Nicomachus.

S-au făcut progrese şi în domeniul medicinei, unde au excelat creştinii nestorieni şi descendenţii lor musulmani. S-a remarcat Hunayn ibn Ishaq (808–873), care a venit la Bagdad din vechiul oraş creştin Hira din sudul Irakului, după o călătorie de studii în Bizanţ. Supranumit „şeicul traducătorilor“, el cunoştea la perfecţie araba, persana, siriaca şi greaca, ajungând să fie promovat în funcţia de traducător-şef în Casa Înţelepciunii, pe lângă responsabilităţile pe care le îndeplinea ca medic principal al califului Mutawakil (domnie 847–861). Hunayn a fost foarte precoce, traducând la şaptesprezece ani lucrarea medicului greco-roman Galen, din secolul al II-lea, *Despre facultăţile naturale*. A tradus multe alte lucrări scrise de Galen, inclusiv *Despre anatomia venelor şi arterelor* şi *Despre anatomia nervilor*, precum şi alte lucrări scrise de Hipocrat, fiind el însuşi un savant remarcabil. Lucrarea sa *Zece tratate despre ochi*, scrisă în jurul anului 860, include unul dintre primele desene anatomice ale ochiului uman şi este considerată „primul manual de oftalmologie“[25].

Bagdadul se poate mândri cu cel mai mare medic al lumii medievale – Razi (circa 854–935). Medic deschizător de drumuri, filosof şi autor prolific al multor lucrări de medicină, el a dominat lumea medicală a epocii. Lucrarea sa *Kitab al Asrar (Cartea secretelor)*, în care a clasificat substanţele în patru grupuri (animal, vegetal, mineral şi derivate ale celor trei), a reprezentat o desprindere semnificativă din zona alchimiei şi a imposturii şi un pas înainte spre experimentele de laborator şi deducţiile ştiinţifice care au dus ulterior la clasificarea ştiinţifică a substanţelor chimice. Concepţia lui despre timpul absolut şi infinit, care nu are nevoie nici de mişcare, nici de materie pentru a exista, a fost extrem de inovatoare şi a fost asemănată cu teoriile de mai târziu ale lui Newton. Într-un pasaj tulburător care pare să anticipeze tragic viitorul frământat al Bagdadului, precum şi al lumii musulmane contemporane, Razi îşi exprima dispreţul faţă de oponenţii săi religioşi conservatori:

> Dacă oamenilor religiei le sunt cerute dovezi cu privire la temeinicia religiei lor, ei sunt cuprinşi de mânie şi varsă sângele oricui îndrăzneşte să le pună această întrebare. Interzic speculaţia raţională şi încearcă să-şi ucidă adversarii. De aceea adevărul este redus la tăcere şi este ţinut ascuns.[26]

Nici o descriere a vieţii intelectuale a Bagdadului din perioada de început a domniei Abbasizilor nu poate să fie completă fără a aduce un omagiu lui

Abu Yusuf Yaqub al Kindi (circa 800–circa 873), „primul filosof al arabilor“, precum şi matematician, medic, muzician, astrolog şi tutore al unui fiu al califului Mutasim (domnie 833–842), succesorul lui Mamun. Mai mult decât oricare alt cărturar din Bagdadul veacului al IX-lea, Kindi a contribuit la familiarizarea lumii musulmane cu filosofia greacă. Intelectual deschis la minte, provenind dintr-o familie nobilă din Yemen, Kindi a avut o abordare raţională a religiei, ceea ce i-a atras duşmănia cărturarilor *hadith* conservatori, care îl dispreţuiau pentru faptul că avea prieteni din rândul creştinilor. A fost cu adevărat prolific, scriind 250 de lucrări în domenii extrem de diverse, începând cu cea mai importantă lucrare a sa, *Despre cea dintâi filosofie,* şi continuând cu studii despre Arhimede, Ptolemeu, Euclid, medicina hipocratică, fabricarea sticlei, muzică, criptografie şi săbii. În prezent, este considerat chiar inventatorul metodei de analiză a frecvenţei, în care variaţiile din frecvenţa literelor sau a grupurilor de litere pot fi analizate pentru a sparge un cod. De asemenea, a fost primul teoretician al muzicii din lumea musulmană, a adăugat o coardă lăutei arabe, a făcut progrese deosebite în notaţia muzicală şi chiar a încercat să vindece un băiat paralizat prin meloterapie.[27] Potrivit lui Ibn al Nadim, autorul lucrării *Fihrist*, o amplă prezentare a elitei literare, ştiinţifice şi intelectuale, Kindi a fost o „personalitate cu adevărat unică a vremii sale datorită cunoaşterii profunde a străvechilor ştiinţe“[28]. El este cinstit astăzi în cadrul Centrului Medical Al Kindi din Rusafa, la nord-est de celebrul bulevard din Bagdad, Al Rashid – un tribut adus califului Harun.

Dezvoltarea fără precedent a ştiinţei nu a eclipsat câtuşi de puţin viaţa literară. Pasiunea arabilor pentru poezie, care s-a manifestat cu mult înainte de apariţia islamului, a continuat neabătută şi a fost susţinută de patroni generoşi în frunte cu califul. Poezia, care era un fel de rock-and-roll al Bagdadului în epoca abbasidă, oferea recompense imense celor care se bucurau de apreciere la cel mai înalt nivel. Asemenea multor cărturari, oameni de ştiinţă, muzicieni, medici, matematicieni, filosofi, astronomi, geografi, istorici, negustori, jurişti, cântăreţe sclave, precum şi celor mai ambiţioşi oameni de pe tot cuprinsul imperiului, poetul Abu Nuwas (circa 757–circa 814), care apare într-o ipostază insolentă în culegerea de povestiri *O mie şi una de nopţi*, a venit să-şi caute norocul la Bagdad în ultimii ani ai secolului al VIII-lea. Cariera sa ne aminteşte cât de tolerantă era epoca abbasidă – şi lumea islamică – pe vremea când se afla la apogeu. Poet

talentat şi extrem de îndrăzneţ, care şi-ar fi pierdut capul în vremuri mai puţin indulgente, Abu Nuwas excela în descrierea unor scene explicite de sex ilicit, pomenind într-un poem chiar despre afecţiunea sa periculoasă pentru califul Amin. Considerat cel mai mare poet bahic de limbă arabă, a scris liber şi provocator despre întâlniri homosexuale stropite din belşug cu vin:

*Stele propice răsăriseră în acea noapte*
*Când beţiv l-a asaltat pe beţiv*
*Ne-am petrecut timpul închinându-ne la picioarele Diavolului,*
*Până când călugării au tras clopotele în zori*
*Şi un adolescent a plecat, trăgând după el veşmintele-i încântătoare*
*Pe care le-am pătat cu purtarea-mi samavolnică,*
*Spunând: „Vai mie!" când a izbucnit în plâns,*
*„Mi-ai smuls demnitatea pe care o păstrasem."*
*I-am răspuns: „Un leu a zărit o gazelă şi s-a năpustit asupra ei;*
*Astfel este mulţimea vicisitudinilor Sorţii!"*[29]

Pe când era încă adolescent, Abu Nuwas a fost sedus de poetul homosexual Waliba ibn Hubab. Se spune că la prima lor întâlnire, după ce băuseră nenumărate pocale cu vin, Waliba admira trupul dezgolit al tânărului şi l-a sărutat pe fese. Atunci obraznicul Abu Nuwas a tras un vânt şi a fost înjurat imediat pentru un astfel de gest vulgar. Însă nu s-a domolit. „Ce răsplată poate să primească bărbatul care sărută fundul, dacă nu un pârţ?", a replicat el. Unul dintre cei mai cunoscuţi şi mai controversaţi poeţi ai vremii sale, Abu Nuwas este apreciat şi în zilele noastre, faleza de pe malul estic al Tigrului purtându-i numele, iar în 1972 sculptorul irakian Ismail Fattah al Turk i-a dedicat o statuie din bronz, poetul fiind reprezentat cu un pocal de vin în mână. Ca un semn al conservatorismului care predomină în prezent, statuia a fost vandalizată în 2015, iar pocalul cu vin a fost înlăturat.[30]

Poeţii epocii abbaside au valorificat un filon bogat al liricii de dragoste, înfăţişând o iubire tristă şi neîmplinită, dar versurile lor invitau şi la o meditaţie melancolică asupra condiţiei umane. Uneori versurile poeţilor se inspirau din plăceri bahice, iar alteori chiar din plăceri depravate. Abu al Atahiya (748–825), poet cu origini foarte modeste, a devenit din vânzător de oale una dintre vocile transcendente ale epocii abbaside. Bătut, întemniţat,

trimis în exil, el a avut parte numai de necazuri din cauza comportamentului său impetuos şi a încercărilor de a cuceri inima unei frumoase sclave care aparţinea casei regale. Odată, după ce a încasat o bătaie pentru că o necăjea pe biata femeie, a declarat că renunţă la poezie. Aruncat în temniţă la ordinul califului Mahdi, poetul a fost obligat să privească un bărbat decapitat. „Dacă nu mai scrii versuri, o să păţeşti ce a păţit el“, i-a spus califul.[31] Atunci Abu al Atahiya s-a apucat din nou de scris, reuşind să-şi păstreze capul pe umeri de-a lungul domniilor următorilor patru califi. Bashar ibn Burd (mort pe la 784), ultimul poet din triumviratul poeţilor de seamă ai epocii abbaside, a trecut şi el de la sărăcie lucie la bogăţie, ilustrând perfect mobilitatea socială şi geografică a acelei epoci, deşi el va sfârşi tragic. Dispreţuit de unii din cauza comportamentului său libertin, a fost avertizat să nu mai scrie versuri de dragoste, însă a ignorat avertismentul. Tabari menţionează faptul că Bashar l-a ofensat pe unul dintre miniştrii lui Mahdi, care se pare că s-a răzbunat pe poet. I-a arătat califului versuri în care Mahdi era acuzat că s-a culcat cu mătuşile sale şi în care se cerea înlăturarea lui de la putere.[32] Bashar a fost ucis înainte de a putea să se justifice, căzând astfel victimă intrigilor fatale de la curtea regală.

Chiar dacă poeţii erau celebrităţile epocii abbaside, fiind răsplătiţi cu generozitate, proza, care se afla încă în fază embrionară, putea să atragă şi ea atenţia califului. În acest domeniu, nu a fost nimeni mai distractiv şi mai erudit decât prolificul polimat Jahiz („Cel cu ochii larg deschişi“, cca 776–868), care provenea dintr-o familie modestă din Basra. La fel ca atâtea minţi luminate din generaţia lor, Jahiz a fost atras spre Bagdad la începutul secolului al IX-lea, dorind să-şi dovedească talentul în cel mai mare oraş din Imperiul Islamic. A fost „probabil cel mai mare prozator din întreaga literatură arabă“, un „scriitor de geniu“.[33] A scris 231 de lucrări, cea mai cunoscută fiind *Kitab al Hayawan, Cartea animalelor,* în şapte volume, inspirată din scrierile lui Aristotel, şi care conţine, în opinia unor specialişti, sâmburele teoriei selecţiei naturale pe care a formulat-o Darwin un mileniu mai târziu.[34] Jahiz era şi un eseist remarcabil, cu un orizont intelectual foarte larg şi exprimând idei extrem de îndrăzneţe. Aborda teme diverse cum ar fi superioritatea bărbaţilor negri faţă de cei albi, concursurile cu porumbei voiajori, teologie islamică, zgârcenie, concepţia aristotelică despre peşti, precum şi problema spinoasă dacă femeilor ar trebui să li se îngăduie să geamă de plăcere în timpul actului sexual. Aşa cum editorii de azi se

înghesuie să ofere sume fabuloase scriitorilor celebri, tot astfel vizirii, judecătorii şi crema societăţii din Bagdad făceau tot posibilul să-i plătească lui Jahiz sume considerabile de bani pentru a le fi dedicate lucrările sale.[35]

Asemenea poeţilor de seamă ai epocii, cântăreţii şi muzicienii se numărau şi ei printre celebrităţi, unii fiind chiar extrem de bogaţi. Ibrahim al Mosuli a fost un muzician depravat şi beţiv, ajuns dintr-un călător sărac o personalitate marcantă a scenei culturale a Bagdadului, alături de fiul său Ishaq. Ibrahim, care a fost probabil primul şef de orchestră din lume, obişnuia să cheltuiască sume exorbitante. Potrivit declaraţiilor lui Ishaq, tatăl său cheltuise până la moartea sa 24 de milioane de dirhami, pe lângă salariul său lunar de 10 000 de dirhami, mare parte din bani risipindu-i organizând petreceri pentru prieteni şi admiratori, stropite cu cantităţi impresionante de vin. „Minunatele concerte date la Bagdad ne-au lăsat amintiri care încă dăinuie", scria istoricul Ibn Khaldun cinci secole mai târziu. Curţile califilor Mahdi, Harun, Amin şi Mamun au reprezentat „punctul culminant al culturii muzicale arabe"[36].

În 835, Bagdadul a primit o lovitură umilitoare. Noul calif Mutasim a părăsit oraşul imperial, s-a mutat la o sută de kilometri la nord de Tigru şi şi-a construit o nouă capitală la Samarra. În acest nou oraş, nu în Bagdad, vor domni Mutasim şi următorii şapte califi până în 892.

Pentru mulţi locuitori ai Bagdadului, retrogradarea oraşului nu a însemnat atât un afront, cât o uşurare binecuvântată. Mutasim începuse să recruteze din stepele Asiei Centrale soldaţi-sclavi *(ghulam)* turci care îi erau extrem de loiali. Locuitorii dispreţuiau aceste hoarde de intruşi asiatici care cutreierau străzile călare, trântindu-i pe toţi cei care le ieşeau în cale. Aceşti soldaţi turci ocupau posturi bine plătite la curte, deşi nu vorbeau araba. Au avut loc ciocniri pe străzi şi în cazarmă, precum şi câteva crime. S-au ivit şi motive suplimentare de gelozie. Talentele tinerilor soldaţi turci nu se limitau la câmpul de luptă; ei s-au dovedit atrăgători pentru curtenii abbasizi în fel şi chip. „Acelaşi băiat putea fi în acelaşi timp sclav, străjer, muză şi amant pentru stăpânul său."[37]

Mutarea de la Bagdad la Samarra a fost o reacţie faţă de aceste tensiuni sociale. Noul oraş oferea spaţiu nelimitat unde puteau fi cazate aceste trupe turbulente. Se poate ca, pe termen scurt, părăsirea nobilului oraş al lui Mansur să fi avut o justificare întemeiată. Însă, cu timpul, califii care i-au

urmat lui Mamun au constatat că puterea lor este preluată treptat de comandanţii militari turci care aveau rolul de a-i proteja. Asemenea mamelucilor din Sultanatul Ayyubid şi ienicerilor din Imperiul Otoman, soldaţii *ghulam* au început să deţină tot mai multă putere până când au ajuns să fie cei care exercitau adevărata autoritate, nu califul. Conducătorul Imperiului Abbasid a deveni treptat prizonier în propriul palat.

Nemaifiind condus de un calif, Bagdadul a ajuns în situaţia ruşinoasă de a fi administrat de o serie de guvernatori, ceea ce reflecta o pierdere dramatică a puterii politice şi a prestigiului. Iar lucrurile aveau să se înrăutăţească. În 865, la doar o jumătate de secol după teribilul asediu şi război civil dintre Amin şi Mamun, oraşul a fost atacat din nou. După ce a izbucnit o răscoală în Samarra, califul Mustain (domnie 862–866) a fugit la Bagdad. Imediat după aceea, curtenii i-au jurat credinţă vărului său Mutazz, fiul califului Mutawakil.

Ca parte a strategiei sale de a apăra Bagdadul, guvernatorul Tahir a distrus poduri şi a inundat canalele din cartierul Al Anbar, pentru a împiedica un atac al turcilor din nord-vest. Această decizie a provocat pagube mari pe termen lung în sistemul de irigaţii vital pentru prosperitatea Bagdadului şi a Irakului. Confruntaţi cu o armată profesionistă alcătuită din 12 000 de soldaţi turci aflaţi dincolo de Poarta Shammasiya, apărătorii Bagdadului se găseau într-o situaţie disperată, aşa încât Tahir a ordonat să fie recrutaţi toţi bărbaţii, chiar şi un grup de pelerini din Khorasan, care îşi vedeau de drumul lor spre Mecca. S-a format astfel o armată de „vagabonzi“ şi venetici înarmaţi cu bâte care aveau cuie bătute în ele şi scuturi improvizate din rogojini acoperite cu gudron. Apărătorii Bagdadului au obţinut un prim succes când au atacat tabăra turcilor, împingându-i pe mulţi în apele Tigrului, unde au fost seceraţi de trupele din ambarcaţiunile aflate pe fluviu. Potrivit istoricului Tabari, în bărci se aflau mormane de capete retezate, care urmau să fie expuse pe poduri şi pe zidurile palatului guvernatorului. Au fost ucişi 2 000 de atacatori.

În toamna acelui an, turcii au reuşit să străpungă fortificaţiile de lângă Poarta Anbar de pe malul vestic şi au incendiat totul în calea lor, provocând pagube imense în cartierul Harbiya. Flămânzi şi epuizaţi în urma asediului, locuitorii Bagdadului s-au răsculat împotriva guvernatorului şi au doborât porţile palatului. Mustain a apărut pe acoperişul palatului, înfăşurat în mantaua neagră a profetului Mahomed, şi a reuşit să convingă mulţimile că

el deţine încă puterea. La începutul anului 866, după un act de trădare al lui Tahir, Mutazz a fost declarat calif. Lui Mustain i s-a acordat dreptul de a pleca în exil în Hijaz, însă a fost repede prins şi ucis, iar capul retezat a fost trimis vărului său Mutazz. „Pune-l acolo“, a poruncit califul, nevoind să-şi întrerupă partida de şah.[38]

Cu timpul, califii din Samarra au ajuns să se teamă pentru vieţile lor în noua capitală militarizată. De-a lungul celor 57 de ani în care au condus din acest oraş construit cu un scop, ei au fost ucişi în diferite moduri. Metodele de execuţie nu duceau lipsă de imaginaţie: înjunghiere cu un pumnal cu vârful înmuiat în otravă (Al Muntasir, 862); decapitare (Al Mustain, 866); moarte în temniţă prin lipsire de hrană şi apă (Al Mutazz, 869); şi, cea mai îngrozitoare dintre toate, zdrobirea testiculelor (Al Muhtadi, 870). Încercând să scape de o asemenea moarte chinuitoare, în 892 califul Mutadid (domnie 892–902) a decis revenirea capitalei califatului la Bagdad, unde a rămas pe parcursul ultimilor 350 de ani ai dinastiei abbaside.

Mutadid a fost un exemplu în ce priveşte interesele califilor Bagdadului după ce s-a încheiat epoca de aur din veacul al IX-lea. A fost un constructor de palate prolific şi s-a angajat într-o operă ambiţioasă de reconstrucţie pentru a repara distrugerile provocate de asediul din 865. A lărgit complexul rezidenţial Dar al Khilafat de pe malul estic, creând grădini noi şi construind Qasr al Firdus, Castelul Paradisului, care cuprindea un vast parc pentru animale sălbatice; Qasr al Thuraya, Palatul Pleiadelor, legat printr-un pasaj subteran de trei kilometri de palatul Hasani, care le permitea femeilor din administraţia imperială să se deplaseze într-o discreţie desăvârşită; şi în cele din urmă Qasr al Taj, Palatul Coroanei, care va deveni principala reşedinţă oficială a califilor Abbasizi.

După perioada înfloritoare din timpul domniei califului Mamun, califii Abbasizi au început să piardă treptat puterea. Revenirea capitalei la Bagdad nu a oprit acest declin, cei mai puternici monarhi ai lumii devenind nişte bieţi conducători-marionetă arestaţi la domiciliu. Totuşi, Bagdadul a rămas pentru o vreme un oraş vrednic de a fi admirat. Aflaţi într-o misiune diplomatică din partea împărătesei Zoe a Bizanţului, ambasadorii Ioan Radinos Patricianul şi Mihail Toxaras au ajuns la Bagdad pentru a negocia un acord de pace cu Al Muktadir (domnie 908–932) în 917. Au fost impresionaţi peste măsură de etalarea vădită a puterii şi a măreţiei: 160 000 de soldaţi din cavalerie şi infanterie aliniaţi de-a lungul drumului care ducea

la palatele califului (au fost invitaţi să viziteze douăzeci şi trei dintre acestea); 7 000 de eunuci; 4 000 de paji negri; cele mai frumoase ţesături, dintre care 38 000 de perdele şi 22 000 de covoare într-un singur palat; elefanţi încălecaţi de aruncători de flăcări; 100 de lei cu botniţă, fiecare cu propriul dresor; un copac cântărind o tonă şi jumătate, confecţionat din argint şi aur masiv, în care se aflau păsări cântătoare mecanice făcute din aceleaşi metale preţioase.

Până aici totul a decurs splendid. Însă spre sfârşitul secolului al IX-lea, în contextul sporirii puterii Tulunizilor din Egipt, a dinastiei samanide din Asia Centrală şi a autorităţii rebelilor din Persia, teritoriile pe care le stăpâneau califii din Bagdad se reduseseră la Irak, vestul Persiei şi părţi din Arabia şi împrejurimi. În secolul al X-lea, autoritatea Bagdadului asupra Imperiului Islamic şi dominaţia lui culturală câştigată cu greu au început să intre în declin. În 909, a fost declarat un califat rival şiit fatimid în Tunisia. Alte oraşe din est erau hotărâte să iasă în evidenţă prin propriile constelaţii strălucitoare în lumea islamică: Samarkand, Balh, Khiva, Tabriz, Esfahan, Shiraz, Mosul, Alep, Cairo, Ghazni.

Bagdadul veacului al IX-lea a strălucit pe firmament ca un meteor, luminând pământul cu o mulţime de descoperiri care au transformat lumea. Potrivit lui Masudi, lumina a început să pălească în timpul califatului lui Mutawakil din a doua jumătate a secolului, caracterizat prin intransigenţă religioasă. A pus capăt libertăţii intelectuale şi culturale sub patronajul califului. „Mutawakil a abolit libertatea gândirii, disputele filosofice şi lucrurile care îi preocupaseră pe oameni în vremea califilor Mutasim, Wathik şi Mamun“, scria Masudi. „El a restabilit ortodoxia şi supunerea faţă de valorile religioase tradiţionale“, deşi această evlavie ostentativă nu l-a împiedicat să construiască un harem pentru 4 000 de femei, spunându-se că s-a culcat cu toate.[39]

Când geograful şi poetul andaluz Ibn Jubayr a ajuns la Bagdad în 1184, a rămas foarte dezamăgit de acest oraş care fusese odinioară marea metropolă a islamului. „Faţă de cum a fost în trecut, înainte să fie lovit de nenorocire şi cucerit de duşmani, oraşul este ca o ruină, ca o umbră sau ca statuia unei stafii“, scria el.[40] Această „nenorocire“ nu era nimic în comparaţie cu raidurile devastatoare ale lui Hulagu din 1258, urmate de cele ale lui Timur din 1401, care au pus capăt oricărei pretenţii viitoare a Bagdadului de a mai deţine vreo autoritate asupra lumii islamice.

„Aici erau înmormântaţi califii şi familiile lor la jumătatea şi la sfârşitul epocii abbaside“, îmi explică Manaf, un prieten din Bagdad, diplomat pensionat. Suntem în 2005, un conflict sângeros face ravagii în Irak, luptătorii şiiţi şi sunniţi au pus stăpânire pe oraş, iar noi ne-am aventurat să ieşim la o plimbare cu maşina pe străzile pline de praf din Adhamiya, un cartier din nord-estul Bagdadului controlat de sunniţi. Spre deosebire de sanctuarul şiit Al Kadhimiya, aflat pe celălalt mal al Tigrului, moscheea Abu Hanifa impresionează printr-o uimitoare simplitate, în spatele unui zid pe care este scris cu graffiti roşu: „Ai răbdare, ai răbdare, Bagdad. Armata Invadatorului va fi spulberată“. Acesta este sanctuarul imamului Abu Hanifa, întemeietorul şcolii islamice de jurisprudenţă Hanafi, cea mai mare dintre cele patru şcoli ortodoxe din lumea islamică. „Ar trebui s-o vezi când este aniversarea profetului“, îmi spune Manaf. „Acest loc devine centrul sunniţilor din întreaga lume islamică, iar ceremoniile reprezintă unul dintre cele mai mari evenimente din Adhamiya. Khaizuran, mama lui Harun al Rashid, a fost înmormântată în apropiere, de aceea locul a ajuns să fie cunoscut drept cimitirul lui Khaizuran. Pe una dintre aceste străzi se află sanctuarul lui Um Rabia, nora lui Mustasim, ultimul calif din dinastia abbasidă, care a fost ucis de hoardele mongole în 1258.“

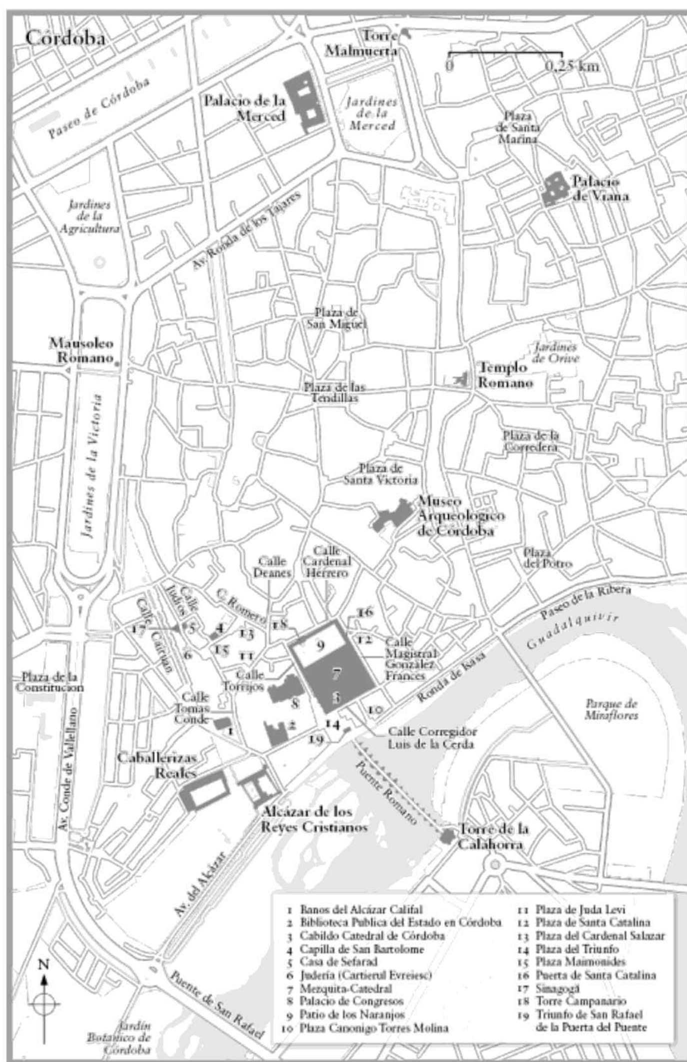
Preţ de o clipă, îmi imaginez cum păşesc peste mormintele marilor califi Abbasizi, însă Manaf îmi alungă repede aceste gânduri. „Mormintele califilor au dispărut în timpul inundaţiilor şi nenorocirilor care s-au abătut asupra acestui cartier de-a lungul nenumăratelor perioade negre din istoria Bagdadului“, îmi spune el cu durere în glas.

Pentru oraşul care fusese odinioară capitala Imperiului Islamic al lui Mansur, toate aceste nenorociri au continuat. Însă, în timp ce Bagdadul se afla în declin la începutul secolului al X-lea, în extremitatea vestică a lumii musulmane, printr-o ironie a sorţii, un oraş islamic avea să iasă în evidenţă. După ce fuseseră distruşi complet în Damasc, Omeiazii, duşmanii de moarte ai Abbasizilor, au renăscut din cenuşă şi au declarat un califat rival în Al Andalus în 929. Capitala acestui califat era Córdoba.

În ٢٠٠٩, prim-ministrul Nuri al Maliki a decis închiderea temporară a universităţii într-un efort de a anihila grupul de studenţi criminali.

„Allah cheamă la Casa Păcii şi-l călăuzeşte pe cel care voieşte El pe un drum drept. Cei care fac bine vor avea parte de cea mai bună [răsplată], şi încă şi mai mult, iar chipurile lor nu vor fi acoperite nici de negreală, nici de umilinţă. Aceştia vor fi oaspeţii Raiului, şi ei în el

vor petrece veşnic.“ Coran 10:25–26
Un singur dinar de aur valora circa 20 de dirhami de argint. Un dirham cântărea aproximativ trei grame.




# 4. Córdoba – podoaba lumii (secolul al X-lea)

*De când insula Andalus a fost cucerită, capitala Córdoba este întruchiparea desăvârşirii, mama tuturor oraşelor; sălaşul binelui şi al evlaviei, patria*

*înțelepciunii, începutul și sfârșitul ei; inima pământului, izvorul științei, sanctuarul islamului, locașul imamului; casa dreptei judecăți, grădina roadelor ideilor, patria poeziei și a prozei. Aici s-au scris pagini nemuritoare. Oamenii de pe aceste meleaguri sunt cu totul deosebiți față de alții fiindcă se află mereu în căutarea cunoașterii sub toate formele ei. Cei mai mulți sunt arabi nobili din Răsărit care au cucerit aceste ținuturi, conducători ai armatelor din Siria și din Irak care s-au stabilit aici, ca urmașii lor să formeze un neam nobil. Nu există oraș care să nu aibă un scriitor talentat ori un poet fascinant.*[1]

Autor necunoscut al lucrării *Al Dhakhira al Saniyya (Comoara scânteietoare)*

## *„No hay Moros en la costa!“*

Părintele Manuel González Muñana schițează un zâmbet. „Nu sunt mauri pe țărm!“ Este o veche zicală spaniolă, îmi explică el, echivalentul expresiei „drumul este liber“ (nu mai este nici o primejdie), doar că în acest caz dușmanul este explicit exprimat. Părintele Manuel, scriitor, profesor de teologie și preot paroh la Imaculata Concepție și Sfântul Albert cel Mare, îmi vorbește despre campania inițiată de un grup de musulmani din partea locului pentru a li se permite să se roage în catedrala-moschee din Córdoba construită în secolul al VIII-lea. Preotul este un bărbat subțirel, cu ochelari, și poartă o cămașă clericală cu guler roman care îi conferă un aer de smerenie. Însă în spatele acestei înfățișări blânde se ascunde o voință de oțel. Așezat sub una dintre numeroasele arcade dinspre splendida Curte cu Portocali – care ne răsfață privirea cu palmieri, chiparoși, lămâi, canale de irigație și cu mândrul minaret preschimbat în clopotniță –, prezența lui plină de încredere este o afirmare fără echivoc a primatului catolic în acest loc. Părintele Manuel nu lasă nici o umbră de îndoială asupra faptului că, dacă ar fi după el, nu doar că nu ar fi mauri pe țărm, dar nu ar fi nici un musulman care să se roage în celebra moschee transformată în catedrală. Niciodată. „Este un loc de rugăciune pentru creștini“, conchide el.

Într-o cafenea din partea opusă a orașului, Abdulaziz, imamul din Córdoba schițează un zâmbet în timp ce discutăm despre același subiect la o ceașcă de cappuccino. „*Con la iglesia hemos topado*“, spune el, ridicând din umeri. Este o altă expresie celebră. „Când ajungi la Biserică, te lovești de un zid.“ Reconquista nu acceptă nici un argument.

În centrul Cartierului Evreiesc (Judería) din oraş, declarat monument în Patrimoniul Mondial UNESCO în 1984, la câţiva paşi de statuia lui Maimonide, filosof şi medic evreu din secolul al XII-lea, se află un mic muzeu şi o bibliotecă. Casa de Sefarad, aflată într-o clădire care datează din secolul al XIV-lea, este dedicată păstrării memoriei tradiţiei sefarde din Peninsula Iberică. Însă, dată fiind situaţia relaţiilor interconfesionale şi a antisemitismului din Córdoba – pe zidurile muzeului au fost scrise cu graffiti mesaje pline de ură, indicând faptul că s-a terminat cu *convivencia* în Al Andalus –, directorul muzeului se simte stânjenit să spună că este evreu. „Sunt unele lucruri pe care nu le discut niciodată cu străinii“, mărturiseşte el.[2]

*

Aşezat într-o depresiune din valea Guadalquivir********, pe unde trece fluviul cu acelaşi nume, Córdoba este un oraş străvechi a cărui istorie, spre deosebire de cea a Bagdadului, porneşte din vremea Cartaginei în urmă cu două milenii. Cucerit de romani la începutul secolului al III-lea î.Hr., a devenit capitala provinciei Hispania Baetica – aflată la extremitatea sudică a imperiului în Peninsula Iberică –, un oraş-port de unde erau trimise la Roma grâne, vin şi ulei de măsline. În 571, regele vizigot Leovigild a cucerit oraşul, după ce i-a învins pe bizantini, şi a înfiinţat aici o episcopie, contribuind astfel la creşterea prestigiului şi importanţei oraşului. Fiind aşezată între zona montană Sierra Morena, propice creşterii vitelor, la nord, şi zona fertilă, propice culturilor agricole, la sud, la doar câţiva ani după cucerirea ei de către trupele musulmane în 711, Córdoba – Al Qurtuba pentru cuceritorii musulmani – a devenit capitala provinciei Al Andalus.

Singurul membru al dinastiei Omeiazilor care a reuşit să supravieţuiască după ce familia sa a fost măcelărită de Abbasizi la Damasc în 750, dârzul Abd al Rahman, nepot al califului Hisham, a fugit în Occident, reuşind să scape de asasinii care se aflau pe urmele lui. Din Irak a ajuns în Palestina, apoi în Egipt, continuându-şi călătoria până în Africa de Nord, în actualul Maroc. După o odisee de cinci ani, confruntându-se în permanenţă cu spioni, informatori şi presupuşi asasini, Rahman a debarcat în Peninsula Iberică în 755, unde un an mai târziu a întemeiat rapid o nouă dinastie şi un nou stat musulman, emiratul Córdoba. Acesta avea să dăinuiască trei secole. În secolul al VIII-

lea, principatele creştine din nordul Spaniei s-au extins către sud, aşa încât, în secolul al X-lea, Córdoba musulmană s-a confruntat cu duşmanii necredincioşi din peninsulă, din León, Castilia, Navarra, Aragon şi Barcelona.

După cuceririle din secolul al VIII-lea, când nu prea era timp pentru plăcerile civilizaţiei, viaţa a devenit mai plăcută pentru Omeiazi. După modelul sofisticatului Bagdad, de unde a importat cele mai frumoase tapiserii şi covoare, Abd al Rahman al II-lea (domnie 822–852) a construit palate impunătoare şi moschei bogat ornamentate şi a introdus la curte un ceremonial mai somptuos cu un stil vestimentar extravagant. După condiţiile vitrege din Orientul Mijlociu, clima puţin mai blândă din Andaluzia i-a domolit pe descendenţii călăreţilor deşertului care veniseră în Occident sub stindardul islamului, aşa încât „ei au devenit în curând senzuali şi răsfăţaţi, pasionaţi de vinuri, cântăreţe şi dansatoare, şi delectându-se cu toate plăcerile care au făcut celebru oraşul Gades (Cádiz) cu femeile sale în timpul Imperiului Roman“[3].

Abn al Rahman al III-lea a preluat puterea în 912 la frageda vârstă de 21 de ani. Deşi purta un nume esenţialmente arab, el nu avea sânge arab, era mult mai cosmopolit. Tatăl său, Mohammed, se născuse din relaţia dintre Amir Abdullah şi Iñiga, o prinţesă creştină, fiică a unui rege al Navarrei care fusese trimis la Córdoba ca ostatic în anii 860. Mama lui Abd al Rahman era sclava-concubină creştină Muzna, ceea ce însemna că fiul ei era trei sferturi hispano-basc şi un sfert arab. Părul blond şi ochii albaştri, trăsături pe care le aveau şi alţi Omeiazi din Córdoba, îl diferenţiau de liderii musulmani tradiţionali, o problemă pe care el a încercat să o remedieze vopsindu-se brunet ca să pară mai arab.[4]

Este tentantă ideea de a vedea în originile mixte ale Omeiazilor un mariaj între taţi arabi musulmani şi mame preponderent creştine, temelia genetică a remarcabilului cosmopolitism cultural care a caracterizat domnia lor în Spania de-a lungul celor trei secole. Haremurile Omeiazilor au început să se umple cu sclave creştine din vremea lui Abd al Aziz, fiul lui Musa ibn Nusayr, cuceritorul din secolul al VIII-lea care a adus islamul în Peninsula Iberică. După câteva secole de concubinaj cu femei de origine berberă, iberică şi vizigotă, s-a creat o linie de succesiune regală care avea prea puţin sânge arab în ea, în

schimb avea din belşug păr blond ori roşcat şi ochi albaştri. Pe când erau copii, aceşti viitori conducători au ascultat poveşti şi balade creştine din Castilia, León, Catalonia şi Franţa, au trăit înconjuraţi de o arhitectură încărcată cu simboluri care proveneau atât din moştenirea spirituală a mamelor lor, cât şi din cea a taţilor.[5]

Deşi Córdoba înflorea sub conducerea emirilor săi Omeiazi cu părul blond, de-abia în secolul al X-lea a cunoscut o epocă de aur spectaculoasă şi a devenit, aşa cum spunea călugăriţa germană Hrotsvitha din Gandersheim (cca 930–cca 1002), *decus orbis*, „podoaba lumii“[6]. Abd al Rahman al III-lea este cel căruia i se datorează această perioadă de pace, prosperitate, stabilitate politică şi înflorire culturală fără precedent. În timpul îndelungatei sale domnii din 912 până în 961, el nu s-a dovedit nici un general inspirat, nici un lider religios charismatic, ci un politician iscusit şi perseverent, care a reuşit să impună autoritatea Córdobei dincolo de graniţele ei până la suveranitatea provinciei Al Andalus, devenind liderul tuturor comunităţilor musulmane şi duşmanul de moarte al creştinilor. Această afirmare categorică a puterii sale s-a realizat prin transformarea unei „hoarde dezorganizate şi recalcitrante, care trăia din prăzi de război obţinute în urma raidurilor anuale“, într-o forţă militară foarte bine organizată.[7]

În contextul unor dispute permanente care aveau loc pe cuprinsul peninsulei între principate, conducători locali şi pretinşi regi, Abd al Rahman a reuşit să-şi impună autoritatea, organizând o serie de campanii împotriva rivalilor săi, fie oraşe importante precum Sevilla, Badajoz sau Toledo, fie castele singuratice cocoţate în vârf de munte. A folosit metoda clasică a stimulentelor şi a sancţiunilor: puterile recalcitrante erau asediate şi, uneori, erau supuse unui război economic prin distrugerea livezilor şi a terenurilor agricole. În schimb, cei care se supuneau, de pildă Mohammed ibn Ibrahim ibn al Hajjaj, conducător al Sevillei, sau duşmanul de moarte al lui Rahman, Hafs ibn Hafsun, conducător în Bobastro, erau recompensaţi, devenind viziri sau obţinând o funcţie militară bine plătită la Córdoba. Generozitatea era folosită ca o armă pentru a anihila opoziţia, cadoul oferit de obicei celor care îngenuncheau şi predau armele fiind format din veşminte splendide, confecţionate din cele mai frumoase şi luxoase ţesături.

Abd al Rahman se afla întotdeauna în fruntea armatelor sale. A comandat personal campaniile împotriva necredincioşilor din nord din anii 917, 920, 924, 934 şi 939. Fiind un maestru al comunicării strategice, înainte de inventarea termenului, a fost primul conducător omeiad care a folosit un istoric oficial, Ahmed ibn Mohammed al Razi (m. 955), ale cărui însemnări nu s-au păstrat, din păcate, în forma originală, iar vestea victoriilor sale era anunţată în moschei în timpul rugăciunilor de vineri. Poeţi şi scriitori îi ridicau în slăvi actele de vitejie şi evlavia islamică, fiind considerat cel mai curajos, cel mai drept şi cel mai nobil războinic, apărătorul neobosit al ortodoxiei şi duşmanul de moarte al ereticilor. Dovezi mult mai convingătoare vizual ale cuceririlor sale erau mormanele de capete retezate ale duşmanilor săi trimise la Córdoba spre a fi expuse lângă Bab al Sudda, una dintre porţile citadelei regale Alcázar, sau în pieţe. Acei adversari care nu erau executaţi imediat după ce erau prinşi puteau fi trimişi la Córdoba pentru a fi decapitaţi public pe esplanada dintre palatul regal şi marele Guadalquivir.

În 925, un arcaş creştin pe nume Abu Nasr, susţinător al rebelului Omar ibn Hafsun, a fost răstignit de viu în timp ce alţi arcaşi au tras o ploaie de săgeţi înspre el, o execuţie cumplită care s-a încheiat cu arderea trupului său. Lui Furtun ibn Mohammed, dezertor din dezastruoasa bătălie de la Al Khandaq din 939, i-a fost tăiată limba înainte de a fi răstignit. Scriind un secol mai târziu, savantul andaluz Ibn Hazm, care a scris 400 de lucrări pe teme diverse, de la jurisprudenţa islamică până la arta iubirii, a putut îndrăzni să-l considere pe Abd al Rahman un conducător crud care nu avea nici un fel de remuşcare când poruncea vărsarea de sânge, inclusiv în cazul unuia dintre fiii săi, pe care l-a executat. Se spune că odată a ordonat ca nişte tineri cu origini mixte să fie legaţi de roata de apă dintr-unul dintre palatele sale până când aceştia au murit. Călăul care îndeplinea toate aceste porunci, Abu Imran Yahya, era unul dintre cei mai ocupaţi supuşi ai săi, fiind întotdeauna cu sabia pregătită, aflat la dispoziţia stăpânului său.[8]

La 16 ianuarie 929, într-o vineri, Abd al Rahman a luat o hotărâre extrem de îndrăzneaţă. A renunţat la titlul de emir şi la supunerea faţă de autoritatea îndepărtată a Bagdadului abbasid şi s-a declarat calif. Titlul oficial *(laqab)* era Al Nasir li Din Allah – „Cel care aduce victorie crezului

lui Allah". Istoricii din secolul al XIV-lea Ibn al Khatib şi Ibn Idhari relatează faptul că au fost trimise scrisori către guvernatorii lui Abd al Rahman în care li se anunţa vestea şi primeau instrucţiuni în legătură cu modul cum trebuiau să i se adreseze:

> Suntem cei mai vrednici să ne împlinim destinul şi să purtăm veşmintele pe care le-am primit prin graţia lui Dumnezeu. El s-a arătat binevoitor faţă de noi, ne-a ajutat să dobândim putere pentru noi şi pentru statul nostru; El a făcut ca numele nostru şi măreţia puterii noastre să fie respectate pretutindeni... Am hotărât ca noi să fim numiţi Conducător al Credincioşilor, iar scrisorile pe care le trimitem ori le primim să fie tot astfel... Aşadar porunciţi să fie rostită predica *(khutba*********)* folosind [acest titlu] şi să vă adresaţi nouă în acest fel, cu voia lui Dumnezeu.[9]

Au fost emise monede de aur cu noua titulatură a califului: Al Imam al Nasir li Din Allah Abd al Rahman Amir al Muminin, Conducător al Credincioşilor. Dincolo de Marea Mediterană, pe ţărmurile Africii de Nord, dinastia Fatimizilor, care declarase un califat şiit rival în anul 909, nu a fost deloc impresionată de impertinenţa iberică. „Cine sunt strămoşii lor?" se întreba cineva într-o scrisoare plină de dispreţ. „Câinii, maimuţele ori porcii? Aceştia sunt mai buni decât oamenii din care spun ei că se trag."[10] Pentru prima dată lumea musulmană era formată din trei califate rivale, două ortodoxe şi unul şiit.

În 939, la un deceniu după declararea califatului Córdoba, Abd al Rahman a cunoscut înfrângerea pentru prima oară. Aflat în fruntea armatei sale în bătălia de la Al Khandaq, a fost cât pe ce să fie prins şi ucis de trupele creştine comandate de Ramiro al II-lea, regele Leónului. I-a fost luat cu asalt cortul, i-a fost capturat stindardul regal, împreună cu armura şi exemplarul personal din Coran. Rahman a reuşit să scape ca prin minune. După un şoc atât de profund, Abd al Rahman nu s-a mai dus niciodată pe câmpul de luptă în fruntea armatei, nici împotriva necredincioşilor, nici împotriva altor duşmani.

Pentru Córdoba şi locuitorii săi această decizie s-a dovedit foarte benefică. După ce a renunţat la asumarea directă a rolului său militar, primul calif al oraşului s-a dedicat glorificării arhitecturale a califatului pe care îl întemeiase. Aşa cum se spunea într-un poem atribuit celui mai nou calif al islamului:

*Regii care vor ca posteritatea să vorbească despre țelurile lor mărețe*
*Să folosească limba clădirilor lor.*
*Vedeți că piramidele încă dăinuie,*
*În vreme ce atât de mulți regi au fost șterși din istorie de vitregiile sorții.*[11]

Această idee este splendid ilustrată în Medinat al Zahra, „Orașul Strălucitor", un complex de palate aflat la șase kilometri distanță la vest de Córdoba, denumit așa în amintirea uneia dintre concubinele preferate ale lui Abd al Rahman – se spune că avea la palat un harem format din 6 300 de femei pe care le folosea pentru treburi casnice și plăceri trupești. Așezat la poalele Sierra Morena, acest complex măsura peste un kilometru de la est la vest și peste jumătate de kilometru de la nord la sud, dominând peisajul prin trei terase descendente, fiecare înconjurată de ziduri fortificate crenelate. Lucrările de construcție au început în 936 și au continuat până la sfârșitul domniei lui Abd al Rahman și de-a lungul a două decenii în timpul califatului fiului și moștenitorului său Hakam al II-lea (domnie 961–976). Abd al Rahman era atât de obsedat de acest proiect încât a fost mustrat public de un jurist din Córdoba când a lipsit de la rugăciunile din Marea Moschee câteva vineri la rând.

În legătură cu Medinat al Zahra nu se poate vorbi decât la superlativ, începând cu dimensiunea sa (133 hectare) și mâna de lucru folosită (10 000–12 000 de lucrători) până la durata de construcție (40 de ani) și costul final (o treime din veniturile statului pe toată perioada construcției). Potrivit istoricului din secolul al XVII-lea Al Maqqari, care avea o oarecare înclinație către exagerare, era unul dintre cele mai frumoase proiecte arhitecturale realizate vreodată de omenire. Lucrarea sa despre Spania musulmană, *Nafh al Tib min Ghusn al Andalus al Ratib* (*Mireasma ramurii verde din Andaluzia*), este doldora de elogii aduse acestui proiect arhitectural.[12] Potrivit istoricului din secolul al XI-lea Ibn Hayyan, în timpul primei faze de construcție, în epoca lui Abd al Rahman, erau folosite zilnic 6 000 de blocuri de piatră. Marmura roz și verde provenea din Cartagina, Tunis și Sfax, precum și de la Roma, din regatul francilor, iar marmura albă era adusă din Tarragona și din Almeria, și urcată pe munte de 15 000 de catâri și 5 000 de cămile. Se spune că o dată

la trei zile erau folosite 1 100 de încărcături de lut şi de mortar. Erau cel puţin 4 000 de coloane, 140 dintre ele prezentate de împăratul bizantin. Sursele referitoare la construirea complexului Medinat al Zahra nu sunt demne de încredere, însă trebuie să remarcăm faptul că administratorul de la palat raporta costul anual al construcţiei care se ridica la 3 000 000 de dinari de aur. Într-o epocă de o remarcabilă inocenţă bugetară care i-ar face pe guvernanţii contemporani să zâmbească, Abd al Rahman folosea o treime din bugetul statului pentru plata armatei, o treime pentru cheltuielile administrative şi o treime pentru construirea acestui fantastic palat şi, într-o măsură mult mai mică, pentru construirea altor clădiri.

Pentru a respecta tradiţia regală, terasa superioară era rezervată palatului califului, alături de o serie de forturi impresionante. Pe terasa din mijloc se aflau grădini umbroase cu smochini şi migdali, precum şi o rezervaţie naturală. Pe terasa inferioară se aflau locuinţele sclavilor, servitorilor, precum şi o moschee impunătoare cu o sală de recepţie cu vedere spre Guadalquivir. Era un oraş regal fortificat, cu reşedinţe somptuoase, hanuri, colegii, cazărmi, băi, ateliere, bucătării, o grădină zoologică, un aviariu şi bazine pline cu peşti. Aici lucrau 13 750 de servitori, alături de 3 750 de sclavi şi eunuci. Latrinele erau dotate cu apă curentă, o inovaţie care era cu secole înaintea vremii sale în Europa. Graţie sculptorilor şi mozaicarilor bizantini, celebri în bazinul mediteraneean pentru lucrările lor, motivele florale au proliferat printre motive geometrice, acante şi viţă-de-vie. Medinat al Zahra era raiul pe Pământ.

Ibn Hayyan spunea că existau aici două fântâni remarcabile; cea mare fusese adusă din Bizanţ şi era făcută din bronz cu basoreliefuri reprezentând figuri umane, iar cea mică fusese adusă din Siria sau din Bizanţ şi era făcută din marmură verde. Aceasta din urmă era înconjurată de douăsprezece grupuri statuare din aur încrustat cu perle şi pietre preţioase, confecţionate în atelierele din Córdoba, care reprezentau animale – lei, cerbi, crocodili, o acvilă, un dragon, un porumbel, un şoim, o raţă, o găină, un cocoş, un uliu şi un vultur –, iar din gura acestora ţâşnea apă.[13]

O minune mai cunoscută era Salonul Califilor, cu pereţi şi tavan din aur

şi din marmură multicoloră translucidă. O perlă imensă, primită în dar de la împăratul bizantin Leon al VI-lea, era suspendată deasupra unui bazin plin cu mercur. Opt uşi, decorate cu aur şi abanos, erau aliniate pe fiecare latură a salonului între stâlpi din marmură colorată şi cristal. Se spune că tapiseriile erau lucrate cu fir de aur şi de argint. Materialele erau alese în aşa fel încât să ilustreze fără echivoc puterea şi măreţia califului. Când soarele strălucea în încăpere, pereţii şi tavanul reflectau lumina orbitoare.

> Când califul voia să-şi uimească oaspeţii, îi făcea semn unui sclav să agite argintul-viu din bazin; salonul se umplea imediat cu raze de lumină, iar cei adunaţi acolo începeau să tremure fiindcă, atâta vreme cât mercurul fremăta, întreaga încăpere părea că se învârte în jurul unui ax central urmând mişcarea Soarelui.[14]

Marele călător şi geograf Ibn Hawqal, care a vizitat Córdoba în secolul al X-lea, povestea cum Abd al Rahman, după ce asigurase infrastructura esenţială pentru noua aşezare, i-a încurajat pe oameni să se stabilească acolo.

> El i-a invitat pe oameni să locuiască acolo şi a ordonat să se vestească pe tot cuprinsul Spaniei următoarele: „Oricine voia să-şi construiască o casă, alegând un loc lângă suveran, avea să primească 400 de dirhami". O mulţime de oameni s-au năpustit să construiască; clădirile s-au înmulţit, iar popularitatea acestui oraş era atât de mare încât casele formau o linie continuă între Córdoba şi Zahra.[15]

În timp ce Medinat al Zahra era simbolul arhitectural al califatului Córdoba, ilustrând măreţia imperială şi rafinamentul cultural, echivalentul său spiritual era Marea Moschee, a cărei dimensiune monumentală, la care se adăuga designul foarte frumos şi inovator, afirma cu putere legitimitatea Omeiazilor ca lideri ai lumii islamice. Fantomele Damascului nu erau foarte departe de Al Andalus, iar istoria Marii Moschei din Córdoba se aseamănă izbitor cu cea a Moscheii Omeiazilor din Siria.

Pe acest loc, în secolul al VIII-lea, s-a aflat iniţial o biserică vizigotă închinată Sfântului Vincenţiu, iar după cucerirea musulmană din 711 a

devenit un loc de rugăciune comun pentru creştinii mozarabi şi musulmani.******** Această perioadă de rugăciune comună a fost un preludiu, aşa cum se întâmplase şi în Damasc, până la dominaţia totală a musulmanilor. În 785, Abd al Rahman I a cumpărat secţiunea creştină şi a construit aici o moschee într-un an. După aceea, fiecare emir şi calif al Córdobei a făcut modificări şi a extins moscheea, aşa încât clădirea modestă şi austeră construită de Abd al Rahman I în secolul al VIII-lea a devenit vastul şi extravagantul edificiu al lui Al Mansur de la începutul secolului al XI-lea, pe vremea aceea fiind una dintre cele mai mari moschei din lume. Abd al Rahid al III-lea a construit un minaret impozant, un edificiu zvelt care domină peisajul, devenit între timp o minunată clopotniţă esenţialmente creştină, unde se află un întreg arsenal de clopote cu sunet cristalin care se văd şi se aud din depărtare.

Astăzi Marea Moschee, pe care spaniolii o numesc Santa Iglesia Catedral de Córdoba – sau, mai puţin triumfător, Mezquita-Catedral –, este „universal recunoscută drept unul dintre cele mai frumoase monumente ale arhitecturii medievale“[16]. Sala hipostilă cu arcade, o pădure de 856 de coloane din marmură multicoloră, jasp, onix şi grafit, cu capiteluri romane, gotice şi maure bogat ornamentate, iar dedesubt cu bolţari din piatră şi cărămidă roşie şi albă în arcade duble, rămâne un spaţiu cu o atmosferă specială, care se aseamănă cu o dumbravă ţepoasă de palmieri, încă o aluzie arhitecturală la mult iubitul Damasc al Omeiazilor de unde provine dinastia. O altă referire clară la originile Omeiazilor şi la marile nedreptăţi pe care le-au îndurat aceştia o reprezintă Coranul ultimului calif Uthman, adus în Marea Moschee în 965. Ştim de la geograful Al Idrisi că, printr-un gest încărcat de simbolism, acest exemplar reprezentativ, având paginile mânjite de sânge, a fost salvat de la locul omorârii sale în 656, iar zilnic un imam recita din acest Coran în cadrul unei ceremonii.[17]

Punctul de maximă atracţie, opulent şi totodată sublim, a rămas până azi mihrabul construit de Hakam al II-lea şi încadrat cu inscripţii aurite în stilul kufic din Coran pe un fundal albastru printre mozaicuri florale. Versetele coranice le reamintesc musulmanilor de omniscienţa lui Allah şi de datoria lor de a i se supune total. Hakam a lărgit moscheea cu o treime. Însă cea mai controversată contribuţie a sa a fost *maqsura*, un loc

rezervat suveranului, un spaţiu sacru într-un spaţiu sacru, scăldat în razele soarelui sub o succesiune de arcade întrepătrunse şi un dom decorat cu mozaicuri aurite. Deşi era o splendoare arhitecturală, s-a dovedit nepopulară din punct de vedere politic, atât din cauza cheltuielilor exorbitante, cât şi pentru că ilustra o distanţare şi o separare între conducător şi popor, ceea ce reprezenta o încălcare a concepţiei islamice potrivit căreia toţi suntem egali în faţa lui Dumnezeu. În opinia multora, mândria justificată a Omeiazilor faţă de bogăţia şi puterea comunităţii islamice se transformase în narcisism.[18]

Monument reprezentativ al provinciei Al Andalus, Marea Moschee este şi o ilustrare unică a istoriei Spaniei, un palimpsest pe care şi-au înscris supremaţia dinastii şi credinţe succesive. După recucerirea Córdobei de către Ferdinand al III-lea de Castilia în 1236, monumentul, care fusese un loc de rugăciune musulman timp de aproape jumătate de mileniu, a redevenit biserică. Modificările făcute de creştini au continuat de-a lungul următoarelor secole, însă cea mai importantă transformare s-a petrecut în 1523, când împăratul Carol al V-lea a autorizat construirea în interiorul moscheii a unei nave specifice catedralelor renascentiste, decizie pe care a regretat-o ulterior. Când a vizitat biserica pentru a vedea lucrările finalizate, a fost pur şi simplu îngrozit: „Dacă aş fi ştiut ce vreţi să faceţi, nu aş fi îngăduit niciodată acest lucru“, a rostit el cu mânie. „Aţi avut ceva unic în lume şi l-aţi distrus pentru a construi ceva ce puteţi găsi în orice oraş.“[19] În poemul său „Moscheea din Córdoba“, publicat în 1935, savantul şi politicianul Mohammed Iqbal din Punjab evoca nostalgia profundă resimţită după recucerirea provinciei Al Andalus, o pierdere deplânsă de scriitori arabi şi musulmani.

*Sanctuar al iubitorilor artei! Putere vizibilă a Credinţei!*
*Sfânt precum Mecca ai făcut odinioară pământul Andaluziei.*
*Dacă se află sub cer o frumuseţe egală cu a ta,*
*Numai în inimile musulmanilor poate fi, nu altundeva...*
*Chiar şi astăzi pluteşte în mireasma Yemenului,*
*Chiar şi astăzi răsună ecoul în Hejaz.*[20]

Chiar şi în secolul XXI această pierdere este resimţită dureros în oraş, fiind capabilă să stârnească mai mult decât un simplu regret literar. În

ultimii ani, musulmanii spanioli au organizat o campanie pentru a li se permite să se roage în catedrala-moschee, o revendicare care a fost respinsă constant atât de Biserica spaniolă, cât şi de Vatican. În 2010 a avut loc un incident violent, când doi turişti musulmani au fost arestaţi după ce au atacat şi au rănit agenţii de pază care le ceruseră să respecte interdicţia ca musulmanii să se roage în catedrală. În prezent, Biserica este în conflict cu autorităţile laice ale oraşului, care i-au respins revendicarea de unică deţinătoare a catedralei, considerând că adevăraţii proprietari ai acestui loc sunt „fiecare cetăţean al lumii din orice epocă şi din orice neam, naţiune sau cultură“[21]. Dezbaterile continuă.

Asemenea califilor Omeiazi din Córdoba care le-au creat, atât Medinat al Zahra, cât şi Marea Moschee au fost creaţii eterogene – o împletire armonioasă între influenţe creştine romane şi vizigote, pe de o parte, şi elemente musulmane siriene şi iberice, pe de altă parte. Împreună, aceste trăsături au contribuit la transformarea Córdobei dintr-un „oraş marginal politic, economic şi cultural într-unul care putea să rivalizeze cu grandoarea unor oraşe contemporane precum Bagdad şi Cairo“[22].

Splendidele monumente ilustrau atât frumuseţea naturală a provinciei Andaluzia, cât şi economia înfloritoare din vremea lui Abd al Rahman al III-lea. Într-o scrisoare adresată regelui cazar, pe când încerca să localizeze un regat evreiesc aproape mitic din Asia, Hasdai ibn Shaprut, conducătorul comunităţii evreieşti a califatului şi unul dintre vizirii de încredere ai califului, proslăvea nenumăratele virtuţi ale provinciei Al Andalus:

> Este un ţinut fertil, plin de râuri, izvoare şi fântâni săpate în piatră... Este un ţinut al grânelor, al vinurilor şi al uleiurilor virgine, un ţinut cu vegetaţie bogată, un paradis al aromelor dulci. Cu grădini şi livezi în care înfloreşte orice fel de pom fructifer, precum şi cei cu viermi de mătase pe frunze... Ţinutul nostru are zăcăminte de argint şi de aur, iar din munţi extragem cupru şi fier, cositor şi plumb, cărbune, marmură şi cristal... Regele care stăpâneşte acest ţinut a adunat argint, aur şi alte comori, precum şi o armată cum nu s-a mai văzut... Când alţi regi află despre puterea şi măreţia regelui nostru, îi aduc daruri... eu primesc aceste ofrande şi le ofer recompense în schimb.[23]

Cât despre populaţia Córdobei din veacul al X-lea, estimările variază între 90 000 şi neplauzibila cifră de 1 000 000 de locuitori. Conform unor studii recente, se pare că era vorba de aproximativ 100 000 de locuitori, Córdoba fiind astfel cel mai mare oraş din Europa, comparabil cu Constantinopol, deşi sursele medievale trebuie să fie privite cu o anumită precauţie. Cele mai multe dintre informaţiile pe care le deţinem provin din compilaţia din secolul al XVII-lea realizată de Al Maqqari, descrisă memorabil de un autor modern ca „o nostalgie de gradul al doilea“[24]. În privinţa dimensiunii oraşului, incertitudinea este şi mai mare. Cărturarul andaluz din secolul al XIII-lea Al Shakundi estima că oraşul avea 16 kilometri lungime, incluzând Medinat al Zahra, şi trei kilometri lăţime, centrul fiind înconjurat de ziduri a căror circumferinţă era de aproximativ 12 kilometri. Potrivit unei alte surse medievale, Córdoba avea 38 de kilometri lungime şi peste nouă kilometri lăţime, întreaga zonă de-a lungul malurilor fluviului Guadalquivir fiind acoperită cu palate, moschei, grădini şi case. Evocând vizita sa din 948, Ibn Hawqal recomanda o plimbare sprintenă în jurul zidurilor oraşului. „Se poate face într-o oră“, scria el, sugerând că circumferinţa era de mai puţin de 12 kilometri.[25]

Indiferent de dimensiune şi de populaţie, Córdoba era unică în Europa, aflându-se la foarte mare distanţă de suratele ei europene murdare şi întunecate. Ibn Hawqal ne-a lăsat o descriere strălucitoare şi plină de admiraţie a oraşului în contextul său regional. El nu avea nici o îndoială cu privire la măreţia acestui oraş:

> În ce priveşte numărul locuitorilor, dimensiunea, pieţele întinse, curăţenia, arhitectura moscheilor sau numărul mare de băi sau de caravanseraiuri nu are egal pe tot cuprinsul Maghrebului, în Mesopotamia Superioară, în Siria ori în Egipt. Unii călători din acest oraş care au vizitat Bagdadul spun că are mărimea unui sfert din acesta... Córdoba nu este chiar cât jumătate din Bagdad, dar nici nu este prea departe. Este un oraş înconjurat de un zid de piatră, cu pieţe largi şi cartiere frumoase.[26]

Cercetătorii moderni confirmă, în bună măsură, aprecierile lui Ibn Hawqal cu privire la măreţia oraşului. Potrivit lui Hugh Kennedy, în zilele

ei de glorie, Córdoba „nu avea egal în Europa Occidentală“, putând fi comparată doar cu Bagdad sau cu Constantinopol.[27]

Mărginit de fluviul Guadalquivir pe latura sudică, oraşul fortificat, cu cele şapte porţi ale sale, Córdoba romană, era în primul rând un teritoriu al oficialităţilor, cuprinzând moscheea principală, splendidul palat al califilor Alcazar, cancelaria şi monetăria, cazărmile, închisoarea şi marile reşedinţe ale înalţilor funcţionari ai califatului. Pe latura nordică a fluviului se întindeau cartiere prospere într-un peisaj plin de verdeaţă, cu grădini şi splendidele vile *munya* ale bogaţilor, construite pe versanţii sudici ai colinelor Sierra de Córdoba. Şi aici erau pieţe bine aprovizionate, zone meşteşugăreşti, grădini vaste, băi publice şi cimitire. Pentru majoritatea locuitorilor, viaţa oraşului se petrecea pe malul nordic. Pe latura opusă, peste podul roman cu cele şaisprezece arcade ale sale, care a supravieţuit până astăzi, malul sudic era mult mai puţin populat, un cimitir şi o colonie de leproşi conferindu-i o notă de pesimism de-a lungul unei zone rezidenţiale. Cea mai cunoscută era Munyat Nasr, reşedinţa celebrului curtean şi muzician Ziryab din secolul al IX-lea, iar în secolul al X-lea devenind proprietatea califului pentru găzduirea unor oaspeţi de seamă, cum ar fi ambasadorii bizantini care au sosit aici în 949.

Córdoba era, fără îndoială, un oraş evocator, cu romanticele sale denumiri precum Grădina Minunilor, Prăvăliile Vânzătorilor de Busuioc Dulce, Moscheea Bucuriei şi aşa mai departe. Străzile înguste şi pieţele liniştite, micile grădini cu salcâmi şi curmali aminteau de Damascul din care fuseseră expulzaţi Omeiazii cu atâta brutalitate, lăsând singurul supravieţuitor fugit în exil şi pe descendenţii acestuia să recreeze strălucirea pierdută, secole mai târziu, pe un alt continent.

În ciuda acestui romantism, Córdoba avea temelii eminamente pragmatice. Comerţul şi meşteşugurile au înflorit în timpul domniei luminate a lui Abd al Rahman. Pe străzile înmiresmate ale oraşului puteau fi auziţi meşteşugari care lucrau cu metal, piele, lemn, ceramică, sticlă, fildeş, ca să nu mai vorbim de hârtie, mătase şi lână. În lumea manufacturilor, ţesăturile erau adevărate regine. Ibn Hawqal menţiona catifeaua, postavul, pânza de in. „Cei care le vopsesc săvârşesc minuni“, scria el.[28] Prosperitatea oraşului se baza şi pe un sector agricol dinamic şi

pe ceea ce cercetătorii au numit o revoluţie verde în Peninsula Iberică. Noua tehnologie a irigaţiilor, mai precis roţile hidraulice cu zbaturi, au pregătit terenul pentru noi recolte, aşa încât, la mijlocul secolului al X-lea, locuitorii Andaluziei cultivau – iar în multe cazuri exportau – orez, sorg, trestie de zahăr, bumbac, portocale, lămâi, banane, rodii, pepeni, spanac, anghinare, vinete şi smochine. Combinaţia dintre tehnologia inovatoare şi noile culturi a adus ceea ce un cercetător al epocii maure din Spania a numit „beneficii economice şi sociale incalculabile“, printre acestea numărându-se o mai mare productivitate, perioade de cultivare mai lungi, o populaţie mai sănătoasă, rezistenţă faţă de vremea capricioasă, stabilitate a aprovizionării şi a preţurilor, venituri mai mari pentru agricultori şi stimulare a realizării experimentelor şi a diversificării.[29]

Evreii din Andaluzia erau extrem de influenţi în această lume a negoţului. În *Cartea drumurilor şi a regatelor* de la sfârşitul secolului al IX-lea, Ibn Khurdadhbeh vorbea despre negustori evrei poligloţi care cunoşteau araba, persana şi greaca, călătorind între Orient şi Occident, exportând eunuci, sclavi, săbii, mătăsuri, piei de animale şi blănuri de castor şi de nevăstuică, întorcându-se din China pe uscat şi pe mare cu produse de lux, cum ar fi mosc, camfor şi scorţişoară.[30]

Agricultura şi comerţul au generat bunăstare, iar bunăstarea a dus la nevoia de a petrece plăcut timpul liber, creându-se astfel condiţiile propice pentru înflorirea culturii, aşa încât Córdoba în timpul lui Abd al Rahman al III-lea şi Hakam al II-lea concura cu Bagdadul pentru titlul de „cel mai civilizat loc de pe Pământ“, ilustrând cea mai mare efervescenţă culturală din Spania până în secolul al XVII-lea.[31] Literatura se afla la loc de cinste. Ştim, de pildă, că 170 de femei îşi câştigau existenţa într-un cartier din vestul Córdobei copiind manuscrise, iar anual se produceau 60 000 de cărţi. Hakam, cel mai prodigios bibliofil din Córdoba, strânsese o bibliotecă formată din 400 000 de volume, incluzând titluri rare aduse din marile centre culturale din Orient. Patronajul regal a stimulat dezvoltarea fără precedent a pieţei de carte, titluri excepţionale fiind scoase la licitaţie pentru sume fabuloase. „Creştinilor le place să citească poeziile şi poveştile de dragoste ale arabilor“, se plângea Álvaro din Córdoba, poetul şi teologul din secolul al IX-lea pentru care profetul

Mahomed era un precursor al lui Antihrist. „Pentru unul singur care ştie să scrie o scrisoare unui prieten în latină există o mie care se pot exprima elegant în arabă."[32]

Scrierile istorice şi religioase au căpătat amploare sub patronajul lui Hakam, tendinţă începută în timpul califatului tatălui său. Ahmed ibn Mohammed al Razi a fost primul care a structurat regulile scrierilor istorice, concepând o nouă formă de scriere a istoriei. Fiul său Isa a scris o cronică a domniei lui Hakam care a fost păstrată de Ibn Hayyan. Când nu se ocupa cu agricultura, astronomia, zoologia, botanica şi vânătoarea cu şoimi, Arib ibn Said (m. circa 980), personalitate enciclopedică şi posibil autor al lucrării *Calendarul Córdobei*, combina studiile istorice răsăritene cu studiile despre Peninsula Iberică. Ibn al Qutiyya (m. 977), autor al primului tratat filologic despre flexiunea verbală, a scris şi el o istorie a provinciei Al Andalus urmărind parcursul dinastiei Omeiazilor.

Unul dintre cele mai populare genuri islamice era dicţionarul biografic al cărturarilor din domeniul religiei, oferind informaţii despre scrierile, învăţăturile şi vieţile lor. Hakam a fost un susţinător al acestor studii în timpul domniei tatălui său. De pildă, lucrările scrise de imigrantul tunisian Ibn Harith al Khushani (m. 971), de istoricul din Córdoba Khalid ibn Saad (m. 963) şi de Ahmed ibn Abd al Barr (m. circa 949), care au scris despre juriştii andaluzi. Textele evlavioase ortodoxe susţineau ideea potrivit căreia Córdoba era un lider al lumii islamice, situându-se pe poziţii adverse faţă de puterea heterodoxă şiită a Fatimizilor de dincolo de Mediterana. Existau şi dicţionare biografice ale gramaticienilor (Al Zubaydi), ale doctorilor (Ibn Juljul), ale secretarilor (Sakan ibn Ibrahim) şi ale poeţilor.

Intelectualii se bucurau de libertate deplină, o trăsătură caracteristică a epocii Omeiazilor. Una dintre cele mai cunoscute lucrări scrise în Córdoba veacului al X-lea este *Al Iqd al Farid (Colierul unic)* de Ibn Abd Rabbih (860–940), o capodoperă a literaturii arabe, care de-a lungul celor 25 de volume ale sale – fiecare reprezentând o nestemată din colier – se inspira din Biblie, din Coran, din *hadith*, din istorie, din poezie şi din operele unor scriitori precum Jadiz, savant şi polemist din secolul al IX-lea. Acesta era unul dintre cele mai sofisticate exemple de literatură *adab*, un fel de paşaport literar către înalta societate, care conţinea tot ce

trebuia să ştie, intelectual şi umoristic, orice individ rafinat, de la politică, istorie naturală, proverbe şi război până la mâncare, băutură şi poezie. Ibn Abd Rabbih nu a fost singurul care a oferit un ghid pentru literaţi şi pentru cei care aspirau la funcţii înalte. Alţi scriitori, precum Abu Ali al Qali (m. 967), care s-au bucurat de patronajul califilor, au venit aici de la Bagdad, sporind strălucirea literară a metropolei înfloritoare. Mulţi poeţi şi savanţi, precum Said al Baghdadi şi romanticul andaluz Ibn Faraj al Jayyani, şi-au dedicat lucrările lui Hakam al II-lea.

Muzica a continuat să se dezvolte la curtea califului. Nu exista un muzician mai celebru decât Ziryab (789–857), care adusese rafinamentul specific Bagdadului într-un oraş care se afla în plină ascensiune în timpul lui Abd al Rahman al II-lea. Discipol al marelui compozitor irakian Ishaq al Mawsili (Mosuli), Ziryab, supranumit „Ciocârlia“, s-a îndreptat spre Occident pentru a-şi căuta norocul în Andaluzia. L-a găsit imediat. Se spune că remuneraţia sa, constând din 200 de dinari de aur pe lună, un palat la Córdoba, vile la ţară, terenuri cultivate cu grâu şi orz, era atât de exagerată încât ministrul de finanţe a refuzat să o plătească, lăsându-l pe Abd al Rahman al II-lea să-l plătească pe muzician din fonduri proprii. Califul a fost atât de vrăjit de frumuseţea vocii lui Iraqi încât nu a mai ascultat niciodată un alt cântăreţ. Ziryab a avut o contribuţie deosebită la dezvoltarea muzicii, a introdus lăuta *(oud)* şi a adăugat un al cincilea set de coarde, pe care le considera sufletul instrumentului. S-a deschis un nou conservator, care va contribui la evoluţia muzicii andaluze pentru generaţiile viitoare. Influenţa lui Ziryab asupra muzicii medievale europene a fost profundă.

Însă a fost mai mult decât un muzician talentat. El a devenit cel mai important arbitru al eleganţei şi rafinamentului în Al Andalus, o personalitate marcantă ale cărei afirmaţii aveau un impact hotărâtor asupra tuturor aspectelor vieţii. Avea ultimul cuvânt de spus în ceea ce priveşte coafura elegantă (apusese vremea cosiţelor şi a cărării pe mijloc, fiind înlocuite cu tunsori îndrăzneţe şi sprâncene pensate); igiena personală şi deodorantele pentru curteni (prima pastă de dinţi din Europa, protoxidul de plumb aplicat la subsuoară); curăţarea hainelor albe; vesela rafinată (cristalurile delicate luau locul pocalelor din aur şi din argint); schimbările vestimentare în funcţie de anotimp (materiale

din mătase, pânză şi bumbac în culori deschise primăvara, haine albe vara, haine de blană iarna); aşezarea mesei (feţe de masă din piele bogat ornamentate); mesele curteneşti (introducerea felurilor de mâncare pentru prima oară, începând cu supa, continuând cu felul principal care consta din peşte, carne de pasăre sau carne roşie şi sfârşind cu fructe şi desert). În cadrul acestei revoluţii culturale şi culinare, Ziryab a introdus noi reţete şi delicatese precum sparanghelul. La douăsprezece secole de la moartea sa, numele lui este încă legat de o specialitate locală de fasole albă prăjită, *ziriabí*, ca să nu mai vorbim de o mulţime de străzi, hoteluri şi restaurante care îi poartă numele în întreaga lume musulmană.[33]

Poezia nu era întotdeauna nobilă şi rafinată. Putea să fie chiar obscenă. S-au păstrat, de pildă, poeziile prinţesei Wallada, fiica unui calif efemer pe nume Mustakfi (domnie 1023–1025). Wallada, amfitrioana celui mai important salon literar din Córdoba, era o femeie remarcabilă, celebră atât pentru frumuseţea ei, cât şi pentru comportamentul ei îndrăzneţ şi controversat. Se spune că refuza să poarte *hijab*-ul şi îşi decora veşmintele cu propriile versuri erotice, brodate cu fir de aur.

*Sunt destinată măreţiei şi păşesc cu mare mândrie.*

*Îi îngădui iubitului meu să se apropie de al meu obraz şi încuviinţez să mi-l sărute, căci tânjeşte după el.*[34]

Ca poetă, ea s-a bucurat de succes într-o lume exclusiv masculină. Cele mai multe dintre poeziile ei sunt poeme de dragoste adresate iubitului său Ibn Zaydun, ambasador, ministru şi poetul cel mai de seamă al epocii, cu care a avut o relaţie tumultuoasă. Într-un poem scris într-o perioadă extrem de dificilă a relaţiei lor, ea l-a acuzat public de legături homosexuale, numindu-l codoş adulter, sodomit şi hoţ, atacuri pe care le-a exprimat într-un poem mult mai explicit:

*Poponeţul lui Ibn Zaydun este leşinat după paloşul din pantalonii bărbaţilor.*

*Dacă ar fi să zărească vreun penis în vârful unui palmier, s-ar năpusti asupra lui ca un vultur.*[35]

Anticipând relațiile din reality show-urile din timpurile noastre, această poveste de dragoste din secolul al X-lea desfășurată în public s-a încheiat cu lacrimi și cu râuri de versuri. Wallada l-a părăsit până la urmă pe Ibn Zaydun și a avut o relație cu un vizir, care și-a însușit proprietățile rivalului său și l-a aruncat pe acesta în temniță. În *Qafiyya*, un imn nostalgic închinat unei grădini din afara Córdobei, Ibn Zaydun și-a luat rămas-bun de la iubita sa într-un mod mai elevat:

*În vremuri de mult apuse*
*Cerea unul de la celălalt*
*Dovezi de dragoste pură*
*Și eram fericiți ca niște mânji*
*Care aleargă liberi pe o pășune.*

*Însă acum eu sunt singurul*
*Care se poate lăuda că a fost loial.*
*Tu m-ai părăsit,*
*Iar eu stau aici,*
*Tot trist, încă îndrăgostit de tine.*[36]

Evreii andaluzi erau și ei reprezentați în cercurile intelectuale, la fel cum erau în negustorie. Menahem ben Saruq (m. circa 970) a preferat să părăsească provincia din nordul Spaniei și a venit în cosmopolita Córdoba. A scris *Cartea interpretărilor*, primul lexicon al limbii ebraice, și a devenit secretar al lui Hasdai ibn Shaprut, cel mai puternic și mai venerat evreu din Andaluzia. Născut în Fez dintr-o familie originară din Bagdad, bătăiosul Dunash ben Labrat a fost și el atras ca un magnet de Córdoba, unde și-a câștigat faima și respectul ca poet și cantor, compunând și cântând imnuri liturgice, atunci când nu scria versuri în care vorbea despre ispitele periculoase ale strugurelui:

*Vom bea printre șiruri de trandafiri*
*Și vom alunga amărăciunea cu tot felul de lucruri vesele*
*Împărțindu-ne dulciuri și bând din pocale*
*Iar apoi zbenguindu-ne ca uriașii care sorb cu nesaț din bazine.*[37]

Scriitorii evrei au exemplificat natura pluralistă a înfloririi culturale din Córdoba acelei epoci. Au existat poeți și filologi distinși (Isaac ibn

Qapron, Abu Umar ibn Yakwa, Hakohen ben al Mudarram, Abu Ibrahim Isaac ibn Khalfon), gramaticieni respectaţi (Isaac ibn Djikatilla, Judah ben David Hayyuj) şi scriitori-judecători eruditi (Hasan ben Mar Hassan).

Roadele combinate ale strădaniilor intelectuale ale musulmanilor, ale evreilor şi, într-o măsură mai mică, ale creştinilor ilustrau dorinţa Omeiazilor din Córdoba de a rivaliza cu Bagdadul, centrul islamului. Într-o măsură foarte mare au reuşit. „Roadele obţinute în acest creuzet s-au răspândit înspre Europa creştină şi au influenţat filosofia scolastică, arta romanică, şcoala de medicină de la Montpellier, poezia lirică a trubadurilor şi poezia mistică a lui Dante.“[38]

Orice discuţie despre Córdoba din veacul al X-lea presupune o evaluare a aşa-numitei *convivencia*, coexistenţa dintre religii în Spania musulmană. Mai recent această problemă a iscat numeroase dispute între romantici şi sceptici într-o dezbatere adesea polarizată.[39] Romanticii subliniază splendoarea acestei comunităţi mixte, o societate formată din spanioli şi orientali, oameni liberi şi sclavi, soldaţi profesionişti, profesori şi negustori evrei, ambasadori creştini, o societate deschisă şi tolerantă faţă de diferite culturi. Lăsând cultura la o parte, la nivelul vieţii trupeşti se manifesta o coexistenţă considerabilă, înclinând întotdeauna balanţa în favoarea musulmanilor de viţă nobilă sau pur şi simplu înstăriţi. Am văzut că haremurile califilor erau pline de femei creştine frumoase. Poeţii închinau versuri curtezanelor preferate ale prinţilor, iar din aceste versuri aflăm că musulmanii spanioli apreciau femeile bine proporţionate, mai ales fetele blonde din Galicia şi din Ţara Bascilor.[40] Unii negustori lipsiţi de scrupule încercau chiar să vândă andaluze prezentându-le drept creştine din nord.

Fiecare comunitate din această lume tripartită avea o experienţă foarte diferită în ce priveşte *convivencia.* Pentru creştini, sistemul *dhimma* instituit după cucerirea de către musulmani a provinciei Al Andalus – considerat „toleranţă discriminatorie“ de un cercetător spaniol modern – a fost o retrogradare catastrofală de la poziţia lor de conducători politici.[41] În schimb, pentru evrei, care până atunci lâncezişeră în straturile inferioare ale vieţii politice şi sociale spaniole în epoca vizigoţilor, a reprezentat o promovare spectaculoasă şi bine-venită la statutul oficial de *Ahl al Kitab*, Poporul Cărţii, oferindu-li-se astfel

oportunităţi nesperate de avansare politică şi comercială. Creştinii fie s-au opus la ceea ce considerau o opresiune culturală intolerabilă exilându-se de bunăvoie în nordul creştin sau sinucigându-se ca martiri ai credinţei, la jumătatea secolului al IX-lea, fie s-au convertit la religia cuceritorilor, aşa cum au făcut majoritatea. În 926, prinţul creştin Pelagius a fost martirizat la vârsta de treisprezece ani, motivele invocate fiind de natură religioasă. În însemnările sale, călugăriţa germană Hrotsvitha din Gandersheim urmează convenţia creştină şi pune sfârşitul tragic al lui Pelagius pe seama „pasiunii mistuitoare" pe care o nutrea califul Abd al Rahman faţă de preafrumosul adolescent. Mânios că a fost respins, califul musulman, „împătimit de pederastie" şi „mistuit de iubire", porunceşte ca băiatul să fie catapultat peste zidurile oraşului, iar atunci când, miraculos, Pelagius rămâne viu şi nevătămat, el este, în cele din urmă, torturat, dezmembrat şi decapitat.[42]

Spre deosebire de creştini, evreii andaluzi au urmat cea de-a patra cale, anume integrarea în cultura islamo-arabică a Omeiazilor, păstrându-şi intacte comunitatea religioasă şi limba credinţei lor. Prin urmare, o minoritate persecutată a devenit o minoritate protejată, ceea ce nu înseamnă că persecuţiile s-au oprit peste noapte.[43]

*Convivencia* a fluctuat de-a lungul secolelor. Pe parcursul unei singure generaţii, triumful se putea transforma cu uşurinţă în tragedie. De pildă, Samuel Ha-Nagid, poet, savant şi om de stat, a devenit vizir şi comandant general în regatul vecin Granada în secolul al XI-lea, însă în 1066 fiul său Iosif a fost ucis de mulţimea furioasă din cauza influenţei crescânde a evreilor, ajungându-se chiar la masacrarea evreilor din Granada. Punând accentul pe secolul al X-lea, un studiu important cu privire la istoria evreilor din Spania musulmană încheia capitolul despre domnia lui Abd al Rahman al III-lea cu o aprobare fără echivoc a climatului de toleranţă pe care l-a încurajat el: „Nu este nici o îndoială că acest conducător luminat a fost cel mai tolerant dintre toţi Omeiazii care au domnit în Córdoba. Cronicile din timpul domniei lui Rahman al III-lea nu menţionează persecutarea nici unei comunităţi non-musulmane", spre deosebire de Abbasizii din Bagdad, care insistau ca evreii să poarte un semn distinctiv pentru a-şi arăta credinţa. „Spania musulmană era un stat multinaţional, fără a avea un caracter religios clar definit; de aceea

nu a fost pusă în pericol existenţa nici unei minorităţi, naţionale sau religioase." Soarta evreilor în timpul domniei lui Abd al Rahman al III-lea a fost „una fericită".[44]

În timp ce creştinii nu mai aveau nici o biserică în interiorul cetăţii Córdoba din secolul al VIII-lea, întrucât fuseseră alungaţi de aici, cartierul evreilor a devenit neîncăpător pentru populaţia evreiască în plină expansiune în secolul al X-lea. Aşezat în partea de sud-vest a capitalei, cartierul se învecina cu zona în care se aflau palatul Omeiazilor şi spaţiile rezervate servitorilor şi gărzilor, o zonă care oferea securitate maximă. Astăzi această zonă este ocupată de palatul episcopal şi de alte birouri ale Bisericii, însă urmele evreilor nu sunt greu de depistat în Córdoba contemporană. Purtând numele medicului şi astronomului evreu din Córdoba veacului al XII-lea, Calle Maimonides, denumită anterior Calle de los Judíos, era principala stradă din cartierul evreiesc, avea 160 de metri lungime şi era foarte îngustă, şerpuind spre zona de nord dinspre curtea Marii Moschei până la Puerta de Almodóvar, una dintre cele şapte porţi ale oraşului. La nord de Plaza de las Bulas, denumită anterior Plaza de la Judería, se află sinagoga modestă din secolul al XIV-lea, probabil pe locul unei sinagogi mai vechi datând din perioada musulmană.

Povestea lui Hasdai ibn Shaprut indică posibilităţile diverse pe care le aveau membrii cei mai talentaţi ai comunităţii evreieşti din Andaluzia secolului al X-lea. Potrivit istoricului Ibn Hayyan, Hasdai era slujitorul regal prin excelenţă, celebru pentru manierele sale, pentru subtilitatea, răbdarea şi inteligenţa sa, care se evidenţiau când era mijlocitor între creştini şi musulmani. În 940, Abd al Rahman al III-lea l-a trimis la papa Leon pentru a elibera din captivitate un conducător musulman, Al Tujibi. În acelaşi an, a ajuns la Barcelona pentru a negocia un tratat comercial cu nişte conţi locali. În 955, era ambasador la curtea lui Ordoño. Fiind înzestrat cu nenumărate talente, Hasdai a reuşit chiar să-l vindece de obezitate pe regele Navarrei în 958. Având în vedere ascensiunea sa meteoritică şi bogăţia care răsplătea deţinerea unei înalte funcţii politice, Hasdai şi-a creat inevitabil o mulţime de duşmani. Ibn Rushd, filosof şi savant din Córdoba veacului al XII-lea, cunoscut în Occident ca Averroes, povesteşte cum un cleric musulman fanatic profera injurii la adresa lui

Hasdai în faţa califului şi a unei mulţimi din Córdoba: „Cât despre profetul în numele căruia ţi se închină oamenii, acesta [evreul] spune că este mincinos“[45].

Unul dintre cele mai revelatoare şi fascinante episoade în relaţia dintre musulmani, evrei şi creştini a avut loc la mijlocul secolului al X-lea. La sfârşitul anilor 940, îngrijorat de ascensiunea Fatimizilor în Africa de Nord, împăratul bizantin Constantin al VII-lea (domnie 913–959) a dorit să reînnoade relaţiile diplomatice cu Omeiazii din Córdoba şi a trimis un eunuc în Spania care i-a propus lui Abd al Rahman al III-lea să trimită emisari la Constantinopol pentru a negocia un tratat de prietenie. În 948, emisarul creştin al califului, Hisham ibn Kulaib, a plecat în Orient, iar Constantin a trimis la Córdoba o delegaţie condusă de Stephanos, şambelanul împăratului şi şeful de protocol. Când emisarii au fost primiţi la palat, aceştia i-au prezentat lui Abd al Rahman o mulţime de daruri minunate, inclusiv o cutie de argint în care se afla o epistolă regală în limba greacă, scrisă cu litere de aur pe un pergament albastru şi cu o pecete de aur gravată cu chipul lui Iisus pe o parte şi cu chipul împăratului şi al fiului său pe cealaltă. Darurile oferite de împăratul Constantin au inclus şi câteva cărţi rare, printre care un volum scris de autorul spaniol din secolul al V-lea Orosius, precum şi lucrarea *De Materia Medica* scrisă de Dioscoride, care a fost secole la rând cea mai importantă lucrare de farmacologie. Întrucât la curtea califului nu ştia nimeni limba greacă, Abd al Rahman l-a rugat pe Constantin să-i trimită pe cineva care să o traducă. Un călugăr grec pe nume Nicolae a sosit la Córdoba în 951 şi, împreună cu Hasdai, a început să lucreze la o nouă traducere.

Cam în aceeaşi perioadă a avut loc şi un conflict diplomatic. Răspunzând unei cereri din partea împăratului Otto I (domnie 938–973) de a-i domoli pe piraţii spanioli care făceau prăpăd în Mediterana de la baza lor din Fraxinetum (în golful Saint-Tropez), Abd al Rahman a trimis o altă delegaţie diplomatică în 950, de data aceasta un episcop mozarab care ducea o scrisoare ce conţinea insulte nediplomatice la adresa credinţei creştine. Emisarii au fost arestaţi şi reţinuţi timp de trei ani, după care s-au întors la Córdoba fără nici un rezultat. În 953, împăratul Otto I a răspuns cu aceeaşi monedă, trimiţând o delegaţie cu o scrisoare care conţinea afirmaţii la fel de neplăcute despre islam, delegaţie condusă

de călugărul german Johannes din Gorze, însoţit de un diacon, doi evrei şi emisarii califului. Călugărul a fost lăsat intenţionat să aştepte, deşi Abd al Rahman ardea de nerăbdare să afle conţinutul scrisorii. Pe de o parte, el nu putea să tolereze nici o insultă la adresa islamului, pe de altă parte, era pe deplin conştient de puterea împăratului Otto. La sfârşitul anului 954, Abd al Rahman încă nu-l primise în audienţă pe Johannes. Tensiunile s-au accentuat. Călugărului i s-a îngăduit să meargă în fiecare duminică la slujba religioasă doar însoţit de un gardian, iar în restul timpului era ţinut izolat în vila sa.

Hasdai a încercat să ajungă la o înţelegere cu îndărătnicul călugăr. Temându-se de un posibil conflict care ar fi putut provoca necazuri fraţilor săi creştini din Al Andalus, episcopul Ioan din Córdoba l-a implorat şi el pe Johannes să-şi regândească misiunea diplomatică şi să evite să-l insulte pe Rahman cu scrisoarea sa oficială. „Gândiţi-vă“, a spus el, „în ce condiţii trăim. Din cauza păcatelor noastre am ajuns să fim subjugaţi de păgâni. Apostolul ne interzice să ne opunem puterii legitime. Avem o singură mângâiere în această nenorocire, anume faptul că ei nu ne interzic legea noastră... De aceea, în aceste împrejurări, este înţelept ca noi să acceptăm toate acele lucruri care nu reprezintă o piedică în calea credinţei noastre.“ Johannes, care este descris în cronicile epocii ca un fanatic, a rămas impasibil: „Dumneata, care eşti episcop, eşti ultima persoană care ar trebui să vorbească astfel... Este de o mie de ori mai bine ca un creştin să sufere de foame decât să mănânce hrana păgânilor cu preţul sufletului său“[46]. La ameninţarea califului că îi va ucide pe Johannes şi pe toţi creştinii din Spania, călugărul a răspuns că preferă să fie tăiat în bucăţi decât să nu prezinte corespondenţa împăratului Otto. Califul se afla într-un impas. Dacă scrisoarea era acceptată, onoarea îl obliga să-l ucidă pe Johannes pentru insulta adusă islamului, fiind perfect conştient că acest lucru va duce la declanşarea unui război.

S-a ajuns până la urmă la o soluţie diplomatică. Sfătuit de călugăr, Abd al Rahman i-a trimis o scrisoare împăratului Otto în care solicita noi instrucţiuni diplomatice. S-a pus problema cine va conduce această misiune dificilă. Rabinul ibn Zaid, un mozarab cultivat, a fost de acord să plece în Germania în 955, dar numai cu condiţia ca el să primească o

recunoaştere adecvată pentru eforturile sale. „Ce răsplată veţi da celui care îşi vinde sufletul?“ a întrebat el cu subînţeles.[47] Răspunsul a fost o răsplată substanţială. Rabinul ibn Zaid a devenit Recemundus, episcop de Elvira, lângă Granada, o funcţie de care s-a bucurat următorii patruzeci de ani. Împăratul Otto, dornic să încheie un tratat de pace şi prietenie cu Córdoba, şi-a mai înmuiat tonul, iar conflictul a fost dezamorsat.

Acest episod diplomatic întortocheat ilustrează perfect *convivencia* din Spania. În relaţiile fragile dintre creştini, evrei şi musulmani au existat tensiuni, ameninţări, flexibilitate, pragmatism, manipulare şi, cum s-a întâmplat în acest caz, o rezolvare paşnică. Astfel de animozităţi s-au manifestat mai mult între creştini şi musulmani, reprezentând forme de guvernare rivale, decât între musulmani şi evrei. Când Hrotsvitha din Gandersheim declara admirativ despre Córdoba că este „podoaba lumii“, nu se referea câtuşi de puţin la armonia interconfesională. Când îşi exprima propriile păreri despre Córdoba şi despre cucerirea Spaniei creştine de către musulmani, călugăriţa germană era necruţătoare:

> În vremurile de mai înainte, acest oraş se închina adevăratului Hristos şi era plin de copii înveşmântaţi în alb şi botezaţi în numele Domnului. Dar, dintr-odată, o putere războinică a răsturnat legile bine stabilite ale sfintei credinţe şi, răspândind învăţăturile sale infame, le-a făcut foarte mult rău cetăţenilor credincioşi. Neamul perfid al sarazinilor neîmblânziţi i-a dus la război pe puternicii locuitori ai acestui oraş şi a preluat controlul asupra destinului acestui regat măreţ.[48]

În 961, în ajunul aniversării unei jumătăţi de secol de domnie, primul calif al Córdobei, Abd al Rahman al III-lea, s-a stins din viaţă. El a lăsat în vistieria statului 50 000 000 de dinari de aur, o dovadă a prosperităţii statului pe care îl crease dintr-un amestec de principate învrăjbite. Domnia sa fusese o imensă şansă pentru Andaluzia, însă pe plan personal aflăm cu surprindere din celebra afirmaţie a lui Abd al Rahman că el se bucurase de numai paisprezece zile de fericire de-a lungul întregii sale vieţi.

Ascensiunea Córdobei a continuat în timpul domniei fiului şi moştenitorului său Hakam al II-lea, un om extrem de cultivat care şi-a câştigat renumele de cititor şi colecţionar de cărţi împătimit. A fost un

patron generos al cărturarilor şi a atras în oraş nenumărate personalităţi din lumea artelor şi a ştiinţelor. În vremea sa au continuat lucrările la palatul-oraş Medinat al Zahra, precum şi vastele lucrări de extindere la Marea Moschee, transcendente arhitectural, însă, în unele cazuri, extrem de controversate. Contemporanii au fost revoltaţi de ostentaţia, extravaganţa şi costul îmbunătăţirilor aduse de Hakam, însă vizitatorii de azi, 1 000 de ani mai târziu, continuă să fie uimiţi de frumuseţea pietrei sculptate, de stucul şi mozaicul mihrabului, de tavanul sculptat în sidef, o creaţie impresionantă a artizanilor bizantini aflaţi la apogeul artei lor.

Hakam al II-lea a fost un vrednic urmaş al lui Abd al Rahman, însă a fost şi ultimul mare calif omeiad al Córdobei. La moartea lui Hakam în 976, Mohammed ibn Abi Amir, un om ambiţios şi lipsit de scrupule care avansase pe scara socială (de la un simplu copist ajungând să deţină funcţii importante, culcându-se cu cei care erau dispuşi să-l susţină şi ucigându-i pe cei care îi stăteau în cale), a uneltit pentru a asigura succesiunea prinţului Hisham al II-lea în vârstă de doisprezece ani. Până în 981 reuşise să-şi atribuie titlul de Al Mansur, „Cel Victorios“ – o aluzie la ilustrul întemeietor al Bagdadului – ignorând succesiunea dinastică şi conducând ca lider de necontestat până în 1002. Domnia lui Mansur a reprezentat punctul culminant al stăpânirii musulmane în Spania în privinţa siguranţei teritoriale, fiind caracterizată prin autoritate militară şi dictatură, un adevărat vârtej de bătălii însângerate. I se atribuie 57 de victorii, cea mai semnificativă fiind cucerirea oraşului-sanctuar Santiago de Compostela în 997, după cucerirea Barcelonei din anul 985. Mansur a sărbătorit victoria asupra oraşului sfânt jefuind catedrala. Prizonierii creştini au fost obligaţi să demonteze piesele valoroase, iar apoi să transporte uşile şi clopotele la Córdoba, pentru a fi folosite în Marea Moschee. Clopotele au fost returnate catedralei din Compostela de Ferdinand al III-lea de Castilia de-abia în anul 1236 în timpul Reconquistei. De asemenea, Mansur a declarat război libertăţii intelectuale, îngăduind clerului şovinist să-şi exprime dezaprobarea totală faţă de textele filosofice, arzând cărţile din biblioteca lui Hakam, o minune a lumii civilizate transformată în scrum.

Spre sfârşitul secolului al X-lea avea să se încheie epoca de glorie a Córdobei. Extinderea periculoasă a forţelor sale armate, prin recrutarea

unor unităţi berbere din Africa de Nord, a dus la declinul califatului. Rivalităţile dintre arabi şi berberi s-au ascuţit prin sosirea a mii şi mii de berberi înarmaţi de dincolo de strâmtoarea Gibraltar, mai loiali conducătorilor lor tribali decât statului andaluz. Acel fenomen cumplit cunoscut ca *fitna*, însemnând dezbinare, vrajbă şi revoltă împotriva autorităţii, a izbucnit acum cu violenţă. Pe hârtie, îndelungata domnie a lui Hisham al II-lea între anii 976 şi 1013 sugerează durabilitate şi rezistenţă, însă autoritatea lui a fost doar teoretică, întrucât viaţa politică andaluză se afla în totală neorânduială. În timp ce domnia lui Abd al Rahman al III-lea a strălucit prin pace şi stabilitate, domnia nepotului său a fost caracterizată prin dezordine, instabilitate şi declin. Într-adevăr, la doar o jumătate de secol de la moartea lui Abd al Rahman, califatul pe care se străduise să-l creeze se zbătea între viaţă şi moarte.

În anul 1000, Sancho García, conte de Castilia, a provocat pierderi grele statului musulman. Apoi, în anul 1009, Suleiman, strănepot al lui Abd al Rahman al III-lea, s-a proclamat calif cu numele Mohammed al II-lea şi s-a îndreptat către cetatea Medinat al Zahra pe care a jefuit-o cu trupele sale berbere. Al Sumaysir, poet din veacul al XI-lea, scria cu tristeţe:

*M-am oprit la Al Zahra cu lacrimi în ochi,*
*Plâng amarnic când o văd zdrobită.*

*Şi i-am zis: „O, Zahra, nu, vino înapoi".*
*Iar ea mi-a răspuns: „Oare mai poate cineva să se întoarcă din morţi?"*

*Nu m-am oprit din plâns,*
*Dar lacrimile nu erau de nici un folos.*

*Erau asemenea urmelor de lacrimi vărsate de*
*bocitoarele calificate.*[49]

Exprimând în proză aceleaşi sentimente de nostalgie profundă, istoricul Ibn Hayyan vorbea astfel despre distrugerea completă a cetăţii Medinat al Zahra: „Covorul lumii a fost împăturit, iar frumuseţea care fusese odinioară un paradis terestru a fost desfigurată"[50]. Timpul a fost necruţător cu acest magnific oraş preschimbat în ruine, însă frumuseţea

sa naturală s-a păstrat neştirbită. Astăzi, dacă te plimbi printre aceste ruine ale palatului şi prin grădinile neîngrijite mărginite de chiparoşi şi de palmieri, este imposibil să nu auzi murmurul fantomelor amintind de puterea evanescentă a Córdobei.

După devastarea cetăţii Medinat al Zahra în 1009, Andaluzia a fost zguduită de o serie de războaie civile provocate de lupta pentru putere. Ordinea, care fusese o trăsătură definitorie a Andaluziei, o ilustrare a unităţii politice şi a măreţiei culturale, „a explodat ca o stea"[51]. În 1013, după ce obţinuseră capitularea capitalei în urma unei blocade nemiloase, berberii lui Suleiman au încălcat acordul încheiat care garanta evacuarea în siguranţă a locuitorilor oraşului, au luat cu asalt Córdoba şi au jefuit-o fără milă, masacrând o mulţime de oameni asupra cărora se abătuseră cele mai cumplite nenorociri: ciuma, asediul, focul şi potopul. Unul dintre martorii oculari ai carnagiului a fost Ibn Hazm, unul dintre cei mai importanţi şi mai prolifici scriitori arabi. Avea nouăsprezece ani când Córdoba a fost distrusă, iar mai târziu avea să menţioneze şaizeci de cărturari eminenţi sfârtecaţi în acel masacru. Unul dintre ei, Ibn al Faradi, autor al primei istorii a cărturarilor andaluzi, a rămas neînhumat pe stradă timp de trei zile.[52]

Între anii 1008 şi 1031 au avut loc confruntări sângeroase pentru supremaţie între conducătorii rivali, situaţie exploatată de puterile creştine, mai ales de Sancho cel Mare al Navarrei. Când a preluat puterea califul Hisham al III-lea (domnie 1026–1031), conducătorii Omeiazi ai Córdobei îşi pierduseră popularitatea, ajungând să fie mai degrabă dispreţuiţi, spre deosebire de predecesorii lor care fuseseră foarte iubiţi de popor.[53] Când Hisham al III-lea a fost înlăturat de la putere în anul 1031, califatul a fost abolit.

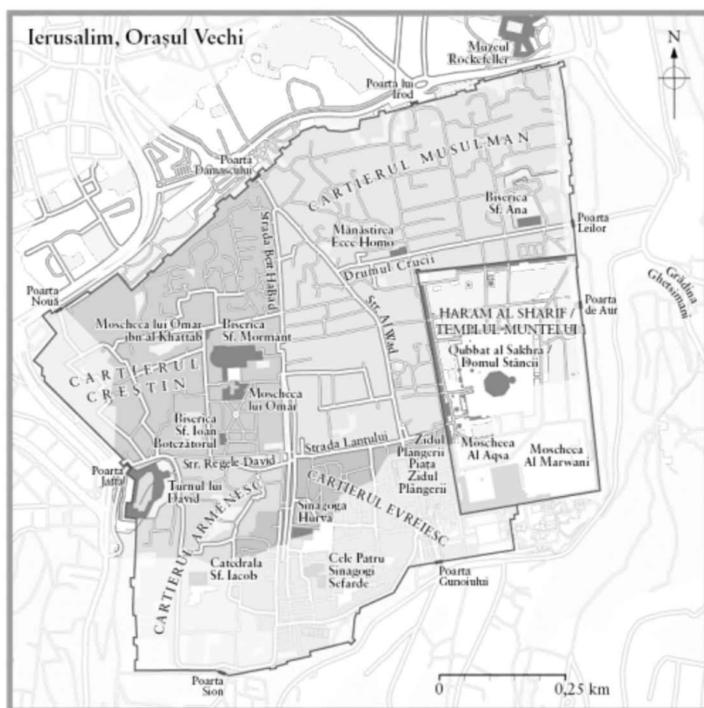
Califatul Córdobei a avut parte de o glorie de scurtă durată, o strălucire meteoritică pe firmament. Una dintre marile sale realizări, pe lângă guvernarea abilă a califilor Abd al Rahman al III-lea şi Hakam al II-lea, a fost cosmopolitismul care a constituit liantul social pentru crearea unui stat mai mult sau mai puţin armonios şi unitar, care a avut la bază libertatea comerţului şi a gândirii. Antiteza unei astfel de unităţi – *fitna* – s-a dovedit fatală când califatul s-a fărâmiţat în mici regate *taifa* incapabile să se apere împotriva puterilor creştine din nord sau mai

târziu împotriva Almoravizilor şi Almohazilor care au năvălit dinspre Africa de Nord către Spania. Alte oraşe, în special Granada şi Sevilla, au eclipsat fosta capitală a califatului, care a rămas doar o amintire a unităţii pierdute şi a gloriei. De atunci musulmanii aveau să deplângă căderea Córdobei şi pierderea ulterioară a provinciei Al Andalus în 1492. Cât despre războiul civil *(fitna)*, el va bântui istoria arabă de-a lungul secolelor următoare.

Guadalquivir, de la cuvântul arab *Wadi al Kabir*, Marele Râu

*Khutba* era predica rostită cu ocazia rugăciunilor de vineri.

Mozarabii erau creştinii care trăiau în Peninsula Iberică sub stăpânirea musulmană.




# 5. Ierusalim – orașul disputat (secolul al XI-lea)

*Mergeți pe drumul care duce la Sfântul Mormânt. Smulgeți acest pământ din ghearele neamului păcătos și luați-l în stăpânire.*

Papa Urban al II-lea, cuvântare rostită la Clermont în anul 1095

O dimineață însorită la Ierusalim. Orașul Vechi se trezește la viață. Câteva ciori se rotesc deasupra orașului, anunțându-și zgomotos interesul față de ce se petrece dedesubt. Cărucioarele vânzătorilor ambulanți scârțâie pe pavajul din dreptul monumentalei Porți a Damascului. Negustorii își deschid prăvăliile și atârnă haine și genți, pânzeturi și covoare în Suk Khan al Zeit, pregătiți pentru confruntarea cu mușteriii pretențioși cu ochi de vultur. Străzile sunt inundate de pălării negre de fetru, *keffiyeh*, scufii colorate, *hijab*-uri, capete descoperite, bărbi și șepci care se

răspândesc prin cartierele evreiesc, musulman, creştin şi armenesc. Un bărbat cu barbă albă îşi desface ziarul, sorbind din ororile lumii la o ceaşcă aburindă de ceai. Străzile şerpuitoare ale oraşului îi înghit pe trecători, iar apoi îi leapădă nevătămaţi în lumina orbitoare a soarelui. Un tânăr iese grăbit dintr-un pasaj întunecos legănând pe cap o tavă cu pâine proaspătă. O pereche de turturele priveşte cu discreţie de pe acoperişul unei clădiri. Dincolo de zidurile oraşului, construite de sultanul otoman Suleiman în secolul al XVI-lea, traficul se aglomerează, iar nervozitatea creşte printre maşinile care claxonează.

Ziua de azi, la fel ca oricare altă zi din inima capitalei religioase a lumii, este o întruchipare a evlaviei. La Zidul Plângerii evreii se leagănă înainte şi înapoi rostindu-şi rugăciunea sub cerul albastru, cu buclele perciunilor legănându-se. Alţii stau nemişcaţi şi se roagă cu palmele, cu nasul şi cu fruntea lipite de zid. Pietrele străvechi le aduc mângâiere. Pe Drumul Crucii, câţiva pelerini matinali îşi fac fotografii la una dintre opriri; apoi, copleşiţi de emoţie, cad în genunchi şi se roagă. La câteva sute de metri distanţă, în Biserica Sfântului Mormânt, un călugăr creştin copt stă singur lângă o candelă aprinsă, înconjurat de o sumedenie de călugări franciscani şi de călugări greci, armeni şi sirieni. Confruntările teologice şi teritoriale continuă chiar şi pe acoperişul acestui loc sfânt, unde câţiva călugări ethiopieni trăiesc într-o sărăcie lucie, în cocioabe din lut, certându-se cu copţii – şi cu statul israelian – pentru furnizarea curentului electric şi a apei curente. Aceşti patriarhi ai celui mai venerat loc al creştinismului ştiu ce înseamnă confruntările, care izbucnesc aici cu regularitate chiar şi din motive mărunte – o cheie, închiderea uşii unei capele etc. –, o dovadă a geniului uman de a semăna discordie din nimic.

Mă îndrept către un patrulater de paisprezece hectare care a fost descris ca una dintre cele mai disputate proprietăţi din lume. Evreii numesc această esplanadă Muntele Templului, cel mai venerat loc al iudaismului, sălaşul Sfintei Sfintelor şi locul primului templu evreiesc. Pentru musulmani este Haram al Sharif, Nobilul Sanctuar, locul unde se află moscheea Al Aqsa, cel de-al treilea loc sfânt al musulmanilor, şi Domul Stâncii, un loc cu o semnificaţie religioasă profundă pentru evrei, creştini şi musulmani deopotrivă. Deşi musulmanii domină astăzi, acest

loc rămâne cel mai disputat din lume, o sursă permanentă de conflict între religii. Ca urmare a *status quo*-ului stabilit pentru Ierusalim, care datează din epoca otomană şi care reglementează dreptul de proprietate asupra locurilor sfinte şi folosirea acestora, non-musulmanilor li se permite să viziteze locurile sfinte, însă fără să se roage aici, o interdicţie care este adesea încălcată de evreii militanţi.

Şi totuşi, în ciuda acestor străvechi duşmănii, oraşul are o seninătate stranie, inconfundabilă. Ierusalimul pare să se ridice ca un duh deasupra acestor mărunte slăbiciuni omeneşti. Oraşul dăinuie dincolo de ele, ca o minune demnă de a fi privită şi admirată. Este, aşa cum spunea geograful arab Muqaddasi din secolul al X-lea, „un bazin de aur plin cu scorpioni“[1]. Coexistenţa şi cosmopolitismul sunt adânc înrădăcinate aici, însă la fel este şi scindarea, iar pentru mulţi locuitori ai Ierusalimului de azi, fie ei evrei, musulmani sau creştini, dezbinarea se adânceşte. Din ce în ce mai mult, comunităţile trăiesc „nu împreună, ci izolate“[2].

Un ghid arab cu mustăţi bogate mă trezeşte din reverie. Şi-a condus turma de europeni cu pălării de soare în faţa moscheii Al Aqsa, unde li se adresează într-o engleză sacadată, explicându-le importanţa acestui loc sfânt pentru musulmani. Le vorbeşte despre miraculoasa călătorie nocturnă a profetului Mahomed către rai (*Al Isra wa al Miraj*, aşa cum o numesc arabii), arătând înspre splendoarea Domului Stâncii, care se înalţă triumfător deasupra oraşului, ca un simbol arhitectural – dacă se mai îndoia cineva – al întâietăţii islamului.******** Le vorbeşte despre Avraam şi despre originea comună a evreilor, creştinilor şi musulmanilor.

Un francez îl întreabă ce efect au avut cruciadele asupra Ierusalimului. Ghidul începe să vorbească cu mai multă însufleţire. Deşi este prea politicos ca să facă referire la strămoşii normanzi şi provensali ai turistului, care au jucat un rol esenţial în Prima Cruciadă, menţionează cum au fost masacraţi laolaltă evreii şi musulmanii în anul 1099. Le povesteşte cum cavalerii creştini au năvălit călare în moscheea din faţa noastră, spintecând oameni nevinovaţi, bărbaţi, femei şi copii, lăsând în urma lor şuvoaie de sânge. „Îi omorau pe toţi chiar unde ne aflăm noi acum. Credeţi-mă, erau foarte mândri de asta“, spune ghidul, explicând

cum, scriind ulterior despre cruciade, unii soldaţi şi preoţi au vorbit cu admiraţie despre acest masacru. S-a aşternut o tăcere apăsătoare.

„Au fost crime oribile“, spune ghidul, ca şi când ar fi vorbit despre o atrocitate recentă, nu despre ceva care a avut loc cu aproape 1 000 de ani în urmă. „Locuitorii Ierusalimului nu le-au uitat niciodată.“

La jumătatea secolului al XI-lea, rafinamentul civilizaţiei musulmane nu avea egal în nici o altă credinţă sau regiune din lume. Dacă avem nevoie de dovezi în acest sens, le găsim gravate în piatră (sau în cărămidă arsă la soare în cazul Irakului) de-a lungul Orientului Mijlociu. Civilizaţia a fost, prin definiţie, un fenomen urban, şi nimeni nu construia oraşe asemenea musulmanilor.

În timp ce oraşele musulmane se lăudau cu populaţii de sute de mii de locuitori, suratele lor creştine, lipsite de splendoarea şi de stilul primelor, se chinuiau cu zeci de mii de locuitori. Numai câteva oraşe europene intraseră în conştiinţa musulmanilor la vremea aceea. În primul rând Roma, care se afla deasupra tuturor, iar apoi Milano şi Köln, urmate de Londra, Paris, Rouen, Mainz, Praga, Cracovia şi „câteva cătune pestilenţiale precum Veneţia“[3]. Dacă Europa medievală înainta încet către viaţa urbană, lumea musulmană galopa prin ea cu toată viteza. Mărimea era cel mai evident indiciu al succesului urban. În timp ce Bagdadul domina Imperiul Islamic cu o populaţie de aproximativ 800 000 de locuitori în secolul al IX-lea, Cairo având cam 400 000, iar Córdoba circa 100 000, în lumea creştină doar Constantinopolul se apropia de jumătate de milion. Oraşe europene mândre, cu o istorie ilustră, cum ar fi Roma, Milano şi Köln, nu erau mai mari decât oraşele de dimensiune medie din lumea islamică, cu populaţii cuprinse între 30 000 şi 40 000 de locuitori. În anul 1100, Londra şi Parisul nu depăşeau 20 000 de locuitori.[4]

Oraşul islamic era, în primul rând, divers şi cosmopolit, un loc unde coexistau musulmani, evrei şi creştini de diferite confesiuni. Pe străzile aglomerate şi în pieţele pline cu produse aduse din toate colţurile lumii, arabi şi kurzi stăteau alături de turci şi perşi, greci şi slavi, africani, oameni liberi şi sclavi. Atracţia magnetică pe care o exercitau oraşele din lumea musulmană era o dovadă a succesului imperial, cultural şi economic al islamului. Dacă musulmanii îşi făceau griji în privinţa

cetăţenilor barbari ai unei Europe provinciale şi murdare, făceau acest lucru cu strângere de inimă.

Complexul de superioritate al lumii islamice avea la bază atât motive geografice, cât şi considerente de ordin strict religios. Pornind de la concepţia lui Ptolemeu, în lucrarea sa *Kitab Surat al Ard* matematicianul, astronomul şi geograful Mohammed ibn Musa al Khwarizmi împărţea lumea în şapte zone, fiecare ilustrând anumite caracteristici ale locuitorilor. Potrivit acestei scheme destul de egocentrice, cea de-a treia şi cea de-a patra zonă, care cuprindeau ţinuturile de baştină ale arabilor, Africa de Nord, Iranul şi părţi din China, erau cele mai armonioase şi cele mai echilibrate. În schimb, cea de-a şasea zonă, care includea ţinuturile francilor, turcilor şi slavilor, era cu totul diferită. Aici oamenii erau murdari, perfizi şi sălbatici, preocupaţi excesiv de sexualitate şi de război. Istoricul abbasid Masudi din secolul al X-lea exprima astfel percepţia musulmanilor despre europeni de la acea vreme: „Trupurile lor sunt masive, firile grosolane, manierele respingătoare, minţile obtuze, iar limbile greoaie“[5]. Scriind la Toledo în 1068, judecătorul musulman Said ibn Ahmed se exprima la fel de incisiv. El îi descria pe barbarii europeni demni de dispreţ ca fiind mai aproape de fiarele sălbatice decât de oameni, făpturi corpolente lipsite de „profunzimea înţelegerii şi de claritatea inteligenţei, caracterizate prin ignoranţă şi apatie, prin lipsa discernământului şi prostie“[6]. Cel mai bun lucru care se putea spune despre ei era că erau curajoşi şi disciplinaţi.

Deşi concepţiile lor despre lume erau divergente, musulmanii şi creştinii nu au fost întotdeauna în dezacord. Ierusalimul era un oraş de o inefabilă grandoare şi sfinţenie pentru creştinii din veacul al XI-lea, şi un oraş mic, adormit şi sfânt pentru musulmani. Însă atât pentru musulmani, cât şi pentru creştini şi evrei, sfinţenia oraşului care avea o încărcătură istorică îi conferea un statut aparte, indiferent de dimensiunea sa modestă, în comparaţie cu alte oraşe.

Ierusalimul, la fel ca Damascul, era un palimpsest pe care cele trei mari religii ale lumii îşi scriseseră istoriile. Era oraşul lui Avraam, părintele celor trei religii avraamice, al regelui David, al lui Iisus şi al Mariei. Evreii îl venerau, fiind locul Primului Templu, cunoscut şi drept Templul lui Solomon, distrus în 587 î.Hr. de antieroul din Vechiul Testament,

Nabucodonosor, despotul iubitor de aur şi ucigaş al evreilor. Sfinţenia oraşului s-a născut din caracterul excepţional al evreilor ca popor ales al lui Dumnezeu. Ca un edificiu, această putere spirituală a crescut odată cu credinţele ulterioare – şi cu edificiile ulterioare –, mai întâi ale creştinilor, iar apoi ale musulmanilor, care au preluat şi au intensificat acest caracter excepţional ca pe o trăsătură proprie.[7] Pentru creştini, Ierusalimul reprezenta cele două mari locuri sfinte ale creştinătăţii: locul unde a fost răstignit Iisus pe Golgota şi mormântul gol unde a avut loc învierea. Ambele locuri erau cuprinse în cadrul Bisericii Sfântului Mormânt, descrisă în cea mai veche relatare despre un pelerinaj creştin în Ţara Sfântă ca „o biserică de o frumuseţe uimitoare“, construită de Constantin, primul împărat creştin al Romei, în anii 320.[8]

Pentru musulmani, Ierusalimul era cel mai venerat oraş din afara Arabiei, locul de naştere al islamului. În perioada de început a religiei musulmane, credincioşii îşi îndreptaseră rugăciunile către Ierusalim, nu către Mecca. În primul rând, oraşul devenise un bastion al credinţei islamice graţie călătoriei miraculoase a profetului Mahomed, în care fusese luat de îngerul Jibril de la moscheea sfântă din Mecca şi dus la „cea mai îndepărtată moschee“, Al Aqsa din Ierusalim, înainte de a trece prin iad şi de a ajunge în rai, unde s-a întâlnit cu toţi profeţii care l-au precedat şi l-a văzut pe Dumnezeu întronat şi înconjurat de îngeri. Această extraordinară călătorie nocturnă era comemorată în inscripţiile de la Domul Stâncii şi din moscheea Al Aqsa, ambele aflate chiar în epicentrul sfinţeniei Ierusalimului – Haram al Sharif, Nobilul Sanctuar sau Muntele Templului. Ierusalimul era cel mai venerat oraş din Palestina – Al Ard al Muqaddasa, Ţara Sfântă – regiunea cea mai venerată din ţinutul cel mai venerat din Siria.[9]

În 637, musulmanii au cucerit Ierusalimul. După înfrângerea catastrofală suferită de creştinătatea răsăriteană la Yarmuk în acelaşi an, dominaţia bizantină a slăbit până când Ierusalimul rămăsese singurul oraş care opunea rezistenţă. După luni de asediu musulman, după ce văzuse cum oraşele din Palestina şi din Siria capitulaseră unul după altul în faţa armatelor califului, cu proviziile pe sfârşite şi fără să întrezărească vreo licărire de speranţă, patriarhul Sofronie a acceptat capitularea cu condiţia să o facă în prezenţa califului. Astfel, cel care până nu demult le

vorbea credincioşilor creştini despre „putregaiul sarazinilor păgâni“, poetul care preaslăvise preaiubitul său Ierusalim numindu-l „Sion, strălucitorul Sion al întregului univers“, s-a văzut pus în situaţia de a preda cheile cetăţii califului musulman Umar, care făcuse călătoria la Ierusalim, iar acum intra în oraş călare pe o cămilă albă, înconjurat de soldaţii săi murdari şi istoviţi, şi ei călare pe cămile şi pe cai.[10] A fost un moment sfâşietor pentru patriarhul Sofronie, care şi-a adus aminte de cuvintele rostite de Hristos printre lacrimi: „Deci, când veţi vedea ceea ce s-a spus prin profetul Daniel, urâciunea pustiirii stând în locul cel sfânt“.[11] La scurt timp, Sofronie a murit cu inima frântă.

Atitudinea moderată şi cavalerească a califului Umar în timpul cuceririi musulmane a Ierusalimului va rămâne veşnic în amintirea tuturor, deosebindu-se izbitor de năvălirile ulterioare înecate în sânge. Umar a dorit să vadă Biserica Sfântului Mormânt, iar vizita lui a coincis cu ora de rugăciune musulmană. Invitat de patriarh să se roage acolo unde se afla el, califul a şovăit, explicând că, dacă ar face acest lucru, atunci biserica s-ar transforma într-un loc de rugăciune al musulmanilor. Umar a preferat să se roage în apropiere, pe locul unde se află în prezent Moscheea lui Umar, construită la sfârşitul secolului al XII-lea. Când Umar a vizitat sanctuarul lui David, a descoperit că Muntele Templului fusese murdărit de „bălegar pe care creştinii îl puseseră acolo pentru a-i insulta pe evrei“[12]. Creştinii îi ofensaseră pe evrei şi pe romanii păgâni întrucât lăsaseră împrăştiate molozul şi blocurile imense de piatră rămase după distrugerea Templului lui Irod de către Titus în 70 d.Hr. Era o dovadă a triumfalismului creştin în Ierusalim (care va avea o reverberaţie musulmană viitoare). Aşa cum Iisus le spusese ucenicilor săi ca o profeţie, „Piatră pe piatră nu va rămâne din ele, care să nu se risipească“ (Marcu 13:2).

Vizita lui Umar la Sfânta Sfintelor s-a desfăşurat sub auspicii mai bune. Un evreu convertit i-a arătat piatra de temelie a Templului, însuşi locul unde s-a aflat paradisul adamic, stânca pe care Avraam urma să-l sacrifice pe fiul său Isaac şi locul unde profeţii trimişi de Dumnezeu şi regii David şi Solomon îşi pregătiseră Templul.******** Potrivit tradiţiei musulmane, tot din acest loc s-a înălţat la ceruri profetul Mahomed după călătoria sa nocturnă. Puţin mai la sud de această stâncă, pe care arabii o

numesc *sakhra*, Umar a construit prima sa moschee pe locul unde se află astăzi moscheea Al Aqsa. Le-a permis atât evreilor, cât şi creştinilor să-şi practice religia în continuare, deşi au existat desigur multe convertiri la credinţa cuceritorilor. Ştim că, măcar iniţial, musulmanii se rugau în biserici alături de creştini şi că evreii au fost invitaţi de Umar să se roage pe Muntele Templului împreună cu musulmanii. Deosebirile dintre credinţe nu erau atât de clar definite la începuturile islamului. Musulmanii au împrumutat de la evrei chiar şi denumirea Ierusalimului, Bait al Maqdis, Sfânta Casă, de la denumirea evreiască pentru Templu, Bait ha-Miqdash.

Potrivit tradiţiei arabe, în timpul vizitei sale triumfătoare la Ierusalim, Umar a înmânat cheile Bisericii Sfântului Mormânt familiei Nuseibeh, susţinători puternici ai profetului Mahomed la Medina şi protagonişti însemnaţi ai cuceririlor arabe din secolul al VII-lea. Purtând numele războinicei Nuseibeh, o ucenică a profetului care luptase alături de el în bătălii, familia susţine că este cea mai veche din Ierusalim şi din Ţara Sfântă. Desemnată custode al Bisericii Sfântului Mormânt de Umar, familia Nuseibeh şi-a păstrat acest rol de-a lungul a paisprezece secole, cu o scurtă întrerupere în timpul Primei Cruciade. Chiar şi azi, un membru al familiei Nuseibeh deschide biserica în zori, în cadrul unui ritual, iar apoi o închide seara. De asemenea, familia continuă să medieze disputele dintre diferitele confesiuni creştine – o trăsătură caracteristică a vieţii în Oraşul Sfânt – şi certifică ritualul creştin-ortodox anual al Pogorârii Luminii Sfinte, când flacăra se iveşte miraculos din mormântul lui Iisus şi se pogoară asupra candelei pe care o ţine patriarhul grec ortodox al Ierusalimului.[13]

Dacă la Ierusalim toleranţa faţă de cele două religii avraamice mai vechi a fost pusă în mişcare de Umar, întâietatea religiei mai tinere s-a văzut rapid reflectată în arhitectura oraşului. Ierusalimul islamic a crescut în importanţă la începuturile noii credinţe prin realizări arhitecturale şi literare. Acest lucru s-a datorat în parte complexului de inferioritate al Omeiazilor ca nouă dinastie. Ei erau hotărâţi să-şi afirme identitatea islamică atât în capitala Damasc, cât şi în afara ei. Modul cel mai vizibil în care musulmanii îşi exprimau credinţa era transformarea spaţiului urban pe care îl cuceriseră.

Construit de califul Abd al Malik în 692, impresionantul Dom al Stâncii, Qubbat al Sakhra, a luat în stăpânire dintr-o lovitură piatra sfântă *sakhra,* dăruind-o islamului, ca o afirmare deopotrivă sublimă şi puternică a supremaţiei lui. O bucată de pământ, considerată sfântă atât de evrei, cât şi de creştini, a fost revendicată şi remodelată în numele islamului, un adevăr mai profund care avusese la temelie iudaismul şi creştinismul, înlocuindu-le ulterior. Astăzi Ierusalimul este dominat de un singur monument – pentru mulţi el defineşte oraşul –, iar acest monument nu este Biserica Sfântului Mormânt. În mod tradiţional, arabii iau în derâdere sanctuarul creştin numindu-l *Qumama* sau mormanul de bălegar, un joc de cuvinte pornind de la *Kanisa al Qiyama*, termenul arab pentru biserică. Rotonda construită de împăratul Constantin deasupra mormântului lui Iisus fusese cândva magnifică, însă a fost complet eclipsată de strălucitorul Dom al Stâncii, care pluteşte deasupra oraşului vechi, atrăgând atenţia tuturor pelerinilor zi şi noapte. Acesta a fost una dintre primele şi cele mai mari realizări arhitecturale ale islamului, cel mai vechi monument musulman care a dăinuit în timp, o realizare fără precedent în scurta istorie a arhitecturii islamice. Pentru vizitatorii care se apropiau de oraş dinspre sud, acesta fiind traseul tradiţional parcurs în Evul Mediu, Domul Stâncii era primul semn al măreţiei Ierusalimului. De-abia după ce se apropiau de clădirea sfântă trecând prin labirintul întunecat de străduţe, străbătute când şi când de raze de lumină, şi ajungeau în vastul spaţiu al Nobilului Sanctuar, Domul Stâncii îşi dezvăluia întreaga splendoare. O clădire armonioasă din marmură albă ca zăpada, cu mozaicuri albastre şi verzi şi peste 240 de metri de inscripţii care îi preaslăvesc pe Dumnezeu şi pe mesagerul Său şi le reamintesc credincioşilor că, deşi Iisus a fost cu siguranţă un profet şi un „slujitor“ divin, el nu a fost nici Fiul lui Dumnezeu, nici Dumnezeu Însuşi.********

Vizitând Ierusalimul la mai bine de şase secole după construirea monumentului, în vara anului 1326, călătorul marocan Ibn Battuta a fost vrăjit pe loc. „Domul Stâncii este de o extraordinară frumuseţe, soliditate, eleganţă şi unicitate a formei“, scria el în jurnalul său de călătorie intitulat *Un dar nepreţuit pentru cei care admiră minunile oraşelor şi ale călătoriilor.* „Atât în interior, cât şi în exterior, decoraţiunile sunt

magnifice, iar realizarea artistică este atât de remarcabilă încât cuvintele sunt de prisos. Cea mai mare parte este acoperită cu aur, aşa încât ochii celui care îi admiră frumuseţea sunt uimiţi de strălucirea ei, când ca o lumină masivă, când ca o străfulgerare."[14]

Arhitectura era esenţială, însă nu era de ajuns pentru glorificarea islamului. Era la fel de important ca oraşele musulmane să fie reprezentate în texte. De aceea, cronicarii medievali au făcut să curgă râuri de cerneală pentru a demonstra statutul special al Siriei, „un pământ binecuvântat de Dumnezeu", împingând la extrem tradiţia exegetică pentru a face legătura între Ierusalim şi Damasc în cadrul Levantului, ca parte a unei noi viziuni cosmologice împărtăşite de profet.[15] Oare nu afirmase însuşi Mahomed că Dumnezeu împărţise binele în zece părţi, nouă dintre acestea fiind în Siria? Mitul întemeierii Ierusalimului a fost rescris pentru a fi în armonie deplină cu locul de naştere a islamului. După ce Dumnezeu a creat Mecca, „El a legat Mecca de Medina şi Medina de Ierusalim, iar apoi, după 1 000 de ani, a creat întregul pământ dintr-o singură mişcare"[16]. Mai târziu, profetul le-a poruncit discipolilor săi să meargă în pelerinaj doar la Moscheea Sfântă din Mecca, la Moscheea Profetului din Medina şi la moscheea Al Aqsa din Ierusalim. Întemeietor de credinţe şi depozitar al atâtor amintiri, Ierusalimul s-a dezvoltat constant, ajungând în fruntea lumii islamice.

Pelerinajele creştine la Ierusalimul musulman, care au început cu adevărat în secolul al X-lea, au continuat şi în secolul al XI-lea. Întemeiată în anul 910, abaţia de la Cluny din Burgundia, care a fost multă vreme cea mai mare clădire creştină din lume, devenise centrul pelerinajului european dinspre Spania către Ţara Sfântă. Graţie încurajărilor abaţilor de la Cluny, abatele de la Stavelot a plecat în pelerinaj către Ierusalim în 990, iar contele de Verdun în anul 997.[17] Penitenţa era una dintre motivaţiile pentru realizarea pelerinajelor. Un grup de oameni evlavioşi şi uneori sângeroşi străbăteau cale lungă până la Ierusalim pentru a-şi ispăşi păcatele. Pelerinii francezi erau cu mult mai numeroşi decât cei englezi şi germani, graţie patronajului conţilor de Anjou şi al ducilor de Normandia. În anul 1001, după ce şi-a ars de vie soţia îmbrăcată în rochie de mireasă, acuzată de adulter, Fulk cel Negru, conte de Anjou şi întemeietor al dinastiei angevine, care a condus Anglia

în secolele al XII-lea și al XIII-lea, a considerat că ar fi mai înțelept să meargă în pelerinaj la Ierusalim. Fratele regelui Harold al Angliei, contele Sweyn Godinson, a pornit desculț în pelerinaj către Ierusalim, după ce o violase pe stareța Edwiga. Robert, duce de Normandia, tatăl lui William Cuceritorul, a făcut călătoria la Ierusalim în 1035, însă, ca foarte mulți pelerini din vremea aceea, a murit înainte de a ajunge la destinație.[18] Prezența sfintelor moaște, cele mai multe aflându-se în Răsărit, locul de naștere al creștinismului, constituia o altă motivație pentru pelerinajul la Ierusalim, deși, timp de câteva secole, multe moaște au fost mutate la Constantinopol pentru a fi păstrate în siguranță.

În secolul al XI-lea, Ierusalimul avea o populație cosmopolită și cultivată. Potrivit geografului Muqaddasi, cei mai mulți doctori și secretari erau creștini, în timp ce bancherii, tăbăcarii și vopsitorii erau evrei. Pe lângă populația stabilă, care includea numeroși cărturari musulmani, atât din părțile locului, cât și veniți aici din toate colțurile lumii islamice, exista un trafic constant de pelerini, așa încât „în nici o zi orașul nu era lipsit de străini“[19]. În general, relațiile dintre musulmani, evrei și creștini erau bune, după cum nota Muqaddasi, iar musulmanii participau la unele sărbători creștine. Mulți vizitatori musulmani, precum cărturarul andaluz Ibn al Arabi, care a ajuns la Ierusalim în 1098, erau „dornici să caute cunoaștere în cele mai îndepărtate locuri [de pe Pământ]“. El nu a fost dezamăgit. „Luna plină a cunoașterii a strălucit pentru mine și am fost luminat de ea timp de peste trei ani.“[20]

Toleranța dintre credințe nu era însă o constantă în Ierusalimul musulman. Ea oscila în funcție de pasiunile și de prejudecățile conducătorilor săi. Numele unui calif este și astăzi hulit de evrei și de creștini. În anul 1009, o mare nenorocire a lovit comunitatea creștină, când califul șiit fatimid Hakim (domnie 996–1021) a dat ordin să fie distrusă Biserica Sfântului Mormânt. Dușmani înverșunați ai dinastiei sunnite abbaside din Bagdad, Fatimizii deveniseră stăpâni în Egipt și la Ierusalim după cucerirea orașului Cairo în 969. Cumplitul ordin dat de Hakim venea după ce ordonase uciderea tuturor câinilor și a pisicilor din Egipt, precum și arestări arbitrare, execuții ale creștinilor și transformarea forțată a bisericilor în moschei. Iritat de prosperitatea pelerinilor creștini, scandalizat de sărbătorile pascale, când credincioșii

celebrau Învierea lui Iisus prin ritualul Focului Sfânt******** (în care lumina şi focul izvorăsc din locul unde se spune că a fost îngropat Hristos), Hakim a poruncit ca biserica să fie rasă de pe faţa pământului. A fost distrusă piatră cu piatră şi avea să fie reconstruită de-abia câteva decenii mai târziu.

Atacurile sectare ale lui Hakim nu s-au îndreptat doar asupra creştinilor. Evreii au fost şi ei vizaţi, fiind obligaţi să se convertească sau să plece. De asemenea, erau forţaţi să poarte la gât un colan de lemn reprezentând o vacă, o referire sarcastică la Viţelul de Aur. Creştinii erau obligaţi să poarte o cruce de fier. Era interzis vinul. Sinagogile şi bisericile au fost arse din temelii. Cruzimea lui Hakim s-a extins tot mai mult, până când a început să-i atace şi pe musulmani, atât pe sunniţi, cât şi pe şiiţi, interzicând Ramadanul şi executându-i – adesea prin dezmembrare – pe cei apropiaţi, de la dascăli loiali şi poeţi slugarnici până la bucătari nevinovaţi şi membri ai casei regale.

După ce Hakim a dispărut misterios într-una dintre călătoriile sale nocturne, în anul 1021, lăsând în urmă doar un măgar şi veşminte pătate de sânge, fiul şi moştenitorul său Zahir (domnie 1021–1036) i-a succedat la conducerea Califatului Fatimid. După epoca sângeroasă a lui Hakim, domnia lui Zahir a reprezentat un moment de respiro pentru Ierusalim. A fost o perioadă de reconstrucţie şi de revenire la toleranţă. Deşi oraşul a scăpat pentru o vreme de distrugerile provocate de om, nu a avut cum să evite dezastrele naturale, mai precis cutremurul devastator din 1033, care a distrus zidurile bizantine şi moscheea Al Aqsa şi a semănat groază în rândul locuitorilor. „[Oamenii] au ieşit din case şi s-au năpustit pe străzi fiindcă au văzut cum zidurile se cutremură, cum grinzile de lemn se clatină şi se prăbuşesc“, scria într-o scrisoare scribul Yeshiva.[21] Zahir şi-a dovedit dragostea faţă de oraş iniţiind vaste lucrări de restaurare, reconstruind zidurile în forma în care se prezintă astăzi cele din vremea otomană din jurul oraşului vechi şi înzestrând cu noi mozaicuri strălucitoare atât Domul Stâncii, cât şi moscheea Al Aqsa. În epoca lui Zahir şi a succesorului său Mustansir (domnie 1036–1094), relaţiile cu bizantinii s-au îmbunătăţit. Zahir a semnat un tratat cu împăratul Roman al III-lea, care a netezit calea pentru reconstrucţia ulterioară a Bisericii Sfântului Mormânt, alături de alte monumente creştine din Ţara Sfântă,

de către împăratul Constantin al IX-lea Monomahul între anii 1042 şi 1048.[22]

Poetul, filosoful şi călătorul persan Nasir-i-Khusraw ne-a lăsat o descriere valoroasă a Ierusalimului. El a ajuns aici în 1047 la începutul unui pelerinaj care a durat şapte ani şi în care a străbătut peste 22 000 de kilometri, după ce a demisionat din funcţia de perceptor în Khorasan, întrucât auzise în vis o voce din ceruri. Jurnalul său de călătorii *Safarnama* conţine o descriere amănunţită a marelui oraş care număra 20 000 de locuitori, fiind înconjurat de culturi de cereale, de plantaţii de smochini şi de măslini. O atenţie deosebită a acordat-o locurilor sfinte ale musulmanilor. Khusraw admira nenumăratele „bazaruri înalte, bine clădite şi curate“, fiecare cu artizanii săi, străzile pietruite şi spitalul bine dotat, unde erau îngrijiţi foarte mulţi bolnavi cu „poţiuni şi loţiuni“. Era un loc de pelerinaj cosmopolit pentru credincioşii care aparţineau celor trei religii avraamice. În anumiţi ani, până la 20 000 de musulmani care nu reuşiseră să facă pelerinajul la Mecca veneau în schimb la Ierusalim, adunându-se în Haram al Sharif. „Din toate ţinuturile grecilor şi din alte ţinuturi, creştinii şi evreii vin la Ierusalim în număr mare pentru a vizita Biserica Sfântului Mormânt şi sinagoga care se află acolo.“ Credincioşii musulmani se îngrămădesc în interiorul Domului Stâncii pe covoare de mătase. Brâul de marmură verde şi multicoloră din jurul Nobilului Sanctuar era ca o „pajişte plină cu flori“. „Înălţându-se precum vârful unui munte“, celebrul dom era vizibil din depărtare. De asemenea, Khusraw a ridicat în slăvi „marea şi frumoasa“ moschee Al Aqsa, cu ale sale 280 de coloane de marmură, cu mihrabul ornamentat sub un acoperiş de lemn frumos sculptat. Biserica Sfântului Mormânt, a cărei reconstrucţie se apropia de sfârşit, era „o clădire foarte spaţioasă care poate să adăpostească 8 000 de persoane. Edificiul este construit din marmură colorată cu ornamente şi sculpturi. În interior, biserica este împodobită cu brocart bizantin şi icoane aurite“. Iisus era reprezentat stând pe un măgar, alături de profeţi şi de patriarhi, printre care Avraam, Ismael, Isaac şi Iacob, „pacea să fie asupra lor!“[23]

Vizita lui Khusraw a avut loc cu câţiva ani înainte de Marea Schismă din 1054, care a scindat lumea creştină în două, o fractură care nu s-a vindecat nici după aproape un mileniu. După închiderea reciprocă a

bisericilor rivale la Constantinopol şi în sudul Italiei, decizie luată în urma unor dispute teologice şi ecleziastice obscure, nunţiul papal al papei Leon al IX-lea l-a excomunicat imediat pe patriarhul bizantin Mihail I Cerularie, care la rândul său l-a excomunicat pe acesta. De atunci înainte, catolicii latini conduşi de papii de la Roma s-au manifestat împotriva ortodocşilor greci, care îi recunoşteau doar pe conducătorii lumeşti şi spirituali de la Constantinopol. Prezentând un mare interes pentru creştini, Ierusalimul a devenit rapid scena unei competiţii pentru influenţă între cele două ramuri. Khusraw a menţionat legenda potrivit căreia împăratul bizantin a venit în pelerinaj la Ierusalim în secret „ca să nu fie recunoscut de nimeni". Din 1059, împăratul Constantin al X-lea Ducas a sprijinit dezvoltarea unui cartier creştin în jurul sfintei biserici.

În anul 1064, întreaga creştinătate, ortodoxă şi catolică deopotrivă, a fost îngrozită la aflarea veştii că, în apropiere de Ierusalim, 7 000 de pelerini germani şi olandezi conduşi de Arnold, episcop de Bamberg, au fost atacaţi de „un trib nemilos de arabi însetaţi de sânge uman". Pelerinii lipsiţi de apărare nu au avut nici o şansă în faţa acestor „lupi flămânzi", care i-au măcelărit fără milă, potrivit unui cronicar.[24] Au existat relatări înfiorătoare despre pelerini care au înghiţit aur, dar au sfârşit spintecaţi şi evisceraţi de bandiţii hrăpăreţi. Se spune că au fost ucişi 5 000 de pelerini. Dacă nu ar fi sosit la faţa locului guvernatorul fatimid al Palestinei împreună cu un grup de soldaţi, probabil că ar fi fost masacrată întreaga caravană de pelerini. Acest episod le-a adus aminte oamenilor de pericolele pelerinajului la Ierusalim.

După anii 1070 s-a adâncit instabilitatea în Ţara Sfântă. În 1071, o armată condusă de sultanul Alp Arslan din dinastia selgiucidă s-a luptat cu trupele bizantine în bătălia de la Manzikert, în estul Turciei de azi. Bătălia, care a marcat începutul ascensiunii turceşti în Anatolia şi declinul lent al Bizanţului, s-a încheiat cu o înfrângere catastrofală pentru bizantini. Împăratul Romanus al IV-lea Diogenes a fost prins şi luat prizonier.

Trupele conduse de comandantul turc Atsiz ibn Abaq, generalul lui Alp Arslan, au înaintat către sud şi au pus Ierusalimul sub asediu. Din respect faţă de statutul oraşului de „sanctuar al lui Dumnezeu", Atsiz a jurat că nu-l va ataca. Însă această grijă faţă de sfinţenia Ierusalimului nu l-a

împiedicat să-i înfometeze pe locuitorii oraşului, obligându-i astfel să se predea în 1073. Patru ani mai târziu, a revenit la Ierusalim după ce populaţia, încurajată de înfrângerea lui în Egipt, s-a răzvrătit. De data aceasta, Atsiz nu a mai fost dispus să-şi ţină oamenii în frâu. Au fost măcelăriţi trei mii de localnici. Doar cei care s-au refugiat în Nobilul Sanctuar au fost cruţaţi în schimbul unei răscumpărări. Poetul evreu Solomon ben Joseph Ha-Cohen descria cruzimea lui Atsiz la Cairo şi la Ierusalim, asemuindu-i pe turci cu fiarele sălbatice şi cu târfele:

*Au... prădat și au ucis*
*Au răscolit și au jefuit hambarele*
*Erau oameni ciudați și cruzi...*
*Au pustiit orașele și au adus dezolare...*
*Au ars grânele și-au distrus palatele,*
*Au tăiat copacii și-au călcat în picioare podgoriile,*
*Au desfăcut mormintele și-au aruncat afară osemintele.*[25]

Cucerirea Ierusalimului de către Atsiz nu a reuşit să aducă mai multă ordine în oraş. După câţiva ani, Atsiz a fost asasinat, iar imperiul lui Alp Arslan a ajuns în declin, căzând victimă rivalităţilor şi conflictelor interne. Ierusalimul a trecut în mâinile războinicului turc Ortuq ibn Aksab, care a sărbătorit victoria trăgând cu arcul o săgeată în cupola Bisericii Sfântului Mormânt. În ciuda unei alte rebeliuni care a avut loc în 1093, fiii lui Ortuq au reuşit să ţină Ierusalimul sub control până în 1098, când vizirul egiptean a asediat oraşul timp de 40 de zile, forţând capitularea. Noul guvernator al Ierusalimului a devenit Iftikhar al Dawla, supranumit pompos Mândria Statului.

Evident că toate aceste năvăliri ale războinicilor turci şi egipteni au provocat mari neplăceri Ierusalimului şi locuitorilor săi. Însă acestea au fost mărunte în comparaţie cu ororile care aveau să urmeze.

În Place de Jaude, în centrul oraşului francez Clermont-Ferrand, se află statuia ecvestră a lui Vercingetorix, conducătorul mustăcios al galilor, cu sabia ridicată în semn de triumf şi galopând peste un legionar roman căzut la pământ. Aşezat pe şase coloane pentru a se înălţa cu mult deasupra nivelului străzii, dominând spaţiul public, acest monument este

închinat gloriei militare. Inscripţia gravată este în ton cu sculptura: *J'ai pris les armes pour la liberté de tous* („Am pornit la luptă pentru libertatea tuturor").

La 27 noiembrie 1095, la peste 1 100 de ani de când Vercingetorix a unit triburile Galiei împotriva Romei, un alt francez din Clermont îşi chema concetăţenii să lupte pentru libertate. Adresându-se Conciliului din Clermont, papa Urban al II-lea îi îndemna pe episcopi şi pe nobili să se unească şi să sară în ajutorul creştinilor din Ţara Sfântă. El răspundea astfel unei cereri disperate de ajutor din partea Bisericii Ortodoxe Răsăritene împotriva prădătorilor din dinastia Seljuq.

„Fraţii noştri creştini, fraţi întru Hristos, sunt năpăstuiţi şi asupriţi în Ierusalim, în Antiohia şi în celelalte oraşe din Răsărit", le-a spus el membrilor Conciliului.[26] Creştinii erau „biciuiţi şi surghiuniţi ca sclavi de vânzare în propria ţară", supuşi „unei degradări şi unei înrobiri cumplite". Bisericile în care odinioară se săvârşiseră sfintele taine erau folosite ca grajduri. Oraşele creştine din Răsărit erau acum conduse nu de sfinţi creştini, ci de „turci nemernici şi grosolani". Cea mai emoţionantă şi apocaliptică versiune a discursului papei (există cinci versiuni) îi aparţine cronicarului Robert Călugărul, scrisă în jurul anului 1122. În această versiune, conducătorii musulmani din Ţara Sfântă erau sălbatici sângeroşi, „un neam cu totul înstrăinat de Dumnezeu".

> Ei distrug altarele murdărindu-le şi profanându-le. Îi taie împrejur pe creştini şi mânjesc altarele cu sângele de la tăierea împrejur sau aruncă sângele în cristelniţe. Se bucură când spintecă burţile altora şi leagă de un ţăruş capătul măruntaielor. Apoi îi biciuiesc şi îi silesc să înconjoare ţăruşul până când li se împrăştie pe jos toate măruntaiele, iar ei se prăbuşesc şi îşi dau duhul.

Papa Urban şi-a îndemnat susţinătorii să îndrepte aceste nedreptăţi abominabile luând crucea şi pornind la drum spre Sfântul Mormânt pentru a smulge din mâinile acestui „neam ticălos" pământul în care a curs lapte şi miere, care fusese dăruit copiilor lui Israel. Ierusalimul era „buricul pământului", un „paradis al desfătărilor" pe care Dumnezeu îl făcuse vestit prin venirea Sa, îl înfrumuseţase prin locuirea Sa, îl sfinţise prin suferinţă, îl mântuise prin moarte şi îl preamărise prin îngropare.

Ţinut prizonier de barbarii fără credinţă, oraşul „doreşte să fie eliberat şi nu încetează să vă implore să-i veniţi în ajutor". Cei care acceptau această sfântă provocare aveau să primească „iertarea păcatelor şi slava împărăţiei cerurilor". Era o propunere extrem de calculată şi de convingătoare.

Pelerini creştini fuseseră atacaţi şi ucişi. Împăratul bizantin căzuse în mâinile musulmanilor. Sfântul Ierusalim trecea de la un barbar sălbatic la altul. Ţara Sfântă era înecată în sânge. Era timpul să se acţioneze decisiv în slujba lui Hristos. Nu se putea îndoi nimeni de încuviinţarea divină pentru cea mai mare călătorie la Ierusalim, un pelerinaj care avea să devină Prima Cruciadă. Mulţimea de cavaleri şi de episcopi a aprobat cu urale discursul tumultuos al papei. *„Deus vult!"* au exclamat ei. „Este voia lui Dumnezeu!"

Poate că papa Urban nu avea la dispoziţie un număr imens de batalioane, însă momentul ales pentru această expediţie îndrăzneaţă era foarte prielnic. În ultimii ani, lumea islamică îşi pierduse principalii conducători. Mustansir, califul fatimid din Cairo, şi vizirul său Badr al Jamali; califul abbasid Muqtadi din Bagdad; sultanul Malikshah şi vizirul său Nizam al Mulk, toţi fuseseră luaţi de Îngerul Morţii pentru a se întâlni cu creatorul lor. Puterea Fatimizilor şi a Abbasizilor fusese serios slăbită. Imperiul Selgiucid începea să se destrame.[27]

Pentru mulţi creştini medievali, Ierusalimul era, aşa cum spusese papa Urban, centrul lumii. Dincolo de sfintele moaşte pe care le conţinea, oraşul în sine era cea mai venerată dintre sfintele relicve. Aici venise însuşi Dumnezeu pentru a mântui omenirea. Era un oraş mai presus de toate celelalte oraşe, care simboliza puterea spirituală a unor generaţii de profeţi şi de sfinţi. Era oraşul primilor creştini, al lui Hristos şi al apostolilor săi. Era locul unde Hristos fusese răstignit şi îngropat şi de unde înviase. Pentru cei care dădeau crezare tradiţiilor profetice, Ierusalimul era locul unde avea să fie încoronat ultimul împărat înainte de Sfârşitul Veacurilor. Nu este de mirare că strigătul de luptă al cruciaţilor era din Psalmul 78: „Dumnezeule, intrat-au păgânii în moştenirea Ta".

Cruciaţii proveneau atât din rândul aristocraţiei, cât şi din rândul oamenilor simpli: nobili, cavaleri, ţărani, călugări, zurbagii, bigoţi,

romantici, excentrici şi aventurieri pe care îi unea faptul că răspunseseră cu toţii chemării papei Urban de a apăra crucea, semnul sfânt cusut simbolic pe veşmintele lor. Episcopul Ademar de Le Puy, conducătorul spiritual al acestui mare pelerinaj înarmat, a fost primul care a pornit la drum, urmat de Raimond al IV-lea, conte de Toulouse. Conducătorii acestei armate adunate în grabă aveau concepţii diferite, adesea contradictorii, erau uneori ambiţioşi, lipsiţi de scrupule şi dornici de mărire. Cei mai mulţi dintre ei proveneau din Normandia şi Provence, Robert duce de Normandia, Robert conte de Flandra, Tancred de Lecce din sudul Italiei, Godfrey de Bouillon, duce al Lorenei Inferioare, şi cavalerul normand Bohemond de Taranto.

Călătoria lor către Ierusalim a fost marcată de violenţă. La sfârşitul anului 1095 şi începutul anului 1096, chiar înainte ca ei să părăsească Europa, s-au produs pogromuri împotriva evreilor în Franţa şi în Germania, întrucât aceştia încă erau învinuiţi, la peste 1 000 de ani după eveniment, de uciderea lui Hristos. În 1097, cruciaţii au obţinut prima lor victorie în Asia, cucerind Niceea din nord-vestul Anatoliei, după un asediu care a durat o lună, cetatea fiind apoi preluată de forţele bizantine. A urmat victoria în Antiohia, însă după un asediu cumplit, care a fost foarte aproape să pună capăt cruciadei înainte să-şi atingă scopul. Unul dintre cruciaţi, Peter Bartholomew, a început să aibă viziuni în care i se spunea unde este îngropată Sfânta Suliţă. „Descoperirea“ ulterioară a relicvei sub o biserică i-a însufleţit pe cruciaţi, care au supravieţuit confruntării din Antiohia şi au mers mai departe. Totuşi, Bartholomew nu a reuşit să scape de acuzaţia de înşelătorie. Hotărât să-şi dovedească nevinovăţia, el a trecut prin foc, a călcat pe fier încins şi a murit câteva zile mai târziu.

Situaţia s-a înrăutăţit. Rezervele de alimente erau pe sfârşite. A izbucnit o epidemie de ciumă, care i-a decimat pe cruciaţi. Apoi, spre sfârşitul anului 1098, la Maarra, în nord-vestul Siriei, la trei zile de mers de Antiohia, cruciaţii au săvârşit fapte îngrozitoare. „Trupele noastre au pus la fiert adulţi păgâni în vase de gătit“, menţiona cronicarul franc Radulph (Raoul) de Caen. „Au tras în ţeapă copii, i-au fript şi i-au devorat.“[28] Acestea nu erau acuzaţii neîntemeiate ale duşmanilor. Actele de canibalism au fost mărturisite deschis. „Trupele noastre nu numai că

nu s-au sfiit să mănânce turci şi sarazini“, relata cronicarul Albert din Aachen, ci „au mâncat chiar şi câini!“[29]

Explicaţia oficială oferită de cruciaţi, aşa cum apare exprimată într-o scrisoare adresată papei, era foametea. Mulţi musulmani au pus-o pe seama fanatismului. Osama ibn Munqidh scria în secolul al XII-lea: „Toţi cei care erau bine informaţi în legătură cu acţiunile cruciaţilor îi considerau nişte animale superioare doar în privinţa curajului şi a înflăcărării în luptă, aşa cum animalele sunt superioare în privinţa puterii şi a agresiunii“.[30] La acest episod înfiorător petrecut la Maarra trebuie să adăugăm măcelul la care i-au supus cruciaţii pe locuitorii oraşului, bărbaţi, femei şi copii. Cei care nu au fost ucişi au fost jefuiţi şi vânduţi ca sclavi. Zidurile oraşului au fost distruse, casele incendiate. Într-un exemplu spectaculos de exagerare statistică, istoricul din secolul al XII-lea Ibn al Athir susţinea că au fost ucişi 100 000 de oameni la Maarra. Probabil că populaţia oraşului nu depăşea 10 000 de locuitori. Însă indiferent de cifre, măcelul a fost devastator.

Îngroziţi de atrocităţile comise de franci, relatate de cei care reuşiseră să se refugieze, locuitorii unor oraşe precum Hama, Homs, Tripoli, Beirut, Caesarea şi Acra s-au grăbit să negocieze cu cruciaţii, care erau sprijiniţi de flota engleză. Armata cruciată a ajuns în cele din urmă la Arsuf, aflându-se la doar 80 de kilometri depărtare de atingerea scopului sfânt. La 3 iunie 1099, când începea să se instaleze arşiţa verii, cruciaţii au cucerit Ramla. Conducătorul normand Tancred s-a grăbit să se declare învingător la Betleem. La 7 iunie, trupele epuizate au ajuns la Ierusalim, unii dintre cruciaţi fiind desculţi şi bucurându-se deja de victoria lor.[31] Potrivit lui Raymond din Aguilers, capelan al lui Raymond din Toulouse, armata cruciaţilor număra 12 000 de oameni, dintre care aproximativ 1 200 erau cavaleri, iar restul ţărani înarmaţi şi necombatanţi.

Însă locuitorii Oraşului Sfânt au primit cu groază vestea că încă o armată se afla la porţile lui. Trecuseră doar nouă luni de când oraşul fusese cucerit de soldaţii fatimizi după un asediu devastator de 40 de zile. Totuşi, situaţia nu era disperată. Oraşul avea ziduri de apărare solide şi o garnizoană substanţială. Trupele care se aflau de cealaltă parte a zidurilor erau foarte expuse, fiind epuizate după un lung şir de bătălii, cu proviziile pe sfârşite şi marcate de conflictele obişnuite dintre

conducătorii lor. Soarele verii era tot mai dogoritor. Rezervele de apă erau limitate. În plus, s-a răspândit vestea că se apropia o armată egipteană numeroasă, condusă de Al Afdal, pentru a-i nimici pe necredincioşi. Cruciaţii nu aveau timp de pierdut. După încă o viziune, de data aceasta a unui călugăr de pe Muntele Măslinilor, care îndemna la un atac imediat, cruciaţii au lansat un atac fulgerător, fără a mai recurge la catapultele obişnuite. Armata cruciată a întâmpinat o rezistenţă puternică şi a fost nevoită să se retragă suferind pierderi grele.

Înfrângerea i-a obligat pe cruciaţi să-şi schimbe tactica, ajungând să se certe din nou între ei în timp ce conducătorii hotărau ce porţiune a zidului va ataca fiecare. După discuţii aprinse, Raymond din Toulouse a atacat sectorul sudic al Porţii Sionului. Tancred, Robert de Normandia şi Robert de Flandra au atacat sectorul de nord, Poarta Nouă şi Poarta Damascului, în timp ce Godfrey a început să construiască un turn de asediu, la adăpost de privirile duşmanilor. Această tactică de atac pe cele două flancuri i-a luat prin surprindere pe musulmani, obligându-i să-şi apere zidurile cu legături de paie, cu bârne de lemn, cu frânghii, chiar şi cu tapiserii şi cu saltele – orice pentru a opri atacul necruţător. Norocul a fost de partea cruciaţilor, căci corăbii genoveze au sosit în portul Jaffa la 17 iunie. Navele au fost dezmembrate, iar bârnele de lemn au fost transportate rapid la Ierusalim, unde au fost transformate în maşinării de asediu mobile fără de care oraşul nu putea fi cucerit.

La 6 iulie, arşiţa soarelui devenise insuportabilă pentru europenii cu pielea albă. A intervenit o altă viziune divină. Un preot a mărturisit că răposatul episcop Ademar de Le Puy, un om „cu un caracter ireproşabil, păstrat în amintirea tuturor“, care murise în urmă cu un an la Antiohia, îi apăruse în vis şi îndemna oştirea creştină să meargă într-o procesiune în jurul zidurilor oraşului, la fel cum făcuse Iosua la Ierihon.[32] Cruciaţii au hotărât să ţină post timp de trei zile. Apoi, mergând desculţi în urma preoţilor bărboşi care purtau făclii aprinse şi sfinte moaşte, cruciaţii au înconjurat Oraşul Sfânt, însufleţiţi la auzul trâmbiţelor şi la vederea stindardelor creştine, batjocoriţi la fiecare pas de musulmani, pentru care această imagine stranie trebuie să fi fost totuşi deconcertantă. O rugăciune rostită lângă zidurile oraşului, după cum relatează abatele

Baldric de Bourgueil, redă perfect atmosfera febrilă care domnea în tabăra creştinilor pătrunşi de sentimentul datoriei:

> Ridicaţi-vă, cei care faceţi parte din familia lui Hristos! Ridicaţi-vă, cavaleri şi soldaţi, şi puneţi stăpânire pe acest oraş, care este bunul nostru comun! Aveţi grijă de Hristos, care astăzi este izgonit din acest oraş şi este răstignit… şi smulgeţi-l din mâinile necredincioşilor care l-au răstignit… Dacă un străin i-ar face rău oricăruia din neamul vostru, oare nu v-aţi răzbuna? Atunci de ce să nu faceţi asta pentru Dumnezeul vostru, pentru tatăl vostru, pentru fratele vostru, pe care îl vedeţi ocărât, izgonit, răstignit, pe care îl auziţi strigând şi implorând după ajutor?[33]

La 13 iulie, până la lăsarea serii, armata francilor îşi încheiase pregătirile spirituale şi militare pentru lansarea atacului. Două turnuri de asediu imense se profilau ameninţătoare pe cerul serii, cu flancurile acoperite cu piei de animale înmuiate în oţet pentru a rezista focului grecesc lansat de musulmani. Tancred, Robert de Flandra şi Robert de Normandia şi-au schimbat poziţia de atac, mutându-se către nord-est, aproape de ceea ce Godfrey de Bouillon considera cea mai vulnerabilă secţiune a zidurilor oraşului, puţin mai la est de Poarta lui Irod, vizavi de ceea ce este azi Muzeul Rockefeller, o clădire albă din calcar.[34] Godfrey îşi rezervase locul pentru propriul atac, îşi atribuise rolul de conducător al turnului său de asediu, urcându-se în vârf, de unde trăgea cu arcul, lansând o ploaie de săgeţi înspre duşmani. Cerul s-a acoperit de proiectile catapultate de ambele părţi.

În dimineaţa de 14 iulie, câţiva soldaţi care se aflau pe Muntele Măslinilor au transmis semnale luminoase, coordonând astfel atacurile simultane asupra flancurilor de nord şi de sud. Ibn al Athir relatează că turnul lui Raymond de pe flancul sudic a fost atacat şi incendiat de garnizoană, fiind ucişi toţi cei aflaţi în interior. Însă, în timp ce trupele fatimide îşi concentraseră eforturile defensive în zona de sud, până la amiază turnul lui Godfrey, lansând proiectile şi foc grecesc, se afla lângă zidurile din partea de nord-est. De aici oamenii săi au putut să ia cu asalt meterezele şi să forţeze intrarea în cetate, urmaţi imediat de normanzii lui Tancred. În partea opusă a cetăţii, frustraţi de înaintarea lentă, soldaţii lui Raymond au reuşit în cele din urmă să străpungă zidul şi, cu

ardoarea născută din nerăbdare, s-au năpustit furioşi înspre Turnul lui David, unde se retrăsese garnizoana aflată sub comanda guvernatorului Iftikhar. Citadela octogonală, care avea temelii monumentale turnate în plumb, era practic indestructibilă, însă Iftikhar a înţeles că cetatea se prăbuşea în jurul său. Forţat de Raymond să se predea, în schimbul vieţii soldaţilor săi, Iftikhar a fost de acord să plece mai târziu înspre Ascalon.

Pentru locuitorii Ierusalimului nu a existat o astfel de şansă de evadare. Intraţi în panică, oamenii obişnuiţi, bărbaţi, femei şi copii, s-au refugiat pe Muntele Templului, un sanctuar natural. Însă nu şi-au găsit salvarea acolo, fiindcă au fost măcelăriţi, actele de sadism la care au fost supuşi neputând fi nicidecum explicate printr-o fervoare mesianică. Iar aceste atrocităţi nu pot fi puse pe seama propagandei inamice. Ele sunt descrise în toată grozăvia lor în cronicile cruciaţilor, în care *milites Christi* („soldaţii lui Hristos“) ai papei Urban ridică în slăvi violenţa şi admiră vărsarea de sânge. De pildă, Raymond de Aguilers descria masacrele cu multă mândrie:

> Erau de văzut lucruri minunate. Oamenii noştri au retezat capetele duşmanilor, alţii au tras cu săgeţi înspre ei, făcându-i să cadă din turnuri, alţii i-au torturat aruncându-i în flăcări. Mormane de capete, mâini şi picioare puteau fi văzute pe străzi. Era greu să păşeşti printre trupurile bărbaţilor şi cailor.[35]

Nici nu se punea problema predării, nu aveau nici o şansă să fie cruţaţi. Ani întregi de privaţiuni şi de suferinţe de-a lungul celor peste 3 000 de kilometri străbătuţi până la Ierusalim au fost uitaţi, transformându-se în măcel şi jaf. Cele mai dure relatări ale cruciaţilor nu încearcă să minimalizeze uciderea oamenilor nevinovaţi, uciderea pruncilor striviţi de ziduri, aruncarea victimelor peste metereze. Dimpotrivă, se recurge la o exagerare bombastică şi la glorificarea actelor de cruzime, ca şi când fiecare dintre aceste crime ar fi întărit onoarea creştină. Cavalerii care îi urmăreau pe soldaţii fatimizi înspre Domul Stâncii au intrat în moscheea Al Aqsa, au continuat să-i măcelărească pe toţi cei care le-au stat în cale, până când „sângele le ajungea la căpăstrul cailor“. Potrivit lui Raymond de Aguilers, era „o judecată dreaptă şi minunată a lui Dumnezeu ca acest

loc să fie umplut cu sângele necredincioşilor".******** Poate, în opinia unor istorici, cruciaţii se considerau mijlocitori ai mâniei lui Dumnezeu.[36]

Musulmanii din secolul al XI-lea îi asemuiseră pe franci cu fiarele sălbatice. Fulcher de Chartres, un preot care a participat la Prima Cruciadă în calitate de capelan al lui Balduin de Boulogne şi care mai târziu a scris o cronică a expediţiei, i-a comparat pe evreii şi pe musulmanii din Ierusalim cu nişte „fructe putrede":

*Cu săbiile scoase oamenii noștri alergau prin cetate;*
*N-au cruțat pe nimeni, nici măcar pe aceia care implorau milă.*
*Mulțimea a fost doborâtă la pământ, așa cum fructele putrede*
*Cad de pe crengile scuturate, iar ghindele dintr-un stejar bătut de vânt.*[37]

Se crede că au fost ucişi 10 000 de oameni în Nobilul Sanctuar, „mulţi dintre aceştia fiind imami, ulemale, oameni evlavioşi şi asceţi, musulmani care îşi părăsiseră locurile de baştină şi veniseră să trăiască o viaţă sfântă în acest loc liniştit"[38]. Deşi relatările musulmane ulterioare vorbesc despre 100 000 de oameni ucişi – Ibn al Athir spunea că 70 000 au fost ucişi doar în moscheea Al Aqsa –, istoricii moderni recunosc ca reală doar o zecime din această cifră. „Mulţi oameni au fost ucişi", relata sec Ibn al - Qalanisi, unul dintre puţinii cronicari musulmani contemporani. „Evreii se adunaseră în sinagoga lor, iar cruciaţii i-au ars de vii. De asemenea, au distrus monumentele sfinţilor şi mormântul lui Avraam, pacea să fie asupra lui!"[39]

Tancred a ordonat ca toţi cei 300 de musulmani rămaşi pe acoperişul moscheii Al Aqsa să fie cruţaţi, iar apoi a trecut de la măcel la jaf. În dimineaţa următoare, ignorând ordinul lui Tancred, soldaţii lui Raymond s-au urcat pe acoperiş şi au început o nouă rundă de mutilări, torturi şi decapitări.

„Astăzi, cu voia lui Dumnezeu, vom deveni cu toţii bogaţi", fusese unul dintre cele mai îndrăgite strigăte de luptă încă din primele zile ale cruciadei. Acum era la îndemâna tuturor. Muntele Templului îşi preda comorile prodigioase una după alta. Ibn al Athir scria că francii jefuiseră din Domul Stâncii peste 40 de candelabre din argint, fiecare valorând 3 600 de dirhami, o lampă de argint uriaşă, 150 de candelabre din argint mai mici, peste 20 de candelabre din aur mai mici şi nenumărate alte

comori. Cruciaţii jefuiau cu acelaşi entuziasm cu care uciseseră, prădând fiecare centimetru de oraş, potrivit unui alt martor ocular, „înşfăcând aur şi argint, cai şi măgari şi tot felul de lucruri de preţ din casele oamenilor“, în timp ce „se bucurau şi plângeau de atâta fericire“[40].

Străzile sufocate de mormane de cadavre au fost inundate de sânge. Evreilor şi musulmanilor, care până în acel moment scăpaseră de masacru, li s-a ordonat să adune cadavrele şi să le ardă, după care au fost spintecaţi ei înşişi cu sânge-rece şi aruncaţi în flăcări.

La 17 iulie, după tot acest măcel în numele lui Hristos, cavalerii epuizaţi, ştergându-şi lacrimile de bucurie, au simţit nevoia unei înălţări spirituale. „După cucerirea cetăţii, era o binecuvântare să-i vezi pe pelerini rugându-se la Sfântul Mormânt, bătând din palme, bucurându-se şi cântând un nou imn închinat Domnului. Sufletele lor preaslăveau numele biruitorului Dumnezeu în rugăciuni mai presus de cuvinte.“[41]

Francii au fost brutali şi cu fraţii lor creştini. Afirmând dominaţia latină asupra sanctuarului creştin al cetăţii, Arnulf, noul patriarh normand al Ierusalimului, i-a expulzat pe preoţii ortodocşi răsăriteni – greci, georgieni, armeni, copţi şi sirieni – din Biserica Sfântului Mormânt. Când aceştia au refuzat să dezvăluie locul unde era ascunsă Adevărata Cruce, au fost supuşi torturii.

Pe lângă toate aceste jafuri, cruciaţii au obţinut beneficii şi de pe urma vânzării ca sclavi a prizonierilor. Cei mai valoroşi au fost răscumpăraţi, iar cei care nu au reuşit să găsească banii necesari pentru eliberare au fost aruncaţi în flăcări. În arşiţa verii, cadavrele se descompuneau rapid, iar duhoarea devenea insuportabilă. „Ce duhoare era pe atunci în cetate, în interior şi în afară, de la trupurile moarte ale sarazinilor care putrezeau acolo“, scria Fulcher de Chartres, la cinci luni după jefuirea Ierusalimului.[42]

Ierusalimul fusese devastat doar în câteva zile, locuitorii săi ucişi fără milă, sanctuarele sale evreieşti şi musulmane distruse, iar comorile furate într-un acces oribil de furie creştină. Pământul pe care cursese lapte şi miere era acum inundat de sânge şi de trupuri umane descompuse. Era nevoie de un nou conducător creştin.

Dat fiind că nu duceau lipsă de candidaţi, s-au iscat noi dispute între conducătorii cruciadei. Când i s-a oferit tronul, Raymond a refuzat,

declarându-se, cu delicateţe, nevrednic de a deveni rege în cetatea lui Hristos. Cast şi necăsătorit, Godfrey, eroul cu părul ciufulit, a fost alegerea perfectă. Refuzând să fie încoronat rege, pe motiv că nu va putea niciodată să poarte o coroană de aur în oraşul în care Hristos purtase o coroană de spini, Godfrey a fost uns ca Ocrotitor al Sfântului Mormânt. Prima lui îndatorire a fost să conducă ce mai rămăsese din trupele cruciaţilor în lupta împotriva trupelor egiptene pe care le-a înfrânt la Aşkelon, punând astfel capăt unei ameninţări imediate. Raymond s-a îndreptat spre Tripoli pentru a crea un nou regat al cruciaţilor, ultimul dintre cele patru state cruciate iniţiale alături de Antiohia, Edessa şi Ierusalim.

Ele au devenit cunoscute drept Outremer – Teritorii de peste Mări –, un conglomerat de teritorii creştine născute într-o mare de sânge evreiesc, creştin şi musulman. Cucerirea Ierusalimului de către forţele creştine, alături de distrugerea virtuoasă a duşmanilor detestabili ai lui Dumnezeu, nu era nimic altceva decât un miracol. Aşa cum strigaseră cu entuziasm cavalerii şi clericii la Clermont în urmă cu cinci ani, *Deus vult*.

Lumea islamică era îngrozită. Într-o poezie scrisă după căderea Ierusalimului, Abu Muzaffar al Abiwardi, un poet irakian de la sfârşitul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XII-lea, vorbea despre ruşinea şi dezonoarea credincioşilor, întrebând cum oare îndrăzneau musulmanii să doarmă liniştiţi după o asemenea jignire profundă. Profetul Mahomed striga din mormânt, îndemnându-i pe credincioşi să pornească un război sfânt:

*Este vremea războiului, iar cel care îl ocoleşte*
*ca să-şi salveze viaţa va strânge din dinţi pocăindu-se.*
*Este vremea războiului, iar sabia necredinciosului se află în mâna sa,*
*gata să fie împlântată din nou în grumazul şi în craniile bărbaţilor.*
*Este vremea războiului, iar cel care zace în mormântul de la Medina pare*
*să-şi ridice glasul şi să strige: „Fii ai lui Hashim!*
*Văd cum poporul meu nu cutează să ridice sabia împotriva duşmanului:*
*văd cum Credinţa se reazămă pe stâlpi firavi.*

*Temându-se de moarte, musulmanii ocolesc focul bătăliei, refuzând să creadă că moartea îi va lovi negreşit.*“[43]

Îngrozit de pierderi şi de masacru, Abu Saad al Harawi, mare *qadi* (judecător) al Damascului, s-a dus în grabă la Bagdad împreună cu un grup de refugiaţi din Ierusalim. După o călătorie chinuitoare de trei săptămâni prin deşert, în arşiţa verii, el a intrat în sala tronului. Şi-a dat jos turbanul de mătase descoperindu-şi chelia arsă de soare. Suferinţa lui s-a transformat imediat în furie când l-a văzut pe tânărul calif abbasid Al Mustazhir tolănit languros pe divanul său, înconjurat de curtezane. Al Harawi şi-a ieşit din fire.

„Cum îndrăzneşti să moţăi la adăpost, ducând o viaţă frivolă ca a unei flori din grădină, în vreme ce fraţii tăi din Siria nu au nici un adăpost în afară de şaua cămilei şi de burţile vulturilor“, a tunat el. „S-a făcut vărsare de sânge! Tinere frumoase au fost pângărite, iar acum trebuie să-şi ascundă cu mâna chipurile gingaşe! Bravii arabi sunt de acord cu aceste insulte, iar vitejii perşi acceptă dezonoarea?“[44]

Refugiaţii înjosiţi din Oraşul Sfânt au povestit lucruri cumplite care i-au impresionat până la lacrimi pe cei prezenţi. Implorând ajutor, ei au vorbit despre cum au fost ucişi şi luaţi ca sclavi bărbaţi, femei şi copii, iar casele musulmanilor au fost jefuite „în acel loc sfânt şi divin“[45]. Mustazhir, care nu avea mult peste douăzeci de ani, nu era pregătit să ofere un răspuns robust în faţa asaltului cruciaţilor asupra inimii lumii musulmane. Avea un suflet blând, fiind pasionat de arhitectură şi de poezia de dragoste, mai curând decât de războiul sfânt şi de gloria marţială. A izbucnit în lacrimi la auzul veştilor îngrozitoare aduse de *qadi*, o reacţie dezavuată de distinsul său vizitator. „Musulmanii nu au fost niciodată atât de umiliţi, niciodată nu au fost pământurile lor devastate cu atâta sălbăticie“, l-a mustrat el pe calif.

Asemenea multor politicieni moderni care încearcă să calmeze o explozie de mânie publică îndreptăţită, Mustazhir a poruncit să se facă o anchetă de către şapte înţelepţi. „Probabil că este inutil să adăugăm că nu s-a aflat nimic în legătură cu acea adunare a înţelepţilor.“[46] Bărbatul a cărui funcţie simbolizase odinioară puterea, gloria şi energia extraordinară a civilizaţiei arabe era o marionetă impotentă şi indolentă.

Nu era prima oară când lumea islamică simţise forţa oţelului creştin. Ea se confruntase cu ofensivele şi invaziile creştine în timpul războaielor bizantine din secolul al IX-lea, însă Prima Cruciadă şi căderea Ierusalimului au fost de o amploare diferită. Cum motivaţia a fost, în primul rând, de natură religioasă a făcut ca pierderea musulmană să fie mai greu de îndurat.

Pentru musulmani, explicaţia cea mai clară a triumfului creştinilor nu era greu de aflat. Ali ibn Tahir al Sulami, predicator sirian din secolul al XII-lea şi autor al *Cărţii Jihadului*, a fost primul autor musulman care a discutat despre cruciade. Conducătorii lumii musulmane, scria el, erau vinovaţi fiindcă îşi abandonaseră responsabilitatea jihadului. Dumnezeu îi pedepsise, lăsându-i vulnerabili în faţa invaziei francilor. „Conducătorii erau în conflict unul cu celălalt... şi astfel francii au cucerit ţinuturile lor.“[47] Era încă o demonstraţie devastatoare a consecinţelor conflictelor interne *(fitna)*, a lipsei de unitate între credincioşi. Sulami îi îndemna pe musulmani să recucerească Ierusalimul, însă îndemnul său a avut drept răspuns o tăcere adâncă.

Poate că, totuşi, cea mai profundă consecinţă a Primei Cruciade, precum şi a celor care au urmat până la sfârşitul secolului al XIII-lea, a fost pecetluirea duşmăniei dintre creştini şi musulmani. Cruciadele au adus creştinătatea într-un conflict deschis cu lumea islamică. Multora, Semiluna şi Crucea le amintesc şi astăzi de un conflict care îşi are rădăcinile în cruciadele de acum o mie de ani. Turcii nu au uitat niciodată actele de canibalism de la Maarra, evreii şi arabii musulmani încă îşi aduc aminte de prădarea Ierusalimului.

„A ajuns să se facă o legătură între creştinism şi invazia occidentală, o confuzie care încă dăinuie“, spune dr. Hazem Nuseibeh, originar din Ierusalim şi fost ministru de externe al Iordaniei. „Noi nu le numim cruciade, ci Harb al Faranja, războaiele francilor. Nu le recunoaştem ca un război între creştinism şi islam. Niciodată – fiindcă noi respectăm creştinismul tot atât de mult ca şi islamul. Însă se face încă această confuzie.“[48]

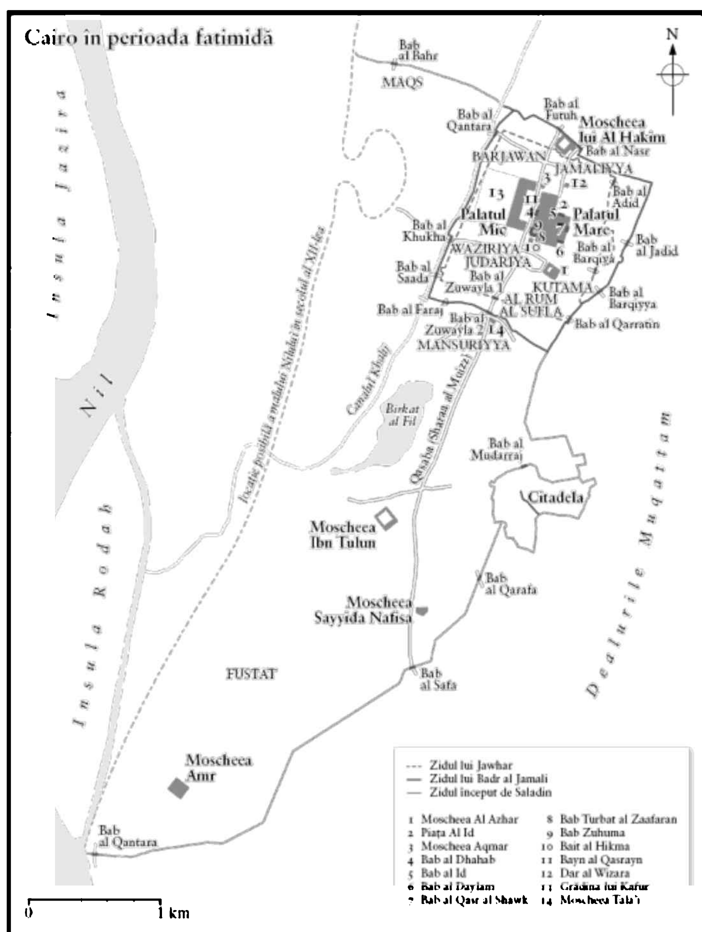
La o mie de ani după cruciade, Ierusalimul rămâne la fel de sacru pentru evrei, creştini şi musulmani. Pentru mulţi israeliţi, Ierusalimul este „capitala nedivizată, eternă a poporului evreu“. Milioane de creştini

vin în continuare în pelerinaj în orașul din Țara Sfântă. Greu de împărțit între cele trei religii, Ierusalimul rămâne cel mai disputat oraș din lume, un câmp de luptă spiritual, un loc al competiției și al cosmopolitismului, al evlaviei și al conflictelor sângeroase. „Reprezintă toată viața mea, toate visurile și aspirațiile mele“, spune Nuseibeh. „Este orașul familiei mele de paisprezece secole, îmi este mai drag decât orice pe lume. Simt o mare durere când mă gândesc la Ierusalim. Este cel mai frumos oraș, chiar dacă este decapitat și devorat sistematic. Este foarte trist. Însă nimic nu este veșnic.“

Născut din speranță, disperare și necesitate, acesta este un sentiment specific musulmanilor din Ierusalimul de astăzi. „Nimeni nu a rezistat aici o veșnicie“, spune Chris Alami, un hotelier palestinian din orașul vechi. „Nici romanii, nici turcii, nici creștinii, nici musulmanii, nici evreii, nici britanicii. Indiferent de cât de puternici au fost, indiferent de cât de măreți au fost, nici unul nu a dăinuit în Ierusalim. În cele din urmă, Ierusalimul a aparținut dintotdeauna doar locuitorilor Ierusalimului.“[49]

Nici dominația francilor asupra Orașului Sfânt nu a durat o veșnicie. Ierusalimul a rămas în mâinile creștinilor mai puțin de un secol după căderea lui tumultuoasă din 1099. Statele cruciate au durat puțin mai mult, însă, odată cu căderea cetății Tripoli în 1289 și a cetății Acra în 1291, mișcarea mesianică s-a prăbușit.

Una dintre consecințele imediate ale Primei Cruciade a fost creșterea însemnătății Ierusalimului pentru musulmani. Era foarte clar că musulmanii nu își îndepliniseră datoria și fuseseră aspru pedepsiți de Dumnezeu. În timp, a devenit la fel de evident și că Ierusalimul trebuia recucerit.




# 6. Cairo – orașul victorios (secolul al XII-lea)

*În vremuri de mult apuse, când furtunile ne amenințau, umblam din loc în loc. Dar, din mila Atotputernicului, am reușit să găsim acum un loc de odihnă în acest oraș.*

Maimonide, *Călăuza rătăciților*

Există un singur loc de unde Cairo poate fi admirat în toată splendoarea

şi diversitatea sa. Pe colina înaltă de 200 de metri Muqattam se află marea Qalaa sau Citadela lui Saladin care domină oraşul de opt secole. Concepută de un kurd irakian, construită de creştini europeni ţinuţi prizonieri, reşedinţă a califilor şi a concubinelor acestora, a sultanilor şi a sclavilor, a războinicilor şi a paşilor, Citadela a devenit unul dintre simbolurile definitorii ale capitalei egiptene. Moscheea cu multe cupole şi cu minarete zvelte construită de paşa Mohammed Ali în secolul al XIX-lea este uşor de recunoscut de departe.

De-a lungul anilor, din acest loc am admirat de nenumărate ori oraşul care îţi cucereşte inima şi te îndeamnă la visare. M-am luptat cu demonii arabei clasice şi ai limbii egiptene vorbite, am luat interviuri multor disidenţi, islamişti, precum şi unui dentist-romancier celebru. M-am întâlnit cu un egiptolog vrednic urmaş al lui Herodot, cu neînduratorul şeic Al Azhar, cu blândul conducător al Bisericii Anglicane, cu o feministă care mi-a povestit despre fete nonconformiste care practicau felaţia pe sub văluri, cu revoluţionari impetuoşi şi cu susţinători ai regimului care au jubilat cu ocazia atacurilor teroriste de la 11 septembrie („V-am avertizat pe voi, occidentalii, în legătură cu islamiştii, dar nu ne-aţi ascultat"), cu languroase dansatoare din buric, precum şi cu un star de cinema homosexual. M-am tocmit pentru nişte fleacuri în bazarul Khan al Khalili, m-am cocoţat pe piramide sub razele lunii, am fumat narghilea *(shisha)* în Heliopolis, am fost urmărit pe străzile înguste de taximetrişti furioşi, am fentat poliţia secretă egipteană şi m-am războit zadarnic cu oficialităţile egiptene în clădirea monumentală Mugamma din piaţa Tahrir, un fel de replică a Castelului lui Kafka, din inima oraşului, pe când mercurul din termometru depăşise 40 de grade Celsius. Timp de 48 de ore am rămas ţintuit la pat cu febră mare, înfăşurat în cearşafuri umede, într-o stare de delir intermitent, în vreme ce în jurul meu din fiecare minaret bubuia simfonia chemării la rugăciune – *Allahu akbar! Allahu akbar!* – care îmi răsuna în urechi.

Am petrecut multe ore fericite în librăriile strâmte din piaţa Talat Harb şi în emblematica Madbouly, înainte să mă retrag pentru un ceai în celebra Café Riche, unde intelectualii din Cairo se adună ca să-şi mai înece amarul în sunetul muzicii unui Farid al Atrash sau Mohammed Abd al Wahab. Ca să descoperi o mulţime de clădiri istorice nu trebuie decât

să străbați bulevardul Sharaa al Muizz, care se întinde pe o distanță de peste o jumătate de kilometru între Bab al Futuh la nord și Bab al Zuwayla, o înșiruire de moschei, madrase, minarete și cupole prăfuite care reprezintă cea mai mare concentrare de comori arhitecturale medievale din lumea islamică. Și ce loc mai potrivit să te rătăcești decât Qarafa al Arafa, Orașul Morților, o necropolă islamică întinsă pe o distanță de opt kilometri la poalele colinelor Muqattam unde sălășluiesc morții și viii laolaltă, de la cavoul imamului Hussain și mausoleul divei Umm Kulthum, regina muzicii arabe, până la cel mai modest și mai umil mormânt de familie?********

Pe când eram un adolescent sărac, jucam table până în zori în cafenele ieftine ca braga, amânând cât de mult întoarcerea la Oxford Pension, acel cuptor mizerabil unde îmi petreceam nopțile luptându-mă cu batalioane de purici, păduchi și gândaci de bucătărie. După ce am devenit puțin mai înstărit, m-am bucurat de răcoarea și de splendoarea palatului Khediv Ismail din secolul al XIX-lea, aflat pe malul fluviului și cunoscut sub denumirea de Marriott. Am făcut incursiuni de-a lungul Nilului în feluci prăpădite și în bărci pline cu prostituate, privind soarele la apus aruncând raze de lumină aurie peste nisipurile din depărtare. Noaptea, fluviul nemuritor și imperturbabil este lucios și negru ca tăciunele, cu mici pete de lumină ici și colo în timp ce se prelinge către deltă. Au fost și zile când m-am cufundat în răcoarea mormântală din Muzeul Egiptean, străbătând nu atât secole, cât milenii întregi.

„Dacă te plictisești de Londra, te plictisești de viață“, spunea Samuel Johnson. Totuși, în comparație cu capitala egipteană, Londra pare aproape anostă. Cairo *este* însăși viața. Este vital și visceral, copleșitor, sufocant, îmbătător, sordid, impunător, însuflețitor și profund deprimant. Îți soarbe toată energia în ambuteiaje în care sunt prinși o mie de șoferi apăsând pe o mie de claxoane. În piețele abundente se înghesuie cumpărători gălăgioși, vânzători extrem de vocali și produse de pe tot globul. Este un amestec de sărăcie, grandoare monumentală, splendoare colonială, urâțenie, kitsch și lucruri ieftine. Orașul miroase a nădușeală, are o viață proprie, te devorează, simți cum ești dus de val și te îneci într-un furnicar care nu pare să dispară niciodată indiferent de oră. Cu o populație de douăzeci și unu de milioane, care crește cu câteva

milioane odată cu fluxul zilnic de navetişti şi de fermieri care îşi aduc ofrandele în pieţe, Cairo este un megalopolis clocotitor şi năucitor. Cu multe secole înainte ca Samuel Johnson să facă afirmaţia de mai sus, pe când Londra era doar o văgăună cutreierată de vikingi, Cairo era buricul pământului. În *O mie şi una de nopţi* Cairo este, alături de Bagdad, locul unde se petrec nenumărate aventuri. De pildă, în povestea doctorului evreu din a douăzeci şi opta noapte, călătorii spun despre Cairo că este cel mai frumos oraş de pe Pământ:

*Cine nu a văzut Cairo nu a văzut lumea.*
*Solul este aur,*
*Nilul este o minunăţie.*
*Femeile sunt precum nimfele cu ochi strălucitori din Paradis;*
*Casele sunt palate; aerul este blând, mai înmiresmat*
*decât parfumul de aloe, care îţi bucură sufletul.*
*Şi cum poate să fie Cairo altfel când este Maica Lumii?*[1]

Pe parcursul acestor vizite, mai devreme sau mai târziu, paşii mi se îndreaptă invariabil spre Citadelă, un punct fix în vârtejul unui oraş care nu încetează să se transforme şi să crească. Această fortăreaţă oferă cea mai spectaculoasă panoramă a oraşului, cuprinzând valea Nilului şi istoria Egiptului de-a lungul câtorva mii de ani. Nu există un loc mai potrivit pentru a te orienta în spaţiu şi în timp. Dincolo de Nilul scânteietor, la 16 kilometri înspre vest şi de-abia perceptibilă prin smog şi printre zgârie-nori, se află Marea Piramidă a lui Kheops de la Gizeh, construită în 2467 î.Hr. şi vizitată de Herodot în secolul al V-lea î.Hr., când era la fel de străveche pentru el pe cât este şi pentru noi astăzi. Înspre sud, înconjurate de curmali, se află ruinele anticului Memfis, iar dincolo de ele se întinde Sahara, deşertul care a înghiţit armatele cotropitoare ale lui Cambyses în urmă cu 2 500 de ani şi care se prelungeşte până la Atlantic, 4 800 de kilometri mai departe.

Nenumăraţi faraoni de-a lungul secolelor au mers în procesiune dinspre Heliopolis, Oraşul Soarelui, la nord, către Memfis, la sud, acesta rămânând până azi principalul drum care străbate oraşul. În apropierea citadelei porneşte labirintul din epoca medievală, încadrat de silueta masivă a moscheii şi madrasei sultanului Hasan cu cvartetul său de

minarete, iar, puţin mai spre stânga, se află moscheea Ibn Tulun din secolul al IX-lea, cu minaretul său care domină o curte interioară imensă. Fiecare cornişă este surprinzător de pustie pentru unul dintre cele mai mari şi mai dens populate oraşe. Această câmpie pe care se văd urme de la excavarea vilelor şi a apeductelor, cu fragmente rămase de la cuptoare de ars ceramică de mult abandonate, este tot ce a mai rămas din Misr al Fustat, Oraşul Corturilor, întemeiat de generalul arab victorios Amr ibn al As după ce i-a înfrânt pe bizantini în 641. Aici, pe ruinele oraşului-garnizoană a Babilonului din epoca romană, iar apoi bizantină, a început povestea epocii islamice a oraşului Cairo.

După un secol de la cucerirea arabă a Egiptului, Fustat devenise un mare oraş. Lucrarea geografică persană din secolul al X-lea *Hudud al Alam (Hotarele lumii)* îl descria drept cel mai bogat oraş din lume. Călătorul şi geograful irakian Ibn Hawqal, care l-a vizitat de două ori în secolul al X-lea, îi admira marile pieţe şi centrele comerciale, grădinile înfloritoare şi parcurile pline de verdeaţă. Oraşul a primit elogii şi din partea vechiului nostru prieten Muqaddasi, geograf arab din aceeaşi perioadă, care compara cu lăcustele populaţia în continuă creştere. Fustat este acum ceea ce fusese Bagdadul odinioară, scria el. „Nu cunosc un alt oraş pe tot cuprinsul islamului care să fie mai impresionant... Al Fustat a eclipsat Bagdadul. Este gloria islamului şi centrul comercial al universului. Mai strălucitor decât Bagdadul, este... inima Orientului.“ Muqaddasi a surprins acest sentiment de superioritate urbană, o trăsătură care se reflectă şi astăzi în ostentaţia exuberantă a oraşului:

> Într-o zi, pe când mă plimbam pe malurile oraşului [Fustat] şi admiram mulţimea de corăbii ancorate sau care tocmai plecau în larg, un bărbat mi-a spus: „Să ştiţi, domnule, că navele ancorate în acest port împreună cu cele care au plecat de aici către alte oraşe şi aşezări sunt atât de numeroase încât, dacă ar călători în oraşul dumneavoastră de baştină, ar putea să transporte toată populaţia, toate uneltele, toate pietrele, toate bârnele, cu alte cuvinte, ar putea să ducă un întreg oraş“.[2]

La Fustat, în acelaşi cartier, au luat naştere o succesiune de suburbii regale şi militare separate, de la Al Askar (Cantonamentul) în 751 la Al Qatai (Garnizoanele) în anii 860. De-a lungul secolelor, fiecare va fi

eclipsată de oraşul regal Al Qahira, întemeiat la trei kilometri distanţă de Fustat în 969 de generalul Jawhar al califului fatimid Muizz li Din Allah pentru a celebra campania victorioasă în Egipt. El a ales un loc puţin mai la nord de moscheea Ibn Tulun, la est înălţându-se colinele Muqattam, iar la vest fiind canalul Khalij, un fost proiect al faraonilor reconstruit de Traian pentru a lega Nilul de Marea Roşie şi de oraşele sfinte din Arabia. Acesta avea să fie noul oraş regal, unde au locuit atât militarii *(rijal al sayf)*, cât şi administratorii *(rijal al qalam)*.[3] Năvălind de pe teritoriul actual al Tunisiei în fruntea unei armate de 100 000 de soldaţi, Jawhar a făcut senzaţie când a ajuns în Egipt. Ducea cu el 1 200 de lăzi pline cu bani. Nenumărate cămile cărau în spinare pietre de moară din aur. S-a citit o proclamaţie în care se promitea libertatea religiei pentru toţi egiptenii, fie ei musulmani sunniţi, creştini sau evrei. Astfel începeau două secole de toleranţă fatimidă.

Al Qahira înseamnă victorios – de unde europenii au derivat Cahere, Caire şi Cairo. Există mai multe legende cu privire la întemeierea oraşului. Potrivit unei versiuni, numele provine de la planeta Marte, Al Qahir, care se afla la răsărit când s-a pus piatra de temelie – astrologii de la curtea regală consideraseră că acesta era momentul cel mai prielnic. Potrivit unei alte versiuni, Muizz li Din Allah îi ordonase lui Jawhar să construiască un oraş, Al Qahira, care să domine lumea. Extrem de importantă pentru capitala egipteană şi pentru lumea musulmană până azi au fost întemeierea complexului Al Azhar, Strălucitorul, în anul 972, un centru propagandistic pentru promovarea minorităţii şiite, precum şi construirea primei moschei şi a primului colegiu teologic din Cairo fatimid.

Muizz, cel de-al patrulea calif fatimid, îi succedase tatălui său Al Mansur în 953. Avea puţin peste douăzeci de ani şi stăpânea teritoriile care formează astăzi Marocul, Algeria şi Tunisia. După ce i-a înfrânt pe Abbasizii care conduseseră Egiptul, dar care nu au opus prea multă rezistenţă, şi după ce a mutat aici capitala imperială, Muizz era hotărât să-şi facă o intrare triumfală.******** În 972 sau 973, aflat în fruntea unei procesiuni cu elefanţi care purtau trei sicrie conţinând rămăşiţele predecesorilor săi, Muizz s-a dat jos de pe cal, a condus rugăciunile care marcau sfârşitul Ramadanului la sărbătoarea Eid al Fitr şi a rostit predica

de vineri, după care s-a reluat procesiunea către palat, unde Muizz s-a aşezat pe un tron de aur şi a preluat controlul asupra oraşului. Oficial, Fatimizii susţineau că sunt descendenţi ai profetului Mahomed prin fiica sa Fatima – de unde şi numele lor – şi prin califul Ali. Puterea şiită fatimidă reprezenta aşadar o ruptură decisivă şi foarte controversată de conducerea ortodoxă sunnită a Abbasizilor. Neoficial, legitimitatea lor era legată de putere şi de bani. Când a fost nevoit să-şi justifice pretenţia la titlul de calif, Muizz şi-a scos sabia din teacă şi a spus: „Iată descendenţa mea". Apoi a pus mâna pe o pungă de bani, a azvârlit câteva monede de aur şi a declarat: „Iar aceasta este dovada".[4]

Înscăunarea lui Muizz a fost un eveniment cu un ecou puternic şi de lungă durată în Orientul Mijlociu. Pentru prima dată după un mileniu, Egiptul era din nou un stat suveran. Din acest moment până la cucerirea otomană, cinci secole şi jumătate mai târziu, Egiptul avea să se afle în fruntea lumii islamice, iar capitala sa Fustat-Cairo se va afla în plină expansiune. De-a lungul timpului, Imperiul Fatimid va domina Africa de Nord, va cuprinde oraşele sfinte Mecca, Medina şi Ierusalim şi se va întinde în răsărit până la fluviul Tigru din Irak, în vest până la ţărmul Siciliei, în sud până în Yemen, iar în nord până la Munţii Taurus din sudul Turciei.

Muizz (domnie 953–975) a avut o strategie clară de reformă administrativă, toleranţă religioasă şi relansare economică prin comerţ, o direcţie continuată de fiul său Aziz (domnie 975–996), al cărui nume era pomenit la rugăciunile de vineri în multe ţări din lumea musulmană de la Marea Roşie până la Oceanul Atlantic.******** Aziz era atât de sigur de victoria sa asupra califului abbasid din Bagdad încât a cheltuit două milioane de dinari pentru un palat poleit cu aur unde urma să fie găzduit prizonierul său irakian. Însă nu s-a întâmplat asta. Am menţionat persecuţiile dure la care califul Hakim (domnie 996–1021) i-a supus pe evrei şi pe creştini, precum şi pe musulmani. Califatul său s-a dovedit o excepţie de la regula fatimidă a toleranţei şi a pluralismului. Execuţiile arbitrare – sclavi, curteni, concubine, evrei, creştini, musulmani, practic oricine nu era pe placul califului – au devenit un lucru obişnuit. În 1017, îmboldit de câţiva dintre susţinătorii săi entuziaşti, Hakim s-a proclamat întrupare a divinităţii, un gest care va avea consecinţe durabile până azi

prin naşterea unui nou cult.******** De atunci înainte, califul fatimid avea să fie atât conducătorul imperiului, cât şi imamul ismailit, conducătorul lumesc şi spiritual al credincioşilor.********

O rază de lumină pentru Cairo în mijlocul întunericului califatului său a fost întemeierea, în anul 1005, a Casei Înţelepciunii, Dar al Hikma, o replică egipteană a instituţiei cu acelaşi nume din Bagdad. Ea a devenit rapid un important centru pentru studierea astronomiei, medicinei şi religiei. Al Musabbihi, cronicarul curţii şi prieten al califului Hakim, relata că aici ţineau prelegeri specialişti în Coran, jurişti, astronomi, lingvişti, matematicieni, logicieni, filologi şi medici, mulţi fiind angajaţi de calif şi primind onorarii regeşti. În Dar al Hikma aveau acces oameni din toate clasele sociale. Atât cărturari profesionişti, cât şi şoareci de bibliotecă amatori aveau dreptul să citească şi să copieze cărţile, să folosească gratuit cerneala, tocurile de scris, hârtia şi călimările. Având aproape 100 000 de „manuscrise din toate domeniile ştiinţei şi culturii“, era, potrivit istoricului Ibn Abi Tayyi, o „minune a lumii“.[5] Cea mai mare realizare a institutului a fost un nou *zij*, un set de tabele astronomice conceput de Ahmed ibn Yunus al Hakimi, o îmbunătăţire substanţială faţă de cele realizate în secolul al IX-lea în timpul domniei califului Mamun la Bagdad. Cel mai renumit cărturar era Ibn Haytham, părintele opticii şi fizician teoretician deschizător de drumuri, cunoscut de europenii medievali ca Alhazen. Un alt om de ştiinţă remarcabil a fost oftalmologul Ammar ibn Ali, care a creat un tratament inovator pentru cataractă. După un secol de la înfiinţarea acestui centru intelectual înfloritor, califul Al Amir (domnie 1101–1130) a creat Dar al Ilm, Casa Cunoaşterii, în apropierea Palatului de Vest.

La fel cum oferise o prezentare de nepreţuit a Ierusalimului în urma vizitei sale din 1047, un an mai târziu, poetul, filosoful şi călătorul persan Nasir-i-Khusraw ne-a lăsat un portret impresionant al oraşului Cairo. El ne-a descris în detaliu Piaţa Felinarelor, Suq al Qanadil, şi produsele care se vindeau aici. Această piaţă era unică, scria el, plină cu produsele cele mai rare şi mai de preţ aduse din toată lumea. Aici se vindeau casete din carapace de ţestoasă, mânere pentru piepteni şi cuţite, cristale de cuarţ şlefuite artistic de meşteri pricepuţi, colţi imenşi de elefant din Zanzibar, piei de bivol din Abisinia care urmau să fie transformate în papuci

magnifici, vase de cupru din Damasc care străluceau atât de puternic încât puteai să juri că erau din aur. Khusraw a enumerat produsele pe care le-a găsit în piaţă într-o zi de decembrie: trandafiri, crini, portocale, lămâi, struguri, mere, curmale, trestie de zahăr, tărtăcuţe, usturoi, ceapă, morcovi şi multe alte fructe, flori şi legume. A fost în special impresionat de ceramica extrem de delicată, „atât de fină şi de diafană încât puteai să priveşti prin pereţii unui vas şi să-ţi vezi mâna pe partea exterioară"[6].

Potrivit lui Khusraw, la mai puţin de un secol de la întemeierea sa, „Cairo era un oraş măreţ cu care puţine oraşe se puteau compara"[7]. Erau opt moschei impunătoare în Cairo şi acelaşi număr în Fustat. Khusraw estima că sultanul deţinea 20 000 de prăvălii în Cairo şi acelaşi număr de case în Fustat. Cât despre palatul califului, acesta se lăuda cu o suită formată din 30 000 de persoane, inclusiv 12 000 de servitori şi 1 000 de străjeri pedeştri şi călări. Una dintre imaginile remarcabile descrise de Khusraw este clădirea cu şapte (până la paisprezece) etaje din Fustat, precursoare a zgârie-norilor care vor apărea aici 1 000 de ani mai târziu. El povesteşte cum un locatar al clădirii îşi plantase o grădină pe terasa de la etajul al şaptelea şi îşi instalase o roată de irigaţie acţionată de un bou, care aducea apa de la nivelul solului pentru a-i uda portocalii, bananierii şi ceilalţi pomi fructiferi. Relatarea lui Khusraw nu este o născocire. Este confirmată de Ibn Hawqal şi de Muqaddasi, care vorbesc amândoi despre clădiri înalte cu şapte etaje. Cairo din epoca Fatimizilor era o minune urbană, iar cu timpul a devenit cel mai impunător oraş din lumea islamică. Era un triumf al inovaţiei arhitecturale şi al verticalităţii ameţitoare în care clădirile înalte erau un lucru absolut firesc, cu aproape 1 000 de ani înainte să apară zgârie-norii în Manhattan.

Două palate opulente se aflau chiar în centrul capitalei imperiale. Marele Palat de Est era un complex de clădiri extins de conducători succesivi. Palatul se întindea pe nouă hectare şi avea proporţii imperiale – nouă porţi, 4 000 de camere şi o faţadă vestică lungă de 345 de metri. Grădinile palatului erau pline cu păsări rare şi animale exotice. Zilnic, paisprezece cămile aduceau zăpadă de pe Muntele Sinai în bucătăriile regale unde 50 de bucătari pregăteau delicatesele preferate ale califului. Vizavi de Palatul de Est se afla Palatul de Vest, care era puţin mai mic, conceput pentru a adăposti Bayn al Qasrayn, care se traduce

prin Între Palate, o esplanadă imensă care măsura 255 de metri lungime şi 105 de metri lăţime, piesa centrală a ceremonialului Fatimizilor, suficient de mare cât să încapă aici 10 000 de ostaşi de cavalerie. Drumul care străbătea oraşul de la nord la sud era Qasaba – astăzi Sharaa al Muizz – care ajungea la Bayn al Qasrayn, făcând legătura în partea de sud între Bab al Futuh şi Bab al Zuwayla. Al Azhar (Strălucitorul) se afla la sud-est de Dar al Hikma şi puţin mai la sud de Palatul de Est.

Ce se afla în spatele acestei prosperităţi dobândite într-un timp atât de scurt? Comerţul. De-a lungul celor două secole de domnie a Fatimizilor, între anii 969 şi 1171, Fustat şi Cairo au devenit marele antrepozit al Occidentului şi un jucător important în comerţul dintre Mediterana şi India. În lucrarea sa despre Cairo, Max Rodenbeck notează cum, prin această legătură comercială dintre continente, anumiţi termeni comerciali arabi au pătruns constant în limba engleză:

> Finetul *(fustian)*, ţesătura pufoasă din bumbac *(cotton)* – de la cuvântul arab *qutn* – şi pânza de in se fabricau în Fustat. Ripsul *(dimity)* se producea la Damietta, damascul *(damask)* la Damasc, tifonul *(gauze)* la Gaza, muselina *(muslin)* la Mosul, iar mătasea marmorată în cartierul Atabi din Bagdad. De pe aceste meleaguri avem *mohairul* moale şi *şifonul* delicat, *camizolul*, eşarfele, paietele, saltelele şi sofalele. O corabie care ridica ancora din Fustat putea să transporte urcioare cu *camfor*, cu *sirop* sau cu şerbet; *zahăr*, bomboane şi mirodenii precum chinovarul, chimenul, chimionul şi seminţele de *susan*, suficiente cât să umple un *magazin* întreg sau un *arsenal*, iar toate acestea la un *tarif* piperat. Comandantul de navă putea să fie un *amiral* de mare *calibru*. După ce citea un *almanah* şi se delecta cu un parfum de trandafiri sau de *iasomie* dintr-o *carafă*, când soarele ajungea la *zenit*, se răsfăţa cu un *masaj* lângă catarg, ascultând cântecul suav al unei *lăute*.[8]*********

La Cairo venea lumea întreagă – produsele şi oamenii ei. Probabil cea mai fascinantă sursă bibliografică pentru această perioadă este colecţia de documente Geniza a comunităţii evreieşti din Fustat descoperite în depozitul *(geniza)* sinagogii Ben Ezra, unde, timp de aproape 1 000 de ani, evreii au păstrat toate manuscrisele care conţineau numele lui Dumnezeu. Există peste un sfert de milion de asemenea documente, iar

193 000 dintre acestea au fost duse la Cambridge de savantul Solomon Schechter după ce le cercetase în Egipt între anii 1896 şi 1897. Majoritatea sunt din perioada dintre începutul secolului al XI-lea şi ultimii ani ai secolului al XII-lea şi oferă o imagine extraordinar de profundă asupra lumii medievale a evreilor din zona Mediteranei. Pe lângă texte religioase (biblii, cărţi de rugăciune) sau texte juridice, există şi contracte de căsătorie şi acte de divorţ, tratate de filosofie sufită şi şiită, fabule arabe, cărţi de medicină şi o mulţime de documente din viaţa cotidiană.[9] Abundă vinietele colorate şi anecdotele, de pildă o scrisoare din secolul al XII-lea adresată de un profesor tatălui unui elev, în care îl informează că, deşi fiul său conştiincios şi-a dat toată silinţa la ore, din păcate colegii băiatului i-au distrus tăbliţa de scris din lemn.[10] De asemenea, documentele Geniza ne dezvăluie faptul că evreii, creştinii şi musulmanii locuiau laolaltă în Fustat, nu în enclave sau în ghetouri.

Contractele comerciale, scrisorile, listele de cumpărături, informaţiile legate de taxele vamale dovedesc dinamismul şi caracterul cosmopolit al acestei epoci. Fustat avea legături cu Africa şi cu Europa, cu Al Andalus, cu Samarkand şi cu Ceylon. Documentele ilustrează că în pieţe se vindeau turbane de mătase din Spania, sclave din Abisinia şi din Europa, ţesături de in din Egipt, brânză din Ierusalim şi Baalbek, saltele din Yemen, pene şi piele de struţ din Abisinia, covoare din Armenia, porţelan şi mătase din China, săpun, şofran, clei şi răşină din Tunisia, săbii de oţel din Damasc, brocart şi tapiserie din Tabaristan, perle din Marea Arabiei, chihlimbar din Marea Baltică, mobilă din lemn de tec din India, cupru din Mosul. Într-un inventar al comorilor califilor Fatimizi, istoricul egiptean din secolul al XIV-lea Maqrizi enumera bijuterii, vaze de cristal, pocale de chihlimbar, oglinzi de oţel, vase de aur, călimări din fildeş, flacoane cu mosc, săbii şi pumnale încrustate cu diamante, precum şi ţesături brodate. Potrivit dregătorului Ibn al Sayrafi, în 991, la moartea sa, vizirul Ibn Killis, un evreu convertit originar din Irak, lăsase moştenire pânzeturi şi ţesături în valoare de 500 000 de dinari.[11]

*

Sunt legendare plângerile legate de ineficienţa guvernanţilor. „Dumnezeule“, îmi spune vechiul meu prieten Essam, inginer de

profesie, „Tot ce este rău în Egipt se află în clădirea *aceea*“. Se referă la Mugamma, centrul nervos al unui „sistem de tortură birocratică“ care îi chinuie pe egipteni de decenii.[12] Însă nu a fost întotdeauna așa.

Sub conducerea Fatimizilor, măreția imperială, care avea la bază un sistem administrativ și fiscal foarte eficient, era la ordinea zilei. Despre califul Aziz (domnie 975–996) se spune că a strâns în trei zile suma de 220 000 de dinari, echivalentul unei tone de aur rafinat. Comerțul nu depindea de relațiile politice și diplomatice armonioase din regiune, relații care erau pe vremea aceea la fel de alunecoase pe cât sunt și azi. Întrucât Egiptul Fatimizilor era un stat șiit heterodox într-o lume sunnită aproape exclusiv ortodoxă, aceste relații erau inevitabil fluctuante. Totuși, chiar și când Tunisia sunnită și Egiptul Fatimizilor se aflau în stare de război, negustorii aveau deplină libertate de mișcare.

Poate că musulmanii medievali disprețuiau comportamentul barbar al necredincioșilor europeni, însă nu refuzau să facă afaceri cu ei. Din 996, republica maritimă din Amalfi a menținut o reprezentanță permanentă în Fustat, în vreme ce negustorilor inveterați, precum genovezii și venețienii, li s-a acordat dreptul de a face negoț în Egipt. În 1143 s-a semnat un acord comercial cu Roger al II-lea al Siciliei. Cam în aceeași perioadă, negustorilor din Pisa li s-a permis să folosească un caravanserai. Dinarii de aur fabricați la Cairo au devenit o monedă internațională standard și și-au păstrat valoarea în Orientul Mijlociu, în Europa și în Africa timp de două secole.

În timp ce comerțul era sângele care curgea prin venele orașului în epoca Fatimizilor, toleranța era inima care bătea. Comerțul și toleranța erau cele două fețe ale monedei. O epigramă sarcastică din epoca lui Aziz îi îndemna pe credincioși să „devină creștini, căci creștinismul este adevărata religie, după cum este limpede în ziua de azi. Trebuie să aveți încredere în trei persoane și să le considerați pe toate celelalte nefolositoare: vizirul Yakub este Tatăl, Aziz este Fiul, iar Fadl este Sfântul Duh“[13]. Pe când domnia lui Mustansir (1035–1094), cel mai longeviv conducător musulman al Egiptului, se afla la apogeu, evreii și creștinii au fost promovați constant în cele mai înalte funcții, așa încât resentimentele musulmanilor au răbufnit uneori în literatură. Poetul Rida ibn Thawb a scris următoarele versuri satirice:

*Astăzi evreii și-au împlinit visul*
*Sunt bogați; ne domină...*
*Oh, egipteni, iată sfatul meu pentru voi*
*Preschimbați-vă în iudei, căci raiul a devenit evreu!*[14]

Badr al Jamali, un creştin armean, a slujit ca vizir între anii 1073 şi 1094, timp în care a promovat creştini în funcţii importante. Comunitatea armenilor a ajuns foarte respectată de generaţii întregi de califi. Califul Hafiz (domnie 1130–1149) primea lecţii de istorie de la patriarhul armean de două ori pe săptămână, iar câţiva dintre succesorii săi se retrăgeau cu plăcere în grădinile liniştite ale mănăstirilor copte, unde erau bine trataţi de călugării ospitalieri. Drept urmare, bisericile şi mănăstirile primeau donaţii regale generoase.

Întrucât, în această regiune, erau o minoritate ismailită şiită într-o majoritate sunnită, Fatimizii erau foarte sensibili la pericolele persecuţiilor religioase. În 1136, califul Hafiz a emis un decret care exprimă spiritul de toleranță și de respect față de alte credințe al Fatimizilor. Totodată, acest decret este surprinzător pentru cititorul contemporan, întrucât este extraordinar de progresist pentru acea epocă:

> Credem că trebuie să răspândim cât mai mult mantia dreptăţii şi a bunăvoinţei şi să îmbrăţişăm diferitele comunităţi religioase cu milă şi compasiune. Măsurile pentru îmbunătăţirea condiţiilor trebuie să-i includă atât pe musulmani, cât şi pe nemusulmani, cărora trebuie să li se ofere tot ce doresc în vederea păcii şi siguranţei.[15]

Toleranţa şi deschiderea au reprezentat însăşi temelia succesului politic şi economic răsunător al oraşului în epoca Fatimizilor, permiţând libera circulaţie a mărfurilor şi a ideilor de-a lungul şi de-a latul imperiului.

Documentele Geniza au oferit dovezi literare ale spiritului cosmopolit al oraşului. Arhitectura a oferit mai multe dovezi monumentale. La sfârşitul secolului al X-lea a apărut un nou stil născut din pretenţiile imperiale ale noii dinastii. Promovarea de la statutul de plătitor de tribut, în timpul Califatului Abbasid de la Bagdad, la statutul de califat rival cu propria capitală trebuia să fie reflectată într-o manieră la fel de

măreaţă. Fatimizii au ales să facă acest lucru prin împletirea originală a celor mai frumoase forme şi stiluri din Iran şi Irak, din Bizanţ şi din Siria, îndepărtându-se de exemplele mai austere din trecut. Influenţa iraniană şi-a făcut simţită prezenţa în domuri şi cupole, iar cea siriană în folosirea pietrei pentru porţi şi minarete. Stilurile decorative bizantine, asimilate de Omeiazii din Damasc şi din Córdoba, erau vizibile în modelele în formă de cochilie care împodobesc firidele. Faţadele moscheilor din Cairoul fatimid erau aliniate cu străzile, de pildă cum se vede pentru prima oară în bogat ornamentata moschee Aqmar. Stilul minaretelor s-a schimbat radical, transformându-se în stilul *mabkhara* sau stilul „cădelniţă“, termen inventat de orientalistul Sir Richard Burton după ce a aflat despre obiceiul califului Hakim de a arde tămâie în minarete pentru a parfuma moscheile. Motive geometrice şi florale complexe şi arabescuri au început să apară pe monumentele publice din piatră, din stuc şi din lemn, mai bogate şi mai elaborate decât văzuse vreodată lumea islamică.

În încercarea de a împăca arhitectural majoritatea sunnită cu minoritatea şiită, Fatimizii au construit sanctuare *mashhad* închinate sfinţilor veneraţi de ambele tradiţii, de pildă cele închinate lui Sayyida Nafisa, lui Sayyida Ruqaya, lui Sayyida Zaynab şi imamului al Hussain, al cărui cap retezat a fost adus de la Aşkelon la Cairo în 1153, unde se află şi azi, în moscheea Al Hussain de lângă Khan al Khalili. Deşi capodoperele arhitecturii fatimide – palatele regale – au dispărut de multă vreme, urme ale stilului imperial s-au păstrat în câteva moschei, de pildă Hakim, Aqmar şi Salih Talaai, precum şi pe cele trei porţi fatimide masive, construite între 1087 şi 1092, care au supravieţuit: Bab al Nasr, Poarta Victoriei, cu turnurile sale dreptunghiulare, Bab al Futuh, Poarta Cuceririi, de unde apărătorii aruncau pietre, grenade sau ulei încins peste capetele atacatorilor, şi incomparabila Bab al Zuwayla, care seamănă cu o fortăreaţă, cu turnurile sale gemene şi meterezele pe care erau expuse capetele retezate până în secolul al XIX-lea, şi care încă oferă una dintre cele mai spectaculoase panorame ale vechiului Cairo.[16] Arhitectura defensivă a oraşului a fost îmbunătăţită considerabil în epoca vizirului armean Badr al Jamali, zidurile imense şi porţile fortificate construite de acesta alcătuind un al doilea strat protector, iar stilul arhitectural reflectând gusturile şi convenţiile arhitecţilor şi ale

constructorilor armeni şi sirieni care au lucrat la acest proiect. Folosirea pietrei, atât de rară la Bagdad, s-a dovedit o inovaţie arhitecturală trainică pentru capitala egipteană.

Secolul al XI-lea s-a încheiat cu noi turbulenţe în centrul Imperiului Fatimid. Accentuată de secetă şi de foametea inevitabilă care a urmat, *Al shidda al uzma*, Marea Calamitate, cunoscută şi sub numele de Criza Mustansir dintre anii 1065 şi 1072, a îngenuncheat Egiptul, care, aşa cum scrisese istoricul antic grec Herodot, era „darul Nilului". Fluviul era pe cât de generos, pe atât de capricios, aducând belşug într-un an, suferinţă şi moarte în altul. Încă din vremea faraonilor, autorităţile au monitorizat nivelul apelor fluviului. Un nilometru sofisticat, care încă funcţionează la capătul sudic al insulei Roda, a fost construit după cucerirea musulmană. Nivelul optim pe timpul verii era de 16 coţi (un cot avea aproximativ 50 de centimetri), ceea ce echivala cu un nivel rezonabil al producţiei agricole, al veniturilor din încasări fiscale şi al preţurilor la alimente. Dacă nivelul apei scădea sub 16 coţi, atunci exista pericolul secetei şi al foametei, însoţite adesea de ciumă, dezordine şi fărădelegi. Dacă nivelul apei creştea, acest lucru echivala cu inundaţii devastatoare. Potrivit istoricului Masudi, egiptenii denumeau nivelurile care marcau 13 şi 14 coţi Munkar şi Nakir, îngerii morţii. Foametea s-a instalat în anul 1065, iar preţurile la alimentele de bază au explodat, aducându-i pe săracii înfometaţi în situaţia de a mânca măgari, cai, câini şi pisici. „Au mâncat câini şi pisici în număr atât de mare încât câinii au devenit o raritate", scria Maqrizi. „Condiţiile s-au înrăutăţit, aşa încât oamenii ajunseseră să se mănânce unii pe alţii." Potrivit unor relatări, de pe terasele aflate la etajele superioare ale clădirilor, bărbaţii „pescuiau" carne de om, folosind cârlige legate de frânghii pentru a-i prinde în laţ pe trecătorii neatenţi.

Mustansir a fost ruinat, fiind nevoit să-şi vândă comorile una câte una, până când tronul lui a ajuns un preş zdrenţuros aşezat direct pe podea, iar el a ajuns să trăiască din mila familiei unui cărturar, o pierdere atât de ruşinoasă a prestigiului încât femeile din suita regală l-au părăsit, lăsându-l doar în compania a trei sclave. În grajdurile imperiale care adăpostiseră odinioară 10 000 de cai magnifici se aflau acum doar trei cai în stare jalnică. Instabilitatea politică era în floare. Între anii 1062 şi 1066

s-au perindat douăzeci şi doi de viziri. Au emigrat foarte mulţi evrei, iar donaţiile pentru fundaţiile religioase au încetat. Casele din Fustat au fost abandonate. Soldaţii şi dregătorii care nu îşi mai primiseră lefurile au jefuit palatele califului, vistieriile şi bibliotecile. Din Dar al Hikma au fost furate „nenumărate cărţi incredibil de frumoase". Sclavele şi servitoarele au rupt copertele volumelor mai puţin valoroase ca să-şi facă sandale, sfâşiind şi aruncând în foc paginile cărţilor. Soldaţii turci au furat 18 000 de lucrări ştiinţifice, precum şi 2 400 de manuscrise ale Coranului, poleite cu aur şi argint. Într-o singură zi, 25 de cămile încărcate cu cărţi s-au târât de la palatul califului până la casa vizirului Abu al Faraj, de unde, mai târziu, cărţile aveau să fie furate din nou. Un general a cumpărat smaralde care valorau 300 000 de dinari cu doar 500 de dinari.[17]

Dacă imaginea oraşului Cairo era deprimantă, nici imaginea de ansamblu a imperiului nu era mai încurajatoare. Imperiul Fatimid se destrăma. Teritoriile berbere s-au eliberat de sub dominaţia Fatimizilor la mijlocul secolului al XI-lea. Apoi, în 1076, statul fatimid a pierdut Siria, o pierdere grea, care a însemnat o reducere masivă a veniturilor – între 1,5 şi 2,6 milioane de dinari. Pierderea acestui teritoriu a lăsat Egiptul expus pe flancul răsăritean, o ameninţare care s-a materializat prin năvălirea cruciaţilor în Ţara Sfântă şi prădarea Ierusalimului în 1099.

Excepţionali în atât de multe privinţe, Fatimizii nu au fost imuni în faţa vicisitudinilor istoriei. Într-un proces care a fost înţeles de marele istoric arab din secolul al XIV-lea Ibn Khaldun, expert în ascensiunea şi prăbuşirea imperiilor, ridicarea fulminantă a dinastiei egiptene a Fatimizilor, continuatoare a spiritului energic al înaintaşilor – Omeiazii din Damasc şi Abbasizii din Bagdad – a fost urmată de declinul inexorabil. Dintre cei opt califi care i-au succedat lui Hakim după 1021, cei mai mulţi au urcat pe tron pe când erau copii, fiind vulnerabili în faţa ambiţiilor vizirilor, care se luptau pentru influenţă cu grupurile rivale formate din generali egipteni, berberi, turci şi sudanezi. Din 1135, sunniţii care se opuneau Fatimizilor consideraţi eretici au devenit atât de încrezători încât au început să apară noi madrase care promovau islamul ortodox. Pericolul extern a căpătat o formă tot mai ameninţătoare de la mijlocul secolului al XII-lea. În 1149 trupele creştine au jefuit porturile Alexandria şi Damietta. Cinci ani mai târziu, conducătorul turc Nur al Din, Lumina

Credinţei, a preluat puterea în Damasc, privind cu interes şi înspre Cairo. Apoi, în 1167, anul în care Frederic I Barbarossa, împărat al Sfântului Imperiu Roman, a înfrânt trupele papei Alexandru al III-lea în bătălia de la Monte Porzio, a apărut un pericol clar la porţile oraşului Cairo.

Într-o frumoasă dimineaţă de primăvară a acelui an, doi cavaleri creştini, Sir Hugh de Caesarea, din Ordinul Cavalerilor Ospitalieri, şi Sir Geoffrey Fulcher, din Ordinul Cavalerilor Templieri, emisari ai regelui Amalric din Ierusalim, au ajuns la Cairo într-o misiune oficială. Datoria lor era să încheie o înţelegere care avea să aducă mândrie şi onoare francilor şi umilire Egiptului fatimid. Profitând de vulnerabilitatea Egiptului pe flancul răsăritean, o armată creştină pornise din Palestina, iar acum se afla la porţile oraşului şi îşi susţinea cauza.

Sosirea creştinilor fusese precedată de trădări la cel mai înalt nivel la curtea Fatimizilor. În 1163, vizirul Shawar a fost înlăturat din funcţie, iar drept răspuns el s-a adresat puternicului conducător al Siriei, Nur al Din, căruia i-a oferit o treime din veniturile fiscale egiptene în schimbul reinstalării lui în funcţie. Imediat ce a fost repus în funcţie de o armată condusă de generalul kurd Shirkuh, vizirul Shawar, un personaj profund duplicitar, a uitat de promisiunea făcută lui Nur al Din şi a cerut ajutorul regelui Amalric împotriva sirienilor. Şiretlicul a funcţionat pe termen scurt, însă în 1167 Shirkuh s-a întors din Siria după ce califul Adid (domnie 1160–1171) solicitase sprijin extern împotriva cruciaţilor, care se îndreptau spre Cairo. De data aceasta, Shirkuh şi-a adus aici şi nepotul, pe tânărul Saladin – sau Salah al Din al Ayyubi, Dreptatea Credinţei. Shawar a cerut din nou ajutorul francilor. Misiunea diplomatică a fost trimisă la Cairo.

Unii oameni au norocul să se afle la locul potrivit în momentul potrivit. Wilhelm, arhiepiscop al Tirului, a fost un astfel de om. Acestui prelat şi diplomat medieval îi datorăm lucrarea *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum (Istoria faptelor de dincolo de mare)*, care conţine o mărturie extraordinară în legătură cu misiunea diplomatică trimisă la curtea califului egiptean. Citind-o astăzi, este imposibil să nu observăm şocul şi uimirea cavalerilor europeni în faţa extravaganţei de la curtea Fatimizilor. Escortaţi de un detaşament de infanterie, cavalerii au trecut

pe sub Bab al Futuh şi au străbătut esplanada Bayn al Qasrayn. În orice direcţie priveau erau copleşiţi de arhitectura imperială, atât de cea seculară, cât şi de cea spirituală. În partea sudică a porţii se afla moscheea Al Hakim, un monument spectaculos de dimensiuni impresionante – 120 de metri lungime şi 113 metri lăţime –, precedat de două minarete care dominau o curte interioară de mărimea unui teren de paradă. Chiar înainte să ajungă la esplanada principală a oraşului, Între Palate, cavalerii au trecut pe lângă moscheea Aqmar, un edificiu splendid cu o faţadă bogat ornamentată, cu firide şi medalioane sculptate în piatră, o celebrare a întoarcerii la măreţie a oraşului Cairo şi a conducătorului ales de divinitate, cel de-al zecelea calif fatimid Amir (1101–1130), care a adus lumină şi bucurie poporului său.[18]

Vizirul lui Adid i-a condus pe cavaleri de-a lungul unor săli imense, intrând pe uşi păzite de soldaţi sudanezi cu săbiile trase din teacă, trecând apoi printr-o altă curte interioară, înconjurată de galerii boltite, coloane de marmură, pardoseli împodobite cu mozaicuri şi tavane poleite cu aur. Aici puteau fi admirate fântâni din marmură, păsări exotice cu penaj bogat, complet necunoscute vizitatorilor europeni, care probabil se simţeau tot mai lipsiţi de rafinament pe măsură ce se apropiau de unul dintre cei mai mari conducători ai lumii musulmane. Uluirea lor trebuie să fi atins punctul culminant când au străbătut o altă sală în care se aflau papagali, girafe şi alte animale atât de ciudate încât cu siguranţă ar fi putut să fie inventate de un artist.

> După multe ocolişuri, au ajuns în sfârşit la sala tronului, unde mulţimea pajilor şi veşmintele lor somptuoase proclamau splendoarea stăpânului lor. După ce şi-a scos sabia, vizirul s-a prosternat de trei ori, de parcă şi-ar fi implorat zeul; apoi, cu o mişcare rapidă, perdelele grele brodate cu fir de aur şi împodobite cu perle au fost date la o parte dezvăluindu-l pe calif aşezat pe un tron de aur şi purtând veşminte mai mult decât regale.[19]

Adid avea cam 18 ani şi era ca un pion în mâinile vizirului său Shawar, cel lipsit de scrupule, care i-a vorbit despre marea prietenie dintre statul fatimid şi regele Amalric. Se impunea aşadar o alianţă bazată pe o plată din partea Egiptului musulman către Ierusalimul creştin – în cazul de faţă 400 000 de dinari, pe lângă un tribut anual în valoare de 100 000 de

dinari. Un alt mod de a privi lucrurile era ca aceste sume să fie considerate un fel de plată pentru asigurarea protecţiei. În orice caz, cavalerul Sir Hugh a insistat ca tratatul de alianţă să fie pecetluit printr-o strângere de mână, o gafă diplomatică de proporţii ce a scandalizat curtea califului-imam. Cu un zâmbet forţat, adolescentul Adid şi-a scos mănuşa, iar tratatul a fost pecetluit.

Însă francii nu aveau de gând să se retragă fără să primească o asigurare că tributul va fi într-adevăr plătit. Ca o umilinţă supremă pentru statul fatimid, s-a înfiinţat o trezorerie pentru plata datoriei, dotată cu un înalt comisar şi cu unităţi de cavalerie, cu scopul evident de a încuraja plata promptă a tributului. Pentru un bastion al credinţei islamice precum Cairo, a fost o mare nenorocire. În schimb, pentru franci a fost un moment de mare bucurie. „Ziua când trupele creştine au intrat în acest mare oraş musulman a fost o zi glorioasă. Toate meterezele, toate turnurile şi toate porţile... chiar şi reşedinţa califului au fost cedate cavalerilor creştini“, cărora li s-a permis să-l viziteze pe calif oricând doreau. Ca o insultă faţă de credincioşi, tratatul care transforma Egiptul fatimid într-un stat vasal s-a dovedit cu totul efemer. Era o epocă în care conducătorii nu puneau prea mare preţ pe alianţe. Nici nu se uscase bine cerneala pe acest tratat că, în 1168, Amalric şi-a lansat cea de-a patra invazie asupra Egiptului. Apropiindu-se de Cairo, el a cucerit mai întâi Belbeis, aflat la 64 de kilometri nord-est de oraş, a masacrat populaţia locală, bărbaţi, femei, copii, şi l-a luat prizonier pe fiul lui Shawar. „Fiul tău, Tari, se întreabă dacă am crezut că Belbeis este o bucată de brânză pe care aş putea să o mănânc“, îi scria el batjocoritor vizirului. „Da, de fapt, Belbeis este bucata mea de brânză, iar Cairo este untul meu.“[20]

În ultima rundă de alianţe oportuniste, Adid a apelat la Nur al Din pentru ajutor militar împotriva creştinilor. Însă nu a fost de ajuns pentru a rezista în faţa invaziei. Au fost necesare măsuri radicale pentru apărarea oraşului. S-a dat ordin ca Fustat să fie evacuat şi apoi incendiat, probabil pentru a se împiedica un alt masacru, precum şi pentru a-i împiedica pe cruciaţi să-l folosească pentru asaltul final asupra oraşului Cairo. Combinaţia de 20 000 de butoaie de păcură şi 10 000 de torţe aprinse a produs un infern care a durat 54 de zile şi a transformat oraşul Fustat într-o ruină.******** Acest incendiu şi vestea că generalul Shirkuh

se apropia rapid cu trupele sale l-au convins pe Amalric să se retragă. În concordanţă cu noua situaţie politică, generalul kurd a preluat funcţia de vizir timp de câteva luni, iar apoi i-a acordat-o nepotului său Saladin. Iar califul-marionetă Adid i-a adăugat şi titlul onorific Al Malik al Nasir, susţinător al regelui.

Adid a murit în 1171, lăsându-l pe Saladin să guverneze la Cairo în numele lui Nur al Din. După încheierea funeraliilor, a urmat un entuziasm neaşteptat la palatul califului. Ibn al Athir ne relatează cum Saladin a descoperit comori fabuloase şi pietre preţioase de dimensiuni enorme în vistieriile palatului. „Un rubin uriaş valora 17 dirhami sau mithqali [2 400 de carate]. Nu există nici o îndoială în această privinţă; l-am văzut cu ochii mei şi l-am cântărit eu însumi. La fel şi perlele. Unul dintre smaralde era mare cât patru degete.“[21] În loc să folosească aceste comori pentru sine însuşi, Saladin a trimis o parte la stăpânul său Nur al Din, o altă parte a împărţit-o soldaţilor săi *pour encourager les autres*, iar restul comorilor le-a vândut pentru a spori rezervele din vistierie. Nu a păstrat nimic pentru el, ceea ce ar putea constitui un model de chibzuinţă pentru conducătorii actuali ai regiunii. O mare parte dintre cele 120 000 de volume din biblioteca regală le-a dat cancelarului său Al Fadil. Generos pe de o parte, Saladin a fost necruţător pe de altă parte, întrucât a evacuat din palat 18 000 de dregători, curteni, o mulţime de pierde-vară şi membri ai familiei califului şi i-a izolat pe cei 250 de bărbaţi din dinastia Fatimizilor, aşa încât aceştia să nu aibă contact cu nici o femeie, iar dinastia să se stingă. Nur al Din a murit în 1174, iar Saladin a preluat puterea pe deplin, a ocupat Damascul spre sfârşitul acelui an, iar în 1175 a primit titlul de sultan al Egiptului şi al Siriei din partea lui Mustadi, califul abbasid al Bagdadului. Era o ironie a istoriei faptul că tânărul trimis iniţial la Cairo pentru a sprijini dinastia Fatimizilor aflată în dificultate a fost cel care a distrus-o până la urmă. Apoi şi-a întemeiat propria dinastie, purtând numele tatălui său; Ayyubizii au domnit în Egipt şi în Siria până în 1250.

Deşi Saladin a dărâmat un edificiu care dăinuise timp de două secole, el a construit un altul care încă dăinuie. Observase vulnerabilitatea sistemului defensiv al oraşului Cairo. Formidabila citadelă şi noile ziduri de apărare ale oraşului aveau să pună capăt acestei slăbiciuni. Cairo

(capitala imperială) şi Fustat (centrul comercial) vor fi încadrate laolaltă în acelaşi perimetru.

Citadela a fost construită între anii 1176 şi 1184, ea devenind cea mai mare fortăreaţă din Orientul Mijlociu şi sediul guvernului egiptean până la sfârşitul secolului al XIX-lea. Aici şi-au exercitat prerogativele generaţii întregi de conducători ayyubizi, mameluci, otomani şi khedivali. Cu excepţia sincopelor reprezentate de cea de-a Cincea Cruciadă (1217–1221), cea de-a Şaptea Cruciadă (1248–1254) şi Cruciada de la Alexandria (1365), Egiptul va scăpa de invaziile francilor până la venirea lui Napoleon în 1798.

Meticulos cu pregătirile, exact aşa cum fusese şi califul Mansur cu alegerea locului pentru întemeierea Bagdadului pe malul fluviului Tigru, Saladin a ales cu grijă locul potrivit pentru construirea măreţei sale fortăreţe. Au fost atârnate bucăţi de carne în diferite puncte din oraş. Cele atârnate pe colinele Muqattam şi-au păstrat prospeţimea un timp mai îndelungat. Acest loc situat deasupra oraşului îi oferea citadelei o poziţie avantajoasă şi protecţie în faţa armelor de asediu. Inscripţia de pe piatra de temelie a porţii vestice, Bab al Mudarraj, preaslăveşte „această citadelă magnifică de lângă oraşul apărat de Dumnezeu Al Qahira, de pe colina Armah, care îmbină utilul cu frumosul şi oferă adăpost oricui caută un loc de refugiu“[22].

În 1183, la începutul verii, Ibn Jubayr, geograful călător din Andaluzia, a ajuns la Cairo. Lucrările de construcţie ale acestei „fortăreţe impenetrabile“ se aflau în faza finală, iar viteza cu care se lucra era uluitoare. Întrucât era un musulman evlavios, Jubayr a fost entuziasmat la vederea ultimului lot de prizonieri creştini care mărşăluiau traşi de cămile dinspre Alexandria către capitala egipteană, unde au fost puşi să trudească la unul dintre cele mai mari proiecte de muncă forţată din epoca medievală – Al Maqrizi estima că la construirea citadelei au lucrat 50 000 de prizonieri. După înfrângerea umilitoare suferită în 1167 în faţa cruciaţilor, o ruşine pentru lumea musulmană, Cairo demonstra încă o dată puterea şi gloria adevăratei credinţe. Citadela era „o minune între minuni“[23].

Baha al Din Qaraqush a fost însărcinat cu construirea acesteia. Materialele de construcţie au venit din toate colţurile lumii, pe lângă

piatra de var care era disponibilă pe colinele Muqattam. Au fost demolate multe piramide la Gizeh, iar pietrele au fost transportate pe un drum special construit. Alte materiale de construcţie au fost aduse de la 24 de kilometri sud de Cairo.

Pe lângă panorama uimitoare pe care o oferă citadela, ceea ce impresionează cel mai mult este dimensiunea sa. Singurele edificii din Anglia care s-ar putea compara întru câtva cu citadela sunt Turnul Londrei şi Westminster Hall, terminate de William al II-lea în 1099, când cruciaţii au jefuit Ierusalimul. Însă aceste clădiri sunt minuscule în comparaţie cu citadela, care este un adevărat oraş. Doar aripa militară din nord-est – un poligon de treisprezece hectare care cuprinde două muzee şi moscheea Suleiman Paşa – are peste un kilometru lungime, trei metri lăţime şi aproximativ zece metri înălţime. Separată de aceasta printr-un perete-cortină şi prin turnuri, secţiunea sud-vestică extrem de fortificată, care cuprindea reşedinţa regală, are aproape aceeaşi dimensiune. În prezent aici se află moscheea Mohammed Ali, construită în secolul al XIX-lea, două alte moschei, Fântâna Spiralată şi palatul-muzeu Al Gawhara, un complex din secolul al XIX-lea care consta din garnizoane, şcoli, o fabrică de praf de puşcă, un arsenal şi o monetărie. Castelul Krak des Chevaliers din Siria este adesea considerat etalonul pentru castelele medievale din Orientul Mijlociu. T.E. Lawrence îl considera „poate cel mai bine conservat şi cel mai impresionant castel din lume“. Este, fără îndoială, o mare realizare inginerească şi arhitecturală, iar, din punct de vedere estetic, castelul este sublim aşezat în vârful unei coline de 650 de metri din trecătoarea Homs. Totuşi, castelul păleşte prin comparaţie cu citadela lui Saladin. Din păcate, el a suferit distrugeri considerabile în timpul luptelor recente din războiul civil sirian.

Aproape la fel de impresionantă, însă în mare măsură invizibilă prin definiţie, este Fântâna Spiralată, un proiect ingineresc remarcabil care avea scopul de a aproviziona cu apă oraşul ce se înălţa pe colină. Lucrătorii au săpat în stâncă două puţuri care măsurau împreună 90 de metri. Roţi hidraulice acţionate de boi care îşi petreceau toată viaţă sub pământ aduceau apa la suprafaţă în două etape, mai întâi într-o cisternă aflată la jumătatea puţului superior, iar de aici la suprafaţă. Primul puţ

era atât de lat încât aici încăpea o rampă pe care se deplasau animalele docile înspre locul lor de muncă.

Lucrările de construcţie ale citadelei au continuat şi după moartea lui Saladin, la fel şi construcţia zidului care urma să o înconjoare. Acesta a fost terminat în mare parte, după cum ştim de la medicul şi egiptologul din secolul al XII-lea Abd al Latif, care a scris despre un zid de piatră ce înconjura Fustat, Cairo şi citadela.

Citadela reprezintă, fără îndoială, cea mai mare moştenire arhitecturală lăsată de Saladin oraşului Cairo. Însă, din perspectivă spirituală, la fel de importantă pentru Egipt şi pentru Orientul Mijlociu a fost revenirea categorică la ortodoxia islamică după experimentul şiit ismailit al Fatimizilor, care a durat 200 de ani. Au început lucrările la prima madrasă încă din 1170 în centrul oraşului Fustat, lângă moscheea Amr ibn al As, prima din Egipt. Saladin întemeiase patru madrase până la începerea lucrărilor de construcţie ale citadelei şi ale zidurilor oraşului, iar încă nouă aveau să fie înfiinţate ulterior. Ele reprezentau toate cele patru şcoli ortodoxe ale islamului şi se aflau în avangarda unei mişcări denumite „renaştere sunnită“, care s-a întins dinspre Bagdad către Damasc şi Cairo, şi a produs noi generaţii de cărturari islamici mai mult sau mai puţin omogeni, care aveau să definească, să uniformizeze şi să consolideze credinţa. Din perspectivă politică, s-a spus că „madrasa a salvat islamul“, contribuind la o renaştere sunnită de ansamblu şi la consolidarea unităţii islamice.[24] Înfiinţată cu scopul de a promova islamul şiit ismailit al Fatimizilor, Al Azhar a fost văduvită de puterea şi de influenţa sa ca moschee şi şcoală de către Saladin şi succesorii săi imediaţi. Mamelucii (domnie 1250–1517) i-au întărit rolul de promotoare a învăţăturilor teologice ale islamului sunnit ortodox. Astăzi influenţa sa în lumea musulmană sunnită este considerabilă, musulmanii din afara graniţelor Egiptului consultându-i învăţăturile cu privire la toate aspectele legii islamice.

În 1182, Saladin a părăsit Egiptul, „amanta care a încercat în zadar să mă despartă de soţia mea credincioasă“, Siria.[25] Chemat să lupte împotriva cruciaţilor, mai ales împotriva lui Renaud de Châtillon şi a lui Balduin al IV-lea, „regele lepros“ din Ierusalim, Saladin nu se va mai întoarce niciodată în Egipt. În 1187 era pregătit să se îndrepte către

Oraşul Sfânt, vlăguit şi divizat sub domnia noului său monarh, Guy de Lusignan. În bătălia de la Hattin, Saladin s-a luptat cu o armată a francilor însetată şi epuizată. „Erau ca prinşi în laţ în timp ce continuau să mărşăluiască de parcă erau atraşi înspre moartea pe care puteau să o vadă în faţa lor, convinşi că sunt osândiţi şi că a doua zi îşi vor vizita mormintele“, scria istoricul kurd din secolul al XII-lea Baha al Din, unul dintre sfătuitorii lui Saladin.[26]

Temerile francilor au fost întemeiate. Trupele lui Saladin i-au înfrânt pe creştini, luându-i prizonieri sau ucigându-i pe cei mai mulţi dintre ei. Cei care au supravieţuit, câteva mii, au fost duşi la Cairo ca prizonieri şi puşi la muncă forţată la zidurile oraşului, alături de ceilalţi creştini. Saladin l-a tratat cu gentileţe pe regele Guy, oferindu-i şerbet şi cruţându-i viaţa – „Nu este obiceiul ca regii să ucidă regi“. În schimb, Renaud a fost executat pe loc după atacurile repetate asupra caravanelor de pelerini şi negustori musulmani şi fiindcă nu a respectat caracterul sfânt al oraşelor Mecca şi Medina, pe care le-a atacat în 1182, încercând să răpească trupul profetului şi să-l expună public contra cost. Cavalerii ospitalieri şi templieri au fost ucişi pe loc. După bătălia de la Hattin, regatele cruciaţilor nu s-au mai redresat.

Saladin a aşteptat până la 2 octombrie 1187, când era aniversarea călătoriei nocturne a profetului Mahomed, pentru a-şi face intrarea triumfală în Ierusalim. Ibn al Athir a relatat că „Saladin a poruncit purificarea moscheii Aqsa şi a Domului Stâncii de toată murdăria ocupaţiei creştine“ care durase 88 de ani. S-au vărsat lacrimi de bucurie când s-a rostit predica de vineri în faţa comandantului victorios. Imad al Din, istoric persan şi favorit al lui Saladin, descria cum radiosul său stăpân arăta de parcă ar fi avut deasupra capului „aureola lunii“[27]. După ororile din 1099, Oraşul Sfânt se afla din nou în mâinile musulmanilor.

Cruciaţii conduşi de regele Richard Inimă de Leu nu au reuşit să recucerească Ierusalimul. Oraşul a rămas sub controlul musulmanilor până în 1229, câteva decenii bune după moartea lui Saladin în 1193. Trebuie să menţionăm şi că, după ce a cucerit Ierusalimul, lui Saladin i s-a adresat solicitarea de a distruge Biserica Sfântului Mormânt, însă a refuzat. Deşi dinastia pe care a întemeiat-o nu a dăinuit prea mult,

cariera lui personală a fost extraordinară. A reuşit să-i elimine pe Fatimizi, să unească Siria şi Egiptul şi să recucerească Ierusalimul, câştigându-şi un loc de cinste în istoria arabă şi musulmană. Ironia sorţii este că, deşi Saladin a fost kurd, la peste 800 de ani de la moartea sa, blazonul său, acvila lui Saladin, rămâne blazonul pentru Egiptul arab, Irak, Palestina şi Yemen.

Ultimii ani ai secolului al XII-lea nu au fost deloc prielnici pentru Fustat. Distrus de incendiul din 1168, eclipsat de ascensiunea politică şi comercială a oraşului Cairo, oraşul a trecut pe planul al doilea. Aşa cum Fustat eclipsase Memfisul, tot astfel Cairo s-a extins, eclipsându-l. Egiptenii au început să se refere la Cairo folosind cuvântul Misr (Egipt) – aşa cum fac şi astăzi –, în timp ce Fustat era numit Misr al Qadima, Vechiul Cairo.

Neluând în seamă astfel de fleacuri, filosoful evreu Maimonide, autorul lucrării *Dalalat al Hairin (Călăuza rătăciţilor)*, s-a stabilit la Fustat în jurul anului 1165. Născut la Córdoba, savantul a petrecut câţiva ani la Fez înainte de a se muta în Egipt, unde a devenit liderul comunităţii evreieşti, şeful magistraţilor evrei şi doctorul fiului cel mare al lui Saladin, Al Afdal. În pofida excepţionalei sale cariere, viaţa intelectuală din Cairo se veştejea în atmosfera mai puţin tolerantă creată de dinastia ayyubidă. Victoria trainică a islamului ortodox sunnit, înlăturat timp de două veacuri de Fatimizi, a fost impusă cu preţul pierderii libertăţii intelectuale care animase odinioară oraşul. Acest lucru însemna mai multă religie şi mai puţină filosofie, deci o îngustare a orizontului intelectual. „Discuţiile despre maniera islamică corectă de a te spăla ori de a mânca sau despre chestiuni precum ritualul de purificare a femeilor, după ce fuseseră vizitate de duhuri, au înlocuit speculaţiile filosofice şi inovaţiile ştiinţifice."[28]

Secolul al XII-lea s-a încheiat cu o altă apocalipsă provocată de Nil. În 1200 nivelul apei a coborât sub 13 coţi, cel mai scăzut nivel de la cucerirea arabă din urmă cu peste jumătate de mileniu. A fost un adevărat dezastru pentru locuitorii oraşului. Cărturarul irakian Abd al Latif i-a văzut pe cei bogaţi părăsind oraşul cu miile, lăsându-i pe cei săraci să se descurce singuri. Aceştia au fost nevoiţi să mănânce „mortăciuni, cadavre, câini şi excremente de animale". Şi mai cumplit a

fost când „au ajuns să mănânce copii mici“. La început a fost o noutate. Apoi practica a devenit normală, iar oamenii chiar „au prins gust pentru aceste mâncăruri detestabile“. Mulţi canibali s-au mutat pe insula Roda, de unde porneau la vânătoare de oameni şi îşi făceau provizii de cadavre în depozite improvizate. Pe oriunde mergeai era imposibil să nu dai peste oameni morţi ori aflaţi în pragul morţii. Numărul victimelor în oraş era „incalculabil“. Numărul total al morţilor înregistraţi a fost de 100 000, însă cifra reală a fost probabil mult mai mare.[29] Foametea a vlăguit oraşul Fustat şi a înclinat şi mai mult balanţa în favoarea oraşului Cairo.

În *Istoriile* sale, Herodot scria că ascensiunea şi declinul oraşelor făceau parte din mersul firesc al istoriei, adăugând că „prosperitatea omului nu zăboveşte prea mult în acelaşi loc“[30]. Şi aşa se face că, în timp ce capitala egipteană trecea prin chinuri cumplite în zorii veacului al XIII-lea, la 3 200 de kilometri depărtare spre vest un alt oraş arab, „Mecca Vestului“, se apropia cu paşi repezi de epoca sa de glorie.

„Nu este oare evident“, se întreba geograful arab Muqaddasi, „faptul că Abd Al Malik, văzând grandoarea şi splendoarea cupolei Bisericii Sfântului Mormânt, a fost îngrijorat că aceasta va tulbura gândurile musulmanilor şi de aceea a construit deasupra Stâncii Domul pe care îl vedem acum acolo?“ Oleg Grabar, *Formation of Islamic Art*, pp. 64–65

Toate cele trei religii avraamice recunosc că acesta este locul unde urma să se săvârşească jertfirea lui Isaac. Evreii şi creştinii susţin că Isaac era cel care avea să fie sacrificat, însă musulmanii cred că era Ismael.

Nu era loc pentru incertitudine sau confuzie. Formula islamică *La sharika Lahu*, „Dumnezeu nu are însoţitor“, se repeta de cinci ori în aceste inscripţii.

În *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman*, Edward Gibbon nu se arată deloc impresionat de acest miracol. „Această înşelătorie, născocită în secolul al IX-lea, era preţuită de cruciaţii latini şi este repetată în fiecare an de clerul bisericilor Greacă, Armeană şi Coptă, care se folosesc de credulitatea spectatorilor

pentru propriul lor beneficiu şi al tiranilor lor", spunea el cu dispreţ.

În secolul al XII-lea, Wilhelm din Tir, arhiepiscopul şi marele cronicar al cruciadelor, a exprimat o viziune diferită. În opinia lui, carnagiul fusese atât de grotesc încât până şi învingătorii mânjiţi cu sânge au rămas „îngroziţi şi dezgustaţi". Vezi Benjamin Kedar, „The Jerusalem Massacre of July 1099 in the Western Historiography of the Crusades", *Crusades 3*, pp. 15–76.

„S-a întâmplat rar în istorie ca un artist să aibă un public atât de numeros pentru o perioadă atât de îndelungată. Umm Kulthum a fost Edith Piaf şi Maria Callas, Frank Sinatra şi Luciano Pavarotti la un loc. Pentru 150 de milioane de arabi, ea a fost Steaua Răsăritului, Privighetoarea Nilului, Doamna Cântecului Arab. Pentru cei din Cairo, ea a fost pur şi simplu *al Sitt*, Doamna." Max Rodenbeck, *Cairo: The City Victorious*, pp. 328–329

Primele trei capitale fatimide s-au aflat în Tunisia de azi, mai întâi la Raqqada (909–921), la sud-vest de Kairouan, apoi în Mahdia (921–948), iar apoi la Al Mansuriya (948–972).

Numele lui Muizz este legat şi de inventarea în 953 a stiloului, aşa cum se menţionează în manuscrisul fatimid din secolul al X-lea *Kitab al Majalis wa 'l Musayarat (Cartea sesiunilor şi deplasărilor)*: „Vrem să construim un stilou care să poată fi folosit pentru a scrie fără a se recurge la o călimară şi a cărui cerneală va fi conţinută în interiorul său. Scriitorul poate să-l umple cu cerneală şi apoi poate să scrie orice doreşte. Îl poate ţine în mânecă sau oriunde doreşte, fără să se păteze şi fără să curgă vreo picătură de cerneală. Cerneala va curge doar când scriitorul intenţionează să scrie".

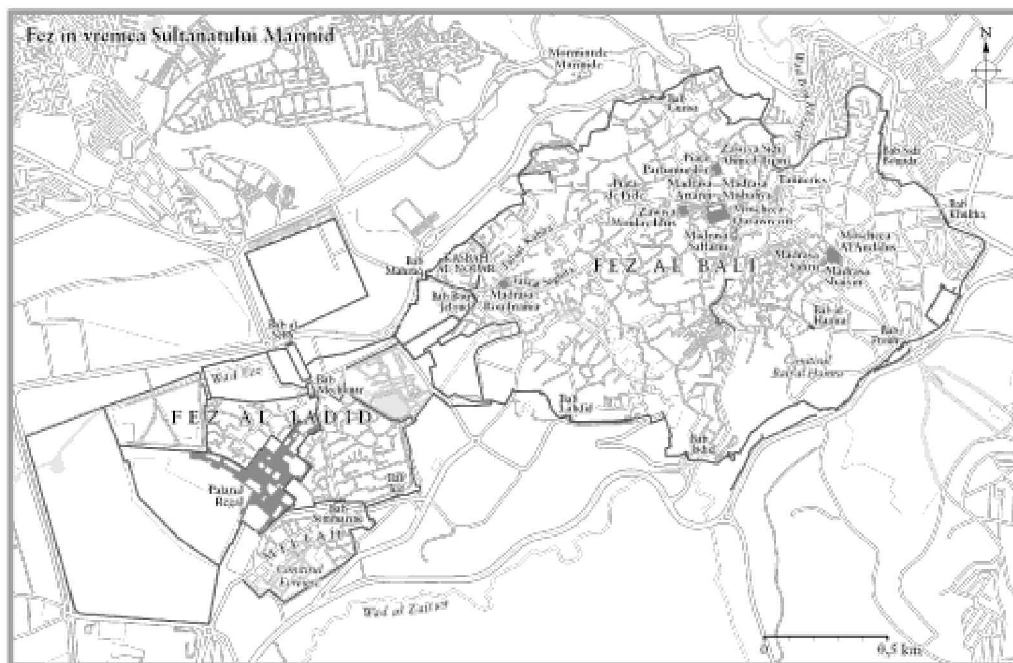
Predicatorul Al Darazi din secolul al XI-lea a îmbrăţişat noul crez al califului ca întrupare a lui Dumnezeu. Această credinţă a prins rădăcini în Liban şi în Siria, unde adepţii săi sunt cunoscuţi astăzi

sub numele de druzi.

Ismailiţii reprezintă o ramură minoritară a islamului şiit, care diferă de concepţia majoritară cu privire la cei 12 imami. În timp ce adepţii concepţiei majoritare cred în cei 12 imami care au primit harul divin, ultimul dintre aceştia fiind Mohammed al Mahdi, care urmează să-şi facă apariţia în lume, ismailiţii recunosc succesiunea imamilor prin cel de-al şaptelea imam, Ismail ibn Jaafar, de unde se trage şi numele lor.

Mohair provine din cuvântul arab *mukhayyar*, ales; şifon din *shafaf*, transparent; camizol din *qami*s; camfor, *kafur*; sirop, *sharab*; şerbet, *sharbat*; zahăr, *sukkar*; susan, *simsim*; magazin, *makhzan*: arsenal din *dar al sinaa*; tarif, *taarifa*; amiral din *amir al bahr*; almanah, *al manakh*; carafă, *gharrafa*; iasomie, *yasmin*; zenit, *samat*; masaj, *masaha*; lăută, *al oud.*

Există totuşi destul de multă incertitudine în privinţa cauzelor incendiului şi a dimensiunii reale a distrugerilor. Dovezile arheologice sunt evazive, documentele Geniza nu menţionează absolut nimic în această privinţă, iar supravieţuirea moscheii Amr, precum şi a fortăreţei Qasr al Sham care se întinde pe cinci hectare şi cuprinde cartierul copţilor din oraşul Cairo de azi, este cel puţin misterioasă. Unii cercetători sunt de părere că incendiul a fost mai limitat decât susţin sursele medievale, având legătură cu revoltele anticreştine, în contextul intensificării tensiunilor provocate de sosirea cruciaţilor la porţile estice ale oraşului Cairo.




# 7. Fez – Atena Africii (secolul al XIII-lea)

*De-o lume-ntreagă ar fi nevoie ca să-ţi dai seama cât de mare este acest oraş, ce populaţie numeroasă şi ce fortificaţie are!*

Al Hassan ibn Mohammed al Wazzan al Fassi (cunoscut şi ca Leon Africanul), *Descrierea Africii*, 1550

Te rătăceşti în Fez. Poate fi exasperant, intimidant, dar este vital. Îţi ia ceva timp ca să înţelegi asta, însă, paradoxal, ca să descoperi acest oraş greu de descifrat trebuie mai întâi să te rătăceşti în el. Cu alte cuvinte, descoperirea, care nu poate să fie decât parţială, trebuie să vină dintr-o pierdere. În timp ce viaţa multicoloră şi înmiresmată explodează pe străzi, în mare parte neschimbată de secole, zidurile înalte şi porţile închise încă ascund unele dintre cele mai frumoase şi mai intime comori ale oraşului. Dacă vizitezi una dintre vilele oraşului, cu un portocal şi o fântână în centrul unei curţi placate cu marmură, eşti vrăjit de contrastul dintre austeritatea exterioară şi strălucirea interioară. „Zidul exterior de lut ascunde o micuţă Alhambra, un

paradis în miniatură ocrotit de privirea lumii", scria autorul american Paul Bowles, care a trăit jumătate din viață în Maroc.[1]

În spatele acestor ziduri care înconjoară orașul, 250 000 de oameni încă locuiesc într-un labirint medieval amețitor, alcătuit din 10 000 de străduțe și alei, cel mai mare spațiu urban pietonal din lume. Caracterul confuz nu s-a născut accidental, ci a fost planificat. Peste jumătate dintre străzile Orașului Vechi se termină într-o fundătură, ceea ce le oferea locuitorilor atât siguranță, cât și toate înlesnirile de care aveau nevoie în cartierul lor de sine stătător. Când am vizitat orașul pentru prima oară, m-am rătăcit în repetate rânduri, iar la fel s-a întâmplat și treizeci de ani mai târziu, când l-am vizitat ultima oară. Când aplicația de pe telefonul meu mobil mă anunța că era „incapabilă să găsească un traseu", vestea nu mă dezamăgea, ci dimpotrivă mă umplea de bucurie. Orașul medieval Fez se dovedea mai deștept decât profeții tehnologiei din California.

„Pentru mine, Fez este ca o femeie înfășurată în văluri, conservatoare și misterioasă", chicotește Hassan al Janah, un ghid cu multă experiență. „Este nevoie de timp ca femeia să aibă încredere în tine. Poate că își va da jos vălul sau poate *jalaba*." Se uită la soția mea, râde din nou cu mai puțină încredere și se hotărăște să pună capăt analogiei.

Până la urmă găsim drumul către Sahat al Saffarin sau Piața Arămarilor, unde lucrătorii în metal interpretează o simfonie a zgomotului și a furiei. Acest vechi cartier al orașului vibrează în ritmul orchestrei lor, așa cum face de peste 1 000 de ani, de când ascultă loviturile, ciocăniturile și bocăniturile lor. Aici, în inima orașului, se nasc oale, tigăi, tăvi, ceainice, pocale, gălеți, cești, strecurători, cazane mari cât să poată intra în ele un copil, cădelnițe, samovare, cutii pentru ceai, zahăr, bijuterii și câte și mai câte comori necunoscute. Fez este o oglindă, spune un vechi proverb; aici o clipă de tăcere este la fel de extraordinară pe cât este zarva în orice altă parte.[2]

Ar putea să fie posibilă contemplația în mijlocul unei asemenea cacofonii zgomotoase? Oare studenții medievali erau în stare să-și audă gândurile în timp ce se străduiau să parcurgă cursurile chinuitoare – texte de jurisprudență islamică *(fiqh)*, legi cu privire la moșteniri *(faraid)*, misticism *tasawwuf*, logică *mantiq*, retorică *balaghah*, poezie, proză, panegirice, știință, astronomie și aritmetică? Se ridică această întrebare întrucât chiar vizavi de locul unde trudesc arămarii și chiar lângă Crémerie de la Place, care prosperă din afacerea cu ceai de mentă și băuturi răcoritoare, se află o ușă din lemn

sculptat care marchează intrarea într-una dintre cele mai vechi şi mai remarcabile biblioteci din lume.

Khizanat al Qarawiyyin, Biblioteca Qarawiyyin, reprezintă emblema arhitecturală şi culturală a oraşului. În 859, cu un secol înainte să fie înfiinţată universitatea-moschee Al Azhar din Cairo, Fatima al Fihri, fiica evlavioasă şi cultivată a unui negustor bogat originar din Kairouan, în Tunisia de azi, şi-a folosit moştenirea pentru a întemeia moscheea şi madrasa Qarawiyyin – prima femeie care a făcut acest lucru în lumea islamică (în mod uimitor, în bibliotecă încă se păstrează diploma ei din secolul al IX-lea, o tăbliţă de lemn pe care se descifrează cu greu scrisul peste care s-a acumulat negreala unui mileniu). Sora ei Mariam a întemeiat Moscheea Andaluză în partea opusă a oraşului, iar cele două comunităţi ale oraşului s-au dezvoltat în jurul acestor două moschei: Adwat al Qarawiyyin pe malul vestic al râului şi Adwat al Andalus pe malul estic. De la structura ei modestă cu patru culoare transversale, Qarawiyyin a ajuns să includă o universitate şi o bibliotecă de-a lungul secolelor următoare, fiind restaurată şi lărgită în repetate rânduri. Cu ocazia renovării masive din 1135, pe vremea dinastiei almoravide, când numărul culoarelor a ajuns la douăzeci şi unu, moscheea a fost extinsă, în ea putând să intre 22 000 de credincioşi, suprafaţa ei fiind de aproape 6 000 de metri pătraţi. S-a ivit o adevărată pădure de colonade arcuite, care a dat naştere unei ziceri locale: „Cel care va trebui să numere coloanele din Qarawiyyin va înnebuni“. Astăzi, la aproape 1 200 de ani de la întemeierea sa, este recunoscută internaţional drept „cea mai veche instituţie de educaţie din lume“[3].

La Qarawiyyin au studiat cele mai strălucite minţi ale lumii medievale islamice. În secolul al XII-lea, savantul evreu Maimonide, cel mai de seamă filosof evreu din Evul Mediu şi uneori medic la palatul lui Saladin, a studiat aici, alături de Ibn al Arabi, poet, filosof şi mistic andaluz. Ibn al Khatib, poet, istoric, medic şi politician din Granada, a venit la Qarawiyyin în secolul al XIV-lea, împreună cu poetul şi politicianul andaluz Ibn Zamraq şi cu Ibn Marzuq, autorul marocan al lucrării hagiografice *Tradiţiile adevărate despre faptele glorioase ale stăpânului nostru Abul Hasan* (domnie 1331–1351). Cel care a dominat peisajul intelectual al secolului al XIV-lea a fost Ibn Khaldun, istoric, istoriograf şi autor al istoriei universale *Muqaddimah*, părintele sociologiei şi pasionat de politică. În secolul al XVI-lea a studiat aici Ibn al Wazzan, diplomat, călător şi autor andaluz cunoscut mai bine în Occident drept Leon Africanul, care a avut o viaţă plină de aventuri şi care ne-a lăsat o descriere lungă, detaliată şi pătrunzătoare a oraşului Fez. Şi-a exprimat uluirea faţă de

dimensiunea impresionantă a moscheii Qarawiyyin, care era atât de mare încât era nevoie de 900 de candele pentru a o lumina în fiecare noapte. Circumferinţa moscheii măsura peste doi kilometri, având 31 de porţi în zidul care o înconjoară. Şi, potrivit unor ghizi entuziaşti din Fez, se pare că la Qarawiyyin a studiat în secolul al X-lea chiar şi Gerbert d'Aurillac, viitorul papă Silvestru al II-lea, deşi nu există dovezi clare în acest sens.[4]

Întemeiată de o femeie în secolul al IX-lea, moscheea Qarawiyyin a fost restaurată de o altă femeie în secolul XXI. În 2012, arhitecta marocano-canadiană Aziza Chaouni, care şi-a petrecut copilăria la Fez, a studiat la Harvard şi la Columbia şi a fost atrasă de „aura magică" a moscheii Qarawiyyin, a fost aleasă să restaureze biblioteca. Pe atunci biblioteca se confrunta cu o mulţime de probleme structurale: scurgeri masive, izolaţie neadecvată, lespezi sparte, bârne de lemn deteriorate şi sistem electric sinucigaş. „Era ca şi când aş fi vindecat răni", spune ea. Era vorba şi despre o legătură de familie puternică. În secolul al XIX-lea, străbunicul lui Chaouni călătorea la Fez din provincie pe un măgar, doar pentru onoarea de a studia la Qarawiyyin. Un stră-unchi al ei a fost arămar într-un atelier din Sahat al Saffarin, la o aruncătură de băţ de Qarawiyyin.

În următorii patru ani, biblioteca a fost transformată prin introducerea atentă a unor noi tehnologii. „Nu am vrut ca această clădire să devină un cadavru îmbălsămat", spune Chaouni. „Trebuie să existe un echilibru între păstrarea spaţiilor originale, satisfacerea nevoilor utilizatorilor actuali, inclusiv studenţi, cercetători şi vizitatori, şi integrarea noilor tehnologii sustenabile – panouri solare, colectarea apei pentru irigarea grădinii şi aşa mai departe."[5] Un nou sistem de canalizare a rezolvat – pentru moment – problema umezelii. Sisteme de închidere digitale controlează accesul în sălile unde sunt păstrate cărţile rare, în timp ce sistemele de aer condiţionat controlează nivelul de umiditate care a provocat atâtea stricăciuni în trecut.

Printre cele 4 000 de cărţi şi de manuscrise vechi se numără şi câteva comori literare: un manuscris despre şcoala Maliki de jurisprudenţă islamică al autorului Ibn Rushd, cunoscut în Occident ca Averroes; câteva dintre cele mai vechi relatări despre viaţa profetului Mahomed, inclusiv lucrarea *Hadith* a lui Imam al Bukhari; un manuscris original şi cu adnotaţii personale din secolul al XIV-lea al lucrării *Muqaddimah* de Ibn Khaldun; şi o copie a Coranului din secolul al IX-lea, scrisă elegant în stilul caligrafic kufic pe piele de cămilă, o carte păstrată în condiţii bune după mai bine de 1 100 de ani. Biblioteca şi-a îmbogăţit colecţia în timpul dinastiei marinide din secolele al XIII-lea şi al XIV-

lea, când victoriile de pe câmpurile de luptă din Peninsula Iberică aduceau şi trofee literare, nu doar teritoriale. Siguranţa bibliotecii a fost întotdeauna o prioritate, potrivit lui Al Jaznai, autorul lucrării *Kitab Zahrat al As fi bina Madinat Fez (Relatare despre floarea de mirt de la temelia oraşului Fez)*, o cronică publicată în jurul anului 1365. Cărţile erau păstrate într-o sală blindată cu trei uşi de fier, cu trei chei separate ţinute de trei bărbaţi diferiţi.[6]

Chiar şi astăzi, dacă reuşeşti să pătrunzi în biblioteca privată şi să arunci o privire în sala de lectură restaurată – o oază de linişte pentru câţiva studenţi nefericiţi cufundaţi în lectură în ciuda „furtunii şi avântului" meşteşugarilor –, supraveghetorul cu buzunarele pline de chei trebuie să descuie o serie de lacăte de la uşa de fier de la capătul coridorului care odinioară făcea legătura între bibliotecă şi moschee. Adaptând o zicală a filosofului grec Heraclit din secolul al V-lea î.Hr., nimic nu se schimbă în oraşul Fez, totul rămâne la fel.

Însă poate că nu este chiar aşa, fiindcă astăzi Qarawiyyin domină peisajul în Fez al Bali, medina (Oraşul Vechi), în centrul căreia se înalţă clădirea. La nivelul străzii, acest lucru este foarte evident în perimetrul punctat de o serie de intrări arcuite unde nu pot pătrunde decât musulmani. Aici străzile se îngustează brusc, de parcă ar fi copleşite de spaţiul sacru în care au intrat. Într-un fel sau altul, în oraşul Fez toate drumurile duc la Qarawiyyin. Pregnanţa sa arhitecturală este şi mai clar scoasă în relief într-o imagine aeriană a oraşului, care dezvăluie un vast patrulater verde cu o curte interioară de culoare cenuşie. Qarawiyyin marchează punctul sud-estic pe care locuitorii îl numesc cu mândrie „triunghiul de aur" al oraşului. Imediat spre vest, atât de mult se împletesc cele două structuri, se află Zawiya Moulay Idris, sanctuarul cu decoraţiuni extravagante închinat lui Idris al II-lea, coîntemeietor al oraşului Fez şi fiu al lui Idris I, primul întemeietor al oraşului şi al dinastiei idriside (domnie 788–974) a Marocului şi stră-stră-strănepot al profetului Mahomed. Apoi, puţin mai la nord de Qarawiyyin, se află ultima dintre cele trei clădiri emblematice ale oraşului, Zawiya Sidi Ahmed Tijani, care adăposteşte mormântul şeicului sufit din secolul al XVIII-lea, întemeietor al ordinului eponim tijani, unde vin regulat mii de pelerini musulmani de pe tot cuprinsul Africii şi nu numai.

„Este unul dintre cele mai vechi şi mai frumoase oraşe din lume", spune Ahmed Sentissi, şeful patronilor de restaurante şi hoteluri din Fez. El locuieşte în palatul Mnebhi de pe celebra stradă Talaat Saghira, unde a fost odinioară

cartierul general al mareşalului Lyautey, primul general francez care a locuit la Maroc între anii 1912 şi 1925.

Sentissi are dreptate, deşi este greu de stabilit cu exactitate cât de vechi este oraşul. Cu mult înainte de epoca sa de glorie din timpul dinastiei marinide berbere (domnie 1244–1465) din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, întemeierea oraşului Fez este învăluită în mituri şi legende. Previzibil, primii autori musulmani conferă întemeierii oraşului o puternică dimensiune islamică, înscriind de la bun început oraşul Fez în rândul oraşelor sfinte.

Una dintre cele mai vechi cronici marinide care ne-a parvenit, *Rawd al Qirtas*, scrisă în jurul anului 1326 şi atribuită autorului obscur Abu al Hassan Ali ibn Abi Zar, descrie o întâlnire fantastică şi complet neprevăzută între Idris al II-lea, care se pregăteşte să-şi întemeieze noul oraş, şi un călugăr creştin în vârstă de „peste 150 de ani". Călugărul îi spune lui Idris că acolo fusese odinioară oraşul Zef, iar într-o bună zi un bărbat pe nume Idris, urmaş al profetului, „îl va scoate din uitare, iar însemnătatea sa va fi mare şi destinul său spectaculos".[7] Într-o scenă uimitor de asemănătoare cu legenda întemeierii Bagdadului, Idris declară că el este acel bărbat.********

Atât Al Jaznai, cât şi Ibn Abi Zar vorbesc despre modul cum s-a ajuns la denumirea oraşului. „Numele oraşului [anterior] era Zef", spune Idris. „Eu voi inversa acest nume" şi voi numi oraşul Fez.[8] O altă legendă, mai plauzibilă, susţine că numele Fez provine de la cuvântul pentru secure, care se spune că a fost dezgropată în timpul construirii zidurilor. Potrivit legendei, oraşul Fez a fost întemeiat fie de Idris I în 789, fie de fiul său Idris al II-lea în 807. Cel mai probabil Idris senior a întemeiat un oraş pe malul drept, iar Idris junior a întemeiat un altul pe malul stâng.[9] Până la sfârşitul secolului al XII-lea, cele două aşezări separate s-au contopit şi au ajuns să formeze un singur oraş.

Asemenea multor oraşe semeţe, locul unde a fost pusă piatra de temelie a fost cât se poate de prielnic. Se afla la o altitudine de 400 de metri la marginea câmpiei Sais, la confluenţa râurilor Fez şi Sebou şi la intersecţia dintre două căi comerciale şi de comunicaţie majore: prima pe direcţia nord–sud de pe ţărmul Mediteranei de-a lungul Saharei, peste Munţii Atlas şi până în Africa de Vest şi „ţinutul negrilor"; cea de-a doua pe direcţia vest–est de la ţărmurile Atlanticului până în Algeria şi, pentru mulţi pelerini şi negustori, mai departe înspre Arabia şi Mecca – datorită bogatei sale istorii islamice, Fez este supranumit şi „Mecca Vestului". Pe lângă aceste avantaje trebuie să adăugăm abundenţa rezervelor de apă. Spre deosebire de Ierusalim, unde invadatorii, încă din epoca seleucizilor din secolul al IV-lea î.Hr. şi până în epoca

britanicilor şi a israeliţilor în secolul XX, au fost nevoiţi să fure rezerve de apă din Betleem, oraşul Fez putea să supravieţuiască chiar dacă duşmanii deviau cursul râului Fez, atât de bogate erau rezervele subterane de apă, cu 360 de izvoare şi numeroase fântâni.

Binecuvântat cu apă veşnic curgătoare, oraşul beneficia şi de cele mai bune materiale de construcţii. Se afla în apropierea unor exploatări de piatră, nisip şi calcar, precum şi în apropierea pădurilor din Munţii Atlas, de unde provenea lemnul de stejar şi de cedru. De asemenea, oraşul era înconjurat de teren arabil fertil, care producea suficientă hrană – cereale, măsline, vin şi fructe – pentru a aproviziona un oraş aflat în plină dezvoltare, la care se adăugau păşuni pentru animale – oi, capre şi vaci.[10] Deşi în arşiţa verii, când temperatura depăşeşte 40 de grade, este greu să spui despre Fez că are o climă blândă, Ibn Khaldun, expunându-şi teoria despre influenţa climei asupra caracterului uman, făcea deosebirea între „negrii“ şi egiptenii înflăcăraţi („dominaţi de bucurie, frivolitate şi nepăsare faţă de viitor“) şi oamenii care trăiesc în zone cu climă mai temperată, care sunt mai cumpătaţi, mai prost dispuşi şi mai preocupaţi să facă planuri de viitor. Fez, scria el, este „înconjurat de coline răcoroase“, locuitorii săi fiind „trişti şi mohorâţi şi... prea preocupaţi de viitor“. Deşi locuitorii oraşului Fez au acasă provizii de grâu pentru mai mulţi ani, ei se duc la piaţă devreme „fiindcă le este teamă să mănânce din proviziile strânse“[11]. Ibn Khaldun nu a fost ultimul scriitor care a remarcat tendinţa locuitorilor din Fez spre moderaţie, seriozitate şi chiar melancolie.

Deşi este aşezat la marginea câmpiei Sais, vechiul oraş idrisid Fez, spre deosebire de Ville Nouvelle, cu bulevardele sale largi construite de francezi în prima jumătate a secolului XX, se revarsă peste o văgăună. „Chiar şi la prima vedere, Fez te surprinde prin caracterul său bizar“, scria Rom Landau, sculptorul polonezo-britanic care a petrecut mai mult de 20 de ani scriind peste zece cărţi despre Maroc, din 1948 până la moartea sa în 1974. „Stă agăţat de o vale înconjurată de dealuri, de parcă s-ar afla în interiorul unui lighean, oraşul fiind vizibil doar de pe dealul opus. Nu este nimic expansiv sau cu adevărat romantic la aceste case înghesuite una într-alta precum piesele dintr-un set de construcţie pentru copii.“ Nu există albul uimitor pe care îl găseşti, de pildă, la Tripoli, ci „cenuşiul posac şi impersonal al aşternuturilor nespălate“.[12]

Este un verdict straniu venind din partea unui romantic convins, care a fost complet vrăjit atât de Maroc în general, cât şi de Fez în particular. Deşi casele

se îngrămădesc într-adevăr unele peste altele, revărsându-se în lighean şi ascunzându-şi interioarele pline cu comori în spatele unor ziduri înalte fără ferestre şi în spatele unor porţi închise, este absolut impresionantă panorama oraşului dinspre Mormintele Marinizilor, aflate pe locul unui fost palat conceput pentru a oferi o vedere unică asupra medinei. De aici se pot admira câmpia Sais, dealurile cu măslini şi vârfurile uneori înzăpezite ale Munţilor Atlas. Privind înspre oraş, ochiul este atras irezistibil de monumentele sfinte cu acoperişuri verzi care sclipesc magnific în amurg, când luminile încep să scânteieze sub cerul înstelat, iar chemarea la rugăciunea de seară venind dinspre moscheea Qarawiyyin trezeşte o bătălie acustică deasupra oraşului. Potrivit tradiţiei de secole, celelalte moschei din Fez trebuie să aştepte până când Qarawiyyin îi cheamă la rugăciune pe credincioşi *(adhan).*

Scriitorii care au vizitat oraşul de-a lungul secolelor au fost fermecaţi mai ales de această aşezare specială a oraşului. „Fez văzut din depărtare, cu acoperişurile sale de smarald răsărind din negura sclipitoare, poate să creeze o stare de exuberanţă poetică până şi celui mai blazat călător“, mărturisea un scriitor. Savantul elveţian Titus Burckhardt, care a colaborat cu guvernul marocan pentru conservarea medinei şi care a contribuit la înscrierea lui în Patrimoniul Mondial UNESCO în 1981, s-a îndrăgostit de acest oraş.******** „O geodă de ametist, plină cu mii de cristale şi înconjurată de o coroană verde-aurie: acesta era Fez, Oraşul Vechi Fez, în amurg“, scria el într-un studiu fermecător. Deşi cu ocazia primei sale vizite imediat după Primul Război Mondial Fez i s-a părut profund melancolic, scriitoarea americană Edith Wharton a fost fascinată de cadrul natural. „Este ca şi când un vrăjitor, după ce a hotărât ca oraşul să fie scufundat în adâncuri, a fost impresionat de frumuseţea lui şi, făcând un semn cu mâna, l-a ţinut suspendat deasupra distrugerii.“[13]

Istoria oraşului este o poveste a dinastiilor marocane, înălţându-se şi prăbuşindu-se precum dunele de nisip veşnic schimbătoare ale Saharei. Spre sfârşitul secolului al XI-lea, s-au afirmat Almoravizii, o nouă dinastie de cămilari berberi din Sahara. În jurul anului 1070, conducătorul lor, Yusuf ibn Tashfin, a întemeiat oraşul Marrakech, unul dintre cele patru oraşe imperiale ale Marocului, alături de Fez, Meknès şi Rabat. Cu toate că nu se ştie cu exactitate anul în care Yusuf a cucerit oraşul Fez – 1069 sau 1075 –, este clar că acesta a fost un moment critic în istoria oraşului, întrucât Yusuf a unificat cele două comunităţi rivale aflate de o parte şi de cealaltă a râului, formând un singur oraş. Deşi cifrele menţionate de Leon Africanul, la fel ca în cazul

majorităţii cronicarilor medievali, nu sunt demne de încredere – el susţine că 30 000 de oameni ar fi fost ucişi când a fost subjugat oraşul Fez –, autorul ne oferă o relatare veridică asupra faptului că Yusuf a reuşit să creeze „o unitate şi o relaţie de armonie“ între cele două oraşe, după o cucerire sângeroasă.******** S-a pus astfel capăt unei relaţii tensionate care împiedicase dezvoltarea urbană, începând o nouă eră în istoria oraşului Fez devenit o adevărată metropolă islamică. Yusuf era un fanatic religios. „Când descoperea un cartier fără un loc de rugăciune, îi certa pe locuitori şi îi obliga să construiască unul“, relata Ibn Abi Zar. Yusuf şi-a dovedit ataşamentul faţă de credinţă şi faţă de jihad la un nivel mai înalt şi mai agresiv trimiţând o flotă formată din 70 de corăbii în Palestina în timpul Primei Cruciade.[14]

Între circa 1075 şi 1145, cât a durat domnia dinastiei almoravide, Fez a prosperat. Modesta moschee Qarawiyyin a fost demolată, cu excepţia minaretului, iar în locul ei a fost înălţată o moschee de dimensiuni imperiale, frumos decorată de arhitecţi, zidari şi meşteşugari andaluzi, care făceau naveta între cele două ţărmuri mediteraneene. Noul mihrab a fost construit în stilul specific al Córdobei, cu o arcadă în formă de potcoavă într-un cadru dreptunghiular *(ijmiz)*, ornamentat cu motive florale şi geometrice şi caligrafie kufică. Un alt element specific arhitecturii din Córdoba era *minbar*-ul (amvonul) decorat extravagant cu flori şi motive geometrice. Candelabrul monumental din bronz donat de conducătorul almohad Al Nasir în 1203 era o reîntrupare islamică simbolică a unui clopot creştin uriaş luat ca pradă de război în Gibraltar. În timpul dinastiei Almoravizilor, au fost efectuate lucrări de canalizare, Fez bucurându-se de alimentare cu apă curentă cu mult înaintea altor oraşe ale lumii.[15]

Deşi conduceau un imperiu care se întindea din Africa de Vest până în Al Andalus, Almoravizii nu au dăinuit prea mult. În 1145 locul lor a fost luat de Almohazi (cei care proclamă unitatea lui Dumnezeu), berberi din Munţii Atlas hotărâţi să facă reformă islamică. Deşi capitala Almohazilor era la Marrakech, Fez a rămas un important centru militar pentru operaţiunile lor din Al Andalus, precum şi un oraş comercial aflat în plină expansiune, a cărui populaţie a continuat să crească odată cu venirea cărturarilor, a administratorilor şi a negustorilor andaluzi.

Într-o descriere a oraşului din a doua jumătate a secolului al XII-lea, Al Idrisi elogia grandoarea arhitecturală nobilă, sofisticarea urbană, fertilitatea zonelor din împrejurimi („totul este verde şi proaspăt“), hărnicia, mândria şi independenţa locuitorilor săi.[16] Populaţia era un amestec de berberi şi arabi, musulmani şi evrei, andaluzi, sclavi negri şi soldaţi creştini, negustori şi

cărturari, meşteşugari şi oameni evlavioşi. Între 1166 şi 1168 a locuit aici şi filosoful peripatetic evreu Maimonide, a cărui familie a părăsit Córdoba după ce Almohazii au cucerit Al Andalus. Fiind nevoit să aleagă între convertirea la islam, moarte sau exil, Maimonide s-a îndreptat către sud. Două decenii mai târziu scria comentariile legate de *Mişna*, colecţia iudaică de legi orale, în locuinţa sa din Fez, aflată pe o străduţă îngustă, Derb Margana, în apropiere de Talaat Kabira, una dintre cele două străzi principale care străbat centrul vechi îndreptându-se spre moscheea Qarawiyyin.

În zorii veacului al XIII-lea a început ascensiunea unei noi puteri. Marinizii, sau Banu Marin cum erau cunoscuţi în arabă, erau o confederaţie de triburi berbere zenata, păstori nomazi. Aceştia au dat numele lânii merinos care era foarte apreciată, fiind exportată în Europa prin negustori genovezi. Apar menţionaţi pentru prima oară în cronicile arabe de la sfârşitul secolului al XII-lea, luptând alături de Almohazi în bătălia de la Alarcos din Al Andalus, din anul 1195, când au fost înfrânte fără drept de apel trupele castiliene ale regelui Alfonso al VIII-lea. Zona unde fuseseră stabiliţi iniţial se afla între Figuig, în estul Marocului, şi Sijilmasa, la marginea nordică a Saharei, însă s-au deplasat către nord sub presiunea arabilor. În cronica *Rawd al Qirtas*, ei sunt înfăţişaţi ca nomazi austeri şi războinici:

> Ei nu foloseau bani şi nu erau supuşi nici unui prinţ. Mândri şi dispreţuitori din fire, nu erau adepţii războiului şi nici ai alianţelor. Nu ştiau nimic despre agricultură sau comerţ şi se ocupau doar cu vânătoarea, creşterea cailor şi incursiunile de pradă. Averea lor consta din cai, cămile şi sclavi negri. Se hrăneau cu carne, fructe, lapte şi miere.[17]

În 1213, simţind că se apropie sfârşitul domniei Almohazilor, care fuseseră înfrânţi umilitor de creştini la Las Navas de Tolosa cu un an înainte, emirul Abu Said I s-a adresat conducătorilor berberi marinizi. Mesajul său era revoluţionar şi totodată profund tradiţional, întrucât folosea justificarea religioasă pentru rebeliune. În secolul al XIV-lea autorul anonim al cronicii *Al Dhakhira al Saniya fi Tarikh al Dawla al Mariniyya (Minunata comoară a istoriei statului marinid)* relatează episodul memorabil al chemării la arme:

> Almohazii sunt vinovaţi fiindcă nu şi-au făcut datoria faţă de comunitatea islamică. Guvernarea lor nu a fost eficientă. Au uitat ce îndatoriri aveau faţă de supuşii lor... Această neglijenţă este un afront faţă de legea religioasă şi o insultă care trebuie pedepsită. Prin urmare, anihilarea lor constituie o misiune,

iar Marinizii trebuie să-şi asume această misiune pentru a asigura prosperitatea şi mântuirea musulmanilor.[18]

Abu Said i-a îndemnat pe conducătorii Marinizi să cucerească Maghrebul sub stindardul reformei islamice. În istoriografia oficială, Marinizii au fost caracterizaţi prin acest zel islamic. De pildă, Ibn Abi Zar, care a fost probabil plătit pentru lucrările sale literare de sultanul marinid Abu Said Uthman al II-lea (domnie 1310–1331), îi descria pe Marinizi drept „cei dintâi şi cei mai nobili“ descendenţi ai tribului zenata, care s-au distins întotdeauna prin „grandoarea caracterului şi a virtuţii lor. Cu o purtare aleasă, aceşti războinici curajoşi şi profund religioşi nu şi-au călcat niciodată cuvântul“. Această subliniere a virtuţilor islamice, spre deosebire de înclinaţiile Almohazilor către „vin, lux şi desfrâu“, se adresa centrelor urbane, mai ales oraşului Fez, unde, cel puţin la început, o comunitate religioasă puternică îi privea pe aceşti nomazi sălbatici cu o profundă suspiciune.[19]

Au existat numeroase îndoieli în legătură cu motivaţiile lor, însă succesul lor militar a fost indiscutabil. În 1220, Abu Said şi-a declarat independenţa faţă de dominaţia Almohazilor. În următoarele decenii, Marinizii s-au extins ca „un roi de lăcuste“, acaparând treptat teritoriul Almohazilor până când au constituit o ameninţare directă pentru principalele oraşe. „Energici şi curajoşi în luptă“, ei au reuşit să-şi înfrângă duşmanii. Meknès a fost cucerit în 1244, urmat de Fez în 1248, Sijilmasa în 1255 şi Marrakech în 1269.[20]

O perioadă de consolidare era necesară înainte ca Marinizii să-şi îndrepte întreaga atenţie înspre noua lor capitală şi înspre bazele economice şi administrative ale statului. De-a lungul secolului al XIII-lea, conducătorii marinizi au fost preocupaţi mai mult să se lupte cu creştinii din Peninsula Iberică decât să-şi construiască propriul regat. În 1248, Castilia creştină a cucerit Sevilla musulmană, după victoriile anterioare din Valencia şi Córdoba, iar regatul Granada şi Málaga, unicul bastion islamic rămas în Al Andalus, se afla în mare pericol.

Curajul Marinizilor a fost pus la grea încercare într-o revoltă din anul 1250, suprimată cu brutalitate de conducătorul Abu Yahya Abu Bakr (domnie 1246–1258), care a executat şase căpetenii, inclusiv pe şeful judecătorilor *(qadi)* şi pe fiul acestuia. „Această pedeapsă a dus la capitularea locuitorilor din Fez în faţa dinastiei marinide“, scria Ibn Khaldun. „Chiar şi azi îşi amintesc de el cu groază şi nu vor îndrăzni niciodată să ridice glasul, să se împotrivească ordinelor guvernului sau să uneltească împotriva lui.“[21] Potrivit cronicii

*Dhakhira*, oamenii nici măcar nu îndrăzneau să-şi vorbească în particular, de teamă să nu fie socotiţi rebeli.

Fez va atinge apogeul în timpul domniei marinide, însă acest lucru nu înseamnă că Marinizii erau acceptaţi în această citadelă a islamului. Locuitorii oraşului se considerau, nu fără temei, sofisticaţi, civilizaţi şi rafinaţi – aşa cum se cred şi astăzi –, spre deosebire de noii lor stăpâni, pe care îi vedeau ca nişte nomazi brutali. Întemeiat de un descendent al profetului Mahomed, Fez era un oraş caracterizat prin distincţie islamică şi renume intelectual. Fricţiunile dintre războinicii nomazi şi elita urbană au durat mult timp după cucerirea marinidă.

Astfel se explică decizia, de altfel ciudată, din 1276 a sultanului marinid Abu Yusuf Yaqub (domnie 1258–1286) de a construi un oraş complet nou, denumit iniţial Medinat al Baida, Oraşul Alb, însă cunoscut ulterior drept Fez al Jadid (Noul Fez), la o distanţă de 700 de metri de idrisidul Fez al Bali (Vechiul Fez), acesta urmând să fie capitala sa militară şi administrativă. Potrivit lui Ibn Abi Zar, decizia de a construi o nouă capitală a venit imediat după ce avusese loc un masacru al evreilor din oraş.

> Fuseseră ucişi 14 evrei până când a aflat vestea *Amir al Muslimin* [conducător al musulmanilor], care a venit cu soldaţii săi să alunge mulţimea din cartierele evreieşti şi să oprească jaful. Fără intervenţia sa nu ar fi supravieţuit nici un evreu; mai târziu, el i-a avertizat public pe locuitorii din *medina*, centrul vechi, că nimeni nu are voie să le facă vreun rău evreilor *dhimma*, altminteri va fi aspru pedepsit.[22]

Însă celebrul Mellah din Fez, cartierul evreiesc, a cărui denumire provine din cuvântul arab care înseamnă sare şi care a fost folosit ulterior pentru a descrie cartierele evreieşti din întregul Maroc, a fost întemeiat mult mai târziu.******** Leon Africanul relata că evreii din Fez au fost mutaţi în noul cartier în timpul domniei lui Abu Said Uthman al II-lea (1398–1420), ca urmare a atacurilor repetate asupra proprietăţilor evreieşti. Să locuieşti în Mellah era atât o binecuvântare, cât şi un blestem. Pentru unii, însemna siguranţă, protecţie oferită de apropierea de palatul regal. Alţii, precum rabinul Abner Hassarfaty, autor al unei cronici evreieşti din secolul al XVI-lea, îl considerau „un exil amar şi greu de îndurat“. Mulţi evrei au preferat chiar să se convertească la islam decât să-şi piardă casele şi slujbele din Oraşul Vechi.[23]

Noul Fez se întindea în spatele unui „zid înalt şi inexpugnabil“ cu numeroase turnuri şi merloane. Era împărţit în trei secţiuni. Prima adăpostea

palatul regal, casele şi grădinile nobililor, o Mare Moschee şi o monetărie regală. Cea de-a doua secţiune cuprindea grajdul regal, palatele curtenilor şi o piaţă care se întindea pe 800 de metri de-a lungul axei principale est–vest. Au fost construite încă două grajduri regale la poarta vestică pentru cei 300 de cai ai gărzii regale. Ultima secţiune găzduia gărzile şi intendenţii regelui, precum şi garnizoanele celor două corpuri de armată: mercenarii creştini din Castilia sau Catalonia, recrutaţi cu aur marocan, şi arcaşii sirieni din Homs, care ulterior au fost cazaţi în cartierul evreiesc. În partea de nord a oraşului se afla Poarta Leului, flancată de două turnuri crenelate, oferindu-le monarhilor marinizi o intrare regală în noul lor oraş.

Dacă este să-i dăm crezare lui Leon, frumuseţea din interiorul oraşului contrasta izbitor cu mizeria care se întindea dincolo de zidurile lui. Suburbiile erau populate de „o mulţime de prostituate nespălate“, spunea Leon cu dispreţ. Tot aici se aflau grădini şi livezi de unde erau livrate zilnic 500 de căruţe cu piersici şi unde se făcea negoţ cu sclavi africani.

Teoretic, ceea ce a realizat Abu Yusuf reprezenta reversul demersului de unificare a oraşului iniţiat în secolul al XI-lea de Yusuf ibn Tashfin. Însă, în realitate, Vechiul Fez a rămas capitala comercială şi intelectuală, în timp ce Noul Fez a devenit centrul militar, politic şi administrativ al statului marinid aflat în plină expansiune, aici locuind toţi cei care erau responsabili de funcţionarea eficientă a statului, începând cu sultanul în palatul său şi terminând cu cel mai umil soldat din garnizoană. Era o expansiune premeditată a oraşului, care s-a bucurat de succes, dovadă fiind epoca înfloritoare care a urmat şi faptul că Fez şi-a păstrat măreţia şi azi.

Când Leon Africanul îşi scria cronica, evreii din oraş se mutaseră în Fez al Jadid. Ei locuiau pe o singură stradă lungă, iar „numărul lor a crescut semnificativ de când au fost izgoniţi din Spania“. Însă, în privinţa relaţiilor interconfesionale, situaţia nu era deloc încurajatoare. „Aceşti evrei sunt dispreţuiţi de toţi, şi nu li se permite să poarte încălţăminte“, relata el.[24]

Trebuie să facem totuşi o menţiune în legătură cu biografia lui Leon Africanul. Luat prizonier de corsari spanioli, care şi-au dat repede seama că este un om cu o educaţie deosebită, în loc să fie trimis la galere, i-a fost prezentat papei Leon al X-lea în 1520. Impresionat de acest călător nord-african întreprinzător şi extrem de cultivat, pontiful a devenit patronul său. Botezat în bazilica Sfântul Petru din Roma, Ibn al Wazzan a devenit Johannes Leo de Medicis (deşi el prefera să i se spună Yuhanna al Asad al Gharnati, adică Ioan, Leul din Granada), şi-a petrecut următorii opt ani scriind despre

călătoriile sale. Publicată la Veneţia în 1550, *Descrierea Africii* era o lucrare fundamentală, cel mai important text despre Africa de Nord până în epoca explorărilor din secolul al XIX-lea. Însă, când relata despre evrei şi musulmani, el scria cu zelul unui convertit, descriind islamul drept „sacrilegiu mahomedan“ şi „plagă“.[25]

Asemenea tuturor curtenilor cu experienţă, Ibn Abi Zar ştia ce trebuie să facă pentru a obţine avantaje. A scris o sută de pagini hagiografice închinate domniei lui Abu Yusuf şi ne-a lăsat o descriere fascinantă a oraşului Fez din secolul al XIII-lea, care ilustrează dezvoltarea sa excepţională în timpul domniei lui Al Mansur (1184–1199) şi a fiului său Al Nasir (1199–1213). Într-o listă a stabilimentelor plătitoare de taxe, el includea 89 236 de case, 9 082 de prăvălii, 3 490 de războaie de ţesut, 1 170 de cuptoare, 785 de moschei, 472 de mori, 467 de hanuri, 188 de ateliere de olărie, 135 de brutării, 116 vopsitorii, 93 de băi publice, 86 de tăbăcării, 47 de ateliere care produceau săpun, 12 turnătorii de cupru, 11 manufacturi de cristal, două bazare *qaysariya*, două monetării şi posibil 400 de manufacturi care produceau hârtie.[26] Graţie dezvoltării oraşului, nu existau grădini sau livezi în interiorul lui.

O asemenea prosperitate nu se născuse din neant. Ascensiunea Marinizilor la mijlocul secolului a coincis cu revenirea producerii de monede de aur în Europa, care căzuse în desuetudine timp de jumătate de mileniu, începând cu secolul al VIII-lea. Producţia de aur stagnase în creştinătatea apuseană în timpul declinului economic din Evul Mediu, când pe continent predominau monedele de argint. În schimb, în lumea islamică abunda aurul. Încă din secolul al XI-lea, teritoriul de astăzi al Marocului – mai ales Fez, Marrakech, Sijilmasa, Nul şi Aghmat – era renumit pentru producţia de aur. Dintre cele două drumuri ale aurului din Africa Subsahariană despre care vorbeşte Ibn Khaldun, unul aducea 12 000 de caravane pe an în Egipt, iar celălalt mergea dinspre Timbuktu către Fez şi ţărmurile Mediteranei. Siguranţa acestor drumuri comerciale, asigurată de puterea militară marinidă şi de instituţiile administrative ale dinastiei, a contribuit la dezvoltarea economică, prin Fez trecând cantităţi imense de aur în drum spre Europa. Metropola a fost luată cu asalt de negustori. „Nu există nici un oraş, nici o ţară care să nu aibă reprezentanţi în Fez“, scria Al Jaznai. „Ei fac comerţ şi trăiesc aici. Negustori, alături de meşteşugari, au venit din toate regiunile, iar aici se realizează tot felul de schimburi comerciale.“[27]

Pierderea Córdobei şi a Sevillei, precum şi declinul Marrakechului în timpul domniei Marinizilor au transformat oraşul Fez în locul unde putea să fie

admirată înalta societate nord-africană și andaluză, „de la prințese din Tlemcen sau Granada până la ambasadori, călători, mistici, studenți sau paraziți“. Marinizii erau atât de bogați încât își puteau permite să finanțeze o armată de 5 000 de mercenari creștini din Castilia, Aragon și Franța. Dinarii de aur din secolul al XIV-lea, de pe vremea domniei sultanului Abu Inan (1348–1358), erau considerați fără egal în lumea islamică. Suma de 50 000 de dinari din aur plătită pentru a răscumpăra Tripoli i s-a părut „o nimica toată“. O asemenea mulțumire de sine regală poate fi scuzată când afli că, în secolul al X-lea, potrivit lui Ibn Hawqal, doar Sijilmasa obținea un profit de 400 000 de dinari de aur din comerț. Atunci nu este de mirare că valoarea aurului islamic din Africa de Nord era modelul preluat de monetăriile europene.[28]

Marinizii și-au pus amprenta magnific pe tot cuprinsul Marocului prin construirea de madrase, mai ales în secolele al XIII-lea și al XIV-lea. Madrasa era un fel de întrupare a puterii blânde a Marinizilor.

Dacă ieși din furnicarul amețitor de pe Talaat Kabira – negustori, băcani, vânzători de mirodenii, studenți, cărturari, artiști, vânzători de parfumuri, măcelari, brutari, librari, hotelieri, bucătari, tâmplari, țesători de covoare, cizmari, copii, femei casnice, electricieni, instalatori, bijutieri, croitori, turiști, cumpărători, cerșetori, bețivi, măgari care se clatină sub povara mărfurilor pe care le poartă în spinare – poți să-ți tragi sufletul într-o adevărată oază de liniște și de frumusețe.

Purtând numele sultanului Abu Inan, care a construit-o între anii 1351 și 1356, în epoca de glorie a dinastiei Marinizilor, madrasa Bou Inania este una dintre bijuteriile arhitecturale ale orașului. Potrivit legendei, a fost construită în urma unei relații de iubire scandaloase între sultan și una dintre concubinele sale preferate cu care s-a căsătorit. Cu decorațiunile sale extravagante, pentru care nu s-a făcut economie, madrasa reprezintă o culme a arhitecturii marinide. La inaugurarea sa, Abu Inan i-a întrebat pe cărturari dacă erau valabile rugăciunile în acest nou colegiu. „Bineînțeles“, au răspuns aceștia. Sultanul a încuviințat din cap. „Așa cum acest loc sordid a devenit un loc de rugăciune, tot astfel o prostituată poate să devină o mare doamnă.“ Ulterior, când a fost informat în legătură cu uriașul cost final al monumentului, el a considerat suma o bagatelă. „Un lucru fermecător nu este niciodată prea scump“, a declarat.[29]

Acumularea de detalii în Bou Inania depășește orice imaginație. Oriunde privești în curtea interioară ești fascinat de modul cum sunt ilustrate aici

tehnicile mixte ale artei islamice. Un minaret robust, încoronat cu ţigle verzi irizante pe un fundal bej, veghează asupra opulenţei arhitecturale din jurul său. Văzută astăzi prin poarta albastră Bab Bou Jeloud, una dintre intrările cele mai cunoscute din Oraşul Vechi, madrasa Bou Inania este un simbol al oraşului de opt secole.

În interiorul madrasei, ţigle *zellij*, mozaicuri cu linii verticale şi orizontale şi firide care sfidează gravitaţia se iau la întrecere cu arabescuri graţioase, cu nişe, cu arhitrave din cedru decolorat de soare şi cu plafoane poleite cu aur care se dizolvă într-o mie de motive geometrice. Straturile contrapunctice – pardoseli din ceramică, piedestaluri netede, stucaturi filigranate, cedru decolorat de vreme – se împletesc în combinaţii nesfârşite de tonuri, texturi, culori şi nuanţe. „Este ca şi când ai pătrunde în interiorul unei casete cu bijuterii“, scrie istoricul de artă islamică Robert Hillenbrand.[30]

Vizavi de madrasă se înălţa un alt monument celebru al oraşului, turnul cu ceas Dar al Margana, o clepsidră cu apă ingenioasă din secolul al XIV-lea, o minune a vremii sale. Mai erau şi alte minuni acţionate de forţa apei, cum ar fi roţile hidraulice enorme instalate pentru a iriga palatul regal şi grădinile nobililor. În timpul domniei sultanului Abul Hassan au existat numeroase structuri cu apă curgătoare proaspătă, de la fântâni şi săli pentru spălări rituale până la bazine de înot în toată puterea cuvântului.

La fel cum cei care vizitează madrasa Bou Inania se simt adesea copleşiţi de frumuseţea ei (poate cu excepţia tinerelor chinezoaice care petrec ore întregi făcându-şi selfie-uri în posturi studiate), tot astfel călătorul marocan Ibn Battuta, care a sosit la Fez în octombrie 1349, a fost uimit atât de măreţia imperială a oraşului, cât şi de audienţa la sultanul Abu Inan, „fie ca Dumnezeu să-i pecetluiască măreţia şi să-i nimicească pe duşmanii săi“.

Ibn Battuta nu era un om uşor de impresionat. Călătorise timp de 24 de ani şi se apropia de sfârşitul odiseei sale în care a parcurs aproape 140 000 de kilometri şi datorită căreia a rămas în istorie drept „călătorul islamului“. În anul 1325, când meşterii făceau ultimele retuşuri la madrasa Attarin din Fez, el îşi încălţase sandalele, îşi făcuse bagajele şi pornise din Tanger în hagealâc spre Mecca. După ce îşi încheiase pelerinajul şi se întorcea prin Ierusalim, Cairo şi Alexandria, l-a cuprins dorul de casă şi a ajuns în capitala marinidă a sultanului Abu Inan în epoca sa de glorie:

> M-am prezentat în faţa lui şi am fost onorat să-l privesc. Fiorul care m-a cuprins m-a făcut să uit ce am simţit când l-am cunoscut pe regele Irakului; eleganţa sa

o depăşea pe cea a împăratului Indiei; politeţea sa pe cea a regelui Yemenului; curajul său îl depăşea pe cel al regelui turcilor; blândeţea sa pe cea a împăratului de la Constantinopol; evlavia sa pe cea a împăratului din Turkistan; ştiinţa sa pe cea a regelui din Sumatra; m-a copleşit cu bunăvoinţa sa încât nici măcar nu am fost în stare să-mi exprim recunoştinţa.[31]

Fascinat de poveştile călătorului despre conducători străini, sultanul Abu Inan l-a însărcinat să scrie un jurnal de călătorie. *Darul nepreţuit al celor care privesc minunile oraşelor şi ale călătoriilor* este unul dintre cele mai interesante jurnale de călătorie din literatura universală, plin de erudiţie, de anecdote, de umor şi de vervă.

Madrasele marinide – cunoscute şi ca medrese – şi-au început istoria odată cu inaugurarea de către Abu Yusuf a madrasei Saffarin în 1271, care a marcat debutul unui secol glorios al arhitecturii de inspiraţie religioasă. A reprezentat un punct de reper pentru mulţi dintre succesorii săi, prin împletirea ornamentelor de mici dimensiuni cu cele opulente şi chiar decadente, prin tehnicile mixte şi funcţiile multiple – colegiu religios, moschee, instituţie caritabilă, cămin studenţesc, centru comunitar şi loc de desfăşurare pentru ceremonii oficiale.

Construită între anii 1323 şi 1325 în timpul domniei sultanului Abu Said Uthman al II-lea (domnie 1310–1331), madrasa Attarin, aflată la intrarea în Piaţa de Mirodenii şi Parfumuri, chiar lângă moscheea Qarawiyyin, este un alt monument magnific din epoca Marinizilor. Construită în jurul unei curţi interioare cu o fântână, madrasa este o revărsare de frize epigrafice, mozaicuri, arcade, firide *muqarna* în formă de stalactite, inscripţii cu litere cursive şi motive florale. Ferestrele cu vitralii de sub cupolă împrăştie o lumină delicată multicoloră peste capetele credincioşilor.

Madrasele marinide din Fez nu erau doar simple creaţii ale unor monarhi care aveau mai mult aur decât judecată. Aceste instituţii islamice baroce au oferit dinastiei marinide forţa spirituală şi intelectuală de care avea nevoie. Ele au reprezentat totodată emblema arhitecturală într-o campanie de promovare a legitimităţii islamice a dinastiei şi de exercitare a controlului asupra unei comunităţi religioase adesea recalcitrante. După revolta din 1250, de când imamii erau obligaţi să informeze autorităţile în legătură cu toate întrunirile din moschei, Marinizii nu vor mai îngădui nici un fel de opoziţie din partea clericilor. Predicatorii care aveau o largă audienţă erau mituiţi de autorităţi. Ortodoxia doctrinară, potrivit şcolii sunnite de jurisprudenţă Maliki, era impusă cu stricteţe, iar controlul statului asupra autorităţilor

religioase a atins cote înalte. De pildă, între anii 1283 şi 1300, clerul a solicitat aprobarea sultanului de şapte ori doar pentru a face anumite renovări în moscheea Qarawiyyin.[32]

Importanţa capitală a oraşului Fez pentru proiectul marinid reiese foarte clar din proliferarea noilor madrase. Şapte au fost construite între 1271 şi 1357. Au fost multe altele care şi-au deschis porţile magnifice de-a lungul şi de-a latul regatului. Potrivit lui Ibn Marzuq, sultanul Abul Hassan (domnie 1331–1348), care a reuşit să unească pentru scurtă vreme Marocul cu Tlemcen (din Algeria) şi cu Ifriqiya (Tunisia, vestul Libiei şi estul Algeriei), a construit madrase la Fez, Meknès, Salé, Tanger, Anfa, Azemour, Safi, Aghmat, Marrakech şi Al Ubbad.

Valul de noi madrase le-a permis Marinizilor să creeze o nouă clasă de jurişti loiali, educaţi, buni cunoscători ai limbii berbere, precum şi o nouă clasă de clerici devotaţi sultanului, căruia îi datorau existenţa. Madrasele au consolidat reputaţia oraşului drept centru de cultură islamică. Aşa cum scria geograful andaluz Abu Said al Gharnati: „Locuitorii oraşului Fez sunt educaţi, cultivaţi şi inteligenţi; oraşul este un adevărat arsenal unde poţi găsi mai mulţi medici, jurişti, cărturari şi nobili decât în orice alt oraş“.[33]

Măreţia dinastiei Marinizilor era ilustrată şi prin cortegiile regale opulente, în care calul preferat al sultanului, împodobit cu aur şi pietre preţioase, străbătea maiestuos oraşul, iar călăreţii purtau stindardele albe ale dinastiei în sunetele marţiale ale tobelor. Cu ocazia aniversării zilei de naştere a profetului, Mawlid al Nabi al Sharif, Marinizii îşi demonstrau evlavia şi generozitatea atât faţă de Ahl al Bait, descendenţii profetului, cât şi faţă de săraci, care mâncau cu lăcomie resturile îmbelşugate rămase de la banchete.[34]

În timp ce madrasele reprezentau reflectarea arhitecturală a evlaviei dinastiei, comunitatea de sharifi, descendenţi ai profetului, invitaţi de pe tot cuprinsul lumii islamice să se stabilească la Fez, un oraş întemeiat de stră-stră-strănepotul lui Mahomed, reprezenta reflectarea ei umană. Beneficiind de pensii şi de tot felul de privilegii, această comunitate s-a transformat într-o castă puternică şi tot mai independentă faţă de jurisdicţia civilă – având consecinţe nefaste pentru dinastie.

Asemenea lui Ibn Battuta, Leon Africanul a fost fermecat de Fez. Jurnalul său de călătorie în Africa includea 70 de pagini dedicate unei „Descrieri exacte a oraşului Fez“, în care vorbeşte despre cele aproape 700 de moschei şi colegii religioase somptuoase, şi în primul rând despre frumoasele şi admirabilele

Qarawiyyin şi Bou Inania.[35] Leon a fost fermecat şi de imensele pieţe ale oraşului, unde îşi vindeau mărfurile 20 000 de ţesători şi 20 000 de morari, 150 de băcani şi spiţeri, 150 de croitori, 100 de olari şi 100 de şelari şi 50 de vânzători de fructe. „Nicăieri, nici în Africa, nici în Asia, nici în Italia, nu am văzut o piaţă în care se găsesc atât de multe feluri de mărfuri. Este imposibil ca ele să fie evaluate în întregime."[36]

Când a fost publicată cartea lui Leon, în 1550, dinastia Marinidă se stinsese de multă vreme, însă strălucirea oraşului islamic încă stârnea invidia lumii musulmane. Asasinarea patronului lui Ibn Battuta, sultanul Abu Inan, sugrumat de vizirul său în anul 1358, a dus la declinul dinastiei, a cărei soartă a fost anticipată de Ibn Khaldun, cel mai de seamă intelectual al epocii marinide, în lucrarea sa *Muqaddimah*, o analiză strălucită a ascensiunii şi declinului imperiilor. Sultani indolenţi, viziri ambiţioşi şi o serie de lovituri de palat şi de asasinate au provocat anarhie în oraşul Fez şi în statul marinid. În 1465 a izbucnit o revoltă populară condusă de comunitatea de sharifi din Fez. Sultanul Abd al Haq al II-lea şi vizirul său evreu au fost asasinaţi. În 1472 s-a afirmat o nouă dinastie, a Wattasizilor, înrudiţi cu berberii zenata. Epoca de aur a oraşului Fez apunea odată cu stingerea dinastiei Marinizilor.

Modele vin şi pleacă, însă Fez reuşeşte discret şi triumfător să rămână acelaşi. La umbra bătrânilor platani, vânzătorii de mirodenii şi de parfumuri din Suq al Henna, una dintre cele mai vechi şi mai frumoase pieţe ale oraşului, încă discută despre arta parfumului cu clienţii lor, în timp ce amestecă esenţe de oud, iasomie, mosc, gardenia, muşcată, bergamotă, ulei de trandafir, lemn de cedru şi de scorţişoară, anason, piper, muşeţel, tămâie şi paciuli. În timp ce ţine în mână o sticluţă de parfum îmbătător „Royal Amber", Rachid Ouedrhiri arată înspre o clădire dărăpănată aflată la câţiva metri distanţă. Maristan Sidi Frej a fost unul dintre primele spitale de psihiatrie din lume, construit de Abu Yusuf în 1286, cu mult înaintea spitalului Los Inocentes din Valencia din 1410. Oraşul Fez îşi cinsteşte tradiţiile şi memoria, mergând în propriul ritm.

Spre deosebire de oraşul imperial Marrakech aflat la circa 480 de kilometri spre sud, împopoţonat peste măsură în ultimele decenii, făcându-l greu de recunoscut, în oraşul Fez s-a păstrat o autenticitate zgrunţuroasă, uneori chiar brutală. O observi când priveşti casele jupuite, cerşetorii ologi care te pun la grea încercare ca să nu-ţi fereşti privirea ruşinat, capetele retezate ale cămilelor de pe tejghelele măcelarilor. Îi simţi duhoarea la tăbăcăria Chaouara unde, asemenea înaintaşilor lor vreme de 1 000 de ani, tăbăcarii navighează deasupra unei structuri în formă de fagure care emană miresme precum urină de vacă, găinaţ de porumbel, var ars, sare şi apă pentru netezirea pieilor

înainte de a fi înmuiate în vopsele: roz, magenta, roşu de Burgundia, albastru, galben şi orice alte nuanţe pe care negustorii de produse din piele le consideră potrivite pentru acest sezon. Tăbăcarii, a căror breaslă datează de la începuturile oraşului Fez, încă stau până la brâu în aceste jgheaburi uriaşe, frământând pieile în vopsele vegetale naturale – indigo pentru albastru, henna pentru portocaliu, mentă pentru verde, şofran pentru galben, lemn de cedru pentru maro şi floare de mac pentru roşu. Timpul parcă a încremenit.

Când a vizitat oraşul în 1931, arhitectul elveţian Le Corbusier a deplâns ceea ce el considera a fi dezordinea oraşului vechi. „Medina este prea comprimată“, se plângea el. Era „destinul Occidentului să acţioneze, să compună, să creeze viaţa modernă“. Fez a ridicat din umeri, iar viaţa a mers mai departe. Jumătate de secol mai târziu, Paul Bowles a remarcat „mizeria de neimaginat“ a oraşului vechi, a crezut că familiile îl vor părăsi ca să-şi întemeieze o viaţă nouă la Casablanca şi a anticipat „sfârşitul lumii“. Fez a mers mai departe nepăsător.[37]

Când Titus Burckhardt s-a întors în oraşul său drag în anii 1950, după o absenţă de 25 de ani, se gândea cu îngrijorare la cât de mult trebuie să se fi schimbat, la faptul că poate îşi pierduse dimensiunea sacră sub presiunea culturii europene moderne, caracterizată prin „bani, grabă şi risipire“.

Nu era cazul să se îngrijoreze. Minaretele încă îşi chemau credincioşii la rugăciune în acest oraş cu acoperişuri verzi, vânzătorii de mirodenii se îmbulzeau pe străzile înguste din Suq al Attarin, avocaţii şi notarii erau adunaţi în jurul moscheii Qarawiyyin, oameni care îşi mânau catârii alergau pe străzile întortocheate strigând: „*Balak! Balak!* Atenţie! Atenţie!“, torcătorii de lână torceau, filatorii filau, iar arămarii din piaţa Saffarin încă bubuiau în oalele şi tigăile lor. I se dezvăluia în toată splendoarea sa viscerală, la fel cum se dezvăluie şi azi, „neschimbatul, indestructibilul Fez“[38].

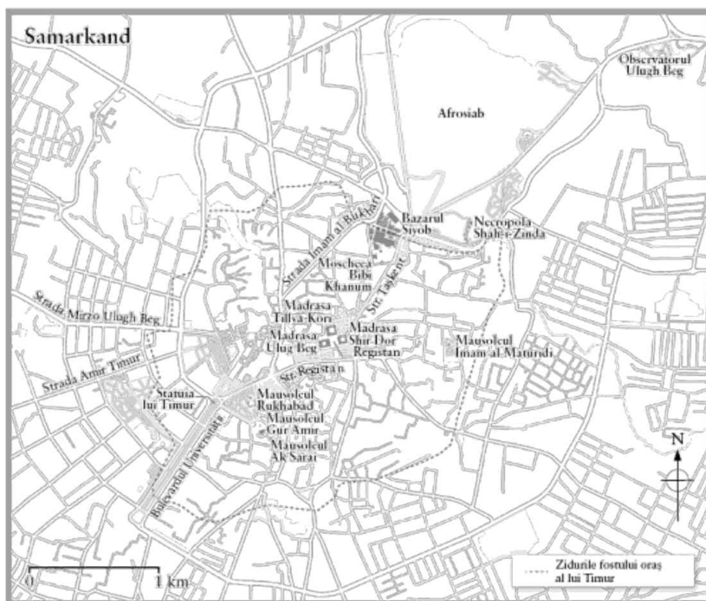
În *Istoria* sa din secolul al IX-lea, Tabari relatează despre un doctor creştin care se întâlneşte cu califul abbasid Al Mansur când acesta este pe punctul de a întemeia Bagdadul în 762. Creştinul îi povesteşte despre o tradiţie locală: un bărbat pe nume Miklas va întemeia oraşul Al Zawra între Tigru şi canalul Sarat. „Dumnezeule, eu sunt acel bărbat!“, exclamă Mansur. „Mi se spunea Miklas pe când eram copil, iar apoi acest nume a fost dat uitării!“ Călugării nestorieni sunt şi ei menţionaţi într-o serie de legende cu privire la întemeierea Bagdadului.

În ١٩٨١, UNESCO a declarat medina din Fez parte din Patrimoniul

Mondial. Este considerat unul dintre oraşele istorice cele mai mari şi mai bine conservate din lumea arabă musulmană: „Nu numai că reprezintă o moştenire arhitecturală, arheologică şi urbană remarcabilă, ci transmite şi un stil de viaţă, obiceiuri şi o cultură care dăinuie…“

„Cronicarii musulmani, cu foarte puţine excepţii, sunt total indiferenţi la acurateţea statistică“, spun editorii lucrării *Medieval Trade in the Mediterranean World (Comerţ medieval în lumea mediteraneeană)*, recomandând să fie reduse cu 50–75% cifrele menţionate.

Un pârâu sărat, Wadi Mellah, străbătea zona.




# 8. SAMARKAND – GRĂDINA SUFLETULUI (SECOLUL AL XIV-LEA)

> *Samarkand, cel mai frumos chip pe care l-a întors vreodată Pământul către soare.*
>
> Amin Maalouf, *Samarkand*

O nouă putere feroce şi măreaţă s-a ivit în Asia Centrală în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Nu avea sânge albastru şi nici nu moştenise vreun regat sau vreun imperiu de la tatăl său. Prin propriile forţe, a devenit una dintre marile personalităţi ale istoriei, un comandant militar analfabet care a clădit unul dintre cele mai vaste imperii ale lumii cu o armată formată din soldaţi loiali doar cât timp conducătorul lor obţinea victorii. Ilustra sa carieră pe câmpul de luptă, fiind neînfrânt timp de 35 de ani, l-a aşezat în vârful ierarhiei cuceritorilor lumii, alături de Alexandru cel Mare şi de Genghis Han. I-au fost atribuite multe titluri care ilustrează această poziţie dominantă: Domn al prielnicei conjuncţii (care se referă la poziţia stelelor la naşterea sa, în 1336); Cuceritor al

lumii; Împărat al vremii sale; Domn neînfrânt al celor şapte tărâmuri. Dramaturgul Christopher Marlowe l-a numit „biciul şi urgia lui Dumnezeu/Unica spaimă şi groază a lumii", cea mai sângeroasă piesă a sa purtându-i numele. Numele său era Timur Lenk sau Tamerlan. Pentru conducătorii musulmani ai vremii sale, care îl priveau cu groază şi cu dezgust, Timur era un barbar analfabet. Însă el se considera conducătorul suprem al lumii musulmane – Braţul înarmat al islamului şi Războinic al credinţei –, iar capitala sa imperială, inegalabila Perlă a Estului, era Samarkand.[1]

Oraşul a fost întemeiat în secolul al VIII-lea î.Hr., pe valea râului Zarafshan, în inima ţinutului pe care arabii îl numesc Mawarannahr (Ţinutul de Dincolo de Râu), o regiune care cuprinde fostele republici sovietice Uzbekistan, Kazahstan, Turkmenistan, Tadjikistan şi Kîrgîzstan, mergând spre nord-vest până în Xinjiang în China. Regiunea mai este denumită şi Transoxiana, aflată între cele două mari fluvii din Asia Centrală, Amu Daria şi Sîr Daria. Cunoscute şi sub numele de Oxus şi Jaxartes, acestea erau două dintre cele patru fluvii medievale ale paradisului, oaze de fertilitate într-un peisaj pustiu.

Pe malurile acestor fluvii şi ale afluenţilor lor s-au născut nobilele cetăţi antice, ale căror nume evocă memoria lui Alexandru cel Mare şi a războinicului mongol Genghis Han: Samarkand, Buhara, Termez, Balh, Urghenci şi Khiva. Regele persan Cirus cel Mare a cucerit cetatea Samarkand în jurul anului 550 î.Hr., iar apoi a venit rândul lui Alexandru cel Mare să cucerească Marakanda, aşa cum o numeau grecii, în 329 î.Hr. Dincolo de fluvii se întindeau nisipurile bătute de vânturile ucigătoare ale deşertului. La vest de Amu Daria se afla deşertul necruţător Karakum (Nisipurile Negre), iar la est de Sîr Daria se întindea Stepa Foametei. Chiar şi între cele două fluvii, oazele de civilizaţie şi de teren arabil fertil erau luate cu asalt de deşertul fierbinte Kîzîlkum (Nisipurile Roşii) din nord. În timpul verii, căldura era nimicitoare, umplând de băşici pielea celor care trudeau pe ogoare. Iarna, vânturi năprasnice spulberau zăpada într-un ţinut lipsit de viaţă, iar populaţia stabilă şi nomazii se refugiau în iurte şi se înveleau cu blănuri şi cu pături de lână. De-abia odată cu sosirea primăverii, când râurile se rostogoleau de pe înălţimile munţilor, când înfloreau livezile, iar pieţele se umpleau cu mere, dude, pere,

piersici, prune, rodii, pepeni, caise, gutui şi smochine, când carnea de berbec şi de cal sfârâia pe grătare şi se turnau pe gât cantităţi imense de vin la petrecerile tribale, de-abia atunci se înveselea acest ţinut.

Asia Centrală fusese punctul de răscruce dintre Orient şi Occident de când apăruse Drumul Mătăsii – 5 630 de kilometri din China către porturile mediteraneene Antiohia şi Alexandria via Samarkand – la începutul secolului I î.Hr. În epoca de glorie a lui Timur, pieţele oraşului ofereau produse din lumea largă: blănuri, şoimi, lână, aur, argint, pietre preţioase, piei de animale, pânzeturi din Rusia şi din ţinuturile tătarilor; porţelan, mosc, rubine, diamante, perle, mătăsuri şi mirodenii din China; nucşoară, cuişoare, scorţişoară, ghimbir şi mojdrean din India; postav, sticlă şi articole de metal din Siria şi Asia Mică. Existau şi manufacturi locale care produceau mătăsuri, crepuri şi blănuri, şi fructe şi legume delicioase.

Timur, de origine mongolă sau tătară, s-a născut la un secol după năvălirea lui Genghis Han în Asia Centrală în anii 1220, într-o vreme când tribul său şi multe alte triburi se convertiseră la islam. Era o regiune clocotitoare, cu alianţe schimbătoare şi dezbinări între nobilimea stabilită în oraşe şi în sate, mai ales în Mawarannahr, care se convertise la islam, şi aristocraţia militară nomadă din răsărit, care respingea islamul şi continua să practice credinţe păgâne. În acest ţinut dominat de stepă, deşert şi munţi, Timur a deprins arta marţială şi ecvestră necesară oricărui viitor conducător.

Apoi, în 1360, pe când avea 24 de ani, a ţâşnit din obscuritate şi a intrat în istorie printr-o mişcare îndrăzneaţă şi oportunistă. Profitând de haosul care domnea în Mawarannahr după asasinarea conducătorului în 1358, un han rival a năvălit dinspre est. Şeful clanului lui Timur a hotărât să fugă. Profitând de această oportunitate, Timur l-a asigurat că va conduce mişcarea de rezistenţă, însă s-a pus imediat în slujba hanului invadator. Dintr-o lovitură, Timur preluase cu îndrăzneală conducerea tribului său. Următorii ani i-a petrecut ca tâlhar, bandit şi mercenar, şlefuindu-şi calităţile de lider. La un moment dat a suferit un accident care l-a lăsat infirm atât de braţul, cât şi de piciorul drept, ceea ce i-a adus porecla Timur cel Şchiop. Într-o epocă în care, potrivit zicalei populare, „Numai o mână care mânuieşte sabia poate să ţină sceptrul“,

acest handicap i-a făcut faptele de pe câmpul de luptă şi mai extraordinare. Până în 1370 îşi eliminase toţi rivalii, devenind stăpânul absolut al regiunii Chagatai, denumită astfel după numele celui de-al doilea fiu al lui Genghis Han, Mawarannahr fiind jumătatea vestică. Atunci au început cuceririle tot mai ambiţioase.

Cel mai rapid mod de a înţelege dimensiunea vastă a teritoriului cucerit de Timur Lenk este să ne gândim la harta campaniilor sale din 1370 până în 1405. Acest teritoriu trece peste obstacole naturale, peste deşerturi, peste munţi, peste duşmani puternici, ajungând la vest până la porţile Europei pe ţărmurile turceşti, la est până în inima Siberiei, la nord în apropiere de Moscova, iar la sud peste acoperişul lumii până la Delhi. O hartă a imperiului său arată o pată de cerneală uriaşă întinzându-se de-a lungul a 2,6 milioane de kilometri pătraţi, cuprinzând Asia Centrală, Caucazul, Asia Mică, Levantul şi părţi din subcontinentul indian.

Lumea islamică era fragmentată la acea vreme. Hulagu, nepotul lui Genghis Han, trecuse Bagdadul prin foc şi sabie în 1258, distrugând vestigiile Imperiului Abbasid, care dominase o mare parte a Orientului Mijlociu timp de jumătate de mileniu. Ascensiunea puternică a otomanilor avea să aibă loc în secolul al XIV-lea, iar Africa de Nord era împărţită în regate mici, lăsându-i pe mameluci stăpâni în Egipt şi în Levant. Timur a devenit cel mai puternic monarh musulman din lume, răsturnând aceste imperii islamice rivale şi împingând graniţele lumii musulmane mult înspre est, departe de Africa de Nord şi Orientul Mijlociu dominate de arabi (şi mai ales de berberi) înspre stepa asiatică mult mai diversă etnic.

Paradoxal este că aceste extraordinare cuceriri militare sub stindard islamic s-au realizat cu preţul a milioane de victime din rândul musulmanilor. Deşi Timur susţinea cu tărie că aducea glorie lumii islamice, alţii nu vedeau altceva decât distrugere şi ruine fumegânde ale acelor oraşe islamice care îndrăzniseră să i se opună. Aşa cum observase Tacit: „Când fac ravagii şi măcel, când îşi atribuie titluri false, spun că au construit un imperiu; iar când lasă un deşert în urma lor, spun că au adus pacea“.[2] Deosebirea, în cazul lui Timur, este că în acel deşert a construit la o scară imperială, lăsând, cu preţul vărsării unor şuvoaie de sânge, o

impresionantă moştenire arhitecturală şi culturală cu centrul în Samarkand.

Ascensiunea lui Timur a început în anii 1370 cu victoriile obţinute în Khorezm şi Mogulistan. Au urmat, în anii 1380, victoriile din Khorasan, Afghanistan şi Persia. În sângeroasa campanie desfăşurată între anii 1386 şi 1388, armatele tătare conduse de Timur au obţinut victorii în Persia şi în Caucaz, jefuind ţinuturile pe care Hulagu, nepotul lui Genghis Han, le luase în stăpânire în Imperiul Ilkanid. Timur impunea deliberat o atmosferă de teroare pentru a-şi spori puterea, pentru a inspira groază în sufletele adversarilor şi pentru a reduce riscul unor revolte. 2 000 de prizonieri au fost puşi unul peste altul şi îngropaţi de vii în turnuri din argilă şi cărămidă la Esfezar în 1383. În oraşul sfânt persan Esfahan au fost măcelăriţi cu sânge-rece 70 000 de oameni. În 1400, Timur a lansat campania de şapte ani, comiţând noi atrocităţi în Levant, Orientul Mijlociu şi Turcia.

Armatele sale au străbătut Asia ca o furtună de foc, lăsând prăpăd în urma lor. Marile oraşe ale Orientului au căzut unul câte unul. Antiohia, Acra, Alep, Balh, Baalbek, Beirut, Bagdad, Damasc, Delhi, Hama, Homs, Herat, Esfahan, Esfezar, Kabul, Urghenci şi Zaranj, toate au fost prădate şi incendiate. A cucerit Buhara, oraş sfânt al islamului, Sultaniya, Shiraz, Termez şi Tabriz. Soldaţii lui Timur au ucis, au violat, au jefuit şi au incendiat pe un întreg continent. De unul singur, Timur a îngenuncheat cea mai mare parte a lumii islamice. Civilizaţia islamică se afla în pericol mai mult ca niciodată, iar distrugerea nu venea din partea necredincioşilor franci, ci dinspre un războinic musulman sălbatic.

Din întunericul acestei apocalipse asiatice a ieşit la lumină un oraş care şi-a cunoscut atunci epoca de glorie.

*

Pusă în scenă pentru prima dată în 1923, la Her Majesty’s Theatre, la opt ani după ce autorul ei, James Elroy Flecker, murise de tuberculoză, piesa *Hassan* a adus aventura orientală la Londra şi a lansat ideea unui „drum de aur către Samarkand“.******** Oraşul dăinuise în imaginaţia occidentalilor drept unul dintre cele mai romantice locuri, îndepărtat şi exotic – iar pentru mulţi, încă este aşa. Numele oraşului îi ducea cu gândul la caravane care transportau mirodenii şi comori fabuloase,

înfruntând furtuni de nisip necruţătoare, la palate superbe şi grădini îngrijite. Samarkand era întruchiparea opulenţei şi a măreţiei, o oază de graţie şi de seninătate într-o lume a barbariei orientale.

Însă, chiar în primele decenii ale secolului XX, aceste impresii erau cu totul iluzorii. Se încheiase de multă vreme „Marele Joc“ din secolul al XIX-lea, o epocă a eleganţei şi a cutezanţei în care imperiile rus şi britanic se luptaseră pentru influenţă în trecătorile din munţi şi la curţile regale din Asia Centrală. Imperiul sovietic se întindea tot mai mult înspre sud pentru a cuprinde fostele teritorii stăpânite de Timur.

În 1917, la doi ani de la moartea scriitorului James Elroy Flecker în Elveţia şi cu şase ani înainte ca Samarkand să ajungă pe scena londoneză, ruşii au cucerit oraşul, iar steagul roşu flutura în impunătoarea piaţă Registan (literal „loc nisipos“). În 1924 s-a născut Republica Sovietică Socialistă Uzbekă, iar, un an mai târziu, oraşul Samarkand a fost declarat capitala acesteia, în zorii unei noi epoci de progres şi de modernitate. Regimul a urmat întocmai modelul sovietic. Au răsărit fabrici, şcoli, spitale şi blocuri de locuinţe. Bulevardele largi mărginite de copaci au înlocuit labirintul de străduţe. Timur, simbol periculos şi destabilizator al naţionalismului uzbek, a fost înlăturat din discursul public şi a fost transformat într-un paria – tiranul şi distrugătorul barbar. Locul unde se afla Palatul Albastru al lui Timur a devenit piaţa Lenin, simbolul noii culturi ilustrate prin Casa Sovietelor, o operă şi un teatru de balet. Romantismul dezorganizat al oraşului Samarkand era îmblânzit. Cât despre marile monumente ale oraşului, acestea aveau să fie restaurate în stil sovietic după secole de uitare.

Când am vizitat Samarkandul pentru prima oară, în urmă cu 20 de ani, pe când patria lui Timur din Uzbekistan era condusă de un dictator comunist disident, drumul către oraş nu mai era de aur. Ici şi colo se zăreau câmpuri de bumbac, neschimbate încă din vremea lui Timur, însă spuneau mai curând o poveste tristă decât una romantică. Bumbacul a rămas cultura cea mai profitabilă din Uzbekistan, unde vechile obiceiuri comuniste dispar greu. Într-o dimineaţă senină de toamnă, mă apropiam de oraş venind dinspre Taşkent şi trecând prin sărăcia cenuşie a suburbiilor. Un convoi de peste o sută de autobuze antice, pline cu tineri,

femei şi bărbaţi, a trecut pe lângă noi în direcţia opusă. L-am întrebat pe Farkhad, ghidul meu uzbek, cine erau acei tineri şi încotro se îndreptau.

„Oh, sunt studenţi care merg să culeagă bumbac“, mi-a răspuns.

M-a surprins să aud că o astfel de muncă istovitoare poate să atragă atât de mulţi voluntari.

Farkhard s-a uitat strâmb la mine. „Bineînţeles că nu sunt voluntari. Sunt obligaţi să culeagă bumbac, altfel sunt daţi afară de la universitate de autorităţi. Nu culegi bumbac, nu obţii diplomă.“

El fusese dat afară de la universitate pe vremea Uniunii Sovietice fiindcă nu făcuse faţă unei astfel de munci chinuitoare. „Şi astăzi este la fel. Nu s-a schimbat nimic, doar că acum treaba asta este mai bine ascunsă. Câmpurile de bumbac se află departe de drumurile principale, aşa că străinii nu văd ce se întâmplă.“

Se spune că Timur a iubit oraşul Samarkand „aşa cum un bărbat bătrân iubeşte o amantă tânără“. Poate că ar fi mai corect să spunem că îi făcea curte cu ardoarea unui tânăr care încerca să câştige iubirea unei preafrumoase femei mai vârstnice. Povestea de dragoste a început în 1366, când Timur a cucerit oraşul. Era prima sa victorie importantă, prima cucerire notabilă, făcându-l stăpân peste un oraş al cărui nume, precum Roma şi Babilon, avea rădăcini milenare. A preţuit acest moment drept piatra de temelie a încercării sale de a conduce lumea. De atunci, capitala va ocupa un loc primordial în universul său estetic. „Samarkandul a fost într-adevăr primul dintre oraşele pe care le-a cucerit, un oraş pe care l-a înnobilat mai presus de toate celelalte, făcându-l, prin construcţiile ridicate aici, comoara cea mai de preţ a cuceririlor sale“, scria Ruy González de Clavijo, ambasadorul spaniol al regelui Henric al III-lea al Castiliei, care a vizitat oraşul Samarkand în 1404.[3]

În vremea lui Timur, Samarkandul trecea prin momente grele şi trăia mai mult din amintiri. Când a vizitat oraşul în 1333, călătorul marocan Ibn Battuta l-a considerat „unul dintre cele mai mari şi mai frumoase oraşe din lume“, însă cea mai mare parte dintre palatele şi monumentele sale impresionante „se află în ruină, iar o parte din oraş este distrusă – nu are ziduri de apărare şi nici porţi, şi nu sunt grădini în afara lui“[4]. Prima acţiune a lui Timur a fost să-şi îmbrace noua iubită, înconjurând-o

cu o centură de ziduri fortificate şi cu un şanţ adânc pentru a o apăra de invadatori. Au fost construite bulevarde largi pavate cu piatră – tradiţie care s-a păstrat şi azi – pornind de la cele şase porţi de apărare până la bazarul acoperit din centrul oraşului. Era ceva cu totul ieşit din comun, fiindcă nu ţinea cont de tradiţiile mongole stabilite de nomadul Genghis Han, pentru care o viaţă sedentară şi infrastructura sa – oraşe, pieţe, agricultură – erau absolut de neconceput.

Tot restul vieţii sale, Timur a bătut lumea în lung şi în lat, atacând, jefuind, incendiind, prădând, toate acestea pentru gloria adoratului său oraş. A luat cu asalt continentul de parcă nu ar mai fi contat altceva, întorcându-se mereu pentru a-l împodobi cu noi trofee şi podoabe. De-a lungul a patru decenii, oraşul a absorbit darurile oferite de Timur precum o iubită nesăţioasă. Palate îmbrăcate în marmură şi cu acoperişuri albastre, moschei, mausolee şi madrase cu bolţi de azur, grădini şi parcuri cu pavilioane magnifice, aur, argint şi pietre preţioase din belşug, animale exotice, ţesături fabuloase, mătăsuri, tapiserii, sclavi şi mirodenii. Însă nimic nu era de ajuns. De fiecare dată când se întorcea cu mai mult, ea îl trimitea înapoi pe câmpul de luptă. Glorificarea ei cerea tot mai multe trofee adunate după un şir nesfârşit de victorii. Doar o luptă permanentă putea să satisfacă această nevoie.

Capitalul uman pe care îl obţinea Timur era la fel de important, poate chiar mai important decât jefuirea bunurilor. Luaţi prizonieri, savanţi, scriitori, filosofi şi istorici se adunau în noile academii şi biblioteci construite de Timur, sporind efervescenţa intelectuală a oraşului. Potrivit cronicarului sirian din secolul al XV-lea Ahmed ibn Arabshah, un critic aspru al celui care jefuise Damascul, Timur „adunase la Samarkand roade de pretutindeni; prin urmare, acel oraş avea pentru fiecare minunat meşteşug şi pentru fiecare artă rară pe cineva deosebit de iscusit care îi întrecea pe toţi".******** Clavijo a făcut o observaţie similară după o călătorie lungă din Constantinopol de-a lungul imperiului condus de Timur. Împăratul a încurajat întotdeauna comerţul pentru a-şi face capitala „cel mai nobil dintre oraşe", scria spaniolul, iar după fiecare cucerire, Timur „îi lua pe cei mai buni oameni pentru a popula oraşul Samarkand, aducând aici cei mai pricepuţi meşteşugari din toate neamurile".

Asia a oferit cei mai buni muzicieni, artişti şi meşteşugari pentru a satisface vanitatea regală a Samarkandului. Din Persia, capitala culturală a continentului, au venit poeţi, pictori, miniaturişti, caligrafi, muzicieni şi arhitecţi. Siria şi-a trimis mătăsarii, sticlarii şi armurierii. India a oferit zidari şi bijutieri, în timp ce din Asia Mică au venit argintari şi frânghieri. În afară de jaf, comerţul paşnic se afla la temelia prosperităţii imperiului. Timur se lăuda că un copil putea să ducă în siguranţă o pungă cu bani de la graniţele vestice ale imperiului său până în cele mai îndepărtate colţuri din est, o afirmaţie pe care Clavijo a confirmat-o, spunând că „întreaga ţară trăieşte acum în pace sub conducerea lui Timur“[5].

Preoţi şi oameni evlavioşi le predicau credincioşilor în moscheile care se înmulţeau precum ciupercile pe tot cuprinsul oraşului, cupole albastre străluceau printre nori, iar interioarele erau aurii şi turcoaz. Parcuri răsăreau unul după altul, oaze de linişte în cartierele care purtau numele marilor oraşe ale Orientului cucerite de Timur – Bagdad, Damasc, Cairo, Shiraz şi Sultaniya – pentru a demonstra că, în comparaţie cu această metropolă imperială, grădina sufletului, erau doar nişte biete localităţi de provincie.

Samarkandul lui Timur a fost unul dintre cele mai cosmopolite oraşe din lume, iar acest lucru se datora în egală măsură deplasării forţate a oamenilor şi a prizonierilor şi atracţiei magnetice a locului. În rândul populaţiei musulmane se numărau turci, arabi şi mauri, creştinii erau reprezentaţi prin greci ortodocşi, armeni, catolici, iacobiţi şi nestorieni, alături de hinduşi şi de zoroastrieni. Ţesătorii şi vopsitorii evrei alcătuiau o comunitate importantă, împreună cu coreligionarii lor din Buhara, capitala religioasă a lui Timur. Cu o populaţie de aproximativ 150 000 de locuitori, Samarkandul era un creuzet de limbi, religii şi rase, un exerciţiu de splendoare imperială şi un act de devoţiune al unui singur om, fidel iubirii sale.

În general, istoricii occidentali nu au fost deloc blânzi cu Timur. John Joseph Saunders, cronicarul cuceririlor mongole, a criticat „construirea unui imperiu pe cadavrele a milioane de oameni“, trăgând concluzia că, până la apariţia lui Hitler pe scena istoriei, Timur a fost „exemplul suprem al militarismului lipsit de suflet şi neproductiv“. Recunoscând dimensiunea fără precedent a distrugerilor provocate de Timur, sunt

multe lucruri de spus în legătură cu acest verdict. Pentru o mare parte a locuitorilor Asiei, el a reprezentat apocalipsa. Însă trebuie să contrazicem un aspect, care s-a evidenţiat 600 de ani mai târziu şi care s-a aflat la baza civilizaţiei islamice. Deşi Timur a fost fără îndoială un distrugător însetat de sânge, militarismul lui nu a fost câtuşi de puţin neproductiv. El a construit un imperiu şi a înălţat monumente care au influenţat considerabil arhitectura oraşelor din Asia, un stil care poartă numele împăratului. Sub patronajul său impus cu forţa, au înflorit literatura, muzica şi artele vizuale. Deşi împotriva voinţei sale, lumea islamică a devenit mai unită decât fusese timp de secole. Braţul Înarmat al Islamului mai întâi a călcat în picioare lumea islamică, iar apoi a redefinit-o din temelii.

Arhitectura timuridă era caracterizată în primul rând printr-o monumentalitate care avea la bază un raţionalism evident în puternicul simţ al proporţiei. Timur nu a introdus doar o nouă estetică pe tot cuprinsul continentului, ci a făcut acest lucru folosind tehnologii noi şi cele mai opulente materiale. Spre deosebire de arhitectura greu de definit a predecesorilor săi, viziunea timuridă a impus forme şi linii clare. În practică, acest lucru a însemnat forme geometrice precum cubul, dreptunghiul, conul, cilindrul şi octogonul. Arcadele transversale şi bolţile inovatoare au permis construirea ferestrelor şi pătrunderea luminii naturale în interioarele decorate cu aur.[6]

Dimensiunii colosale a monumentelor construite de Timur, fie ele seculare sau religioase, i s-au adăugat ornamentaţiile luxuriante. Înainte de epoca lui, puţine clădiri, cu excepţia câtorva monumente funerare de dimensiuni mai mici, erau atât de bogat ornamentate. De la sfârşitul secolului al XIV-lea, această ornamentaţie luxuriantă a devenit normă. Palatele, moscheile, madrasele erau îmbrăcate în ţigle şi abundau în fresce şi arabescuri pentru a crea un contrast irizant cu culorile terne ale stepei. Inscripţii îndrăzneţe scrise în alfabet kufic acopereau plăcile de marmură de la baza minaretelor decagonale, continuând cu flori albastre şi petale de ambră pe fondul alb al miilor de ţigle mărunte. În aceste ţinuturi aride, albastrul reprezenta o trimitere înviorătoare la apă şi un omagiu adus cerurilor. Piedestalurile erau încrustate cu pietre

semipreţioase şlefuite în diverse forme geometrice, la care se adăugau ţigle hexagonale din onix negru şi ancadramente din aur şi lapis lazuli.

În inima oraşului lui Timur se afla simbolul puterii sale, Gok Sarai sau Palatul Albastru, care era citadelă, tezaur, temniţă şi fabrică de armament unde lucrau prizonieri – meşteşugari şi armurieri. Zidurile înalte reverberau de zarva şi bocănitul voinicilor care confecţionau armuri şi coifuri, arcuri şi săgeţi. Alţii lucrau obiecte de sticlă pentru palatele împăratului, alături de cizmari care făceau încălţăminte pentru soldaţi şi sandale. Frânghierii prelucrau fibrele de in şi de cânepă – culturi noi pe care Timur le introdusese pe terenurile agricole din afara oraşului pentru a produce frânghiile necesare maşinilor de asediu cu care cucerea oraşele şi castelele care i se opuneau. Tot aici se aflau arhiva, tezaurul plin cu comorile jefuite ale Asiei şi sălile de recepţie unde se reunea ocazional curtea împăratului.

Una dintre cele mai mari clădiri din epoca lui Timur a fost Ak Sarai sau Palatul Alb, construit nu în Samarkand, ci în locul său natal Kesh (azi Shakhrisabz), aflat la 96 de kilometri distanţă. Cu turnuri gemene înalte de aproape 70 de metri, care flancau un portal înalt de 40 de metri, acesta era cel mai mare palat al său. Mii de zidari şi meşteşugari au trudit 20 de ani la construirea acestui palat. Era conceput să uimească vizitatorul, să ilustreze în piatră puterea absolută a acestui monarh cuceritor al lumii. Dimensiunea monumentală era un act deliberat. Aşa cum spunea Timur: „Cine se îndoieşte de puterea noastră să se uite la clădirile noastre“[7].

Este imposibil ca, şase secole mai târziu, să nu priveşti cu admiraţie toate aceste creaţii, fie că sunt ruine, fie că au fost restaurate excesiv în perioada sovietică. Sentimentul de uimire în faţa frumuseţii şi a dimensiunii fenomenale este un rit de trecere în orice vizită la monumentele timuride din Samarkand şi de pe tot cuprinsul Asiei.

Timur a realizat tranziţia de la nomadismul din Asia Centrală la un stil de viaţă sedentar. Cultura unică a curţii timuride s-a născut din această fuziune dintre moştenirea nomadă şi cutezanţa militară, pe de o parte, şi artele vizuale mai rafinate ale vieţii sedentare, pe de altă parte. În locul zidurilor de cărămidă, el prefera luxul taberelor sale mobile, iar cele mai importante reuniuni – audienţe cu ambasadori străini, celebrarea

căsătoriilor de familie sau a victoriilor de pe câmpul de luptă – obişnuia să le ţină în aceste tabere mobile luxoase.

Scenariul se repeta la nesfârşit. O ploaie de săgeţi şi o puzderie de săbii încrucişate lăsând în urmă ruine fumegânde şi munţi de cadavre, iar apoi convoaie de cai şi de cămile purtând în spinare comori nepreţuite, jefuite din cele mai bogate oraşe ale lumii.

Însă, în ciuda acestei peregrinări neîncetate, Samarkandul era centrul în jurul căruia se învârtea Timur. De-a lungul a 35 de ani, de aici pornea în campaniile sale militare şi tot aici se întorcea triumfător. Aici s-a întors în 1381, după jefuirea oraşului Herat, şi în 1384, după cucerirea oraşelor Sistan, Zaranj şi Kandahar din sudul Afghanistanului. Aici s-a întors şi în 1392, după ce l-a înfrânt pe adversarul său de moarte Tohtamîş, han al Hoardei de Aur. Oraşul Samarkand a continuat să privească uimit cum suveranul său ilustru călca în picioare întregul univers. În 1396, după victoriile din Persia, Mesopotamia şi stepele Kipchak, Timur s-a întors din nou la Samarkand. Atunci, singura dată în cariera lui, Timur a petrecut o perioadă mai lungă în oraş.

Locuitorii din Samarkand l-au ovaţionat în timp ce intra în capitala sa preaiubită după o absenţă de patru ani. Cu marile sale parcuri şi podgorii, cu grădinile şi livezile înflorite, Samarkand era îmbrăcat de sărbătoare pentru a-l întâmpina pe împărat în fruntea armatei sale. Era o primire care reflecta măreţia procesiunii triumfale a lui Timur, părând că jumătate de lume intră în oraş purtând mulţimea comorilor jefuite din Asia.

„Pretutindeni se puteau vedea ghirlande de flori, iar în amfiteatre muzicienii interpretau cele mai noi piese muzicale compuse în onoarea majestăţii sale“, scria Sharaf al din Ali Yazdi, istoric persan din secolul al XV-lea, în *Zafarnama (Cartea Victoriei)*. „Pe zidurile caselor erau atârnate covoare, pe acoperişuri erau întinse ţesături, iar în prăvălii erau expuse lucruri de preţ. Erau o mulţime de oameni, iar străzile erau acoperite cu catifea, satin, mătase şi covoare, pe care caii le călcau sub copite.“[8]

În acest tablou splendid mergeau sclavi cu capetele plecate, nemaiştiind încotro să privească în timp ce străbăteau oraşul opulent. În spatele lor veneau coloane fără sfârşit de arcaşi călare, îmbrăcaţi în

uniforme luxoase şi jubilând în uralele mulţimii. Primirea triumfală a culminat cu proclamaţia lui Timur că supuşii săi vor fi scutiţi de taxe o perioadă de trei ani. Au urmat ospeţe, prada de război a fost împărţită între prinţi şi comandanţi, prizonierii şi răufăcătorii au fost puşi să mărşăluiască în lanţuri, iar apoi au fost spânzuraţi în faţa mulţimilor. Era, după cum spunea Yazdi, cronicarul curţii regale, o „epocă de aur".

Campania de cinci ani se încheiase în patru ani. Persia fusese îngenuncheată, Georgia fusese recucerită, Imperiul Abbasid fusese înfrânt, iar Hoarda de Aur fusese exterminată. Mawarannahr nu se mai confrunta cu nici o ameninţare externă. Caii şi cămilele epuizate purtau în spinare imensele comori jefuite în timpul campaniei; imperiul nu fusese niciodată mai puternic. În lumea musulmană, în zorii veacului al XV-lea, doar Imperiul Otoman începea să reprezinte o ameninţare serioasă, dar avea să tremure în faţa lui Timur destul de curând. Cât despre Europa creştină, devastată de Moartea Neagră, secătuită de lupte politice, de nesfârşite războaie şi cruciade, nici măcar nu merita efortul de a merge până acolo.

Cea mai importantă construcţie din această perioadă a fost necropola Shah-i-Zinda, Regele Viu. Deşi, cu câteva secole înainte de epoca lui Timur, pe locul unde a fost construită, care se afla în afara zidurilor oraşului în partea de nord-est a capitalei deasupra aşezării antice Afrosiab, existase un sanctuar, sub patronajul său acest loc s-a transformat într-un centru important pentru pelerinii musulmani, oraşul Samarkand devenind astfel o Mecca a Asiei Centrale. Arabia nu a fost cucerită niciodată de Timur; probabil fiindcă nu oferea suficiente comori care să fie jefuite de armatele sale.

Aici existaseră mausolee încă din secolul al XII-lea, însă, cu o singură excepţie notabilă, hoardele lui Genghis Han le şterseseră de pe faţa pământului. Unicul supravieţuitor al invaziei mongole şi piesa centrală a complexului era mormântul lui Kussam ibn Abbas, văr al profetului Mahomed. Se presupune că acesta a ajuns în provincia Sogdiana, care cuprindea Samarkand şi Buhara, în 676. Plin de fervoare misionară, Kussam îşi asumase misiunea de a-i converti la islam pe zoroastrieni. Însă populaţia locală nu l-a primit cu braţele deschise pe acest predicator străin, care a fost prins şi decapitat. Potrivit legendei, deşi a fost

decapitat, Kussam a reuşit să-şi ridice capul de pe jos şi să se arunce într-o fântână, unde a rămas până în ziua de azi, fiind pregătit să-şi reia activitatea misionară la timpul potrivit. Arabii au început să-l venereze ca martir şi astfel a luat naştere cultul Regelui Viu. De-a lungul secolelor, mormântul a continuat să-i atragă pe credincioşi, aşa cum se întâmplă şi azi. „Locuitorii Samarkandului vin să-l viziteze în fiecare noapte de duminică şi de joi“, relata Ibn Battuta. „Tătarii vin şi ei să-l viziteze, se închină şi aduc vaci, oi, dirhami şi dinari; toate acestea sunt folosite pentru spital şi pentru mormântul binecuvântat.“[9]

Timur s-a gândit să sporească popularitatea şi prestigiul necropolei Shah-i-Zinda transformând-o în necropolă regală. Aici au fost înmormântate două dintre surorile lui, alături de alte rude, emiri sau prinţi, care îl slujiseră cu loialitate. Era o încununare a meşteşugului, a caligrafiei şi a artei, o alee a morţilor plină de toate nuanţele de albastru ale faianţei majolica. Cupolele albastre străluceau precum razele de soare, în timp ce cupolele obişnuite de teracotă se coceau lent sub soarele arzător.

În secolul XX, printr-o ironie crudă a sorţii orchestrată de sovietici, necropola Shah-i-Zinda a fost transformată în muzeu antiislamic. După eliberarea din lanţurile comunismului, acest loc se bucură în prezent de o adevărată renaştere, fiind una dintre cele mai impresionante atracţii ale oraşului. Într-o după-amiază, am vizitat împreună cu Farkhad această necropolă. Şoferul nostru, un ofiţer de armată pensionat, n-a fost de acord ca Timur să fie folosit de regim ca parte a propagandei sale oficiale. Dacă sovieticii, temându-se de puterea sa ca simbol naţionalist, îi interziseseră numele timp de şapte decenii, Uzbekistanul independent îl promova în semn de răzbunare. Au dat numele lui unor străzi şi pieţe, tinerii căsătoriţi se fotografiau în faţa statuilor lui, portretul lui apărea pe bancnote, în ziare şi pe panourile publicitare. Pretutindeni se manifesta recunoştinţa faţă de Timur, însă şoferul nostru nici nu voia să audă de aşa ceva.

„Ştii, acum în armată îi învaţă pe soldaţi despre Timur, ce mare războinic a fost el, câte bătălii a câştigat şi cum luptă noua armată a Uzbekistanului în spiritul lui. «Putere în dreptate», o numesc ei. Toată discuţia asta despre Timur este o prostie. E foarte bine ca el să fie

pomenit tot timpul, dar ce înseamnă asta? Comparaţiile nu sunt deloc exacte. Timur s-a purtat foarte frumos cu soldaţii săi. În schimb, pensiile pe care le primim noi nu ne ajung să trăim. Guvernul ăsta nici măcar nu e în stare să-şi hrănească propriul popor.“

Cu această afirmaţie descurajatoare răsunându-ne în urechi, am trecut dincolo de portalul bogat ornamentat construit de regele-astronom Ulugh Beg, nepotul lui Timur, şi am intrat în complex. Am fost întâmpinaţi de bine-cunoscutele cupole albastre ale mausoleului Qazi Zadeh Rumi, cel mai mare din această necropolă, unde se crede că se află rămăşiţele pământeşti ale doicii lui Timur. Pe o alee îngustă, mărginită pe ambele părţi de monumente înalte, se află două dintre cele mai frumoase morminte. În primul, mausoleul lui Shadi Mulk-agha, construit în 1372, se află rămăşiţele pământeşti ale unei nepoate a lui Timur – „Aceasta este o grădină în care se află îngropată o Comoară a norocului, Şi acesta este un mormânt în care a fost pierdută o perlă preţioasă“, scrie pe inscripţie – şi ale surorii celei mari a împăratului. Era a doua cupolă din cărămidă obişnuită pe care o văzusem – cupola mausoleului Rukhabad din centrul oraşului Samarkand fiind prima de acest fel –, simplitatea ei contrastând cu cerul azuriu şi cu plăcile de teracotă şi majolică de pe portal. Este considerat, pe bună dreptate, unul dintre cele mai strălucite exemple de placaj cu ceramică din perioada timuridă de început, întreaga faţadă şi interiorul, inclusiv cupola, fiind îmbrăcate în ţigle.

În interiorul mormântului, exuberanţa ornamentaţiei nu dă semne de cumpătare. Mari panouri dreptunghiulare conţinând medalioane se întind de-a lungul zidurilor, încadrate de inscripţii în alfabet kufic, dându-ne impresia că privim un covor minunat. Unghiurile interioare sunt decorate cu *muqarna* sau ornamente în formă de stalactite. Deasupra lor, pe cupolă, străluceşte o stea magnifică, cele opt colţuri continuând cu linii care împart cerurile în opt panouri, fiecare cu un medalion în formă de lacrimă conţinând un soare şi şase planete de culoare roşie, verde şi galben aprins.

Chiar vizavi se află mormântul lui Shirin Bika-agha, o altă soră a împăratului, construit un deceniu mai târziu, din faianţă mozaicată cu motive florale în spirală, cu nuanţe de albastru, galben, alb şi verde, şi cu ornamente vegetale şi inscripţii caligrafice de culoarea ocrului. În

interior, sub o cupolă dublă, un tambur pătrunde într-o zonă octogonală luminată de razele soarelui care se furişează prin ferestrele cu vitralii, pentru a dezvălui ziduri aurite şi un piedestal cu hexagoane verzi şi cocori, păsările raiului.

Spre capătul aleii se află moscheea şi mausoleul Tuman-agha, după numele uneia dintre soţiile preferate ale lui Timur, o tânără în vârstă de doisprezece ani cu care s-a căsătorit pe când el avea 40 de ani. Grădina Paradisului a fost proiectată tot în onoarea ei. Tuman-agha a construit acest complex în 1405, când a murit soţul ei. La baza unui portal din faianţă multicoloră se află o uşă sculptată, iar deasupra ei este scris: „Mormântul este o uşă prin care trebuie să intrăm cu toţii“. Pe portalurile moscheii este scris un text puţin mai încurajator: „Profetul lui Dumnezeu, pacea să fie asupra lui, a spus «Grăbiţi-vă cu rugăciunea înainte de înmormântare, Şi grăbiţi-vă cu pocăinţa înainte de moarte»“. În mausoleu, mireasa lui Timur îşi doarme somnul de veci sub o cupolă a nopţii veşnice, un cer albastru cu stele aurii care veghează asupra unui peisaj rural cu copaci şi flori.

Chiar la capătul aleii, dincolo de mormântul lui Kutlug-agha, o altă soţie a împăratului, se află ţinta acestui pelerinaj, moscheea Kussam ibn Abbas, care domină peisajul cu cele trei cupole ale sale. În centrul edificiului se află *ziaratkhona*, sala de pelerinaj, reconstruită în 1334. Un brâu elegant de hexagoane albastre înconjoară sala, alături de mozaicul din faianţă albastră, verde şi albă.

Inima sfântă a necropolei Shah-i-Zinda se află într-o mică încăpere vizibilă printr-un grilaj din lemn. Acolo se află mormântul imens al lui Kussam ibn Abbas, decorat cu majolică şi plin de inscripţii cu texte din Coran: „Iar acelora care sunt ucişi pe calea lui Allah, El nu le lăsa faptele să fie în deşert“, spune una dintre aceste inscripţii.

La 8 septembrie 1404, după o călătorie de cincisprezece luni în care a parcurs peste 9 600 de kilometri de la Cádiz, ambasadorul spaniol Ruy González de Clavijo a ajuns la Samarkand împreună cu câţiva însoţitori. Cu ignoranţa faţă de Orient specifică europenilor din vremea sa, el a fost uimit să descopere că oraşul era mai mare decât Sevilla.******** A fost o revelaţie. „Bogăţia acestei măreţe capitale este cu adevărat o minune“,

mărturisea el. Creştinătatea nu avea rival în lume, aşa crezuse Clavijo dintotdeauna. Înfrângerea suferită de cruciaţi la Nicopole în 1396 în faţa sultanului Baiazid îi zdruncinase un pic atitudinea încrezătoare, însă în adâncul sufletului era sigur că sabia creştină îi va învinge pe aceşti păgâni orientali. Totuşi acum, când privea aceste portaluri nepământene din Samarkand, minunatele sale cupole turcoaz, parcurile şi palatele sale dumnezeieşti, probabil că şi-a înfrânat multe gânduri supărătoare. Întrucât călătorise pe uscat, Clavijo văzuse destul de multe din acest imperiu încât să înţeleagă că fraţii săi creştini nu se puteau compara cu omul care îl conducea. Europa părea dintr-odată un loc foarte mic, aflat la foarte mare depărtare.

În timp ce se apropia de Samarkand, Clavijo a străbătut „vastele suburbii“ cu o populaţie numeroasă, trecând pe lângă livezi şi podgorii îngrijite şi admirând străzile şi pieţele oraşului.

> În mijlocul acestor livezi din afara oraşului Samarkand se găsesc cele mai frumoase case, iar aici Timur are o mulţime de palate şi locuri de desfătare. Oamenii importanţi din conducerea imperiului au terenuri şi case tot aici. Atât de numeroase sunt aceste grădini şi podgorii din jurul Samarkandului încât un călător care se apropie de oraş nu vede altceva decât o puzderie de copaci, fără să poată zări casele îngropate în verdeaţă.[10]

Când Clavijo a ajuns la Samarkand, Timur îşi câştigase un renume – şi dobândise comori fără număr – după victoriile decisive din campania pe care Arabshah a numit-o „pelerinajul distrugerii“ în Orientul Mijlociu şi pe subcontinentul indian. În 1398, după ce traversase văile înzăpezite ale Munţilor Hindukuş, Timur i-a depăşit practic pe Alexandru cel Mare şi pe Genghis Han, cucerind oraşul Delhi, furând aur şi argint, bijuterii, perle, pietre preţioase, monede şi veşminte luxoase şi luând atât de mulţi sclavi încât până şi cel mai sărac soldat din armata sa ajunsese să aibă cel puţin douăzeci. Bogăţiile extraordinare adunate de generaţii întregi de sultani indieni au dispărut în câteva zile. Anticul Alep a fost cucerit în 1400, ajungând „să duhnească a cadavre“, potrivit istoricului din secolul al XV-lea Ibn Taghribirdi. După o întâlnire remarcabilă între Timur şi marele istoric Ibn Khaldun, a urmat cucerirea Damascului în 1401, locuitorii săi fiind torturaţi şi măcelăriţi, iar monumentele, moscheile, palatele,

caravanseraiurile arse din temelii. Marea Moschee Omeiadă, una dintre minunile lumii islamice, a fost devastată de o armată de musulmani sub comanda unui bărbat care voia să fie recunoscut drept Ghazi sau Războinic al Credinţei.******** În acelaşi an, Bagdadul a fost nimicit drept pedeapsă că se revoltase, un triumf sărbătorit de Timur cu înfricoşătoarea sa semnătură de pe câmpul de luptă – 120 de turnuri construite din 90 000 de capete ale victimelor. Fluviul Tigru s-a colorat de la sângele vărsat şi de la cerneala cărţilor jefuite din biblioteci. Apoi, în 1402, Timur l-a făcut praf pe sultanul Baiazid I în bătălia de la Ankara, singura dată în istoria otomană când sultanul a suferit umilinţa de a fi luat prizonier. Victoria sa a permis Constantinopolului, aflat sub presiunea crescândă a turcilor, să supravieţuiască încă o jumătate de secol. Timur a cucerit şi Smirna, ultimul bastion creştin din Asia Mică, iar la finalul bătăliei, cavalerii creştini care încercau să fugă de pe câmpul de luptă au fost bombardaţi cu capetele retezate ale camarazilor.******** Timur se afla atunci în vârful lumii islamice.

„De la Irtîş şi Volga până la Golful Persic şi de la Gange până la Damasc, Asia se afla în mâinile lui Timur“, a scris Edward Gibbon. „Armatele lui erau invincibile, ambiţia lui era fără limite, iar dorinţa lui nestrămutată era să cucerească şi să convertească regatele creştine ale Occidentului, care tremurau când auzeau numele lui.“ Pe când Timur se afla la porţile Europei, regii ei slabi, dezbinaţi şi săraci – Henric al IV-lea al Angliei, Carol al VI-lea al Franţei, Henric al III-lea al Castiliei – tremurau într-adevăr văzând cu câtă uşurinţă îl învinsese acest războinic necunoscut pe duşmanul lor cel mai temut. S-au grăbit să-i trimită scrisori slugarnice în care îl felicitau pe victoriosul şi măreţul prinţ Timur în speranţa că vor împiedica invazia. Nu era cazul să se îngrijoreze. Timur avea alte planuri mult mai ambiţioase.

Clavijo a fost primit în audienţă de împărat în Baghi Dilkusha, Grădina Desfătărilor Inimii, unul dintre cele mai frumoase parcuri ale lui Timur, conceput şi amenajat în cei doi ani cât suveranul a rămas în capitală pentru a celebra căsătoria sa din 1397 cu prinţesa Tukal-khanum, fiica hanului mogul Khizr Khoja. Grădina se afla în partea estică a Samarkandului printre faimoasele pajişti Kani-gil. De la Poarta Turcoaz, un bulevard mărginit de pini ducea direct la palatul de vară. În

memoriile sale, Babur, stră-stră-strănepotul lui Timur, întemeietor al Imperiului Mogul, menţiona numeroasele picturi care glorificau campania în India a strămoşului său. Având trei etaje, o cupolă strălucitoare şi o pădure de colonade, era o clădire de dimensiuni imperiale.

Intrând pe o poartă frumos decorată cu ţigle albastre şi aurii, Clavijo a fost condus mai întâi într-o livadă mare. Şase elefanţi, trofee de la Delhi, păzeau intrarea, alături de străjerii înarmaţi cu măciuci, fiecare animal purtând în spinare un castel în miniatură şi făcând scamatorii la porunca paznicului său. Clavijo şi însoţitorii săi au fost apoi escortaţi de la un curtean la altul până când au ajuns la nepotul împăratului, sultanul Khalil, care a luat scrisoarea de la regele Henric, pe care aceştia i-au înmânat-o, şi i-a escortat până la Cuceritorul Lumii. Acum putea să înceapă audienţa. Ambasadorul ne-a lăsat un portret al despotului oriental, aşezat pe un podium sub portalul unui frumos palat. Mere roşii dansau într-o fântână arteziană din care ţâşnea un jet puternic de apă.

> Înălţimea Sa se aşezase pe ceea ce părea să fie o mică saltea îmbrăcată în mătase brodată şi se sprijinea într-un cot pe nişte perne rotunde care se aflau în spatele lui. Era îmbrăcat într-o mantie de mătase fără broderii, iar pe cap purta un coif alb, ornamentat cu un spinel, cu perle şi cu pietre preţioase.

Audienţa s-a încheiat cu succes, deşi Timur i-a dat de înţeles spaniolului că se considera suveranul lumii, iar pe monarhul spaniol îl numea „fiul meu, regele tău“. Timur a recunoscut că Henric al III-lea era „cel mai mare dintre toţi regii francilor care domnesc în acea regiune îndepărtată a lumii, unde supuşii săi formează o naţiune mare şi celebră“, însă doar în micuţa Europă, ţinutul francilor. Puterea şi bogăţiile lui Timur se aflau la un cu totul alt nivel, de aceea îl privea cu condescendenţă pe acel prinţişor al Occidentului necredincios.

Descrierea pe care o face Clavijo oraşului Samarkand în primii ani ai secolului al XV-lea, când imperiul lui Timur se afla la apogeu, este memorabilă. Ambasadorului nu-i venea să-şi creadă ochilor. Erau cel puţin 15 parcuri cu nume precum Grădina Paradisului, Modelul Lumii şi Grădina Sublimă, cu palate, cu pajişti imaculate, izvoare susurătoare,

lacuri, livezi, umbrare şi flori. În Grădina Pieţei se afla Palatul Celor Patruzeci de Coloane. În Baghi Chinar, Grădina Platanului, Clavijo a văzut un palat extraordinar de frumos aflat în construcţie. Baghi Naw, Noua Grădină, era înconjurată de un zid înalt cu patru turnuri. În centrul grădinii se afla o livadă, iar în livadă se afla un palat. În interior erau sculpturi din marmură şi pardoseli cu mozaicuri din abanos şi fildeş. Potrivit lui Babur, deasupra porţii era scris un verset din Coran, cu litere atât de mari încât puteau fi citite de la trei kilometri.

Prin această reţea de palate şi grădini, Timur se plimba ca un leu poleit cu aur, petrecând câteva zile într-un palat, după care se muta senin în altul. La o săptămână după sosirea sa la Samarkand, Clavijo a fost invitat la un banchet imperial într-o altă grădină cu alei şi cu pomi fructiferi. În jurul său se aflau corturi de mătase şi umbrare decorate cu tapiserii multicolore. În mijlocul grădinii se afla un palat somptuos unde spaniolul a văzut dormitorul împăratului, un alcov elegant, cu un paravan poleit cu argint şi cu aur, iar pe un podium se afla o mică saltea de mătase brodată cu fir de aur. Pereţii erau acoperiţi cu tapiserii de mătase roz cu ornamente de argint, smaralde, perle şi alte pietre preţioase. Ciucuri de mătase foşneau în adierea vântului. La intrarea în aceste încăperi se aflau două mese din aur, iar pe mese erau şapte sticle de aur, două dintre ele fiind ornamentate cu perle, smaralde, peruzele şi rubine. Lângă sticle se aflau şase pocale de aur, ornamentate cu perle şi rubine. Clavijo a fost fermecat de toate acestea.

Grădina de Nord, una dintre cele mai extravagante creaţii ale lui Timur, era un alt proiect grandios conceput între anii 1396 şi 1398, la care s-au folosit, ca de obicei, cele mai bune materiale şi cei mai pricepuţi meşteri. Marmura pentru palat a fost importată de la Tabriz, artiştii şi pictorii au venit tot din Persia. Aceste picturi, ca şi cele din piaţa publică Registan, care au supravieţuit până astăzi, reprezentau o provocare directă la adresa dezaprobării islamice a artei figurative, ceea ce ilustra ascensiunea fără egal a lui Timur, încrederea nemăsurată în forţele proprii şi atitudinea sa ambivalentă faţă de credinţă, etalată mai ales în picturile în care Timur şi oamenii săi apăreau bând pocale cu vin.

Clavijo nu a fost impresionat doar de frumuseţea fără egal a acestor parcuri şi palate, ci şi de dimensiunea lor colosală. În cei doi ani petrecuţi

la Samarkand, Timur a conceput un alt parc, Grădinile Takhta Qaracha, atât de vast încât, potrivit lui Arabshah, când unul dintre lucrători şi-a pierdut calul, animalul s-a plimbat şi a păscut fericit timp de şase luni până când au reuşit să-l găsească. Erau atât de mulţi pomi fructiferi plantaţi pe tot cuprinsul oraşului încât o sută de kilograme de fructe „nu valorau nici cât un grăunte de muştar".

Era un pământ al abundenţei, udat de apele râului Zarafshan, cu un sol fertil care producea recolte îmbelşugate de grâu şi bumbac. Erau nenumărate podgorii. Păşunile erau excelente pentru vite şi oi. „Erau animale domestice de tot soiul, oi grase şi păsări de curte", remarca ambasadorul cu încântare. Chiar şi când Timur şi armatele sale îşi aveau tabăra pe păşunile Kani-gil din afara oraşului, iar cererea de carne era mare, o pereche de oi nu costa mai mult de un ducat. Oriunde îşi întorcea privirea, Clavijo vedea mâncare. Deşi era abstinent de la băutură – spre nemulţumirea lui Timur –, spaniolul era gurmand şi se minuna de varietatea produselor. Pâinea era la discreţie, iar orezul se vindea ieftin în cantităţi mari. Pretutindeni erau pieţe unde măcelarii vindeau carne gătită, friptă sau fiartă înăbuşit – păsări de curte, fazani şi potârnichi. Fructele şi legumele, inclusiv pepeni delicioşi, creşteau din abundenţă, aşa încât multe erau conservate şi păstrate timp de un an.

În cele trei luni petrecute în oraş, Clavijo a fost impresionat mai ales de pieţele bine aprovizionate. Aflându-se pe drumul care mergea dinspre Bagdad până la graniţa cu China, Samarkandul devenise un centru comercial important în epoca lui Timur, cu atât mai mult cu cât drumul comercial din nord fusese deviat spre sud după înfrângerea Hoardei de Aur. Râul Zarafshan alimenta oraşul cu apă, iar comerţul îl hrănea şi îl îmbogăţea. Caravane veneau permanent în oraş aducând comorile jefuite din ultimele campanii militare, iar conducătorii vasali plăteau tribut. Însă comerţul şi taxele pe care acesta le genera pentru trezoreria imperială erau sursa prosperităţii imperiului, iar Timur avea întotdeauna grijă să stimuleze comerţul. A fost un tip de conducător politic şi militar foarte rar întâlnit, fiind, pe de o parte, un cuceritor nemilos, iar pe de altă parte, un bun strateg care a ştiut să construiască un imperiu. Lumea islamică nu mai văzuse ceva asemănător, şi nici nu va mai vedea vreodată.

Din vârful minaretului madrasei Ulugh Beg din piaţa Registan – pe care George Curzon, viitorul viceregele al Indiei şi ministru de externe britanic, o considera „cea mai nobilă piaţă publică din lume“ –, oraşul Samarkand se vede ca un ocean nesfârşit de domuri şi de portaluri albastre. Doar în depărtare, unde se zăreşte deşertul pe ţărmurile acestui ocean, de parcă ar fi gata să reia într-o clipă stăpânirea asupra oraşului, această revărsare de lumină se estompează uşor. Iar acolo, în miezul arşiţei, la câteva sute de metri distanţă de Registan în partea de nord-est, se înalţă cel mai mândru edificiu al lui Timur, moscheea Bibi Khanum sau Moscheea Reginei Mamă.

A fost unul dintre cele mai mari proiecte ale sale, un edificiu monumental printre alte monumente colosale, un tribut închinat numeroaselor sale victorii. Construirea acesteia a început în 1399. Poate că în aceşti ultimi ani împăratul reflecta tot mai mult la condiţia sa de muritor şi a hotărât să construiască un edificiu spre slava Atotputernicului, mai curând decât o clădire cu caracter laic, aşa cum îi era obiceiul.

În construcţiile sale anterioare, cupolele erau concepute în stil persan – ascuţit, fără să curgă în exterior. Cu boltele lor maiestuoase în formă de rodie, moscheea Bibi Khanum şi mausoleul Gur Amir erau vestitorii unui nou stil, îmbrăţişat de Timurizi după moartea împăratului şi preluat de mogulii din India, care l-au folosit în mod deosebit la Taj Mahal. Stilul a fost exportat mai târziu în Rusia, unde poate fi văzut în toată splendoarea sa la Kremlin.

Timur a dorit să deţină controlul absolut asupra acestui proiect. Instruiţi să-i trimită zilnic rapoarte în legătură cu stadiul lucrărilor, doi emiri, Khoja Mahmud Daoud şi Mohammed Jalad, conduceau o armată uriaşă de meşteri foarte pricepuţi: maeştri artizani din Basra şi Bagdad, zidari din Azerbaidjan, Fars şi India, sticlari din Damasc şi artizani din Samarkand. 95 de elefanţi, cum nu se mai văzuseră niciodată la Samarkand, au stârnit senzaţie când au transportat 200 de blocuri de marmură din Azerbaidjan, Persia şi India.

În 1404, pe când construcţia se afla spre sfârşit, lucrătorii au fost surprinşi de întoarcerea împăratului din campania sa de cinci ani. Deloc impresionat de dimensiunea modestă a portalului, furiosul Timur a

poruncit să fie demolat imediat şi să fie săpate noi temelii. Cei doi emiri care se ocupaseră de proiect au fost condamnaţi la moarte, Timur rezervând o pedeapsă cumplită pentru Mohammed Jalad, care a fost târât de cai până când a fost sfâşiat în bucăţi.

După aceea, Cuceritorul Lumii s-a ocupat personal de lucrările de construcţie. Deşi avea sănătatea şubredă şi nu putea să stea în picioare prea mult timp sau să urce pe cal, mergea zilnic pe şantier într-o lectică, aruncând monede şi bucăţi de carne lucrătorilor „de parcă ar fi aruncat oase unor câini".

În prezenţa lui Timur, lucrările au continuat zi şi noapte. Iar rezultatul a fost ceva uluitor. Dimensiunea era impresionantă, peste 150 de metri lungime şi 107 metri lăţime. Înălţimea portalului era de peste 30 de metri, depăşită doar de înălţimea minaretelor, 46 de metri. În curtea interioară, o galerie de 400 de cupole era sprijinită pe 400 de coloane de marmură. „Construcţia trebuia să fie unică, doar cerul să i se asemene; cupola trebuia să fie unică, doar Calea Lactee să se compare cu ea", mărturisea cronicarul curţii.

Însă oricât de minunată era moscheea lui Timur, ea fusese construită prea repede. Condamnarea la moarte a celor doi emiri îi speriase pe lucrători. Poate că ei s-au grăbit în strădania lor de a termina edificiul şi de a-şi salva viaţa. Poate că fundaţia nu a fost suficient de adâncă. Motivele exacte rămân necunoscute, însă cert este că imediat ce a fost terminată, moscheea a început să se prăbuşească. Nu a durat mult până când credincioşii au hotărât să se roage în altă parte. În secolul al XIX-lea, aici se aflau o piaţă de bumbac şi grajdurile pentru ofiţerii ţarişti. Emirii buharan jefuiseră tot ce fusese valoros. În 1897 un cutremur a lovit oraşul Samarkand, iar moscheea a primit o lovitură de moarte.

Din vârful turnurilor am privit peste un Samarkand strălucitor, peste cupola imensă a moscheii, peste bolta albastră cu petice de teracotă unde trebuie să fi fost ţiglele care lipsesc. În descrierea pe care a făcut-o moscheii, Yazdi insista asupra dimensiunilor sale monumentale. „Cât de maiestuoasă este clădirea care se înalţă până la cer", scria el. „Până şi celor mai luminate minţi le este greu să-i estimeze înălţimea." De data aceasta, cronicarul curţii nu exagera câtuşi de puţin.

Nu există un alt loc mai potrivit ca să-ţi iei rămas-bun de la Timur Lenk decât mausoleul Gur Amir, unde este înmormântat. În 1405, la vârsta de 69 de ani, Timur a murit în timp ce se îndrepta către confruntarea cu împăratul Chinei, singurul adversar pe care îl mai considera demn de a se lupta cu el. Nu mai avea altceva de realizat.

Cu domul său înalt de 40 de metri, flancat de două minarete zvelte, este cea mai frumoasă clădire din Samarkand şi cel mai inspirat exemplu de arhitectură timuridă. Construit de împărat în onoarea nepotului său, sultanul Mohammed, mausoleul a devenit locul de veci al Cuceritorului Lumii, înmormântat aici de nepotul său, sultanul Khalil, îmbălsămat cu camfor, mosc şi apă de trandafir, într-un coşciug de abanos sub „stelele aurii şi argintii de pe cerul din tavan".

Construit pe un plan octogonal de Mohammed ibn Mahmoud Esfahani, un arhitect celebru din Persia, mausoleul este o capodoperă în privinţa dimensiunii, stilului şi simplităţii, o construcţie nobilă închinată vieţii unui prinţ, conducerii unei dinastii şi atotputerniciei lui Dumnezeu. Sub cupola cu nuanţe de albastru marin, turcoaz, galben şi verde, se poate citi următoarea inscripţie, cu litere kufice înalte de peste trei metri: „Dumnezeu este nemuritor". Impresionat de măreţia cupolei, un poet declara: „Dacă cerul ar dispărea, atunci cupola îl va înlocui".

Inima mausoleului era o încăpere pătrată aflată chiar sub cupolă. Razele de lumină pătrundeau prin ferestrele cu zăbrele de marmură, luminând cupola aurie, stalactitele albastre şi stelele încadrate de motive geometrice. Şase morminte aparţinând marilor conducători ai dinastiei timuride se aflau în centrul încăperii: bravul prinţ Mohammed Sultan; Ulugh Beg, regele astronom; tatăl său, Shahrukh, patron al artelor; Miranshah, unul dintre fiii împăratului. Aşezat pe un soclu de marmură în centrul încăperii se afla mormântul lui Timur, o placă de jad încrustată cu motive complexe, odinioară cea mai mare bucată de piatră din lume, adusă la Samarkand de Ulugh Beg în 1425 pentru a împodobi cenotaful bunicului său. Alături se afla un alt mormânt, aparţinând lui Shaykh Sayid Baraka. Instrucţiunile împăratului de a fi înmormântat la picioarele mentorului său spiritual şi religios fuseseră respectate întocmai.

În moarte, Timur a reuşit să împletească cele două laturi contradictorii ale personalităţii sale. Inscripţia lungă care prezintă detalii mitologizante ale genealogiei sale îl declara descendent al lui Genghis Han şi al califului Ali, împletind tradiţiile mongolilor cu moştenirea islamică într-o lucrare îndrăzneaţă de propagandă de stat. În moarte, la fel ca în viaţă, Timur era extrem de pragmatic. Aici, deşi se trăgea din tradiţia sunnită, el era reprezentat ca musulman şiit, înmormântat alături de mentorul său sufit. Măruntele disensiuni teologice nu îl preocupau pe omul care conducea lumea.

S-a apropiat un îngrijitor bătrân într-un costum ponosit şi cu o scufie uzată pe cap, a arătat spre ceas şi a început să stingă luminile. Apoi s-a oprit. Pentru câţiva dolari, el ar putea să-mi arate „adevăratul mormânt" al lui Timur. Inima a început să-mi bată mai tare. Pietrele funerare de la parter erau numai de decor. Cu grijă am coborât scările, am deschis o uşă grea şi am intrat într-o criptă rece şi întunecată. Când s-a aprins lumina, am văzut că ne aflam într-o grotă de cărămidă şi piatră.

Locul de veci al lui Timur era o dală de piatră simplă pe care erau gravate inscripţii coranice. După fastul multicolor al mausoleului de deasupra, încăperea întunecată şi cenuşie era o privelişte sumbră. Acesta era mormântul celui care strălucise ca o cometă pe cer în Asia. Timp de câţiva ani, urmaşii săi au privit tăciunii aprinşi căzând din cer până când Imperiul Timurid s-a prăbuşit pe pământ la mijlocul secolului al XV-lea, când s-a stins complet. Cele mai mari daruri pe care ni le-a lăsat moştenire – moscheile şi madrasele, minaretele uimitoare, parcurile şi palatele – au rămas împrăştiate pe tot cuprinsul Asiei ca monumente funerare ale unei civilizaţii pierdute. Ecourile acestei splendori au supravieţuit doar în Imperiul Mogul, întemeiat de Babur, ilustrul descendent al lui Timur.

În Occident, Timur Lenk a fost aproape uitat. Cei care îi ştiu numele poate că îşi amintesc de infernul din piesa lui Marlowe despre un tiran însetat de sânge. Însă pentru majoritatea, omul care a construit cel mai mare imperiu islamic din istorie rămâne doar un nume. Oraşul pe care l-a construit şi pe care l-a decorat atât de frumos, invidiat odinioară de o lume întreagă, zace acum într-un colţ uitat al fostului imperiu sovietic.

Numai la Samarkand se mai păstrează vie memoria sa. Deasupra uşii se află o scurtă inscripţie:

> Acesta este locul de veci al ilustrului şi milostivului monarh, cel mai mare sultan, preaputernicul războinic, Timur Lenk, Cuceritorul Lumii.

Un vers din această piesă, „Noi suntem pelerinii, stăpâne; noi vom merge/Întotdeauna puţin mai departe...“, este înscris pe turnul cu ceas de la sediul central al Serviciului Aerian Special al Armatei Britanice din Hereford.

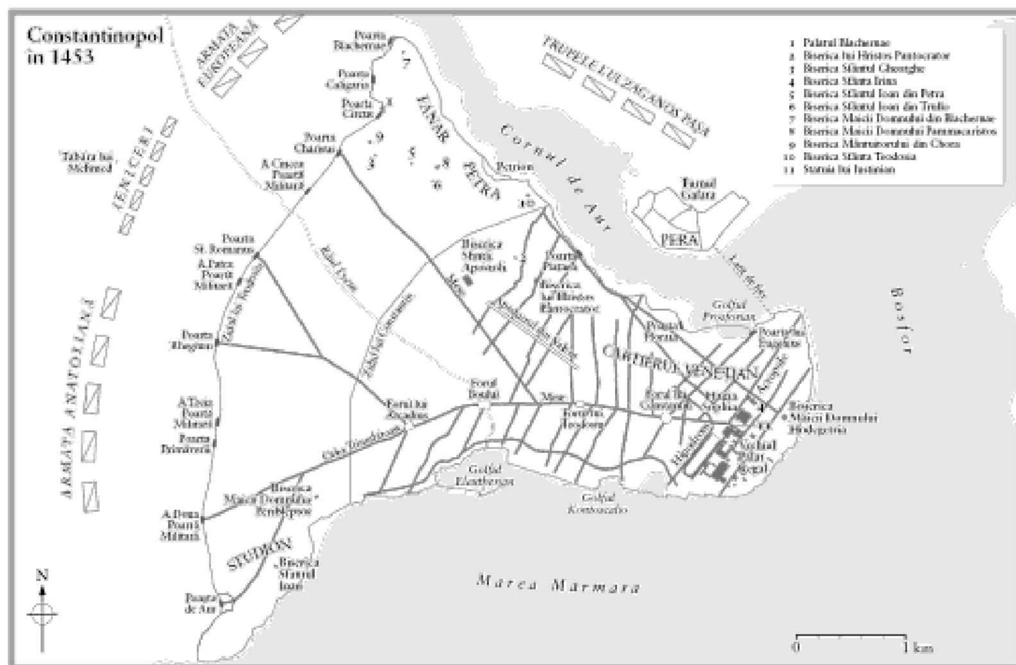
Titlurile capitolelor din lucrarea lui Arabshah *Tamerlan sau Timur cel Mare* nu ascund câtuşi de puţin animozitatea autorului: „Acest nemernic începe să jefuiască Azerbaidjanul şi regatele Irakului“; „Acest tiran mândru îşi are locul la talpa iadului“. Arabshah îl numeşte pe Timur „Satana“, „demon“, „viperă“, „ticălos“, „despot“, „amăgitor“ şi „nebun nemernic“. Prin urmare, orice cuvânt de laudă venit din partea acestui scriitor are o mare însemnătate.

Graţie capriciilor vremii din Marea Neagră din noiembrie 1403, îi avem pe Timur şi oraşul Samarkand în epoca lor de glorie portretizaţi memorabil de Clavijo. Iniţial Clavijo a intenţionat să se întâlnească cu Timur în estul Caucazului, unde împăratul şi armata sa petreceau iarna după campania din Georgia. Însă călătoria nu a decurs conform planului. Naufragiaţi la marginea Bosforului, spaniolii au fost nevoiţi să aştepte patru luni la Constantinopol până când s-au ivit condiţii mai prielnice. În primăvara următoare, şi-au continuat călătoria, însă Timur plecase înspre Samarkand. Clavijo a fost nevoit să meargă pe urmele lui şi a ajuns la Samarkand în toamna următoare. A rămas acolo trei luni. Acesta a fost unul dintre cele mai norocoase naufragii din istorie.

Văzând adunate hoardele tătare ale lui Timur la porţile Damascului, cu puţin timp înainte de asedierea oraşului, Ibn Khaldun le-a făcut un portret convingător: „Numărul lor este atât

de mare încât nici nu poate fi estimat. Dacă spui un milion nu ar fi prea mult, dar nici prea puţin. Dacă şi-ar înălţa corturile, ar umple toate spaţiile goale, iar dacă armatele lor ar pătrunde în câmp deschis, câmpul ar fi prea îngust pentru ei. Şi se pricep de minune să năvălească, să jefuiască, să măcelărească locuitorii oraşelor şi să-i trateze cu cea mai mare cruzime". Walter J. Fischel, *Ibn Khaldun in Egypt*, pp. 99–100.

Yazdi face un rezumat al corespondenţei purtate înaintea bătăliei de cei doi monarhi atotputernici, menţionând şi avertismentul pe care i l-a adresat Timur lui Baiazid: „Întrucât corabia nemărginitei tale ambiţii a naufragiat în prăpastia narcisismului, ar fi înţelept să cobori pânzele aroganţei şi să arunci ancora pocăinţei în portul sincerităţii, care este şi portul siguranţei; altminteri, când se va dezlănţui furtuna răzbunării noastre, vei pieri înecat în marea pedepsei pe care o meriţi..." *The History of Timur-Bec*, vol. 2, pp. 148–150.




# 9. Constantinopol – orașul râvnit de o lume întreagă (secolul al XV-lea)

*Istanbul era Constantinopol*
*Acum este Istanbul, nu Constantinopol...*

Versuri de Jimmy Kennedy și muzică de Nat Simon, 1953

În 1400, la patru ani după ce sultanul otoman Baiazid a înfrânt floarea cavaleriei europene în bătălia de la Nicopole și cu doi ani înainte ca Timur să zdrobească armata lui Baiazid în bătălia de la Ankara, un monarh răsăritean istovit sosea la Londra. Întrucât capitala sa imperială Constantinopol era asediată de otomani, Manuel al II-lea Paleologul, singurul împărat bizantin care a vizitat vreodată Anglia, venise să ceară sprijinul verilor săi creștini occidentali. El și curtenii săi cutreieraseră Europa, de la Veneția la Padova, Roma, Milano și Paris, înainte să traverseze Canalul Mânecii ca să-și încerce și aici norocul. Impresionat de situația dificilă a venerabilului său oaspete, Henric al IV-lea l-a primit pe Manuel la palatul Eltham, unde a organizat

turniruri, banchete şi un bal mascat în onoarea lui. Intelectualii englezi, buni cunoscători ai lucrărilor clasice greceşti de istorie şi de filosofie, au fost încântaţi să discute cu acest om de stat şi om de litere cu educaţie aleasă. Însă, în ciuda primirii regale care i s-a făcut şi a generozităţii cu care a fost tratat în acest regat umed şi mohorât, împăratul bizantin nu a primit nici o ofertă de sprijin militar. Adam de Usk, avocatul şi cronicarul galez care lucra la curtea regelui Henric, scria cu tristeţe că acest mare conducător creştin fusese forţat de „puterea necredincioşilor“ să traverseze un întreg continent cu speranţa disperată de a găsi ajutor. Constantinopol, centrul lumii, se afla în pericol de moarte:

> Dumnezeule! Ce ai ajuns, fostă glorie a Romei? Astăzi măreţia ta imperială zace în ruine... Cine ar fi crezut că tu, obişnuită să stai pe tronul maiestăţii şi să conduci întreaga lume, vei ajunge la ananghie şi nu vei primi nici un ajutor pentru credinţa creştină?[1]

Sentimentul unei pierderi iremediabile pe care îl exprimă cronicarul galez dezvăluie fascinaţia profundă pe care a exercitat-o Constantinopolul asupra imaginaţiei creştine de-a lungul multor secole. Spre deosebire de Roma, care fusese iniţial păgână, cetatea întemeiată de împăratul Constantin în 324, pe locul anticei colonii Bizanţ, fusese creştină de la bun început. La sfârşitul secolului al IV-lea, devenise capitala creştină a unui imperiu creştin. Construită pe şapte coline asemenea Romei, cetatea avea o statură imperială. Statuile lui Alexandru cel Mare, Caesar, Augustus, Diocleţian şi Constantin dominau bulevardele largi care duceau către monumentalul Tetrapil, un arc de triumf cu patru deschideri îmbrăcat în bronz, care se afla la intersecţia dintre Mese (Calea de Mijloc), strada principală a oraşului, şi un bulevard care făcea legătura între Cornul de Aur şi Marea Marmara – aproximativ intersecţia străzilor Divanyolu şi Uzunçarşi de astăzi.[2]

Anticul circ roman, deşi i s-au răpit cei patru cai de bronz care au fost duşi la Veneţia pentru a împodobi bazilica Sfântul Marcu în timpul cruciadei din 1204, se transformase într-un alt monument al victoriei, evocând vădit măreţia Antichităţii clasice. Împăratul Constantin luase Columna Şarpelui, columna din bronz construită la Delfi pentru a comemora victoria răsunătoare a grecilor împotriva perşilor în bătălia de la Plateea din 479 î.Hr., pentru a împodobi noua capitală a imperiului său.

Era o cetate cu palate imperiale, cu o bursă de valori, cu un tribunal, un hipodrom şi o bibliotecă. Negustori cutreierau pieţele şi porturile pline cu corăbii, în timp ce cărturari studiau texte antice, iar călugări evlavioşi şi

călugăriţe pline de zel se rugau neîncetat sub cupolele bisericilor şi ale mănăstirilor, în ritmul clopotelor şi al cântărilor religioase, printre icoane, sfinte moaşte şi comori creştine nepreţuite.

Simbolul arhitectural al Constantinopolului reflecta şi definea în egală măsură această moştenire creştină sub forma monumentală a bisericii Hagia Sofia (Sfânta Înţelepciune), terminată de împăratul Iustinian în 537, care l-a impresionat atât de mult pe istoricul bizantin din secolul al VI-lea Procopius. „Este înaltă până la cer şi domină toate celelalte clădiri ale oraşului pe care îl înfrumuseţează fiindcă face parte din el, însă este mai presus prin frumuseţe...“ „Frumuseţea ei este imposibil de descris în cuvinte“, continuă istoricul, care considera edificiul „absolut incredibil“. Dacă nu s-ar fi ţinut aici liturghia profund răscolitoare la care au participat câţiva vizitatori din Rusia Kieveană, pe când se aflau într-o misiune de recunoaştere la Constantinopol în secolul al X-lea, poate că Rusia nu ar fi ajuns niciodată creştin-ortodoxă. „Nu ştiam dacă suntem în Rai sau pe Pământ“, au mărturisit ei, copleşiţi de acest ritual. „Căci pe Pământ nu există asemenea splendoare şi frumuseţe, pe care nu ştim cum să o descriem în cuvinte. Ştim doar că acolo Dumnezeu sălăşluieşte printre oameni.“[3]

Fulcher de Chartres, preotul care, după cum am văzut mai devreme, îi asemuia pe evreii şi musulmanii măcelăriţi la Ierusalim în 1099 cu nişte fructe putrede, vorbea în numele multor creştini – în pofida dezbinării profunde dintre catolici şi ortodocşi – când ridica în slăvi Constantinopolul:

> Cât de minunat este acest oraş! Cât de multe mănăstiri şi cât de multe palate sunt aici, atât de frumos şi de meşteşugit lucrate! Cât de multe opere de artă pot fi văzute pe străzile şi în cartierele oraşului! Câte lucruri minunate se găsesc aici, din aur, din argint şi din alte materiale, şi cât de multe sfinte moaşte. În fiecare anotimp, negustorii aduc aici absolut tot ce este necesar omului.[4]

Incredibil în ochii lui Procopius, copleşitor pentru ruşi, uimitor de frumos pentru părintele Fulcher, Constantinopolul nu era mai puţin impresionant nici în privinţa poziţiei geografice. El ocupa un spaţiu triunghiular vast, două laturi fiind mărginite de mare, iar cea de-a treia latură fiind delimitată prin ziduri de apărare masive întinzându-se de la nord la sud. În partea de nord erau apele adânci ale Cornului de Aur, un port perfect. În partea estică, canalul Bosfor ducea către Marea Neagră, în timp ce în partea de sud, Marea Marmara oferea acces, prin strâmtoarea Dardanele, la Marea Egee şi la Marea Mediterană. Oraşul era protejat de apele învolburate, de curenţii puternici şi

de furtunile devastatoare din Marea Marmara – obstacole de neînvins pentru orice ofensivă navală. Un gigantic lanţ de fier, lung de 300 de metri şi suspendat pe flotoare din lemn, se întindea de-a lungul Cornului de Aur între capătul estic al oraşului şi oraşul-stat genovez Galata pentru a proteja oraşul împotriva atacurilor din acea zonă.

Însă cel mai impresionant sistem de apărare era, fără îndoială, zidul colosal construit în timpul domniei împăratului Teodosie al II-lea (408–450). Aceste fortificaţii extraordinar de elaborate se întindeau pe o suprafaţă de peste şase kilometri. Ele erau formate dintr-un şanţ cu apă lat de 20 de metri, cu ziduri crenelate pe latura interioară, şi dintr-un *parateichion*, o terasă exterioară, unde atacatorii care reuşiseră să treacă peste şanţul cu apă puteau fi lichidaţi cu uşurinţă de pe zidurile de apărare. Această terasă ducea către un zid exterior, înalt de nouă metri şi cu turnuri în vârf. Dincolo de terasa *peribolos* se afla puternicul zid interior, cu o lăţime de şase metri şi o înălţime de 12 metri, şi cu 96 de turnuri şi metereze. Acest sistem complex de şanţuri cu apă şi ziduri cu turnuri, parapete şi porţi reprezenta cel mai puternic sistem defensiv din vremea aceea.[5] De asemenea, existau un zid de apărare de-a lungul ţărmului Mării Marmara, întărit cu 188 de turnuri, şi un altul cu 110 turnuri împotriva atacurilor dinspre Cornul de Aur. Oraşul părea inexpugnabil.

Zidurile de apărare erau atât de vitale pentru viaţa oraşului încât Constantinopol avea chiar şi un conte al zidurilor, un dregător care se ocupa cu întreţinerea lor, fiecare cetăţean fiind obligat să contribuie. De-a lungul secolelor, aceste ziduri de apărare au rezistat în faţa tuturor atacurilor, cu excepţia invaziei cruciaţilor din 1204. Ele s-au opus unui lung şir de potenţiali cuceritori, de la Attila în 447, până la avari în 626, califul omeiad Muawiya între anii 674 şi 678, prinţul omeiad Maslama între 717 şi 718, ruşii în 860, Imperiul Niceean în 1260 şi otomanii în 1422. Până la mijlocul secolului al XIV-lea, Constantinopolul fusese asediat de 23 de ori şi doar o singură dată se înclinase în faţa duşmanilor. În jurul acestor ziduri se creaseră legende. În momentele dificile, se organizau procesiuni cu sfinte moaşte de-a lungul zidurilor pentru a cere ajutorul divin şi victoria împotriva duşmanilor imperiului. Aşa cum sublinia un istoric contemporan, în timp ce Hagia Sofia oferea ajutor spiritual cetăţenilor oraşului, zidurile de apărare reprezentau o asigurare mai concretă. „Dacă biserica era pentru ei imaginea raiului, zidul era scutul lor împotriva forţelor ostile, beneficiind şi de protecţia personală a Fecioarei Maria."[6]

Cel mai mare şi mai bogat oraş din Europa de la mijlocul secolului al V-lea până la începutul secolului al XIII-lea, succesor al Romei în calitate de capitală imperială, mândria creştinilor din Imperiul Bizantin, Constantinopolul atrăsese de mult atenţia musulmanilor. De când Ayyub, stegarul profetului Mahomed, fusese martirizat la porţile Constantinopolului în jurul anului 674, de când repetatele operaţiuni navale ale lui Muawiya fuseseră respinse, iar el murise ruşinos în 680, credincioşii începuseră să atribuie oraşului o sfinţenie islamică specială, confirmată şi de unele profeţii ale lui Mahomed cu privire la cucerirea oraşului de către musulmani. Una dintre aceste profeţii îi asigura pe credincioşi că: „În jihadul împotriva Constantinopolului, o treime dintre musulmani vor îngădui să fie înfrânţi, ceea ce Allah nu poate să ierte; o treime vor fi ucişi în luptă, devenind astfel martiri; şi o treime vor fi victorioşi". O altă profeţie, care mai este citată în Istanbulul secolului XXI, spunea că: „Cu adevărat vor cuceri Constantinopolul. Comandantul lor va fi de-a dreptul unul excelent. Armata lor va fi cu adevărat extraordinară"[7].

Secolul al XIV-lea nu a fost deloc blând cu oraşul Constantinopol. În primele decenii ale secolului, o nouă putere musulmană începea să se contureze în fosta provincie romană Bitinia din nord-vestul Anatoliei. Ascensiunea acestei noi puteri sub conducerea întemeietorului ei Osman (m. circa 1324), un lider de trib turkmen care a reuşit mai întâi să unească, iar apoi să conducă un mare număr de triburi turkmene independente, a avut loc în contextul declinului Imperiului Bizantin.[8] În 1326, oraşul bizantin Bursa, aflat la 160 de kilometri sud de Constantinopol, a fost cucerit, devenind prima capitală a statului otoman. În acest oraş se păstrează şi azi mormântul în formă de cort al lui Osman. Distrus în urma unui cutremur devastator, mormântul a fost reconstruit în 1868 de sultanul otoman Abdulaziz în stil baroc, fiind acoperit cu catifea brodată cu fir de argint şi înconjurat de un paravan încrustat cu sidef, aşa cum se cuvine să fie cinstit întemeietorul unei dinastii care a construit unul dintre cele mai puternice imperii ale lumii. Alte oraşe emblematice au fost cucerite de noua putere musulmană. Smirna a devenit Izmir, iar fosta Niceea – celebră pentru Crezul de la Niceea – a devenit Iznik.

Călătorul marocan Ibn Battuta, care a vizitat şi a admirat mormântul lui Osman de la Bursa, a ajuns la Constantinopol în 1332. A fost impresionat de dimensiunea sa, deşi considera capitala imperială mai degrabă o colecţie de 13 sate, despărţite prin câmpuri, decât un singur oraş. În descrierea sa se simte un iz al decăderii – poduri rupte, pieţe murdare –, însă el recunoaşte puternica identitate creştină, simbolizată mai ales prin Hagia Sofia, mare cât un oraş,

unde se rugau „mii“ de călugări şi preoţi, pe lângă o altă biserică unde se aflau „peste o mie de fecioare“. Ibn Battuta a reuşit să obţină o audienţă la împăratul Andronic al III-lea Paleologul, care i-a oferit veşminte scumpe în semn de preţuire, precum şi un cal pe care, în sunetul „trompetelor, fluierelor şi tobelor“, a fost condus în jurul oraşului pentru a admira „priveliştile minunate şi rare“[9]. Marocanul a fost rugat să cânte pentru a primi cina. Împăratul i-a pus o mulţime de întrebări despre câteva oraşe islamice, inclusiv despre Ierusalim, cu Domul Stâncii şi Biserica Sfântului Mormânt, despre Damasc, Cairo şi Bagdad.

Începând cu anii 1340, Imperiul Bizantin s-a confruntat cu războaie civile, controverse doctrinare şi invazii ale otomanilor şi sârbilor. În 1347 Constantinopol a devenit primul oraş european cotropit de şobolanii purtători ai Morţii Negre. Cu ocazia încoronării împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino din acelaşi an, s-a observat că bijuteriile coroanei erau făcute din sticlă, nu din diamante şi pietre preţioase, care acum se aflau în tezaurul din bazilica Sfântul Marcu din Veneţia. Platourile de la banchetele somptuoase de odinioară erau făcute acum din lut şi cositor.[10] Apoi, în 1362, otomanii au cucerit oraşul Adrianopol (Edirne în limba turcă), aflat la 240 de kilometri nord-vest de Constantinopol. Treptat, metropola începea să semene cu o insulă creştină într-o mare musulmană în plină expansiune. Victoriile otomane decisive de pe Mariţa din 1371, când împăratul bizantin a devenit vasal al sultanului, şi de la Kosovo din 1389 i-au copleşit pe sârbi, punând capăt oricărei speranţe de a primi sprijin din partea vecinilor creştini ai Constantinopolului împotriva unei puteri musulmane aflate în plin avânt. Trei cruciade conduse de maghiari la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea au împărtăşit aceeaşi soartă: o capitulare ruşinoasă în faţa unui adversar mai bine organizat şi mai unit, profitând pe deplin de oportunităţile oferite de prima armată cu adevărat profesionistă a Europei de la destrămarea Imperiului Roman.

La începutul secolului al XV-lea, statul otoman se întindea de la Dunăre în vest până la Eufrat în est. După moartea întemeietorului său în 1405, Imperiul Timurid, aflat sub conducerea lui Ulugh Beg, şi-a redus considerabil dimensiunile, păstrându-şi influenţa doar în Asia Centrală. În timp ce Bizanţul se retrăgea la matcă, Imperiul Otoman se extindea rapid. Visul lui Osman, în care văzuse un copac ţâşnind din trupul său, având ramuri ce acopereau întreaga lume şi frunze preschimbate în săbii îndreptate împotriva Constantinopolului, părea acum mai puţin improbabil decât fusese în timpul

vieţii sale. Acest vis avea să devină unul dintre miturile fondatoare ale Imperiului Otoman.

Un scurt portret al oraşului în primii ani ai secolului al XV-lea ni l-a oferit Ruy González de Clavijo, ambasadorul spaniol din Castilia, care fusese fermecat de frenezia cu care îşi construia Timur edificiile imperiale la Samarkand. Sosit la Constantinopol în 1403, Clavijo a surprins ambele faţete ale oraşului: gloria şi decăderea. „Pretutindeni sunt palate, biserici şi mănăstiri, însă cele mai multe se află acum în ruine. Este totuşi limpede că odinioară, în epoca sa de glorie, Constantinopolul era unul dintre cele mai nobile oraşe din lume.“ Erau şi foarte multe case, însă majoritatea „într-o stare deplorabilă“. Asemenea multor vizitatori din trecut şi din prezent, Clavijo a fost profund impresionat de „cupola magnifică“ a bisericii Hagia Sofia, a cărei navă o considera „cea mai spaţioasă, mai semeaţă şi mai frumos decorată din lume“. Biserica era atât de mare, iar în interior erau atât de multe lucruri minunate de văzut încât era imposibil să le cercetezi pe toate. Având în vedere ce a urmat la jumătate de secol după vizita sa, cuvintele lui Clavijo despre Constantinopol, în care evocă eşecul sultanului otoman Baiazid după un asediu de un deceniu, între anii 1394 şi 1402, atrag atenţia cititorului contemporan: „Într-adevăr, este ciudat că turcii, care sunt un neam atât de măreţ, sunt atât de nepricepuţi la asedierea unui oraş, iar de această dată au eşuat lamentabil“.[11]

Au eşuat din nou în 1422. De data aceasta, noul sultan otoman, Murad al II-lea, a lansat un asediu total, hotărât să îngenuncheze Constantinopolul după ce Manuel al II-lea şi fiul său Ioan al VIII-lea Paleologul (domnie 1425–1448), lipsiţi de sprijin militar european, apelaseră la viclenia clasică bizantină, amestecându-se în chestiunile legate de succesiunea otomană după moartea sultanului Mehmed I în anul 1421 şi susţinându-i pe prinţii rivali. Murad a construit un dig uriaş din pământ, de la Marea Marmara până la Cornul de Aur, de unde au fost lansate asupra oraşului mingi de foc şi pietre. În timpul unei lupte crâncene pentru străpungerea zidurilor de apărare, otomanii au intrat în panică, s-au retras şi s-au împrăştiat. Deşi zidurile reuşiseră din nou să ţină piept invadatorilor, grecii au atribuit această victorie ocrotitoarei lor, *Theotokos*, Maica Domnului. După cum îi era obiceiul în momentele de cumpănă pentru Constantinopol, Fecioara Maria îşi făcuse apariţia pe zidurile de apărare în timpul unui atac necruţător al otomanilor, insuflându-le curaj creştinilor şi conducându-i spre victorie. În relatarea sa despre asediul din 1422, istoricul bizantin Ioan Kananos, martor ocular al evenimentelor,

povestește cum creștinii „au început să se roage și să-i înalțe imnuri de slavă Fecioarei Maria, mulțumindu-i pentru o minune demnă de toată admirația“[12].

Însă prețul victoriei nu avea să fie mic. Recunoscând că balanța puterii începea să se încline, împăratul Manuel a ajuns la o înțelegere cu Murad în 1424, prin care Constantinopolul trebuia să plătească un tribut anual în valoare de 300 000 de monede de argint, potrivit istoricului bizantin Ducas.[13] Deși Constantinopolul scăpase din nou, orașul Salonic, care fusese apărat de venețieni în timpul unui asediu otoman simultan, nu a fost la fel de norocos. În 1430, Murad a apărut în fruntea unei armate vaste, oferind orașului șansa de a se preda. Refuzul de a se supune pașnic a avut consecințe tragice. După cucerirea orașului, au urmat cele trei zile de măcel și de jaf permise de legea islamică. Mii de locuitori au fost luați sclavi, bisericile și alte clădiri au fost devastate. Murad a trecut rapid la reabilitarea Salonicului musulman. Biserica Fecioarei Maria *Acheiropoietos* a fost transformată imediat în moschee. Cel de-al doilea oraș al Bizanțului fusese înghițit de otomani fără drept de apel.

Puterile occidentale nu aveau cum să nu observe acest lucru. Bertrandon de la Brocquière, spionul burgund care lucra pentru ducele Filip de Burgundia, a sosit la Constantinopol la începutul anilor 1430. În *Le Voyage d'Outre-Mer*, povestea călătoriilor sale, nu este greu de sesizat o admirație amestecată cu invidie pentru calitățile turcilor, robustețea lor, perspicacitatea militară, organizarea eficientă și abilitatea dovedită de a conduce armate mari pe câmpul de luptă.

> Sunt harnici, se scoală devreme dimineața de bunăvoie și se mulțumesc cu puțin... Au cai buni, mâncarea lor nu costă prea mult, aleargă bine și vreme îndelungată... Supunerea lor față de superiori este fără limite. Nici unul nu îndrăznește să nu se supună, chiar și când viața lui este la voia întâmplării... Știu că, de obicei, armatele lor sunt alcătuite din două sute de mii de oameni.

În ciuda acestor calități militare ale otomanilor, francezul, care pleda cauza unei alte cruciade în numele stăpânului său, considera că „nu era deloc dificil“ să-i înfrângi pe turci, care nu erau „chiar atât de formidabili“ precum credeau mulți.[14]

Călătorul și istoricul Pero Tafur din Córdoba, care a ajuns la Constantinopol în 1437, a oferit același verdict arogant tipic europenilor din acea epocă: „În opinia mea, dacă turcii s-ar confrunta cu armatele Occidentului, nu ar putea să le înfrângă, nu pentru că le lipsește tăria, ci pentru că le lipsește priceperea militară“. De asemenea, Tafur a lăudat sistemul de apărare al orașului,

menţionând declaraţia unui turc care condusese operaţiunile de minare în timpul unui asediu din trecut şi îi spusese sultanului că oraşul Constantinopol nu putea fi cucerit prin plantarea de mine întrucât „zidurile sunt de oţel şi nu vor putea fi doborâte niciodată".

Spaniolul a fost un observator perspicace al declinului Bizanţului. Asemenea oraşului, palatul împăratului, deşi se lauda cu o logie de marmură „plină de cărţi, de scrieri şi de istorii vechi", ajunsese într-o stare deplorabilă, care, din păcate, dezvăluia „nenorocirile pe care le-au îndurat oamenii şi pe care încă le îndură". Pe cât posibil, se încerca salvarea aparenţelor, însă adevărata stare de fapt era foarte limpede. „Viaţa împăratului este la fel de somptuoasă ca întotdeauna, căci nu se omite nimic din vechile ceremonii, însă, dacă privim cu atenţie, el este asemenea unui episcop fără scaun episcopal."[15]

De fapt, pericolul cu care se confrunta Constantinopolul era puterea crescândă a otomanilor, care aproape că băteau la porţile oraşului. Era timpul ca Ioan al VIII-lea să acţioneze în stilul tipic bizantin, urmând exemplul pe care tatăl său, Manuel, îl oferise copiilor săi pe când se afla pe patul morţii:

> Ori de câte ori turcii încep să-ţi creeze probleme, trimite imediat emisari în Occident, spune că accepţi alianţa şi prelungeşte negocierile cât poţi de mult; turcilor le este atât de frică de aceste alianţe încât vor deveni rezonabili; însă alianţa nu se va forma din cauza duşmăniei naţiunilor latine![16]

Nevoit să ia astfel de măsuri din cauza ameninţării otomanilor, Ioan a răspuns afirmativ propunerii papei Eugeniu al IV-lea de a organiza un sinod (conciliu) pentru a se ajunge la reunificarea mult visată dintre Biserica Catolică şi Biserica Ortodoxă.

Pe hârtie, Sinodul de la Florenţa din 1439 a fost un triumf fiindcă a reuşit să realizeze exact acest lucru. Abordând controversa doctrinară legată de introducerea termenului *filioque* în crezul ortodox, acest sinod a reuşit reunificarea celor două biserici adversare. Însă, în practică, acordul a fost considerat de mulţi clerici din Constantinopol o renunţare absolut nedemnă la independenţa ecleziastică. Astfel s-a creat o dezbinare în inima oraşului, într-un moment când era nevoie, mai mult ca oricând, de unitate pentru a lupta împotriva otomanilor. Pe scurt, acordul a fost acceptat de împărat, de apropiaţii săi şi de câţiva dregători, însă a fost respins de cei mai mulţi clerici şi de oamenii de rând, ajungându-se, în final, la retragerea semnăturilor clericilor de la Constantinopol. Nu avea să fie nici o sărbătorire veselă la Hagia Sofia, care s-a cufundat în tăcere.

În anii 1440 au avut loc câteva evenimente care au adâncit criza. În 1442, Dimitrie, fratele împăratului Ioan, sprijinit de otomani drept răspuns la uneltirile bizantine tradiţionale, a atacat Constantinopolul, însă fără succes. În timp ce oraşul căzuse pradă conflictelor interne, iar dregătorii se luptau pentru a obţine funcţii fără o valoare reală în cadrul unei „curţi liliputane“, cum a numit-o un istoric, centrul se destrăma. „Imperiul avea un mare amiral, dar nu avea flotă, avea un comandant-şef, dar foarte puţini soldaţi.“[17]

Constantin, un alt frate al împăratului Ioan şi despot de Morea (aşa cum era denumită peninsula Pelopones la vremea aceea) din 1443, a hotărât să oprească declinul. Mai întâi, a consolidat sistemul de apărare, construind zidul *Hexamilion* lung de aproape zece kilometri peste istmul Corint, apoi a cucerit teritoriile otomane de la Atena şi Teba. Reacţia otomanilor a fost promptă şi dură. În 1446, armata condusă de sultanul Murad a atacat Morea, a străpuns zidul de apărare şi a devastat provincia, 60 000 de greci fiind făcuţi sclavi. Ultima speranţă de a primi sprijin din partea cruciaţilor s-a risipit în 1444, când o armată creştină sub comanda regelui Vladislav al III-lea al Ungariei a fost înfrântă de Murad în bătălia de la Varna. Acum oraşul Constantinopol era complet izolat.

La un an după moartea împăratului Ioan în 1448, Constantin al XI-lea Paleologul a devenit despot de Morea. „Constantin Paleologul, întru Hristos adevărat împărat şi autocrat al romanilor“, acesta fiind titlul său oficial, conducea acum un imperiu format din Constantinopol şi câteva suburbii, câteva teritorii din Pelopones şi câteva insule. Statul său, vasal al otomanilor şi măcinat de conflicte interne, se afla în pragul falimentului, iar capitala sa era sfâşiată de conflicte religioase. Oraşul care avusese o populaţie de aproape un milion de locuitori în secolul al XII-lea ajunsese acum la aproximativ 100 000, ceea ce era un motiv de îngrijorare. Un alt lucru şi mai îngrijorător pentru omul medieval superstiţios era faptul că împăratul Constantin nu fusese încoronat în Hagia Sofia, aşa cum era obiceiul, ci în oraşul de provincie Mistra. Opoziţia locuitorilor Constantinopolului faţă de unirea cu Biserica Catolică a rămas atât de puternică încât noul împărat s-a temut că, dacă va fi încoronat, aşa cum cerea tradiţia, de patriarhul Grigorie al III-lea, principalul susţinător al unirii, acest lucru va înteţi discordia religioasă.[18] Ca un semn al vremurilor tulburi, nu numai că a fost nevoit să meargă la Constantinopol pe o corabie catalană, întrucât nu existau fonduri suficiente pentru a-i oferi un transport adecvat, dar nici încoronarea sa nu a avut loc în capitala imperială. Se poate spune că el a fost înfrânt de la bun început.

În 1451, la doi ani după ce împăratul Constantin a preluat puterea, a murit sultanul Murad. El a fost urmat de sultanul Mehmed al II-lea (domnie 1451–1481), un adolescent de 19 ani, viclean, energic, calculat şi necruţător, care şi-a petrecut copilăria visând la cucerirea Constantinopolului. De prea multă vreme oraşul creştin fusese, potrivit zicalei populare, „un os în gâtul lui Allah". Era timpul să fie înlăturat.

Povestea asedierii Constantinopolului a fost spusă de multe ori. În centrul relatărilor istoricilor occidentali s-au aflat – probabil că dintr-o simpatie culturală – împăratul Constantin şi apărătorii Constantinopolului. De multe ori sultanul Mehmed şi soldaţii săi au fost lăsaţi la o parte, ca un fel de gând stânjenitor sau neplăcut, de parcă evenimentele tumultuoase ar fi fost cauzate exclusiv de dezorganizarea şi de dezbinarea bizantinilor, şi nu ar fi avut absolut nici o legătură cu ingeniozitatea şi cu talentul militar al sultanului. De pildă, pentru Steven Runciman, cel mai de seamă istoric al Imperiului Bizantin din generaţia sa, poporul grec, lăudat pentru „extraordinara sa vitalitate şi pentru curajul său", reprezenta „eroul tragic" al povestirii. Reflectând prejudecăţile epocii sale, istoricul Edward Gibbon îi acuza pe musulmanii otomani că erau „profani şi lacomi". După ce a criticat „firea sălbatică şi trivială" a sultanului Mehmed, precum şi faptul că acesta apela la „cele mai josnice mijloace de disimulare", Gibbon a înfipt pumnalul şi mai adânc: „Nu voi reproduce aici poveştile despre cei paisprezece paji ai săi cărora le-au fost despicate burţile pentru a se găsi un pepene furat sau despre preafrumoasa sclavă căreia i-a retezat capul pentru a-i convinge pe ieniceri că stăpânul lor nu este adeptul iubirii". „Laşitatea înnăscută" a grecilor şi „starea deplorabilă în care se afla creştinătatea" au fost motivele care au condus la tragicul deznodământ.[19] Otomanii nu au jucat nici un rol în toate acestea. Şi totuşi, cu tot eroismul incontestabil al rezistenţei grecilor, s-a acordat prea puţină atenţie tânărului sultan care a reuşit să realizeze ceva ce nu mai reuşise nimeni până atunci.

Prin Constantin şi Mehmed, relaţiile bizantino-otomane aveau dintr-odată doi noi protagonişti la cârmă. Avem câteva indicii despre caracterul sultanului şi despre modul său de abordare a acestei relaţii furtunoase într-un portret fascinant al lui Mehmed făcut de un tânăr negustor veneţian Giacomo de' Languschi la sfârşitul anului 1453. El descria un monarh pasionat de istorie, geografie şi strategii militare, un conducător ferm hotărât să-şi câştige locul în istorie. „Îşi urmărea ţelurile cu obstinaţie, era îndrăzneţ în toate acţiunile sale şi dornic de glorie precum Alexandru Macedon." Le cerea dregătorilor săi să-i citească zilnic din lucrări istorice despre campanii militare, reşedinţa papei,

regatele Europei, precum şi povestiri despre Enea, Anchise şi Antenor. „Îi pune să-i citească din Laerţiu, Herodot, Titus Livius, Quintus Curtius, din cronicile papilor, ale împăraţilor, ale regilor Franţei şi ale longobarzilor. Vorbeşte trei limbi, turca, greaca şi slavona... arde de dorinţa de a domina.“ Reiese clar din relatarea veneţianului că Mehmed se vedea deja un conducător care va schimba lumea şi va intra în istorie. În timpul domniei sale, regulile jocului se vor schimba complet. El „declară că va înainta de la est la vest, aşa cum în trecut occidentalii au înaintat înspre Orient. Spune că trebuie să fie un singur imperiu, o singură credinţă şi un singur suveran în lume. Pentru a realiza această unitate, nu era un alt loc mai potrivit decât Constantinopolul“[20]. Cum mare parte din Orientul Mijlociu încă nu îşi revenise după holocaustul timurid, oraşul eminamente creştin se contura ca trofeul cel mai de preţ pentru acest războinic şi om de stat musulman.

O sursă oficială turcă ne oferă un portret similar al unui tânăr cu o nesfârşită ambiţie imperială. Deşi moştenise un mare regat şi o armată de mari dimensiuni, „nu considera că acestea erau de ajuns pentru el şi nu se mulţumea cu ce avea: intenţiona să cucerească întreaga lume şi să o conducă aşa cum făcuseră Alexandru, Pompei, Caesar, regii şi generalii asemenea lor“[21].

Acestea erau ambiţiile lui Mehmed. În timp ce el avea în minte să cucerească întreaga lume, aşteptările împăratului Constantin se limitau la simpla supravieţuire. Emisarii străbăteau în lung şi în lat Europa cerând ajutor de la aliaţii creştini, mai ales din partea papalităţii. Dezgustat de opoziţia poporului faţă de unirea dintre biserici, patriarhul Grigorie a plecat la Roma cu coada între picioare, adâncind presentimentul rău care plutea deasupra oraşului.

La sfârşitul anului 1451, Constantin i-a oferit sultanului prima provocare directă, ameninţând că îl va elibera din Constantinopol pe prinţul Orhan, singurul pretendent la tronul lui Mehmed, dacă otomanii nu dublau suma plătită pentru întreţinerea sa. Vizirul Halil Paşa, care cunoştea foarte bine vicleniile bizantine, a ripostat prompt, subliniind că noul sultan era cu totul diferit de tatăl său mult mai îngăduitor. Continuând cu astfel de intrigi, l-a avertizat el, „tot ce vei obţine este să pierzi puţinul pe care încă îl ai“[22]. Iniţiativa împăratului nu a făcut altceva decât să întărească poziţia dregătorilor de la curtea otomană care îl îndemnau pe sultan să pornească un război.

În primăvara anului 1452, Mehmed a început construirea fortăreţei Bogaz Kesen la 9,6 kilometri de Constantinopol. Cunoscută şi ca Rumeli Hissari, Castelul European, fortăreaţa a fost terminată în mai puţin de cinci luni de o

echipă formată din 6 000 de lucrători. Din punctele de observare de pe acoperişul bisericii Hagia Sofia, grecii îngroziţi priveau cum se înalţă construcţia, o dovadă clară a faptului că Mehmed avea un plan pe care îl urma metodic. Diplomaţilor bizantini care au protestat spunând că era o încălcare a tratatului, Mehmed le-a răspuns cu insolenţă: „Următorul emisar care va veni aici cu o astfel de misiune va fi jupuit de viu". Au fost impuse taxe pentru toate corăbiile care navigau între Marea Neagră şi Marea Mediterană, o provocare directă la adresa comerţului maritim veneţian şi genovez. Mehmed preluase controlul asupra traficului maritim din strâmtoarea Bosfor, asigurându-se că nu putea veni nici un ajutor dinspre aşezările greceşti din Marea Neagră şi nici din Marea Mediterană. Era o lecţie pe care o învăţase în urma eşecului tatălui său Murad, care nu luase în calcul componenta navală. Între timp, o expediţie punitivă în peninsula Pelopones în toamna acelui an i-a asigurat pe musulmani că nu va veni nici un sprijin nici din acea regiune.

În timp ce Mehmed îşi continua pregătirile, iar creştinătatea tremura de frică, la Constantinopol se intensificau conflictele interne după oficierea în Hagia Sofia a unei slujbe religioase controversate pentru celebrarea unirii la 12 decembrie 1452. Pe greci îi preocupa mai mult faptul că li se impusese să folosească azima decât ameninţarea militară care creştea la porţile oraşului. Într-un acces de furie, unul dintre adversarii de frunte ai unirii dintre biserici, Gheorghe Scholarios, s-a călugărit luând numele de Ghenadie şi s-a retras la mănăstirea Pantocrator – astăzi moscheea Zeyrek – avertizându-şi concetăţenii că: „Dacă vă pierdeţi credinţa, vă veţi pierde oraşul".[23]

În comparaţie cu relatările europene mai numeroase şi mai detaliate despre asediul Constantinopolului, sursele turceşti sunt mai rare. Informaţiile occidentalilor au fost preluate din cronicile istoricilor greci Sphrantzes, diplomat şi martor ocular al asediului, Ducas şi Chalcondil, care prezintă evenimentele dintr-o perspectivă occidentală antiturcească. Având în vedere popularitatea acestor relatări şi folosirea lor de generaţii succesive de istorici, este important să analizăm şi versiunea turcilor asupra evenimentelor. O astfel de sursă este Critobul, un fost guvernator grec al insulei Imbros din nordul Mării Egee, care a devenit ulterior sfetnic al sultanului otoman. Lucrarea sa *Istoria lui Mehmed Cuceritorul* oferă o perspectivă diferită de cea prezentată în cronicile bizantine.

În ce priveşte *casus belli*, imaginea este cât se poate de limpede. Pe parcursul a opt pagini, Critobul îl prezintă pe Mehmed rostind un discurs în faţa consiliului de război, la începutul anului 1453, în care a evocat ascensiunea

dinastiei otomane şi cum Constantinopolul i s-a opus de la bun început. Făcând un rezumat al evenimentelor din ultimele decenii, Mehmed a subliniat că oraşul îl încurajase pe regele Sigismund al Ungariei, conducătorul cruciadei de la Nicopole din 1396, care a fost învins de sultanul Baiazid. Apoi îl îndemnase pe războinicul Timur, care i-a zdrobit pe otomani la Ankara în 1402 şi l-a luat prizonier pe sultan. Iar recent Constantinopolul uneltise împreună cu Iancu de Hunedoara, duşman de moarte al turcilor, care lupta pentru alungarea lor din Europa. Situaţia actuală nu mai putea fi tolerată. Balanţa puterii se înclinase în favoarea otomanilor. În timp ce ei erau bogaţi, puternici şi cu o armată mare şi bine dotată, Constantin se afla la capătul puterilor. Cu o populaţie redusă şi lipsită de resurse, având puţine şanse să primească ajutor din partea italienilor, oraşul era măcinat de conflicte religioase şi revolte, aşa încât momentul era cât se poate de prielnic pentru otomani. Era o singură cale de urmat. „Oraşul nu a încetat şi nu va înceta niciodată să se opună trupelor noastre. Şi nici nu va înceta să lupte împotriva noastră cât timp vom îngădui să rămână în posesia lor. Trebuie să-l distrugem în întregime, altminteri vom fi subjugaţi de ei.“[24] Era o chemare directă la război. Chemat să voteze propunerea sultanului, consiliul lui Mehmed i-a dat răspunsul dorit: aprobare unanimă.

Până acum totul fusese hotărât. Totuşi, Mehmed nu era omul care să se grăbească fără să fie foarte bine pregătit. Toată lumea ştia cât de slăbit era Constantinopolul. Însă rezistase de atâtea ori în trecut în faţa atacurilor musulmanilor şi ale altor invadatori, încât îşi crease o aură de invulnerabilitate. Cronicile descriu cum sultanul a încercat să-şi convingă curtenii că oraşul nu era nicidecum inexpugnabil, dimpotrivă, era predestinat să fie cucerit de credincioşii musulmani, aşa cum se menţiona în scrierile sfinte. Potrivit cronicilor, Mehmed studiase cu foarte mare atenţie relatările cu privire la încercările anterioare de cucerire a Constantinopolului pentru a înţelege cum şi de ce eşuaseră, a studiat tratate despre strategiile de asediu, s-a sfătuit cu consilierii săi italieni în legătură cu tehnologia militară de ultimă oră disponibilă în Occident, străduindu-se să încline balanţa în favoarea lui.

O astfel de oportunitate s-a ivit când un inginer maghiar pe nume Orban a venit la Edirne pentru o audienţă la Mehmed în vara anului 1452. Mercenarul îşi încercase norocul la Constantinopol unde construise tunuri de mari dimensiuni, însă Constantin, lipsit de resurse financiare, nu îl plătise sau nu îi oferise materia primă necesară. Orban a reacţionat prompt şi s-a prezentat la curtea otomanilor, unde a fost primit cu braţele deschise de sultan, care l-a

chestionat în legătură cu ce era în stare să producă. Putea el, de pildă, să producă un tun capabil să distrugă zidurile Constantinopolului? Răspunsul a fost clar şi răspicat: „Pot să năruiesc nu doar aceste ziduri cu tunul construit de mine, ci chiar şi zidurile Babilonului".[25] Primul tun produs de el pentru Mehmed a fost instalat pe zidurile fortăreţei Bogaz Kesen, unde a fost folosit cu un efect devastator la 26 noiembrie 1452. Căpitanul veneţian Antonio Rizzo a încercat să se opună atacului sultanului, însă corabia sa a fost distrusă de tirul de artilerie. Ştiind ce impresie puternică va produce o pedeapsă îngrozitoare în rândul inamicilor, Mehmed i-a decapitat pe membrii echipajului care supravieţuiseră, iar pe veneţianul Rizzo l-a tras în ţeapă.

Încântat de rezultatele primului tun construit de maghiar, sultanul a poruncit imediat să se construiască încă unul, de data aceasta de două ori mai mare. Avea o ţeavă lungă de nouă metri şi putea să arunce ghiulele care cântăreau peste jumătate de tonă. Cronicarul Ducas l-a numit „un monstru teribil, nemaivăzut până atunci", iar Critobul îl considera atât de „înfricoşător", cu o putere incredibilă, încât nu a crezut nimeni până când nu au văzut cu ochii lor.[26] Mehmed a ordonat ca tunul să fie testat lângă palatul său din Edirne în ianuarie 1453. Explozia a fost atât de puternică încât s-a cutremurat pământul, iar în văzduh s-a înălţat un nor imens de fum. Ghiuleaua a zburat mai mult de un kilometru, iar detunătura s-a auzit la 16 kilometri. A fost un triumf răsunător, iar Mehmed a poruncit ca vestea despre această armă monstruoasă să ajungă numaidecât la urechile celor din Constantinopol. Războiul psihologic a fost o trăsătură esenţială a acestei campanii. O echipă formată din 200 de lucrători a nivelat drumul de 225 de kilometri de la Edirne până la Constantinopol. Apoi 60 de boi au tras tunul încet, dar sigur înspre oraşul pe care trebuia să-l distrugă, parcurgând zilnic patru kilometri.

La 23 martie, Mehmed a pornit de la Edirne în fruntea unei armate formidabile de infanterie şi cavalerie. „Când mărşăluiau, părea că se mişcă o pădure de lănci, iar când se opreau, nu se vedea pământul de atâtea corturi", scria Tursun Beg, un dregător care l-a însoţit pe Mehmed în timpul bătăliei pentru Constantinopol şi care a scris ulterior *Istoria Cuceritorului*, o lucrare importantă care conţine o relatare a asediului.[27]

Estimările în legătură cu efectivul armatei otomane variază destul de mult. Potrivit unui studiu recent, se pare că ar fi fost vorba de 200 000 de oameni, cifră estimată de un negustor florentin pe nume Tetaldi (martor ocular al evenimentului), dintre care 60 000 erau soldaţi – mai mult de jumătate

cavalerie –, iar restul personal administrativ, de la bucătari la fierari, croitori şi hoţi. Indiferent de efectivul exact al armatei, ştim sigur că ea a ajuns lângă zidurile oraşului la 5 aprilie şi că întrecea numeric forţa defensivă pe care o putea aduna Constantin. Potrivit lui Sphrantzes, care fusese însărcinat de împărat să facă un recensământ, erau mai puţin de 5 000 de greci, circa 3 000 de genovezi şi veneţieni din colonia Galata şi câteva sute de străini. Apărarea capitalei Imperiului Roman de Răsărit, inclusiv a zidurilor care se întindeau pe o suprafaţă de 19 kilometri, se afla acum pe umerii unei armate încropite din mai puţin de 8 000 de oameni. Cifra era atât de demoralizatoare încât Constantin şi Sphrantzes au hotărât să o ţină secretă.

Sultanul s-a instalat într-un magnific cort roşu şi auriu ridicat pe colina Meltepe vizavi de *Mesoteichion*, porţiunea de zid aflată între porţile Sfântul Romanus şi Charisus, unde începea valea Lycus. Acesta era unul dintre punctele vulnerabile identificate de otomani, cel de-al doilea fiind o porţiune fără şanţuri de apărare în zona de nord înspre Cornul de Aur. Pentru a-i teroriza şi mai mult pe greci, Mehmed a luat cu asalt două castele din împrejurimi, la Therapia, pe o colină deasupra Bosforului, şi la Studius, omorându-i sau luându-i prizonieri pe soldaţii din garnizoană. Apoi toţi supravieţuitorii au fost traşi în ţeapă nu departe de zidurile oraşului, pentru a arăta ce chinuri îi aşteptau pe cei care îndrăzneau să i se opună sultanului.

„Începe un duel", a scris Stefan Zweig, „între zidurile vechi de 1 000 de ani ale împăraţilor Romei răsăritene şi noul tun al sultanului."[28] Artileria lui Mehmed, circa 70 de tunuri, inclusiv monstrul construit de Orban, a început să bombardeze neîntrerupt zidurile oraşului, mai precis porţiunea *Mesoteichion*, între 12 şi 18 aprilie. A fost primul bombardament de artilerie susţinut din istorie, care a reuşit să-i înspăimânte pe apărătorii Constantinopolului.

Sultanul nu lăsa nimic la voia întâmplării. Acesta avea să fie un asalt atât de pe uscat, cât şi de pe mare. A adunat o flotă imensă, ancorată lângă ţărmul european al Bosforului, în cheiul Columnelor Duble – unde se află acum palatul Dolmabahçe din cartierul Beşiktaş, la est de piaţa Taksim. Numărând aproximativ 140 de corăbii (nave de război, şlepuri şi brigantine), sub comanda amiralului Baltaoglu, au lansat primul atac la 18 aprilie, încercând să treacă, fără succes, dincolo de lanţurile de apărare întinse de-a lungul Cornului de Aur. Două zile mai târziu, un convoi genovez se îndrepta către Constantinopol pentru a veni în sprijinul oraşului. Furios fiindcă flota sa nu reuşise să străpungă lanţurile de apărare, Mehmed i-a ordonat amiralului său

să-şi facă datoria cu bărbăţie. El trebuia să-i anihileze pe genovezi, altminteri să nu se mai întoarcă viu.

Otomanii au încercuit corăbiile europene şi, timp de câteva ore, s-a dat o luptă crâncenă, corp la corp, urmărită cu încordare de grecii aflaţi pe zidurile oraşului, iar de pe ţărmul opus de otomani. Balanţa se înclina când în favoarea genovezilor, când în favoarea otomanilor, până când un vânt prielnic a dat dintr-odată flotilei genoveze şansa de a-şi continua drumul către oraş, ducând proviziile de care locuitorii aveau nevoie disperată. A fost o victorie uimitoare a navigatorilor europeni, o enormă încurajare pentru cei asediaţi şi o lovitură puternică pentru asediatori. Potrivit lui Tursun Beg, a fost „disperare şi dezordine" în rândul armatei musulmane, în vreme ce şeicul sufit Akşemseddin, sfetnicul spiritual al lui Mehmed, recomanda pedepse aspre împotriva celor care nu se supuneau, pentru a-i obliga la concentrare. Constantin a ales acest moment pentru a negocia cu Mehmed un tratat de pace şi pentru a-i oferi o retragere onorabilă. Ignorând propunerea împăratului şi ofensat de această a doua înfrângere umilitoare pe mare, sultanul s-a năpustit asupra amiralului Baltaoglu pentru presupusa lui laşitate şi incompetenţă şi a poruncit să fie tras în ţeapă. Doar la insistenţele comandanţilor şi ale curtenilor, care i-au reamintit sultanului cu cât curaj se luptase amiralul, fiind aproape să-şi piardă un ochi în toiul bătăliei, Mehmed s-a mai domolit. Pedeapsa s-a limitat la o sută de lovituri de bici, pierderea funcţiei şi confiscarea proprietăţii. În locul lui a fost numit veteranul Hamza Bei. Aceasta nu era o armată pentru cei slabi de înger. Victoria era răsplătită extravagant, iar eşecul era pedepsit cu asprime.

După câteva zile de bombardamente terestre, Mehmed a reuşit să distrugă o porţiune a zidului exterior şi câteva turnuri de pe zidul interior, obligându-i pe apărători, sub conducerea inspirată a comandantului genovez Giovanni Giustiniani Longo, să repare spărturile în timpul nopţii, să reconstruiască zidul cu întărituri din pământ, piatră şi lemn, să cureţe şanţul pe care otomanii îl umpluseră cu atâta zel în timpul zilei. Era o muncă istovitoare, mai ales pentru apărători, care erau în număr mult mai mic. Încurajat de distrugerile provocate de tunurile sale, Mehmed a lansat primul său asalt la două ore după asfinţitul soarelui, pe 18 aprilie, în sunetele înfricoşătoare ale tobelor, ţimbalelor şi fluierelor. Ienicerii, trupele de elită ale sultanului, se avântau dincolo de lumina făcliilor, tunurile bubuiau, iar clopotele erau trase în interiorul oraşului. Asaltul a durat patru ore. În spaţiul strâmt otomanii erau în dezavantaj şi până la urmă s-au retras. A fost încă un eşec pentru Mehmed,

care a răspuns cu insolenţa sa caracteristică, ordonând artileriei să intensifice bombardamentul.

În zorii zilei de 22 aprilie, după ce se chinuise câteva zile să găsească o soluţie miraculoasă pentru cucerirea acestui oraş care părea de neînvins, pe când îşi vizita trupele staţionate la nord de Galata şi evalua puterea flotei ancorate în cheiul Coloanelor Duble, Mehmed, conştient că un asediu prelungit ar fi putut duce la o revoltă în rândul trupelor sale, a avut o idee genială ca strateg şi conducător militar. Dacă ar fi putut să preia controlul asupra Cornului de Aur, atunci ar fi putut să lanseze atacuri nimicitoare asupra oraşului de pe un alt flanc, obligându-l pe Constantin să-şi împrăştie şi mai mult resursele şi aşa limitate pentru a apăra meterezele de pe latura nordică. Întrucât flota otomană nu reuşise să treacă dincolo de estacadă şi să preia controlul asupra Cornului de Aur, sultanul a găsit o soluţie ingenioasă şi absolut imprevizibilă. La adăpostul unui foc de artilerie îndreptat împotriva corăbiilor lui Constantin, flota otomană a fost ridicată din apă pe platforme suspendate, transportată corabie cu corabie pe o glisieră de lemn, construită în grabă şi unsă cu grăsime animală, şi trasă de oameni şi boi pe panta abruptă, lungă de 2,4 kilometri, până în vârful unei coline din spatele Galatei, la 70 de metri deasupra nivelului apei. Pentru marinarii creştini care priveau îngroziţi, era o privelişte uluitoare. Aproape 70 de corăbii au ieşit din mare una câte una, imaginea devenind cu adevărat suprarealistă când, la ordinele lui Mehmed, soldaţii s-au aşezat la vâsle şi au început să vâslească prin aer, în timp ce alţii ridicau steagurile multicolore şi cântau din trompete. Din vârful colinei corăbiile au fost coborâte cu grijă în apele din spatele estacadei din Valea Izvoarelor.

Printr-o manevră de geniu, otomanii reuşiseră să preia efectiv controlul asupra Cornului de Aur fără să lupte. Veneţienii, care se ocupau acum de operaţiunile navale, fuseseră înfrânţi. La 28 aprilie, ceea ce ar fi trebuit să fie un atac surpriză pentru a incendia flota otomană a eşuat lamentabil, după ce misiunea secretă a genovezilor şi a veneţienilor a fost mai întâi amânată, iar apoi descoperită înainte de a fi pusă în practică. Într-o altă încleştare navală, pierderile veneţienilor au fost enorme, devenind mai tragice când supravieţuitorii care reuşiseră să înoate până la mal au fost prinşi şi traşi în ţeapă în faţa zidurilor de apărare. Constantin a răspuns acestui act sălbatic printr-o acţiune la fel de sângeroasă, poruncind ca 260 de prizonieri otomani să fie măcelăriţi pe metereze, unul câte unul, iar cadavrele lor să fie atârnate pe ziduri ca să fie văzute de soldaţii lui Mehmed.

Între timp, Mehmed a continuat bombardamentul asupra porţiunii de zid din apropierea porţii Sfântul Romanus şi asupra porţiunii nordice din apropierea palatului Blachernae, sleindu-i de puteri pe greci, care ştiau că, fără un ajutor din partea occidentalilor, erau sortiţi pieirii. Emisarii încă străbăteau continentul cerând provizii din Pelopones şi asistenţă militară din partea papei, a principilor italieni şi a regilor europeni. Însă creştinătatea a rămas şovăielnică. Disputele dintre catolici şi ortodocşi, care datau încă din vremea Marii Schisme de la 1054, se dovedeau mai puternice decât unitatea creştină împotriva unei ameninţări musulmane tot mai intense.

La sfârşitul lunii aprilie şi apoi pe 6 mai, Mehmed a ordonat noi atacuri asupra zidurilor, atacuri care au fost respinse după lupte crâncene corp la corp. La 12 mai s-a creat o breşă în porţiunea nordică a zidului, iar cavaleria otomană a pătruns în oraş. Adunându-şi trupele împreună cu Giustiniani, Constantin s-a avântat în luptă, iar atacul a fost respins.

Un bărbat mai slab de înger poate că ar fi renunţat după aceste eşecuri repetate, însă Mehmed îşi dorea cu orice preţ să cucerească oraşul. Întrucât acum deţinea controlul asupra Cornului de Aur, el a continuat să dea dovadă de ingeniozitate şi tenacitate. La jumătatea lunii mai au fost trimişi în acţiune mineri saxoni, care au săpat un tunel înspre zidul nordic, obligându-i pe greci să riposteze prin operaţiuni conduse de un soldat scoţian pe nume John Grant. Au fost descoperite câteva tuneluri care ameninţau zidurile oraşului. Au fost distruse unul câte unul, chiar înainte ca duşmanii să le poată folosi cu efecte dezastruoase. Mehmed nu s-a dat bătut şi a ordonat construirea în secret, pe timpul nopţii, a unui turn de asediu vizavi de zidul din apropierea Porţii Charisus. În zorii zilei de 19 mai, soldaţii de pe metereze au avut parte de o privelişte cutremurătoare: o structură imensă se înălţa ameninţător în faţa lor, la doar zece metri distanţă. „Au încremenit de groază", relata Nicolò Barbaro, un doctor veneţian care a ţinut un jurnal al asediului.[29]

Aflaţi la adăpost în interiorul turnului, soldaţii otomani săpau sistematic, aruncând pământul în şanţul cu apă, pe care camarazii lor îl puteau traversa când luau cu asalt zidurile. În felul acesta s-a creat un canal acoperit dinspre turn către tabăra otomană, permiţându-le soldaţilor să se deplaseze mai uşor şi în siguranţă. Drept urmare, Constantin a fost nevoit să riposteze. În acea noapte, a ordonat să fie rostogolite butoaie cu praf de puşcă în direcţia turnului. Cerul plumburiu a fost brăzdat de explozii puternice, soldaţii otomani au fost aruncaţi în aer, preschimbându-se apoi în ruguri aprinse. Oraşul supravieţuise în faţa unei noi încercări, însă sfârşitul nu era departe.

Cum resursele umane şi materiale erau aproape epuizate, capitularea oraşului era doar o chestiune de timp. Însă, aşa cum ştiau atât Mehmed, cât şi Constantin, nu doar împăratul Imperiului Roman de Răsărit intrase în criză de timp. Mehmed trebuia să acţioneze rapid înainte ca nemulţumirile soldaţilor săi să se transforme în revolte. Cu cât armata otomană era ţinută mai mult pe câmpul de luptă fără să cucerească oraşul, cu atât scădeau şansele de reuşită şi creşteau şansele de revoltă împotriva unui sultan care era considerat de mulţi prea tânăr şi prea impetuos. Toată lumea ştia că trupele musulmane eşuaseră de douăsprezece ori de-a lungul a nouă secole în încercarea de a cuceri Constantinopolul. Loialitatea faţă de un sultan care nu fusese încă victorios avea o limită. Din perspectiva otomanilor, un asalt decisiv era esenţial acum. În ce îl priveşte pe Constantin, dacă ar fi venit ajutorul din partea Occidentului, atunci capitala încă putea fi salvată.

Iar apoi, la 23 mai, o corabie a reuşit să străpungă baricada otomană, aducând veştile de care se temeau toţi. Nu aveau să vină nici o flotă şi nici o armată ca să salveze capitala bizantină. Drept răspuns la rugăminţile disperate ale lui Constantin, Europa îşi întorsese privirea. În aceste clipe de cumpănă, Constantinopolul era singur.

Critobul a menţionat câteva semne de rău augur care se abătuseră asupra oraşului: „cutremure neobişnuite, tunete şi fulgere care brăzdau cerul, furtuni năprasnice şi ploi torenţiale“. Stelele se mişcau haotic sau nu se mişcau deloc. Cetăţenii înspăimântaţi credeau că Dumnezeu hotărâse „o nouă ordine a lucrurilor şi o schimbare totală“. Icoanele, coloanele şi statuile sfinţilor asudaseră în biserici, în timp ce „prorocii profeţeau multe nenorociri“, evocând oracole antice „care nu prevestiseră nimic bun“, precum vechea profeţie potrivit căreia Constantinopolul va fi întemeiat şi pierdut de un împărat pe nume Constantin. „Toate acestea au semănat groază în rândul locuitorilor oraşului, care îşi pierduseră orice speranţă.“[30]

Aflaţi în faţa nimicirii, la 25 mai, grecii cu frica lui Dumnezeu au făcut o ultimă încercare. S-au rugat protectoarei lor, Fecioara Maria, în cadrul unei procesiuni pe străzile oraşului, cu icoana Fecioarei Călăuzitoare, despre care se spunea că fusese pictată de apostolul Luca. Iar apoi s-a întâmplat nenorocirea. Icoana a alunecat şi a căzut în timpul unei furtuni apocaliptice care a adus tunete, fulgere, ploaie torenţială şi grindină, aşa încât au fost nevoiţi să întrerupă procesiunea. La 26 mai, pe când continuau bombardamentele lui Mehmed, s-au ivit şi alte semne rele – o ceaţă groasă, nepământeană, urmată de o explozie de lumină dinspre domul bisericii Hagia

Sofia, care apoi s-a înălţat spre cer. Cu siguranţă că acesta era sfârşitul. Dumnezeu abandonase oraşul. Sfetnicilor evlavioşi ai lui Mehmed nu le-a fost greu să ghicească sensul adevărat al acestor întâmplări. „Acesta este un semn mare“, i-au spus ei. „Oraşul este sortit pieirii.“[31]

În seara de 27 mai, Mehmed şi-a adunat comandanţii armatei şi a stabilit data asaltului final, 29 mai. Le-a reamintit cât de mare este onoarea de a cuceri Constantinopolul, un oraş care le fusese ostil musulmanilor încă de la începuturile credinţei lor. Menţionând şi câteva motive mai puţin înălţătoare, el le-a vorbit despre prăzile care vor fi ale lor, despre sclavii şi comorile de „aur, argint, pietre preţioase şi perle“ pe care vor fi îndreptăţiţi să le ia de-a lungul celor trei zile tradiţionale de jaf. Adresându-se nevoilor primordiale ale soldaţilor săi, Mehmed a descris mulţimea de „femei foarte frumoase şi tinere, precum şi fecioare numai bune de măritat... care nu au fost văzute până acum de ochii nici unui bărbat“. Pentru cei cu alte înclinaţii, vor fi băieţi frumoşi şi nobili. Încercând să le risipească temerile legate de invincibilitatea oraşului, Mehmed a subliniat faptul că armata acoperise deja şanţul cu apă şi doborâse zidul de apărare în trei puncte esenţiale, pregătind astfel atacul cavaleriei. Armata creştină, care probabil ajunsese la vreo 4 000 de soldaţi din 8 000, cât fuseseră iniţial, era acum atât de vlăguită încât pentru fiecare turn aveau doar doi–trei oameni. Constantinopolul era „înconjurat, ca într-o plasă, pe uscat şi pe mare“, şi nu avea cum să scape.

Profitând de epuizarea creştinilor, otomanii vor lansa noi atacuri, aşa încât lupta să fie „neîntreruptă“, până când duşmanii sleiţi de puteri vor ceda. În uralele celor prezenţi, Mehmed a anunţat că se va afla în fruntea atacului. Apoi le-a dat ordine detaliate comandanţilor săi. Hamza Bei va înconjura oraşul cu flota sa, forţându-i pe creştini să trimită oameni pentru a-l apăra, şi va lua cu asalt fortificaţiile. Întrucât un ponton, construit din butoaie de vin genoveze din Galata, fusese extins peste Cornul de Aur, Zaganos Paşa va ataca zidurile din porţiunea nordică. Karaja Paşa şi trupele sale creştine din Balcani vor ataca în apropierea palatului regal. Sultanul se va simţi mândru să se afle în fruntea ienicerilor săi, alături de Halil Paşa şi Saraja Paşa, pentru a ataca *Mesoteichion*-ul, în timp ce Ishak Paşa şi Mahmud Paşa vor lua cu asalt zidurile din partea sudică. După săptămâni întregi de bombardamente devastatoare, soarta va fi de partea lor şi vor cuceri Constantinopolul.[32]

La ora 1.30 dimineaţa, pe data de 29 mai, trâmbiţele otomanilor, acompaniate de tobe şi ţimbale, au sunat atacul. Cu strigăte de luptă, trupele de sacrificiu ale lui Mehmed, formate mai ales din recruţi creştini, s-au ivit din

întuneric, sprijinite de tirul de artilerie al camarazilor, au înaintat către fortificații și au improvizat o palisadă. Pentru creștini era o priveliște greu de îndurat. Sub conducerea neobositului Giustiniani, creștinii au aruncat săgeți de foc și ulei încins peste dușmani, ale căror încercări de a se retrage au fost blocate de o linie dublă formată din poliție militară și de ieniceri care aveau ordine clare să-i lichideze pe toți cei care încercau să dea înapoi. Puțin după 3.30 dimineața, după ce trupele de sacrificiu își îndepliniseră misiunea, Mehmed și-a lansat în luptă infanteria grea anatoliană. Sprijiniți de loviturile de tun și de săgețile arcașilor, pedestrașii au înaintat ca niște „lei scăpați din lanțuri“, potrivit relatării venețianului Barbaro, suferind pierderi grele în timp ce se cățărau pe palisadă, reușind până la urmă să pătrundă pe terasa dintre zidurile exterioare și cele interioare. A fost un moment de triumf. Însă arhitectura defensivă s-a dovedit ostilă anatolienilor, care s-au trezit dintr-odată înghesuiți într-un spațiu strâmt în fața unor adversari mai numeroși care i-au măcelărit pe loc. La ora 5.30 începea să se lumineze de ziuă, iar apărarea încă rezista. Deși grecii și italienii lui Constantin erau sleiți de puteri, ținuseră piept tuturor atacurilor – inclusiv ofensivelor navale eșuate din Cornul de Aur și din Marea Marmara.

Acum se decidea soarta sultanului. Se afla la câteva ore de o victorie istorică sau de o înfrângere rușinoasă, poate chiar fatală. Ultima lui opțiune erau trupele de elită, 5 000 de infanteriști greu înarmați, arcași, lăncieri, garda de corp imperială, și ieniceri, „oameni foarte bine înarmați și foarte curajoși, care îi depășeau cu mult pe ceilalți prin experiență și curaj“[33]. Dacă ei ar fi eșuat, războiul s-ar fi terminat. Mehmed și-a condus arcașii și muschetarii până la marginea șanțului de apărare, unde au lansat o ploaie de săgeți, pietre și gloanțe. Apoi infanteriștii au înaintat în sunetele tobelor, fluierelor și țimbalelor. De cealaltă parte a baricadei, Constantin, Giustiniani, nobilii și soldații de elită încercau din răsputeri să țină piept atacului. Se dezlănțuise un adevărat infern: urlete îngrozitoare, săbii, lănci, săgeți, lovituri de tun, fum înecăcios, ulei încins, ruguri aprinse, strigăte disperate ale răniților și ale muribunzilor. Balanța se înclina când spre o tabără, când spre cealaltă, până când atacul otomanilor a început să scadă în intensitate.

Relatările despre acest moment al asediului tind să sublinieze două evenimente, care împreună au contribuit la schimbarea cursului bătăliei. Primul incident a fost năvălirea unui grup de otomani prin Poarta Circului, o intrare secretă în interiorul fortificațiilor din jurul palatului Blachernae, pe care creștinii o lăsaseră deschisă după una dintre ieșirile lor obișnuite pentru

a-şi hărţui adversarii. Prin această intrare micuţă s-au năpustit 50 de ieniceri, care au reuşit să ridice steagurile otomane pe metereze înainte să fie lichidaţi. Cel de-al doilea incident, care i-a bulversat complet pe genovezi, a fost rănirea gravă a comandantului lor, Giustiniani, care devenise, alături de împărat, talismanul apărării Constantinopolului. A fost nevoit să se retragă din luptă şi a fost transportat de urgenţă pe corabia sa ancorată în port. Ieşirea lui pe o poartă care fusese încuiată de Constantin pentru a se asigura că soldaţii săi vor lupta până la moarte a provocat o catastrofă, întrucât Giustiniani a fost urmat de o mulţime de genovezi panicaţi. Şi alţi greci, temându-se că bătălia era pierdută, au încercat să fugă pe această poartă.

Simţind că apărarea se clatină, Mehmed şi-a încurajat oamenii. „Prieteni, am cucerit oraşul!“ a urlat el. „L-am cucerit! Fug de noi!“[34] Ienicerii s-au năpustit din nou asupra fortificaţiilor, iar unul dintre soldaţi a reuşit să se caţere pe metereze şi să înalţe steagul otoman. Era un uriaş pe nume Hassan din Ulabat, care a fost ucis imediat, însă a reuşit să-şi îndeplinească misiunea, încurajându-i pe camarazii săi să-i urmeze exemplul şi să străpungă zidurile de apărare. Otomanii au călcat totul în picioare. Undeva, în acel haos înecat în sânge, Constantin a luptat eroic alături de camarazii săi credincioşi înainte să fie ucişi până la ultimul. Steagurile otomane fluturau triumfătoare pe metereze. Oraşul fusese cucerit.

Otomanii au năvălit câtă frunză şi iarbă prin porţile Sfântul Romanus şi Charisus, pe străzile care duceau dinspre porţile vestice către inima oraşului care le ţinuse piept atât de multă vreme. După săptămâni de privaţiuni, după nesfârşite lupte, erau „ca nişte fiare sălbatice“ şi au început imediat „să jefuiască, să incendieze, să devasteze, să calce totul în picioare“. Bărbaţi, femei şi copii – chiar şi prunci – au fost ucişi cu sânge-rece, însă şi mai mulţi au fost luaţi imediat sclavi. Casele au fost prădate, mormintele distruse, bibliotecile arse, tinerii (băieţi şi fete) au fost târâţi spre o tristă soartă, copiii au fost despărţiţi de părinţi, nevestele de soţi, „şi alte zeci de mii de fapte îngrozitoare au fost făcute“[35].

Soldaţii au trecut pe lângă Forul lui Teodosiu şi Forul Boului, îndreptându-se spre centrul oraşului, întâlnindu-se pe drum cu marinari care trecuseră prin Forul lui Augustus, unde se înălţau mândrele monumente imperiale milenare, de la celebrul *Milion*, borna care marca kilometrul zero, de unde se măsurau toate distanţele în Imperiul Bizantin, până la statuia falnică a împăratului Iustinian. Apoi mai era celebrul Hipodrom, prefăcut acum în ruină, unde se

afla Columna Șarpelui de la Delfi și mult mai vechea columnă egipteană a faraonului Tutmes al III-lea.

Însă toate privirile erau îndreptate înspre cupolele uluitoare ale bisericii Hagia Sofia, supraviețuitoarea milenară a orașului, locul unde sălășluia sufletul creștin al Constantinopolului. Soldații auziseră povești fabuloase despre comori ascunse. Devastând totul în jurul lor, au transformat locul sfânt într-o scenă de jaf și vărsare de sânge, distrugând icoanele și altarul, înșfăcând relicve prețioase și toate obiectele de aur și de argint pe care au reușit să pună mâna. După 1 123 de ani de celebrare creștină, în marea catedrală se oficiase ultima liturghie în numele lui Hristos. Credincioșii înspăimântați, care se rugaseră cu ardoare să se întâmple o minune, au fost uciși pe loc sau luați ca sclavi. Hagia Sofia a fost devastată în întregime, la fel cum s-a întâmplat cu biserica Sfântul Ioan din cartierul Petra, cu biserica Chora și cu biserica Sfânta Teodosia.

Mehmed s-a lăsat îndelung așteptat. Voia să primească dovada că împăratul murise. Dovada a venit mai târziu sub forma capului însângerat al lui Constantin. Mehmed a poruncit să fie pus în vârful unei coloane din Forul lui Augustus pentru a le arăta grecilor că împăratul lor fusese detronat și ucis. Apoi a fost umplut cu paie și trimis la curțile din lumea musulmană, ca toți să știe că el era acum conducătorul suprem.

Până azi, pentru turci, imaginea simbolică a evenimentului din 1453 este intrarea triumfală a sultanului Mehmed călare – din acest moment purtând titlul „Fatih, Cuceritorul“ – pe Poarta Charisus (de acum încolo Poarta Edirne). Purtând stindardul verde al islamului cu semiluna în vârf, care flutura deasupra turbanelor ofițerilor săi, Medmed întruchipa puterea neînduplecată. Fumul se ridica de pe câmpul de luptă din spatele lui, estompat de pădurea de lănci, turbane și stindarde roșii și verzi. Se observă contrastul izbitor dintre vigoarea lui Mehmed și a războinicilor săi și mormanul de trupuri neînsuflețite, simbol al victoriei islamului asupra necredincioșilor. Potrivit lui Halil İnalcik, cel mai important istoric turc al Imperiului Otoman, aceasta a fost o „cucerire ca un act de credință“[36].

Mehmed s-a îndreptat către marea catedrală Hagia Sofia unde, după ce s-a înclinat în semn de supunere față de Allah și a declarat încheiată acțiunea de jefuire, a adus un imam care a adresat chemarea la rugăciune *(adhan)*, a urcat în altar, acesta fiind un alt semn al autorității islamice, și și-a spus rugăciunile. Istoricul otoman Tursun Beg a relatat că Mehmed s-a urcat apoi pe acoperișul catedralei, de unde și-a admirat noua proprietate imperială, un oraș glorios,

frumos, legendar, cucerit cu greu, decăzut, însângerat şi devastat. Amintind de imaginea califului abbasid Harun al Rashid, care a meditat la caracterul tranzitoriu al vieţii după ce a citit un poem al lui Abu al Atahiya******** în palatul său din Bagdad, cu şase secole în urmă, se spune că Mehmed a citat câteva versuri din poetul persan Saadi:

*Păianjenul îşi ţese pânza în palatul cezarilor*
*Iar bufniţa cântă pe turnurile lui Afrosiab.*

Critobul susţine că distrugerea Constantinopolului a fost mai rea decât căderea oricărui alt oraş din istorie – mai devastatoare decât jefuirea Troiei, a Babilonului, a Cartaginei, a Romei şi a Ierusalimului –, întrucât a fost golit de „bogăţie, glorie, splendoare, onoare, strălucire, curaj, educaţie, înţelepciune, religie, guvernare – pe scurt, de tot". Oraşul odinioară măreţ şi splendid fusese redus „la dezonoare şi la sclavie ruşinoasă". După o luptă titanică între doi monarhi şi un asediu devastator care a durat 53 de zile, Mehmed a aruncat oraşul în „abisul nenorocirii"[37]. După atât de multe secole de eforturi zadarnice, după toate profeţiile, o armată musulmană reuşise în sfârşit să cucerească Constantinopolul creştin. Se împlinise destinul. Pentru următoarele cinci secole, Imperiul Islamic al turcilor otomani va conduce lumea din vestul Mediteranei până în Asia Centrală.

„Mi se pare trist şi jalnic", îmi spune cu năduf profesoara Çiğdem Kafescioğlu. Ne aflăm în biroul de la mansarda Universităţii Boğaziçi, pe o colină deasupra Bosforului, la umbra fortăreţei Rumeli Hisari construită de Mehmed. „Nu avem un muzeu al oraşului, în schimb avem un muzeu al «cuceririi». Asta dovedeşte cât de importantă a ajuns noţiunea de cucerire. De parcă acesta ar fi momentul de maximă împlinire a naţiunii." Profesoara încearcă să-şi înfrâneze dezamăgirea. „Mi se pare cel puţin nepotrivit."

Discutăm despre Muzeul de Istorie Panorama 1453, inaugurat în 2009 de prim-ministrul Recep Tayyip Erdoğan. Am ajuns acolo după ce am cutreierat oraşul de-a lungul zidurilor din vremea lui Teodosiu, de la Yedikule Hisari, Fortăreaţa celor Şapte Turnuri, admirând atât porţiunile năruite, cât şi pe cele restaurate cu exces de zel. Plimbându-te de-a lungul acestor ziduri ajungi să înţelegi şi să apreciezi cu adevărat dimensiunea monumentală a realizării lui Mehmed. Muzeul este situat la jumătatea distanţei dintre capătul sudic şi cel nordic al zidului, destul de aproape de Poarta Edirne prin care sultanul şi-a făcut intrarea victorioasă, comemorată astăzi de pisici vagaboande şi de o

placă mare. Alături de câteva sute de vizitatori, m-am plimbat câteva ore prin acest monument triumfalist închinat naţionalismului turc, asezonat cu o doză de islam şi vizitat de o mulţime de femei arabe acoperite cu văluri, de bărbaţi turci mândri veniţi din provincie, de cupluri răzleţe purtând căciuli şi canadiene şi de grupuri de şcolari vag interesaţi.

Aici este ilustrată cucerirea Constantinopolului în toată splendoarea sa tehnicoloră la 360 de grade. Tunurile trag în zidurile făcute pulbere în sunetele asurzitoare ale tobelor, fluierelor şi ţimbalelor trupelor de ieniceri. Cavaleria otomană, o mare de turbane roşii şi albe cu iatagane, se avântă înspre fortificaţiile compromise, urlând sălbatic într-un delir al cuceririi. Cai înspăimântaţi nechează frenetic în mijlocul exploziilor şi al flăcărilor. Tunuri distruse zac printre scuturi, săgeţi şi coifuri împrăştiate. Departe, în largul Mării Marmara, flota otomană stă de veghe. Un stindard imens cu emblema Imperiului Bizantin, acvila cu două capete, cade de pe un turn, luat cu asalt de Hassan din Ulabat, care înalţă un steag roşu pe metereze, înainte să fie străpuns de o sabie. Atenţia se îndreaptă spre o pădure de steaguri roşii, albe, verzi şi aurii aflate sub un platan stufos. De aici, călare pe un cal alb, îmbrăcat într-o mantie roşie cu fir de aur şi cu mâna stângă întinsă, Mehmed conduce asaltul final alături de un tun uriaş din care iese fum negru. Este o scenă care ilustrează vărsare de sânge, moarte şi distrugere, dar şi o cucerire glorioasă. Otomanii câştigă bătălia.

Explicaţiile pe care le aud în căşti merg în aceeaşi direcţie ca imaginea năucitoare pe care o prezintă panorama cu un diametru de 38 de metri: „Presiunea otomanilor devine din ce în ce mai puternică... Istanbulul trebuia cucerit“. Mi se spune că rugăciunea finală rostită de Mehmed era rugăciunea unui musulman drept-credincios în ajunul cuceririi, promisiunea pe care i-a făcut-o lui Allah de a lupta împotriva necredincioşilor.

Pentru turcii educaţi în spiritul secularismului liberal kemalist, care de aproape un secol învaţă că istoria naţiunii moderne a început la 29 octombrie 1923, odată cu alegerea preşedintelui Kemal Atatürk, acest discurs este greu de digerat.******** „Identitatea naţională a Turciei este zdruncinată din temelii, nu doar fiindcă începuturile naţiunii sunt aruncate înapoi în timp cam cu jumătate de mileniu, ci şi pentru că momentul celebrat face parte din epoca otomană, iar identitatea naţională modernă s-a constituit tocmai la antipodul acesteia“, scrie politologul Alev Çinar.[39]

La şase secole după cucerire, Mehmed este prins într-o competiţie foarte diferită pe tema identităţii naţionale, o problemă arzătoare în Turcia secolului

XXI. „Eu sunt un turc adevărat, ticăloşilor: un sfert albanez, un sfert kurd şi jumătate grec ortodox.“ Faruk Birtek, un istoric bătăios şi fumător înrăit, râde în hohote amintindu-şi ce a spus într-un interviu recent la o televiziune. „95% din turci sunt metişi, însă turcii nici nu vor să audă de asta.“ Faruk are o părere proastă despre recenta reinventare politică a lui Mehmed Cuceritorul. „Luptă împotriva republicii şi trebuie să creeze eroi care să-l înlocuiască pe Atatürk“, spune el despre conducerea ţării. „Aceşti indivizi nu recunosc faptul că Mehmed a fost întemeietorul unui imperiu ecumenic. Timp de 150 de ani, vizirii cei mai de seamă au provenit din aristocraţia balcanică şi bizantină. Pe atunci oamenii nu făceau atâta caz de religie.“

În cartierul Beşiktaş, la o aruncătură de băţ de stadionul de fotbal, Agah Karliaga de la Centrul de Studii de Civilizaţie, exprimă o concepţie postkemalistă diferită: „Sunt şase personalităţi istorice cu adevărat importante pentru noi: Alp Arslan, Osman, Mehmed Cuceritorul, Suleiman Magnificul, sultanul Abdul Hamid şi Atatürk. Dacă ar fi să aleg doar unul dintre ei, consider că Mehmed este fără îndoială cel mai important. El a pus capăt unei epoci – perioada medievală – şi a inaugurat o alta. Este personalitatea emblematică a naţiunii noastre. Este eroul nostru numărul unu, un exemplu demn de urmat pentru tânăra generaţie. Chiar şi astăzi mulţi copii poartă numele Fatih (Cuceritorul) în onoarea lui. Acum căutăm lideri ca el“.

Adevărul este, în opinia istoricului Edhem Eldem, că Mehmed a fost reinventat de la bun început în funcţie de interesele celor care îl promovează. „Este o nostalgie după un anumit trecut, idealizarea unui paradis pierdut.“[40] Pentru unii, el este supremul războinic islamic, cuceritorul Constantinopolului creştin, omul care a împlinit, în cele din urmă şi în mod spectaculos, profeţia profetului Mahomed potrivit căreia oraşul va fi cucerit de musulmani. Pentru alţii, este împăratul laic luminat, o personalitate cosmopolită şi controversată care a retezat aripile clerului islamic, s-a bucurat de o colecţie de nuduri, l-a dezgustat pe fiul său Baiazid prin lipsa sa de zel islamic, l-a considerat pe Alexandru cel Mare modelul său şi a avut chiar de gând, potrivit unor zvonuri, să se convertească la creştinism.

Muzeul de Istorie Panorama 1453 le spune vizitatorilor că, pentru europeni, cucerirea lui Mehmed a fost „unul dintre cele mai mari dezastre din istoria omenirii“, comparabil cu distrugerea Ierusalimului şi cu răstignirea lui Iisus. Deşi acest verdict poate fi atribuit triumfalismului contemporan turc şi exagerărilor istorice europene, pentru grecii din vremea respectivă a fost într-

adevăr un eveniment apocaliptic. Căderea Constantinopolului a însemnat sfârşitul violent al unui imperiu luminat şi al împăratului său, moartea soldaţilor care îl apăraseră cu vitejie, precum şi 50 000 de oameni transformaţi în sclavi.

Totuşi, oraşul nu a murit. Moartea unui imperiu nu a însemnat sfârşitul unei metropole care avea sădite adânc în gene supravieţuirea şi capacitatea de adaptare. Aşa cum remarcase Edward Gibbon în secolul al XVIII-lea, „geniul locului va triumfa întotdeauna asupra accidentelor timpului şi ale destinului“[41]. Mehmed se considera moştenitorul coroanei imperiale a Romei, iar noua sa capitală Islambol („Islamul abundă“ – denumirea nu a prins, turcii continuând să numească oraşul Kostantiniyye şi Istanbul, de la sintagma grecilor bizantini *is tin polin*, „către oraş“) avea să devină centrul cosmopolit al imperiului său, populat cu forţa de greci, armeni, creştini occidentali şi evrei şi condus de o majoritate musulmană. Era axa în jurul căreia s-a produs transformarea statului otoman în Imperiul Otoman.

Grecii au fost reinstalaţi în jurul Cornului de Aur, în cartierul Fanar sau Fener, care a devenit noul sediu al patriarhatului şi a rămas un cartier grecesc până în epoca modernă. Mehmed l-a eliberat din sclavie pe călugărul antiunionist Gennadios şi l-a numit patriarh al creştinilor ortodocşi, catedrala patriarhală fiind mai întâi Sfinţii Apostoli, a doua ca mărime şi importanţă după Hagia Sofia, iar apoi Pammacaristos, una dintre multele biserici care au supravieţuit intacte. Deşi a fost în primul rând un războinic care a construit un imperiu, Mehmed a fost şi un om de cultură tolerant, care a încurajat crearea unor opere de artă creştine, a primit cărturari greci la curtea sa şi l-a invitat la Istanbul pe artistul venețian Gentile Bellini ca să picteze fresce la palat şi celebrul său portret realizat la 25 noiembrie 1480, care este expus acum la National Gallery din Londra.[42] „El era un fel de hibrid“, spune Özalp Birol, directorul Fundaţiei Suna şi İnan Kiraç din cadrul Muzeului Pera şi al Institutului de Cercetare Istanbul, combinând puterea unui Cezar cu prerogativele unui sultan şi ale unui calif. „A fost un intelectual şi un poet, un patron al artelor care nu i-a lăsat niciodată pe clerici să se amestece în conducerea statului sau să aibă un cuvânt greu de spus în treburile politice, mai ales după cucerirea oraşului. Pentru mine, aceasta a fost cea mai mare realizare a sa. A creat un fel de mediu laic.“[43]

Deşi a fost dramatică, reinventarea oraşului a fost mult mai subtilă decât ar putea sugera trecerea de la creştinism la islam. „Viziunea înrădăcinată în istoria naţionalistă turcă este cea potrivit căreia turcii au venit şi au creat

orașul musulman turc Istanbul, care a însemnat sfârșitul Imperiului Bizantin", explică Kafescioğlu. „Această concepție asupra Istanbulului ca oraș eminamente turcesc și islamic este foarte reducționistă și naționalistă. Eu vreau să prezint o altă imagine a lucrurilor, mult mai nuanțată și mai complexă. Nu a fost vorba atât despre o ștergere totală a trecutului, cât mai ales despre adoptarea unui model de continuitate, care a cuprins schimbarea, dar și trimiteri la trecut."

De-a lungul celor șase secole care au urmat cuceririi din 1453, Istanbulul a rămas „un talmeș-balmeș cosmopolit". Grecii au continuat să fie o populație numeroasă până în secolul XX. În 1927, comunitatea grecilor ortodocși din Istanbul număra 100 000 de persoane. După Pogromul de la Istanbul din 1955, grecii au părăsit orașul cu zecile de mii, așa încât în 1965 numărul lor se înjumătățise, ajungând la 47 000. În prezent, potrivit Ministerului de Externe al Greciei, în Turcia se află doar 3 500 de rezidenți de etnie greacă.[44] Noua republică a lui Atatürk a grăbit sfârșitul Istanbulului poliglot și multicultural al epocii imperiale.

Cu timpul, sentimentul tragediei trăit de greci, care pentru mulți încă dăinuie, își va găsi ecoul în melancolia *(hüzün)* resimțită de turci după prăbușirea Imperiului Otoman. În viziunea scriitorului turc, laureat al Premiului Nobel, Orhan Pamuk, această melancolie dulce-amară încă bântuie orașul în amintirile legate de vilele vechi din lemn *(yali)* de pe malurile Bosforului, în bacurile șubrezite care plutesc alene între Kadiköy și Karaköy, în mănăstirile dervișilor *(tekke)* prefăcute în ruine, în ceainăriile pline cu șomeri, în blocurile de locuințe murdare de rugină și de funingine, în sirenele vapoarelor care se ivesc din ceață, în marmura cișmelelor, odinioară magnifică, acum crăpată. „Până și cea mai grandioasă arhitectură otomană are o simplitate smerită care sugerează o melancolie a sfârșitului unui imperiu, o supunere dureroasă în fața privirii reducționiste a europenilor și în fața unei sărăcii străvechi care trebuie îndurată ca o boală incurabilă", scrie el; „resemnarea hrănește sufletul interiorizat al Istanbulului."[45]

Însă toate acestea aveau să vină mult mai târziu. O schimbare, mai presus de toate celelalte, a fost vizibilă imediat după 1453. Era absolut firesc, în zilele, lunile și anii care au urmat cuceririi tumultuoase, ca Istanbulul să fie islamizat treptat. Șase biserici au fost rapid convertite în moschei, o alta în colegiu islamic. Dangătul clopotelor a cedat locul chemării muezinilor din minaretele care se înmulțeau. Au fost construite mausolee pentru însoțitorii profetului la Eyüp unde, aproape 600 de ani mai târziu, pelerinii musulmani încă vin în

număr mare să-i cinstească pe aceşti eroi ai credinţei.******** O citadelă, un palat şi un bazar imens – toate componentele esenţiale ale oraşului islamic – au fost construite rapid. Noi cartiere musulmane au fost întemeiate în jurul unei moschei, alături de şcoli religioase, o fundaţie caritabilă, un hamam, un caravanserai, o cantină publică, purtând nume – precum Fatih, Aksaray, Karaman Pazari – care s-au păstrat până azi.[46]

Cea mai spectaculoasă dintre toate era moscheea Fatih, Moscheea Cuceritorului, construită pe locul bisericii Sfinţii Apostoli şi terminată în 1470. Ca un simbol grăitor al trecerii de la puterea creştină la cea musulmană, biserica, sfinţită de împăratul Constantin în jurul anului 330, a fost demolată pentru a face loc moscheii. Iniţial, complexul era alcătuit din opt madrase, o bibliotecă, un spital, o piaţă, un hamam şi o cantină pentru săraci.

Astăzi minaretele gemene şi cupolele unduitoare ale moscheii fac parte integrantă din peisajul oraşului. Pescăruşii se rotesc deasupra lor, supraveghind zgomotos întregul complex, în timp ce pisicile caută o gustare printre pietrele funerare ale iluştrilor otomani, iar porumbeii, ciorile şi stăncuţele aşteaptă şi ele să-şi primească firimiturile de la credincioşi. Tacîzade Cafer Çelebi, poet şi om de stat din secolul al XVI-lea, a fost impresionat până la lacrimi de acest monument măreţ:

*Cupola sa se înălţa până la cer*
*Şi atingea ochiul lunii şi al soarelui.*
*Silueta sa domina întregul oraş,*
*Coroana sa atingea acoperişul cerurilor.*[47]

Mehmed a ales colina în aşa fel încât arhitectul grec Atik Sinan să construiască o moschee a cărei cupolă să depăşească bătrâna Hagia Sofia. Voia ca noul edificiu să întreacă toate bisericile oraşului „în înălţime, frumuseţe şi mărime".

Se spune că, atunci când nu s-a întâmplat aşa, în ciuda elogiilor aduse de Çelebi, sultanul i-a amputat mâna. Supărat, pe bună dreptate, că a primit o pedeapsă atât de nedreaptă, Sinan a apelat la un judecător care a avut curajul să-i dea câştig de cauză, îngăduindu-i arhitectului să-i amputeze mâna sultanului. Sinan a fost atât de impresionat de corectitudinea justiţiei islamice încât l-a iertat pe sultan şi s-a convertit la islam. În ceea ce pare să fie o încheiere apocrifă a legendei, se povesteşte că Mehmed şi-a aruncat în apă sabia, spunându-i judecătorului că, dacă ar fi dat un verdict incorect în favoarea lui, l-ar fi ucis pe loc. Fără îndoială că judecătorul şi-a aruncat şi el

sabia în apă şi i-a răspuns că, dacă Mehmed ar fi refuzat să se supună dreptăţii lui Allah, atunci l-ar fi ucis imediat pe sultan.[48]

Istoricul de artă islamică Gülru Necipoğlu a arătat cât de repede şi-a pus amprenta Mehmed pe un oraş care era atât fostă metropolă creştină, cât şi noua capitală islamică. Mai întâi, a fost construită fortăreaţa Edikule pe zidurile oraşului din jurul Porţii de Aur, devenită închisoare de stat în secolul al XVI-lea. Neavând de gând să restaureze nici palatul lui Constantin, nici palatul Blachernae, sediul tradiţional al puterii bizantine din secolul al XI-lea, tânărul sultan şi-a ales propriul drum. Pe locul unei foste mănăstiri construite, la rândul ei, pe locul Forului lui Teodosiu din secolul al IV-lea, a fost ridicat un prim palat otoman, completat de o sală de consiliu, un harem, pavilioane somptuoase, un parc de vânătoare cu animale sălbatice, grădini vaste, fântâni elegante, o columnă monumentală, păuni, struţi şi alte păsări exotice, toate înconjurate de un zid măsurând cel puţin 1,5 kilometri.

Apoi, în 1459, a demarat un proiect mult mai amplu. Mehmed a vrut să construiască „un palat care să întreacă toate palatele de până atunci prin dimensiunea, costul şi măreţia" lui. Construit pe o suprafaţă de 600 000 de metri pătraţi pe acropola antică, pe o serie de terase nivelate, la extremitatea estică a ţărmului european al oraşului, Palatul Nou s-a dezvoltat de-a lungul a două decenii, ajungând să cuprindă trei curţi principale, fiecare cu propriile porţi monumentale. Când intra în palat, vizitatorul înainta treptat dinspre spaţiul public către cel privat, dinspre monetărie, spital, birourile administrative, bucătăriile palatului, grajduri şi sala de judecată înspre tezaur, birourile înalţilor dregători, moschee, sala de audienţă a sultanului, harem şi apartamentele regale. Cea de-a patra curte, de dimensiuni mai mici, cuprindea o grădină suspendată, înconjurată de grădini şi podgorii exterioare, cu pavilioane private ale sultanului. Arhitectura ilustra într-o formă tangibilă distanţarea măreţului sultan de supuşii săi de rând. Astăzi, palatul Topkapî este una dintre marile atracţii turistice ale Istanbulului, alături de Hagia Sofia, un adevărat simbol al măreţiei imperiale otomane. Potrivit unei zicale europene din secolul al XVII-lea, „De cauţi bogăţie, du-te în India. De cauţi cunoaştere şi învăţătură, du-te în Europa. Dar de cauţi palate somptuoase, vino în Imperiul Otoman".[49]

Au urmat alte cuceriri pe teritoriile creştinilor europeni obţinute de cel care se considera noul Alexandru cel Mare şi care, după 1453, îşi atribuise titlul de „Suveran al Celor Două Ţinuturi şi al Celor Două Mări" – cu referire la Rumelia, Anatolia, Marea Neagră şi Marea Mediterană.[50] Serbia şi peninsula

Pelopones au fost cucerite la sfârşitul anilor 1450, urmate de Ţara Românească, Bosnia şi coloniile genoveze şi greceşti de la Marea Neagră în anii 1460. Albania şi Crimeea genoveză au fost cucerite în anii 1470. În 1480 a fost cucerit oraşul Otranto, iar Roma tremura în faţa înaintării de neoprit a „Războinicului Neînfricat“, a „Stăpânului Puterii şi Victoriei pe Uscat şi pe Mare“.

De-abia în 1481, odată cu moartea lui Mehmed, în apropierea preaiubitei sale capitale, Europa a putut să răsufle uşurată, însă doar pentru scurtă vreme. Până în acel moment, Cuceritorul reuşise să construiască un Imperiu Otoman care, la mai puţin de un secol de la moartea sa, sub conducerea viguroasă a sultanului Suleiman Magnificul (domnie 1520–1566), se va întinde pe trei continente, de la Belgrad până la Bagdad, Africa de Nord şi Yemen, şi va provoca insomnii creştinilor, ajungând cu o armată la porţile Vienei.

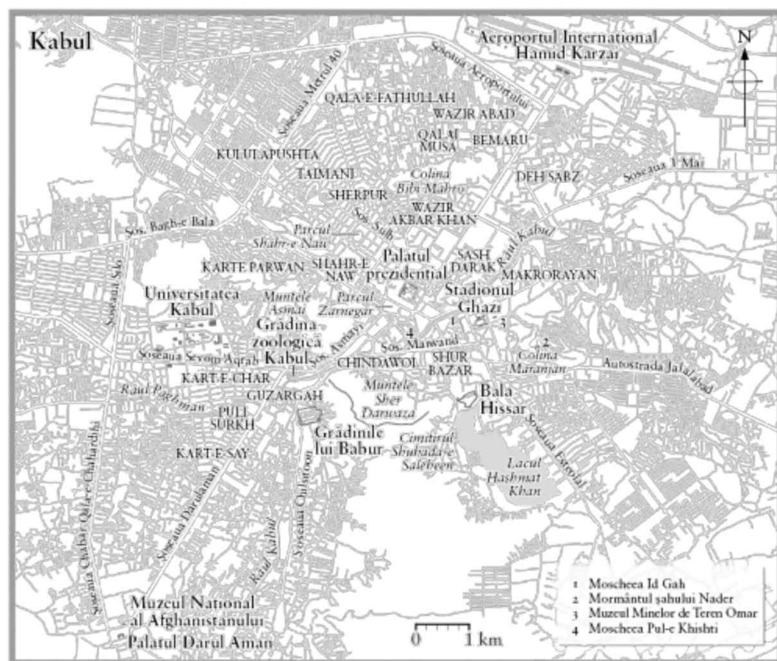
Pentru mulţi turci – cu excepţia unor intelectuali sceptici – sultanul Mehmed al II-lea este războinicul sfânt *(ghazi)*, „Împărat al Romanilor şi al Globului Pământesc“, adevăratul întemeietor al Imperiului Otoman, iar oraşul pe care l-a cucerit pe când avea douăzeci de ani, uimitoarea sa capitală, rămâne unul dintre cele mai impresionante oraşe până azi.

*Oare o să iei aminte la pilda celui care şi-a lăsat*
*Palatele pustii în dimineaţa în care a murit?*
*La pilda celui care a fost doborât de moarte şi care zace*
*Părăsit de rude şi de prieteni?*
*A celui care şi-a lăsat tronul gol,*
*A celui care şi-a lăsat patul gol?*
*Unde sunt acum regii şi unde*
*Sunt cei care au fost înaintea ta?*
*Oh, tu care ai ales lumea şi desfătările ei,*
*Tu ai aplecat mereu urechea la cei linguşitori,*
*Gustă cât poţi din plăcerile lumii,*
*Căci moartea este sfârşitul.*

Abu al Atahiya (748–825), Bagdad

În urma reformelor de secularizare iniţiate de Atatürk, Hagia Sofia a fost transformată din moschee în muzeu în ١٩٣٥. [În ٢٠٢٠, Hagia Sofia a redevenit moschee, în urma deciziei preşedintelui turc Recep Tayyip Erdog˘an (n.tr.)].

Sanctuarul, precum şi întregul cartier, este denumit după numele lui Abu Ayub al Ansari (m. 674), unul dintre cei mai apropiaţi camarazi de arme ai profetului, al cărui mormânt este unul dintre cele mai importante locuri de pelerinaj din Istanbul.




# 10. KABUL – O GRĂDINĂ ÎN MUNȚI (SECOLUL AL XVI-LEA)

*Beți vin în castelul din Kabul și treceți pocalul din mână în mână fără încetare,*
*Căci Kabul este munte, râu, oraș, șes, toate la un loc.*

Mullah Mohammed, „Cimilitorul“, citat de Babur, *Baburnama*

Era în iarna anului 1996. Talibanii cuceriseră capitala afghană cu câteva luni înainte şi le spuneau locuitorilor speriaţi ai oraşului ce să facă şi cum să-şi trăiască viaţa.

Pe străzi erau afişate mesaje: ESTE INTERZIS ABUZUL DE DROGURI ÎN ISLAM, NARCOTICELE DISTRUG ÎNŢELEPCIUNEA ŞI CONŞTIINŢA, ABUZUL DE DROGURI DĂUNEAZĂ EDUCAŢIEI, ABUZUL DE DROGURI ÎNSEAMNĂ MOARTE LENTĂ.

Kabul era un oraş distrus în întregime, monumentele sale istorice fuseseră bombardate, jefuite, zdrobite, făcute una cu pământul după

decenii de război. Trecutul fusese anihilat de prezent. Era un oraş cu palate părăsite, cu fabrici distruse, parcuri şi grădini devastate, case pustii, ziduri sparte şi drumuri rupte în bucăţi. Infrastructura oraşului şi vieţile locuitorilor săi fuseseră zdrobite. Războiul făcuse o mulţime de victime: văduve înveşmântate în *burka*, profesori aduşi la sapă de lemn, cerşetori disperaţi, oameni cu membre amputate din cauza minelor de teren, copii subnutriţi, mame şi taţi aflaţi la limita supravieţuirii, un talmeş-balmeş de obiecte rămase în urma nesfârşitelor conflicte.

Mă aflam în Afghanistan într-o vizită de documentare cu privire la istoria lui Timur, iar oraşul Kabul, distrus aproape în întregime, mi s-a părut reîncarnarea unui oraş anihilat de Timur cu şase secole în urmă. Copii cu feţe acoperite de praf se iveau dintre ruinele bombardate, ca nişte fantome într-un holocaust. Băieţi alergau după maşini care lăsau în urma lor un nor imens de praf, şoferii deschideau ferestrele şi le aruncau mărunţiş. Familii lovite crunt de soartă îşi urcau în căruţe puţinul pe care îl aveau şi porneau pe drumurile pline de hârtoape. Tineri talibani le scoteau cu forţa pe femei din restaurante şi le duceau în moschei. Era o imagine apocaliptică.

Totuşi, Kabulul reuşea cumva să-şi păstreze frumuseţea nepământeană, născută dintr-o poziţie geografică unică în lume. Înghesuit într-o vale îngustă la o altitudine de 1 800 de metri, oraşul este înconjurat de un brâu de zăpadă care acoperă vârfurile Hindukuş, cunoscute geografilor medievali arabi drept Cingătorile de Piatră ale Pământului.

La 64 de kilometri nord de Kabul, la sediul său din valea Panjshir – exact în locul unde Alexandru cel Mare îşi instalase tabăra în 329 î.Hr. în timpul campaniei de cucerire a Imperiului Persan – m-am întâlnit cu Ahmed Shah Massoud, charismaticul conducător mujahedin, celebru ca lider al mişcării de rezistenţă din timpul ocupaţiei sovietice din Afghanistan. Periculos de chipeş, Leul din Panjshir, cum era cunoscut el pentru faptele sale eroice, purta bereta tradiţională afghană *(pokol)* şmechereşte, înclinată la un unghi care sfida gravitaţia. Înconjurat de conducători devotaţi şi de tot felul de echipamente militare, Massoud era războinicul prin excelenţă, implicat în acest ultim conflict existenţial împotriva iconoclaştilor islamişti. Tancuri huruiau pe străzile pline de

noroi, trecând pe lângă transportoare blindate de personal, lansatoare de rachete şi soldaţi înarmaţi cu omniprezentele mitraliere Kalaşnikov. În mijlocul acestei orchestre militare zgomotoase, maşini Toyota 4×4 cu geamuri fumurii îl plimbau de colo-colo pe liderul Massoud cu o viteză ameţitoare.

Massoud mi-a vorbit, cum era de aşteptat, despre război şi despre cum avea să-l câştige, dar şi despre pasiunea sa pentru literatură şi despre biblioteca sa cuprinzând 3 000 de volume pe care tocmai o mutase la Panjshir, când talibanii cuceriseră Kabulul. Printre autorii săi preferaţi se numărau poeţii Sanai Ghaznawi şi Abdul-Qadir Bedil, şi cei doi maeştri persani ai misticismului, Rumi şi Hafiz. Massoud era într-adevăr cel mai cunoscut mujahedin din lume, însă era totodată un om erudit, caracterizat de demnitate şi de moderaţie. Doi ani mai târziu, în mesajul său către poporul Statelor Unite ale Americii, el vorbea despre misiunea sa de a-i înfrânge pe islamişti. „Considerăm că acest lucru face parte din datoria noastră de a apăra omenirea împotriva intoleranţei, violenţei şi fanatismului."[1]

Cu viziunea sa tolerantă, cu pasiunea sa pentru poezie şi admiraţia pentru Hafiz (un iubitor de vin şi un dispreţuitor al ipocriziei religioase), Massoud mi-a amintit de un alt mare războinic-scriitor care s-a afirmat în acest colţ de lume. Amintirea lui Babur (1483–1530), întemeietorul din secolul al XVI-lea al Imperiului Mogul, este încă preţuită în oraşul pe care l-a adorat şi pe care l-a transformat în capitală. Deşi căutasem în zadar monumente timuride – „Mă tem că n-o să găseşti prea multe la Kabul", mi-a spus cu tristeţe profesorul Abdul Baqi, în biroul său din campusul universitar, „Au dispărut de mult" –, aveam mai multe şanse să descopăr Grădinile lui Babur.

Urmaş al lui Timur pe linie paternă şi al lui Genghis Han pe linie maternă, Babur a moştenit de la Timur pasiunea pentru parcuri şi grădini imperiale. Dragostea pentru natură şi pentru horticultură i-a adus renumele de „Regele Grădinar".******** A construit zece grădini în Kabul şi în împrejurimi, dintre care Bagh-e Babur, Grădinile lui Babur, era preferata sa. Construită la mijlocul secolului al XVI-lea, această grădină ocupa un spaţiu dreptunghiular coborând dinspre pantele vestice ale Muntelui Sher-i-Darwaza către apele învolburate ale râului

Kabul. Unul dintre cele mai mărețe proiecte ale orașului, grădinile care se întindeau pe 11 hectare erau o dovadă clară a moștenirii culturale impresionante a lui Babur și ne sugerează cum trebuie să fi arătat orașul în epoca sa de glorie.

În 1977, cu doi ani înainte de invazia sovietică, Nancy Hatch Dupree, o foarte bună cunoscătoare a moștenirii culturale a Afghanistanului, a scris cu admirație despre Grădinile lui Babur, cu „încântătorul lor pavilion de vară“, construit de Amir Abdur Rahman (domnie 1880–1901) și „umbrit de minunații platani atât de iubiți de moguli“, cu „grădini terasate și fântâni“.[2]

După două decenii de lupte, acest loc devenise aproape de nerecunoscut. Descrierea lui Dupree parcă venea dintr-o altă lume. Grădinile lui Babur nu erau altceva decât o imensă pantă pustie într-un oraș distrus. Craterele create de obuze înlocuiseră straturile de flori. Gazoanele îngrijite care se întindeau odinioară dinspre pantele munților către oraș dispăruseră cu totul. Fântânile fuseseră zdrobite, în locul lor se aflau acum mine de teren. Platanii magnifici de odinioară erau acum carbonizați, tăiați și arși ca lemn de foc. Chiparoșii dispăruseră.

Ghidul meu era Shukur, un afghan de vreo 30 de ani. Fugise în Pakistan după ce i-au fost uciși ambii părinți într-un atac cu rachete în urmă cu 16 ani. În copilărie, el vizita adesea grădinile împreună cu familia, însă nu se mai întorsese în capitală de când îi muriseră părinții. A fost un adevărat șoc pentru el când a văzut cât de distruse erau Grădinile lui Babur, victime ale războaielor civile dintre grupurile mujahedine rivale din anii 1990. „Erau așa de mulți platani aici“, mi-a spus el cu lacrimi în ochi și arătând cu mâna înspre un alt copac carbonizat. „Pretutindeni erau straturi de flori multicolore și tufe verzi. Multe familii veneau aici la picnic după-amiaza sau la sfârșit de săptămână. Era un loc foarte frumos. Acum nu mai este nimic. Războiul a nimicit totul.“

Am continuat să mergem de-a lungul pantei pustii până la mormântul lui Babur, lângă o moschee de marmură – aflată acum într-o stare deplorabilă – construită în 1646 de împăratul mogul Jahan Șah (domnie 1628–1658) în cinstea victoriei sale asupra orașului Balh. Lângă moschee se afla o piscină goală cu plăci de ceramică sparte. Mormântul consta

dintr-o dală de marmură aşezată pe o platformă ciuruită de gloanţe. Deasupra era scris următorul text:

> Doar această moschee a frumuseţii, acest templu al nobleţei, construit pentru rugăciunile sfinţilor şi epifaniile heruvimilor, putea să stea într-un sanctuar cu adevărat venerabil precum acest loc al arhanghelilor, acest teatru al cerurilor, această grădină-lumină a regelui înger care se odihneşte în grădina raiului, Zahiruddin Mohammed Babur Cuceritorul.

Având un simţ artistic înnăscut, Babur îşi alesese cu grijă locul unde avea să fie înmormântat. Acesta oferea cea mai bună panoramă asupra oraşului. Războiul desfigurase această imagine, iar multe dintre clădirile odinioară maiestuoase arătau acum ca nişte epave scheletice. Pe câmpia care se întindea în depărtare se zărea silueta zimţată a Liceului Habibiya, o clădire care fusese lovită de rachete de atât de multe ori încât arăta ca un ciur de beton. Se zărea în depărtare şi palatul Darulaman, construit pentru regele Amanullah Khan în 1923. Cu toate acestea, Kabulul îşi păstrase frumuseţea naturală. Sub un cer neobrăzat de albastru, s-a ridicat un văl de negură dinspre inelul de munţi care înconjoară oraşul. Aici s-au purtat lupte crâncene în ultimii ani, însă oazele de verdeaţă care se zăresc în depărtare sugerează că unele parcuri şi grădini au rezistat asaltului violent. La fel ca acum 2 500 de ani, când a fost întemeiat oraşul Kabul, râul Kabul şerpuia visător de-a lungul oraşului.

Babur ceruse ca mormântul său să rămână descoperit, pentru ca ploaia să cadă, iar soarele să strălucească deasupra lui. Multă vreme după ce soţia sa afghană, Bibi Mubarika (Doamna Binecuvântată) Yusufzai i-a adus trupul de la Agra la Kabul, dorinţa lui a fost respectată. Însă în timpul domniei regelui Nadir Şah (1929–1933), au fost adăugate o placă de marmură peste mormânt, precum şi un pavilion pentru a-l proteja de intemperii. Ironia sorţii a făcut ca luptele recente să împlinească ultima dorinţă a lui Babur. Gloanţele au distrus o mare parte a acoperişului, care acum conţinea mai multe petice de cer decât plăci de ceramică. Părea un monument tragic închinat unui om de geniu, însă măcar supravieţuise.

„Cei care au făcut asta nu au nici un pic de respect pentru istoria noastră“, a spus Shukur cu glas domol. „Nu sunt oameni buni. Nu i-a interesat decât să jefuiască şi să distrugă.“

Ascultând aceste amintiri nostalgice despre distrugerea şi jefuirea oraşului la şase secole după năvălirea lui Timur în Asia Centrală, mi-a revenit în memorie descrierea pe care a făcut-o Ibn Battuta oraşului Kabul. El trecuse pe aici în 1332 în fantastica sa călătorie în jurul lumii. Atunci, ca şi acum, distrugerea era la ordinea zilei. Kabul, scria el, a fost „cândva un oraş mare; însă acum se află în ruine“[3].********

Când Babur a ajuns la porţile oraşului Kabul în octombrie 1504, străbătuse un drum foarte lung. Născut în 1483 în oraşul Andijan din valea Fergana, la est de Samarkand, pe teritoriul actual al Uzbekistanului, stră-stră-strănepotul lui Timur şi-a pierdut tatăl într-un accident bizar din anul 1494. Umar Shaikh Mirza, conducător al locuitorilor din valea Fergana şi pasionat crescător de porumbei, a murit când porumbarul din castelul său, construit pe marginea unei râpe, s-a prăbuşit în râu în urma unei alunecări de teren. Babur s-a exprimat mult mai poetic: „Umar Shaikh Mirza a zburat, alături de porumbei şi de casa lor, şi a devenit şoim.“[4] La 9 iunie 1494, la frageda vârstă de unsprezece ani, Zahiruddin Mohammed – Apărător al Credinţei, însă supranumit Babur, Tigrul – a devenit conducătorul unuia dintre cele mai recalcitrante regate ale lumii. Inima Asiei Centrale de la Marea Aral până la Hindukuş era la vremea aceea un amalgam de triburi şi de teritorii conduse de urmaşii lui Genghis Han şi ai lui Timur, aflaţi într-o permanentă luptă pentru putere. Unitatea impusă mai întâi de Imperiul Mongol, iar apoi de Imperiul Timurid, se destrămase de multă vreme, teritoriul fiind acum fragmentat în mici regate. Babur, care fusese stăpânit, de la o vârstă fragedă, „de ambiţia de a conduce şi de dorinţa de a cuceri“, voia mai mult decât această feliuţă de Asia.[5]

Înainte de a visa la cuceriri, el a trebuit să se lupte cu doi unchi din afara văii Fergana şi cu nobili ambiţioşi din Fergana pentru a-şi proteja tronul, lucru pe care l-a putut face doar cu sprijinul unei bunici şirete. La vârsta de cincisprezece ani, după un asediu de şapte luni, el a reuşit să cucerească oraşul Samarkand, pe care îl considera patria sa strămoşească. Descendenţa era importantă, însă Babur ştia foarte bine că, pentru a avansa în această lume brutală, trebuia să exceleze în artele marţiale. Cucerirea celebrelor oraşe ale Antichităţii nu era acelaşi lucru cu menţinerea controlului asupra lor. În Fergana a izbucnit o revoltă şi,

în timp ce el se întorcea pentru a o înăbuşi, un conducător rival a preluat puterea în Samarkand, aşa încât Babur le-a pierdut pe amândouă. Întrucât nu a reuşit să le recucerească, tânărul rege lipsit de regat a fost nevoit să-şi caute norocul în altă parte. Ferishta, istoricul persan din secolul al XVI-lea, a descris acest deceniu de peregrinări prin Asia Centrală, când „Babur era ca un rege pe tabla de şah, mutat dintr-o parte în alta şi aruncat ca pietrele pe ţărm“[6].

Însă, în anul 1504, când totul părea pierdut, s-a ivit deodată o oportunitate la 643 de kilometri spre sud. Conducătorul din Kabul, rudă cu Babur, murise, iar fiul său minor nu reuşise să-l împiedice pe un uzurpator să preia puterea. Deşi era iarnă şi câţiva dintre însoţitorii săi l-au sfătuit pe Babur să amâne operaţiunea până la îmbunătăţirea condiţiilor, Babur era hotărât să asedieze oraşul Kabul. Conducătorul Muqim a recurs la tot felul de subterfugii şi tactici de amânare, convingându-l pe Babur că era nevoie de o acţiune fermă pentru a forţa mâna uzurpatorului. Apropiindu-se de oraş cu armata sa, Babur le-a ordonat soldaţilor să se îmbrace cu armura şi să pună zale cailor „pentru a-i înspăimânta pe locuitori“. Efectul a fost cel scontat. Străjerii care apărau Poarta Tăbăcarilor au rupt-o la fugă fără să opună rezistenţă. „Câţiva locuitori ai oraşului, care ieşiseră să vadă ce se întâmplă, au fugit mâncând pământul, ridicând un nor de praf în urma lor.“ Pe drumul către oraş fuseseră săpate capcane, iar câţiva dintre cavalerii lui Babur au fost aruncaţi de pe cai. Au fost şi câteva ambuscade minore pe străzi înainte ca Muqim să accepte să-i predea oraşul lui Babur. Au fost negociate condiţiile capitulării, iar lui Muqim i s-a permis să părăsească demn oraşul împreună cu familia, servitorii şi bunurile de preţ. În zori, ofiţerii lui Babur i-au raportat că mulţimea începuse să se agite şi că se prefigura o răzmeriţă. „Dacă nu vii aici, nu vom putea să-i ţinem în frâu pe aceşti oameni“, i s-a comunicat. Era nevoie de încă o demonstraţie de forţă pentru a potoli populaţia. Viitorul rege a înţeles exact ce trebuia să facă. „M-am urcat pe cal, am ordonat să fie împuşcaţi doi–trei oameni, iar încă vreo doi–trei să fie tăiaţi în bucăţi, şi aşa am înăbuşit răzmeriţa.“ Muqim a fost escortat până la o tabără aflată la 14 kilometri spre nord de Kabul. Aşa se face că, în octombrie 1504, „fără luptă, fără efort, prin mila Atotputernicului Dumnezeu“, Babur a devenit stăpân al oraşului Kabul.[7]

Ştim ce credea Babur despre Kabul fiindcă a scris pe larg despre acest lucru într-una dintre cele mai scăpărătoare istorii ale vremii sale. *Baburnama (Memoriile lui Babur)*, o capodoperă literară cu o enormă importanţă istorică, începe în 1494, când Babur a moştenit regatul de la tatăl său, şi se sfârşeşte abrupt în 1529, cu un an înaintea morţii sale. Într-un stil încântător, ni se prezintă viaţa tumultuoasă a lui Babur şi preocupările sale, victoriile răsunătoare şi înfrângerile umilitoare. Aşa cum spunea recent un istoric islamic, Babur a scris atât de direct, de sincer şi de amplu despre sine însuşi încât „el reprezintă pentru civilizaţia islamică ceea ce reprezintă contemporanul său italian Benvenuto Cellini pentru civilizaţia europeană, creionând cel mai detaliat portret al individului din secolul al XVI-lea". Printre numeroşii admiratori ai autobiografiei *Baburnama* s-a aflat scriitorul E.M. Forster, care a comparat-o cu un „pârâu de munte", cu „fraze care se ciocnesc unele de altele, precum oamenii într-o aglomeraţie". Pentru Mountstuart Elphinstone, politician scoţian din secolul al XIX-lea şi guvernator al oraşului Bombay, care a trudit şapte ani la traducerea în engleză a autobiografiei lui Babur, era uimitor că, în locul unui stil solemn, greoi şi artificial la care ne-am fi aşteptat din partea unor memorii oficiale, „descoperim stilul natural, viu, afectuos, simplu al unui om care şi-a păstrat ca rege toate trăirile unui om obişnuit"[8]. Nu era nimic pompos în relatarea lui Babur.

Memoriile îi ilustrează pasiunea pentru natură, pentru animale sălbatice, pentru flori şi peisaje montane cu livezi şi ape curgătoare. El scrie cu autoritate şi cu o judecată limpede despre câţiva dintre cei mai cunoscuţi poeţi ai vremii sale. Respectul său pentru cuvântul scris avea rădăcini adânci şi, deşi reputaţia sa ca poet a fost întotdeauna modestă, proza sa era excepţională. Care scriitor din prezent nu ar fi de acord cu sfatul pe care i-l dă Babur fiului său cel mare Humayun (domnie 1530–1540; 1555–1556) într-o scrisoare din 27 noiembrie 1528? „Pe viitor să nu scrii foarte elaborat. Foloseşte cuvinte simple şi clare. O să aveţi mai puţină bătaie de cap, atât tu, cât şi cititorul."[9] Lucrarea conţine relatări impresionante despre expediţii prin trecători montane înzăpezite, descrieri ale unor bătălii sângeroase, judecăţi echilibrate despre câţiva dintre cei mai de seamă gânditori, cântăreţi şi clerici ai vremii sale,

povestiri amuzante despre petreceri bahice şi avertismente blânde despre pericolul pe care îl reprezintă combinaţia dintre alcool şi haşiş.

„O petrecere învăluită în haşiş nu merge niciodată bine cu o petrecere înecată în vin“, scrie el, povestind despre o astfel de seară care s-a încheiat prost:

> Petrecăreţii au început să discute aprins mai ales despre haşiş şi mâncători de haşiş. Baba Jan, beat fiind, a spus multe lucruri nebuneşti. Apoi, petrecăreţii l-au îmbătat criţă pe Tardi Han, dându-i să bea pahar după pahar. Deşi am încercat să ţinem lucrurile sub control, nu a mers nimic aşa cum trebuie; s-au încins spiritele, petrecerea a devenit insuportabilă şi s-a spart.[10]

Relatarea despre cucerirea fulgerătoare, aproape fără vărsare de sânge, a oraşului Kabul se întinde pe 28 de pagini în care este elogiat oraşul.[11] Oraşul nu era prea mare, fiind înconjurat de munţi, şi se îngusta acolo unde începea un alt munte cu versanţii acoperiţi cu grădini udate de apele canalului Bala Jui, care încă irigă Grădinile lui Babur. Descriind în detaliu topografia, el trage concluzia – într-o frază al cărei adevăr a reverberat de-a lungul secolelor următoare – „Ţinutul în care se află oraşul Kabul este greu accesibil pentru un duşman străin“.

Citadela antică, Bala Hissar, din apropierea căreia îşi lansaseră oamenii lui Babur atacul asupra oraşului, se înălţa semeaţă pe Culmea celor Două Acvile (Uqabain), la capătul nordic aflându-se zidurile oraşului, iar în zare se întindeau trei pajişti şi un lac mare. Vântul de nord aducea răcoare binefăcătoare, chiar şi în zilele toride de vară. Când vorbea despre citadelă, Babur nu se putea abţine să nu citeze câteva versuri din poetul Mullah Mohammed „Cimilitorul“, care dezvăluie una dintre marile sale pasiuni şi, uneori, sursă de conflict interior:

> *Beţi vin în castelul din Kabul şi treceţi pocalul din mână în mână*
> *fără încetare,*
> *Căci Kabul este munte, râu, oraş, şes, toate la un loc.*

Spre deosebire de talibanii de azi, Babur era mult mai tolerant în legătură cu narcoticele.

După geografie şi topografie, următorul capitol important pentru el era comerţul. Kabul, scria el, era una dintre cele două pieţe de pe traseul pe uscat dinspre India către Khorasan, caravanele sosind aici din Kashgar, Fergana, Turkistan, Samarkand, Buhara, Balh, Hisar şi Badakhshan. „Oraşul Kabul este un centru comercial excelent; dacă negustorii merg în Khita [nordul Chinei] sau în Rum [Turcia], este posibil să nu obţină câştiguri mai mari.“ Anual, la Kabul veneau între 7 000 şi 10 000 de cai, în timp ce din India veneau caravane formate din 10 000–20 000 de negustori care aduceau sclavi, pânză albă, zahăr candel şi rădăcini aromatice. Era o afacere atât de prosperă încât mulţi negustori nu se mulţumeau cu un profit de 300–400%. Deşi Babur era vădit interesat de comerţ, judecând după spaţiul limitat pe care îl acordă aspectelor financiare şi fiscale, este clar că acestea nu îl înălţau către culmi poetice. Secţiunea intitulată „Venitul oraşului Kabul“ constă dintr-o singură propoziţie în care se spune că taxele vamale şi cele obţinute din terenurile cultivate şi de la populaţia rurală generau modesta sumă de 33 333 de lire sterline (calculată de editorul britanic în anul 1922) – echivalentul a 1,74 milioane de lire sterline în prezent.

Priorităţile lui Babur erau de altă natură. El era fascinat de clima blândă şi de varietatea produselor naturale. La o zi de mers de Kabul se aflau ţinuturi unde nu ningea niciodată, iar la două ore de mers se afla un loc unde zăpada nu se topea niciodată. La sud-vest de oraş se înălţau „munţi înalţi unde zăpada se aşterne peste un alt strat de zăpadă“, de unde era adusă gheaţă pentru a se răci apa potabilă, când se topeau gheţăriile din Kabul. La fel ca multe alte lucruri legate de Kabul, şi clima i se părea perfectă lui Babur. „Nu se ştie dacă mai există altundeva pe lume o climă atât de plăcută. Chiar în toiul verii, nu se poate dormi noaptea fără haină de blană.“

Ca urmare a acestor condiţii schimbătoare, fructele erau incredibil de abundente. Babur a plantat vişini la Kabul, care s-au dezvoltat foarte frumos. Existau aici 32 de specii de lalele sălbatice, iar câmpurile fertile şi livezile roditoare produceau „struguri, rodii, caise, mere, gutui, pere, piersici, prune, migdale şi castane“. Creşteau din belşug portocale, lămâi, rubarbă, pepeni şi trestie de zahăr, iar albinele produceau cantităţi mari de miere. În oraş şi în satele de pe văile munţilor, păsările umpleau

văzduhul cu cântecele lor: privighetori, stârci, raţe sălbatice, mierle, sturzi, turturele, coţofene, egrete, cristei de baltă şi mai ales cocori, păsările paradisului, „stoluri numeroase de păsări mari“. În apele repezi ale râului Kabul şi ale afluenţilor săi se găsea peşte din abundenţă.

Oraşul nu ducea lipsă de lemne de foc, ne spune Babur în stilul său caracteristic, un amestec atrăgător de meticulozitate şi veselie. Dintre arborele de mastic, stejar de stâncă, migdal şi saxaul, el prefera arborele de mastic:

> Arde cu flacără şi emană un miros plăcut, produce scântei din belşug şi se descurcă bine chiar dacă este plin de sevă. Stejarul de stâncă este şi el un lemn de foc foarte bun, arde mai puţin decât arborele de mastic, însă, ca acesta, produce scântei din belşug şi emană un miros plăcut. Când ramurile sale frunzoase sunt puse pe foc, scot un sunet uimitor, trosnind din toate încheieturile. Este o plăcere să arunci pe foc un astfel de lemn.

Rapsodiile continuă şi în legătură cu cele şase pajişti din jurul oraşului Kabul, criteriul de departajare fiind ţânţarii care roiau în jurul cailor – un aspect deloc de neglijat pentru armata lui Babur, care avea o cavalerie bine echipată. Iarba care creştea pe aceste pajişti era excelentă. Aşa cum se menţionează în lucrarea *Cambridge History of India*, „Aceste pasaje din memoriile sale seamănă mai degrabă cu însemnările unui naturalist iubitor de pace decât cu cele ale unui războinic zbuciumat“[12].

Babur era la fel de fascinat de locuitorii oraşului, pe care i-a studiat cu mare atenţie. Era uimit mai ales de locuitorii cosmopoliţi şi poligloţi. Erau multe triburi, inclusiv turci, moguli, arabi, perşi, care vorbeau vreo douăsprezee limbi (arabă, persană, turcă, mogulă, hindi, afghană, paşai, paraji, gibri, birki, lamgani). „Nu se ştie dacă mai este vreo altă ţară în care să existe o diversitate atât de mare de triburi şi de limbi.“ La fel ca strămoşul său Timur, cuceritorul lumii, Babur a avut grijă să protejeze libertatea comerţului, în spiritul toleranţei. Deşi era sunnit ortodox, el s-a căsătorit cu o prinţesă din ordinul sufit naqshbandi din Kabul şi susţinea trupele şiite qizilbash din armata sa, care excelau prin diversitate, cuprinzând arabi, tadjici, uzbeci, paştuni şi alte neamuri din Asia Centrală.

Când venea vorba despre plăcerile bahice, Babur oscila între fascinaţie şi remuşcare. Relaţia lui cu alcoolul era complicată şi a evoluat de-a lungul vieţii. Ne dezvăluie cu candoare frământările sale interioare pentru prima oară în 1506, când vizitează oraşul Herat, un model de strălucire şi de sofisticare urbană, într-un episod descris ca „un exemplu clasic al băiatului de la ţară ajuns la oraş".

> Deşi pe vremea aceea nu săvârşisem păcatul de a mă îmbăta, nu ştiam ce înseamnă beţia, nu cunoscusem desfătările beţiei şi nici măcar nu eram tentat să beau o gură de vin, inima îmi dădea ghes să fac acest pas.

Citind această relatare extraordinară, poţi să simţi tentaţia – şi tensiunea – crescând cu fiecare propoziţie. Îşi aminteşte de anii copilăriei, când tatăl său îi oferise un pahar de vin, însă el refuzase. În anii tinereţii, când era asaltat de porniri carnale, nu i-a mai oferit nimeni un pahar de vin. Iar acum ajunsese în fabulosul oraş al desfătărilor, Herat, fosta capitală a Imperiului Timurid în timpul domniei fiului lui Timur, Shahrukh (1405–1447), patron al artelor şi ştiinţelor: „Dacă nu aveam să beau acum, atunci când?"[14] Inevitabil, el cedează ispitei şi participă la o petrecere discretă. Atmosfera este plăcută, se cântă, se dansează, petrecerea este în toi. Însă apoi beţia devine excesivă şi au loc „obrăznicii" – aşa cum se întâmplă adesea.

Babur ajunsese la Herat la 27 octombrie. Prima sa impresie nu a fost deloc plăcută. A fost neimpresionat de primirea nedemnă din partea tinerilor săi veri şi prinţi, care au venit să-l întâmpine cu întârziere şi mahmuri după o petrecere. Vizita lui Babur la curtea verilor săi din Herat, într-o epocă în care oraşul reprezenta un model cultural promovat de o dinastie timuridă aflată pe marginea prăpastiei, a fost o adevărată revelaţie pentru el. Pe de o parte, şi-a exprimat admiraţia faţă de acest oraş, spunând că „nu avea egal în lume". Reuniunile erau vesele, petrecerile sofisticate, conversaţiile pline de duh. Arta, poezia, muzica şi dansul erau înfloritoare. Marele poet din secolul al XV-lea Ali Sher Navai (1441–1501) era şi un mare filantrop şi patron al artelor. Însă, pentru Babur, acest rafinament splendid avea şi o latură întunecată. Decadenţa curţii, aproape libertină, a determinat o cenzură interioară. Considera dizgraţios faptul că marele rege al unui „oraş islamic precum Herat"

conducea o familie şi un neam unde „viciul şi desfrâul erau în floare". I-a dojenit aspru pe cei din cercul religios, pe care îi considera decadenţi, depravaţi şi desfrânaţi. Acei „pseudosufiţi" erau vinovaţi de lucruri „insipide şi profane" care se apropiau de blasfemie. Cât despre pederastie, Babur se abţinea de la orice comentariu.

Din relatările lui Babur reiese clar că, deşi admira sofisticarea culturală a oraşului şi a curţii sale regale, pasiunea pentru poezie şi tradiţia dezbaterilor filosofice, rafinamentul arhitectural şi măiestria sublimă a miniaturiştilor şi a caligrafilor, a bijutierilor şi a legătorilor de cărţi, conducătorii oraşului nu erau pregătiţi să înfrunte pericolele acestei lumi. „Deşi erau maeştri ai eleganţei şi ai rafinamentului, ei erau complet ignoranţi în faţa realităţii necruţătoare a războiului." Erau ţanţoşi şi afectaţi, în timp ce duşmanii se zăreau la orizont.

Cuvintele lui Babur s-au dovedit profetice. În 1507, la un an după vizita lui, oraşul Herat a fost cucerit de armata uzbekă a războinicului Mohammed Shaybani Han, punând capăt unei dinastii timuride care, încă din vremea lui Shahrukh, dominase Asia Centrală timp de un secol. Herat şi-a pierdut comorile nepreţuite – „atât de multe perle, smaralde, rubine şi alte pietre preţioase şi vase de aur au fost obţinute încât întrece imaginaţia oricărui împărat"[15]. După căderea oraşului Herat, întrucât Babur rămăsese ultimul conducător timurid, deşi puterea sa era destul de limitată, s-a autopromovat de la *mirza* la padişah, de la prinţ la împărat.

După ce fusese capitala politică şi culturală a Imperiului Timurid, oraşul Herat decăzuse la statutul de ţintă ispititoare pentru ambiţioşii conducători care visau să clădească imperii. Un astfel de lider a fost şahul Ismail I, întemeietorul dinastiei safavide, care, după un deceniu de cuceriri sângeroase începând din 1501, reunificase Iranul pentru prima oară de când armatele arabe năvăliseră la mijlocul secolului al VII-lea, punând astfel capăt unei perioade de 850 de ani de domnie a califilor arabi, a sultanilor turci şi a hanilor mongoli. Iranul lui Ismail se afla din nou sub conducere iraniană, credinţa şiită devenind religie de stat. În bătălia de la Merv din 1510, el l-a înfrânt pe Mohammed Shaybani Han şi a cucerit oraşul Herat. Trupul adversarului său a fost dezmembrat, iar craniul acestuia a fost poleit cu aur şi transformat într-un trofeu de război, un pocal încrustat cu pietre preţioase pe care i l-a trimis mai

târziu lui Babur, ca un gest de bunăvoinţă şi o aluzie la noul raport de forţe în regiune.

Deşi prinţii timurizi nu reuşiseră să demonstreze tărie de caracter pe câmpul de luptă, nu acelaşi lucru se putea spune despre Babur, care, după ce şi-a luat rămas-bun de la verii săi pe 23 decembrie 1506 şi a fost nevoit să înfrunte un viscol cumplit, a demonstrat calităţi de conducător şi dârzenie pe drumul de întoarcere către Kabul. Ninsese atât de abundent încât zăpada le ajungea până la brâu. Caii înspăimântaţi, care înaintau cu greu prin zăpadă, ajunseseră în pragul epuizării. Urechile lui Babur erau degerate. Mulţi dintre însoţitorii lui s-au ales cu mâinile şi picioarele degerate. „În acele zile, am îndurat multă suferinţă, mai multă decât îndurasem vreodată în întreaga viaţă", îşi amintea el.

Babur va îndura şi alte greutăţi, inclusiv ultimul an de domnie la Samarkand, între 1511 şi 1512, în contextul cuceririlor şi rebeliunilor dinastice într-o Asie Centrală caracterizată de dezordine şi oportunism. Întrucât uzbecii şi Safavizii ocupaseră ţinuturile deţinute de Timurizi în zona de nord şi de vest, cel care avea să fie împărat trebuia să-şi caute imperiul în altă parte.

„Străinii şi vechii duşmani", scria el, „ocupă toate ţinuturile deţinute cândva de urmaşii lui Timur Beg... doar unul mai rămâne, acela sunt eu, la Kabul, duşmanul fiind foarte puternic, iar eu foarte slab, neavând putere să mă opun." În faţa unei asemenea puteri, era imperativ să se creeze o distanţă între ei şi duşmani.[16] Unii dintre sfetnicii lui Babur i-au sugerat Badakhshan în nord-est. Însă Babur avea planuri măreţe. Avea privirea aţintită în sud, spre Indostan sau India.

Asemenea marelui său strămoş, Babur era conştient de locul său în istorie. *Baburnama*, care cuprinde povestea vieţii sale din copilărie până în pragul morţii, ilustrează importanţa pe care o acorda Babur posterităţii. Timur se luase la întrecere cu predecesorii săi, eclipsându-i pe Alexandru cel Mare şi Genghis Han, reuşind să treacă fluviul Ind şi să cucerească Delhi. Babur, care citise cronicile istoricului de la curtea lui Timur, Sharaf al din Ali Yazdi, era hotărât să-şi caute norocul pe câmpiile încinse din Punjab, departe de munţii înzăpeziţi din regatul său.

Începând cu anul 1519, a lansat o serie de expediţii care îmbinau recunoaşterea cu jaful, satisfăcând dorinţa constantă a soldaţilor săi de a

jefui şi testând capacitatea de apărare a duşmanilor. Babur şi-a modernizat şi şi-a reformat armata prin introducerea artileriei pentru a suplimenta acţiunea muschetarilor. În noiembrie 1525, el a părăsit oraşul Kabul pentru ultima oară şi s-a îndreptat fără grabă către India.

Spre deosebire de Timur, care traversase valea râului Kurram, Babur a ales trecătoarea Khyber. Este un drum foarte romantic, încărcat de legende despre invazii ale marilor făuritori de imperii precum Darius I, Alexandru cel Mare şi Genghis Han. Şerpuind printre munţi, acest drum spectaculos a devenit celebru pentru britanici după nefericita implicare a ţării în Afghanistan în secolul al XIX-lea şi apoi din nou în secolul XXI. Timp de mii de ani, aceşti munţi străbătuţi de văi colorate în nuanţe care merg de la ocru la gri şi alb şi de ape învolburate gri-albastre, au constituit un fundal spectaculos pentru acţiunile făuritorilor de istorie.

La 21 aprilie 1526, după ce a traversat trecătoarea Khyber cu o armată care numărase 12 000 de soldaţi, când părăsise regatul, şi care ajunsese probabil la circa 20 000, odată cu sosirea unor noi contingente, Babur a trebuit să înfrunte o forţă afghană mai numeroasă, condusă de Ibrahim Lodi, sultanul din Delhi, la Panipat, la 80 de kilometri nord de oraşul indian. Babur a estimat armata duşmană la 100 000 cu 1 000 de elefanţi de război. Printr-o serie de manevre inteligente – şi o fărâmă de noroc – Babur şi-a înghesuit adversarul într-un spaţiu îngust şi a organizat acţiuni ingenioase de apărare, care au permis cavaleriei sale să atace printre rândurile formate din 700 de căruţe care protejau muschetarii, pe de o parte, şi tunurile, pe de altă parte. A fost o împletire genială a stilului de luptă tradiţional, caracteristic stepelor şi zonelor montane, cu inovaţiile artileriei otomane, fiind prima dată când era folosită în India o astfel de artilerie grea. Barajul format din puşti şi tunuri a sădit panică printre elefanţii lui Lodi, care au luat-o la sănătoasa, călcându-i în picioare pe soldaţii afghani.

La miezul zilei, bătălia era terminată, Lodi fusese ucis, iar numărul victimelor în rândul afghanilor, potrivit estimărilor lui Babur, era de 16 000. Prin graţia lui Allah, „Această puternică armată, după o jumătate de zi, zăcea la pământ“[17]. Lui Babur îi luase mai puţin de o zi să dărâme un imperiu. Apoi s-a grăbit să-şi consolideze victoria. Fiul şi moştenitorul său Humayun a fost trimis „cu viteza fulgerului“ să ocupe Agra, capitala

sultanului Lodi, în timp ce un alt contingent s-a îndreptat către Delhi. La 10 mai, după ce vizitase palatele, sanctuarele şi grădinile din Delhi, Babur şi-a făcut intrarea triumfală în Agra, citadela imperială a fostului său adversar. Regele-Grădinar devenise primul împărat mogul, inaugurând o nouă dinastie în Asia care avea să dăinuie mult mai mult decât tot ceea ce clădise Timur. Soldaţii săi au fost răsplătiţi cu generozitate din tezaurul de la Agra.

Prin această cucerire crucială, Babur a devenit cel de-al patrulea conducător, vorbitor al unei limbi turcice, de-a lungul unui secol, care a întemeiat un stat extrem de important în Orientul Mijlociu, Asia Centrală şi subcontinentul indian. Era un demn urmaş al sultanului otoman Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, al şahului safavid Ismail I, conducătorul şiit al Iranului, al conducătorului uzbek Mohammed Shaybani Han, urmaş al lui Genghis Han. Deşi aceşti conducători s-au bucurat de succes, ei au demonstrat, prin regatele lor rivale, cât de mult se fărâmiţase Imperiul Islamic după perioada de unitate maximă din epoca lui Rashidun, a Omeiazilor şi primele secole ale domniei Abbasizilor. Numai otomanii vor mai reuşi să atingă o astfel de unitate, însă chiar şi în epoca de maximă expansiune a imperiului lor, mari porţiuni din lumea islamică, mai ales Iranul şi subcontinentul indian, vor rămâne în afara stăpânirii lor. Împreună, aceşti patru lideri au ilustrat puterea şi profunzimea lumii răsăritene islamice non-arabe. Fiecare dintre cei patru lideri a fost, din punct de vedere etnic şi cultural, fie turc, fie mongol turcit, respectând mai degrabă legitimitatea politică a lui Timur şi a lui Genghis Han decât legăturile de sânge cu lumea arabă. Iar toţi venerau limba persană, nu limba arabă, ca limbă şi cultură literară a lumii islamice răsăritene.[18]

Atunci era cât se poate de firesc ca Babur să-şi sărbătorească triumful construind Grădina celor Opt Paradisuri din Agra. Aceasta era una dintre grădinile cu nume evocatoare alături de Grădina Odihnei, Grădina Lotusului, Grădina Împrăştierii Aurului, pe care le-a conceput şi le-a construit în India, ca o dovadă a pasiunii sale pentru natură şi ca un ecou al proiectelor de horticultură ale lui Timur de la Samarkand. Babur preţuia în special fructele care creşteau din belşug în Grădina celor Opt Paradisuri, mai ales pentru că îi aminteau de patria sa Mawarannahr,

Ținutul de Dincolo de Râu, și de capitala sa Kabul. Așa cum scria mai târziu: „mă umplea de o nespusă bucurie să văd struguri și pepeni în Indostan“[19].

Pentru oamenii lui Babur, obişnuiţi cu piscurile înzăpezite ale munţilor, cu văile înverzite, cu livezile roditoare şi cu râurile învolburate din Afghanistan, cuptorul câmpiei indiene era greu de îndurat. Mulţi au plecat înapoi după un an, cu permisiunea împăratului, care şi-a exprimat regretul în câteva versuri:

*Voi cei care ați părăsit acest ținut al Indiei,*
*Cunoscându-i suferința și durerea,*
*Dar tânjind după aerul rece din Kabul,*
*În grabă ați părăsit acest ținut al Indiei.*[20]

Judecând după modul cum îşi descria noul regat într-un lung pasaj dispreţuit de indieni până în ziua de azi, Babur nu s-a îndrăgostit la prima vedere de India. „Hindustan este un ţinut cu prea puţin farmec“, scria el.

> Locuitorii săi nu sunt deloc chipeşi; interacţiunile sociale, să mergi în vizită sau să primeşti vizita cuiva, lipsesc cu desăvârşire; genii ori mari talente, ioc; maniere, ioc; în artă nu există formă ori simetrie, metodă ori calitate; nu există cai buni ori câini buni, nu există struguri, pepeni sau fructe de calitate, nu există gheaţă ori apă rece, nu există pâine bună ori mâncare gătită bine la bazar, nu există băi fierbinţi, nu există colegii, nu există lumânări, torţe sau sfeşnice.[21]

În acest peisaj pesimist există totuşi o rază de lumină. „Lucrurile plăcute la Hindustan sunt că este o ţară mare şi are mult aur şi argint.“ Într-o euforie a construcţiilor, Babur a pus la treabă „nenumăraţi artizani şi lucrători“. Reţinând că Timur folosise 200 de cioplitori în piatră pentru una dintre moscheile sale, Babur a mers mai departe şi a angajat 680 de cioplitori în piatră doar la Agra, sau 1 491, dacă adăugăm construcţiile de la Sikri, Bayana, Dholpur, Gwalier şi Kol. Babur ştia că majoritatea soldaţilor şi a ofiţerilor săi, îngroziţi din cauza căldurii, a ostilităţii indienilor, a lipsei proviziilor şi a epidemiilor care făceau o mulţime de victime, voiau să părăsească India şi să se întoarcă în Afghanistan.

Recunoscând „nestatornicia“ oamenilor săi, le-a reamintit sacrificiile pe care le făcuseră împreună. Înduraseră atâtea greutăţi, călătorii îndelungate şi lupte sângeroase pentru a cuceri noi ţinuturi. „Iar acum, ce forţă ne obligă, ce necesitate s-a ivit încât să fim nevoiţi, fără motiv, să abandonăm ţări cucerite cu preţul vieţii?“ a întrebat el. „Oare ar fi trebuit să rămânem la Kabul, ca să îndurăm o sărăcie cruntă?“[22]

Merită să zăbovim puţin asupra acestei afirmaţii. Aşa cum am văzut, Babur prezintă foarte succint – într-o singură propoziţie – veniturile sale obţinute la Kabul. Unul dintre motivele pentru care s-a îndreptat spre sud spre a ridica un imperiu a fost faptul că oraşul era prea mic ca să susţină financiar o armată în plină expansiune şi să servească drept capitală imperială. Ulterior, în 1528, Babur a inclus în memoriile sale un tabel intitulat „Venituri din teritoriile cucerite până acum în Hindustan“, detaliind surse diverse precum Agra, Sialkot, Delhi, Dipalpur, Lahore sau Lucknow. Aceste venituri au fost estimate la aproximativ 4,2 milioane de lire sterline de către William Erskine, traducătorul în limba engleză al autobiografiei lui Babur, într-un studiu publicat în 1854, ceea ce reprezintă echivalentul a 429 de milioane de lire sterline în prezent – adică de 250 de ori mai mult decât veniturile din Kabul. Este posibil ca aceste calcule să nu fie foarte precise, însă indiferent de cifrele reale, cucerirea Indiei a însemnat, fără îndoială, ridicarea tezaurului lui Babur la un nivel adecvat pentru construirea unui imperiu.

Deşi destinul imperial îl trimisese departe de Kabul, Babur nu şi-a pierdut niciodată afecţiunea profundă pentru acest oraş. La 10 februarie 1529, el i-a scris o scrisoare guvernatorului şi vechiului său prieten Khwaja Kalan, în care îi mărturisea cât de mult îşi dorea să se întoarcă la Kabul, unde pepenii şi strugurii erau atât de minunaţi încât a plâns de curând, când a mâncat un pepene în India. Pe lângă digresiunile lui Babur legate de poezie, grădinărit („Cei mai buni copaci tineri trebuie să fie plantaţi acolo, peluzele trebuie să fie îngrijite, iar hotarele trebuie decorate cu ierburi aromatice şi cu flori multicolore şi frumos mirositoare“) şi dorul după o petrecere stropită cu vin („uneori îmi este atât de poftă de un pahar cu vin încât îmi dau lacrimile“), scrisoarea conţinea instrucţiuni detaliate pentru repararea şi aprovizionarea fortului, pentru alocarea veniturilor în vederea construirii unei moschei,

pentru repararea caravanseraiului şi a băilor publice şi terminarea unei clădiri cu o arhitectură „plină de graţie şi armonie". Scrisoarea conţinea o mulţime de detalii, iar tonul era nonşalant. Babur îi spunea prietenului său că, după ce îşi va termina treburile în India, se va întoarce numaidecât în iubitul său Kabul.[23]

Nu avea să se întâmple aşa. În 1530, la un an după ce îi trimisese această scrisoare emoţionantă lui Khwaja Kalan, Babur a murit la vârsta de 47 de ani, conducător al unui imperiu care se întindea de la fluviul Ind în vest până la Bihar în est, de la Munţii Himalaya în nord până la Gwalior din Madhya Pradesh în sud.

Urmând tradiţia instaurată de Genghis Han şi Timur de a împărţi teritoriile imperiului între fiii împăratului, o sursă sigură de conflict în sânul familiei, Humayun a primit teritoriile mogule din India, în vreme ce fratele său vitreg Kamran Mirza a primit Kabul şi Lahore. După ce a fost centrul unei puteri în dezvoltare, oraşul Kabul a alunecat spre periferia unui imperiu aflat în plină ascensiune care şi-a avut centrul, de-a lungul secolelor, la Agra, Fatehpur Sikhri, Lahore, apoi din nou la Agra, la Shahjahanabad şi în cele din urmă la Delhi.

Babur a rămas în istorie din două motive principale. Urmând exemplul strămoşului său Timur, el a depășit perioada dificilă din anii tinereţii şi a reuşit să întemeieze Imperiul Mogul care, la apogeul său din anii 1600, conducea destinele a 150 de milioane de oameni, aproximativ un sfert din populaţia lumii, împrăştiaţi pe suprafaţa de 3,8 kilometri pătraţi a subcontinentului indian, şi care va dăinui până când va fi înfrânt de britanici în 1858.[24] La fel ca în cazul lui Timur, gloria de pe câmpul de luptă s-a aflat la temelia splendorilor culturale. Provocarea lansată de Timur, „Cine se îndoieşte de puterea noastră să se uite la clădirile noastre", ar fi putut să fie exprimată şi de moguli. Moştenirea lor arhitecturală – care include comori precum mormântul lui Humayun, fortul Agra, fortul Lahore, Fatehpur Sikhri şi Taj Mahal – a fermecat sute de milioane de oameni şi a umplut bibliotecile lumii cu cărţi elogioase. Sub conducerea urmaşilor lui Babur, Imperiul Mogul a devenit un simbol al puterii, al prosperităţii, al toleranţei religioase, al excelenţei administrative, al opulenţei şi al ostentaţiei: palate de marmură cu fântâni şi grădini înmiresmate, banchete şi recepţii fastuoase, măreţia

divină a Tronului Păunului creat pentru Jahan Şah, Împărat şi Umbră a lui Dumnezeu, o împletire extravagantă de aur, perle şi nenumărate pietre preţioase, cu douăsprezece coloane de smarald şi doi păuni de aur, fiecare purtând un rubin strălucitor în cioc. Înalt de patru metri şi lat de doi, acest tron a fost construit din aproape 1,2 tone metrice de aur şi se spune că a costat de două ori mai mult decât construcţia Taj Mahalului.[25]

Unul dintre primele indicii ale bogăţiilor de care dispunea Babur în noul său regat este faptul că Humayun i-a prezentat tatălui său, când acesta a sosit în recent cucerita sa capitală, celebrul diamant Koh-i-noor, Muntele Luminii. Deşi, de-a lungul istoriei sale tumultuoase, i-a fascinat pe regi şi pe regine, pe conducători şi pe tâlhari, în India, Iran, Afghanistan, Pakistan şi Marea Britanie – diamantul de 105 carate a fost piesa centrală de pe coroana reginei-mamă a reginei Elisabeta, aşezată pe sicriul acesteia cu ocazia înmormântării din 2002 –, diamantul nu l-a impresionat deloc pe Babur. „Humayun mi l-a oferit când am sosit la Agra. I l-am dat înapoi.“[26]

Pe lângă realizările lui Babur ca făuritor de imperiu, continuând tradiţia începută de Genghis Han şi de Timur, însă fără atrocităţile comise de cei doi pe întregul continent, trebuie să adăugăm realizările lui literare. Memorialist şi poet, Babur a fost totodată preocupat de teoria literară şi de teoria muzicală, fiind un maestru al versificaţiei. Nu a fost doar un patron al literaturii, ci şi un scriitor prolific care trecea cu uşurinţă de la un gen literar la altul. Preocupările sale intelectuale erau la fel de vaste precum stepa asiatică unde se născuseră strămoşii săi. A scris lucrări despre sufism, drept, prozodie, precum şi poeme în limba persană şi în limba turcă chagatai. Se consideră că scrierile sale în limba turcă chagatai sunt întrecute doar de cele ale poetului Ali Sher Navai, pentru care Babur avea o mare veneraţie. *Baburnama*, apreciată ca „una dintre cele mai fascinante şi mai romantice lucrări literare din toate timpurile“, s-a dovedit a dăinui chiar mai mult decât imperiul întemeiat de autorul ei.[27]

În ce îl priveşte pe Humayun, au existat asemănări evidente între el şi tatăl său. Între anii 1530 şi 1540, Humayun s-a confruntat cu rebeliuni, conflicte fraterne şi o continuă opoziţie din partea afghanilor şi a rajpuţilor. Până în 1540, el pierduse regatul moştenit în anul 1530, învins

de un mercenar afghan pe nume Sher Shah Suri, aşa încât, asemenea tatălui său, Humayun a devenit un pribeag sărac. În anul 1543, a fost nevoit să se retragă mai întâi la Kabul, apoi la Kandahar şi Herat, suita sa regală ajungând să fie formată din 40 de bărbaţi care se hrăneau doar cu bucăţele de carne fierte în coifurile soldaţilor. După ce a îndurat o asemenea umilinţă, nu ne surprinde deloc faptul că Humayun se lansa în discuţii pesimiste despre nestatornicia lumii.[28]

Deşi cariera sa imperială se afla în mare impas, conducătorii Safavizi ai oraşului Herat au hotărât să organizeze o recepţie somptuoasă în cinstea lui Humayun, fiindcă nu se ştia la ce alianţe se putea ajunge în viitor cu împăratul mogul, comparat cu „soarele de pe cer, perla conştiinţei, oceanul suveranităţii, copacul din grădina împărăţiei lumeşti“[29]. Astfel de precauţii şi amabilităţi erau justificate din partea şahului Tahmasp. În cele din urmă, cu sprijinul Safavizilor – dar doar dacă se convertea la religia islamică şiită –, împăratul mogul a reuşit să-şi recâştige imperiul din India în 1555, cucerind oraşul Kabul de trei ori din mâinile fratelui său necredincios Kamran Mirza, pe care l-a trimis apoi în exil. Revenirea la putere a lui Humayun, sprijinită de numeroşi nobili iranieni, a marcat o schimbare culturală semnificativă în viaţa Imperiului Mogul, influenţa tradiţională turco-mongolă din Asia Centrală fiind acum eclipsată de preponderenţa limbii, literaturii, artei şi arhitecturii iraniene.

Babur a iubit literatura cu pasiune. Dacă nu ar fi fost un împătimit al cărţii, dacă nu i-ar fi insuflat şi fiului său pasiunea pentru lectură, atunci poate că Humayun ar fi avut o altă soartă. La 24 ianuarie 1556, Humayun a auzit chemarea la rugăciune, în timp ce cobora treptele bibliotecii sale, cu un teanc de cărţi în braţe. Instinctiv, a vrut să îngenuncheze, însă a căzut, s-a lovit la cap şi a murit. Mormântul lui aflat la Delhi, un edificiu somptuos din gresie roşie, având deasupra un dom de marmură de culoare crem pe care apar reprezentate cele patru râuri ale paradisului din Coran, este primul mormânt-grădină de pe subcontinentul indian şi prima capodoperă a arhitecturii mogule.

Într-o seară geroasă din iarna anului 1556 – anul în care Thomas Cranmer, arhiepiscop de Canterbury, a fost declarat eretic şi ars pe rug la Oxford – un cap retezat a ajuns în fortăreaţa Bala Hissar din Kabul.

Aceasta era o veste bună. Trofeul de război însângerat îi aparţinea lui Hemu, negustor de salpetru şi zarzavagiu, devenit apoi comandant militar şi un ghimpe indian în coasta Imperiului Mogul. În a doua bătălie de la Panipat, armata lui Akbar, fiul în vârstă de treisprezece ani al lui Humayun (domnie 1556–1605), îşi învinsese adversarul indian. Când Hemu a fost rănit şi luat prizonier, împăratul adolescent a avut ocazia să-l decapiteze pe ilustrul său prizonier, însă a refuzat, lăsând această sarcină în seama comandantului-şef Bairam Han. În timp ce capul lui Hemu străbătea cei 965 de kilometri până la Kabul, trupul său era spânzurat pe o poartă din Delhi.

Ştim câtă bucurie a stârnit sosirea capului lui Hemu la Kabul din *Tadkhira Humayun wa Akbar (Memoriile lui Humayun și Akbar).* Autorul acestei scrieri, Baiazid Bayat, era un ofiţer de armată care a consemnat conflictele care au erupt în Kabul şi în împrejurimi imediat după moartea lui Humayun, cât şi ascensiunea la putere a fiului acestuia. Încercând să profite de ocazie, un înalt dregător mogul, Mirza Suleiman din Badakhshan, a trimis o armată formată din 10 000 de soldaţi pentru a asedia fortăreaţa Bala Hissar. Trupele lui s-au înfruntat cu armata fiului lui Humayun în locul pe care azi se află cimitirul Shuhada-e Saleheen în partea de sud a oraşului. Bayat a ţinut cheile palatului-fortăreaţă în cele şase luni cât a durat asediul.

Relatarea lui Bayat, în calitate de martor ocular al evenimentelor, ne oferă o imagine inedită a oraşului Kabul la mijlocul secolului al XVI-lea, în toiul luptelor dintre cele două tabere. Când, nerăbdător să ajungă la o înţelegere şi să pună capăt asediului, Mirza Suleiman a trimis un emisar la palat, „acesta a fost tratat cu cele mai gustoase fructe, băuturi şi mâncăruri gătite, timp de 40 de zile, mesajul transmis fiind următorul: «Priviţi, nu ne lipseşte nimic aici în fortăreaţă! Ajutoarele din India sunt pe drum şi vor sosi astăzi sau mâine – o să vedeţi voi când cele două forţe se vor uni! Cum o să traversaţi trecătoarea din Hindukuş ca să ajungeţi înapoi în Badakhshan?»“[30] În cele din urmă, s-a ajuns la un acord şi, după ce s-a citit o rugăciune în numele lui Mirza Suleiman la slujba de vineri, acesta a pus punct asediului şi s-a întors la Badakhshan, cu demnitatea mai mult sau mai puţin intactă.

Când a sosit capul lui Hemu, lui Bayat i s-a ordonat să-l expună deasupra Porţii de Fier de la Bala Hissar, ca să ridice moralul populaţiei. O

orchestră a intonat cântece de fanfară în cinstea marii victorii. În Memoriile sale *(Akbarnama)*, Akbar povesteşte cum „tobele cântau cu mare veselie" sărbătorind înfrângerea şi moartea acestui duşman, „un avertisment pentru cei aroganţi şi îndărătnici"[31].

Crescut la Kabul de unchii săi în timp ce tatăl se afla în exil, Akbar şi-a petrecut anii copilăriei învăţând să vâneze şi să lupte, deprinderi care i-au fost de mare folos de-a lungul celor 49 de ani de domnie petrecuţi extinzându-şi şi consolidându-şi imperiul mult dincolo de zidurile oraşului copilăriei sale, către ţinuturile subcontinentului indian. Deşi oraşul Kabul era mai puţin important decât capitalele sale succesive din India, a rămas un centru comercial semnificativ – mai ales pentru negoţul cu cai – şi o poartă de acces către Asia Centrală, unde mogulii visau să-şi recâştige, într-o bună zi, ţinuturile strămoşeşti pierdute.[32]

Pentru istoricii moguli, cel de-al treilea împărat a fost Akbar cel Mare, un epitet atribuit după o strălucită carieră militară clădită cu ajutorul unor trupe foarte bine antrenate şi neobişnuite, al unui impresionant arsenal de tunuri şi elefanţi de război şi al unei reţele de fortăreţe puternice.[33] Mogulii şi-au întins tentaculele de-a lungul continentului printr-o serie de cuceriri. Gujaratul a fost cucerit în 1573, Biharul în 1574, Bengalul în 1576. În 1580, fratele vitreg al lui Akbar, Mirza Hakim, a condus o rebeliune împotriva împăratului. În fruntea unei armate din 50 000 de cavaleri, 500 de elefanţi de război, infanterişti şi cămile, Akbar a pornit război împotriva fratelui său, care „renunţase la supunere din cauza intrigilor celor răi", de pildă clericii care considerau politicile religioase ale împăratului mult prea liberale, iar rebeliunea a fost înăbuşită.[34] Hakim a fugit, iar Akbar, cuprins de o nostalgie imperială, s-a mutat pentru o vreme în citadela bunicului său Babur. A anexat şi a preluat controlul direct asupra oraşului Kabul în 1585, iar de atunci oraşul a fost condus de împăraţii moguli din India până când Nadir Şah l-a cucerit în 1738. Caşmirul a fost cucerit în 1586, Sindh în 1590, părţi din Orissa între 1592 şi 1593, iar mare parte din Deccan între 1596 şi 1601. Consolidarea provinciei maritime şi comerciale Gujarat, alături de puterea agricolă a regiunii Punjab au pus bazele economice ale unui imperiu comercial înfloritor.[35]

Efervescenţa culturală a Imperiului Mogul sub conducerea înţeleaptă şi

tolerantă a lui Akbar a fost la fel de remarcabilă. Deşi era analfabet, lui Akbar îi făcea mare plăcere să i se citească zilnic cărţi din biblioteca sa regală, care cuprindea 24 000 de manuscrise în limbile hindustani, persană, caşmiri, sanscrită, arabă, greacă şi latină. Nu doar aurul şi pietrele preţioase confereau strălucire curţilor imperiale de la Agra şi Fatehpur Sikhri, ci şi sclipirea intelectuală a cărturarilor. Abul Fazl ibn Mubarak, autorul lucrării *Akbarnama*, era unul dintre cele nouă giuvaiere *(navaratna)* de la curtea împăratului, un grup care îi includea pe fratele său Faizi, poet strălucit, pe compozitorul şi cântăreţul Tansen şi pe Raja Todar Mal, scriitorul-războinic care a devenit ulterior ministru de finanţe.

În jurul anului 1575, Akbar a construit Ibadat Khana (Casa Rugăciunii), unde aveau loc dezbateri în legătură cu legea islamică. Apoi, în 1579, a luat măsuri împotriva clerului conservator *(ulama)*, mai întâi prin rostirea predicii *(khutba)* în nume propriu, în calitate de calif, iar apoi determinându-i pe câţiva clerici de rang înalt să declare că el se afla deasupra interpreţilor oficiali *(mojtahed)* ai legii islamice. Cu binecuvântarea lui Akbar, Ibadat Khana s-a dezvoltat tot mai mult, devenind ceea ce am numi astăzi un *think tank* interconfesional, cu dezbateri la care participau gânditori din cercuri diverse, de la cărturari şiiţi şi dervişi sufiţi la intelectuali hinduşi, jainişti, parsi şi creştini. Deviza sa preferată, „Pace tuturor“, era definitorie pentru viziunea lui ca împărat care guverna milioane de musulmani şi non-musulmani, o toleranţă care era instinctiv personală, dar şi deliberat politică, având scopul de a consolida puterea şi unitatea imperială şi de a-i înlătura pe cei care aveau interese meschine, fie ei musulmani, hinduşi sau de alte religii.[36] Pentru clericii conservatori, abolirea taxei *jizya* care se aplica necredincioşilor a fost un gest inacceptabil, o lipsă de judecată depășită doar de încercarea împăratului de a-și crea propria formă de monoteism influenţată de sufism, Din-i-Ilahi (Religia lui Dumnezeu), un amestec sincretic între islam şi hinduism, cu elemente din creştinism, zoroastrism şi jainism. Însă această încercare nu a fost încununată de succes.

Una dintre cele mai elocvente mărturii ale calităţilor lui Akbar vine dintr-o sursă surprinzătoare. Părintele Pierre du Jarric, misionar catolic

francez de la începutul secolului XVII şi istoric al misiunilor iezuite, a creionat un portret vibrant al împăratului.

După ce a afirmat, în spiritul concepţiei catolice convenţionale, că Akbar, musulman fiind, „nu va putea să scape de pedeapsa veşnică“, părintele du Jarric a adăugat un elogiu mult mai lung al nenumăratelor sale virtuţi ca împărat, insistând asupra toleranţei şi dreptăţii sale faţă de toate credinţele. „El era un prinţ iubit de toţi, ferm cu cei din înalta societate, blând cu oamenii de rând şi drept faţă de toţi oamenii, indiferent de rang, vecini sau străini, creştini, sarazini sau de alte credinţe; aşa încât fiecare om credea că regele se află de partea sa.“[37] De-a lungul îndelungatei sale domnii, Akbar şi-a consolidat şi şi-a extins imperiul într-un mod mult mai remarcabil decât regina Elisabeta I a Angliei. Totuşi, Elisabeta a pus bazele cuceririlor teritoriale şi, înfiinţând Compania Indiilor de Est în 1600, ea a plantat seminţele declinului de mult mai târziu al mogulilor.

Akbar a murit în octombrie 1605, rămânând în istorie ca un împărat cu o viziune multiculturală ce depăşea cu mult epoca sa.

*

În 2018 m-am întors la Kabul pentru prima oară după zece ani. Era un cu totul alt oraş. Patru decenii de lupte permanente îşi puseseră amprenta asupra oraşului, care devenise un fel de distopie urbană. În partea de nord, în cartierul Wazir Akbar Han, s-a ivit o nouă „Zonă Verde“, o enclavă în care ambasadele erau protejate de agenţi de pază, garduri de protecţie, camere de supraveghere, câini poliţişti, saci de nisip, puncte de control, bariere, sârmă ghimpată şi ziduri de protecţie atât de înalte încât era imposibil să vezi munţii înzăpeziţi care înconjurau capitala. Totuşi, speranţa a supravieţuit. Mesajul „Kabul, oraşul păcii“ era scris cu graffiti pe aproape toate zidurile de protecţie. Un atentator sinucigaş a ucis şase afghani în a doua zi a vizitei mele. O săptămână mai târziu, un altul a ucis 55 la o reuniune a clericilor.

M-am îndreptat către Grădinile lui Babur, neştiind la ce să mă aştept. Grădinile, care se întind pe o suprafaţă de 11 hectare, s-au transformat constant de-a lungul celor peste 500 de ani, din epoca timuridă târzie până în epoca mogulă şi în diferitele construcţii realizate de Babur, Jahangir (domnie 1605–1627) şi Jahan Şah, trecând prin elementele

intruzive adăugate la sfârşitul secolului al XIX-lea de emirul Abdul Rahman (domnie 1880–1901) şi modificările în stil european realizate de regele Nadir Şah (domnie 1929–1933). Acum grădinile arătau altfel. Pustietatea maro-gălbuie fusese transformată într-o minunăţie verde. Pe axa centrală est–vest se construiseră fântâni şi alei pietruite – Babur ar fi recunoscut şi ar fi aprobat geometria strictă – de-a lungul a cincisprezece terase cu peluze, canale, fântâni arteziene, copaci şi flori. Era minunat, o oază de seninătate verde într-un oraş clocotitor.

În ultimii ani, Trustul pentru Cultură Aga Han restaurase grădinile, ca parte a unui program de reabilitare a celor mai importante edificii distruse de război. Întrucât la acest proiect au lucrat specialişti din Afghanistan, India, Germania şi Africa de Sud, aspectul cosmopolit al echipei de restauratori ne-a trimis cu gândul la Imperiul Mogul multietnic. Marmură nouă adusă din valea Fergana din Uzbekistan a fost cioplită de meşteri din India. Au fost înlăturate toate minele şi dispozitivele rămase neexplodate.

Inginerul Abdul Latif Kohistani, şeful echipei de horticultori, a fost un adevărat erou local, contactând grădinari de pe tot cuprinsul Afghanistanului, chiar până la Herat, traversând pe motocicletă munţi şi coline pentru a aduna peste 5 000 de specii de plante care împodobesc acum grădina. Aici se aflau plantele şi copacii care îl bucuraseră odinioară atât de mult pe Regele-Grădinar: trandafiri, arbori de fistic, castani, platani, piersici, caişi, meri, cireşi şi bineînţeles arborii lui Iuda, atât de iubiţi de Babur – „Nu ştiu dacă există în lumea largă un loc atât de frumos cum este acesta când înfloresc arborii lui Iuda".

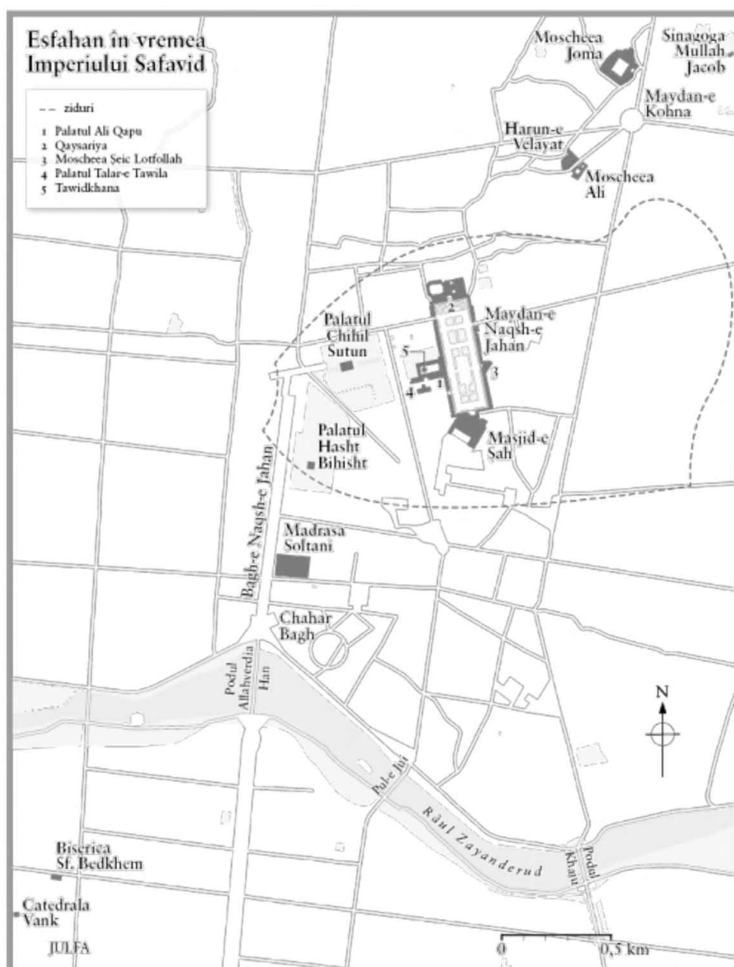
„Preferaţii mei sunt platanii, arborii lui Iuda, cireşii şi vişinii", îmi spune cu mândrie Abdul Latif. Aproape o treime au fost pomi fructiferi, spune el, iar peste 40% au fost copaci şi arbuşti ornamentali, pentru a se crea echilibrul pe care îl dorise Babur când a conceput grădinile. Este minunat să poţi vedea aceste grădini complet restaurate.

În prezent, problemele cu care se confruntă inginerul Latif sunt mult mai grave decât luptele de pe străzile oraşului. El trebuie să facă faţă unor temperaturi nimicitoare de până la 40 de grade în timpul verii şi de -20 de grade în timpul iernii, precum şi poluării aerului. „Pentru mine, fiecare copac este ca un copil şi mă doare să-i văd că suferă", spune el.

Îl întreb pe un prieten din Kabul dacă locuitorii oraşului îşi amintesc de Babur. „Oamenii nu se pot gândi la Babur în vremuri ca astea“, îmi răspunde el. „Toţi se luptă doar pentru supravieţuire.“[38]

În lucrarea sa *The Garden of the Eight Paradises (Grădina celor opt paradisuri)*, istoricul Stephen Dale îl descrie pe Babur, în termeni moderni, ca „memorialist, poet, războinic, politician, administrator, musulman în aparenţă, ipocrit, beţiv, amator de droguri, cronicar, grădinar, estet, trădător, răzbunător, critic social, corespondent, tată iubitor, bisexual, critic literar, sufist în aparenţă, egocentric, bigot, autocritic şi filantrop“.

Ibn Battuta i-a prezentat pe afghani într-o lumină destul de sumbră. „Sunt oameni puternici şi violenţi“, scria el, „iar cei mai mulţi sunt tâlhari la drumul mare.“




# 11. Esfahan – jumătate de lume (secolul al XVII-lea)

Esfahan nesf-e jahan, *Esfahan este jumătate de lume*.

Proverb iranian

Când privim o fotografie aeriană a orașului Esfahan, primul lucru care ne atrage atenția este Zayanderud, Râul Vieții, care curge cenușiu și molcom

de la vest la est şi taie oraşul în două jumătăţi inegale. Apoi ne îndreptăm privirea către o formă foarte lungă şi subţire care se evidenţiază în inima oraşului. Dacă privim mai de aproape, observăm un dreptunghi alungit care se întinde de la nord-vest la sud-est, un spaţiu care domină complet zona rezidenţială şi comercială din împrejurimi. Dacă mărim şi mai mult imaginea, ies la iveală alte detalii. Dreptunghiuri mai mici de culoare verde-închis într-un perimetru presărat cu sfere. O alee subţire trece prin mijloc, formând o reţea de linii mai mici. Această enclavă este înconjurată de un hotar ondulat, de culoarea deşertului din care a răsărit vechiul oraş. Pe fundalul bulevardelor largi, al străzilor şerpuitoare şi al parcurilor din împrejurimi, acest spaţiu decupat în inima unui vast oraş vibrant pare complet disproporţionat, mult prea mare pentru a putea fi înţeles.

Numele lui, potrivit pentru un astfel de edificiu imens, este Maydan-e Naqsh-e Jahan. Este opera unui singur om, care a trăit în urmă cu patru secole şi a transformat atât de profund oraşul încât ar fi putut să creeze unul nou. Se spune adesea despre oameni că îşi lasă amprenta asupra unui loc. Uneori, este adevărat, dar la un nivel mai modest: ici un monument, colo un nou bulevard sau o clădire spectaculoasă. Însă foarte rar se întâmplă să existe o creaţie cu adevărat cuprinzătoare. Bagdadul califului Mansur, poate Parisul baronului Haussmann şi Washingtonul lui Pierre Charles L'Enfant.

Puţini oameni în istorie au lăsat urme atât de adânci şi de durabile precum şahul Abbas, monarhul iranian safavid care a domnit mai bine de 40 de ani, din 1588 până în 1629. Teritoriile cuprinse în „vastul regat al Iranului" se întindeau din Turcia, în vest, până în Pakistan şi Afghanistan, în est, de la Caucaz până în Kuwait. Era stabil politic, solid militar şi desăvârşit arhitectural, realizările sale artistice stârnind invidia întregii lumi.[1]

Fără pereche în secolul al XVII-lea, Esfahan fusese un oraş măreţ cu mult timp înainte. Datând din epoca preislamică, în secolul al X-lea oraşul devenise sediul dinastiei buyide a Iranului (932–1055), care în 945 a cucerit Bagdadul califului abbasid, acesta fiind începutul unui secol de domnie şiită heterodoxă într-unul dintre oraşele sfinte ale lumii islamice. După această perioadă din istoria Iranului, cunoscută drept „-intermezzoul iranian" dintre Califatul Abbasid şi Imperiul Selgiucid,

între anii 1040 şi 1194 Esfahan a fost capitala Imperiului Selgiucid, o confederaţie de triburi din Asia Centrală, al căror imperiu se întindea, la apogeul său din ultimii ani ai secolului al XI-lea, de la Munţii Hindukuş în est, până la ţărmul Mării Egee, în vest. Potrivit poetului persan Nasir-i-Khusraw, care ne-a oferit două memorabile portrete ale oraşelor Ierusalim şi Cairo, în timpul domniei lui Malik Şah (1072–1092) Esfahan era unul dintre cele mai frumoase oraşe ale lumii. „Oraşul are un zid înalt şi puternic, cu porţi şi parapete de jur împrejur", scria el, precum şi „ape curgătoare, clădiri înalte şi o moschee frumoasă". În *Mahasen Esfahan (Frumuseţile Esfahanului)*, scriitorul Al Mafarruki din secolul al XI-lea preamărea virtuţile oraşului şi ale locuitorilor săi, lăudând mai ales grădinile şi monumentele sale.[2]

Din păcate, cu excepţia notabilă a Moscheii de Vineri, una dintre cele mai vechi din ţară, nici una dintre acele „clădiri înalte şi frumoase" de dinaintea dinastiei safavide (1501–1722) nu s-a păstrat până astăzi, iar acest lucru poate fi explicat cu uşurinţă. În secolele al XIII-lea, al XIV-lea şi al XV-lea, Esfahanul a fost cotropit de migratori. Mai întâi au năvălit mongolii, care au lansat atacuri repetate împotriva oraşului între 1228 şi 1241 şi i-au trecut pe locuitori prin foc şi sabie. Un secol mai târziu, oraşul îşi redobândise strălucirea, aşa încât Ibn Battuta îl considera „unul dintre cele mai mari şi mai frumoase oraşe", în ciuda ruinelor.[3]

Apoi, în 1387, hotărât să jefuiască bogăţiile unui oraş care, cu apele sale răcoroase şi livezile sale verzi, strălucea ispititor precum o broşă cu smaralde şi safire, Timur a lansat atacul. De obicei, o capitulare promptă reuşea să împiedice distrugerea completă a unui oraş, însă de data aceasta, după ce îi fuseseră ucişi 3 000 de soldaţi într-o răzmeriţă nocturnă, răzbunarea lui Timur a fost crâncenă. Cronicarul sirian Ahmed ibn Arabshah, care fusese martor ocular al jefuirii Damascului de trupele lui Timur în 1401, scria cum cuceritorul „a ordonat vărsare de sânge, profanare, măcel, jaf, ardere a recoltelor; a poruncit ca femeilor să li se reteze sânii, pruncii să fie ucişi, trupurile să fie dezmembrate, cei neputincioşi să fie abandonaţi, covorul milei să fie strâns, iar pătura răzbunării să fie desfăcută"[4]. Acest lucru însemna practic uciderea tuturor locuitorilor, bărbaţi, femei şi copii. S-a umplut o piaţă întreagă cu capete retezate, soldaţii străduindu-se să ducă la îndeplinire ordinele lui Timur, altminteri riscau să-şi piardă viaţa. Preţul a scăzut rapid de la

20 de dinari pentru fiecare cap retezat la jumătate de dinar, când şi-au depăşit reţinerea iniţială de a-i ucide cu sânge-rece pe fraţii lor musulmani. La ordinele lui Timur şi urmând exemplul său personal, 7 000 de copii mai mici de şapte ani au fost duşi pe un câmp şi călcaţi în copitele cailor. În total, au fost ucişi 70 000 de oameni. La scurt timp după această baie de sânge, cronicarul de la curtea lui Timur, Hafiz-i-Abru, s-a plimbat pe străzile oraşului şi a văzut cu ochii săi semnătura războinică a lui Timur. A numărat 28 de turnuri, fiecare fiind construit din 1 500 de capete retezate.

Comparativ cu aceste orori, se poate spune că secolul al XV-lea a fost puţin mai blând. Revolta locuitorilor oraşului împotriva conducătorilor Qara Qoyunlu (Oile Negre), o confederaţie de triburi nomade turkmene, a fost pedepsită crunt în ultimii ani de domnie ai lui Jahan Şah (1438–1468). De data aceasta au fost ucişi 50 000 de oameni.

După ce îndurase năvălirile migratorilor de-a lungul a trei secole, era timpul ca oraşul să aibă parte de o soartă mai bună. Primii ani ai secolului al XVI-lea au însemnat renaşterea Iranului. S-a ivit un nou conducător puternic în persoana lui Ismail, nepotul lui Uzun Hassan din tribul Aq Qoyunlu (Oile Albe) şi urmaş al şeicului Safi, ascet sufist şi întemeietor al ordinului safavid eponim din Ardabil, în nord-vestul Iranului. Ismail a devenit liderul grupării Qizilbash (Cap Roşu), o mişcare militantă şiită a triburilor turkmene din Anatolia, Azerbaidjan şi Kurdistan, denumită astfel după turbanele roşii pe care le purtau. După o serie de victorii răsunătoare pe câmpul de luptă, războinicul sfânt s-a autoproclamat şahul Ismail în 1501, pe când avea vârsta de paisprezece ani. Sub conducerea sa inteligentă, adesea brutală, după nouă secole de domnie străină, Iranul se afla, în sfârşit, din nou sub control iranian şi, pentru prima dată după acele victorii uimitoare ale arabilor din secolul al VII-lea, era o entitate distinctă între graniţele tradiţionale. Capitala lui Ismail era Tabriz, un nod comercial înfloritor în negoţul cu mătase care s-a aflat la baza prosperităţii iraniene.[5]

Totuşi, pentru Esfahan, beneficiile acestei conduceri iraniene nu au fost vizibile imediat. Ismail, care avea o viziune sectară, a sărbătorit cucerirea oraşului prin masacrarea a 5 000 de locuitori sunniţi. Când a cucerit Bagdadul în 1508, a sărbătorit victoria prin executarea

conducătorilor sunniţi, distrugând sanctuarele construite de Abu Hanifa, întemeietorul uneia dintre cele patru şcoli sunnite de jurisprudenţă islamică, precum şi cele construite de şeicul Abdul Qadir al Gilani, iar apoi a ordonat ca moscheile sunnite ale oraşului să fie convertite în moschei şiite.

Întemeietor al dinastiei safavide care avea să înalţe Iranul pe culmile gloriei imperiale de-a lungul următoarelor două secole, Ismail nu a fost un simplu războinic, ci şi un deschizător de drumuri pe tărâm spiritual. Proclamarea religiei şiite a celor doisprezece imami drept religie oficială de stat a avut consecinţe foarte importante, care încă reverberează în Orientul Mijlociu şi în lumea întreagă.******** De asemenea, domnia lui Ismail a stabilit un model de rivalitate militară safavidă atât faţă de otomani în vest, cât şi faţă de uzbeci în est. După ce i-a înfrânt pe uzbeci în 1510, Ismail a fost învins de otomani în bătălia de la Chaldiran din 1514, o înfrângere care i-a domolit elanul şi a pus capăt speculaţiilor cu privire la invincibilitatea sa mesianică. Sultanul otoman Selim şi-a făcut intrarea triumfală la Tabriz, o umilire care – alături de viitoarele campanii otomane împotriva oraşului din 1535 şi 1585 – va fi păstrată mult timp în memoria şahilor safavizi, în avantajul oraşului. Până în 1517, Selim îi învinsese pe mamelucii din Egipt în urma unui război decisiv care a extins considerabil graniţele Imperiului Sunnit, permiţându-i sultanului otoman să-şi atribuie o autoritate supremă asupra ţinuturilor islamice, asupra oraşelor sfinte Mecca şi Medina.

După Tabriz în primii ani ai secolului al XVI-lea, capitala Safavizilor s-a mutat la Qazvin, ca urmare a semnării unui tratat de pace cu otomanii în 1555. Având în vedere frecventele incursiuni otomane pe teritoriile iraniene, înainte de semnarea acestui acord, decizia de a muta centrul puterii safavide la 482 de kilometri era perfect justificată strategic.

La 1 octombrie 1588, la mai puţin de o lună după ce regina Elisabeta I a Angliei alungase Armada, Abbas I, în vârstă de şaptesprezece ani, a fost proclamat şah, reuşind să supravieţuiască după ce nouă dintre rudele sale apropiate fuseseră ucise sau mutilate, fiind victimele şahului Ismail al II-lea care a avut o domnie foarte scurtă, între anii 1576 şi 1577, dar care a încercat să-i înlăture pe toţi prinţii rivali. Experienţele din timpul copilăriei şi-au pus o amprentă puternică asupra lui Abbas. Suspiciunea

şi descoperirea unor potenţiali uzurpatori au devenit o adevărată obsesie în îndelungata sa domnie, ducând chiar la asasinarea unor rude.

Pentru a preveni orice acţiune uzurpatoare, fiii săi au fost ţinuţi închişi în harem, în loc să fie trimişi în provincie ca guvernatori pentru a fi instruiţi să devină conducători ai regatului. Pe durata domniei lui Abbas, această măsură s-a dovedit foarte eficientă, conducând la o stabilitate politică ce i-a permis noului şah să extindă şi să consolideze influenţa Safavizilor. Însă, pe termen lung, a devenit un obicei al dinastiei safavide care „a pus capăt instruirii unor succesori competenţi" şi „a fost, fără îndoială, una dintre cauzele principale ale declinului dinastiei".[6] Unul dintre fiii săi a fost asasinat, iar alţi doi au fost orbiţi.

Pe lângă membrii familiei, sursa rivalităţii se găsea în sânul grupării turbanelor roşii şi albe ale Qizilbash. Cu toate că aceştia îl ajutaseră pe Abbas să preia puterea în urma unei lovituri de palat, ei puteau foarte bine să-l şi asasineze, aşa cum făcuseră cu mama şi cu fratele lui mai mare. Abbas a acţionat rapid şi i-a zdrobit pe membrii acestei grupări, înlăturându-i din administraţie şi distrugându-le monopolul militar prin crearea unei surse alternative de putere civilă şi militară *(ghulam)*, alcătuită din cerchezi, georgieni şi armeni convertiţi, aceştia fiind sclavi care îi juraseră credinţă şahului. Aproape jumătate de milion de prizonieri, inclusiv 300 000 de armeni şi 160 000 de georgieni, au fost deportaţi din Caucaz în Iran, după războaiele otomano-safavide dintre anii 1604 şi 1605 şi după cele două campanii ale lui Abbas împotriva Georgiei între anii 1613 şi 1617.[7] Ei au devenit soldaţi şi generali în unităţile de cavalerie şi de infanterie, administratori, guvernatori, agricultori şi artizani. Printr-un demers extrem de inovator, Abbas a creat o armată de 40 000 de soldaţi din aceşti nou-veniţi. A introdus artileria pe scară largă pentru prima oară în istoria iraniană, a cumpărat tunuri cu o tehnologie avansată şi a format o nouă divizie de muschetari.

Crâncen cu pretendenţii la tron, neînfricat pe câmpul de luptă, Abbas era blândeţea întruchipată când venea vorba despre oraşul Esfahan. După ce a urcat pe tron, el s-a apucat imediat de treabă. Oraşul, care până atunci fusese doar un loc de vânătoare, de petreceri şi de desfătări pentru familia regală, a devenit capitala regatului său. Aşezat pe câmpia pustie la est de Munţii Zagros, la 1 600 de metri deasupra nivelului mării,

şi străbătut de apele leneşe ale râului Zayanderud, oraşul se afla la 482 de kilometri de Qazvin, la adăpost de atacurile otomanilor, dar mai aproape de rivalii de la est, uzbecii, pe care îi învinsese în 1598, şi chiar mai aproape de portul strategic Ormuz, pe care Abbas era hotărât să-l recucerească din mâinile portughezilor.

Amenajarea oraşului a început în 1590 printr-un act îndrăzneţ. Esfahan a fost declarat proprietate regală – o prerogativă regală necesară în contextul iniţierii unor lucrări de construcţie majore –, iar un înalt dregător, Mirza Mohammed Nishapuri, a fost însărcinat cu administrarea fiscală. Şeicul Baha al Din, căruia i se spunea simplu şeicul Bahai, o personalitate enciclopedică (poet, filosof, matematician, astronom şi teolog islamic), a fost numit arhitect-şef.

Dezvoltarea oraşului în timpul domniei lui Abbas nu a fost un simplu accident. Nu a fost o coincidenţă faptul că el s-a transformat dintr-un oraş banal cu o populaţie de 50 000 de locuitori într-una dintre cele mai importante metropole ale lumii, cu o populaţie de 600 000 de locuitori la sfârşitul secolului al XVII-lea, rivalizând cu oraşe precum Istanbul, Paris sau Londra. Nu era nimic întâmplător în faptul că oraşul a devenit ceea ce un istoric recent numea „poate cea mai frumoasă şi mai impresionantă galerie de arhitectură islamică din lume“[8]. A fost un proiect imperial care a avut la bază un plan urbanistic conceput din dorinţa de nestrămutat a şahului de a conferi măreţie dinastiei safavide şi de a ilustra arhitectural această putere printr-o strălucire fără egal. Istanbulul, sediul imperial al marilor adversari ai Safavizilor, a fost într-adevăr „oraşul cel mai râvnit din lume“. Dar acest lucru nu mai conta. Esfahan îl va eclipsa curând, devenind, în epoca sa de glorie din secolul al XVII-lea, sub conducerea lui Abbas şi a succesorilor săi, *nesf-e jahan*, jumătate a lumii.

Şi cu ce să începi dacă nu cu o *tabula rasa*? La început, Abbas s-a concentrat asupra remodelării Oraşului Vechi, un labirint islamic tradiţional format din străduţe înguste şi sinuoase înconjurate de zidurile de apărare din partea estică a oraşului. Însă, când s-a confruntat cu opoziţie din partea localnicilor proprietari, în loc să-i calce în picioare şi să şi-i facă duşmani, lucru deloc preferabil la începutul domniei sale, Abbas a decis să se mute imediat în partea de sud-vest şi să înceapă

lucrările de la zero. În felul acesta, el a beneficiat de libertate totală de acţiune pentru a-şi realiza proiectul monumental şi extrem de personal – un oraş care va reflecta deliberat şi uimitor împletirea perfectă pe care au realizat-o Safavizii între priorităţile islamice, politice, sociale şi economice.[9]

Piesa centrală a oraşului, cea mai rezistentă şi mai strălucitoare chiar şi azi, a fost Maydan-e Naqsh-e Jahan, o piaţă măsurând 560 de metri lungime şi 160 de metri lăţime, dimensiuni puţin spus „imperiale". Suprafaţa a fost nivelată şi apoi înconjurată de prăvălii, iniţial pe un singur nivel, iar ulterior pe două niveluri – cel de-al doilea fiind folosit ca han şi ca bordel. Piaţa mai cuprindea un canal din marmură neagră, o promenadă pietruită şi numeroşi platani stufoşi. A fost adus aici nisip fin de culoare bej de pe malurile râului Zayanderud. Deşi piaţa era eminamente funcţională, fiind un spaţiu public destinat negustorilor şi uneori jucătorilor de polo, precum şi distracţiilor nocturne – de la dansuri, jonglerii şi recitaluri de poezie până la focuri de artificii spectaculoase şi ispitirile discrete ale curtezanelor –, stilul arhitectural nu avea nimic pragmatic, fiind mai degrabă ostentativ şi sofisticat.

În afară de prostituate, una dintre atracţiile aşteptate cu mare nerăbdare era competiţia de tir cu arcul, o tradiţie partă veche în care călăreţii treceau în mare viteză pe lângă o coloană înaltă construită în mijlocul pieţei. După ce treceau de ea, se roteau în şa şi trăgeau o săgeată peste coada cailor, încercând să nimerească un pocal de aur aşezat în vârful coloanei. Câştigătorul primea o tolbă de aur cu săgeţi. Era o competiţie nobilă, la care participa adesea şi şahul. Călătorul francez Jean-Baptiste Tavernier, pe care îl vom mai întâlni peste scurt timp, spunea că îl văzuse cu ochii lui pe şahul Safi (domnie 1629–1642) nimerind trei pocale din cinci încercări. Uneori, pentru divertismentul şahului, se organizau în piaţă lupte cu animale (lei, urşi, tauri, berbeci şi cocoşi).

Deasupra spaţiilor comerciale de pe flancul vestic al pieţei se afla poarta de intrare în palatul Ali Qapu, un portal prin care se părăsea spaţiul public al pieţei şi se intra în parcul regal Bagh-e Naqsh-e Jahan, care data încă din epoca timuridă. Abbas iubea acest parc, unde organiza ceremonii speciale pe parcursul anului. Aici a sărbătorit Nowruz, Anul

Nou, în 1609, aşa cum relatează biograful său din secolul al XVII-lea Eskandar Munshi Beg.

În lucrarea sa *Tarikh-e Alamara-ye Abbasi (Istoria şahului Abbas cel Mare)*, el descria cum Abbas s-a aşezat în mijlocul mulţimii formate din viziri, curteni, negustori şi membri ai breslelor. Fiecărui grup îi fusese rezervat un anumit pavilion pe malul apei care străbătea parcul şi se vărsa într-un lac, o imagine pe care el o asemuia cu „grădinile paradisului". „Toată noaptea, stelele de pe bolta cerească au privit cu invidie la scena luminată feeric", scria el, în timp ce Abbas se plimba în voie şi discuta cu oricine dorea: „cântăreţi cu glas dulce şi muzicieni iscusiţi alungau grijile tuturor, iar fete cu bujori în obrăjori le ofereau vin petrecăreţilor şi creau o atmosferă plăcută".[10] Acesta era stilul lui Abbas: personal, accesibil, arbitrar şi absolut.

Ali Qapu (Semeaţa Poartă), pe care scriitorul englez Robert Byron o descria în 1937 în termeni depreciativi drept „acea cutie de pantofi", din cauza designului său rectangular, era o replică la Sublima Poartă din Istanbul.[11] Era un loc care impunea respect, chiar şi şahul trebuia să descalece când intra aici. Ca un simbol al puterii Safavizilor, intrarea era păzită de un şir de tunuri capturate de la două puteri rivale – portughezii de la Ormuz şi otomanii de la Bagdad.

În timp ce flancul vestic al pieţei reprezenta puterea politică, latura nordică reflecta preocupările pur economice de a promova comerţul şi prosperitatea. Aici se afla intrarea în bazarul Qaysariya, care făcea legătura între vechiul Esfahan – Vechea Piaţă Maydan-e Kohna – şi noul Esfahan. Spre deosebire de piaţa Maydan-e Naqsh-e Jahan, unde negustorii vindeau bunuri de larg consum, în bazarul Qaysariya se vindeau produse de lux: brocart, aur, argint, perle, smaralde, rubine şi alte pietre preţioase. Aici se afla şi monetăria unde se băteau monede de aur, argint şi bronz. Aşa cum spunea cărturarul din secolul al XVII-lea Mullah Salih Qazvini: „Chintesenţa lumii este Iranul, chintesenţa Iranului este Esfahan, iar chintesenţa Esfahanului este Qaysariya, unde mă aflu eu".[12]

Astăzi, magazinele din această piaţă celebră sunt ticsite cu mirodenii, fructe, nuci, miniaturi, articole de artizanat, cutii multicolore pentru bijuterii, stilouri, bibelouri, articole din piele, mormane de covoare până

în tavan, haine, țesături, manechine îmbrăcate în rochiile negre *abaya*, oale strălucitoare, tigăi şi vase de metal. Tot aici se află şi ceainării ticsite cu bărbaţi care pufăie din narghilele, precum şi restaurante aglomerate în care ospătarii dau zor să aducă chebapuri şi *biryani* cu carne de miel vizitatorilor sleiţi de puteri după atâtea cumpărături.

Celelalte două laturi ale pieţei aşteptau să fie puse în valoare. În 1602, Abbas a început lucrările pe latura estică, construind moscheea Şeic Lotfollah, după numele socrului său, un cărturar şiit care s-a bucurat de o mare veneraţie. Printre nenumăratele descrieri ale oraşului lăsate de călătorii europeni în secolul al XVII-lea, există foarte puţine referiri la splendidul interior al acestei moschei, din simplul motiv că el nu era cunoscut de vizitatorii creştini şi nici de oamenii obişnuiţi din oraş. Era o moschee privată a casei regale. Exteriorul nu este somptuos, cupola evitând strălucirea tradiţională a turcoazului şi optând pentru o nuanţă de cappuccino înveselită cu arabescuri albe, turcoaz şi albastre. Amestecul de faianţă lucioasă şi mată creează un joc subtil între o strălucire puternică şi un lustru discret.

„Dacă exteriorul este liric, interiorul este imperial", scria Robert Byron, care nu obişnuia să laude în exces. El a mărturisit că nu mai văzuse niciodată o asemenea splendoare, asemuind-o cu minunăţiile de la Versailles, Schönbrunn, Palatul Dogilor sau Sfântul Petru, recunoscând însă că moscheea le întrecea pe toate.[13] Dacă oraşul este o creaţie foarte personală a lui Abbas, moscheea Şeic Lotfollah este una dintre operele sale sublime.

Explorarea moscheii este o experienţă transcendentă pentru orice vizitator, indiferent de credinţă şi de mediul cultural din care provine. Interiorul este fascinant, o apoteoză a artei ceramice, a cărei complexitate este atât de hipnotică încât privirea este atrasă ca un magnet înspre centrul acestor arabescuri de aur care se topesc într-o multitudine de constelaţii. Stalactitele *muqarna* cu nuanţe turcoaz, plăcile de ceramică în şapte culori *(haft rangi)* şi inscripţiile albe pe fond albastru, realizate de miniaturistul şi caligraful Ali Reza Abbasi, adaugă un farmec inconfundabil acestui monument. Aflată vizavi de palatul Ali Qapu – Abbas construise un tunel pentru a avea un acces discret –, moscheea Şeic Lotfollah era simbolul arhitectural divin al legitimităţii

islamice. Acest monument l-a convins pe Robert Byron să numească orașul Esfahan, din punct de vedere arhitectural, alături de Atena și de Roma, „o gură de aer proaspăt pentru omenire“[14].

Rămăsese o singură latură liberă pentru cea de-a patra și ultima intervenție monumentală. Pe latura sudică a pieței, vizavi de intrarea în bazarul Qaysariya, Moscheea Șahului (Masjid-e Shah) a fost prima moschee congregațională construită de Safavizi într-un oraș important. Dacă moscheea Șeic Lotfollah era intimă și regală, aceasta era imensă și eminamente publică. Dorința lui Abbas fusese ca moscheea să fie „fără egal în Iran și în întreaga lume civilizată“, „o a doua Kaaba“, ceea ce ilustra fără echivoc ambiția nestrămutată a Safavizilor de a se afla în fruntea lumii islamice.[15]

Spre deosebire de creațiile anterioare, Masjid-e Shah a fost construită în grabă – aflându-se spre sfârșitul domniei sale, șahul nu mai avea prea mult timp la dispoziție și se temea că nu o va vedea terminată. La fel cum procedase Timur la Samarkand, care își impulsiona arhitecții și lucrătorii printr-o combinație de recompense bănești și pedepse cu moartea, Abbas nu îngăduia nici o abatere de la termenul stabilit. S-a lucrat într-un ritm accelerat, iar fundația nu a fost suficient de adâncă, fapt ce a provocat mari dificultăți generațiilor următoare. Însă acestea sunt detalii nesemnificative în comparație cu rezultatul final, cel mai mare monument construit în timpul unei domnii îndelungate, care s-a aflat pe culmile artei și arhitecturii iraniene.

Vizitatorii intră pe sub un portal înalt de 30 de metri, admirând stalactitele aurii din interiorul unei bolte circulare cu margini verzi care este flancată de inscripții albe pe fond albastru și de două minarete cu balcon. Dacă fac câțiva pași spre dreapta, vizitatorii uimiți pătrund în curtea imensă, construită în direcția Meccăi, de unde se înalță spre cer cea mai semeață cupolă din Esfahan, cu o înălțime de 52 de metri. Dimensiunea este la fel de impresionantă ca frumusețea ornamentației. Au fost folosite circa 18 milioane de cărămizi și jumătate de milion de plăci de ceramică. Deși moscheea era deschisă publicului larg, creștinii nu aveau voie să intre, iar dacă erau recunoscuți, erau „alungați cu bastoanele precum câinii“, după cum povestește călătorul francez Jean de Thévenot, care a vizitat orașul în 1664.[16]

Acesta era, fără nici o îndoială, punctul central al oraşului în epoca lui Abbas. Construcţiile următoare trebuiau să fie la fel de impunătoare. În 1596 au început lucrările de construcţie la cele Patru Grădini, Chahar Bagh, pe locul unor foste podgorii. Acesta urma să fie cel mai mare bulevard, măsurând 2,4 kilometri de la Hazar Jarib, Parcul Jarib – cu terase, livezi, pavilioane şi ape curgătoare la poalele muntelui Takht-e Rustam, Tronul lui Rustam – trecând peste podul Allahverdi Khan şi îndreptându-se către Poarta Imperială de lângă palatul regal. Nu era un simplu bulevard. Era lat de 50 de metri şi cuprindea terase şi bazine cu borduri de onix care se aflau de o parte şi de cealaltă a unui canal central construit din marmură. În lunile lungi de vară, în bazinele umbrite de platani pluteau trandafiri. Vizitatorii se puteau plimba călare sau pe jos de-a lungul unei promenade pietruite, admirând straturile de flori şi platanii, despre care se spunea că fuseseră plantaţi în faţa lui Abbas, care a îngropat o monedă de aur şi una de argint sub fiecare copac.

Acesta era un bulevard regal conceput să-i impresioneze pe emisarii străini, dar şi un loc unde oamenii de rând se puteau întâlni ca să stea de vorbă şi să-i privească pe mai-marii oraşului plimbându-se ostentativ, îmbrăcaţi cu haine scumpe sau stând picior peste picior la un picnic elegant sau la o ceaşcă de cafea printre flori şi fântâni. Negustorii îşi vindeau produsele în prăvăliile amenajate de-a lungul bulevardului. Dintr-un pavilion construit la capătul de nord, soţiile şi concubinele lui Abbas, ferite de ochii lumii, puteau să-i privească nestingherite pe trecători. Câteva alei acoperite duceau înspre grădinile regale ale lui Abbas, unde se aflau pavilioane şi cafenele deschise publicului: Grădina Privighetorii, Grădina Duzilor, Grădina Dervişilor, Grădina Octogonală şi Grădina Tronului. Concepute şi construite de omniprezentul şeic Bahai, aceste grădini erau deopotrivă publice şi private, fiind o celebrare exuberantă a naturii în armonie deplină cu arhitectura concepută de om. Germanul Adam Olearius, membru al ambasadei comerciale a ducelui de Holstein la Esfahan în 1637, şi-a exprimat admiraţia faţă de acest loc, pe care îl considera „cel mai încântător din lume“. Era, aşa cum spunea un istoric de artă, „bulevardul Champs Elysées al Esfahanului“[17].

În Esfahanul din epoca lui Abbas, somptuozitatea făcea parte din viaţa cotidiană, o ilustrare perfectă a gloriei civilizaţiei şi arhitecturii

Safavizilor. Grădina Chahar Bagh traversa râul Zayanderud nu peste un simplu pod, ci peste unul dintre cele mai frumoase clădite vreodată. Construit între 1602 şi 1607, podul Allahverdi Khan poartă numele celui mai de încredere general al lui Abbas, un *ghulam* georgian care reuşise să ajungă în elita societăţii safavide. Lung de aproape 300 de metri, acest pod este una dintre atracţiile diurne şi nocturne ale oraşului şi azi, la peste patru secole de la construirea lui. Toţi cei care l-au văzut au rămas profund impresionaţi. „Cât timp stelele de pe bolta cerească vor face ocolul lumii, nu vor vedea un pod ca acesta“, scria Mirza Beg Junabadi, contemporan cu Abbas şi autor al lucrării *Rauzat al Safawiya (Grădina Safavizilor)*, o istorie a dinastiei de la 1501 până la sfârşitul domniei lui Abbas. Acesta nu era un simplu elogiu venit din partea unui cronicar slugarnic. Lordul Curzon a avut o reacţie similară după ce a văzut podul în 1889, considerându-l „cel mai impunător pod din lume“[18].

Când Ruy González de Clavijo, ambasadorul spaniol al regelui Henric al III-lea al Castiliei, a vizitat oraşul Samarkand în 1404, a făcut-o în calitate de reprezentant al unui stat care era o putere neînsemnată în comparaţie cu imperiul făurit de Timur, Braţul Înarmat al Islamului şi Cuceritorul Lumii. Însă, în secolul al XVII-lea, balanţa puterii între Orient şi Occident era mult mai nuanţată. Bătălia de la Lepanto din 1571, cea mai mare bătălie navală din istorie, la acel moment, demonstrase convingător faptul că otomanii puteau fi învinşi pe mare. Puterile europene au început să se coalizeze împotriva otomanilor la sfârşitul secolului al XVII-lea şi, sub conducerea papei Inocenţiu al XI-lea, au format Liga Sfântă în 1684. După cincisprezece ani, Tratatul de la Karlowitz a pus capăt controlului Imperiului Otoman asupra unei părţi importante a Europei Centrale, Habsburgii devenind puterea dominantă. În acelaşi timp, relaţiile dintre creştinătate şi lumea islamică s-au intensificat prin apariţia unor noi oportunităţi de călătorie, permiţând ambelor părţi să se cunoască mai bine. Poate că nu le-a plăcut întotdeauna ce au văzut, iar prejudecăţile dispar greu, însă când venea vorba despre vizitarea Iranului Safavizilor, în mod surprinzător, experienţele pozitive s-au înmulţit.

Aproape inexistenţi în Iran înainte de 1600, călătorii europeni au venit în număr foarte mare în epoca lui Abbas şi a succesorilor săi Safavizi,

oferind şahului nenumărate oportunităţi comerciale, tehnologice, militare şi diplomatice. Aceşti călători proveneau din medii foarte diverse ale societăţii europene: diplomaţi iscusiţi, mercenari în căutarea profitului, negustori înstăriţi, misionari precum carmeliţii desculţi şi augustinienii cu credinţă înflăcărată, cărturari însetaţi de cunoaştere, aventurieri dornici de senzaţii tari şi artişti în căutarea unor noi perspective şi experienţe. Europa reprezenta noua tehnologie, de la experţi în domeniul artileriei şi al instrumentelor optice până la ceasornicari, bijutieri şi aurari. Mulţi dintre aceşti occidentali care alcătuiau un grup extraordinar de eclectic ne-au lăsat cărţi de călătorie, memorii şi jurnale extrem de preţioase.

Este fascinant să citeşti lista vizitatorilor europeni în Iran între anii 1601 şi 1722: diplomatul spaniol Don García de Silva y Figueroa, primul călător occidental care a identificat corect ruinele capitalei antice Persepolis; compozitorul şi călătorul italian Pietro Della Valle; cărturarul german Adam Olearius; Cornelis Speelman, guvernator general al Indiilor de Est Olandeze în anii 1680. Francezii erau şi ei bine reprezentaţi: Jean-Baptiste Tavernier, călător şi negustor de diamante *par excellence*, cel care a descoperit diamantul albastru de 112 carate pe care i l-a vândut regelui Ludovic al XIV-lea în 1669 primind în schimb 147 de kilograme de aur; naturalistul şi lingvistul Jean de Thévenot; Jean Chardin, un alt bijutier şi călător, autor al unui extraordinar studiu în zece volume despre Iran şi Orientul Mijlociu, una dintre cele mai exhaustive şi mai preţioase surse occidentale pentru această perioadă; tânărul preot François Sanson; naturalistul şi exploratorul german Engelbert Kaempfer; părintele Raphaël du Mans, preotul capucin şi interpretul de la curtea Safavizilor care a trăit în Esfahan timp de jumătate de secol între 1647 şi 1696 şi care s-a bucurat de preţuirea atât a iranienilor, cât şi a europenilor; omul de stat şi diplomatul rus Artemi Volînski; artistul şi călătorul olandez Cornelis de Bruijn; John Fryer, medicul Companiei Indiilor de Est; şi fraţii corsari Sherley, Sir Anthony şi Sir Robert, mercenari, diplomaţi şi oportunişti înveteraţi.[19]

Totodată, diplomaţii europeni i-au oferit şansa lui Abbas de a dezbina şi de a cuceri în timp ce îşi urmărea propriile obiective, o oportunitate pe care a îmbrăţişat-o cu entuziasm când s-a pus problema formării

alianţelor împotriva otomanilor şi a exploatării rivalităţilor dintre portughezi, olandezi şi englezi în privinţa comerţului în Indiile de Est. În 1622, el a reuşit să-i determine pe englezi să-şi folosească flota pentru a-i înlătura pe portughezi din strâmtoarea Ormuz, un serviciu pentru care englezii au fost răsplătiţi cu jumătate din încasările vamale ale oraşului Bandar Abbas.

Indiferent ce ţară reprezentau, negustorii europeni erau obligaţi să respecte regulile jocului autocratic al şahului. Vai şi amar de cei care nu se conformau. În 1628, Sir Dodmore Cotton, primul ambasador acreditat al Angliei la curtea şahului Abbas, a observat o caravană apropiindu-se de oraşul Qazvin, cu 40 de cămile încărcate cu tutun, fără să ştie că şahul interzisese de curând acest produs pe care ajunsese să îl deteste. Cuprins de furie, Abbas a poruncit ca toţi cei care îi încălcaseră ordinul să fie aspru pedepsiţi. Conducătorilor caravanei li s-au retezat urechile şi nasurile, iar tutunul a fost aruncat într-o groapă şi i s-a dat foc.[20] Aflăm o altă relatare de la călătorul francez Jean Chardin, care descrie cum, după ce Abbas renunţase public la fumat, a poruncit să fie folosit bălegarul de cal ca înlocuitor pentru curtenii săi. Când i-a întrebat pe dregătorii săi cum li s-a părut noul produs, aceştia i-au spus că era minunat, cel mai bun pe care îl fumaseră vreodată, ştiind prea bine că, dacă l-ar fi supărat pe şah, ar fi putut să fie executaţi pe loc. Abbas nu a fost deloc impresionat. „Blestemat să fie drogul care nu poate să fie deosebit de balega de cal!“ a strigat el dezgustat.[21]

Abbas nu avea o părere prea bună nici despre cafenelele care răsăriseră în Esfahan şi deveniseră foarte apreciate de înalta societate. Aici se adunau seara „bărbaţii ca să discute despre treburile statului“, potrivit lui Jean-Baptiste Tavernier, care împărtăşea atitudinea ostilă a şahului faţă de aceşti „pufăitori de tutun şi băutori de cafea“[22]. Mulţi dintre clienţi proveneau din crema societăţii, inclusiv negustori bogaţi, miniştri puternici, înalţi dregători şi uneori însuşi Abbas. O mână de intelectuali, scriitori şi poeţi limbuţi dădeau cafenelelor un aer boem, discutând despre chestiuni aflate la ordinea zilei, în timp ce jucau şah învăluiţi în nori groşi de fum. Alţii veneau să se bucure de plăcerile oferite de băieţi georgieni şi cerchezi fardaţi strident şi îmbrăcaţi sumar, care dansau dansuri erotice şi şopteau poveşti obscene pentru a aţâţa

poftele trupeşti ale bărbaţilor mai vârstnici înainte de a dispărea împreună în locuri de rendez-vous. Abbas a încercat să îndrepte puţin lucrurile, trimiţând mullahi care să le ofere educaţie religioasă, însă efectul nu a fost cel aşteptat. Chardin numea aceste cafenele „locuri unde se practica sodomia“, iar ele au fost în cele din urmă închise în 1656 de şahul Abbas al II-lea (domnie 1642–1666), strănepot al lui Abbas I.[23]

Relatările europenilor cu privire la Iranul din secolul al XVII-lea sunt de nepreţuit din mai multe motive. Ele descriu oraşul Esfahan, împreună cu principalele sale monumente, adesea cu detalii extraordinare, imediat după aplicarea viziunii urbanistice revoluţionare a lui Abbas. Deşi ele reflectă adesea prejudecăţile eurocentrice ale epocii faţă de lumea islamică, autorii cu vederi mai largi îşi exprimau în mod surprinzător aprecierea şi admiraţia faţă de realizările lui Abbas. În general, tonul relatărilor este foarte departe de atitudinea dispreţuitoare din vremea cruciadelor. Realizările extraordinare ale oraşului Esfahan şi mai ales ale locuitorilor săi, precum şi ale civilizaţiei iraniene în general, au avut ca efect suspendarea criticilor tradiţionale europene faţă de lumea islamică.

Iar arhitectura se afla la loc de cinste. Aproape fără excepţie, vizitatorii occidentali preamăreau capitala Safavizilor. Francezul Jean de Thévenot a stat la Esfahan împreună cu părintele du Mans timp de cinci luni în anul 1664. El, asemenea multor vizitatori, a fost copleşit de măreţia acestui oraş. „Dintre toate pieţele lumii, este cea mai mare şi cea mai frumoasă din câte am văzut“, scria el despre piaţa emblematică a oraşului, Maydan-e Naqsh-e Jahan. John Fryer, medicul Companiei Indiilor de Est, care a vizitat Iranul în 1677, compara pieţele Londrei cu pieţele de aici. Pieţele londoneze erau, scria el recunoscându-şi surpriza faţă de această descoperire neaşteptată, doar nişte „biete clădiri“ în comparaţie cu „bazarurile semeţe“ ale oraşului lui Abbas. Singura excepţie de la această admiraţie aproape universală a fost francezul Jean-Baptiste Tavernier, cu siguranţă cel mai pedant şi maliţios dintre aceşti călători din veacul al XVII-lea. El îşi exprima dezgustul faţă de străzile înguste ale vechiului Esfahan, pline de bălegar şi de leşuri de animale care emanau „un miros pestilenţial“. Bărbaţii urinau pe străzi, iar apoi îşi spălau mădularele cu apă sau pur şi simplu şi le frecau de ziduri, dacă nu

aveau apă la îndemână, „ceea ce pentru ei este un exemplu de nobleţe şi de modestie“[24].

Abbas a fost excepţional şi întrucât reuşea să se ridice deasupra obişnuitelor conflicte dintre credinţe. În ce priveşte toleranţa şi respectul reciproc dintre religiile avraamice, el a oferit un exemplu puternic. Părintele Paul Simon, primul lider carmelit care a ajuns la Esfahan la sfârşitul anului 1607, relata că în trecut iranienii fuseseră extrem de superstiţioşi şi îi urau pe creştini, considerându-i o „rasă spurcată“, aşa încât, dacă un creştin atingea hainele unui bărbat, acesta, îngrozit că a fost contaminat, le dădea jos imediat şi le spăla. Însă, în epoca lui Abbas, aceste prejudecăţi dispăruseră. „Acum, întrucât şahul are un mare respect faţă de creştini şi îi pune să stea alături de el la masă, au renunţat la acele obiceiuri şi se poartă cu ei la fel cum se poartă faţă de cei din neamul lor: doar în anumite cartiere îndepărtate şi printre oamenii de rând s-au mai păstrat acele obiceiuri.“ Părintele Paul îl considera pe Abbas „foarte energic“, puternic şi bine clădit, aşa încât „el poate tăia un om în două cu iataganul“[25]. Atitudinea binevoitoare a lui Abbas faţă de creştini nu era cu desăvârşire altruistă. Crearea unor relaţii puternice cu suveranii Europei, prin emisari şi misionari creştini, făcea parte dintr-un plan general de a forma alianţe împotriva ameninţării constante a otomanilor.

După secole de diferenţe şi dificultăţi, de duşmănii şi conflicte, era nevoie de construirea unor relaţii diplomatice mai armonioase între Orient şi Occident. Din perspectivă iraniană, ele aveau la bază o *Weltanschauung* safavidă caracterizată printr-o supremaţie religioasă şi culturală. „Ei nu au foarte multă stimă faţă de străini şi nici faţă de ţările lor, considerându-se superiori“, relata John Fryer. Din acest punct de vedere, adăuga el cu ironia specifică englezilor, ei nu se deosebeau prea mult de francezi.[26]

Prejudecăţile culturale iraniene nu se limitau la creştini. Potrivit concepţiei despre lume a Safavizilor, arabii erau proşti, grosolani, ipocriţi, violenţi şi „mâncători de şopârle“ obsedaţi sexual. Turcii erau neciopliţi, încăpăţânaţi şi proşti ca noaptea, afghanii erau mârşavi, primitivi şi hoţi ignoranţi. Uzbecii erau răi din fire, murdari şi fără credinţă. Cei mai răi erau ruşii, „cei mai abjecţi şi mai ticăloşi dintre toţi creştinii“[27]. Multiculturalismul îşi avea limitele sale.

Interesul față de lume și de relațiile diplomatice cu Occidentul nu a fost ilustrat prin scrieri literare despre Occident sau despre europenii din Iran. Istoriografia iraniană oficială nu i-a acordat o atenție prea mare, ea conținând destul de puține comentarii legate de *Farangiyan*, occidentali. De pildă, frații Sherley erau bine-cunoscuți în Anglia elisabetană ca aventurieri, diplomați și mercenari – Sir Anthony Sherley a fost numit emisar al lui Abbas, în timp ce fratele său, Sir Robert, a jucat un rol crucial în modernizarea armatei Safavizilor. Ducând o viață aventuroasă, Sir Anthony a fost întemnițat de regina Elisabeta I și de regele Iacob I, a fost ridicat la rang de cavaler de regele Henric al IV-lea al Franței, a fost făcut prinț și emisar al șahului Abbas I, a fost trimis în Maroc de împăratul Rudolf al II-lea și a fost numit amiral al flotei de regele Filip al III-lea al Spaniei. Până și în piesa lui Shakespeare *A douăsprezecea noapte* găsim aluzii referitoare la relația foarte apropiată a lui Sir Anthony cu șahul safavid, căruia englezii îi spuneau „Sophy".******** Însă, în ciuda activității lor în Esfahan la vârful societății, nu există nici măcar o singură referire la frații Sherley în nici o cronică iraniană. Eskandar Munshi Beg a recunoscut totuși pe scurt contribuția englezilor la înlăturarea portughezilor din strâmtoarea Ormuz, însă, în general, a existat o tăcere răsunătoare în privința occidentalilor, care ilustra probabil tendința înnăscută a lumii islamice de a-și afirma superioritatea.[28]

Vizitatorii europeni erau obișnuiți să vorbească în termeni elogioși despre ceea ce ei considerau un climat intelectual deschis, în care străinii erau încurajați să poarte discuții cu colegii lor iranieni, chiar și cu șahul. Italianul Niccolao Manucci, dregător la curtea mogulilor și autor al lucrării *Storia do Mogor*, o istorie a dinastiei, punea în antiteză libertatea de expresie din Iranul Safavizilor cu atmosfera draconică din Turcia, Arabia, Uzbekistan și din ținuturile mogulilor și ale paștunilor, unde punerea sub semnul întrebării a legii profetului Mahomed putea să te coste viața. Însă, în Iran, „poți să folosești argumente, poți să pui întrebări și să dai răspunsuri în legătură cu religia, fără să te expui nici unui pericol"[29]. Clericii șiiți purtau discuții cu străinii pe teme religioase, o oportunitate de care profitau adesea rezidenții europeni, al căror număr s-a înmulțit de-a lungul secolului.

Prin extraordinara sa energie pusă în slujba construirii unei noi capitale pline de măreţie, Abbas se asemăna cu califul abbasid Mansur. Un oraş cu adevărat măreţ nu se putea construi doar cu ajutorul talentelor locale, ci trebuia să fie deschis către lume. Asemănându-se în mod remarcabil cu Bagdadul veacului al VIII-lea, Esfahanul lui Abbas era un oraş cu adevărat cosmopolit.

Însă cele două oraşe rămân profund diferite în ce priveşte religia. Din perspectiva şahului safavid, ruptura dintre sunniţi şi şiiţi, care marcase timp de un mileniu lumea islamică, continuând şi în prezent, s-a dovedit mai greu de depăşit decât conflictul tradiţional, adesea fatal, cu creştinii şi cu evreii. În această schismă, lumea islamică urmase, fără să ştie, exemplul lumii creştine, care a cunoscut mai întâi ruptura din 1054 între ortodocşii răsăriteni şi catolicii occidentali, iar apoi încă o schismă între protestanţi şi catolici, odată cu afirmarea lui Martin Luther în 1514. Divergenţa doctrinară dintre sunniţi şi şiiţi s-a dovedit un obstacol insurmontabil în calea unităţii islamice.

În 1623, Abbas a cucerit Bagdadul şi nu a reuşit să reziste tentaţiei de a distruge complet comunitatea sunnită, împreună cu proprietăţile acesteia şi locurile de rugăciune. Au fost ucişi mii de sunniţi, inclusiv muftiul Bagdadului. Mulţi alţii au fost duşi la Esfahan şi vânduţi ca sclavi. Sanctuarele sunnite Abu Hanifa şi Abdul Qadir al Gilani au fost jefuite şi distruse aproape complet, amintind de nelegiuirile comise în Bagdad de Ismail, primul şah safavid, în 1508.

Cu excepţia evenimentelor din Bagdad, lunga domnie a lui Abbas a fost caracterizată de cosmopolitism, ilustrat în concepţia arhitecturală a capitalei. Noua suburbie Abbasabad s-a dezvoltat la vest de bulevardul Chahar Bagh, pentru a-i găzdui pe refugiaţii din Tabriz, care îşi pierduseră locuinţele în anul 1610 în timpul războiului dintre Safavizi şi turcii otomani. Având iniţial 500 de case, cartierul a devenit de patru ori mai mare în jumătate de secol, străzile largi şi mărginite de copaci, precum şi canalele sale făcându-l extrem de atrăgător.

La sud de Zayanderud se afla Julfa, o suburbie mai elegantă pentru comunitatea creştină armeană pe care Abbas o deportase în capitala sa. Avea propria catedrală, construită în 1606, şi câteva mari palate care reflectau prosperitatea proprietarilor negustori. Până la dispariţia

dinastiei Safavizilor, în 1722, Julfa avea aproximativ 30 de biserici şi o mănăstire. Alte biserici au fost construite în nordul oraşului şi pe tot cuprinsul Esfahanului. Negustorii armeni îşi aveau propriul caravanserai în apropierea palatului Ali Qapu şi deţineau prăvălii în vechiul bazar, pe picior de egalitate cu musulmanii. Abbas a îngăduit un anumit grad de autonomie comunităţii armene din Julfa, care îşi avea propriul primar *(kalantar)*, responsabil cu strângerea impozitului, care era sub controlul direct al unui guvernator *(darugha)* musulman.

Acesta era un oraş mixt alcătuit din iranieni, georgieni, armeni, turkmeni, indieni, chinezi şi o comunitate europeană distinctă. Musulmanii făceau negoţ alături de creştini şi de comunitatea mai mică, dar prosperă a evreilor, care era bine reprezentată în sectoarele comercial, meşteşugăresc şi bancar, şi care îşi avea propriul cartier (Yahudiyya) şi trei sinagogi. Totuşi, situaţia evreilor din oraş s-a înrăutăţit de-a lungul secolului în urma unor persecuţii periodice. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în cazul altor minorităţi în deceniile următoare.

La baza societăţii se afla cea mai veche comunitate. Zoroastrienii, denumiţi dispreţuitor *gebr*, păgâni sau necredincioşi, trăiau la sud de râu şi la est de suburbia Julfa în cantonul eponim Gebrabad. Aduşi aici ca lucrători pentru a ajuta la construirea oraşului islamic visat de Abbas, zoroastrienii au fost duşi foarte departe de splendoarea la crearea căreia trudiseră atât de mult. Jean Chardin, care a locuit la Esfahan în anii 1670, a descoperit aici o comunitate izolată care număra doar 200 de familii.

Fiind nevoiţi să trăiască alături de atât de multe neamuri şi credinţe, locuitorii Esfahanului erau, potrivit diplomatului spaniol Don García de Silva y Figueroa, „foarte deschişi faţă de străini, întrucât aveau de-a face zilnic cu oameni din alte neamuri". Chardin a fost pur şi simplu fermecat: „Persanii sunt cei mai cumsecade oameni din lume; au o fire blândă, sunt curtenitori, au un fel de a vorbi măgulitor, evitând să folosească expresii care ar putea da naştere unor gânduri melancolice".[30]

La 19 ianuarie 1629, când Carol I hotărâse dizolvarea Parlamentului englez şi îşi începuse domnia personală de unsprezece ani, Abbas a murit. Potrivit cronicarului Eskandar Munshi Beg, lumea s-a cufundat imediat în doliu: „A apus un soare strălucitor, la umbra căruia oamenii drepţi au trăit în pace". În necrolog, biograful regal a inclus şi o scrisoare

adresată de papa Urban al VIII-lea, prin care Abbas era recunoscut drept „un rege care este modelul şi sursa de inspiraţie pentru oameni din lumea întreagă“ şi care le era „superior în măreţie celor mai puternici prinţi ai Europei“[31].

Abbas fusese lumina călăuzitoare a Esfahanului, o flacără care avea să ardă mult timp după moartea lui. Deşi, de-a lungul istoriei, nu s-a vorbit despre ei cu tot atât de multă consideraţie, succesorii lui Abbas au reuşit să păstreze aprinsă flacăra culturală timp de aproape un secol. Deoarece şi-a mutilat şi şi-a ucis moştenitorii, Abbas nu a fost succedat de un fiu, ci de un nepot, Safi, care a sărbătorit urcarea pe tron, la vârsta de optsprezece ani, cu un masacru – rivali, curteni de rang înalt şi ofiţeri superiori – inspirat din strategia bunicului său. În schimb, talentul său pe câmpul de luptă nu a fost atât de remarcabil ca al lui Abbas, iar otomanii au reuşit să facă incursiuni pe teritoriul Safavizilor atât în Armenia, cât şi în Irak. Au recucerit Bagdadul după ce fusese asediat de sultanul Murad în 1638. Domnia lui Safi s-a remarcat şi prin faptul că au fost încheiate războaiele interminabile dintre otomani şi Safavizi din sudul Caucazului şi din Irak. Războiul dintre anii 1623 şi 1638 s-a încheiat prin semnarea Tratatului de la Zuhab din 1639, o victorie semnificativă pentru otomani în faţa Esfahanului. Armenia de est, împreună cu Georgia de est, Dagestan şi Azerbaidjan au intrat sub control iranian, în timp ce Georgia de vest, Armenia de vest şi Irakul au fost recunoscute drept posesiuni otomane.

Dincolo de politică şi de câmpul de luptă, Safi a rămas în istorie ca unul dintre cei mai notorii beţivi şi dependenţi de droguri ai dinastiei sale. În general, relaţia Safavizilor cu vinul stă sub semnul ambiguităţii, însă nu este nimic ambiguu în privinţa dependenţei lui Safi de vin şi de opiu. Emisari europeni au fost adesea martorii unor scene în care şahul, aflat sub influenţa narcoticelor, lua decizii politice importante. Beţia şahului avea uneori consecinţe fatale. În 1633, o petrecere bahică în compania imamului Quli Khan, fiul lui Allahverdi Khan, general al lui Abbas şi guvernator al oraşului Shiraz, s-a încheiat cu decizia bruscă a şahului ca imamul să fie executat, împreună cu doi dintre fiii acestuia. Poate că moartea prematură a lui Safi în 1642, la 31 de ani („excesul de băutură şi desfrâul grăbindu-i sfârşitul“), a fost o pedeapsă divină pentru cruzimea de care dădea dovadă când se îmbăta.[32]

Popularitatea de care se bucurau vinul şi tutunul a fost fluctuantă la curtea şahilor safavizi. După un deceniu notoriu de excese bahice la curtea tatălui său, şahul Abbas al II-lea a interzis consumul de alcool când s-a urcat pe tron în 1642, la vârsta de nouă ani. Însă bunele intenţii nu au dăinuit. În 1649, pe când avea şaptesprezece ani şi putea să conducă ţara fără ajutorul nimănui, a renunţat la interdicţie, iar petrecerile s-au reluat la palat. Pasiunea pentru tutun a oscilat şi ea la curtea regală. În 1650, pe când tânărul Abbas pornea pe drumul beţiei, clericul Ali Naqi Kamarahi, fost sheikh al islam, care a criticat aspru buruiana diabolică în tratate în care „plouă cu foc şi pucioasă“, a murit. Ne putem imagina cu câtă bucurie a fost întâmpinată vestea printre curtenii pasionaţi de narghilele. Dacă Abbas ar fi ţinut cont de sfaturile venerabilului cleric, poate că ar fi trăit mai mult. Moartea sa în anul 1666, la vârsta de 34 de ani, a fost cauzată de alcoolism. Istoria familiei se repeta.

Europenii aveau adesea ocazia să fie martorii acestor bacanale regale – nu era înţelept să refuzi o invitaţie din partea şahului. Huybert de Lairesse, reprezentantul Companiei Olandeze a Indiilor de Est, a fost invitat să bea împreună cu Abbas al II-lea la Mazandaran în anul 1666. Şahul a avut nevoie de două săptămâni ca să-şi revină după această petrecere. Pasiunea pentru vin a membrilor curţii regale poate fi intuită din nivelul producţiei de vin pentru curtea regală din acel an: 50 000 *man*, echivalentul a 145 000 de litri.[33] Unii şahi aveau obiceiul să-i oblige pe alţii să bea împreună cu ei, chiar dacă aceştia erau abstinenţi. De pildă, şahului Suleiman (domnie 1666–1694) îi făcea o plăcere deosebită să-l umilească astfel pe marele vizir Ali Khan. Odată, bietul vizir a fost înlăturat din funcţie pentru o perioadă, fiindcă refuzase să-i facă pe plac şahului. Suleiman nu avea plăcere mai mare decât să-i vadă pe tovarăşii săi de beţie târâţi afară din palat ca nişte cadavre.

Între timp Esfahanul continua să prospere. Aceeaşi fotografie aeriană din care reiese dimensiunea impresionantă a pieţei Maydan-e Naqsh-e Jahan este remarcabilă şi pentru un alt patrulater verde-închis aflat în partea vestică şi străbătut de o reţea de bulevarde. Acesta este palatul Chihil Sutun (Palatul Celor 40 de Coloane), construit de Abbas al II-lea în 1647 pentru recepţii şi banchete regale, denumirea provenind de la

elegantele coloane de lemn ale pavilionului care se reflectă în apele limpezi. La vremea aceea era cel mai mare palat din complexul *Daulatkhana*, aflat într-o grădină împrejmuită care se întindea pe şapte hectare. În timp ce arhitectura reflectă puterea politică a Safavizilor, interiorul este remarcabil pentru picturile murale foarte bine conservate. Picturile care impresionează prin dimensiune şi prin bogăţia culorilor spun povestea dinastiei: şahul Ismail I luptându-se cu uzbecii; şahul Tahmasp primindu-l pe împăratul mogul Humayun; şahul Abbas I primindu-l pe conducătorul uzbec Vali Mohammed Khan. Există reprezentări stilizate ale europenilor la curtea Safavizilor, alături de scene de vânătoare şi de petrecere. Sfidând cu îndrăzneală şi cu veselie interdicţia islamică privind consumul de alcool, pocalul de vin regal apare pretutindeni ca un laitmotiv. Chihil Sutun este întruchiparea măreţiei dinastice.[34]

În sud-vest se află a treia şi ultima porţiune verde din inima Esfahanului. Construit de şahul Suleiman la aproape 20 de ani după Chihil Sutun, palatul Hasht Bihisht (Palatul Celor Opt Ceruri) apare ca un ecou solitar al somptuoaselor pavilioane care împodobeau odinioară oraşul în epoca de glorie a dinastiei. Numele provine de la cele opt încăperi care înconjoară o sală centrală acoperită cu o cupolă şi se înalţă pe două etaje.

Ultimii ani ai secolului al XVII-lea au fost mai puţin norocoşi pentru Esfahan decât deceniile de început ale domniei lui Abbas I. Oraşul a fost lovit de foamete în 1662, între anii 1668 şi 1669 şi apoi din nou, catastrofal, între anii 1678 şi 1679, când au pierit peste 70 000 de oameni.

Asemenea califilor Abbasizi din Bagdad, şahii Safavizi ai Iranului s-au preschimbat din monarhi atotputernici în umbre ale gloriei de odinioară. Abbas al II-lea a fost ultimul dintre şahii dinastiei care s-a remarcat pe câmpul de luptă. În ultimele decenii ale secolului, şahii s-au retras treptat în spaţiul privat al parcurilor, grădinilor, palatelor şi pavilioanelor, privind de la distanţă câmpul de luptă şi expansiunea imperială.

*

Rolul public şi politic al femeilor în lumea islamică a fost extrem de redus de-a lungul secolelor. În general, s-a considerat că locul lor este în viaţa

casnică, aşa cum a rămas până astăzi în multe ţări musulmane. Totuşi, femeile au avut uneori foarte multă influenţă asupra celui mai înalt nivel al statului safavid. Acest lucru era evident mai ales când şahii urcau pe tron la o vârstă foarte fragedă – aşa cum s-a întâmplat în cazul lui Abbas al II-lea –, o perioadă delicată, uneori fatală, care presupunea o navigare dibace prin apele înşelătoare ale politicii de la curtea regală. „Puterea mamelor regilor persani iese în evidenţă atunci când şahii se află la o vârstă fragedă", observa Chardin. „Mama lui Abbas al II-lea a avut o foarte mare influenţă. Mamele regilor aveau o legătură strânsă cu prim-ministrul şi se ajutau reciproc... Saru Taqi era sfetnicul reginei-mamă; el a adunat averi imense pentru ea. Ea a guvernat Persia cu ajutorul ministrului."[35]

Pierderea puterii politice a şahului putea fi compensată prin înflorirea arhitecturii, aşa cum s-a întâmplat în cazul sultanului Hussein (domnie 1694–1722), ultimul rege safavid, care a construit un complex alcătuit din madrasă, bazar şi caravanserai. Hussein a făcut şi el parte dintre acei şahi care au declarat război împotriva alcoolului şi a narcoticelor, în timp ce ei sorbeau cu nesaţ din pocale de cristal încrustate cu diamante vinul rubiniu de Shiraz care îi vrăjise atât de mult pe predecesori. „Înclinaţia sa către o religiozitate extremă şi cedarea autorităţii în faţa puternicei clase clericale au mers mână în mână cu completa sa retragere, la propriu şi la figurat, în sânul haremului."[36] Cu o astfel de atitudine relaxată din partea Safavizilor, nu este de mirare că autoritatea şi influenţa clerului şiit au atins apogeul într-o epocă în care eunucii *ghulam* erau şi ei atotputernici.

Discriminarea religioasă şi persecuţiile s-au intensificat sub domnia sultanului Hussein. Zoroastrienii au fost forţaţi să se convertească la islam, iar templul lor a fost distrus şi înlocuit cu o moschee. Evreii şi creştinii au fost obligaţi să plătească o taxă. Însă cea mai absurdă măsură a fost cea prin care li se interzicea credincioşilor non-şiiţi să iasă din casă când ploua, ca să nu-i contamineze pe credincioşii şiiţi.[37]

Numele lui Hussein e legat de construirea madrasei Soltani, o capodoperă a barocului safavid închinată evlaviei şi erudiţiei islamice. Înveşmântată într-o ceramică strălucitoare care îl face pe privitor să-şi ridice ochii dinspre vasta curte interioară şi straturile ei de flori stropite

cu apă către o cupolă flancată de două minarete scânteietoare, madrasa se bucură de un amplasament magnific, impunătoarele sale porţi de argint deschizându-se către bulevardul regal Chahar Bagh. A fost ultimul mare monument construit în Esfahan până în secolul XX.

La sfârşitul secolului al XVII-lea şi în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, deveniseră evidente decadenţa şi declinul sub domnia şahului Hussein – căci este greu să o numim conducere. Dat fiind dezinteresul total al şahului pentru politică, el a fost poreclit *Yakshi dir*, „E bine“, răspunsul pe care el îl oferea la orice propunere venită din partea dregătorilor săi. Se spune că, la un moment dat, mollahi au scos 60 000 de sticle de vin din pivniţele palatului regal şi le-au spart în văzul lumii.[38] Indolenţa şi alcoolismul şahului au fost o mană cerească pentru duşmanii Safavizilor.

Câteva atacuri la graniţele Iranului au testat terenul. În 1699, triburile Baluch au cucerit oraşul Kerman, apoi în 1717 dinastia afghană Hotaki a atacat Khorasan. În acest context periculos, Maryam Begom, fiica lui Safi I şi mătuşă a şahului, care contribuise decisiv la instalarea lui pe tron, l-a avertizat că, dacă nu va prelua controlul asupra situaţiei, îşi va pierde regatul, iar ea îşi va pierde libertatea. Maryam a reuşit să obţină sprijin financiar şi diplomatic pentru o expediţie militară, inclusiv sprijin din partea Companiei Britanice a Indiilor de Est şi a Companiei Olandeze a Indiilor de Est, însă nu a fost de ajuns pentru a stăvili invazia. În 1721, triburile Lesghi din sudul Caucazului au invadat regiunile Dagestan şi Shirvan. Un an mai târziu, s-au întâmplat lucruri mult mai grave.

După incursiunile din anii 1720 şi 1721, o armată afghană de mici dimensiuni şi nu prea bine dotată, aflată sub conducerea războinicului Mir Mahmud Ghilzai, a ajuns la Golnabad, la 19 kilometri de Esfahan, la începutul anului 1722. Atacurile au fost o reacţie la încercările Safavizilor de a-i converti pe afghanii sunniţi la credinţa şiită, o politică periculoasă care a dus iniţial la rebeliune, iar apoi la răzbunare şi la invazie. Răspunsul sultanului Hussein a fost dublu. Mai întâi, a amânat lupta, până când astrologii au considerat că este momentul prielnic, iar apoi a ordonat ca soldaţii săi să mănânce o supă miraculoasă care să-i facă

invizibili în faţa afghanilor. Cred că este inutil să menţionez faptul că armata Safavizilor a fost înfrântă.[39]

Din luna martie, Esfahanul se afla sub asediu, iar situaţia în interiorul oraşului se înrăutăţea. Nicholas Schorer, negustorul-şef al Companiei Olandeze a Indiilor de Est, a ţinut un jurnal al asediului *(Dagregister)*, între lunile martie şi august. Ajunşi într-o stare disperată, oamenii au început să mănânce pantofi şi scoarţă de copac, existând chiar şi cazuri de canibalism. Solicitarea lui Mahmud de a primi o despăgubire a condus la o mulţime de intrigi şi de trădări, precum şi la eforturi disperate şi zadarnice de a strânge banii ceruţi.

Constantinopolul creştin fusese cucerit de sultanul Mehmed în urma unei lupte glorioase şi a unei apărări eroice. Ar fi însemnat prea mult să i se ceară şahului Hussein să se ridice la înălţimea aşteptărilor în acele clipe fatale. Căderea Esfahanului a fost absolut dezamăgitoare. Fără bani, ultimul şah safavid a ieşit pe străzile împuţite ale capitalei sale, pline de cadavre şi cu o populaţie înfometată, aflată în pragul revoltei, şi s-a predat la 21 octombrie 1722. Cea mai strălucită perioadă din istoria Iranului se încheia jalnic.

Post-scriptumul domniei dezastruoase a lui Hussein a fost la fel de lipsit de glorie. Pentru familia Safavizilor a fost o catastrofă. Într-un acces de furie, Mahmud i-a măcelărit cu mâna lui pe toţi prinţii safavizi. Şi pentru Iran a fost o catastrofă. Puterile duşmane, mai ales ruşii şi otomanii, s-au năpustit asupra lui, împărţind între ei cadavrul Safavizilor prin Tratatul de la Constantinopol, semnat în 1724, în timp ce sultanul Hussein rămânea întemniţat. Pe lângă umilinţa pricinuită de pierderea altor teritorii după haosul creat de căderea Esfahanului, s-a adăugat şi insulta adusă în urma unei alte invazii otomane sub conducerea lui Ahmed Paşa în 1726. Acesta i-a înmânat o scrisoare jignitoare noului conducător afghan Ashraf Ghilzai, care se proclamase şah, în care acesta era numit uzurpator nelegitim şi era ameninţat că va fi reinstalat pe tron sultanul Hussein. Exista o singură cale brutală pentru a împiedica acest lucru. În uimitoarea Sală a Oglinzilor din palatul său, şahul safavid detronat a fost pus să îngenuncheze şi a fost decapitat. Capul său a fost trimis generalului otoman, însoţit de câteva rânduri de la Ashraf, prin

care se sugera că era doar un mesaj preliminar. Un răspuns mai amplu avea să urmeze prin vârful sabiei sale.[40]

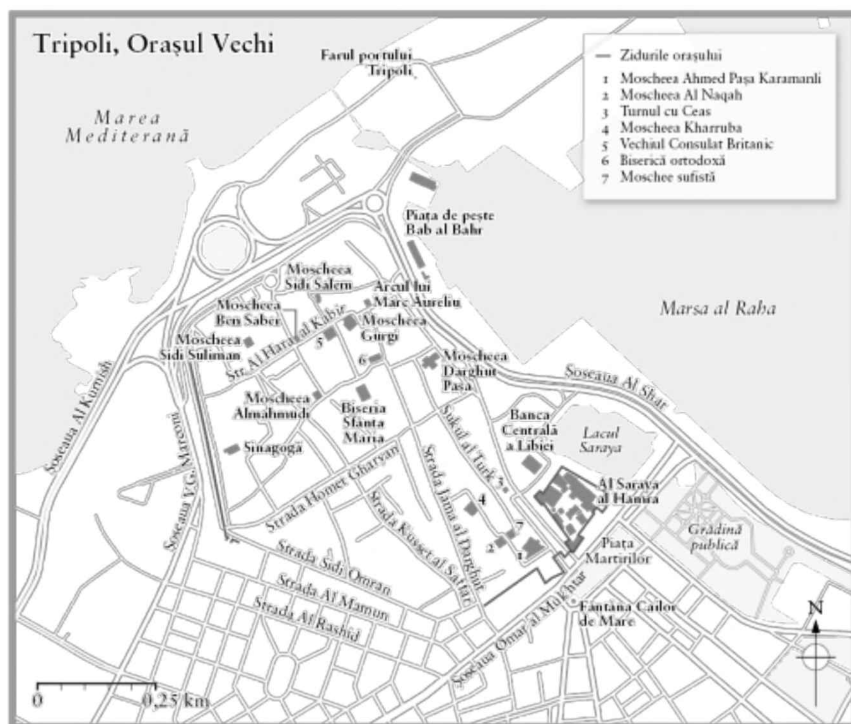
Dinastia Safavizilor făurise cel mai mare imperiu al Iranului de la naşterea islamului sunnit în secolul al VII-lea. Deşi dispariţia lor a fost lipsită de glorie, moştenirea lăsată de ei s-a dovedit mai trainică. A fost introdusă o birocraţie de stat eficientă, patronajul artistic şi măreţia arhitecturală au revenit în forţă, iar, cu ajutorul unor politici comerciale înţelepte, Iranul a redevenit o putere economică. Însă lucrul cel mai important a fost acela că Safavizii au transformat Iranul în bastionul spiritual al islamului şiit, care – aşa cum vor recunoaşte atât aliaţii, cât şi duşmanii ţării – a rămas sfidător şi adesea militant până azi.

Religia şiită a celor doisprezece imami este cea mai mare ramură a credinţei şiite, iar adepţii ei cred în cei doisprezece imami care au primit harul divin, dintre care ultimul, Mohammed al Mahdi, imamul care trăieşte ascuns, va reapărea într-o zi şi va elibera lumea de sub stăpânirea răului.

Actul II, scena 5: Fabian: „Nu mi-aş vinde partea la comedia asta nici pentru o pensie viajeră de la şahul Persiei."

Actul III, scena 4: Sir Toby Belch: „Nu pricepi, omule, că e dracul împieliţat? De când sunt n-am mai pomenit un zgrâpţuroi mai fioros (...) Se spune că a fost maestrul de arme al şahului Persiei."

William Shakespeare, *Opere*, vol. V, traducere de Mihnea Gheorghiu, Editura Univers, Bucureşti, 1986




# 12. Tripoli – cuibul piraților (secolul al XVIII-lea)

*Nu mă tem de război, este meseria mea.*

Yusuf Karamanli, pașă al orașului Tripoli (1795–1832)

„Da, cred că ai putea-o numi *fitna*“, îmi spune Adel, un prieten libian.

Stăm pe o terasă cu vedere la Mediterana într-o seară caldă de vară. În depărtare se zăresc cupluri de tineri îndrăgostiţi plimbându-se pe plajă, bărbaţi în costume de baie joacă tenis, câţiva copii zburdă veseli, iar câte un trecător singuratic păşeşte agale cufundat în gânduri.

Discut cu Adel despre situaţia din Libia, unde lucrez de trei ani. După revoluţia sângeroasă din 2011, acum sunt trei guverne, două parlamente, două bănci centrale, două autorităţi pentru investiţii, două corporaţii

petroliere naţionale şi miliţii fără număr. Libia este o ţară sfâşiată de conflicte.

Asemenea multor cuvinte arabe, *fitna* are o mulţime de înţelesuri. Apare sub diferite forme în Coran, unde poate să însemne, printre altele, judecată, ispitire, persecutare, disensiune şi discordie.******** În limbajul modern, se referă adesea la conflict, vrajbă, rebeliune, dezordine şi dezbinare. Discuţia noastră are loc în Tunis, nu la Tripoli, tocmai din cauza acestor conflicte. Răpirile sunt atât de frecvente încât orice călătorie la Tripoli a devenit extrem de periculoasă pentru Adel, care nu s-a mai întors în oraş de câţiva ani. Nu mai există nici un fel de siguranţă, dezordinea este la ordinea zilei.

Nu a fost întotdeauna aşa. Tripoli a fost primul oraş arab pe care l-am vizitat, atunci când l-am însoţit pe tatăl meu într-o călătorie de afaceri pe când eram adolescent. Acesta a fost începutul unei poveşti de iubire care durează de 30 de ani, o iubire pentru un oraş pe care libienii îl numesc cu mândrie *Arus al Bahr*, Mireasa Mării. La sfârşitul anilor 1980, nu se punea problema de *fitna*. Oricât de temut şi de dispreţuit era colonelul Muammar Gaddafi, autoritatea sa era absolută. Cei care aveau curajul să se împotrivească regimului erau întemniţaţi imediat. Mulţi erau lichidaţi. Nici măcar disidenţii care se refugiaseră în străinătate nu erau în siguranţă, căci agenţii colonelului Gaddafi îi urmăreau pretutindeni.

„Să nu discuţi cu şoferii de taxi şi cu nimeni altcineva despre politică", mă avertiza tatăl meu, privind în jur în holul hotelului nostru de pe malul mării, Bab al Bahr, unde bărbaţi în costume stăteau la pândă ore întregi, urmărind cine intra şi cine ieşea. „Oricine de aici ar putea fi o antenă." Aşa îi numeau libienii pe informatori.

Pe atunci nu aveai cum să scapi de Gaddafi. Portretul lui sfidător te saluta oriunde îţi aruncai privirea. Era omniprezent la televizor şi la radio, în ziare, pe panouri de pe străzi, pe timbre, în ateliere, în fabrici, în magazine, în restaurante, în hoteluri şi în locuinţele oamenilor. Gaddafi ca revoluţionar cu degetele încleştate; Gaddafi ca erou al naţiunii; Gaddafi ca Şoim al Africii; Gaddafi ca Frate Conducător; Gaddafi ca Teoretician Universal, Călăuza Supremă a Marii Jamahirii Arabe Libiene Socialiste Populare. Am admirat odată un portret de propagandă remarcabil al lui Gaddafi în care şuvoaie de apă ţâşneau dintr-o ţeavă

uriaşă, transformând un deşert cu cămile, curmali şi dune de nisip într-un teren agricol fertil, cu oi care păşteau, combine agricole şi cantităţi uriaşe de fructe şi legume, toate acestea sub privirea binevoitoare a unui dictator cu tichie aurie. Directorul hotelului a fost înştiinţat imediat, iar portretul mi-a fost oferit într-un gest de bunăvoinţă frăţească din partea Marii Jamahirii Arabe Libiene Socialiste Populare. După 30 de ani, portretul încă se află în biroul meu în timp ce scriu aceste rânduri.

Tripoli era un loc frumos şi melancolic, strălucind în lumina orbitoare a soarelui, însă straniu de trist pentru un oraş aflat pe ţărmul Mediteranei. Mohammed, prietenul tatălui meu, un fumător înrăit şi măcinat de griji, obişnuia să ne plimbe prin oraş cu maşina lui rablagită. Deseori parca maşina în Piaţa Verde, denumită astfel după revoluţia lui Gaddafi de la 1 septembrie 1969, străjuită de palmieri înalţi şi de vechea fortăreaţă. Deşi centrul oraşului nu s-a schimbat de decenii întregi, numele său s-a schimbat de nenumărate ori, reflectând istoria Libiei din secolul XX. În timpul ocupaţiei italienilor, care au invadat prima dată ţara în 1911, iar mai târziu sub conducerea lui Mussolini, care a redenumit-o Cel de-al Patrulea Ţărm al Italiei *(Quarta Sponda)* în 1939, piaţa s-a numit Piazza Italia. În timpul domniei regelui Idris, care a condus Libia între anii 1951 şi 1969, piaţa a devenit Maydan al Istiqlal, Piaţa Independenţei. Astăzi, se numeşte Maydan al Shuhada, Piaţa Martirilor, în memoria victimelor revoluţiei din 2011.

Uneori, înainte de a ne îndrepta spre Oraşul Vechi, ne plimbam pe lângă zidurile Castelului Roşu (Al Saraya al Hamra) care veghează la ţărmul Mediteranei, ca un martor nepăsător al unei istorii de 3 000 de ani, plină de războaie, cuceriri şi uneltiri ale fenicienilor, cartaginezilor, grecilor, romanilor, vandalilor, corsarilor, bizantinilor, arabilor, normanzilor, spaniolilor, otomanilor, italienilor şi britanicilor. Aici se aflau apele scânteietoare ale portului Tripoli, întemeiat de marinari fenicieni, denumit mai întâi Uiat, iar mai târziu Oea, în secolul al VII-lea î.Hr.

Simţeam briza mării în timp ce treceam pe sub austera Bab Hawara şi intram în piaţa medievală Sukul al Mushir. Dinspre minaretul octogonal al moscheii Ahmed Karamanli Paşa, construită între anii 1737 şi 1738 de întemeietorul unei noi dinastii, se auzea chemarea la rugăciune a

muezinului. Ignorând aceste chemări insistente ale Atotputernicului, femei solide, unele purtând veşmintele albe tradiţionale *farrashiyya*, altele purtând doar vălul islamic *hijab*, se luptau cu negustori stoici, tocmindu-se la sânge pentru rochii şi bijuterii în Sukul al Harir (Piaţa Mătăsii) şi în Sukul al Dahab (Piaţa Aurului).

Purtaţi de valul format din bărbaţi, femei şi copii, ne trezeam pe străduţele liniştite şi albe ale medinei, trecând pe lângă un şir de moschei – moscheea Al Naqah, cea mai veche din oraş; moscheea Shaib al Ayn; moscheea Kharruba – şi pe lângă clădiri care fuseseră odinioară semeţe, dar acum erau dărăpănate. Ne aşezam la masă pe terasa unei cafenele prăpădite, alături de bărbaţi care jucau cărţi şi beau ceai dulce ca mierea, aşezaţi languros lângă narghilele. La capătul estic al străzii Al Hara al Kabir, la o aruncătură de băţ de moscheea Gurgi din secolul al XIX-lea, se afla singurul supravieţuitor din epoca romană, Arcul de Triumf al lui Marc Aureliu, dedicat împăratului şi fratelui său adoptiv Lucius Verus în 164 pentru a marca victoria lor asupra parţilor. Acest monument era sublim, dar şi neatractiv deopotrivă, întrucât tinerii din Tripoli îl foloseau pe post de urinal. În ultimii ani, politicienii şi diplomaţii britanici au început să-l folosească drept fundal fotogenic pentru postările lor de pe Facebook în care vor să arate că muncesc din greu la Tripoli.

Pentru bibliofilii din Tripoli, toate drumurile duceau – şi încă duc – la Dar al Fergiani, venerabila librărie care se afla pe strada 1 Septembrie, între timp redenumită strada 24 Decembrie (data câştigării independenţei în 1951). Aici am descoperit cartea *A Narrative of Travels in Northern Africa in the Years 1818–20 (Călătorii în Africa de Nord între anii 1818–1820)*, care vorbeşte despre o expediţie a britanicilor ce a inspirat o călătorie ulterioară de-a lungul deşertului şi a oferit o perspectivă profundă asupra culturii libiene. Vizitatorii sunt adesea surprinşi de maniera foarte elaborată în care se salută de obicei libienii când se întâlnesc. Acest obicei nu era foarte diferit nici în urmă cu două secole, aşa cum relata exploratorul englez George Francis Lyon în 1819:

> Prietenii îşi dau mâna în aşa fel încât fiecare sărută mâna celuilalt, iar apoi repetă foarte repede: „Ce mai faci? Bine, ce mai faci? Slavă Domnului,

ce mai faci? Dumnezeu să te binecuvânteze, ce mai faci?“ Aceste complimente nu durează niciodată mai puţin de zece minute. Apoi, indiferent despre ce se discută, este un semn de bună creştere să mai întrerupi din când în când conversaţia, să te înclini respectuos şi să întrebi „Ce mai faci?“, deşi nu se consideră că ar fi necesar vreun răspuns la această întrebare, căci cel care pune întrebarea priveşte probabil în altă parte şi se gândeşte la altceva.[1]

Uneori mergeam cu maşina la Sabratha sau la Leptis Magna, cele două oraşe care, împreună cu vechiul oraş Oea, aşa cum numeau romanii oraşul Tripoli, formau *provincia Tripolitania*, creată de împăratul Diocleţian în jurul anului 303. Oraşul Sabratha era intim, elegant şi compact. Cu al său *scaenae frons* (spate al scenei) uimitor, teatrul era unul dintre cele mai evocatoare monumente ale Antichităţii. Îmbătat de dorinţa de a recrea Imperiul Roman, Mussolini a fost atât de impresionat de acest teatru încât l-a reinaugurat în 1937 printr-o reprezentaţie a piesei lui Sofocle *Oedip rege*. „Între Roma trecutului şi Roma viitorului“, scria el în registrul vizitatorilor, înainte de a vizita oraşul Leptis, a cărui fântână monumentală a botezat-o fântâna Belvedere a lui Mussolini.[2] Din 2015, oraşul Sabratha a devenit cunoscut din două motive. A fost, pentru un timp, unul dintre cele mai mari centre de trafic de migranţi din Africa de Nord, precum şi un refugiu pentru teroriştii multinaţionali Daesh, care au încercat, fără succes, să reconstruiască aşa-numitul lor „Stat Islamic“, un califat al secolului XXI. Nu a fost să fie aşa. Au fost alungaţi de aici de miliţiile locale în 2016.[3]

Dacă Sabratha era ca un giuvaier fermecător, Leptis era imperial şi vast, un monument închinat vanităţii lui Septimius Severus, primul împărat african al Romei (domnie 193–211). Resursele financiare abundente, dorinţa împăratului de a cinsti locul naşterii sale, cele mai bune materiale şi cei mai iscusiţi arhitecţi şi meşteşugari de pe tot cuprinsul imperiului au ridicat oraşul Leptis pe culmile grandorii urbane. Printre monumentele sale emblematice se număra bazilica impresionantă ca dimensiune, minunată ca design şi extraordinar de decadentă, cu coloanele sale în stil corintic decorate cu granit roşu egiptean.

Comorile oraşului Leptis s-au dovedit irezistibile atât pentru monarhia engleză, cât şi pentru cea franceză. În 1692, Mohammed Shaib al Ayn,

conducătorul oraşului Tripoli, a acordat francezilor dreptul de a duce câteva coloane din Leptis în Franţa pentru a fi folosite la Versailles. Marmură luată din Leptis se poate găsi şi în catedrala din Rouen şi în St-Germain-des-Prés din Paris. Britanicii nu s-au lăsat mai prejos în secolul al XIX-lea, când exploratori au început să pătrundă în interiorul Africii dinspre Tripoli făcând descoperiri geografice – cămilele pe care le foloseau erau descendentele cămilelor a căror înmulţire fusese încurajată de împăratul Septimius cu aproape 2 000 de ani în urmă pentru a promova comerţul în Sahara. Au fost jefuite 37 de coloane de granit şi de marmură în numele regelui George al IV-lea în 1817, împreună cu zece capiteluri, 25 de piedestaluri şi alte lespezi. Sir Jeffrey Wyatville, arhitectul regelui, le-a folosit pentru a recrea splendoarea unui „templu roman ruinat“ la Virginia Water, unde se află şi azi.[4]

O vizită în oraşul Leptis poate fi una dintre marile bucurii ale vieţii: o plimbare pe malul mării şi apoi printre aceste ruine, printre coloane căzute şi fragmente de piedestaluri zăcând împrăştiate sub cerul african. Acoperit de dune de nisip şi asaltat de copaci şi de plante, oraşul lui Septimius doarme dezmierdat de adierea vântului. Liniştea fierbinte a acestui loc poate fi copleşitoare. Potrivit istoricului de artă Bernard Berenson, care a fost aici în 1935, ruinele de la Leptis Magna sunt „evocatoare şi romantice în aşa măsură încât ar fi greu să exagerezi“[5].

Nu era vorba despre *fitna* la Tripoli în septembrie 2011. Se simţea însă o euforie revoluţionară. Libienii nu erau dezbinaţi, dimpotrivă îi unea bucuria de a-l fi înlăturat pe Gaddafi. Locuitorilor oraşului le-a fost frică să iasă pe străzi câteva zile după eliberarea oraşului la sfârşitul lunii august, însă treptat oamenii au început să se strângă în Piaţa Martirilor pentru a-şi exprima bucuria – mai întâi au fost câteva sute, iar apoi zeci de mii, până când au umplut piaţa formând un ocean de steaguri tricolore roşu, negru şi verde, vechiul steag libian din timpul monarhiei. Cântau imnul naţional, iar pe fundal se auzeau focuri de armă de sărbătoare trase de mitraliere AK 47 şi de tunuri antiaeriene. „*Arfa rasuk fawq! Enta Leebee hour!*“ cântau ei. „Ţine capul sus! Eşti un libian liber!“ Cântau şi dansau pe străzi, îi îmbrăţişau pe străini, plângeau şi scriau cu graffiti pe ziduri cuvinte batjocoritoare la adresa lui Gaddafi. Doctori şi ingineri îşi dădeau mâna cu oameni de afaceri, activişti şi soldaţi, imami evlavioşi şi apărători ai drepturilor omului. Revoluţia

izbucnise în estul ţării, iar apoi a înlăturat regimul în vest, sub stindardul „Tripoli este capitala noastră“. Nu exista dezbinare. Nu încă. Libienii formau un singur popor.

Femeile şi-au făcut auzită vocea. De pildă, Yusra al Massoudi, inginer civil, a avut curajul să discute cu un jurnalist străin: „Aceasta este adevărata imagine a Libiei“, mi-a spus ea într-o seară în piaţă. „Este fantastic. Mă simt minunat. Nu ne vine să credem că s-a întâmplat. Toată viaţa am simţit că nu asta este ţara mea. Libia era ferma lui Gaddafi. Acum, de-abia acum, pentru prima dată în viaţă, mă simt mândră că sunt libiană. Aceasta este ţara mea.“

Era o nouă Libie. În acele zile exuberante ale anului 2011 totul părea posibil. După ce se chinuiseră sub dictatură timp de 42 de ani, libienii se eliberaseră în sfârşit din cătuşe. Profetul revoluţiei universale fusese înlăturat de la putere printr-o revoluţie în propria ţară. Acum Tripoli avea să devină capitala unei ţări în care libienii îşi hotărau liberi viitorul. Avea să fie o ţară musulmană paşnică, o democraţie islamică, un Dubai pe ţărmul Mediteranei sau orice altceva ar fi putut crea libienii din cenuşa regimului Gaddafi. Aşa cum spunea Aristotel cu aproape 2 500 de ani în urmă: „Întotdeauna [este] ceva proaspăt în Libia“[6].

În 643, cu 1 368 de ani înainte de revoluţia care a pus capăt vieţii colonelului Gaddafi şi la 11 ani după moartea profetului Mahomed, Tripoli a primit ceva proaspăt. A venit sub forma unei armate arabe conduse de Amr ibn al As, cuceritorul Egiptului, iar numele său era islam. De atunci Tripoli – *Trabulus*, în arabă – a fost oraş arab musulman până în 1510, cu un scurt interludiu creştin între anii 1146 şi 1158, când normanzii au înfiinţat o garnizoană aici după cucerirea Siciliei şi Maltei.

În lucrarea sa *Descrierea Africii*, călătorul şi geograful din secolul al X-lea, Ibn Hawqal considera că Tripoli era „un oraş foarte bogat şi puternic, cu pieţe vaste... Sunt mărfuri din belşug aici, de pildă lână şi ţesături albastre şi negre de mare valoare. Aceste produse sunt încărcate în corăbii care fac legătura între Europa şi ţinuturile arabe“[7]. Însă ceea ce nu spunea Ibn Hawqal era faptul că o mare parte din această bogăţie provenea atât de pe corăbiile musulmane care atacau Sicilia şi sudul Italiei, cât şi din traficul de carne vie, în special femei, din ţările creştine. Aceste două activităţi – pirateria prin corsari berberi şi negoţul cu

sclavi – au fost stâlpii economiei oraşului Tripoli timp de peste 1 000 de ani.

Mulţi dintre cei care au vizitat oraşul Tripoli de-a lungul secolelor au fost uimiţi de intensitatea luminii. „Când ne-am apropiat, am fost orbiţi de albul strălucitor al oraşului în care se reflectau razele soarelui“, scria călătorul tunisian Abu Mohammed Abdullah al Tijani în 1307. „Am înţeles că Tripoli este numit pe bună dreptate «Oraşul Alb»“, o referire la porecla oraşului Al Bayda, astăzi un oraş în estul Libiei. „Este izbitor albul extraordinar al clădirilor văruite, care reflectă razele necruţătoare ale soarelui“, nota în jurnalul său, în 1785, domnişoara Tully, sora consulului britanic la Tripoli, care observase de un deceniu obiceiurile şi cultura oraşului. Exploratorul şi spionul spaniol Domingo Badia y Leblich a sosit la Tripoli în 1804, călătorind sub pseudonimul Ali Bey al Abbassi, şi a avut o reacţie similară. Tripoli era mult mai frumos decât orice alt oraş din Maroc, scria el. „Casele sunt solide, bine construite şi aproape toate sunt de un alb uimitor.“ Mai recent, scriitorul libian Hisham Matar descria lumina din oraşul estic Benghazi ca atât de intensă încât constituie un material de sine stătător, mai important arhitectural decât piatra: „Aproape că îi simţi greutatea, simţi cum te învăluie“.[8]

În jurnalul său de călătorie *Rihlah*, Al Tijani admira străzile largi şi curate ale oraşului Tripoli, construite după model roman, care străbăteau oraşul de la un capăt la altul, intersectându-se ca „o tablă de şah“. A fost profund impresionat de „precizia remarcabilă şi soliditatea uimitoare“ a „anticului şi minunatului“ Arc de Triumf al lui Marc Aureliu, precum şi de cimitirul macabru, unde erau îngrămădite atâtea cadavre încât „nu puteai să vezi nici o bucăţică de pământ fără un craniu sau un os zăcând pe ea“[9].

Tripoli a fost lovit de nenorocire la 25 iulie 1510, când contele Pedro Navarro al Spaniei a cucerit oraşul, în contextul ofensivei Europei creştine împotriva lumii islamice pe flancul vestic, ca urmare a victoriei istorice obţinute de Ferdinand al II-lea de Aragon şi de Isabela I a Castiliei în 1492 împotriva ultimului rege arab al Granadei. Arabii au fost alungaţi din Spania în 1502, iar Al Andalus s-a transformat dintr-o patrie iubită într-o amintire mistuitoare. Navarro scria cu admiraţie că: „dintre toate oraşele pe care le-am văzut, nu cred că este vreunul care să se compare

cu acesta, atât în ce priveşte fortificaţiile, cât şi curăţenia. Pare să fie mai degrabă un oraş imperial". Acum oraşul era împrejmuit de un şanţ cu apă şi de un zid dublu cu turnuri şi metereze pe o rază de 1,6 kilometri, iar în portul oraşului puteau să acosteze 400 de corăbii. Între anii 1530 şi 1551, Tripoli a fost ocupat de cavalerii Ordinului Ospitalier al Sfântului Ioan de Ierusalim, care juraseră să apere această „oază creştină dintr-un deşert barbar"[10].

Însă dominaţia lor a fost de scurtă durată. La mijlocul secolului al XVI-lea, puterea otomană era în plină ascensiune. Odinioară *Mare Nostrum* a romanilor, Marea Mediterană devenea acum *Mare Ottomanicum*. În 1551, turcii au atacat Tripoli pe uscat şi pe mare. Flota lui Sinan Paşa cuprindea 112 galere imperiale, două nave de război enorme, 50 de brigantine şi nave care transportau 12 000 de soldaţi şi genişti specializaţi în asedii. Era un hibrid format dintr-o flotă militară otomană şi o flotă a piraţilor, în frunte cu corsarii renegaţi ai lui Darghut Paşa, cunoscut şi ca „Teroarea oraşului Tripoli", şi ai lui Murad Agha.******** După opt zile de la primul foc de artilerie, trupele sleite de puteri ale cavalerilor Ordinului Sfântului Ioan, care numărau mai puţin de 1 000 de soldaţi, s-au predat. Atacul spaniol şi jefuirea ulterioară provocaseră daune considerabile oraşului Tripoli, obligându-i pe otomani să reconstruiască fortificaţiile oraşului, să repare moscheea Al Naqah şi să construiască un palat pentru Darghut Paşa, care a fost succesorul lui Murad Agha în funcţia de guvernator al oraşului începând cu 1554.

După umilinţele de a fi cucerit de necredincioşi, oraşul avea să fie reconstruit de credincioşii musulmani, adică de cuceritorii străini. A urmat o perioadă de 360 de ani în care, în ciuda unor încercări ale cavalerilor de Malta şi ale lui Filip al II-lea al Spaniei de a recuceri oraşul, puterea musulmană în acest colţ al Mediteranei nu s-a clintit. Victoria otomană la Tripoli, care a venit după cucerirea oraşului Alger în 1516, a fost urmată de alte triumfuri: Kairouan, un vechi centru de cultură islamică, în 1557, Djerba în 1558 şi Tunis în 1569 şi din nou în 1574.

La fel ca în cazul oraşelor Alger şi Tunis, Tripoli era condus de un *dei* numit de sultanii otomani de la Istanbul. Deşi aceşti *dei* au fost mai mult sau mai puţin loiali otomanilor, s-a menţinut plata tributului faţă de

Sublima Poartă. Finanţarea acestor plăţi presupunea un comerţ energic şi constant.

Consecinţa imediată cea mai evidentă a fost intensificarea pirateriei. Corsarii berberi acţionau în vestul Mediteranei, la bordul unor nave rapide şi uşoare, şi de-a lungul ţărmului atlantic al Africii de Vest şi chiar în Atlanticul de Nord şi în America de Sud, la bordul unor vase mai solide, începând cu secolul al XVI-lea. De la bazele lor din Tripoli, Tunis, Alger, Salé şi Rabat, piraţii lansau atacuri necruţătoare asupra vaselor comerciale şi asupra porturilor, capturând corăbii şi luând sclavi creştini pe care îi vindeau traficanţilor otomani.

Departe de a fi un fenomen neglijabil, menit să distragă atenţia de la comerţul cu sclavi din Africa, comerţul cu sclavi albi a fost un fenomen de mare amploare şi cu o imensă putere distructivă. Un milion de oameni din Marea Britanie, Irlanda, Franţa, Spania, Italia, Olanda, Americi şi Islanda au fost capturaţi de corsarii berberi între anii 1500 şi 1800. Situaţia era atât de disperată în jurul anului 1580 încât marinarii care plecau din Italia obişnuiau să-şi ia rămas-bun spunând: „Să te ferească Dumnezeu de galerele din Tripoli“. Cei mai mulţi corsari erau musulmani, iar cei mai cunoscuţi au fost Hizir Reis (cca 1478–1545) şi Oruç Reis (1474–1518), adică fraţii Barbarossa, născuţi în insula Lesbos, care au reuşit să urce până la vârful puterii politice din Alger. Hizir a ajuns chiar mare amiral al armatei navale otomane, beilerbei al Africii de Nord şi guvernator al câtorva insule greceşti, printre care Rodos, Evia (Eubea) şi Chios. Printre corsari se aflau şi cei mai renumiţi renegaţi europeni, cum ar fi englezul John Ward, care se lăuda spunând: „Dacă m-aş întâlni pe mare cu propriul tată, l-aş jefui şi l-aş vinde“. Sir Henry Wotton, ambasador englez la Veneţia la începutul secolului al XVII-lea, îl considera „fără îndoială cel mai mare ticălos care a ridicat vreodată ancora de pe ţărmurile Angliei“[11].

Europenii recunoşteau îngroziţi supremaţia navală otomană în Marea Mediterană. Apoi, în 1571, forţele aliate ale Spaniei, Genovei, Veneţiei şi Statelor Papale au reuşit să învingă flota otomană în bătălia de la Lepanto. Otomanii au pierdut 230 de nave de război. În total, au fost ucişi peste 40 000 de oameni şi au fost răniţi 10 000, cel mai tragic bilanţ pentru o zi de luptă după carnagiul de la Cannae din 216 î.Hr., când au

pierit 58 000 de oameni în confruntarea dintre Hannibal şi romani.[12] Această victorie a avut în primul rând o importanţă psihologică. Aşa cum bătălia de la Maraton din 490 î.Hr. reuşise, potrivit lui Herodot, să-i elibereze pe greci de concepţia fatalistă cu privire la supremaţia militară a perşilor („căci, până atunci, grecii nici măcar nu puteau să audă cuvântul perşi fără să fie cuprinşi de groază“), tot astfel bătălia de la Lepanto, potrivit lui Cervantes, care şi-a pierdut braţul stâng în luptă, „a zdrobit mândria otomanilor şi a schimbat atitudinea celor care considerau flota otomană de neînvins“[13]. Totuşi, turcii au reuşit să-şi refacă flota în scurt timp. În vara anului 1572 au construit 150 de corăbii complet echipate în numai cinci luni. Un an mai târziu, Veneţia a fost înfrântă de Sublima Poartă, fiind nevoită să-i cedeze insula Cipru.

Ca urmare a ameninţărilor constante la adresa navelor sale comerciale şi fiind nevoită să negocieze răscumpărări şi tratate, Europa a lansat o ofensivă diplomatică în Africa de Nord. La Tripoli, Olanda, Anglia, Franţa şi Veneţia şi-au deschis consulate, a căror raţiune de a fi era protejarea comerţului maritim şi respectarea tratatelor. Primul consul englez la Tripoli a fost Samuel Tooker, care a venit aici cu o flotă de război în 1658. În schimbul unor plăţi consistente, au fost semnate acorduri pentru protejarea vaselor comerciale. Având în vedere superioritatea puterii navale otomane, sprijinită de acţiunile corsarilor, europenii au fost nevoiţi să intre în acest joc, altminteri ar fi trebuit să suporte consecinţe nefaste. Astfel, lângă portul oraşului a răsărit un nou cartier comercial-diplomatic, cuprinzând consulatele şi depozitele de mărfuri *fanadiq*, alături de pieţe noi înşirate de-a lungul anticei străzi romane *cardo maximus* care străbătea oraşul de la nord la sud şi care acum se numeşte Strada Bazar.

La sfârşitul secolului al XVII-lea au avut loc noi confruntări la Tripoli. În 1675, amiralul englez Sir John Narborough, care primise ordin de a-i suprima pe corsarii berberi, a acostat la Tripoli şi a cerut eliberarea a trei corăbii englezeşti capturate de corsarii care acţionau acolo. Întrucât a fost refuzat, a lansat o blocadă, a bombardat zidurile de apărare ale oraşului, a trimis canoniere în port la miezul nopţii pentru a incendia flota inamică şi i-a eliberat pe toţi sclavii englezi. Aşa cum nota în jurnalul său preotul militar Henry Teonge, la 30 ianuarie 1676, în Malta:

„Aici am primit vestea minunată că, la Tripoli, Sir John a incendiat patru nave de război în propriul lor port; şi cum oamenii noştri au capturat corăbiile din paza de coastă şi i-au ucis pe toţi cei care se aflau acolo, iar apoi au incendiat corăbiile şi au ieşit afară fără ca nici unul să fie rănit".[14] Un deceniu mai târziu, francezii au făcut aproape acelaşi lucru, au bombardat oraşul, au incendiat flota inamică şi i-au eliberat pe sclavii din oraş.

Unul dintre primii consuli englezi la Tripoli a fost Thomas Baker, care a lucrat aici între anii 1677 şi 1685 şi ale cărui jurnale oferă un portret fascinant al oraşului în pragul secolului al XVIII-lea. La 9 iunie 1679, el nota cum „bestia [*deiul* oraşului Tripoli] a ordonat să le fie retezate braţele şi picioarele" a opt tineri *kuloghli*. Aceştia erau un grup etnic mixt, cu taţi ieniceri turci şi mame arabe sau berbere, folosit în cavalerie şi în administraţie. Aceste critici la adresa guvernului local nu erau exprimate doar de europeni. Cronicarul din secolul al XVIII-lea Ibn Ghalbun, cărturar din oraşul libian Misrata şi una dintre puţinele surse arabe pentru această perioadă, era de aceeaşi părere. „Era un om rău, capricios şi tiranic", scria el despre *dei*. Perioada cât Baker a fost consul la Tripoli a coincis cu o perioadă extrem de haotică din istoria oraşului. Între anii 1672 şi 1711 s-au succedat la conducerea oraşului 24 de *dei*. În 1686, un călugăr franciscan spunea că un *dei* nu stătea mai mult de un an în funcţie. Îndată ce cădea în dizgraţie, „orice beţiv putea să-i îndemne pe localnici la revoltă şi să ceară decapitarea conducătorului"[15].

În mijlocul acestui haos, un om a făcut un pas decisiv în 1711. În decurs de trei săptămâni, trei *dei* fuseseră aleşi, asasinaţi şi înlocuiţi cu persoane din facţiunile rivale. Ahmed Karamanli, a cărui familie provenea probabil din oraşul anatolian Karaman, a fost unul dintre liderii grupului etnic *kuloghli*. Dând dovadă de şiretenie şi de subtilitate, trăsături care îi vor fi de folos în anii următori, el a reuşit să-l păcălească pe unul dintre pretendenţii la funcţia de guvernator al oraşului, iar pe un altul, Khalil Paşa, pe care sultanul de la Istanbul încerca să-l reinstaleze, a reuşit chiar să-l asasineze. Karamanli îşi consolida poziţia tot mai mult, însă mai avea de depăşit un obstacol. După ce le-a mulţumit ienicerilor pentru sprijinul acordat când a înfrânt trupele otomane trimise de sultanul de la Istanbul, Karamanli a anunţat că va organiza un mare banchet în cinstea

lor la vila sa din *menshia*, o oază aflată la 1,6 kilometri distanţă de oraş, unde se aflau sate şi grădini cu smochini, curmali, măslini, rodii şi iasomii, şi unde locuiau în mod normal *kuloghli*, care nu aveau voie să intre în Tripoli fără permisiune specială, şi chiar şi atunci doar dezarmaţi.

După aceste manevre de început a urmat piesa de rezistenţă care a tăiat răsuflarea tuturor. Unul câte unul, ofiţerii s-au îndreptat către vila lui Karamanli şi au descălecat în sunetul tobelor şi al trâmbiţelor. După ce au trecut pragul casei, au traversat un coridor îngust şi de aici au intrat în nişte încăperi mici şi întunecoase, unde îi aşteptau sclavii negri ai lui Karamanli. Aceştia i-au înşfăcat pe soldaţi, unul câte unul, şi i-au sugrumat. Astfel, 300 de ieniceri au căzut victime planului machiavelic al lui Karamanli, fiind cu toţii sugrumaţi în mai puţin de o oră. Ca să împiedice pedeapsa inevitabilă din partea Porţii pentru acest masacru, Karamanli a jefuit casele şi proprietăţile ofiţerilor ucişi şi a trimis comorile sultanului Ahmed al III-lea, împreună cu o scrisoare prin care îi cerea aprobarea pentru această preluare brutală a puterii.[16] Karamanli a fost comparat cu baronii englezi din secolul al XIII-lea şi cu familia de Medici pentru combinaţia dintre talent militar şi diplomatic, fler administrativ şi o judecată perspicace asupra compatrioţilor săi libieni, ca să nu mai vorbim de o anumită înclinaţie pentru crimă când situaţia o cerea.

Anarhia care predomina în Tripoli a fost eliminată rapid prin înlăturarea ienicerilor, crearea unei mici armate permanente şi acordarea unor funcţii înalte ofiţerilor loiali, rudelor şi renegaţilor europeni. Criminalii au fost trimişi pe lumea cealaltă, jefuitorii au fost dezmembraţi. A fost impusă o nouă taxă pentru comunitatea evreilor, comerţul a început să-şi revină după recentele turbulenţe şi au fost încheiate tratate de pace şi comerciale avantajoase cu olandezii şi cu genovezii în 1712. Ahmed Karamanli s-a dovedit foarte rezistent în primul deceniu de domnie, în faţa unor serii de revolte interne şi a unor încercări externe de a-l înlocui, aşa încât, după o ultimă încercare de a-l înlocui în 1721, sultanul de la Istanbul a acceptat realitatea şi a trimis două corăbii purtând firmanul oficial prin care Karamanli era declarat

conducătorul suprem otoman şi paşă al oraşului Tripoli. Se născuse o nouă dinastie.

Foarte eficient în menţinerea păcii şi siguranţei interne, viclean în relaţiile cu stăpânul de la Istanbul, Ahmed Karamanli era la fel de abil în relaţiile cu puterile europene. Prima confruntare a avut-o cu francezii, în 1728, când au trimis o escadră formată din şase nave de luptă, două galere şi trei nave de bombardament la Tripoli. Misiunea lor era să reînnoiască un tratat de pace şi să obţină o despăgubire pentru corăbiile capturate de corsarii din Tripoli. Karamanli nu a fost câtuşi de puţin impresionat de ameninţarea francezilor de a-i bombarda oraşul. Ibn Ghalbun i-a consemnat răspunsul după ce se consultase cu divanul său: „În ce priveşte plata, nimeni nu este de acord cu ea. Cât despre bombele voastre, nu ne este teamă de ele; puteţi să le lansaţi dacă vreţi“[17]. Apoi a rezistat bombardamentului lansat de flota franceză, până când aceasta, nemaiputând să acosteze pentru a lua proviziile necesare supravieţuirii, aflată în bătaia vânturilor care puteau să o distrugă şi rămasă fără bombe pe care să le arunce asupra oraşului, a solicitat negocierea unui tratat de pace. Dând dovadă de o admirabilă cutezanţă, Karamanli a refuzat. Flota franceză a făcut cale întoarsă fără să-şi fi îndeplinit misiunea, stricăciunile aduse oraşului au fost repede reparate cu ajutorul muncii sclavilor, iar corsarii din Tripoli şi-au reluat activitatea, capturând încă 21 de corăbii franceze. Un an mai târziu, sub ameninţarea unui nou atac din partea francezilor, Karamanli a fost de acord cu semnarea unui tratat de pace, în schimbul acordării sprijinului militar francez pentru a înăbuşi o rebeliune internă izbucnită în provincia Fezzan. Guvernatorul rebel şi fiul acestuia au fost prinşi în capitala Murzuk şi, în loc să fie executaţi rapid, aşa cum ne-am fi aşteptat, paşa a poruncit să fie legaţi cu lanţuri şi scoşi la vânzare în piaţa de sclavi. Apoi, i-a cumpărat cu suma înjositoare de doi bănuţi de bronz şi i-a lăsat să plece. A fost o lecţie magistrală despre cum trebuie să fie trataţi rivalii agresivi. Aceştia nu s-au mai răzvrătit niciodată.

Ingeniosul paşă şi-a lăsat o amprentă mai durabilă asupra oraşului Tripoli prin construirea magnificei moschei care îi poartă şi azi numele. Construită în 1738, moscheea Karamanli domină intrarea în Oraşul Vechi cu minaretul său verde cu alb care se înalţă deasupra cupolelor şi

coloanelor elegante. Atraşi de remuneraţii generoase, zidari italieni au lucrat alături de artizani egipteni pentru a crea un monument venerat de libieni trei secole mai târziu. Interiorul este admirat mai ales pentru frumuseţea frescelor gravate, a plăcilor ceramice şi a ornamentelor din marmură, mare parte dintre ele căzând victimă asaltului unor terorişti care au smuls plăcile de ceramică şi au vandalizat moscheea în 2014 – anul în care *fitna* s-a întors la Tripoli, aşa cum spun unii libieni. Şi alte monumente din Tripoli au fost în pericol. În aceeaşi perioadă, miliţiile islamiste au fost acuzate că au demontat şi probabil au distrus celebra statuie de bronz a unei femei dezbrăcate care mângâia o gazelă, un alt monument emblematic al oraşului Tripoli care data din epoca italiană a anilor 1920.

Karamanli a construit şi un apeduct pentru a aduce apă la castel, precum şi noi pieţe şi depozite, pentru a satisface nevoile unui oraş aflat într-o continuă dezvoltare şi devenit prosper ca urmare a comerţului şi a pirateriei. Se obţinea profit şi din vânzarea sclavilor creştini capturaţi de corsari. Tratate cu Anglia, Franţa, Olanda, Suedia şi Danemarca au adus sume mari în vistieria paşei, iar ambasadori erau trimişi de la Tripoli pentru a întări relaţiile diplomatice cu marile puteri maritime ale Europei. Când Qasim Chelebi, nepotul paşei, a fost numit primul ambasador al lui Karamanli la Londra în 1728, a făcut senzaţie la curtea regelui George al II-lea plimbându-se prin Westminster şi West End în haine de mătase extravagante, cu ornamente ţesute cu fir de aur şi de argint, urmat de o suită care includea „un măscărici, un pitic mut, un croitor, un bărbier, servitoare, bucătari şi câţiva sclavi negri, toţi îmbrăcaţi elegant în costume specifice serviciului lor". Trecând peste aceste ciudăţenii, Londra a înţeles necesitatea de a avea o relaţie bună cu exuberantul paşă de la Tripoli. Aşa cum observa consulul englez Benjamin Lodington într-o scrisoare în care cerea mai multe cadouri pentru Ahmed Karamanli, „deşi nu ne pot face un mare bine, ne-ar putea face mult rău dacă ne-ar întrerupe comerţul cu Turcia şi cu Levantul"[18].

În timp ce pirateria continua să sporească veniturile paşei, comerţul cu sclavi din Africa era indispensabil din punct de vedere economic. Odată ce Karamanli garantase securitatea în provincia Tripolitania, permiţând redeschiderea drumurilor dinspre Tripoli către interior, comerţul cu

sclavi putea continua în ritm alert. Trei dintre cele patru drumuri principale în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea treceau prin Libia, iar două dintre acestea – Tripoli–Fezzan–Kawar–Bornu şi Tripoli–Ghadames–Ghat–Air–Kano – porneau şi se terminau în capitala paşei.[19] Deşi este o consecinţă a anarhiei din Libia din perioada postrevoluţionară, recentul trafic de migranţi de pe coastele libiene îşi are rădăcinile în traficul de carne vie din secolele anterioare. În 2017, CNN a transmis o ştire care a provocat puternice reacţii internaţionale. Era vorba despre licitaţii de sclavi care aveau loc în Libia, acuzaţie pe care guvernul libian a respins-o.[20]

Dacă reuşeau să supravieţuiască acestei călătorii adesea fatale de aproximativ 2 780 de kilometri prin deşert, caravanele sleite de puteri şi arse de soare intrau în oraş cu alaiul lor de sclavi africani, cu pulbere de aur, lingouri sau inele, fildeş, pene şi piele de struţ, zibetă, ţesături din bumbac, piei de animale, sandale ornamentale, *gerba* (burdufuri pentru apă făcute din piele de capră), miere, piper, colţi de elefant şi nuci *gooroo*, o delicatesă foarte apreciată. Pe porţiunea sudică a acestui drum mergeau negustori cu cai, mărgele, corali, ace („cu patru ace se putea cumpăra o pasăre de curte“), mătăsuri, oale şi ceainice de cupru, oglinzi, săbii („foarte lungi, drepte şi cu două tăişuri; cumpărate cu lăcomie de tuaregi“), pistoale şi puşti, praf de puşcă, covoare de la Tripoli, sticlă veneţiană, muselină, caftane din mătase şi din bumbac, şaluri şi pelerine de lână.[21]

Una dintre ultimele acţiuni ale lui Ahmed Karamanli a fost un fel de ecou brutal al primei sale acţiuni. În vara anului 1742, o caravană cu pelerini se întorcea la Alger după ce fusese în hagialâc la Mecca. Printre ei se afla Haj Mohammed, pretendentul la tronul Algerului. Înştiinţat de spionii săi despre planurile tânărului de a prelua puterea şi după ce s-a consultat cu vecinul său, *dei*-ul din Alger, paşa l-a invitat pe călător să se odihnească la Tripoli ca oaspete de onoare. Fără să bănuiască nimic din ce îl aşteaptă, Haj Mohammed şi-a lăsat gărzile înarmate în afara oraşului şi a intrat în castel împreună cu câţiva însoţitori. Oamenii lui Ahmed Karamanli s-au năpustit imediat asupra lor şi i-au sugrumat. În afara zidurilor oraşului, ienicerii paşei i-au înconjurat pe soldaţii algerieni ai lui Haj Mohammed şi i-au ucis până la ultimul. Recompensa primită de

pașă pentru acest masacru a fost caravana, pe care a jefuit-o numaidecât, obținând 500 000 de țechini, 200 de cai arabi și 250 de cămile, o pradă consistentă pentru o muncă de numai câteva clipe. Vechile obiceiuri nu se uită ușor.

În 1745, Ahmed Karamanli era un om bătrân, aproape orb și cu o sănătate șubredă. După ce și-a scris numele în istoria orașului Tripoli ca întemeietor al unei dinastii care i-a purtat numele și a guvernat mai mult sau mai puțin independent de otomani, el a convocat divanul, l-a numit succesor pe fiul său cel mic, Mohammed, și a murit la scurt timp după aceea, posibil prin sinucidere, la vârsta de 60 de ani.

În timpul scurtei domnii a lui Mohammed Karamanli (1745–1754), s-au reînnoit tratatele cu Anglia și Franța, iar pirateria s-a reluat cu vigoare împotriva corăbiilor napolitane, germane, olandeze și genoveze, sporind vistieria pașei și înfuriind curțile și companiile comerciale ale Europei. Portul Tripoli s-a umplut din nou cu sclavi europeni legați cu lanțuri.

După moartea lui Mohammed, în anul 1754, puterea a fost transferată fiului său Ali Pașa, a cărui lungă domnie între anii 1754 și 1793 a cunoscut un declin treptat față de epoca de aur inaugurată de bunicul său. Ali Pașa era conducătorul suprem al statului, după care urmau beiul, care era comandantul trupelor, apoi aga (șeful ienicerilor), chehaia (prim-ministrul), rais (piratul-șef), caznacei (trezorierul statului), un șeic care administra orașul Tripoli, un primar și o echipă de funcționari. Divanul lua deciziile de stat importante.[22]

Verdictul istoriei în ce privește domnia lui Ali a fost negativ. „În timpul domniei sale, frâiele autorității au devenit din ce în ce mai slabe, iar furturile și crimele au făcut ca viața în orașul Tripoli să fie greu de îndurat; trupele nu mai erau plătite cu regularitate“, se menționează în *Enciclopedia Islamului*. „A fost un personaj malefic, nevrednic de rangul său înalt, și din cauza acestor defecte ale sale și-a pierdut tronul și viața“, scria călătorul Ali Bey al Abbassi. În ultimii ani ai domniei lui Ali Pașa, consulul francez îi făcea o descriere necruțătoare: „El guvernează, dar nu este ascultat. Închis în haremul său... nu construiește nimic, nu repară nimic, lasă să se prăbușească totul“. Se zvonea că Ali se afla sub influența comunității evreiești prin intermediul unei femei, „Regina Esther“, care

îi satisfăcea pornirile sexuale, potrivit viceconsulului francez Vallière din anii 1780.[23]

De la prosperitatea generală din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Tripoli a ajuns să cunoască foametea în cea de-a doua jumătate a secolului, mai întâi între anii 1767 şi 1768, apoi din nou între anii 1778 şi 1780, în contextul devalorizării monedei şi al prăbuşirii economice. Foametea a revenit odată cu izbucnirea epidemiei de ciumă între anii 1784 şi 1785. La 2 august 1784, domnişoara Tully, sora consulului britanic, descria astfel situaţia din oraş: „În prezent, locul este bântuit de foamete, aşa încât este îngrozitor să ieşi afară din casă, din cauza oamenilor care mor de foame pe străzi". La mijlocul secolului, consulatul britanic se mutase în clădirea cu o curte interioară pavată cu marmură de pe Sharaa al Kuwash, Strada Brutarului, astăzi fiind pe strada Al Hara al Kabir, lângă moscheea Gurgi. Construită iniţial pentru Ahmed Karamanli în 1744, după câţiva ani clădirea a devenit sediul diplomaţiei britanice. În epoca lui Gaddafi, pe clădire a fost pusă o plăcuţă în care se exprima fără echivoc părerea regimului despre rolul Europei în Africa: „Aşa-numitele expediţii geografice şi de explorare ştiinţifică ale europenilor în Africa, care erau de fapt expediţii coloniale în vederea ocupării şi colonizării unor părţi strategice ale Africii, au pornit din această clădire".

În timpul epidemiei de ciumă, mulţi evrei au părăsit oraşul, îndreptându-se spre Livorno, ceea ce a făcut tranzacţiile comerciale mai dificile şi mai costisitoare întrucât „aici mai ales evreii se ocupă de negoţ", explica domnişoara Tully. Zilnic mureau sute de oameni. La 20 iulie 1785, tânăra englezoaică nota că muriseră 40% din populaţia musulmană, jumătate din populaţia evreiască (dintr-un total de 3 000) şi 90% din comunitatea creştină. Pentru un oraş mic, a cărui populaţie ea o estima la 14 000, era un lucru devastator, însă aveau să urmeze lucruri şi mai rele.

Deşi carantina era soluţia cea mai eficientă împotriva epidemiei, ea „era incompatibilă cu ideile maurilor", care preferau să apeleze la un *marabout* (om sfânt) sau la un imam. În timp ce creştinii îşi fumizau casele cu un amestec ciudat de tărâţe, camfor, smirnă, aloe şi praf de puşcă, unul dintre dregătorii paşei i-a spus domnişoarei Tully că

„suveranitatea este cel mai puternic scut“. În loc ca Ali Paşa să fie îndemnat să ia măsurile de protecţie recomandate în ce priveşte igiena şi izolarea, era „necesar să se dea maurilor un exemplu să nu încerce să se opună sorţii“. Fatalismul predomina la cel mai înalt nivel, iar pe holurile strâmte şi în încăperile neaerisite ale castelului, ciuma făcea ravagii. Mulţi dintre membrii casei regale, inclusiv prinţi, prinţese şi aproape toţi marii dregători, au murit în chinuri groaznice.

Cei care fuseseră la un pas de moarte, dar reuşiseră să supravieţuiască, aveau ce să povestească. Plini de pete roşii şi de umflături îngrozitoare, bolnavii de ciumă zăceau pe străzi acolo unde se prăbuşiseră, vomitând, horcăind şi murind în chinuri, alături de alte cadavre aflate în stare de putrefacţie. Rudele se adunau în jurul lor urlând de durere. Cum zilnic mureau sute de oameni, duhoarea devenise insuportabilă. Fiindcă erau obligaţi să plătească o taxă pentru fiecare înmormântare în afara zidurilor oraşului, evreii din Cartierul Evreiesc îşi îngropau morţii în propriile curţi. Cadavrele se descompuneau rapid în arşiţa verii, răspândind infecţia invizibilă pe tot cuprinsul oraşului. Domnişoara Tully mărturisea că îi era greu să descrie în cuvinte acele imagini îngrozitoare. Totuşi, indiferent ce credea despre fatalismul musulman, a recunoscut că această nenorocire a scos totodată la iveală generozitatea, altruismul şi omenia localnicilor. „Maurii fac gesturi de omenie pe care, în astfel de împrejurări îngrozitoare, le-am întâlni destul de rar în multe părţi ale creştinătăţii.“ Domnişoara Tully, obligată să stea închisă în casă treisprezece luni, a reuşit să supravieţuiască şi să povestească aceste grozăvii. Casa consulului a fost ultima care a ieşit din carantină.[24]

Ca orice altă sursă, relatările europenilor trebuie să fie privite cu precauţie întrucât ele conţin prejudecăţile culturale ale epocii lor. Totuşi, în privinţa lumii private a femeilor din Tripoli de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, domnişoara Tully ne oferă o perspectivă extrem de preţioasă. Femeile din familiile nobile călătoreau în stil aristocratic, scria ea, „într-un fel de lectică, acoperită în întregime cu pânză şi aşezată pe o cămilă“. Femeile din familia regală se plimbau prin oraş „cu cea mai mare prudenţă“ pentru a vizita o moschee sau pentru a aduce o ofrandă. De obicei, ele plecau de la castel pe la miezul nopţii, protejate de un cordon exterior, format din sclave de culoare şi servitori musulmani, şi de un

cordon interior, format din însoţitori personali. În faţă mergeau străjerii care îi avertizau pe localnici de sosirea lor, astfel încât străzile să fie pustii. Imaginea trebuie să fi fost cu adevărat impresionantă. Însoţitorii purtau făclii şi beţişoare parfumate în vaze de argint, precum şi urcioare de argint pline cu apă de trandafir şi apă cu flori de portocal, aşa încât femeile din familia regală mergeau maiestuos învăluite în cele mai bogate şi mai dense miresme. Vai de acela care îndrăznea să arunce o privire înspre această procesiune regală, fiindcă „legea lor prevede nici mai mult, nici mai puţin decât pedeapsa cu moartea pentru oricine se află pe stradă şi rămâne acolo în timp ce trec doamnele sau pentru oricare bărbat care le priveşte de la fereastră". De regulă, femeile din clasa de mijloc a societăţii mergeau pe jos, însă foarte rar fără să fie însoţite de o sclavă. „Ele sunt acoperite din cap până în picioare, aşa încât este imposibil să distingi altceva în afară de înălţimea lor", arătând ca nişte gogoşi de mătase în veşmintele lor *baracan*, doar cu o deschizătură foarte îngustă prin care puteau să privească. Evreicele erau îmbrăcate asemănător, doar că aveau o deschizătură mai largă pentru un ochi, „ceea ce o femeie musulmană nu îndrăzneşte să facă întrucât reputaţia ei ar avea de suferit"[25].

Între timp, comerţul cu sclavi a continuat să constituie baza economică a oraşului Tripoli. Descris de James Richardson, misionarul şi exploratorul englez din secolul al XIX-lea, drept „cel mai ticălos sistem pe care l-a creat lumea vreodată", comerţul cu sclavi a adus la Tripoli sute de mii de africani. În anii 1700, potrivit rapoartelor consulare, numărul sclavilor care treceau anual prin Tripoli era de 500–600, crescând apoi la 2 000 în anii 1750, ca apoi să scadă la aproximativ 1 500 spre sfârşitul secolului. În ultimele decenii ale secolului, Tripoli avea două bazare acoperite, unul foarte mare şi care oferea „tot felul de mărfuri", iar celălalt mult mai mic destinat comerţului cu sclavi. „Însăşi ideea ca o fiinţă umană să fie cumpărată şi examinată ca o marfă este dezgustătoare pentru un om cu simţire; şi totuşi aceasta este una dintre principalele lor modalităţi de a face comerţ", relata domnişoara Tully.[26]

În 1778, consulul Tully a primit instrucţiuni să scrie „un raport cu privire la comerţul cu sclavi din Tripoli", inclusiv numărul celor aduşi şi

vânduţi anual, detalii despre originea lor din Africa şi Asia şi „dacă sclavii de sex masculin sunt de obicei castraţi“.

În Anglia, opinia publică începea să se exprime tot mai răspicat împotriva comerţului cu sclavi. În 1787, a fost întemeiat la Londra de un grup de quakeri Comitetul pentru Abolirea Comerţului cu Sclavi. Prim-ministrul William Pitt cel Tânăr se pronunţase în favoarea abolirii, iar Edmund Burke şi Charles James Fox, următorul ministru de externe, s-au alăturat grupului. Însă cel mai înfocat promotor al abolirii a fost William Wilberforce, tânărul parlamentar cunoscut ca „privighetoarea din Camera Comunelor“ din pricina glasului său duios. Într-un discurs rostit în Camera Comunelor în 1789, el a lansat un atac virulent împotriva apărătorilor „pervertiţi şi orbi“ ai comerţului cu sclavi. „Prin comportamentul lor, ei i-au adus pe locuitorii Africii într-o stare mai rea decât a celei mai barbare şi mai sălbatice naţiuni.“[27] După nenumărate vociferări ale opoziţiei, Parlamentul a votat în cele din urmă interzicerea comerţului cu sclavi în 1807. În 1848, sultanul otoman Abdulmecid I le-a interzis guvernatorului turc al oraşului Tripoli şi oficialilor săi să mai vândă sclavi, iar apoi, în 1856, comerţul cu sclavi a fost interzis pe cuprinsul întregului imperiu.

În practică însă, comerţul a continuat, deşi la un nivel mai redus. În 1878, la exact o sută de ani de la scrisoarea adresată consulului Tully, Frank Drummond-Hay, consulul britanic de la acea vreme, raporta către Ministerul de Externe că „vigilenţa necesară pentru supravegherea comerţului cu sclavi, pentru contracararea mijloacelor la care recurg autorităţile locale pentru a evita să se supună ordinelor privind interzicerea comerţului cu sclavi, pentru obţinerea informaţiilor despre sosirea sclavilor în caravane din interior şi despre viitoare transporturi“ justifica o sporire a fondurilor.[28] Toţi aveau un interes.

În familia regală, fiii lui Ali au pornit lupta pentru putere. În 1790, Yusuf, cel mai tânăr şi cel mai ambiţios, l-a prins pe fratele său, beiul Hassan, într-o capcană minuţios pregătită în castel şi l-a ucis în braţele mamei lor, împuşcându-l de la mică distanţă, iar apoi lăsându-l pe mâna sclavilor săi care l-au înjunghiat. Yusuf a organizat o celebrare triumfalistă la castel şi, un an mai târziu, a lansat un atac asupra oraşului

Tripoli, fiul ridicându-se împotriva tatălui. *Fitna* îşi făcuse din nou apariţia, iar locuitorii oraşului aveau să sufere.

Consulatul britanic a fost transformat în refugiu pentru „greci, maltezi, mauri şi evrei“, alături de consulul francez şi de cel veneţian, care şi-au adus cu ei toate bunurile.[29] În vara anului 1793, aflat în fruntea unei flote turceşti şi având un firman de la Poartă prin care se reafirma stăpânirea otomană, oportunistul renegat georgian Ali Burghul, un pirat alungat de curând de *dei*-ul din Alger, l-a înlăturat pe Ali Karamanli şi a preluat puterea. Aşa cum preciza un istoric: „Faptul că a fost alungat de un *dei* algerian din cauza cruzimii şi a rapacităţii sale îl plasează pe Ali Burghul foarte sus pe lista marilor ticăloşi“.[30]

Evreii înspăimântaţi au fost alungaţi de pe străzi când noul paşă şi-a făcut intrarea în oraş şi s-a îndreptat spre castel, salutat de salve de tun de pe corăbiile turceşti. Negustorii evrei au fost prinşi şi jefuiţi, „Regina Esther“ a fost aruncată în temniţă, legată în lanţuri şi răscumpărată de familia ei în schimbul sumei de 100 000 de pitaci (33 000 de lire sterline), iar apropiaţii familiei Karamanli au fost prinşi şi sugrumaţi. De pe vechile metereze ale castelului, de pe acoperişurile clădirilor oficiale şi ale consulatelor europene, a fost dat jos steagul dinastiei Karamanli, fiind înlocuit cu steagul roşu aprins cu steaua şi semiluna.

Stăpânirea otomană s-a dovedit un interregn brutal, dar foarte scurt. Ameninţarea turcească a contribuit la unirea, cel puţin pentru o vreme, a membrilor dinastiei Karamanli. Sprijiniţi de beiul din Tunis, fraţii Ahmed şi Yusuf Karamanli, în fruntea unei armate de 30 000 de soldaţi, au recucerit oraşul în 1795. Dându-şi seama că nu are sorţi de izbândă, Ali Burghul le-a ordonat oamenilor săi să evacueze oraşul după o ultimă rundă de jaf şi după executarea tuturor prizonierilor din temniţa castelului. Şovăielnicul Ali a abdicat în favoarea fiului său Ahmed în 1795, însă cutezătorul Yusuf a fost mai iute de picior, a închis porţile oraşului şi s-a instalat pe tron ca paşă.

Şi-a început îndelungata domnie (1795–1832) cu un asalt nemilos asupra siguranţei populaţiei, folosind pedeapsa cu moartea şi pentru cele mai neînsemnate delicte. Aşa cum străbunicul său pusese capăt anarhiei, tot astfel măsurile draconice ale lui Yusuf au stimulat activitatea comercială. Pentru a-i încuraja pe negustorii evrei, care erau vitali

pentru economie, să se întoarcă din exil din Italia, a relaxat măsurile punitive împotriva comunităţii, inclusiv obligaţia ca evreii să poarte veşminte negre din cap până în picioare. Portul Tripoli a devenit curând o pădure de catarge, când corăbiile comerciale s-au întors pentru a profita de noile înlesniri. Constructorii navali spanioli din Cartagina lucrau de zor pentru a construi o nouă flotă a corsarilor sub comanda lui Murad Rais, un renegat scoţian (Peter Lyle) care fugise de pe un vas englez şi se convertise la islam, punându-se în slujba noului paşă. În 1800, flota din Tripoli consta din 11 corăbii. În 1805, numărul corăbiilor se dublase, ajungând la 24, la care se adăugau numeroase alte ambarcaţiuni mai mici.[31] Pentru cei care se uitau suspicioşi spre Coasta Berberă şi spre noul ei conducător, nu puteau să existe îndoieli în legătură cu intenţiile lui Yusuf Karamanli.

La începutul secolului al XIX-lea, puterile internaţionale şi-au manifestat din nou interesul faţă de Tripoli. Yusuf a fost nevoit să navigheze pe apele învolburate ale politicii europene, începând din 1798, când Napoleon i s-a adresat paşei pentru a-i facilita posibile mişcări de trupe între Paris şi Cairo în campania de cucerire a Egiptului. În schimb, au existat o presiune să se opună francezilor din partea flotei lordului Nelson, precum şi un mesager oficial de la Istanbul care îi ordona lui Yusuf să sprijine blocada din Toulon şi Malta şi să asigure trupe pentru un asalt asupra Egiptului. Paşa a oferit un sprijin tacit francezilor, asigurându-se totuşi în caz că aceştia ar fi pierdut.

Între anii 1795 şi 1805, ascensiunea puterii maritime a oraşului Tripoli s-a reflectat în tratatele profitabile (pentru Yusuf) cu Spania, Franţa şi Veneţia. Ţările care nu au reuşit să ajungă la un acord cu paşa, cum ar fi Danemarca, Olanda şi Suedia, care probabil că au ezitat din cauza preţului solicitat pentru asigurarea protecţiei, au descoperit curând că astfel s-au expus riscului de a le fi capturate corăbiile şi echipajele.

America s-a aflat într-o situaţie specială. Protecţia britanică nu mai era valabilă pentru corăbiile americane, după declararea independenţei în 1776, acestea trebuind să se bazeze mai întâi pe sprijinul francezilor, iar apoi să se descurce singure. Discuţiile purtate în 1786 între Statele Unite, reprezentate de John Adams şi Thomas Jefferson, şi Sidi Haji Abdul Rahman Adja, ambasadorul oraşului Tripoli la Londra, au fost

remarcabile – au fost „primele discuţii diplomatice directe dintre Statele Unite şi lumea musulmană" –, însă nu au dus la nici un rezultat.[32] De fapt, potrivit biografului lui Jefferson, James Parton, conversaţia dintre cele două Americi şi ambasadorul oraşului Tripoli ar fi putut avea loc mai degrabă „în anul 100 d.Hr. decât în 1786". Întrebat de ce Tripoli ar vrea să pornească război împotriva unor naţiuni care nu i-au făcut nici un rău, ambasadorul a oferit un răspuns care probabil că i-a pus pe gânduri pe Jefferson şi pe Adams:

> Este scris în Coran că toate neamurile care nu l-au recunoscut pe profet sunt păcătoase, iar credincioşii au dreptul şi datoria să le jefuiască şi să le înrobească; iar fiecare musulman care este ucis în acest război va ajunge negreşit în paradis.[33]

Indiferent de ce spunea Coranul în legătură cu acest subiect, până la urmă s-a semnat un tratat între Statele Unite şi Tripoli în anul 1796, iar un consulat american a fost deschis în anul următor. Totuşi, după semnarea tratatului, paşa a început să simtă că protecţia sa fusese cumpărată mult prea ieftin în comparaţie cu ceea ce reuşise să obţină vecinul său mai puternic din Alger. Prin urmare, a început să solicite mai mulţi bani, însă a fost constant refuzat.

Yusuf nu se temea să treacă la acţiune. La 11 mai 1801, trupele sale au înconjurat consulatul american, au pătruns în interior şi au dat jos steagul american. Era o declaraţie de război, determinată de refuzul americanilor de a plăti suma de 25 000 de dolari şi de a semna un tratat revizuit care prevedea plata unui tribut anual de 250 000 de dolari, echivalentul a 450 000, respectiv 4,5 milioane de dolari în prezent. Ambele părţi au pornit de la premise greşite. În timp ce Statele Unite considerau Tripoli dependent de Alger, Yusuf insista să negocieze ca putere suverană.

Încrezător în puterea maritimă a Statelor Unite – Legea navală din 1794, prin care s-a înfiinţat o flotă permanentă, a fost un răspuns direct la atacurile corsarilor berberi asupra corăbiilor americane şi a avut drept consecinţă construirea a şase fregate la preţul uimitor de 688 888 de dolari –, Jefferson, noul preşedinte ales, a decis adoptarea unor măsuri mai dure faţă de Tripoli, cea mai slabă dintre puterile berbere, şi a trimis

în Marea Mediterană o escadră formată din trei fregate.[34] În prima confruntare militară de la 1 august 1801, marinarii americani de pe goeleta *Enterprise* au capturat *Tripoli*, unul dintre crucişătoarele paşei, şi au aruncat armamentul peste bord, spre disperarea lui Yusuf. Ca să-l pedepsească pe căpitanul crucişătorului pentru această înfrângere umilitoare, paşa l-a pus să defileze prin oraş călare pe un măgar şi cu o ghirlandă din maţe de oaie la gât.

În 1802, Jefferson a lansat o nouă blocadă asupra oraşului Tripoli printr-o escadră mai mare formată din şase corăbii. În 1803, fregata *Philadelphia*, cântărind 1 240 de tone şi dotată cu 36 de tunuri, a eşuat în apropierea portului Tripoli, comandantul navei fiind obligat să capituleze. Peste 300 de ofiţeri şi membri ai echipajului au fost întemniţaţi, iar fregata a fost capturată şi jefuită. Deşi ofiţerii au fost trataţi aşa cum se cuvine, potrivit marinarului William Ray, membrii echipajului au fost scuipaţi de ieniceri, înarmaţi cu săbii, muschete şi pistoale, în „prezenţa cumplită a majestăţii sale, atotputernicul paşă din Tripoli", care era aşezat pe un tron încrustat cu mozaicuri şi acoperit cu o pernă de catifea împodobită cu fir de aur şi cu pietre preţioase. Sclavii napolitani le-au furat hainele americanilor, care au fost legaţi în lanţuri şi au primit o raţie infimă de mâncare timp de două săptămâni. După aceea au fost obligaţi să muncească la construirea zidurilor oraşului, cărând piatră şi saci de nisip. Într-o relatare ulterioară, marinarul Elijah Shaw scria cum el şi camarazii săi, desculţi, cu capetele descoperite şi arşi de soare, erau biciuiţi cu sălbăticie în timp ce munceau din greu, prinşi în lanţuri unul de altul. „Supraveghetorilor turci le făcea o mare plăcere să ne trateze cu asprime, iar când considerau că nu munceam suficient de mult, ne biciuiau fără milă."[35]

Hotărât ca fregata *Philadelphia* să nu rămână în mâinile duşmanilor şi să devină cea mai puternică navă a piraţilor paşei, locotenentul Stephen Decatur a reuşit să pătrundă în portul Tripoli la bordul unui ketch capturat, *Intrepid*, în noaptea de 16 februarie 1804. După ce au urcat la bordul fregatei şi au ucis cu hangere douăzeci de corsari, americanii şi-au dat seama că nava se afla într-o stare foarte proastă şi nu putea fi scoasă în larg. Prin urmare, au aruncat-o în aer folosind explozibil şi fără ca nimeni să fie ucis. A fost, cu siguranţă, o acţiune extrem de curajoasă,

care a reprezentat mai mult decât un avertisment. Potrivit lui Nelson, a fost „cea mai îndrăzneaţă acţiune a epocii“[36]. După aceea, americanii au lansat o expediţie militară pentru a-l înlătura de la putere pe Yusuf şi a-l instala pe tron pe fratele său Ahmed, aceasta fiind prima încercare americană de a înlătura un şef de stat. Rezultatul a fost cucerirea oraşului libian Derna, prima bătălie terestră a Statelor Unite pe teritoriu străin, după un marş de 965 de kilometri de la Alexandria sub conducerea lui William Eaton, fost consul în Tunis, urmat de un tratat de pace semnat de Yusuf în 1805. Două secole mai târziu, primul război berber din 1801–1805 este încă amintit în primele versuri ale Imnului Marinei Americane:

*Din sălile Montezuma*
*Până la ţărmurile din Tripoli;*
*Vom lupta pentru ţara noastră*
*În aer, pe pământ şi pe apă...*

Întâmpinând rezistenţă la început din partea unui paşă care se lăudase că „nu mă tem de război, este meseria mea“, americanii au ieşit victorioşi într-un război emblematic care i-a propulsat pe scena internaţională ca putere militară. Aşa cum a remarcat papa Pius al VII-lea: „Statele Unite, deşi se aflau încă în fragedă pruncie, au reuşit să-i umilească pe barbarii anticreştini de pe ţărmul african mai mult decât reuşiseră să facă toate statele europene vreme îndelungată“.[37]

După ce a supravieţuit în faţa încercărilor americanilor de a-l învinge pe uscat, Yusuf a făcut manevre viclene în apele învolburate ale războaielor napoleoniene, o stare de haos şi de nesiguranţă care se potrivea de minune cu acest stat al piraţilor. Totuşi, în anii următori, sub presiunea crescândă a puterilor europene, autoritatea şi veniturile sale s-au redus substanţial, astfel încât consulul britanic Hanmer Warrington, care a lucrat la Tripoli între anii 1814 şi 1846, ajunsese să fie considerat, potrivit omologului său francez, „mai stăpân peste ţară decât însuşi paşa, aşa încât un simplu gest al său este suficient ca să-l facă pe paşă să tremure“[38]. O dovadă clară în acest sens a venit în 1816, când Warrington a insistat să fie spânzurat un căpitan corsar care capturase o navă din Hanovra aflată sub protecţie britanică. Afirmându-şi autoritatea,

consulul britanic a solicitat ca marinarii creştini, nu dregătorii musulmani ai paşei, să ducă la îndeplinire ordinul privind execuţia publică pe catargul navei.

Au urmat şi alte umilinţe. În 1819, o flotă franco-engleză l-a obligat pe paşă să-i elibereze pe sclavii şi prizonierii creştini din Tripoli şi să accepte tratate de pace care însemnau suprimarea pirateriei şi a plăţilor pentru asigurarea protecţiei. În 1827, respectând ordinele sultanului otoman de a-i oferi sprijin în timpul Războiului de Independenţă a Greciei, Yusuf a trimis ceea ce mai rămăsese din flota sa de corsari – nave care semănau mai degrabă cu nişte biete bărci de pescuit, potrivit descrierii batjocoritoare a amiralului turc – doar ca să le vadă distruse în bătălia de la Navarino. Ceea ce începuse ca o diminuare a puterii regale a devenit curând o retragere în toată regula.

Anglia şi Franţa au început să ceară plăţi compensatorii de la Yusuf pentru insulte – reale sau imaginare, nu conta – faţă de consuli. Franţa a cerut 800 000 de franci în 1830, iar Anglia a cerut 200 000 de piaştri pentru o altă jignire diplomatică din aceeaşi perioadă.[39]

Europenii se aflau în plină ascensiune. În 1830, francezii au ocupat oraşul Alger, o lovitură grea pentru corsarii berberi. La mijlocul anilor 1830, combinaţia dintre puterea navală engleză şi cea franceză reuşise să cureţe Marea Mediterană de corsari pentru prima oară după epoca romană, ceea ce a avut un efect devastator pentru economia vulnerabilă a oraşului Tripoli.[40] Lipsit de plata tributului şi de veniturile obţinute din comerţul cu sclavi, îndatorat creditorilor străini, situaţia lui Yusuf începea să semene cu un faliment. În 1832, o revoltă şi o încercare de lovitură de stat, provocate de eforturile sale disperate de a mări taxele pentru a plăti datoriile de 500 000 de dolari către Anglia şi Franţa, au dus la abdicarea lui în favoarea fiului său Ali, pe care l-a sfătuit să „nu guverneze capricios: căderea şi păcatul guvernării mele se datorează acestui fapt“[41].

A fost ultima manevră a unui conducător nemilos care preţuise întotdeauna pragmatismul şi supravieţuirea. Însă regenţa independentă a oraşului Tripoli nu mai era viabilă. La 26 mai 1835, răspunzând solicitării noului paşă de a primi sprijin militar în timpul unui război civil şi conştientă de puterea europeană crescândă în Africa de Nord, o flotă

turcească formată din 22 de corăbii a intrat în portul Tripoli. În ziua următoare, au debarcat 5 000 de militari, care au ocupat moscheile şi poziţiile strategice din oraş şi au dat ordine prin care se interziceau purtarea armelor şi folosirea monedei locale. La 28 mai, Ali Karamanli Paşa a fost invitat să urce la bordul navei amiral a reprezentantului sultanului, Mustafa Najib Paşa, unde a fost reţinut imediat. Najib a acostat şi s-a dus direct la castel, unde a anunţat că sultanul preluase controlul direct şi îl numise pe el paşă. Mehmed Bey s-a sinucis, fratele său Ahmed a fugit în Malta, iar toţi ceilalţi membri ai dinastiei Karamanli au fost duşi la Istanbul, cu singura excepţie a bătrânului Yusuf Paşa. Ajuns în pragul senilităţii şi al sărăciei după ce fiul său Ali îi jefuise proprietăţile personale, lui Yusuf i s-a îngăduit să trăiască până la sfârşitul zilelor în oraşul pe care îl stăpânise odinioară în mod triumfător.

Lansată în urma unei rebeliuni, dinastia Karamanli a fost curmată, 134 de ani mai târziu, printr-o lovitură de stat. Retrogradarea a fost evidentă. Marea Regenţă de Tripoli a fost redusă în câteva ore la statutul de umil vilaiet, provincie otomană.

Regimul Gaddafi se născuse tot dintr-o rebeliune împotriva unei monarhii îndepărtate. Şi el adusese o oarecare prosperitate Libiei şi devenise un ghimpe în coasta Europei şi a Americii, precum dinastia Karamanli, cu care se asemăna prin cruzime. Însă, spre deosebire de îndrăzneţii Karamanli, regimul Gaddafi a dăinuit de-a lungul unei singure generaţii, a cărei dispariţie în 2011 nu a fost deplânsă de libieni. Însă, ca urmare a declinului ţării din ultimii ani, mulţi libieni au început să spună că viaţa era mai bună pe vremea lui Gaddafi, la fel cum mulţi irakieni se plâng că viaţa era mai bună în timpul regimului condus de Saddam Hussein. Arabii au nevoie de un conducător puternic, spun ei, nu sunt pregătiţi pentru libertate şi democraţie. Nu este adevărat, susţin cei care refuză să accepte că arabii nu sunt în stare de altceva decât de dictatură. Haosul, carnagiul şi politica dezorganizată reprezintă moştenirea acelor regimuri, nu vinovăţia celor care se luptă pentru libertate şi pentru o viaţă mai bună.

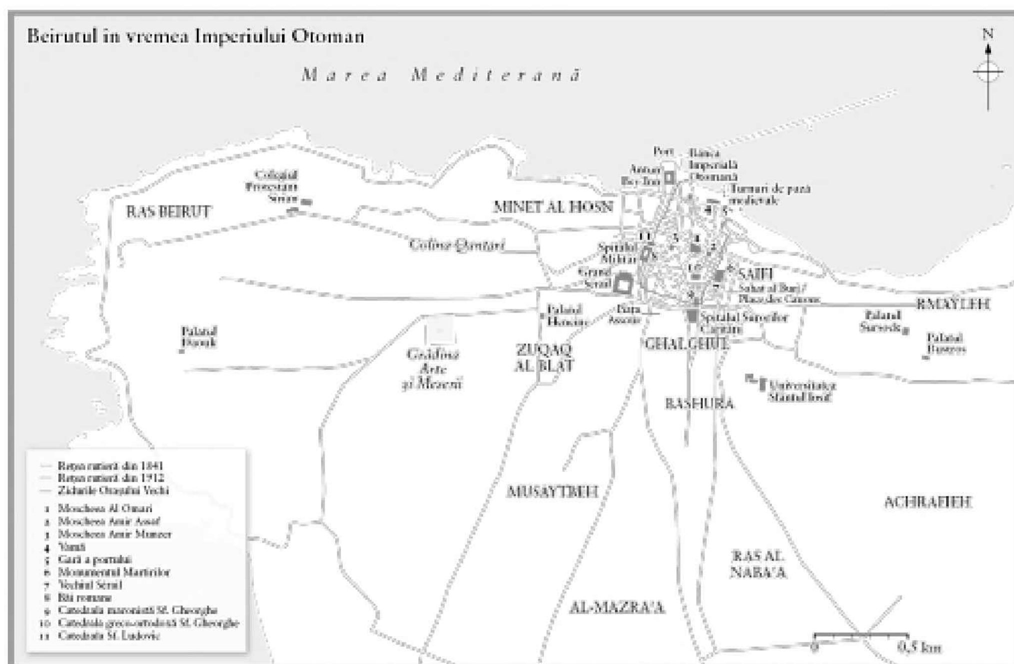
Oricum ar sta lucrurile, utopia democratică a unei Libii post-Gaddafi a început să semene cu o distopie. La Tripoli au loc ciocniri permanente

între miliţii rivale. Crime, răpiri, răscumpărări şi şantaje, toate sunt la ordinea zilei. În ţara cu cele mai mari rezerve de petrol din Africa, libienii de rând se luptă să-şi umple rezervorul cu benzină, în timp ce femeile şi bărbaţii dorm noaptea pe străzi aşteptând să retragă bani de la bancă. O nouă generaţie a fost sărăcită. „*Nabka wa naksa*“, spune prietenul meu Jalal, membru al guvernului de la Tripoli. Un dezastru şi un pas înapoi. *Fitna* şi-a spus cuvântul.

La începutul secolului XXI, norocul oraşului Tripoli a ajuns la limita inferioară. În schimb, cu 200 de ani în urmă, în celălalt capăt al Mediteranei, avea să se întâmple o poveste mai fericită. Un oraş era hotărât să urce pe culmile gloriei.

Şi de-ar fi purces ei laolaltă cu voi, n-ar fi făcut decât să sporească tulburarea voastră... şi mai înainte au căutat ei să semene dihonie.

Renegaţii erau creştini europeni care se convertiseră la islam sau „deveniseră turci“, cum spuneau englezii, şi se alăturaseră, începând cu secolul al XVI-lea, flotelor corsarilor berberi care jefuiau corăbiile pornind de la bazele lor de pe ţărmul Africii de Nord.




# 13. Beirut – terenul de joacă al Levantului (secolul al XIX-lea)

*... elle est mille fois morte, mille fois revécue.*

Nadia Tuéni, „Beyrouth“, 1986

Oraşul Beirut era fascinant. Nu doar într-o minunată zi de primăvară, când cerul de cobalt şi amplasarea voluptuoasă pe ţărmurile Mediteranei, la poalele Munţilor Libanului cu crestele lor înzăpezite, oferă oraşului un aer sibaritic, ci şi în secolul al XIX-lea, când micuţul port cândva apatic s-a trezit din somn şi s-a aruncat cu entuziasm pe scena lumii, devenind o înfloritoare republică a negustorilor, centrul renaşterii culturale arabe, terenul de joacă al iubitorilor de plăceri şi un Paris idealizat al Orientului Mijlociu.

Era greu de anticipat, la începutul secolului al XIX-lea, că Beirutul va avea un destin atât de impetuos. Este un oraş binecuvântat de natură şi de geografie, fiind aşezat pe ţărmul estic al Mediteranei, între Antiohia, în nord, şi Gaza, în sud, în centrul câmpiei care se pierde în Siria după ce traversează

maiestuoşii Munţi ai Libanului, ce se înalţă la peste 3 000 de metri deasupra nivelului mării. Însă cam acelaşi lucru se poate spune despre multe alte porturi care se întind de-a lungul coastei, locuri precum Sidon, Tir, Tripoli şi Acra, unele având chiar o istorie mai ilustră; însă nici unul dintre ele nu va cunoaşte bogăţia, gloria şi tragediile care vor defini oraşul Beirut în secolul al XIX-lea şi dincolo de el.

Ascensiunea remarcabilă a Beirutului nu a fost inevitabilă. Însă este adevărat că locuitorii acestui ţinut au fost animaţi din cele mai vechi timpuri de un extraordinar instinct al negoţului. Potrivit lui Herodot, la sfârşitul mileniului al IV-lea î.Hr., fenicienii, care deveniseră o adevărată forţă maritimă, comercială şi de producţie, „au pornit în lungi călătorii comerciale" din estul Mediteranei, în corăbiile lor încărcate cu mărfuri asiriene şi egiptene.[1]

Dibăcia şi superioritatea maritimă a fenicienilor au fost admirate şi temute în spaţiul mediteraneean. Când regele persan Xerxes a hotărât să organizeze o competiţie nautică pentru flota sa multinaţională, ca parte a pregătirilor pentru campania de cucerire a Greciei în anul 480 î.Hr., cei care au câştigat au fost fenicienii din Sidon.********

Dezvoltarea uimitoare a Beirutului nu poate fi explicată doar prin poziţia sa geografică, ci şi prin extraordinara combinaţie dintre talentul localnicilor şi dârzenia lor, prin vigoarea cosmopolită, amestecul Marilor Puteri şi rivalitatea dintre ele – otomani, francezi, britanici şi egipteni – şi un strop din misteriosul ingredient care se cheamă noroc. Toate acestea au transformat Beirutul, în câteva decenii, dintr-o aşezare medievală anostă într-un oraş fascinant şi sofisticat.

Natura a fost mai mult decât generoasă cu oraşul. Când vizitatorii se apropiau de port dinspre mare, privirea le era atrasă mai întâi de promontoriul triunghiular unde se afla Oraşul Vechi, între două coline, Achrafieh şi Musaytbeh, rămăşiţe stâncoase ale muntelui impunător care se zăreşte în depărtare. Apoi privirea li se îndrepta dinspre chiparoşii, roşcovii, sicomorii, perii, smochinii şi rodiii din micuţa aşezare înspre bananierii, măslinii, portocalii, lămâii şi duzii de dincolo de ea şi apoi înspre pinii robuşti de pe versanţii inferiori ai Munţilor Libanului. Era o imagine aproape indecent de pitorească. Când au transformat aşezarea într-o colonie, în anul 14 î.Hr., după ce Pompei o cucerise în 64 î.Hr., romanii au numit-o Colonia Iulia Augusta Felix Berytus, în onoarea fiicei lui Augustus şi ca apreciere faţă de acest „ţărm fericit".

Deşi religia nu oferea o garanţie a fericirii în această viaţă sau în viaţa de dincolo, aşa cum o va dovedi mult mai târziu istoria însângerată a Beirutului, apropierea de Ţara Sfântă a jucat un rol important în răspândirea timpurie a creştinismului, ştiut fiind, din cel puţin o sursă, că Iisus a propovăduit în aceste locuri. Potrivit unor relatări creştine timpurii, Sfântul Petru a fost pe aceste meleaguri, iar tot aici au avut loc martiriul Sfântului Apostol Iuda Tadeu şi moartea Sfintei Barbara. Se spune că aici a ucis Sfântul Gheorghe balaurul, de aceea golful de pe ţărmul nordic al oraşului poartă numele sfântului. În acest golf se află astăzi ruina distrusă de război a hotelului Saint George, o clădire emblematică din anii 1930, care luptă pentru supravieţuire împotriva companiei Solidere, cel mai mare şi mai controversat dezvoltator imobiliar din oraş.********

Înaintea unor oraşe precum Constantinopol şi Alexandria, Berytus avea să devină cel mai important centru de educaţie juridică din perioada târzie a Imperiului Roman, contribuind la dezvoltarea sistemului juridic roman, proces început de împăratul Teodosiu al II-lea (cel care a construit zidurile durabile ale Constantinopolului) şi continuat de împăratul Iustinian. Deşi a fost o importantă colonie comercială care şi-a câştigat existenţa producând mătase şi vin, talentul juridic a fost cel care i-a adus epitetul Berytus Nutrix Legum, Beirut Mama Legilor.******** Anticipând măreţia pe care avea să o cunoască în secolul al XIX-lea, oraşul a devenit un centru important pentru studierea filosofiei, a limbilor străine şi a literaturii. În *Dionysiaca*, cel mai lung poem al Antichităţii, alcătuit din 48 de părţi, poetul grec din secolul al V-lea Nonnos din Panopolis descria Beirutul sau Beroë din epoca bizantină ca „temelia vieţii omului, portul Iubirilor, cu insule frumoase şi verdeaţă... rădăcina vieţii, protectoarea oraşelor, mândria prinţeselor, primul dintre oraşe, soră geamănă a Timpului, de o vârstă cu universul...“[2]

Din păcate, căderea de pe aceste culmi elizee a fost dureroasă. După această epocă de aur care a durat din secolul al III-lea până în secolul al VI-lea, oraşul a fost dărâmat la propriu în cutremurul devastator din 551, care a ucis 30 000 de oameni şi l-a transformat în ruine. După această apocalipsă care i-a curmat dezvoltarea culturală şi intelectuală, a urmat un incendiu devastator în 560. Beirutul a intrat într-un con de umbră în ţinutul Levantului; doar statuile sfărâmate, coloanele prăbuşite ale colegiilor unde se studia dreptul roman şi *cardo maximus* (drumul principal pe axa nord–sud) le mai aminteau locuitorilor de măreţia de odinioară a oraşului. O dovadă clară a decăderii este faptul că, atunci când arabii au năvălit aici, în secolul al VII-lea, nu i-au acordat nici o

importanţă printre numeroasele lor cuceriri. În *Kitab Futuh al Buldun (Cartea despre cucerirea teritoriilor)*, Baladhuri, istoricul din secolul al IX-lea pe care l-am amintit când am vorbit despre căderea Damascului, îl pomeneşte aproape ca o notă de subsol într-o lungă listă a oraşelor care capitulaseră în faţa războinicilor islamului în 635.

După dominaţia musulmană, Beirut – sau Baruth, aşa cum îi spuneau cavalerii europeni – a căzut în mâinile creştinilor şi ale Regatului Ierusalimului în 1110, când a fost cucerit şi jefuit de regele Balduin I. Cu excepţia unui scurt interludiu de nouă ani, care a urmat după ce Saladin a cucerit oraşul în 1187, Beirutul a rămas în mâinile cruciaţilor până în 1291, când mamelucii din Egipt l-au cucerit după încă un asediu devastator. Biserica Sfântul Ioan Botezătorul, construită de cruciaţi, a devenit, după adăugarea minaretelor, Marea Moschee Al Omari, care se află astăzi la o aruncătură de băţ de catedrala ortodoxă greacă Sfântul Gheorghe, construită în 1767, pe locul unde s-a aflat cel mai vechi lăcaş de rugăciune din oraş al creştinilor. La vremea aceea, portul era construit în formă de semilună, având două turnuri de apărare la extremităţi, iar între ele un lanţ peste apă pentru a proteja corăbiile şi oraşul de un eventual atac.

Persecutându-i pe musulmanii şiiţi din cartierul Kisrawan din nordul oraşului în secolul al XIV-lea, mamelucii au plantat seminţele discordiei religioase de mai târziu, aducându-i aici pe maroniţi (o veche comunitate creştină unită cu Biserica Romano-Catolică) de-a lungul secolelor următoare, în detrimentul druzilor (o sectă ezoterică şi eclectică desprinsă din religia şiită ismailită), care se stabiliseră aici cu mult timp în urmă.

Deşi conflictul religios era înrădăcinat în acest ţinut de la poalele Munţilor Libanului, au existat şi influenţe din exterior. În jurul anului 1450, patriarhul maronit avea un consilier romano-catolic, ceea ce a însemnat începutul unei îndelungate tradiţii de implicare şi protecţie europeană. Cea mai importantă intervenţie, cu urmări profunde şi durabile, a fost anunţul făcut în 1639 de regele francez Ludovic al XIII-lea potrivit căruia maroniţii din Munţii Libanului se aflau din acel moment sub protecţia sa.[3] Era un semnal transmis otomanilor, a căror protecţie imperială era contestată, şi un mesaj de încurajare către acei maroniţi care sperau să se elibereze de sub dominaţia musulmanilor. Disputa dintre druzi şi creştini va marca o bună parte din istoria libaneză. Ea s-a aflat la baza crizei din 1860 şi a jucat un rol semnificativ şi în războiul civil din perioada 1975–1990, care a transformat oraşul în ruine.

Secolul al XVI-lea a adus o nouă putere în estul Mediteranei. După şase decenii de la cucerirea Constantinopolului de către sultanul Mehmed, mamelucii au intrat în declin. Victoria zdrobitoare a sultanului otoman Selim I asupra mamelucilor, mai întâi în Siria, în bătălia de la Marj Dabiq în 1516, iar apoi lângă Cairo în 1517, a fost ca un cutremur care a răsturnat ordinea politică în Orientul Mijlociu. Teritoriile musulmane care se întindeau din Siria şi Palestina până în Egipt şi în Peninsula Arabiei au trecut de sub stăpânirea unei puteri islamice vlăguite în mâinile unui succesor musulman mai viguros. Totuşi, autoritatea Sublimei Porţi nu a rămas necontestată. În timpul Războiului Ruso-Turc dintre anii 1768 şi 1774, o flotă rusească a bombardat şi a ocupat Beirutul în anul 1772 şi din nou între anii 1773 şi 1774, când populaţia nu depăşea 6 000 de locuitori. A fost cea mai scurtă domnie intermediară, în timpul căreia locuitorii oraşului erau obligaţi să descalece şi să se închine în faţa unui portret imens al Ecaterinei cea Mare agăţat pe poarta principală.[4] A fost una dintre numeroasele provocări lansate de puterile europene împotriva unui imperiu aflat în declin. Însă, în ciuda tuturor acestor dificultăţi interne şi internaţionale, controlul otomanilor asupra Beirutului şi asupra celei mai mari părţi a Orientului Mijlociu, inclusiv Locurile Sfinte, avea să dureze până la cel mai mare cataclism de până atunci: Primul Război Mondial.

De-a lungul secolelor tumultuoase, frumuseţea tulburătoare a Beirutului a fost o trăsătură constantă şi definitorie a oraşului, precum Kaaba din Mecca, Moscheea Omeiadă din Damasc sau zidurile Constantinopolului. Când citeşti relatările călătorilor europeni, care au început să viziteze oraşul în primele decenii ale secolului al XIX-lea, pe măsură ce călătoriile erau tot mai accesibile, simţi cum vraja oraşului devine aproape palpabilă. Scriitorul, fotograful şi călătorul francez Maxime Du Camp l-a însoţit pe Flaubert la Beirut în 1850 şi a fost fermecat pe loc, nu atât de oraş, cât de împrejurimile sale, de „pădurea de pini-umbrelă", de drumurile mărginite cu nopal, mirt şi rodii, de „vârfurile înzăpezite ale Munţilor Libanului" care atingeau cerul. În viziunea acestui romantic francez, Beirutul era „un refugiu pentru cei contemplativi, pentru cei dezamăgiţi, pentru cei răniţi de viaţă; mi se pare că aici poţi trăi fericit, fără să faci nimic, doar să priveşti munţii şi marea"[5].

Fireşte că scriitorii au o înclinaţie spre astfel de declamaţii, însă Du Camp nu a fost singurul. „Ne-am apropiat de oraş trecând printr-o zonă frumoasă şi luxuriantă, cum rareori îţi este dat să vezi la marginea unui oraş oriental", scria în 1840 călătorul american Stephen Olin. „Este plin de grădini, de duzi şi

de verdeaţă." Mai recent, istoricul libanez Samir Kassir, autor al unui studiu despre oraşul său natal, scria despre „o peninsulă care pare să fi căzut din cer". Este „ca şi cum, când darurile au fost împărţite oraşelor arabe, zânele au hotărât ca Beirutul să fie capitala relaxării şi a vieţii fără griji"[6].

Lucrurile sunt clare în privinţa naturii cu care a fost binecuvântat Beirutul. Însă trebuie să menţionăm că oraşul în sine nu l-a impresionat pe Du Camp, care l-a considerat „deplorabil şi lipsit de măreţie". Dacă acesta era un verdict dur din partea unui călător de la mijlocul secolului al XIX-lea, cine ar fi vizitat oraşul cu 50 de ani mai devreme ar fi fost mult mai dezamăgit. Mare parte din secolul al XIX-lea, frumuseţea exterioară a oraşului nu a fost egalată de interiorul lui.

La începutul secolului, Beirutul era un orăşel medieval prăpădit, cu şapte porţi principale. Măsura 570 de metri de la nord la sud şi 370 de la est la vest, fiind înconjurat de o oază de verdeaţă care a atras întotdeauna elogiile tuturor. Centrul era construit în jurul portului şi al golfului, protejate de turnurile gemene Burj al Silsilah (Turnul cu Lanţuri) şi Burj al Fanar (Turnul Farului). Din punct de vedere arhitectural, se remarcau trei monumente. Mai întâi, fortăreaţa cruciaţilor, Burj al Hashesh, în partea de nord-est a oraşului. Noua Fortăreaţă, Burj al Jadid, se afla pe dealul cel mai înalt care a fost folosit mai târziu, în 1853, pentru Grand Sérail şi unde se află şi astăzi sediul prim-ministrului libanez. Iar cel de-al treilea monument semnificativ era turnul de pază Burj al Khashef în partea de sud-est a oraşului, într-un loc care va deveni Sahat al Burj, Piaţa Turnului, inima Beirutului. De-abia după anii 1860, odată cu dezvoltarea accelerată a oraşului, populaţia a început să se reverse dincolo de zidurile medievale.

În interiorul acestui cadrilater, viaţa nu era deloc luminoasă şi veselă, ci întunecată şi tristă. Străzile înguste care şerpuiau printre case cu trei sau patru etaje, cu ziduri groase şi fără ferestre, formau un labirint în care orice vizitator se putea rătăci cu uşurinţă. Măgari încărcaţi cu mărfuri tropăiau pe străduţele aglomerate şi pe sub arcadele joase ale sukurilor, mânaţi de la spate de stăpânii lor grăbiţi. Hamali trăgeau cărucioare pline cu pachete, iar câte o cămilă răzleaţă păşea agale dincolo de porţile fortificate. Salubrizarea era primitivă, duhoarea perpetuă.

Sosind aici în anii 1830, pe când populaţia Beirutului era de aproximativ 8 000 de locuitori, aproape neschimbată din vremea ocupaţiei ruseşti, cu 60 de ani mai devreme, istoricul şi scriitorul francez Jean Joseph François Poujoulat spunea că nu văzuse niciodată ceva „atât de bizar, de eclectic şi de

extraordinar“ ca arhitectura orașului medieval arab; „galerii acoperite, pasaje secrete, alei întunecate; străzi înguste și șerpuitoare îi inspiră, la prima vedere, un fel de spaimă călătorului care vrea să se plimbe prin oraș; fiecare casă este ca un fel de temniță inaccesibilă“. În 1832, politicianul și poetul romantic francez Alphonse de Lamartine a fost fermecat de frumusețea peisajului, de „clima fără seamăn și... de măreția așezării sale geografice“. Poetul scria despre femeile „captive în haremuri“ și despre „gemetele jalnice ale cămilelor“ care îngenuncheau pentru a primi încărcăturile în port. Compatriotul lui Lamartine, scriitorul Édouard Blondel, care a locuit la Beirut între anii 1838 și 1839, a fost mai puțin impresionat de oraș. El a observat o grămadă de moschei, câteva biserici și câteva hoteluri pentru vizitatorii străini, pe care le-a considerat „sărăcăcioase și neinteresante“[7].

Orașul se va trezi din această amorțeală de-abia după sosirea neașteptată a egiptenilor. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, rușii înfruntaseră puterea otomană pe aceste meleaguri. În 1831 a fost rândul egiptenilor, care au reușit să obțină rezultate mai durabile. După ce înlăturase dinastia Saud și prădase mare parte din Grecia în campaniile anterioare, efervescentul Ibrahim Pașa, fiul cel mare al lui Mohammed Ali Pașa, „părintele Egiptului modern“ (domnie 1805–1848), a lansat o nouă campanie de cucerire de-a lungul coastei răsăritene a Mediteranei. Gaza, Haifa și Jaffa au fost primele orașe care au capitulat în fața invadatorului, urmate de un șir de orașe antice: Tir, Sidon, Acra, Tripoli, Homs, Lataqiya și Damasc. Beirutul a fost cucerit în 1832 fără luptă. Deși inițial Ibrahim a amenințat că va lansa un atac împotriva Istanbulului, s-a răzgândit ulterior și și-a concentrat atenția asupra consolidării puterii în Siria, teritoriu recent cucerit.

Din fericire pentru Beirut, cuceririle egiptene au coincis cu inventarea vapoarelor și cu revoluția navală, inițiată de Anglia, urmată de Franța și de alte puteri europene, care a transformat Beirutul dintr-un târg amorțit, aflat în slujba orașelor siriene Damasc și Alep, într-un port înfloritor care va exporta mătase și materie primă și va importa produse din întreaga lume, de la cămăși de bumbac făcute în Lancashire până la cafea din Brazilia. Corăbiile de mari dimensiuni care transportau încărcături imense aveau nevoie de porturi mai mari. Astfel, Beirutul a reușit să devanseze porturile vecine și rivale Sidon, Tir și Tripoli, aflându-se la locul potrivit și la timpul potrivit.

Demolarea, brutală și neașteptat de benefică, de către Ibrahim Pașa a meterezelor din gresie moale a contribuit la extinderea orașului dincolo de zidurile medievale. Pentru a evalua consecințele acestui deceniu „egiptean“

dintre anii 1831 şi 1840, este suficient să analizăm datele referitoare la taxele vamale şi corăbiile care intrau în port. În 1824, potrivit raportului întocmit de Sir John Bowring cu privire la comerţul britanic cu Siria, au intrat în portul Beirut 15 corăbii. În 1830, au intrat 22, iar în 1833, 28. Până în 1840, intraseră aproximativ 150 de corăbii britanice. Încasările din taxe vamale au crescut de patru ori între anii 1830 şi 1840. În calitate de preşedinte al consiliului consultativ al oraşului, beiul Mahmud Nami s-a dovedit un conducător destoinic şi energic. În 1835 a fost construit un nou chei pentru a face faţă traficului tot mai intens, iar în acel an au intrat în port 310 corăbii. Până în 1838, cifra se dublase, ajungând la 680. Consulul britanic raporta că Beirutul fusese „transformat dintr-un oraş arab de mâna a treia într-un oraş comercial înfloritor, unde îşi aveau reşedinţa europeni de diferite naţionalităţi“[8]. În doar câţiva ani, printre aceşti rezidenţi se numărau consuli americani, ruşi, austrieci, prusaci, toscani, sarzi, spanioli, olandezi şi greci, care veniseră aici ca să profite de noile oportunităţi comerciale.

Spre sfârşitul decadei, la Beirut aveau sediul 69 de companii, jumătate dintre acestea fiind străine. Au fost îmbunătăţite infrastructura şi salubrizarea, au fost pavate străzile, s-a înfiinţat un lazaret, iar procedurile vamale şi portuare au fost reglementate potrivit reformelor inovatoare ale egiptenilor. „A devenit cu adevărat portul acestui Orient“, spunea un misionar iezuit în 1836. „Se extinde, iar numărul creştinilor din ţară creşte într-un ritm spectaculos.“ De la 50 000 de tone pe an în 1830, traficul total a crescut la 600 000 de tone în 1886.[9]

Interesele străine au fost ca o sabie cu două tăişuri pentru societate. Pe de o parte, au contribuit la dezvoltarea comercială, care a devenit tot mai accelerată spre sfârşitul secolului. Pe de altă parte, s-a distrus echilibrul demografic care a dus ulterior la izbucnirea unor conflicte sângeroase. De pildă, în 1838, egiptenii au folosit soldaţi provenind din comunitatea maronită pentru a înăbuşi o rebeliune a druzilor din Munţii Libanului, o regiune condusă tradiţional de emiri din familia sunnită Shihab, astfel înveninându-se relaţiile dintre cele două comunităţi.******** Druzii, creştinii şi musulmanii şiiţi au început să trimită petiţii către Înalta Poartă în care cereau să fie eliberaţi de sub tirania egipteană, deschizând calea intervenţiei străine.

Imperiul Otoman se afla sub o presiune din ce în ce mai mare. În interior se intensificaseră mişcările naţionaliste. Creştinii sârbi şi greci au fost în fruntea acestor mişcări, luptând pentru autonomie şi independenţă în Revoluţia Sârbă (1804–1817) şi în Războiul de Independenţă a Greciei (1821–1829). Pe plan extern, puterile europene încercau să se amestece în treburile otomanilor sub

pretextul protejării minorităților creștine. În 1827, o forță navală formată din englezi, francezi și ruși a învins flota otomană aflată sub conducerea lui Mohammed Ali (sprijinit fără tragere de inimă de Yusuf Karamanli de la Tripoli) în bătălia de la Navarino, care a marcat începutul hegemoniei europene în Mediterana. Apuseseră zilele când puternicele imperii musulmane îi dominau pe creștinii occidentali.

În anul 1839, într-o încercare de a moderniza imperiul, de a ține pasul cu puterile occidentale, de a-i câștiga de partea sa pe otomanii nemulțumiți din Europa și de a împiedica alte intervenții, Sublima Poartă a emis edictul imperial de la Gülhane, care conferea drepturi egale pentru toți cetățenii Imperiului Otoman, indiferent de religie sau de etnie. O serie de acorduri comerciale încheiate între Imperiul Otoman și puterile europene între anii 1838 și 1840 au contribuit la intensificarea relațiilor comerciale. Reformele liberale Tanzimat, care au început în timpul domniei sultanului Mahmud al II-lea în anul 1839 și au continuat până în 1876, au reorganizat fundamental statul și instituțiile sale printr-o serie de edicte și de decrete imperiale. Cetățenilor otomani li se garantau securitatea și proprietatea. Armata a fost reorganizată și profesionalizată. A fost introdus un nou cod penal, după modelul francez, cu tribunale în stil european și egalitate în fața legii, indiferent de religie. A fost reglementată colectarea taxelor, tot după modelul francez, și a fost eliminată taxa *jizya* (de capitulare) pentru non-musulmani. Au fost emise bancnote noi. Fabricile au înlocuit breslele, au fost înființate ministere ale sănătății și educației, precum și universități, școli, o bancă centrală, o bursă de valori, oficii poștale și o Academie de Științe. A fost abolită sclavia în 1847, iar homosexualitatea a fost dezincriminată în 1858, cu mai mult de un secol înaintea Marii Britanii. Reformele adoptate erau inspirate din practici europene. Dar, ironic, pentru unii dintre locuitorii orașului Beirut – cu precădere druzii – aceste promisiuni de egalitate însemnau că maroniții deveneau mai egali decât alții.[10]

Când europenii au început să-și manifeste interesul pentru Beirut, au descoperit în același timp și motive pentru a-l proteja. În anul 1840, Richard Wood, puternicul agent britanic al lordului Ponsonby, ambasadorul britanic la Istanbul, i-a incitat la rebeliune împotriva stăpânilor egipteni atât pe maroniți, cât și pe druzi. La 11 septembrie 1840, o flotă aliată anglo-otomano-austriacă a lansat un atac în golful Saint George, urmat de o ofensivă terestră. Egiptenii s-au predat în octombrie, iar Mohammed Ali, după un deceniu de reforme, pierduse Siria. Reușise să transforme „un târg închistat într-un oraș-port pus

în slujba comerţului mediteraneean“[11]. Deşi animat de intenţii bune, prin înfiinţarea unui consiliu al oraşului împărţit egal între musulmani şi creştini, el contribuise totodată la introducerea unei forme de politică sectară, care a făcut mult rău oraşului Beirut şi Libanului în general. În anul în care egiptenii au fost înlăturaţi de la putere, a fost recunoscută importanţa oraşului Beirut, acesta devenind capitala provinciei otomane Sidon, în detrimentul oraşului Acra. Acest fapt îi conferea un avantaj imediat faţă de celelalte porturi din Levant, mai precis Tir, Sidon şi Tripoli, un avantaj pe care Beirutul, unde se aflau numeroase consulate europene, nu a întârziat să-l exploateze.

În ciuda acestor conflicte, oraşul se dezvolta tot mai mult, ajungând să fie denumit „Parisul Orientului“ la sfârşitul anilor 1830. Călătorul britanic Frederick Neale, care a trăit în Levant timp de opt ani, între 1842 şi 1850, scria că, de fiecare dată când vizita oraşul, observa că se făcuseră „foarte mari îmbunătăţiri“. Bogăţia, populaţia şi dimensiunile Beirutului „se dezvoltau constant şi rapid... Noi vile magnifice ale negustorilor bogaţi erau construite zilnic“, alături de case la ţară şi de reşedinţe de vară pentru această clasă. Hoteluri, săli de biliard şi fabrici de mătase pe bază de aburi, dotate cu utilaje europene, „răsăreau pretutindeni“, oferind locuri de muncă pentru sute de băieţi şi fete. Oraşul Beirut îmbina inteligent „utilul“ cu „frumosul“. Viaţa socială era animată de serate unde se dansa cadril. Mai-marii oraşului organizau baluri, unde arabi şi europeni din crema societăţii se priveau unii pe alţii cu îngăduinţă, în ciuda divergenţelor culturale. Europenii dansau polci şi valsuri în faţa paşei, care fuma din narghilea şi bea punci, şi a însoţitorilor săi care erau prea puţin scandalizaţi de dansurile „indecente“ ale femeilor creştine. Tineri europeni petreceau toată noaptea, părăsind ringul de dans abia în zorii zilei, când se grăbeau spre birourile lor, „unde se consumă foarte mult sifon şi se face foarte puţină treabă“. În această relatare însufleţită despre viaţa la Beirutul de la mijlocul secolului, fraza despre „disputele frecvente dintre druzi şi maroniţi“ îi lasă cititorului un gust amar. E în concordanţă cu observaţia lui Richard Wood care spunea că anumite secte „ieşeau în evidenţă prin ura extraordinară pe care o nutreau unii faţă de alţii“ – în 1860 această animozitate se va răspândi catastrofal dinspre zona Munţilor Libanului către Beirut.[12]

Unul dintre aspectele cele mai remarcabile din secolul al XIX-lea a fost preocuparea deosebită pentru educaţie, iniţiată de străini şi continuată de otomani, care va avea consecinţe extrem de importante pentru Beirut, chiar şi în secolul XXI. La începutul anilor 1820, misionari protestanţi au deschis

primele şcoli, care s-au răspândit pe tot cuprinsul oraşului pentru a educa o generaţie ale cărei oportunităţi fuseseră până atunci extrem de rudimentare. Şi administraţia otomană punea accent pe importanţa unei bune educaţii musulmane, completând eforturile caritabile ale europenilor şi americanilor. Printre cele mai importante şcoli musulmane se numărau Societatea de Binefacere Maqasid, înfiinţată în 1878, care a devenit curând principalul centru educaţional şi medical pentru musulmanii sunniţi, precum şi şcoala primară Dar al Funun, înfiinţată doi ani mai târziu.

În ajunul Primului Război Mondial, când populaţia ajunsese la aproximativ 130 000 de locuitori, francezii, a căror influenţă culturală a devenit tot mai importantă în secolul al XIX-lea, au înfiinţat şcoli şi institute în Beirut care reprezentau practic toate ordinele catolice franceze existente: iezuiţi, lazarişti, franciscani, capucini, Frères des Écoles Chrétiennes, fraţi şi surori marişti din belşug: Soeurs de Besançon, Soeurs de Saint-Joseph, Soeurs de Saint-Joseph-de-l'Apparition, Soeurs de la Charité de Nazareth şi Soeurs de Notre-Dame de Sion. Maica Gélas din Ordinul Surorilor Carităţii din Nazaret, care a ajuns la Beirut în anul 1847, a fost considerată de localnici o adevărată eroină pentru dăruirea cu care a luptat împotriva celor trei epidemii (variolă, tifos şi holeră) care au bântuit oraşul un an mai târziu. Protestanţii nu au reuşit să ţină pasul cu catolicii francezi, ei înfiinţând doar Şcoala Americană de Fete şi Şcoala Siriană Britanică pentru Nevăzători, în timp ce greco-catolicii au înfiinţat Colegiul Patriarhal, iar ortodocşii Colegiul Naţional. Influenţa acestor instituţii străine a fost atât de mare încât unele cartiere au purtat numele lor: Batraqiya de pe colina Musaybeth de la Colegiul Patriarhal, Yasuiyyeh de la cartierul iezuit din jurul Universităţii Sf. Iosif, Nasra de pe colina Achrafieh de la Dames de Nazareth.[13]

Însă influenţa externă nu s-a manifestat doar la Beirut. Canonierele britanice şi franceze s-au răspândit de-a lungul ţărmurilor Africii de Nord şi ale Orientului Mijlociu în secolul al XIX-lea. Cucerirea Egiptului de către Napoleon în 1798 a deschis calea primei mari invazii occidentale în lumea islamică după perioada cruciadelor. A fost debutul unui asalt colonial accelerat, care a anticipat împărţirea Orientului Mijlociu între englezi şi francezi din 1916, precum şi războaiele din Irak şi din Libia din secolul XXI. Cea mai puternică forţă din lumea musulmană rămânea Imperiul Otoman, însă începuse să slăbească. Cei care dădeau acum tonul erau europenii, în frunte cu Marea Britanie şi Franţa. În 1820, englezii au impus un tratat cu statele din sud-estul Golfului Persic, care a constituit preludiul unui protectorat strategic stabilit

aici în 1892. Franţa a cucerit oraşul Alger în 1830, anticipând protectoratul francez din Tunisia stabilit în 1881. Ca să nu rămână mai prejos, britanicii au cucerit oraşul-port Aden prin Compania Indiilor de Est în 1839, iar apoi au stabilit un protectorat asupra Egiptului în 1882 şi a Sudanului în 1899.

De-a lungul secolului al XIX-lea, nici un alt oraş nu a ilustrat mai bine decât Beirutul ascensiunea rapidă către bogăţie şi glorie, pe de o parte, şi vulnerabilitatea crescândă faţă de influenţa şi de intervenţia occidentalilor, pe de altă parte.

Caleidoscopul este un obiect fermecat, care îi vrăjeşte pe copii prin infinitele sale combinaţii de imagini multicolore. Este şi un obiect fragil şi delicat. Echilibrul său armonios poate fi distrus, dacă dispozitivul optic este rotit cu prea multă forţă.

În anul 1860, echilibrul cosmopolit din regiunea Munţilor Libanului, asupra căreia se exercitase o puternică presiune de mai multe decenii, a fost distrus. Existaseră semne prevestitoare. Ocupaţia egipteană, care fusese sprijinită de maroniţi şi contestată de druzi, distrusese structurile de conducere tradiţionale şi înveninase relaţiile dintre comunităţi. Reorganizarea otomană a administraţiei din această zonă într-un guvernorat dual – două regiuni administrative, sub controlul maroniţilor în nord şi al druzilor în sud – nu a făcut decât să sporească dezbinarea, întrucât ambele comunităţi au încălcat această graniţă arbitrară.

Apoi, în 1856, otomanii au reluat problema spinoasă a privilegiilor pentru comunităţile non-musulmane în cadrul reformei pe care au iniţiat-o. „Orice prevedere prin care cetăţenii imperiului aparţinând unei clase sunt consideraţi inferiori unei alte clase, din motive legate de religie, limbă sau rasă, va fi eliminată definitiv din protocolul administrativ“, se proclama în decretul otoman. Dacă pentru creştini a fost o mană cerească, pentru mulţi musulmani din imperiu aceste privilegii au fost considerate revoltătoare. Potrivit unui judecător musulman din Damasc, ele reprezentau „o încălcare a eternei legi islamice“[14].

Nici astăzi nu este foarte limpede cum s-au declanşat conflictele sângeroase din vara anului 1860, fiecare dintre părţile implicate susţinând că partea cealaltă a declanşat ostilităţile. Cert este că ceea ce a început printr-o serie de jafuri, crime şi încăierări între maroniţi şi druzi, în primăvara anului 1860, s-a transformat rapid într-un război civil în toată puterea cuvântului, aşa încât la sfârşitul lunii mai se dădeau lupte crâncene între cele două comunităţi. La 27

mai, 3 000 de creştini s-au luptat contra unei armate mult mai puţin numeroase formate din 600 de druzi, în apropierea satului Ain Dara, însă au fost înfrânţi fără drept de apel, ceea ce a dus la distrugerea completă a peste 200 de sate creştine şi la exterminarea în masă a locuitorilor. Druzii au preluat controlul în partea de sud a regiunii muntoase şi în valea Bekaa. Conflictul s-a soldat cu 11 000 de victime în Munţii Libanului şi cu 12 000 la Damasc, precum şi cu zeci de mii de refugiaţi. A fost „cel mai sângeros conflict din istoria Siriei otomane“[15].

Presiunile europenilor asupra otomanilor, premergătoare ale principiului „trebuie să facem ceva“ care va duce la intervenţiile occidentalilor din Orientul Mijlociu în următoarele două secole, au avut ca rezultat mai întâi trimiterea în această regiune a ministrului de externe Fuad Paşa, în fruntea unei armate formate din 4 000 de militari. Guvernatorul Damascului a fost executat rapid. Au căzut multe capete. A fost o acţiune hotărâtă, însă insuficientă pentru a împiedica o intervenţie a francezilor cu o armată de 6 000 de militari sub comanda generalului Charles de Beaufort d’Hautpoul, care a debarcat în Levant la mijlocul lunii august.

O mulţime de refugiaţi au coborât din zona muntoasă îndreptându-se spre Beirut. În prima jumătate a lunii august, numărul acestora s-a dublat de la 10 000 la 20 000. Beirutul a fost pur şi simplu copleşit. Casele, şcolile, instituţiile religioase, cimitirele, pieţele şi grădinile, chiar şi vapoarele din port, toate au fost luate cu asalt de refugiaţii traumatizaţi, care au continuat să vină în număr mare până la sfârşitul anului 1860. În ciuda ospitalităţii şi a generozităţii de care au dat dovadă atât musulmanii, cât şi creştinii, condiţiile sanitare din oraş erau îngrozitoare. În timp ce refugiaţii se îmbulzeau în oraş, mulţi dintre locuitorii bogaţi, înspăimântaţi de ororile de pe străzi şi temându-se de o criză sanitară iminentă, au hotărât să părăsească oraşul, îndreptându-se către Alexandria, Atena şi Smirna.[16]

Una dintre cele mai importante consecinţe ale masacrelor din 1860 a fost sfârşitul guvernoratului dual. La un an după baia de sânge, Beirutul a fost gazda unei conferinţe a Marilor Puteri, unde otomanii au semnat un acord cu Anglia, Franţa, Rusia, Prusia şi Austria, care stipula ca regiunea Munţilor Libanului să devină o regiune autonomă *(mutasarrifiya)*, guvernată de un cetăţean creştin al Imperiului Otoman şi aflată sub controlul maroniţilor.

Efectele acestui conflict sângeros nu au fost mai puţin dramatice pentru Beirut, a cărui hartă demografică s-a transformat din temelii. În 1838, procentul estimat al musulmanilor şi al creştinilor era de circa 45%. În 1846,

cele două comunităţi se aflau încă la egalitate, cu 47%. Însă, la sfârşitul anului 1861, ca urmare a exodului maroniţilor, musulmanii reprezentau 38% din populaţie, faţă de 58% creştini. Această balanţă a continuat să se încline în favoarea creştinilor, aşa încât musulmanii, cu 29% în 1882, reprezentau jumătate din numărul total al creştinilor (58%). În 1895, musulmanii reprezentau 30%, în timp ce creştinii 63%. Beirutul se transformase rapid într-un oraş majoritar creştin. S-au produs schimbări semnificative şi în cadrul celor trei mari comunităţi creştine. În 1846, grecii ortodocşi reprezentau 23% din populaţia oraşului, maroniţii reprezentau 9%, iar greco-catolicii 7%. La sfârşitul anului 1861, maroniţii (21%) se aflau la mică distanţă de ortodocşi, care reprezentau 29%.[17]

O altă consecinţă importantă a afluxului de refugiaţi creştini a fost faptul că s-a schimbat distribuţia bogăţiei, creştinii devansându-i pe musulmani. Războiul civil şi-a pus amprenta şi asupra relaţiilor dintre oraş şi regiunea Munţilor Libanului. Dacă zona muntoasă fusese odinioară un loc de refugiu pentru locuitorii Beirutului în vremuri de restrişte, de acum înainte oamenii vor pleca din această parte – şi din interiorul Siriei – şi se vor îndrepta către Beirut, devenit un loc sigur.

După reformele Tanzimat, au început să apară tensiuni în rândul creştinilor, acestea explodând violent în 1860. Potrivit istoricului Leila Tarazi Fawaz, „relatările despre persecutarea creştinilor de către alţi creştini sunt mult mai frecvente decât relatările cu privire la persecutarea creştinilor de către musulmani“. Însă tensiunile s-au accentuat în cea de-a doua jumătate a secolului, când mulţi creştini s-au îmbogăţit. În această perioadă au existat numeroase conflicte între comunităţile musulmane şi creştine, de la neînţelegeri banale până la ciocniri sângeroase. În 1871, un grup de creştini a fost atacat de musulmani cu bâte de lemn. Un deceniu mai târziu, o încăierare între nişte băieţi musulmani şi creştini care se jucau s-a transformat rapid într-o luptă în care s-au implicat adulţi din comunităţile rivale şi care s-a soldat cu morţi. În 1888, câţiva băieţi creştini şi-au găsit una dintre capre decapitată şi atunci au împuşcat câteva femei beduine, declanşând o răzmeriţă în toată regula. În curând bâtele aveau să fie înlocuite cu arme mult mai puternice. În 1896, 1897 şi 1899, au fost folosite arme de foc într-o serie de incidente. La începutul secolului XX, „ciocnirile dintre creştini şi musulmani erau atât de frecvente încât rareori trecea o săptămână fără să aibă loc o crimă sau un an fără să aibă loc un conflict sângeros“[18].

Suspiciunile dintre comunităţi s-au intensificat, potrivit autorului şi activistului anglo-libanez Edward Atiyah, născut în 1903. „Creştini *versus* musulmani: aceasta a fost prima mea noţiune despre relaţiile umane colective", aşa începe capitolul despre Beirut din cartea sa intitulată *An Arab Tells His Story (Un arab îşi spune povestea)*. „În mintea mea de copil, la vârsta de cinci sau şase ani, lumea era alcătuită din musulmani şi creştini aflaţi într-o relaţie antagonică..." Atiyah, la fel ca mulţi alţii înaintea lui, şi-a exprimat admiraţia faţă de „frumuseţea naturală a oraşului", însă în 1925 considera că Beirutul era „incapabil să zămislească altceva în afară de teamă, suspiciune şi vrajbă". Era, spunea el, „un loc sordid"[19].

Acesta era verdictul dur al unui om care îşi pierduse străbunicul în războiul civil din 1860 şi trăise în perioada Mandatului Francez pentru Siria şi Liban dintre anii 1923 şi 1946 (majoritatea musulmanilor respinseseră noul stat libanez la crearea sa, în 1920, şi se îndreptaseră către Damasc). Însă acest verdict ignora colaborarea zilnică dintre creştinii şi musulmanii din Beirut, mai ales în domeniul comercial, unde profitul a fost pus înaintea pasiunilor de-a lungul secolului al XIX-lea. Incidentele violente s-au manifestat cu precădere în rândul locuitorilor săraci, nefiind nota dominantă a oraşului. Probabil că au existat extremişti în ambele tabere, însă majoritatea covârşitoare a populaţiei a refuzat să declanşeze un conflict de amploare. Musulmanii şi creştinii au continuat să găsească puncte comune, nu doar în schimburile comerciale, ci şi în comitetele orăşeneşti, unde s-a menţinut o reprezentare egală, în cercurile literare şi chiar şi în mişcările politice subterane.

În absenţa unei forţe poliţieneşti puternice şi eficiente, bandele rivale creştine şi musulmane au menţinut – şi au ameninţat – securitatea în Beirut în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. Bandele conduceau crima organizată: jocuri de noroc, contrabandă, taxe de protecţie, asasinate. Unul dintre cei mai necruţători şefi de bandă a fost Osta Bawli, membru al comunităţii ortodoxe greceşti. „Era un campion redutabil, iubit şi admirat de creştini, foarte temut de musulmani", scria Atiyah. „Toţi creştinii care aveau probleme cu musulmanii sau cu guvernul turc erau protejaţii săi; asasinarea oricărui creştin avea să fie cu siguranţă răzbunată de el şi de locotenenţii săi", purtând caftane cu cingători unde erau îndesate ostentativ pumnale şi revolvere.[20] Era vorba despre un cerc vicios al crimei şi al răzbunării între musulmani şi creştini.

În 1896, pe Osta Bawli l-a părăsit norocul, aşa cum se întâmplă întotdeauna până la urmă. A fost înjunghiat pe la spate, în timp ce se plimba pe faleză. În ziua când a avut loc înmormântarea sa a încetat aproape orice activitate în

Beirut, iar durerea provocată de moartea lui a reuşit să-i unească pe creştini (ortodocşi, maroniţi, catolici şi protestanţi), aceştia cântând la unison cântece defăimătoare la adresa musulmanilor şi a otomanilor. Femeile cântau în memoria eroului şi a martirului lor. Cu câteva clipe înainte ca sicriul să fie închis, unul dintre admiratorii săi, cu o floare la butonieră şi o batistă parfumată în buzunar, s-a apropiat de sicriu, s-a aplecat peste trupul neînsufleţit, l-a sărutat pe frunte şi a şoptit câteva cuvinte pe care nu le-a auzit nici una dintre persoanele îndoliate. Probabil a făgăduit că va răzbuna moartea şefului gangsterilor. Trei zile mai târziu, acelaşi bărbat a intrat într-o tutungerie şi a ucis trei musulmani care nu aveau nici o legătură cu asasinarea lui Osta Bawli. „Onoarea“ fusese salvată.

Dacă mergi spre est pe strada Sursock mărginită de copaci din inima cartierului luxos Achrafieh, un fel de Mayfair al Beirutului, dai peste o bijuterie de palat, cu vedere spre port. Intri pe poarta din fier forjat, urci cele două scări de marmură, treci pe lângă tapiserii flamande din secolul al XVII-lea şi admiri priveliştea sublimă pe care ţi-o oferă salonul principal, cu cele patru rânduri de arcade triple specifice arhitecturii libaneze, coloane de marmură canelate şi covoare orientale antice. Printre palmieri şi chiparoşi se întrezăreşte Marea Mediterană, sursa extraordinarei bogăţii a acestei familii.

Palatul Sursock a fost construit în 1860, în timpul conflictelor sângeroase din regiunea Munţilor Libanului, de către Musa Sursock, membru de vază al comunităţii de negustori creştini recent îmbogăţiţi. Astăzi este cel mai mare palat rămas din secolul al XIX-lea care a funcţionat ca reşedinţă de familie şi se află vizavi de Muzeul Nicolas Ibrahim Sursock, o clădire albă care îmbină influenţe veneţiene şi otomane, construită pentru a fi reşedinţă privată în 1912. Lăsată moştenire oraşului Beirut de Nicolas Sursock la moartea sa în 1952, clădirea a fost folosită ulterior de preşedintele Camille Chamoun (1952–1958) pentru găzduirea demnitarilor aflaţi în vizită, înainte să devină muzeu în 1961 şi să găzduiască saloane de artă. „Eram cu toţii atât de plini de noi înşine“, îşi aminteşte romancierul libanez Hanan al Shaykh. „Toţi veneau aici, era o lume incredibilă... numai crema societăţii. Oamenii veneau aici fiindcă era un loc prestigios, nu pentru că erau interesaţi de artă.“[21]

Astăzi, la aproape trei secole după ce a strâns o avere fabuloasă, familia greco-ortodoxă Sursock rămâne una dintre cele mai importante familii din Beirut. Împreună, membrii acestui clan inventiv, strângător şi foarte ambiţios au reuşit „cea mai spectaculoasă ascensiune socială din secolul al XIX-lea“[22]. La început au fost perceptori în Turcia, apoi au avansat pe scara socială, ca mulţi alţi oameni de afaceri creştini din acea epocă, dobândind protecţie consulară şi

privilegiile pe care le oferea aceasta, cum ar fi scutirea de impozite. De pildă, în 1832, Dimitri Sursock a fost dragoman în slujba noului consul american. Alţi membri ai familiei beneficiau de protecţie consulară grecească, franceză sau rusă.

Cei din clanul Sursock au fost negustori de grâne, bancheri, speculanţi la bursă şi magnaţi imobiliari care deţineau sate întregi în Liban, Siria, Egipt, Turcia, Israel şi Teritoriile Palestiniene. De asemenea, erau negustori de bumbac şi de mătase, principalele produse exportate din Beirut începând cu 1853. Au investit enorm în mari proiecte de infrastructură, cum ar fi portul, Canalul Suez şi drumul Beirut–Damasc. Imperiul lor comercial se întindea de la Beirut, Istanbul şi Alexandria până la Cairo, Paris şi Manchester. Când marele duce Nicolae al Rusiei a vizitat Beirutul în 1872, i s-a organizat imediat o întrevedere cu Nicolas Sursock, care avea pe atunci un venit anual de 60 000 de lire sterline, echivalentul a 6,2 milioane de lire sterline în prezent. Membrii familiei Sursock au avut relaţii strânse cu aristocraţia europeană, dar şi cu înalta societate din Imperiul Otoman, cum ar fi kedivul Ismail, care a condus Egiptul din 1863 până în 1879 cu ajutorul împrumuturilor şi investiţiilor familiei Sursock. Palatele şi vilele lor erau „la fel de elegante ca orice palazzo italian". Pe scurt, familia Sursock a reuşit să pătrundă în „înalta societate a marilor negustori din Beirut".[23]

Însă ei nu au fost singurii. Potrivit lui Lewis Farley, contabil între anii 1857 şi 1858 la Banca Otomană din Beirut şi autor al lucrării *Two Years in Syria (Doi ani în Siria)*, „Acum câţiva ani, principalii noştri negustori erau străini, acum sunt localnici; ei fac acum toate operaţiunile de export–import, toate vapoarele străine sunt lăsate în seama lor".[24] Deşi Beirutul nu ducea lipsă de firme străine, precum compania britanică de navigaţie şi asigurări Henry Heald, care a venit aici în 1837, unde continuă să-şi desfăşoare activitatea, principalele companii comerciale erau din partea locului.

Membrii familiei Bustros erau tot negustori greco-ortodocşi, care au avut o ascensiune meteorică similară, ei deţinând compania comercială şi de investiţii M. Bustros şi Nepoţii, cu afaceri în domeniul funciar, comercial şi financiar, precum şi numeroase plantaţii de măslini şi de duzi. Asemenea familiei Sursock, ei au fost negustori de grâne şi speculanţi, având legături strânse atât cu dregătorii otomani, cât şi cu consulii generali europeni. La mică distanţă de palatul Sursock se înalţă palatul Bustros unde se află astăzi sediul Ministerului de Externe libanez. Existau multe alte familii de negustori greco-ortodocşi: Araman, Boutros, Bassoul, Fayad, Fiani, Fernaini, Jbeili, Geday, Trad şi Tuéni

(am început acest capitol cu un vers din poemul „Beyrouth“ scris de Nadia Tuéni), toate luptându-se pentru un loc în rândul celor „Şapte Mari Familii din Beirut“, care îşi aveau şi echivalentul musulman.

Deşi ortodocşii greci s-au aflat în vârful ierarhiei negustorilor din Beirut, au fost şi creştini din alte confesiuni care au reuşit să strângă averi foarte mari. Din rândul greco-catolicilor s-au evidenţiat familia Medawar din regiunea Munţilor Libanului, care avea afaceri în domeniul funciar, comercial şi financiar, beneficiind de protecţie consulară franceză, precum şi familiile Pharaon şi Zananiri.

Asemenea oraşului în care se născuseră sau în care se stabiliseră, negustorii creştini formau un amalgam de note. Familiile Malhama şi Khazen, dinastii feudale, făceau parte din comunitatea maronită, în timp ce membrii familiei Abela erau romano-catolici, ei fiind oameni de afaceri şi proprietari *par excellence*, descendenţi ai unui doctor maltez care îl însoţise pe Napoleon la Acra.

Averile fabuloase nu erau nicidecum apanajul oamenilor de afaceri creştini. În general, în timp ce ei îşi îndreptau atenţia către vest, colegii lor musulmani, care aveau mai puţine legături cu europenii şi nu prea beneficiau de protecţie consulară, îşi îndreptau atenţia către est, dincolo de Siria. Astfel, la sfârşitul anilor 1840, dintre cele 29 de companii comerciale din Beirut care făceau comerţ cu Anglia, doar trei erau musulmane, această proporţie fiind aproape neschimbată şi în restul ţării. În primul deceniu al secolului XX, exporturile de mătase ale musulmanilor reprezentau mai puţin de 1% din totalul exporturilor.

Existau familii vechi, de pildă Shihab, Barbir, Bayhum, Itani şi Aghar, dar şi familii mai noi, cum ar fi Anuti, Ayyas, Sarduq, Salam, Ghandur, Iraysi, Daouk, Yasin, Husami, Tabbara, Biqdash şi Baydun, cele mai multe dintre ele făcând comerţ cu oraşe din sfera musulmană precum Damasc, Bagdad, Egipt şi Imperiul Otoman în general. Membrii familiei Bayhum erau mari negustori care aveau legături strânse cu emirii Shihabi, conducătorii tradiţionali ai regiunii din Munţii Libanului, şi deţineau enorme proprietăţi urbane şi rurale, făcând comerţ cu produse agricole, în special mirodenii, mătase şi bumbac. De regulă, cei mai bogaţi musulmani erau cei care făceau comerţ cu Occidentul, importând produse europene ieftine pe care le vindeau apoi pe piaţa siriană.

Musulman sau creştin, sunnit sau şiit, ortodox sau catolic, comerţul era seva dătătoare de viaţă a Beirutului secolului al XIX-lea. Aşa cum observa încă din anul 1827 consulul francez, Beirutul era „o republică a negustorilor care au propria putere şi propriile legi“[25]. Chiar şi azi sunt renumiţi în Orientul

Mijlociu negustorii Libanului, extrem de ingenioşi şi dispuşi să îşi asume riscuri foarte mari.

Graţie succesului în afaceri, negustorii Beirutului au avansat pe scara socială reuşind să ajungă până în vârful societăţii. Chiar dacă risipa nu era chiar atât de ostentativă precum în Beirutul de azi – în anul 2012, Beirutul a întrecut oraşul Los Angeles, devenind capitala lumii în ce priveşte chirurgia plastică – , în secolul al XIX-lea, opulenţa celor putred de bogaţi era încrustată la propriu în piatră. Triumviratul greco-ortodox format din familiile Sursock, Bustros şi Tuéni a dat tonul prin construirea unor palate somptuoase în cartierul Achrafieh; le-au urmat exemplul musulmanii sunniţi Daouk în cartierul Ras Beirut şi greco-catolicii Pharaon în cartierul Zuquq al Blat. Opulenţa era tema principală, ostentaţia era principiul călăuzitor.

Gustul pentru tot ce provenea din Europa însemna case cu grădini private şi ferestre spre exterior, o îndepărtare de la tradiţia musulmană a zidurilor fără ferestre şi a curţilor interioare. Barocul se împletea cu neogoticul şi cu elementele maure într-un stil eclectic care includea coloane interioare de marmură, plafoane pictate şi decoraţiuni interioare imitau cu bună-ştiinţă vilele somptuoase ale aristocraţiei europene. Mesele şi scaunele au înlocuit pernele aşezate direct pe podea, iar dormitoarele şi sufrageriile separate au început să apară în ultimul sfert de secol. Oglinzile, cuţitele şi furculiţele au devenit o normă, iar caftanele au cedat treptat locul fracurilor. Până şi numele au fost europenizate: Sursuq a devenit Sursock, Firaawn – Pharaon, Frayj – de Freige, Tuwayni – Tuéni şi aşa mai departe. Numele creştine nu s-au lăsat nici ele mai prejos: Jirjis a devenit Georges, Butrus – Pierre, iar Yusuf – Joseph.[26]

Această lume poleită a celor foarte bogaţi nu era pentru oricine. Dincolo de porţile din fier forjat ale palatelor nu putea să intre sărăcimea. În colecţia sa de nuvele din 1908 intitulată *Al Arwa al Mutamarrida (Spirite rebele)*, poetul americano-libanez Kahlil Gibran critica vehement ceea ce el considera elita negustorilor corupţi *(al khassa)*. „Priviţi înspre acele vile luxoase, acolo trăiesc cei mai bogaţi şi mai puternici dintre oameni... Între acei pereţi împodobiţi cu tapiserii de mătase locuiesc trădarea şi ipocrizia... iar sub plafoanele încrustate cu aur trăiesc minciunile şi şarlatania.“ În spatele fiecărei averi fabuloase exista o lume a sărăciei şi a oprimării. Uneori această lume ieşea la suprafaţă cu violenţă prin revolte ale muncitorilor, precum greva din 1903 a hamalilor din port, descrişi de consulul general britanic drept „scursurile... Levantului“[27].

Crema societăţii Beirutului privea către Occident în goana după avere şi pentru afirmarea statutului social. Influenţa europeană era omniprezentă. Însă

au existat şi personalităţi precum Michel Chiha (1891–1954), bancher, politician şi jurnalist creştin, ulterior părintele Constituţiei libaneze, care a descoperit în straturile mai adânci ale istoriei originile forţei comerciale a oraşului, pe care el o considera indigenă. Vedea această înfloritoare republică a negustorilor ca oraşul-stat fenician renăscut. Precum portul din Tir, descris de profetul biblic Iezechiel, Beirutul văzut de Chiha era:

Oraşul care stă la marginea mării,
Şi face negoţ cu oamenii de pe toate ţărmurile mării...
Când mărfurile tale plecau peste hotare,
Satisfăceai nevoile fiecărei naţiuni;
Regii s-au îmbogăţit din produsele tale.[28]

Într-o zi toridă de vară, la 5 iulie 2013, protestatarii sirieni din Darayya, o suburbie a Damascului, au ieşit pe străzi şi au demonstrat împotriva regimului Assad. Au numit acest protest „Vinerea celor care s-au deşteptat şi s-au răsculat", amintind de poemul scris în 1878 de Ibrahim al Yaziji, „Deşteptaţi-vă, arabilor, şi răsculaţi-vă!", pe care istoricul libanez Fawwaz Traboulsi l-a numit „strigătul de luptă al primelor generaţii de naţionalişti arabi", un îndemn la revoltă împotriva Imperiului Otoman. La doi ani după ce a fost recitat pentru prima oară – un astfel de text revoluţionar era prea periculos să fie publicat –, acest poem a apărut scris pe zidurile din Beirut şi din Damasc, provocând un scandal care a dus atât la înlăturarea lui Midhat Paşa, guvernator al Siriei, cât şi la exilarea autorului său.[29]

Pentru Beirut, aceasta a fost perioada unei profunde redeşteptări sau renaşteri culturale *(nahda)*, care a contestat autoritatea tradiţională a religiei şi a afirmat un secularism puternic. Oraşul a devenit liderul vieţii culturale arabe şi capitala intelectuală a acestei lumi. Creată la Cairo de intelectualul egiptean Rifaa Tahtawi, care a înfiinţat o editură în 1821, profund influenţată de idealurile Renaşterii europene, *nahda* „a fost atât o eră, cât şi o atitudine"[30]. Fireşte că banii şi comerţul făceau lumea să se învârtă, însă din cele mai vechi timpuri, cu mult înainte să construiască unele dintre cele mai frumoase oraşe ale lumii, arabii şi-au venerat cultura şi mai ales cuvântul rostit şi scris. Acum, având la dispoziţie o nouă tehnologie, intelectuali, scriitori şi jurnalişti din Beirut s-au lansat în lumea impetuoasă a ideilor.

Născut la Beirut în 1847, Ibrahim al Yaziji, asemenea tatălui său Nasif al Yaziji (1800–1871), lingvist şi traducător, care a contribuit la eliberarea limbii arabe de constrângerile clasice, a fost unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi ai acestei renaşteri culturale. A fost un polimat neobosit,

traducător al Bibliei, autor al unui dicţionar de sinonime, precum şi al unor lucrări de medicină, muzică, artă şi astronomie. Pe lângă poemul său controversat, el a rămas în istorie pentru crearea primului calendar gregorian în limba arabă şi pentru inventarea unui font simplificat care a redus numărul de caractere arabe de la 300 la 60, contribuind astfel la reproducerea rapidă a textelor.[31]

Acest lucru a fost posibil printr-o revoluţie editorială la fel de remarcabilă ca explozia vieţii comerciale a Beirutului. Cel puţin iniţial, a fost un puternic avânt creştin – prima tiparniţă a fost adusă în 1751 şi a fost folosită de preoţi greco-ortodocşi. Cea de-a doua a venit în 1843, prin intermediul misionarilor americani din Malta. Au apărut ziare, care s-au înmulţit cu o viteză ameţitoare. Primul, publicat în 1858, a fost *Hadiqat al Akhbar (Grădina ştirilor)*, urmat de *Al Haqiqa (Adevărul)*, *Nafir Suriya (Trâmbiţa Siriei)*, *Lisan al Hal (Vestitorul)*, iezuitul *Al Bashir (Mesagerul)*, *Thamarat al Funun (Roadele artelor)*, primul ziar islamic, şi *Al Jinan*, *Al Janna* şi *Al Junayna*, variaţiuni ale cuvântului arab care înseamnă paradis. În câţiva ani, Beirutul avea mai multe ziare, reviste şi periodice decât orice alt oraş din lumea arabă. Aşa cum relata Baedeker, în 1894 existau 13 tipografii şi 12 ziare arabe.[32] Vechea zicală arabă „Cairo scrie, Beirutul tipăreşte, iar Bagdadul citeşte“ ignoră că, în secolul al XIX-lea, locuitorii Beirutului făceau toate aceste trei lucruri cu aplomb.

Aici a locuit Butrus al Bustani, supranumit *Al Muaalim* („Maestrul“), convertit la protestantism, editor, jurnalist, educator, fondator al primei instituţii laice din regiune, Al Madrasat al Wataniya (Şcoala Naţională), şi unul dintre primii promotori ai naţionalismului arab sirian. Lozinca sa era mottoul ziarului său *Nafir Suriya*: „Religia îi aparţine lui Dumnezeu, ţara le aparţine tuturor“. Tot aici au trăit şi romancieri, precum fiul său Salim al Bustani (1848–1884), Jurji Zaydan (1861–1914), Ahmed Faris al Shidyaq (1805–1887), autorul controversat al romanului considerat eretic *Picior peste picior*, primul roman în limba arabă în opinia multora, care dezvăluie bogăţia limbii şi ia cu asalt pudibonderia religioasă cu nenumăratele ei eufemisme arabe medievale pentru noţiuni precum vaginul („cleştele“, „stropitoarea“), penisul („postamentul şoimului“, „micul bărbat“), anusul („răsuflătoarea“, „catapulta“) şi sexul („pistilul în mojar“). În spiritul epocii, căutările intelectuale depăşeau divergenţele religioase. După tragedia din 1860 din regiunea Munţilor Libanului, emirul Mohammed Arslan, care făcea parte din comunitatea druzilor şi care a înfiinţat Al Jamiya al Ilmiya al Suriya (Societatea Ştiinţifică Siriană) în 1857, a părăsit lumea politicii şi s-a dedicat exclusiv

literaturii. Printre cei mai distinşi intelectuali musulmani se numărau şeicul Yusuf al Asir (1815–1889), judecător, scriitor şi cofondator, împreună cu Abdul Qadir Qabbani (1847–1935), al ziarului *Thamarat al Funun* şi geniul din spatele unei traduceri foarte apreciate a Bibliei.[33]

Renaşterea culturală *nahda* a fost impulsionată şi de Colegiul Protestant Sirian, înfiinţat în 1866 la est de Oraşul Vechi, în cartierul Ras Beirut, unde se află şi astăzi, găzduind Universitatea Americană. Aceasta nu este o universitate obişnuită. Studenţii care au norocul să fie admişi aici descoperă că până şi educaţia în Beirut îşi are partea ei de extravaganţă. Campusul care se întinde pe o suprafaţă de 25 de hectare cuprinde terenuri de atletism, un sanctuar pentru păsări, muzee arheologice, geologice şi de istoria naturii, o editură, o colecţie importantă de copaci şi de plante din această regiune şi din afara ei şi – fiindcă este Beirut – o plajă privată. Universitatea se află într-un loc paradiziac – strada Bliss (Strada Fericirii), după numele misionarului protestant care a înfiinţat colegiul, Daniel Bliss, porneşte imediat din partea sudică a campusului –, iar prestigiul ei intelectual nu este mai puţin impresionant. Începând cu primii absolvenţi din 1870, toţi cei care au trecut pragul acestei universităţi au ajuns în vârful vieţii sociale, politice şi comerciale libaneze. Totodată, au jucat un rol crucial în modernizarea oraşului, prima promoţie de studenţi la medicină absolvind în 1871. Până în 1889, absolviseră cincisprezece viitori farmacişti. Medicii care au absolvit această universitate, precum şi universitatea catolică Sfântul Iosif, înfiinţată sub numele de Colegiu al Iezuiţilor în 1875, au fost repede angajaţi în spitalele recent înfiinţate. Primul a fost spitalul militar otoman, construit în 1846, urmat de spitalul german Johanniter în 1867 şi de spitalul greco-ortodox Sfântul Gheorghe în 1878. Când geograful francez Vital Cuinet a sosit la Beirut la începutul anilor 1890, a numărat şase spitale, 50 de cabinete medicale şi 30 de farmacii în oraş – ca să nu mai vorbim de trei cazinouri, două circuri, 25 de hoteluri, 30 de ceasornicari, 30 de bazaruri, 23 de secţii de poliţie şi, ca o dovadă a plăcerii locuitorilor oraşului de a sta de vorbă la o cafea, precum şi a pasiunii lor pentru lux şi ostentaţie, 55 de cafenele şi 45 de bijutieri. În 1900 ar fi putut adăuga 40 de bordeluri la această listă.[34]

Băutori de cafea, cumpărători, plimbăreţi şi iubitori de plăceri de toate felurile erau atraşi irezistibil înspre Sahat al Burj, piaţa aflată la est de zidurile Oraşului Vechi şi centrul vieţii publice a Beirutului, un loc al comerţului şi al desfătărilor, plin ochi de hoteluri, cafenele, pavilioane pentru muzică, ateliere, magazine, jocuri de noroc, firme de transport, baruri şi bordeluri. Un paradis

pentru cei care veneau aici ca să privească trecătorii, însă mult mai descurajator pentru tânărul Jurji Zaydan, care, pe când lucra ca hamal pentru tatăl său în anii 1870, era nevoit să se întâlnească zilnic cu beţivi, cartofori şi prostituate care cutreierau străzile din jurul pieţei. Cartierul Roşu care, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, se afla în piaţa din jurul străzii Mutanabbi, după numele poetului irakian din secolul al X-lea, era celebru datorită extraordinarei cariere a grecoaicei Marica Espiredone. Venită la Beirut în 1912 fără nici un ban în buzunar, ea a devenit prostituată, iar apoi cea mai frumoasă şi mai bogată *patrona* din oraş, proprietara legendarului bordel Marica, unde lucrau 100 de fete care satisfăceau plăcerile bărbaţilor bogaţi şi celebri din anii 1940 şi 1950. Cu firmele sale luminoase care scoteau în evidenţă atracţiile principale – blonda Leila al Chacra, franţuzoaica Antoinette sau englezoaica Lucy –, cartierul cunoscut ironic drept Suq al Awadem, Piaţa Neprihăniţilor, a dăinuit până la distrugerea lui în primii ani ai războiului civil din perioada 1975–1990.[35]

În timp ce Burj s-a transformat într-un „loc al ostentaţiei imperiale şi burgheze“, asemenea unor mari pieţe publice din Europa, cea de-a doua piaţă principală din Beirut, mai populară, dar mai puţin structurată, era Sahat al Sur, în partea de sud-vest a Oraşului Vechi. Aici se aflau noul oficiu telegrafic otoman, baia publică *(hammam)*, intersecţia principalelor linii de tramvai, cafenele, leagăne, căluşei, iar în zorii zilei, o mulţime de muncitori adunaţi aici cu speranţa unei zile de lucru pe un şantier. Piaţa a fost transformată în parc public în 1869, unde, în 1900, a fost construită o fântână din marmură albă înaltă de opt metri. Astăzi se numeşte Riad al Solh, după numele primului prim-ministru al Libanului independent (1943–1945 şi 1946–1951). Spre sfârşitul secolului, cele două pieţe foarte diferite au fost legate între ele prin impozantul bulevard Rue Emir Bashir. Ca parte a modernizării otomane a oraşului, cele două străzi principale au fost lărgite de la cinci la cincisprezece metri în 1894.[36]

Poate că otomanii erau la fel de dezgustaţi de influenţa europeană tot mai puternică în imperiu, precum era dezgustat Jurji Zaydan de desfrânaţii din Beirut. Răspunsul otomanilor a fost o arhitectură care sublinia măreţia imperială şi modernitatea. Sub conducerea otomanilor, dezvoltarea urbană – transport, infrastructură, iluminat stradal, salubrizare, divertisment – s-a accelerat în ultima jumătate a secolului. Au răsărit numeroase creaţii monumentale, începând din 1853 cu Qishla, redenumită apoi Grand Sérail, austera garnizoană imperială de pe colina Qantari ce domină peisajul de pe

locul ales de Ibrahim Paşa pentru trupele sale în timpul ocupaţiei egiptene a Beirutului din 1832. O reflectare fidelă a noii instituţii militare *Nizam-i Djedid* (Noua Ordine), Qishla era, şi continuă să fie, un edificiu vast, cuprinzând 430 de camere şi 588 de arcade. În prezent, restaurată după distrugerile grave suferite în timpul războiului civil, clădirea este sediul prim-ministrului Libanului.

În 1856 s-a deschis Banca Imperială Otomană, adăugând un prestigiu comercial simbolismului militar al garnizoanei Qishla. În 1863, catedrala Sfântul Ludovic, un hibrid romano-bizantin conceput de arhitectul francez Edmond Duthoit, s-a adăugat catedralelor construite de greco-ortodocşi şi de greco-catolici. În acelaşi an s-a încheiat construirea drumului care făcea legătura cu Damascul, de către Compagnie Impériale Ottomane de la Route Beyrouth à Damas, condusă de contele Edmond de Perthuis, antreprenor francez rezident la Beirut. În felul acesta, o călătorie scumpă, dificilă şi periculoasă, care dura patru zile, pe un drum de caravane folosit de catâri şi măgari – ca să nu mai vorbim de tâlhari –, era înlocuită cu o călătorie de numai 14 ore într-o diligenţă.

Concepţiei imperiale otomane i s-au adăugat inovaţiile arhitecturale locale. Yusuf Aftimos, Mardiros Altounian şi Bechara Affendi au devenit părinţii fondatori ai arhitecturii libaneze. Comandat de beiul Ibrahim Fakhri, preşedintele municipal, şi conceput de Bechara Affendi, elegantul Petit Sérail, inaugurat ca sediu al guvernului local în 1884, era un exemplu sugestiv de „occidentalism eclectic“: o structură geometrică solidă, un fronton cu volute, o serie de arcade ornamentate şi turnuri octogonale miniaturale. Acest edificiu elegant oferea un cadru perfect pentru promenade din grădina publică Hamidiye din centrul pieţei, denumită în onoarea sultanului Abdul Hamid al II-lea, a cărui domnie, între anii 1876 şi 1909, a adus oraşului noi şcoli, spitale, secţii de poliţie, cişmele şi un oficiu poştal otoman. O construcţie emblematică a oraşului, Petit Sérail a căzut victimă dezvoltării urbane din anii 1950, când a fost demolat pentru a face loc cinematografului Rivoli, demolat şi el în anii 1990, după încheierea războiului civil.[37]

Modernizarea Beirutului iniţiată de otomani, care au folosit pentru prima dată planificarea urbană, a depăşit cu mult latura simbolică şi pe cea estetică. Portul, motorul prosperităţii oraşului, a fost modernizat în întregime şi lărgit între anii 1889 şi 1894, fiind construite un nou chei şi noi depozite. Compagnie Impériale Ottomane du Port, des Quais et des Entrepôts de Beyrouth a efectuat aceste lucrări sub conducerea energică a contelui Perthuis şi a partenerului său Salim Melhame, sprijinit de negustori din Beirut. Demolarea zidurilor

orașului și a fortăreței cruciaților a fost prețul plătit pentru extinderea comercială.

Ritmul dezvoltării Beirutului la sfârșitul secolului al XIX-lea era atât de alert încât mulți locuitori ai orașului și-au pierdut simțul timpului, situație agravată și de absența turnurilor cu ceas. Așa cum scria guvernatorul general într-o petiție adresată șambelanului în 1897, unele instituții aveau turnuri cu orologii occidentale, dar „fiindcă nu există un turn cu ceas public care să le indice musulmanilor orele pentru rugăciune, chiar și oficialii și alți funcționari publici sunt nevoiți să se adapteze ceasurilor străine“[38]. Dacă Colegiul Protestant Sirian își permitea să aibă propriul turn cu ceas, la fel și maroniții, iezuiții și spitalul francez, de ce nu și credincioșii musulmani? Răspunsul, proiectat de Yusuf Aftimos, a fost Turnul cu Ceas Otoman, așa-numitul Big Ben al Beirutului, înalt de 25 de metri, cu cifre arabe pe două dintre laturi și cu cifre romane pe celelalte. Așa cum stilul arhitectural îmbina elemente otomane cu elemente gotice și neoorientaliste, tot astfel compoziția era un amestec de calcar din Jounieh, gresie din Beirut, bazalt din Damasc și piatră roșie din Dair al Qamar. Asemenea impozantului Grand Sérail, Turnul cu Ceas se zărea din depărtare atât de pe mare, cât și de pe uscat.

Beirutul era în plină efervescență. În 1888, ca urmare a unor petiții și proteste, a devenit capitala nou creatului *vilaiet*, un semn al extraordinarei sale dezvoltări economice. Un an mai târziu, orașul avea un far, a cărui istorie de-a lungul secolului următor avea să reflecte clasica tensiune dintre monumente istorice de interes public și construcții private. În acest caz, monumentul a fost eclipsat de un pâlc de blocuri de locuințe înalte, construite la mijlocul anilor 1990. La sfârșitul secolului al XIX-lea, au apărut numeroase alte edificii în peisajul orașului. În 1893 a fost inaugurat un nou hipodrom, iar în 1895 a fost inaugurată gara orașului.

În dimineața de 5 noiembrie 1898, iahtul regal german *Hohenzollern* a ancorat în port, întâmpinat pe țărm de un grup de elevi care ovaționau și fluturau stegulețe. La debarcader a fost construit un pavilion somptuos, unde se adunaseră conducătorii orașului în ținută de gală pentru a saluta cuplul imperial, kaizerul mustăcios Wilhelm al II-lea (ultimul împărat german și ultimul rege al Prusiei) și soția sa Augusta Victoria. După o călătorie cu trenul la Damasc, trecând pe lângă săteni maroniți care îi salutau cu flori și ramuri de palmier în mâini, și după o vizită la ruinele din Baalbek, cuplul imperial s-a reîntors la Beirut, kaizerul mergând călare, alături de trăsura în care se afla soția sa, înconjurat de generali turci și de mulțimi care ovaționau frenetic.

Potrivit relatărilor oficiale cu privire la această vizită, „uralele şi manifestările de bucurie au depăşit orice imaginaţie". Kaizerul a declarat cu emoţie că Beirutul era „perla coroanei purtate de *padisha*" (numele sultanului otoman).[39]

Într-un oraş a cărui ascensiune meteorică se datora comerţului şi ai cărui locuitori aveau să fie, în deceniile următoare, renumiţi în întreaga lume pentru consumul fără limită şi pentru înclinaţia către opulenţă chiar şi în pragul tragediei, s-a potrivit perfect inaugurarea, în anul 1900, a elegantului magazin Orosdi Back, aşa-numitul „Harrods al Orientului". Ce mod mai potrivit de a începe secolul XX – la 1 septembrie 1900, pentru a marca jubileul de argint al sultanului Abdul Hamid – decât prin acest splendid templu închinat consumerismului, principalul exponent al unui proiect ambiţios de gentrificare a unei zone deteriorate unde cheiul întâlnea depozitele şi oficiile vamale pe Rue de la Douane? În spatele ferestrelor înalte, pilaştrilor, frontoanelor, consolelor, statuilor, ferestrelor cu balustrade şi turnurilor otomane, portari în uniforme impecabile deschideau uşi de sticlă cu clanţe de bronz şi îi invitau pe clienţi în magazin, unde aceştia erau ameţiţi de mirosul îmbătător al parfumului franţuzesc. Nu este de mirare că acest magazin universal din Beirut, care îşi uimea clienţii cu un telefon şi un lift interior, oferindu-le cele mai noi comori, de la pantofi marca Bally şi pulovere de caşmir până la porţelanuri de os, tacâmuri de argint şi cuverturi de mătase, se afla cu mult deasupra magazinelor universale din Tunis, Alexandria, Cairo şi Alep.

*

Tatăl meu s-a născut la Beirut în 1938 dintr-un tată italian şi o mamă prusacă. Fugind de războiul care se apropia în Europa, ei se refugiaseră mai întâi la Beirut, iar apoi s-au mutat la Cairo, Ierusalim şi Damasc. Deşi nu îl cunoscuse prea bine în copilărie, Beirutul a ocupat un loc special în amintirile tatălui meu. De-a lungul anilor, s-a întors acolo de nenumărate ori pentru afaceri şi mai târziu a resimţit din plin durerea provocată de războiul civil dintre anii 1975 şi 1990, care a ucis aproximativ 120 000 de libanezi şi a transformat în ruine oraşul în care se născuse, unul dintre cele mai frumoase, dar fragile oraşe din lume. Asemenea Beirutului, tatăl meu era cosmopolit. Bunica sa, după cum am descoperit în timp ce mă documentam pentru acest capitol, a făcut parte din comunitatea libaneză maronită din oraşul Jezzine, aflat la 40 de kilometri de Beirut.

Cu mulţi ani în urmă, cu ocazia primei mele vizite în oraş, am cutreierat Sahat al Shuhada, Piaţa Martirilor, aşa cum fusese denumită piaţa Burj după 1931, în memoria celor cincisprezece naţionalişti executaţi acolo de Jamal Paşa

Al Jazzar („Măcelarul"), guvernatorul otoman al Siriei, la 6 mai 1916. Centrul Beirutului părea lipsit de viaţă. Străzile erau imaculate. Clădirile şi magazinele străluceau. Ordinea – poate prea multă – fusese restabilită de Solidere, monstrul imobiliar întemeiat şi codeţinut de preşedintele şi miliardarul Rafik Hariri. Într-un fel, acest Beirut renăscut din cenuşă era un adevărat triumf al renaşterii urbane. Aşa cum scria, în secolul al XIX-lea, geograful francez Élisée Reclus despre Beirut: „Acest oraş este unul dintre acele oraşe care trebuie să trăiască şi să renască, orice ar fi. Cuceritorii trec pe aici, dar el renaşte în urma lor".[40] Totuşi, în strădania lor de a reinventa oraşul de la zero după distrugerile devastatoare provocate de războiul civil, dezvoltatorii imobiliari lăsaseră locul fără viaţă. Sukuri pline de freamăt deveniseră malluri dotate cu aer condiţionat. Reapăruseră faţadele din gresie, acoperişurile cu ţiglă roşie şi străzile cu arcade, copiate după vechiul model francez.

În timpul războiului civil, Piaţa Martirilor fusese linia de demarcaţie care împărţise oraşul în două. „Acest oraş era cu adevărat incandescent", scria poeta Nadia Tuéni.[41] Pasiunile s-au domolit după acel conflict sângeros, însă nu şi în legătură cu planurile urbanistice ale companiei Solidere din centrul Beirutului (1,8 milioane de metri pătraţi), întregul teritoriu ocupat de oraş în 1830. Tensiunile continuă şi astăzi.

Solidere este un nou sectarism. Printre susţinătorii săi se numără sociologul libanez Samir Khalaf, rectorul Universităţii Americane din Beirut şi istoric al oraşului său iubit. Criticând „atitudinea superficială şi adesea exagerată" a compatrioţilor săi faţă de dezvoltarea urbană, Khalaf îi acuză pe libanezi că au „o aversiune înnăscută faţă de îmbunătăţirea calităţii spaţiului de locuit". El susţine că ceea ce încearcă să realizeze Solidere este „sinonim cu o restaurare şi cu o reconstrucţie de înaltă calitate". În schimb, numeroşii săi adversari consideră că este vorba despre o rearanjare coruptă şi profund comercială a peisajului urban, folosind termeni precum „istorie artificială", „un oraş mort", „Disneyland", „o cedare în faţa capitalului internaţional", un tărâm de basm aflat undeva „între amnezie şi nostalgie". Potrivit arhitectului libanez Assem Salaam, „centrul Beirutului a fost mai afectat de cei care susţin că sunt preocupaţi de salvarea şi de reconstruirea sa decât de cei cincisprezece ani de bombardamente şi lupte de stradă". Fady al Khoury, proprietarul hotelului Saint George, care luptă de două decenii împotriva companiei Solidere, vorbeşte despre „jaful secolului. Au pus stăpânire ilegal asupra oraşului şi au pus în loc o machetă goală a Beirutului fără locuitorii săi. Ce au făcut cu acest oraş este apocaliptic"[42].

Geniul Beirutului din secolul al XIX-lea a constat în valorificarea unui vocabular arhitectural extrem de variat, de la arcade otomane sau veneţiene şi console genoveze la frize islamice şi portaluri franţuzeşti, realizând din acest amestec eclectic un text urban levantin armonios şi unic. Acest lucru a fost posibil numai datorită oraşului, a priceperii sale de a aduce laolaltă o populaţie eterogenă cu diferite credinţe, făcându-i pe locuitorii oraşului să coexiste mai mult sau mai puţin paşnic. Astăzi, cosmopolitismul este politica oficială în Liban, potrivit unei constituţii care recunoaşte optsprezece grupuri diferite.********

Latura mai întunecată a poveştii Beirutului, care se află în spatele acestei oglinzi cosmopolite strălucitoare, este un amestec de sectarism şi identităţi naţionale divergente, o luptă pentru ceea ce înseamnă să fii libanez în umbra Siriei, o ţară mai mare şi mai puternică. Aceste disensiuni inerente nu au dispărut odată cu încheierea războiului civil în 1990. Poveştile a trei dintre oamenii menţionaţi în acest capitol sunt o mărturie tragică a rolului lor în istoria Beirutului.

În 2005, de Ziua Sfântului Valentin, fostul prim-ministru Rafik Hariri a fost ucis într-un atentat cu bombă, în timp ce coloana sa oficială trecea pe lângă hotelul Saint George. Asasinarea lui a declanşat ceea ce libanezii au numit *Intifadat al Istiqlal* (Mişcarea pentru Independenţă), mai bine cunoscută în Occident drept Revoluţia Cedrului. O lună mai târziu, Gebran, fiul Nadiei Tuéni, jurnalist şi politician de frunte, s-a adresat unei mulţimi de circa un milion de oameni, un sfert din populaţia ţării, care se adunase în Piaţa Martirilor fluturând steagurile cu roşu şi alb, drapelul Libanului. „În numele lui Dumnezeu, noi, musulmani şi creştini, jurăm că vom rămâne uniţi până la sfârşitul veacurilor pentru a apăra mai bine Libanul nostru“, a strigat el.[43] La 12 decembrie a fost asasinat tot într-un atentat cu bombă.

În dimineaţa de 2 iunie 2005, ora 10.30, Samir Kassir s-a urcat în autoturismul său Alfa Romeo, a pornit motorul şi a fost ucis pe loc de o bombă pusă sub maşină. Avea de făcut ultimele corecturi la cartea sa despre istoria Beirutului, oraşul care îl crease şi care, prin antagonismele sale interconectate, l-a şi distrus. Nu s-a făcut nici o arestare după aceste asasinate politice, care au fost atribuite Siriei. Beirutul este sărutat de soare, sibaritic şi primitor, însă este şi periculos, însângerat şi crud.

Beirutul a absorbit splendoarea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi şi-a continuat, în prima jumătate a secolului XX, ascensiunea, precum şi desfrâul. La hotelul Saint George se organizau petreceri nebune la care participau

personalităţi precum Aga Khan, Brigitte Bardot, David Rockefeller sau spionul britanic Kim Philby în anii 1950 şi 1960, în vreme ce hotelul rival Phoenicia, la două minute de mers cu maşina de la Fakhreddine, avea invitaţi celebri precum Marlon Brando, Umm Kulthum, Fairuz sau Catherine Deneuve. Războiul civil care a urmat a pus capăt tuturor acestor distracţii.

Secolul XX a adus transformări majore în întreaga lume arabă. În 1916, Acordul Sykes–Picot a tras o linie de-a lungul Orientului Mijlociu otoman de la Acra până la Kirkuk, nordul intrând sub influenţa şi controlul francezilor, iar sudul intrând sub influenţa şi controlul britanicilor. Acum imperiile erau creştine, nu islamice.

Au urmat alte dezamăgiri profunde. După distrugerile provocate de cel de-al Doilea Război Mondial în Africa de Nord şi în Orientul Mijlociu, mare parte din regiune s-a lăsat ispitită de promisiunile naţionalismului arab, ale socialismului arab, ale panarabismului şi nasserismului. Toate acestea s-au dovedit nepotrivite pentru vremurile prezente şi pentru nevoile oamenilor. Dictaturile represive au fost la ordinea zilei.

Totuși, mai presus de toate celelalte, unui oraş din lumea arabă secolul XX i-a adus celebritate şi bogăţii, într-un mod atât de neaşteptat încât Beirutul pare modest prin comparaţie. Era o realizare cu atât mai remarcabilă pentru că, puţin înainte de începutul secolului, acest oraş aproape că nici nu existase.

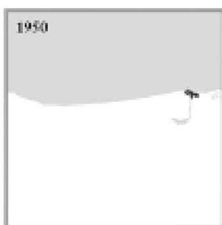
Părintele istoriei spunea şi că fenicienii au fost primii care au conceput un alfabet şi tot ei ne-au dat numele Europa, transmis prin intermediul mitologiei greceşti, mai precis prin mitul despre răpirea Europei, prinţesa din Tir, cu care debutează *Istoriile* sale.

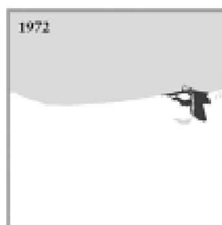
Pe website-ul hotelului apare următoarea explicaţie: „Hotelul Saint George se află în golful Saint George, după numele eroului legendar care a ucis balaurul ce îi teroriza pe localnici. Astăzi golful şi locuitorii săi sunt atacaţi din nou de un monstru corporatist hibrid: Solidere; care – nici privat, nici public – devorează proprietatea publică pentru a umple buzunarele bancherilor. Această companie imobiliară gigantică a înlăturat toţi proprietarii şi chiriaşii legali de pe ţărmurile golfului Saint George, iar hotelul Saint George a rămas singurul care se luptă precum «David cu Goliat» pentru a zădărnici planurile companiei Solidere de a construi zgârie-nori în acest golf".

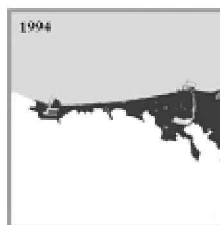
Sintagma Berytus Nutrix Legum este inclusă în sigla Baroului din Beirut, înfiinţat în 1919.

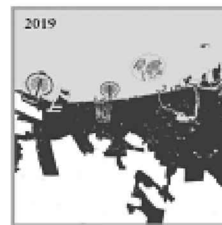
Emirul Bashir Shihab al II-lea, care a condus regiunea din Munţii Libanului între anii 1789 şi 1840, era maronit, primul creştin din dinastia sa care a guvernat după convertirea familiei la creştinism.
Acestea constau din patru secte musulmane (sunnită, şiită, alawi şi druzi); treisprezece secte creştine (asiriană, catolică siriacă, ortodoxă siriacă, caldeană, maronită, romano-catolică, greco-catolică, greco-ortodoxă, armeano-ortodoxă, armeano-catolică, evanghelică, coptă şi secte creştine mai mici); şi evrei.




# 14. Dubai – construiți-l și vor veni (secolul XX)

*Ce este bun pentru negustori este bun pentru Dubai.*

Șeicul Rashid bin Saeed al Maktoum

Totul a început cu o perlă. Cu peste 7 000 de ani în urmă – datele sunt la fel de incerte pe cât sunt de limpezi apele din Golful Arabiei – un pescuitor norocos a tras adânc aer în piept, s-a scufundat pe fundul mării, a adunat un mănunchi de stridii, iar apoi a revenit la suprafață, tușind și chinuindu-se să respire. Acolo, în mormanul acela de scoici, a fost descoperită prima perlă din lume.

Deşi acest scufundător anonim din Epoca Pietrei nu avea nici cea mai vagă bănuială cât de crucială se va dovedi descoperirea sa pentru locuitorii din zona Golfului în următoarele 73 de secole – averile care se vor face mult mai târziu, munca anevoioasă a viitoarelor generații de pescuitori de perle, nenumăratele femei frumoase şi bogate din lumea întreagă care vor purta în jurul gâtului aceste pietre sclipitoare ale oceanului –, negoțul cu perle începuse.********

De-a lungul timpului, în această regiune, perlele au devenit o parte integrantă a uneia dintre cele mai vechi rețele comerciale maritime din lume, pe măsură ce locuitorii din Neolitic ai estului Arabiei au început să facă negoț cu satele din sudul Mesopotamiei.[1] Există o referire tulburătoare la ceea ce pare să fie pescuitul de perle, sau cel puțin tehnicile sale, în *Epopeea lui Ghilgameș*, considerată prima mare operă literară a lumii, având-și originile în mileniul al III-lea î.Hr. Aici eroul mitic din Mesopotamia se scufundă în adâncurile mării în căutarea Florii Nemuririi:

Îşi legă nişte pietre grele de picioare, şi pietrele îl traseră până la fundul abisului.[2]

Deşi astăzi este dificil să ne imaginăm acest lucru, în deşertul Arabiei existau, în Epoca Pietrei, oaze de verdeaţă cu pământ mlăştinos, unde păstori nomazi şi comunităţi de pescari îşi mutau oile, vacile şi caprele de pe o păşune pe alta. De-a lungul mileniilor, clima şi peisajul sculptat sub soarele arzător al Arabiei au devenit mult mai aspre. Pescuitul de peşti şi de perle a devenit principala sursă de venit pentru aceste populaţii izolate. Au trecut ani şi secole de-a rândul, însă modul lor de viaţă a rămas aproape neschimbat. O viaţă dură într-un loc ţinut neospitalier în menghină între vântul otrăvit *(simoom)* al deşertului şi oceanul necruţător. Generaţie după generaţie au continuat să trudească şi să se închine Dumnezeului lor, au murit şi au fost îngropate în morminte săpate în nisip. Acesta era ritmul vieţii.

De-a lungul acestor şapte milenii, comunităţile de oameni de pe aceste ţărmuri nu s-au deosebit unele de altele. Cea mai veche referire la Dubai, făcută în 1590 de Gasparo Balbi, bijutier, negustor şi călător veneţian, are legătură cu pescuitorii de perle. În *Viaggio dell'Indie Orientali*, în care descrie călătoria sa în Orientul Mijlociu şi în India în anii 1580, Balbi menţionează localitatea „Dibai" într-o listă de locuri în care se găseau cele mai bune, cele mai mari şi cele mai frumoase perle din lume.[3]

Balbi a descris şi tehnicile folosite de pescuitorii de perle. A povestit cum aşezări temporare alcătuite din corturi şi colibe de paie se iveau de-a lungul ţărmului, în acele locuri considerate propice pentru pescuitul de perle. Apăraţi de câteva corăbii înarmate, pescuitorii aruncau ancora la o adâncime care varia între 29 şi 33 de metri, iar apoi aruncau pe fundul mării frânghii de care erau legaţi bolovani. Cu nasurile prinse în cleşti şi cu urechile unse cu ulei ca să reziste presiunii apei, pescuitorii se scufundau, îşi umpleau coşurile cu stridii şi, când erau gata să revină la suprafaţă, trăgeau cu putere de frânghii ca să fie ridicaţi. „Dacă nu fac asta repede", explica Balbi, „mor, ceea ce s-a întâmplat adesea." Scufundarea continua până seara, când pescuitorii epuizaţi se întorceau pe ţărm. Stridiile erau deschise mai târziu, când erau „moarte şi aproape putrezite", iar perlele erau clasificate în patru categorii folosind site de aramă. Portughezii preferau perlele perfect rotunde, cele care nu erau perfect sferice erau trimise în Bengal şi Kanara, adică în estul şi în sud-vestul Indiei, iar perlele cele mai mici erau trimise la Gujarat, odată ce negustorii ajunseseră să le cumpere „la un preţ ştiut".[4] Cu puţine variaţii, cum ar fi renunţarea la obligaţia de a plăti regelui portughez pentru dreptul de a pescui perle aici, aşa se desfăşura negoţul cu perle în zona Golfului.

După secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, când zona Golfului s-a aflat sub controlul militar şi comercial al portughezilor – Ormuzul a fost ocupat în 1515, iar portughezii au fost înlăturaţi de o forţă anglo-persană de-abia în 1622, cu sprijinul şahului safavid Abbas –, puterea colonială a fost preluată de britanici, care şi-au sporit controlul în această regiune în secolul al XVIII-lea, pentru ca apoi să-l consolideze în secolul al XIX-lea.

După referirea pe care a făcut-o Balbi în 1590, nu mai aflăm nimic despre Dubai până în 1822, când locotenentul Cogan şi un grup de ofiţeri din Marina Bombay, forţa navală a Companiei Indiilor de Est, au întocmit o „hartă trigonometrică a golfului Debai". Cogan şi colegii săi, slujitori credincioşi ai Imperiului Britanic, a căror hartă maritimă demonstra cu prisosinţă mania compatrioţilor lor pentru măsurători, mai ales când era vorba despre comerţ, au făcut o serie de măsurători în largul coastei şi în interior. Erau mai interesaţi de zona de apă, adică de Khor Dubai sau Golful Dubai, decât de localitate, care era un loc uitat de Dumnezeu. Când priveşti această hartă, aproape 200 de ani mai târziu, te frapează frumuseţea ei neşlefuită. Pe lângă dunele de nisip care o coteau spre sud şi cifrele îngroşate referitoare la adâncimea mării, „Debai" nu era altceva decât un mănunchi de 25 de clădiri adunate pe malul vestic al Golfului. Era atât de mic încât putea fi descris doar prin patru repere topografice: „casa şeicului", un turn de pază în partea de nord-est a localităţii şi două porţi, la nord-vest şi la sud-vest. Două plantaţii de curmali şi „fântâni cu apă proaspătă" se aflau la o distanţă destul de mare de sat, în deşertul din partea de vest. Populaţia acestei mici aşezări de pescari, care era subordonată şeicatului Abu Dhabi, nu depăşea 1 000 de suflete. Acesta era, pe scurt, Dubaiul la începutul secolului al XIX-lea.[5]

Harta lui Cogan era o mărturie grafică a influenţei tot mai mari a Imperiului Britanic în Golf şi a dorinţei sale de a elimina o ameninţare considerată inacceptabilă din partea acestei periculoase „Coaste a Piraţilor" şi mai ales din partea familiei Qawasim din Sharjah.******** În 1819, Marea Britanie a decis să ia măsuri punitive în stil imperial, trimiţând în Golf o forţă navală absolut impresionantă, care a spulberat flota lui Qawasim şi a transformat în ruine fortăreţele şi porturile pe o distanţă de 96 de kilometri de-a lungul coastei – de la Al Rams în

Ras al Khaimah până la Sharjah. După câteva zile, şeicii din zona de coastă au solicitat negocierea unor acorduri de pace. Începând cu 1820, Marea Britanie a încheiat o serie de tratate cu principalii şeici din această regiune pentru a-şi proteja navele de eventuale atacuri. În 1835, în schimbul încetării tuturor ostilităţilor pe mare, inclusiv a luptelor dintre triburile rivale, Marea Britanie a acceptat să-şi asume responsabilitatea pentru apărarea statelor conduse de şeicii din Abu Dhabi, Dubai, Ajman şi de conducătorii Qawasim din Sharjah, Ras al Khaimah şi – pe partea iraniană – Lingah. Tratate similare au fost încheiate cu Oman (1829), Bahrain (1861), Kuwait (1899) şi Qatar (1916).

De regulă, istoricii britanici subliniază faptul că şeicii din Golf au solicitat protecţia britanică, în vreme ce alţi istorici, mai ales cei arabi, consideră că aceste tratate, şi *Pax Britannica* pe care au adus-o, au fost impuse.[6] Beneficiind de pace în largul mării, un avantaj pentru negoţul cu perle şi pentru comerţ în general, şeicii au ratificat anual tratatele până la încheierea unui tratat maritim permanent în 1853. S-ar putea spune că, în faţa unei puteri militare britanice copleşitoare, ei nu au avut de ales. Tratatele erau supervizate de British Political Resident, care a avut sediul la Bushehr până în 1936, iar apoi în Bahrain, o funcţie atât de importantă încât lordul Curzon l-a numit pe deţinătorul ei „regele neîncoronat al Golfului“[7]. În 1892, statele semnatare Abu Dhabi, Dubai, Sharjah, Ajman, Ras al Khaimah şi Umm al Quwain au fost de acord ca Imperiul Britanic să deţină controlul absolut asupra relaţiilor lor externe în schimbul garantării protecţiei.

Puterea britanică a fost ca o sabie cu două tăişuri. A adus stabilitate în Golf, înlesnind dezvoltarea a şapte monarhii puternice care se vor uni în secolul XX pentru a forma Emiratele Arabe Unite, o ţară paşnică şi progresistă în comparaţie cu vecinii săi din Orientul Mijlociu, pe care i-a depăşit de multă vreme. În schimb „a osificat regiunea“, făcând prea puţin pentru a încuraja reforme în domenii precum sănătatea, educaţia şi politica. „Puternicii agenţi britanici i-au tratat pe conducătorii arabi ca pe nişte copii“, se spune într-o lucrare americană recentă privind istoria Dubaiului, în care Marea Britanie este acuzată că a practicat „o diplomaţie a hărţuirii şi a intimidării“[8]. Cert este că relaţia Marii Britanii cu statele din Golf a fost una de lungă durată, supravieţuind până la declararea independenţei în anul 1971.

Perioada cea mai înfloritoare din istoria Dubaiului a venit în secolul XX, când a avut loc una dintre cele mai spectaculoase transformări urbane din lume. Însă ea a fost posibilă datorită dezvoltării începute în secolul al XIX-lea. În 1833, la un deceniu după ce locotenentul Cogan şi colegii săi întocmiseră harta Golfului şi după suprimarea sângeroasă a două revolte împotriva şeicului Khalifa bin Shakhbut Al Nahyan din Abu Dhabi, aproximativ 800 de bărbaţi şi de femei conduşi de războinici din ramura Al Bu Falasah a tribului Bani Yas şi-au părăsit locurile de baştină, au străbătut deşertul şi s-au stabilit la Dubai, în peninsula Shindagha.******** Conducătorii acestui exod au fost Ubaid bin Said, care a murit la scurt timp după aceea, în 1836, şi nepotul său Maktoum bin Buti, care a devenit unicul conducător până la moartea sa, în anul 1852, când şeicul Khalifa acceptase trista realitate a pierderii Dubaiului. Astfel s-a născut dinastia Al Maktoum, care a condus Dubaiul de atunci încolo.

Având vecini mai puternici şi mai conflictuali – în special dinastia Al Nahyan din Abu Dhabi, familia Qawasim sau familia Al Qasimi care deţinea controlul asupra regiunilor Ras al Khaimah şi Sharjah –, dinastia Maktoum a optat pentru neutralitate şi echilibru regional, încurajând stabilitatea şi contribuind implicit la înflorirea comerţului. Ştim de la şeicul Maktoum bin Muti că, la scurt timp după ce a preluat puterea, existau peste 40 de prăvălii şi 100 de negustori în piaţa din Dubai. În anii 1880, potrivit relatărilor vizitatorilor străini, deşi Abu Dhabi îşi păstrase superioritatea politică şi militară, Dubaiul era „principalul port comercial din zona Golfului“[9].

Sub conducerea nepotului lui Maktoum, şeicul Maktoum bin Hasher al Maktoum (domnie 1894–1906), portul Dubai şi-a continuat dezvoltarea, stimulată de politica economică a familiei conducătoare: flexibilitate, scutire de impozite şi încurajare a comerţului. În 1894 au fost scutiţi de impozite negustorii străini, au fost eliminate taxele vamale şi obligaţia ca vapoarele să deţină licenţă. Rezultatele s-au observat imediat. Au înflorit comerţul şi pescuitul de perle, ceea ce a atras rapid noi valuri de negustori, aşa încât, la începutul secolului XX, Dubaiul ajunsese să aibă o populaţie de 10 000 de locuitori, care trăiau în trei cartiere principale: Shindagha în partea de nord a Golfului; Dubai în partea de vest, cu o populaţie indiană tot mai numeroasă, concentrată în jurul fortăreţei Al Fahidi******** şi în alte locuri unde erau descărcate mărfurile de pe vapoare; şi Deira în partea de est, cel mai mare cartier al oraşului, cu o populaţie eterogenă şi poliglotă formată din arabi, iranieni şi belucistani, cu 1 600 de case şi 350 de prăvălii. Dubaiul devenise o aşezare modestă, dar în plină expansiune, ai cărei locuitori trăiau în case simple, construite din ramuri de palmier *(arish* sau *barasti).*

În primii ani ai secolului XX, Dubaiul era „o comunitate multinațională, comerțul și pescuitul de perle fiind principala activitate", după cum afirma unul dintre cei mai importanți istorici ai Emiratelor Arabe Unite.[10] În 1902, când Iranul a mărit taxele în portul Lingah, unde trăiau foarte mulți negustori arabi sunniți, șeicul Maktoum a trimis un semnal puternic negustorilor din regiune, făcând exact contrariul, adică eliminând taxele vamale pentru toate importurile. Această decizie a avut efectul scontat. Negustorii din Lingah și-au încărcat vapoarele și s-au stabilit la Dubai – mai întâi temporar, iar apoi permanent, când și-au dat seama că liderii de la Teheran nu aveau de gând să încurajeze mediul de afaceri. Produse indiene au invadat Dubaiul, care a devenit rapid cel mai important centru de reexport din regiune. Granița dintre comerțul legal și contrabandă a fost estompată de la bun început. „Când eram tânăr, vapoarele transportau produse de contrabandă în India", spune Arif Sayed al Kazim de la Autoritatea Serviciilor Financiare din Dubai (se presupune că încă se întâmplă acest lucru).[11] Toată lumea știa asta, însă conducătorii dinastiei Maktoum nu aveau de gând să fie inflexibili. Aveau de construit un oraș.

Acest avânt comercial al Dubaiului este reflectat în lucrarea în două volume, cuprinzând 5 000 de pagini, a lui John Gordon Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia (Dicționar geografic al Golfului Persic, Omanului și al Arabiei Centrale),* publicată în 1908 și 1915. Lorimer spunea, printre altele, că în Dubai exista cel mai mare număr de bărbați angajați în industria perlelor din zona Golfului (6 936) și se afla pe locul al doilea, după Abu Dhabi, în ce privește dimensiunea flotei destinate pescuitului de perle (335 de corăbii față de 410 în Abu Dhabi) și veniturile din taxe obținute de conducători (41 388 de rupii față de 43 964 pentru Abu Dhabi). Cu o populație de 45 000 de locuitori, cel mai mare dintre statele semnatare ale Tratatelor Truciale cu Imperiul Britanic era Sharjah (care includea pe atunci viitoarele emirate independente Fujairah și Ras al Khaimah), după care urmau Abu Dhabi (11 000) și Dubai (10 000).[12]

În descrierea sumară făcută de Lorimer orașului „Dibai", ies în evidență alte două comentarii. Mai întâi, amintea de „intrarea dificilă în Golf", o constrângere fundamentală care va conduce, jumătate de secol mai târziu, la una dintre cele mai riscante acțiuni din istoria Dubaiului. În al doilea rând, el recunoaște existența unui comerț „considerabil" și „în plină expansiune", pe care îl explica prin politica „luminată" a răposatului șeic Maktoum. Un secol mai târziu, familia Maktoum continuă să definească Dubaiul ca locul cel mai propice comerțului, unde lumea poate face afaceri, așa încât conducătorul actual, șeicul Mohammed bin Rashid al Maktoum (care conduce din 2006), chiar a inventat sintagma „Dubai Inc." pentru a descrie imperiul comercial al orașului-stat, pe care revista americană *Forbes* îl consideră „una dintre cele mai fascinante povești de succes din lumea afacerilor"[13].

Însă, cu mult înainte ca Dubaiul să devină un imperiu comercial, el depindea, pentru dobândirea unei prosperități limitate, de comerțul cu perle, care avea origini străvechi, dar a atins apogeul la începutul secolului XX, în jurul anului 1912, și a sfârșit catastrofal la începutul anilor 1950.

Deși acest tip de comerț foarte specializat aparține unei epoci apuse, el a dominat viața orașului Dubai până nu de mult. Amintirile pescuitorului de perle Bilal Khamis ne conduc la concluzia că, deși pare romantic, comerțul cu perle era adesea un adevărat infern. În ambarcațiuni unde se înghesuiau până la 60 de oameni, pescuitorii petreceau pe mare între trei și patru luni, departe de familiile lor, în miezul verii, punându-și la grea încercare rezistența.

Proviziile erau insuficiente, iar condițiile de viață spartane. Pește, orez și curmale. Câteva guri de cafea dimineața și apă așa de puțină încât „ne era sete toată ziua". Scufundările durau de dimineața până seara. Scufundătorii ieșeau la suprafața apei câteva minute prețioase pentru a-și trage sufletul între două scufundări, iar apoi inspirau adânc și începeau o altă scufundare istovitoare – încă una și încă una – la o adâncime de aproape 15 metri. La mai bine de 300 de ani de la descrierea lui Balbi, lucrurile nu se schimbaseră prea mult. Scufundătorii purtau clești pentru nas *(fatam)*, în jurul gâtului aveau un coș împletit din ramuri de palmier *(diyyin)* în care să pună stridiile, iar în jurul gleznelor greutăți de piatră sau zinc. Unii purtau apărătoare din piele pentru degete și un costum de bumbac pentru a se proteja de meduze. Era o muncă extrem de chinuitoare.

Epuizarea nu era o scuză pentru a nu munci. „Știam că trebuie să ne scufundăm din nou. Unii dintre reprezentanții celor care finanțau expediția *(nokhada)* îi băteau pe oameni dacă nu se scufundau, căci căpitanii cheltuiseră o grămadă de bani, iar ei trebuiau să le aducă perle. Scufundătorii nu puteau să facă nimic – aveau datorii față de căpitani. Nu refuzau niciodată. Erau nevoiți să se scufunde."

După luni de zile petrecute pe mare, fără apă dulce pentru spălat, pielea scufundătorilor se crăpa şi devenea dureroasă. Noaptea, frânţi de oboseală, dormeau pe saltele improvizate din frunze de curmal aruncate peste mormanele de stridii vii. În timpul zilei, aveau de înfruntat tot felul de pericole. „Când ne aflam sub apă, vedeam uneori cum se apropie de noi meduze sau câte un rechin, dar trebuia să ne câştigăm pâinea. Ne scufundam pentru bani, pentru mâncare – ca să trăim." Jumaa al Batishi, un alt pescuitor de perle, descria această activitate în termeni similari. „Era un adevărat infern, o muncă foarte dură", spunea el cu jumătate de secol în urmă.

Această activitate avea un limbaj propriu. În araba colocvială din zona Golfului, perla este *lulu*, *dana*, *hussah*, *gumashah* şi *hasbah*. Existau denumiri pentru perle de toate mărimile, formele şi culorile: *sujani* (perla în formă de pară), *khaizi* (perla cu o formă alungită), *sindaali* (perla roz), *sofri* (perla galbenă) şi *sinjabassi* (cea mai apreciată perlă neagră). Cea mai misterioasă dintre toate era *majhoolah*, o perlă mare şi urâtă, care uneori avea în interior o piatră mai mică perfectă.

Mai târziu, după ce scufundătorii epuizaţi erau scoşi din apă şi erau descărcate stridiile pe punte, cochiliile erau deschise, iar perlele erau extrase sub supravegherea atentă a paznicilor care se aflau acolo pentru a descuraja orice tentativă de furt. Apoi, perlele erau clasificate în şapte categorii de la cea mai preţioasă *jiwan* până la *yakka*, *golwa*, *badlah*, *khashar*, *nawaem* şi *bouka*.******** Cele mai bune şi mai apreciate perle *jiwan* erau albe cu nuanţe roz, perfect rotunde, cu o suprafaţă impecabilă şi strălucitoare. Având aceste lucruri preţioase la bord, nu este de mirare că furtul, în ciuda măsurilor de precauţie, nu era ceva neobişnuit, iar *nokhada* ţineau preţioasele perle într-o cutie de lemn pe care o purtau cu ei tot timpul. „Dormea pe cutia aia", spunea Bilal.[14]

Profitând de pe urma acestui comerţ înfloritor, Dubaiul s-a dezvoltat tot mai mult în anii 1920. În 1925, guvernul ineficient de la Teheran a impus noi restricţii pentru importuri şi exporturi, determinându-i pe negustorii din Lingah, care se mutaseră temporar la Dubai, să profite de oferta şeicului Said al Maktoum (domnie 1912–1958) şi să se stabilească definitiv aici, aducându-şi şi familiile. Un alt val de negustori a venit dinspre Bastak, din provincia iraniană Fars. Li s-a dat pământ pe care şi-au construit case la est de fortăreaţa Al Fahidi, destul de aproape de Golf, unde îşi puteau încărca şi descărca mărfurile. Astfel a luat naştere cartierul Bastakiya, unde se află puţinele clădiri istorice care au scăpat de buldozere. Astăzi, deşi s-a exagerat cu restaurarea, s-a păstrat un anumit farmec al vechii lumi, cu străzi înguste şi şerpuitoare, cu clădiri joase şi cu arhitectură tradiţională.

Imigranţii iranieni au contribuit nu doar la dezvoltarea comerţului în Dubai, prin reţelele lor comerciale din Africa şi din Asia, ci au adus şi o nouă arhitectură, o îmbunătăţire radicală a stilului rudimentar al caselor *arish*. Au început să răsară turnurile de ventilaţie *barjeel*, înalte de 15 metri, precursoare ale zgârie-norilor moderni care vor schimba complet peisajul Dubaiului în doar câteva decenii. Construite pe o fundaţie din argilă roşie, piatră, ipsos, calcar, lemn de tec, lemn de santal şi ramuri de palmier, aceste turnuri de ventilaţie aveau patru laturi concave, adesea ornamentate cu coloane şi arcade, tencuială şi corali. Aerul răcoros pătrundea din orice direcţie în încăperile clădirilor, acesta fiind considerat primul sistem de aer condiţionat din lume.

Decenii întregi, Dubaiul a profitat de pe urma comerţului cu perle. Apoi, în 1929, totul s-a prăbuşit. Declanşată în Statele Unite, Marea Criză s-a răspândit ca un virus în Europa şi a infectat rapid restul lumii. Dintr-odată, perlele exportate din Dubai nu mai aveau căutare, iar comerţul cu perle nu mai putea funcţiona. Când pescuitorii de perle s-au întors la Dubai în 1930, aşteptând nerăbdători să-şi primească răsplata, au fost îngroziţi să constate că negustorii străini de perle nu îi mai aşteptau în port, ca de obicei. „A fost un dezastru de proporţii greu de imaginat", declara Abdulmajid Seddiqi, om de afaceri din Dubai, care a contribuit la dezvoltarea afacerii sale de familie, pornind de la un singur magazin deschis în Suk Bur Dubai în anii 1950 şi ajungând să fie cel mai mare distribuitor de ceasuri elveţiene din Orientul Mijlociu. „În doar câteva zile, oraşe care existaseră de multe generaţii au fost aruncate într-o criză fără ieşire."[15] Oamenii au fost nevoiţi să vândă perlele mult sub preţul lor obişnuit unor negustori din India. De la o cifră de afaceri de trei milioane de lire sterline pe an în anii 1920, comerţul cu perle a scăzut la 250 000 de lire sterline în anii 1940.[16]

Din nefericire, nu a fost suficientă redresarea economiei mondiale ca negoţul cu perle să revină la normal. După Marea Criză a venit o altă lovitură mortală pentru Dubai. La iniţiativa antreprenorului Kokichi Mikimoto, japonezii au perfecţionat tehnica de creare a perlelor de cultură în anii 1930. Ajungând să fie produse în masă, cu o calitate foarte bună şi cu aproximativ 25% mai ieftine decât perlele naturale pescuite în ocean, perlele de cultură au devenit foarte apreciate. Astfel s-a pus capăt comerţului de 7 000 de ani cu perle din Dubai. Între anii

1929 şi 1931, preţul cu perle a scăzut cu 75%. Introdusă în 1947, noua taxă vamală a guvernului indian pentru perlele importate din Dubai a fost lovitura de graţie. Ultimii pescuitori de perle au părăsit portul Dubai în 1949.[17] A fost o catastrofă pentru oraş, negoţul cu perle fiind un mod de viaţă străvechi şi, practic, singura sursă de venit.

Şocul economic profund şi sărăcia cruntă care s-au abătut asupra Dubaiului l-au năucit pe şeicul Said, care nu era pregătit să guverneze o comunitate aflată în criză. Când s-au epuizat rezervele de peşte, orez şi curmale, populaţia înfometată a fost nevoită să mănânce frunze, lăcuste şi şopârle.[18]

Eforturile de a diversifica economia au început în 1937 printr-un acord în domeniul aviaţiei între Marea Britanie şi Dubai. În schimbul unor plăţi, şeicul acorda drept de aterizare pentru hidroavioanele aparţinând Forţelor Aeriene Imperiale. Acest acord a fost unul dintre primele indicii ale unui model de stat rentier care avea să domine în anii următori. În acelaşi an, şeicul Said a semnat un acord important privind explorările petroliere cu Petroleum Concessions Limited, o filială a companiei britanice Iraq Petroleum. În schimbul a 60 000 de rupii primiţi în momentul semnării acordului, alte sume urmând să fie plătite în cazul în care se descopereau zăcăminte de petrol, şeicul Said a acordat Marii Britanii drepturi exclusive pentru o perioadă de 25 de ani. Însă, timp de decenii, speranţa de a descoperi petrol s-a dovedit deşartă.

Dezastrul economic, un fenomen necunoscut pentru Dubai, a dus la instabilitate politică. În 1929, Mani bin Rashid, vărul şeicului Said, a încercat, fără succes, să-l înlăture de la putere. În 1934 a avut loc încă o încercare de asasinat, care a fost dejucată doar prin intervenţia în forţă a britanicilor, atât pe mare, cât şi aeriană.

Autoritatea şeicului a început să se clatine după ce s-a constituit o puternică mişcare de reformă ale cărei principii sunt actuale şi un secol mai târziu, deşi familia autocrată Maktoum şi-a păstrat puterea absolută. Situaţia s-a agravat în 1938, când cele mai puternice familii de negustori din Dubai au creat un consiliu consultativ *(majlis)* din cincisprezece membri, sub conducerea şeicului Hasher bin Rashid al Maktoum, avându-l ca preşedinte pe şeicul Said. Scopul acestui consiliu era să reducă din puterea conducătorului şi să-l oblige să cedeze 85% din veniturile statului, bani care vor fi folosiţi de atunci înainte pentru cheltuieli publice. A fost înfiinţat un nou departament pentru educaţie pentru a se redeschide şcolile care fuseseră închise din cauza colapsului economic. Consiliul consultativ a promovat noi idei privind asistenţa socială şi necesitatea lărgirii portului. Said a participat, fără prea mult entuziasm, la câteva şedinţe ale consiliului consultativ, iar apoi a refuzat să mai aibă de-a face cu acest consiliu. Provocarea a devenit un impas.

Tensiunile au atins punctul culminant la 29 martie 1939. La două săptămâni după ocuparea Cehoslovaciei de trupele naziste şi în timp ce Chamberlain era extrem de îngrijorat din cauza ameninţărilor lui Hitler de a invada Polonia, noul consiliu consultativ al Dubaiului a declarat că şeicul Said va avea un venit personal de numai 10 000 de rupii. Veniturile încasate de şeic ca urmare a acordurilor petroliere şi aviatice pe care le semnase cu Marea Britanie se vor duce în tezaurul de stat, nu în buzunarele sale. Din perspectiva lui Said, aceasta a fost o umilire publică şi un afront inacceptabil. Temându-se de o represiune militară, reformatorii au preluat controlul asupra oraşului şi au blocat accesul în cartierul Deira. Dubaiul a fost pe punctul unui conflict în toată regiunea.

A urmat un contraatac îndrăzneţ din partea şeicului. Fiul său Rashid se pregătea de nunta cu şeica Latifa bint Hamdan Al Nahyan, o căsătorie menită să cimenteze alianţa dintre dinastia Maktoum şi familia conducătoare din Abu Dhabi. În aşteptarea evenimentului, Said a invitat sute de beduini, care îi erau loiali, la Deira, unde urma să aibă loc nunta, ca un gest de bunăvoinţă faţă de negustori. Era un şiretlic bine ticluit. Odată ajunşi acolo, beduinii şi-au ocupat poziţiile pe acoperişuri, în spatele unor saci de nisip, şi mai târziu au deschis focul asupra adversarilor lui Said, ucigându-i pe şeicul Hasher bin Rashid al Maktoum şi pe fiul acestuia. Familiile de negustori şi-au pierdut curajul şi au abandonat lupta. Said ieşise triumfător. Ambiţiosul şeic Mani s-a făcut nevăzut, dar a continuat să uneltească împotriva lui Said. Mai târziu în acel an, după ce a aflat că se pune la cale un nou complot împotriva sa, Said a arestat cinci oameni. Hotărât să reprime orice încercare de opoziţie, a dat ordin să li se scoată ochii cu fierul încins. „Suntem cu toţii revoltaţi de acest act barbar", declara agentul politic britanic – uitând totuşi că Marea Britanie obişnuia să recurgă la violenţă în Golf când considera necesar să-şi impună voinţa.[19]

Toate aceste grele încercări şi-au lăsat amprenta asupra şeicului Said, care, în anii 1940, bântuit încă de spaima de a fi asasinat, a cedat o parte din frâiele puterii ambiţiosului său fiu şi moştenitor Rashid. Deşi al Doilea Război Mondial nu a afectat direct această regiune, efectele războiului au fost resimţite din plin. Astăzi, localnicii

își amintesc de *waqt al ji*, anii foametei, când afacerile dăduseră faliment, britanicii introduseseră cartele pentru alimente, iar contrabanda devenise unicul mod de supraviețuire. Era penurie de orez, ceai și zahăr. Uneori peștele era mâncat crud fiindcă nu existau lemne pentru foc. Bogații care aveau sclavi au fost nevoiți să-i vândă ca să-și poată cumpăra mâncare. Înfometați, oamenii au ajuns să fiarbă sacii în care ținuseră curmalele pentru a scoate ultimele picături nutritive din ei. Unii s-au îmbogățit făcând contrabandă cu rațiile de alimente care erau trimise în Iran, aceștia fiind înaintașii celor care s-au îmbogățit între anii 1950 și 1960 făcând contrabandă cu aur.

La sfârșitul anilor 1940 a început procesul de modernizare a Dubaiului. Prima clinică s-a deschis în 1943, iar prima bancă în 1946. Banca Britanică din Orientul Mijlociu și-a deschis porțile la Deira într-un loc cunoscut drept Times Square din Al Ras. Atrăgea atenția prin turnul de ventilație impunător și mai ales prin toaleta care era adesea confundată cu o cutie poștală. Deși era primitivă, toaleta era un articol de lux pentru vremea respectivă. Majoritatea latrinelor erau niște găuri adânci săpate în pământ. Cum în Dubai solul este foarte instabil, frecventarea latrinei era o treabă destul de periculoasă. Localnicii încă își amintesc că au existat situații când s-a surpat pământul și oamenii au fost îngropați de vii.[20]

În *Nisipuri arabe*, o povestire foarte apreciată a călătoriilor sale prin Pătrimea Goală, scriitorul și exploratorul britanic Wilfred Thesiger ne-a lăsat o scurtă, dar prețioasă descriere a Dubaiului de la sfârșitul anilor 1940. Avea pe-atunci o populație multiculturală de aproximativ 25 000 de locuitori. În golf erau ancorate tot felul de ambarcațiuni specifice fiecărui grup etnic, „*boom* din Kuwait, *sambuk* din Sur, *jaulbaut* sau impunătoare *baghila*". Copii dezbrăcați se jucau pe malul apei în timp ce bărcile pline cu pasageri străbăteau apele Golfului în această Veneție a Orientului. Viața tihnită, curtoazia și plăcerea conversației erau la mare preț, iar timpul părea că încremenise. Negustorii stăteau picior peste picior în piețele acoperite, înconjurați de mormane de mărfuri. Muște bâzâiau în jurul cărnurilor agățate în măcelării, în timp ce căruțe trase de măgari huruiau pe străduțele înguste, trecând pe lângă cămile cu mersul legănat sau vreo turmă de capre. „În sukuri se îngrămădeau oameni de toate neamurile – arabi cu fețele palide, beduini înarmați, cu priviri pătrunzătoare și trufașe, sclavi negri, băștinași din Belucistan, persani și indieni. Printre ei am observat câțiva membri ai tribului Kashgai, cu tichiile lor de fetru, și câțiva somalezi într-un *sambuk* din portul Aden".[21] Vizita lui Thesiger a avut loc înainte de introducerea curentului electric și de descoperirea zăcămintelor de petrol care aveau să transforme complet întreaga regiune. Deși idealiza stilul de viață patriarhal din Peninsula Arabiei, cu sărăcia, noblețea tribală și tradițiile sale, majoritatea arabilor au primit cu brațele deschise bogățiile promise de „aurul negru" subteran. Deși Dubaiul avea mai puțin decât unii dintre vecini, mai ales Abu Dhabi, acest lucru s-a dovedit a fi în avantajul său. „Aurul negru" a fost suficient pentru a porni la drum și a avut neașteptatul avantaj de a fi prea puțin ca orașul să depindă în întregime de el. Cu alte cuvinte, bogăția trebuia dobândită în alt mod, ceea ce presupunea ingeniozitate. Dacă voia să rămână la putere, era datoria familiei Maktoum să demonstreze acest lucru.

Contrabanda cu aur a început în anii 1950. Importat din Marea Britanie și din Statele Unite la prețul de 35 de dolari per uncie (28 de grame), aurul era exportat apoi în India, unde, în timpul guvernării Nehru, importurile de aur erau ilegale, și vândut la preț dublu. „O mulțime de oameni aveau o grămadă de bani în buzunare", povestea Saif Mohammed al Qaizi, constructor de ambarcațiuni. El lucra adesea 24 de ore pe zi, construind ambarcațiuni noi și reparându-le pe cele vechi pentru contrabandiști energici care se jucau de-a șoarecele și pisica cu garda de coastă indiană. Odată ajunși pe coasta Indiei, contrabandiștii își transferau prețioasa marfă în cingători legate în jurul taliei și transmiteau un semnal prestabilit vaselor de pescuit care le ieșeau în întâmpinare dacă nu era nici un pericol pe țărm. Al Qaizi a făcut bani frumoși din afacerea cu ambarcațiunile, dar a făcut și un pic de contrabandă. „Mi-am construit o casă nouă și m-am însurat cu două femei. A fost o epocă de aur. Am crezut că va ține o veșnicie."[22]

La 10 septembrie 1958, aceste vremuri fericite au fost întrerupte de o veste tristă. În jurul orei 7.30 dimineața, muezinii din Dubai au început să cânte un cântec de jale, aducând vestea de care se temeau toți. Șeicul Said, care rezistase în fața tuturor vitregiilor – prăbușirea industriei perlelor, criza economică, atentate – și care călăuzise orașe spre stabilitatea unei epoci moderne prospere, murise. „*Inna Lillahi wa inna Ilayhi rajaun*" șopteau printre lacrimi locuitorii orașului, acesta fiind răspunsul tradițional musulman când moare cineva, „De la Dumnezeu venim și la Dumnezeu ne întoarcem." În acea zi toridă, Dubaiul încremenise. Mulți dintre locuitorii lui nu cunoscuseră un alt conducător. Mai târziu, circa 15 000 de bărbați și femei, aproape jumătate din populația

orașului, au participat la procesiunea funerară. Femeile se tânguiau, rosteau rugăciuni către Allah și vărsau lacrimi amare. Era sfârșitul unei epoci.

A fost cea mai riscantă acțiune din istoria Dubaiului: 200 000 de lire sterline strânse de la populație prin obligațiuni și taxe, precum și prin intermediul băncilor locale, și impresionanta sumă de 400 000 de lire împrumutată de la Kuwait, în total echivalentul produsului intern brut al Dubaiului pe mai mulți ani din vremea respectivă, adică aproape 13 milioane de lire astăzi. Șeicul Rashid riscase enorm și nu își putea permite să dea greș. „Totul depinde de asta", le-a declarat el membrilor consiliului consultativ. „Dragarea Golfului a fost prima mare operațiune riscantă din anii 1950", spune Ammar Shams, un fost bancher din Emirate. „Dubaiul ar fi fost ruinat dacă operațiunea nu ar fi reușit. Rashid s-a împrumutat până peste cap. A pariat totul pe asta."[23] Pe-atunci, veniturile Dubaiului erau extrem de modeste. Chiar și o taxă de 4% pe mărfurile importate ar fi adus numai 60 000 de rupii pe an, ceea ce nu ar fi fost nici pe departe suficient pentru a finanța un astfel de proiect major de infrastructură.

Golful era plămânul orașului, legătura lui cu lumea, „inima și sufletul Dubaiului – rațiunea lui de a fi"[24]. Prosperitatea orașului depindea de comerț, dar dacă vapoarele nu puteau intra și ieși, atunci totul se termina. Intrarea în Golf era dificilă, așa cum relatase Lorimer în 1908. În anii următori, a devenit mai dificilă, așa încât, în fiecare iarnă, se îngusta cu peste 600 de metri. La reflux, adâncimea Golfului era sub un metru, așa încât vapoarele mari erau nevoite să ancoreze la 1,6 kilometri distanță de port și să-și descarce mărfurile pe șlepuri, care reușeau să intre în Golf doar când venea fluxul. Căpitanii care se grăbeau preferau să ocolească Dubaiul. Nu merita osteneala.

Rashid se hotărâse. Contrar tuturor așteptărilor, suma a fost strânsă. Operațiunile de dragare au început la sfârșitul anului 1959. La finalul anului 1960, firma britanică Sir William Halcrow and Partners și firma austriacă AST reușiseră să termine lucrarea. Fotografiile aeriene făcute la vremea respectivă ne arată că Golful îngust și colmatat din urmă cu câțiva ani era acum plin cu apă limpede. Vapoare de cinci sute de tone puteau acum să străbată apele Golfului. În vara anului 1960, a bătut un vânt năprasnic *(shamal)* dinspre Iran, aducând tone de nisip în portul mai mare Sharjah și blocându-l complet. Portul a rămas închis timp de un deceniu, afectând profund economia țării și obligându-i pe negustori să se mute la Dubai. Mulți dintre ei și-au deschis afaceri și și-au construit case în cartierul Deira, extins în urma operațiunilor de dragare. De-a lungul timpului, Dubaiul i-a tot furat Iranului negustorii din Lingah. Acum îi atrăgea pe cei din porturile învecinate.

Dragarea Golfului a fost doar începutul. La întrebarea de ce nu avea Dubaiul propriul aeroport, agentul politic britanic i-a răspuns șeicului Rashid că Dubaiul nu avea nevoie de un aeroport întrucât în portul învecinat Sharjah funcționa un aeroport încă din anul 1932. Rashid nu avea de gând să fie prudent. „Conducătorul este hotărât, în ciuda sfaturilor venite din partea britanicilor, să se construiască un aeroport", se relata într-un raport diplomatic din 1962.[25] Confirmând scepticismul sănătos al familiei Maktoum față de oficialii britanici, Rashid a ignorat sfatul agentului politic și a obținut aprobarea superiorului acestuia pentru construirea aeroportului, asigurându-l că proiectul nu va avea nevoie de finanțare britanică.******** „Dubaiul trebuie să conducă, nu să fie condus", le-a declarat el sfetnicilor săi de încredere din consiliul consultativ, așa-numitul „Camelot arab", echivalentul din Golf al președinției lui JFK.[26] Aeroportul s-a deschis la 30 septembrie 1960 și se mândrea cu primul magazin duty-free din regiune, încă un simbol al abordării flexibile a Dubaiului. În triunghiul afaceri, politică și religie, afacerile au ocupat întotdeuna primul loc. Prima autostradă asfaltată a fost inaugurată în 1965, iar până la mijlocul anilor 1980, peste 40 de companii aeriene foloseau aeroportul Dubai. Necazurile s-au ivit în 1984, când Gulf Air, principala companie aeriană care opera în Dubai, susținută de Abu Dhabi, a încercat să-l forțeze pe șeicul Rashid să-i ofere drepturi de aterizare preferențiale, de care compania dispunea în alte orașe din regiune. Când compania a redus brusc orarul săptămânal de zbor de la 84 de zboruri la 39, ca să-i forțeze mâna șeicului, Rashid s-a aflat într-un mare impas. Însă, în loc să cedeze, a răspuns cu cutezanța specifică familiei Maktoum, ignorând din nou sfaturile primite. A împrumutat zece milioane de dolari, a închiriat avioane Boeing 737 de la compania Pakistan International Airlines și și-a lansat propria companie aeriană, Emirates, în 1985. Până în 1999, aeroportul Dubai devenise cel mai aglomerat din regiune. Astăzi, Emirates este cel mai mare transportator aerian din Orientul Mijlociu și printre cele mai mari din lume.[27]

Imperiile tradiționale, islamice sau de altă natură, nu mai erau la modă. În 1922, la aproape 600 de ani de când a fost întemeiat de Osman în nord-vestul Anatoliei, Imperiul Otoman s-a destrămat, iar sultanatul a fost abolit. În 1923, Turcia a devenit republică sub conducerea președintelui Mustafa Kemal Atatürk și, un an mai târziu,

califatul a fost înlăturat, deşi nu fără rezistenţă din partea ultimului calif Abdülmecid al II-lea, care încercase să-şi asigure o mărire a venitului. „Funcţia ta, califatul, nu este altceva decât o relicvă istorică", a fost răspunsul necruţător al lui Atatürk. „Această funcţie nu se justifică în nici un chip. Este o impertinenţă să te adresezi oricăruia dintre secretarii mei!"[28]

Şi peste Imperiul Britanic se lăsa cortina. La jumătatea secolului XX, după două războaie mondiale, puterea imperiului se diminuase considerabil, în timp ce puterea Statelor Unite creştea.******** În Orientul Mijlociu, sfera sa de influenţă tradiţională, Marea Britanie se va mulţumi de acum înainte cu locul al doilea după Statele Unite. Deşi diplomaţilor britanici nu le-a convenit acest lucru – „poziţia unui partener junior aflat la remorca americanilor este... una foarte nedemnă pentru Guvernul Majestăţii Sale", a bombănit ambasadorul din Jeddah în 1944. Nedemnă ori nu, ei au fost nevoiţi să accepte situaţia. Posesiunile britanice au fost pierdute una câte una, pe măsură ce sporea influenţa militară şi economică a Statelor Unite. Izgonită din Palestina de teroriştii Irgun, Marea Britanie s-a retras în 1948, luând astfel naştere statul Israel, ca urmare a unui lobby extrem de abil al sioniştilor în Statele Unite. În 1952, lovitura de stat prin care a fost înlăturat de la putere regele Farouk al Egiptului i-a lăsat pe britanici fără replică. Apoi, în 1956, s-a declanşat Criza Suezului, încheiată cu o umilire a anglo-francezilor şi cu un triumf politic al charismaticului Gamal Abdel Nasser, liderul unei noi ideologii panarabe care stârnea spiritele, care a respins imperialismul şi a înflăcărat masele populare în întreaga regiune. În 1958, a fost înlăturată monarhia din Irak, şi astfel britanicii au pierdut şi ultimul stat aflat în sfera lor de influenţă. Aşa cum spunea cu mâhnire prim-ministrul britanic Harold Macmillan în 1952, de la poziţia de aliat respectat al Statelor Unite, Marea Britanie a ajuns să fie tratată cu „un amestec de milă şi dispreţ".[29]

În 1968, prim-ministrul Harold Wilson a anunţat că trupele britanice vor fi retrase „la est de Aden", o altă bombă care a stârnit dispreţul americanilor. „Pentru numele lui Dumnezeu, comportaţi-vă ca Marea Britanie", i-a spus secretarul de stat american Dean Rusk omologului său britanic George Brown.[30] Declaraţia Marii Britanii a provocat nelinişte şi în rândul statelor arabe care semnaseră acorduri cu britanicii, care au fost nevoite să se unească în grabă, în 1971, formând Emiratele Arabe Unite. Dubai era unul dintre cele şase emirate, alături de Abu Dhabi (cel mai bogat şi cel mai puternic), Sharjah, Ajman, Umm al Quwain şi Fujairah. În 1972, li s-a alăturat cel de-al şaptelea, Ras al Khaimah. Pentru o naţiune complet nouă, formată din state ale căror relaţii fuseseră, de-a lungul istoriei, pe cât de antagonice, pe atât de frăţeşti, Emiratele Arabe Unite s-au dovedit, surprinzător, un model de stabilitate politică, moderaţie religioasă şi dezvoltare economică într-una dintre cele mai frământate regiuni ale lumii.

Aşa cum Bagdadul a răsărit din noroiul Mesopotamiei sub domnia califului abbasid Al Mansur în anii 760, tot astfel Dubaiul şi-a dublat dimensiunea în anii 1970, când şeicul Rashid a lansat proiect după proiect. Consilierii britanici au ridicat din nou din sprâncene şi au încercat să-i domolească elanul. Mult prea riscant, cine ar avea nevoie de aşa ceva, care era cererea, de unde ar fi venit banii? De fiecare dată, el le-a dovedit că se înşală, iar Dubaiul a crescut neîncetat. În anii 1960, încă era un oraş modest cu 60 000 de locuitori înghesuiţi într-un perimetru de trei kilometri pătraţi în jurul Golfului. În anii 1970, era un oraş de 100 000 de locuitori risipiţi pe o suprafaţă de 11 kilometri pătraţi. Cinci ani mai târziu, oraşul avea 183 000 de locuitori pe o suprafaţă de 29 de kilometri pătraţi. În 1980, avea 276 000 de locuitori pe o suprafaţă de 51 de kilometri pătraţi.[31] Este imposibil de realizat, spuneau toţi. Dar a fost posibil şi s-a realizat. Din momentul când Rashid a preluat puterea, comerţul s-a dezvoltat cu o viteză ameţitoare. În 1958, anul când a venit la conducere, importurile valorau trei milioane de lire sterline. Un deceniu mai târziu, valoarea acestora se ridicase la 70 de milioane de lire sterline.[32]

Totuşi, parcursul ascendent nu a fost foarte lin. În anii 1950, oraşul a trecut printr-o perioadă agitată. Cum la conducerea Egiptului se afla Gamal Abdel Nasser, revoluţia şi mişcarea anticolonială au produs reverberaţii în întreaga lume arabă. În Dubai, naţionalismul arab şi-a găsit ilustrarea perfectă în Frontul Naţional, înfiinţat la un an după revoluţia din Egipt. Aşa cum relata în memoriile sale Easa Saleh al Gurg, bancher şi mare industriaş din Dubai, exista o mare nemulţumire în legătură cu „prezenţa colonială" a britanicilor în regiune; „graba cu care interveneau, pentru a-şi apăra propriile interese, în conducerea societăţii noastre... era un aspect care nu mai putea fi tolerat"[33]. În timpul revoltelor din 1956, o parte din casa agentului britanic a fost incendiată de mulţimea furioasă. În cele din urmă, naţionalismul a fost înăbuşit printr-o combinaţie de factori: puterea britanică, conducerea familiei Maktoum, înlăturarea profesorilor arabi care propovăduiau ideile revoluţionare ale lui

Nasser, reorganizarea poliţiei şi a sistemului juridic şi, poate cel mai important, descoperirea zăcămintelor de petrol în 1966, care a schimbat complet ecuaţia.

Negustorii se dovediseră cei mai aprigi adversari ai familiei Maktoum în anii 1930. De atunci înainte, contractul social dintre conducător şi conduşi s-a bazat, în mare măsură, pe crearea unor condiţii optime pentru îmbogăţirea negustorilor. Astăzi, mulţi dintre cei mai bogaţi oameni din Dubai provin din vechi familii de negustori, precum Al Futtaim, Al Ghurair şi Al Habtoor, iar vocea lor este auzită invariabil în consiliul consultativ al conducătorului. Din 2006, fiul unui negustor bogat, Mohammed al Gergawi, este unul dintre miniştrii şeicului Mohammed şi cel mai apropiat sfetnic al său, fiind totodată unul dintre cei care au contribuit decisiv la dezvoltarea din ultimii ani a Dubaiului.

La sfârşitul anilor 1960, cu sprijinul statului Qatar şi al Arabiei Saudite, în Dubai a fost introdus iluminatul stradal şi au fost construite primul pod peste Golf şi un drum asfaltat până la Ras al Khaimah. Însă acestea au fost lucruri mărunte pe lângă cele care au urmat. Ignorând părerile celor care îi spuneau că exagerează, Rashid a rupt planul care prevedea construirea unui port cu patru dane de acostare şi a cerut să fie construit un port cu şaisprezece dane. Acest port a fost inaugurat în 1971. Cererea a fost atât de mare încât în 1976 a fost nevoie ca portul să fie lărgit, ajungându-se la 35 de dane. Uneori ambiţia lui Rashid părea aproape fără margini. La un an de la inaugurarea portului, a hotărât să construiască încă unul în Jebel Ali, o plajă cu nisip aflată la 32 de kilometri distanţă de Golf, care avea să ofere mai mult spaţiu de acostare decât San Francisco. Indiferent de opiniile consilierilor săi şi ale comunităţii diplomatice, Rashid a mers mai departe, crezând cu tărie în misiunea sa. Nu era vreme de pierdut.

Toate aceste eforturi au culminat cu vizita reginei Elisabeta a II-a în 1979, cu ocazia inaugurării unor proiecte de anvergură. Împreună cu şeicul Rashid, regina a inaugurat portul Jebel Ali, care costase 1,6 miliarde de dolari şi care avea o lungime de peste 1,6 kilometri şi 66 de dane de acostare, fiind unul dintre cele mai mari porturi din lume, şi un imens doc uscat, privit cu scepticism de *Wall Street Journal*, care se întreba batjocoritor: „Docul uscat din Dubai o să fie lăsat de izbelişte?“[34] Răspunsul a fost nu. Apoi a urmat Dubal, compania producătoare de aluminiu, care a costat 1,4 miliarde de dolari şi a făcut parte din planul Dubaiului de a-şi diversifica economia şi de a-şi dezvolta industria. În 1980 a urmat uzina Dugas care produce gaz natural, iar în 1981, Compania de Cablare Dubai. Acestea au fost primele componente ale uriaşului care va purta denumirea „Dubai Inc.“.

Oricât de incredibile ar părea portul Jebel Ali şi Dubai Aluminium pentru epoca respectivă, cel mai impresionant dintre toate, din punct de vedere arhitectural, era World Trade Centre, primul zgârie-nori al oraşului, care îi speria pe superstiţioşi şi îi inducea în eroare pe sceptici, care îl considerau inutil şi o pierdere de vreme. Aflat departe de zarva din Golf, de parcă ar fi fost abandonat pe o fâşie de deşert bântuită de ţânţari, turnul cu 39 de etaje (arhitectul britanic John Harris avea de gând să construiască 33, însă Rashid a insistat ca turnul să fie mai înalt) nici măcar nu se afla în Dubai. Însă era un indiciu pentru viitoarea dezvoltare a oraşului. Acest turn şi portul Jebel Ali au reprezentat „pietrele de încercare pentru un nou tip de urbanism: pentru prima dată, mari porţiuni de teren erau decuplate de oraş. Urbanizarea era acum legată de spaţiul non-urban“[35]. În anii 1960 şi 1970, oamenii de afaceri străini care vizitau Dubaiul erau nevoiţi adesea să împartă camerele de hotel cu alţi oaspeţi. Acum, dintr-odată, puteau să închirieze un apartament şi să se delecteze cu un homar la gheaţă şi cu o sticlă de vin. World Trade Centre se află lângă bulevardul cu douăsprezece benzi Şeic Zayed, care împarte două batalioane de zgârie-nori strălucind sub soarele deşertului. Turnul construit de Rashid era expresia concretă, aparent himerică, a filosofiei familiei Maktoum „construiţi-l şi vor veni“, iar bulevardul Şeic Zayed, ca să nu mai vorbim de restul acestui oraş-stat care se dezvoltă la nesfârşit, era extraordinara sa realizare. Familia Maktoum l-a construit, iar lumea a venit.

Această aparentă nebunie a dezvoltării fără sfârşit avea, de fapt, atât o latură extrem de riscantă, cât şi una extrem de raţională. Zăcămintele de petrol fuseseră descoperite în 1966 pe câmpul petrolifer Fateh, iar producţia a început din 1969, aducând noi venituri pentru recent înfiinţata companie Dubai Petroleum, care lucra în parteneriat cu companii britanice, franceze, spaniole, germane şi americane. Cele patru miliarde de barili de petrol erau extrem de preţioase pentru Dubai, permiţându-i lui Rashid, pentru o scurtă perioadă, să-şi diversifice economia pentru deceniile viitoare. Dependenţa totală faţă de veniturile obţinute din exploatarea petrolului, aşa cum îşi puteau permite Abu Dhabi (cu rezerve de 92 de miliarde de barili) şi alte monarhii din Golf, nu a fost niciodată o opţiune pentru Dubai. Mulţi ar spune astăzi că acest lucru a fost o binecuvântare. Vârful producţiei

(420 000 de barili pe zi) a fost atins în 1991, iar din acel moment producţia a început să scadă constant. Dacă, în perioada de apogeu, producţia de petrol reprezenta aproximativ două treimi din producţia economică a Dubaiului, astăzi reprezintă mai puţin de 2% din economie.[36]

Petrolul a adus bogăţii nebănuite în zona Golfului, ridicând nivelul de trai al locuitorilor în ultimele decenii. „Bunicii noştri care trăiau odinioară în corturi locuiesc acum în vile într-unul dintre cele mai luxoase oraşe din lume“, spune Dahlia Kayed de la Centrul Şeic Mohammed pentru Înţelegere Culturală (motto: „Uşi deschise, minţi deschise“), un alt simbol al atmosferei tolerante a Dubaiului – cu excepţia notabilă a politicii, unde accesul este strict interzis în continuare.[37] Una dintre consecinţele negative ale câştigului facil a fost, în multe cazuri, dezvoltarea în paralel a unei culturi a indolenţei, a slabei productivităţi şi a dependenţei de forţa de muncă străină.

Însă toate acestea aveau să se întâmple mai târziu. Şeicul Rashid nu cunoştea indolenţa, dimpotrivă, era dependent de muncă, muncea şi 18 ore pe zi. După ce mergea în inspecţie pe cele mai importante şantiere ale oraşului, se întorcea acasă, unde aveau loc şedinţele cu consilierii săi, unde asculta toate problemele şi plângerile în stilul caracteristic al şeicilor până la miezul nopţii. După o zi încărcată, care a culminat cu un banchet oferit în cinstea premierului indian Indira Gandhi, la 9 mai 1981, el a suferit un grav accident vascular cerebral din care nu şi-a mai revenit pe deplin.

În 1983, soţia lui Rashid, şeica Latifa – a cărei nuntă jucase un rol foarte important în reprimarea adversarilor şeicului Said în 1939 –, a murit subit în timp ce se afla la Londra. După o căsătorie care durase 44 de ani, moartea soţiei a fost o lovitură puternică pentru conducătorul bolnav, care urma să împlinească vârsta de 71 de ani. Apropiaţii săi spuneau că Rashid se schimbase complet. După ce s-a retras din viaţa publică, a predat treptat puterea fiilor săi, aşa cum făcuse tatăl său Said în urmă cu multe decenii. Îşi petrecea serile admirând panorama oraşului pe care îl construise, de pe terasa modestului său palat Zaabeel din nisipurile deşertului. La 7 octombrie 1990, la ora zece seara, a murit, după o lungă domnie de 32 de ani.

„Şeicul Rashid a fost unul dintre cei mai remarcabili conducători pe care i-am cunoscut“, a declarat vechiul său prieten, şeicul Zayed din Abu Dhabi, cu ocazia funeraliilor. „Dubaiul modern este o mărturie a viziunii sale.“[38] Personalităţi din întreaga lume au rostit cuvinte elogioase. Presa l-a numit „prinţul negustor“, care de-a lungul unei generaţii a transformat un biet orăşel adormit într-o metropolă pe care mulţi o comparau cu Hong Kong şi Singapore, ca o icoană a comerţului mondial. În tinereţea sa, Rashid visase să pună Dubaiul pe harta lumii, să-l transforme într-un loc cunoscut şi admirat de întreaga lume. Cei mai mulţi n-au crezut nici o clipă că va realiza această ambiţie absurdă. Însă acest şeic dinamic le-a dovedit cohortelor de sceptici că se înşelaseră şi a transformat Dubaiul într-un loc celebru în lumea largă. „Dubaiul a fost viziunea unui singur om“, spune poetul Khaled al Bodour. Rashid şi-a invitat concetăţenii într-o călătorie „mai palpitantă decât tot ce făcuseră arabii în câteva sute de ani“[39].

„Ce are Dubai de oferit ca destinaţie turistică?“ a întrebat dispreţuitor unul dintre miniştri. „Nu aveţi altceva decât umezeală, soare arzător, nisip fierbinte şi deşert sterp.“[40] Era în 1985 la o reuniune a liderilor din Golf, unde şeicul Mohammed bin Rashid al Maktoum, în vârstă de 36 de ani, care preluase tot mai multe responsabilităţi de la tatăl său, se săturase să asculte interminabilele discuţii despre Iran şi situaţia din Palestina. Vorbe multe, dar nici un rezultat. De ce, i-a întrebat el pe colegii săi, nu ar începe ţările din Golf să se gândească să transforme această regiune într-un centru al turismului? Dubaiul avea de gând să devină una dintre principalele destinaţii turistice ale lumii. Răspunsul pe care l-a primit a fost o tăcere stânjenitoare.

Fără să fie descurajat de această lipsă totală de interes, şeicul Mohammed şi-a pus întreaga energie în crearea unui sector turistic din nimic. În anii 1950, personalităţile care vizitau oraşul erau nevoite să stea în locuinţa agentului politic britanic. Primul hotel din Dubai, Airlines Hotel din Al Rashidiya, cu 35 de camere, şi-a deschis porţile odată cu inaugurarea aeroportului în 1960. Primul bar din Dubai, Red Lion, un bar tipic englezesc, a fost deschis în 1979, graţie magnatului Khalaf al Habtoor, care, încurajat de şeicul Rashid, a construit Metropolitan Hotel într-o zonă care atunci părea doar o fâşie neinteresantă de deşert (astăzi aici se află Al Habtoor City, un cvartet de zgârie-nori de pe bulevardul Şeic Zayed, cuprinzând trei hoteluri de lux şi un teatru care „aminteşte de Las Vegas“).[41] În 1990, înfloritorul Dubai atrăgea 600 000 de vizitatori pe an, care puteau să aleagă dintre cele peste 70 de hoteluri. În 2000, numărul vizitatorilor internaţionali crescuse la 3,4 milioane. În 2018, ajunsese la 15,9 milioane.

Oraşul Dubai nu atrage pe toată lumea. Pentru unii, insolenţa lui, consumul strident şi lipsa monumentelor istorice sunt pur şi simplu neatrăgătoare. Am vizitat oraşul pentru prima oară pe când mă aflam într-o misiune jurnalistică în 2002. În revista *Time Out Dubai* am dat peste o fotografie care înfăţişa un cuplu occidental fermecător, el îmbrăcat în smoching, ea în nu prea mare lucru, cu excepţia diamantelor. „Terenul de joacă al milionarilor" era titlul articolului. „Maşini de mare viteză, trabucuri cubaneze, iahturi de lux, terenuri de construcţie plătite în avans." Ferrari roşii şi Lamborghini galbene goneau pe bulevardul Şeic Zayed, care devenise o pădure de zgârie-nori. În holul hotelului de cinci stele Fairmont, câteva prostituate cosmopolite se aflau în exerciţiul funcţiunii, în timp ce bărbaţi din partea locului, îmbrăcaţi în costumele albe ca zăpada *(dishdasha)* şi cu turbane la fel de albe, admirau peisajul. M-am plimbat pe ţărmul Golfului, care amintea de imaginea vechiului Dubai, cu marinari asudaţi, cu rufe atârnate la întâmplare, cu ambarcaţiuni tradiţionale încărcate până la refuz cu mărfuri aduse din toată lumea, cu sukuri aglomerate, cu negustori de mirodenii, cu vânzători de ţesături, cu cafenele şi cu negustori de modă veche. M-am îndreptat către Montgomerie, un nou teren de golf conceput de jucătorul de golf britanic Colin Montgomerie. Oraşului Dubai îi place să se fălească. Cea mai înaltă clădire din lume (Burj Khalifa, 828 de metri), cel mai mare shopping mall (Dubai Mall), cel mai mare parc tematic interior (IMG Worlds of Adventure), cel mai greu doner kebap (468 de kilograme), cea mai lungă pictură (10 850 de metri), orice, oricât de incredibil, ca să atragă mulţimile şi banii lor.[42]

Este uşor să fii dezamăgit de Dubai. Criticii îl atacă din mai multe motive. În timp ce jurnaliştii nu mai contenesc cu superlativele pentru a descrie dezvoltarea fără precedent din ultimii ani – „Manhattan cu viteza vântului", „un oraş îmbătat de glorie", „un vis capitalist exacerbat" –, există şi o latură întunecată a acestei îmbogăţiri meteorice a oraşului.[43] Terenul de joacă al arabilor şi al turiştilor occidentali a fost construit pe spinarea celor mai săraci muncitori din Asia de Sud. În spatele fiecărui nou zgârie-nori care răsare în peisajul aflat în permanentă schimbare, există o armată de muncitori migranţi prost plătiţi, care trăiesc în condiţii adesea îngrozitoare, în tabere păzite, atât de departe de viaţa luxoasă a celor pentru care trudesc. Presa internaţională şi organizaţiile pentru apărarea drepturilor omului au dezvăluit exploatarea şi abuzurile la care sunt supuşi muncitorii care lucrează în acest sistem descris ca o formă de sclavie modernă. Imediat ce sosesc la Dubai, muncitorilor li se confiscă paşapoartele. „Aş vrea ca lumea să se trezească şi să privească dincolo de stratul poleit, ca să vadă întunericul care domneşte acolo", spune Almass Pardiwala, fost agent de recrutare.[44] Pentru cei aflaţi în afara cercului fermecat al afacerilor şi turismului – 71% din populaţia de 2,5 milioane a Dubaiului este de origine asiatică –, prosperitatea oraşului este plătită cu sacrificii imense. Faimoasele reglementări flexibile în domeniul navigaţiei şi comerţului au generat un mediu propice pentru „acţiuni de contrabandă, trafic de arme, trafic de persoane şi spălare de bani", unele dintre acestea având legătură directă cu reţele teroriste globale.[45] Recent, un jurnalist britanic descria oraşul drept un „Disneyland pentru adulţi", construit pe „credit şi ecocid, oprimare şi sclavie".

Locuitorii Dubaiului, obişnuiţi de multă vreme cu aluziile răutăcioase, îşi dau ochii peste cap şi vorbesc despre reporterii spilcuiţi şi grăbiţi care vizitează câteva malluri şi un zgârie-nori şi îşi închipuie că au înţeles totul. „Este ca şi când eu aş vizita oraşul Chicago pentru prima oară, doar o SINGURĂ zi, şi m-aş duce la West Monroe şi la Garfield Park, iar apoi aş scrie cât de violent şi de periculos este acest oraş", a comentat recent pe Twitter Sultan Sooud Al Qassemi în legătură cu un articol despre Dubai apărut într-o revistă americană, în care se făcea referire la „Vegas-ul lumii" şi la „un oraş al nonexistenţei". „Oare revista *New Yorker* mi-ar permite să public un astfel de articol?"[46]

În ultima mea vizită la Dubai am stat în Festival City, un alt cartier de lux aflat pe malul sud-estic al Golfului. Răsăriseră adevărate „oraşe tematice" care ar putea fi enumerate în ordine alfabetică: Academic City, Golf City, Healthcare City, International Humanitarian City, Internet City, Logistics City, Maritime City, Media City, Motor City, Sports City, Studio City. Dubaiul nu se dezvoltase ca o pată de cerneală care se măreşte treptat pe hartă, ci ca nişte stropi de apă împroşcaţi. Două cartiere de lux înalte până la cer răsăriseră în Golful Arabiei, iar, în largul mării, 300 de insule din arhipelagul „The World" îşi aşteptau cumpărătorii, ca o nouă demonstraţie a viziunii exacerbate a Dubaiului. Un jurnalist vorbea cu admiraţie despre planurile şeicului Mohammed de a transforma Maktoum International Airport în cel mai mare aeroport din lume, cu o capacitate de peste 220 de milioane de pasageri pe an. Un bancher sublinia faptul că Dubaiul a fost întotdeauna mai progresist decât vecinii săi, a apărat drepturile femeilor, susţinând rolul lor în societate, în guvern şi în diplomaţie.

Șeicul Nahyan Mubarak al Nahyan, ministru al culturii, a zburat cu elicopterul pentru a participa la ceremonia de deschidere a festivalului literar anual care, ca atâtea alte lucruri în Dubai, a devenit cel mai mare din regiune. Discursul său a fost un apel la incluziune şi toleranţă într-o regiune sfâşiată de conflicte interne. „Literatura se adresează tuturor oamenilor, indiferent de cultură, etnie, gen, limbă, ţară, religie, filosofie, nivel de educaţie, vârstă sau punct de vedere“, a declarat el în faţa unui public cosmopolit format din arabi, africani, asiatici, americani şi europeni. În ce alt loc din Orientul Mijlociu s-ar fi putut rosti aceste cuvinte în faţa unei mulţimi cosmopolite de scriitori, unde altundeva decât în Dubai s-ar fi putut organiza un eveniment atât de extravagant? Festivalul era un microcosmos care reflecta puterea blândă a Dubaiului, pe care i-o confereau succesul economic şi comercial (în acest caz sponsorizat de compania aeriană Emirates) şi o populaţie multinaţională în permanentă schimbare.

Cei care au o anumită vârstă şi au trăit toată viaţa lor în Dubai au fost martorii şi supravieţuitorii unor transformări urbane extraordinare. Șeicul Mohammed, „şeicul director executiv“, a urmat exemplul tatălui său, imprimând un ritm pe care concetățenii săi se chinuie uneori să-l înţeleagă. „Iau decizii şi mă mişc repede, la viteză maximă“, declară el. Problema identității este crucială într-un oraş în care locuitorii originari din Emirate formează doar 10% din totalul populaţiei. „Te îngrijorează problema culturii şi a identităţii când nu eşti majoritar“, spune dr. Maryam Lootah, politolog la Universitatea UAE. „Problema identităţii celor originari din Emirate este în proces de formare“, susţine fostul bancher Ammar Shams. „Marea provocare este să ne dezvoltăm în acest ritm şi să rămânem ceea ce suntem şi am fost.“ Poetul Khaled al Bodour spune că s-a străduit să accepte această reinventare uluitoare a oraşului său natal, pierderea vechii plaje de la Jumeirah, înlocuirea nisipurilor pustii cu hoardele de turişti. „Nu ştiu încotro ne îndreptăm, uneori nici nu-mi mai pasă“, spune el. „M-am adaptat. Am fost nevoit s-o fac. Trăiesc clipa, mă străduiesc să nu trăiesc în trecut şi să nu-mi fac griji în privinţa viitorului.“ Ruqaya al Bastaki, care lucrează în Ministerul Sănătăţii şi a cărei familie a dat numele cartierului Bastakiya în urmă cu un secol, spunea că uneori se simte străină în propria sa ţară. „Acum Dubaiul mi se pare mult mai străin“, spune ea. „S-a schimbat complet, acum auzi vorbindu-se foarte multe limbi.“[47] Unul dintre multele paradoxuri ale Dubaiului, un oraş arab în Golful Arabiei, este că aici se vorbeşte atât de mult engleza încât însăşi limba arabă se află în pericol.

Chiar dacă există o reacţie ambivalentă cu privire la transformarea fulgerătoare a peisajului urban într-un timp atât de scurt, chiar dacă există probleme spinoase în legătură cu identitatea, locuitorii Dubaiului sunt mândri că au construit un oraş cu adevărat remarcabil într-un deşert. Deşi infracţionalitatea a crescut, deşi noi cartiere au răsărit din neant, iar amintirile din copilărie au fost spulberate de buldozere, iubirea localnicilor pentru oraşul lor rămâne viscerală. „Slavă Domnului că ne-am născut aici“, spune Ruqaya. „Ce călătorie uimitoare între ce am fost şi ce am devenit. Dubaiul este acum cel mai frumos oraş din lume. Nu aş putea să-l schimb cu nici un alt oraş. Nici un oraş nu se compară cu el.“

Alţii se plâng discret de faptul că „un megaloman transformă un oraş agreabil într-un megalopolis“[48]. Discreţia este recomandabilă, chiar esenţială, pentru a evita închisoarea. Șeicul Mohammed susţine că modelul care l-a inspirat este Córdoba veacului al X-lea, o comparaţie mai puţin bizară decât ar putea să pară la prima vedere. Capitala andaluză era deschisă, cosmopolită, binevoitoare faţă de negustori, fiind un mediu propice pentru înflorirea literaturii şi pentru viaţa intelectuală. Totuşi, nu avem motive să presupunem, având în vedere îndelungata tradiţie arabă a autocraţiei, că, în epoca Omeiazilor, Córdoba era mai puţin tolerantă faţă de opoziţia politică sau faţă de libertatea de exprimare decât Dubaiul actual. Nu există libertatea cuvântului în Dubai, la fel cum nu există libertatea cuvântului în aproape nici o altă ţară arabă de azi, cu posibila excepţie a Tunisiei. Dubaiul este deschis, atât cât poate fi orice oraş arab în secolul XXI, însă criticarea familiei conducătoare, sau a oricărei alte activităţi politice, este absolut interzisă.

Adevărul este că, dacă nu eşti unul dintre acei bieţi migranţi din Asia de Sud care trudesc sub soarele nemilos la vreun megaproiect al şeicului, dacă nu eşti activist politic, promotor al drepturilor omului sau jurnalist de investigaţie, atunci Dubaiul este un oraş acceptabil. Ca toate marile oraşe, atrage mulţimile, la fel cum se întâmpla şi în cazul Bagdadului din vremea califilor Abbasizi în urmă cu 1 200 de ani. Aici s-au stabilit definitiv oameni din peste 200 de ţări. Ca orice alt oraş, şi Dubaiul se confruntă cu numeroase probleme, sustenabilitatea fiind una dintre problemele majore. Totuşi, în ciuda tuturor criticilor, realizările sunt mult prea importante

pentru a putea fi trecute cu vederea. Este una dintre marile poveşti de succes ale lumii arabe din ultimele decenii, un fenomen urban şi o uimitoare reinventare în stil arab a oraşului modern.

Dr. Rima Sabban, profesoară de sociologie la Universitatea Zayed din Dubai, zâmbeşte în timp ce discutăm la o cafea despre unii detractori arabi ai oraşului, care consideră Dubaiul prea nou, prea artificial, prea ostentativ, prea lipsit de istorie şi de cultură, prea arogant. Poate că este pur şi simplu vorba despre invidie.

„Găseşte-mi un sirian, un irakian, un libanez, un tunisian, un algerian, un marocan, un sudanez sau un egiptean care să nu-şi dorească să locuiască la Dubai“, spune ea. „Toţi îşi doresc asta.“[49]

Cea mai veche perlă (din aproximativ 5300 î.Hr.), perforată în centru şi folosită ca bijuterie, a fost descoperită în nordul Kuwaitului.

Această versiune britanică a evenimentelor istorice a fost respinsă de Sharjah, al cărui conducător actual, sultanul bin Mohammed al Qasimi, a scris foarte mult pe acest subiect. Cărţile sale includ *Mitul pirateriei arabe din Golf* şi *Sub stindardul ocupaţiei.*

Shindagha a devenit un fel de enclavă a familiei Maktoum la sfârşitul secolului al XIX-lea. Aflată chiar la intrarea în Golf, sursa prosperităţii Dubaiului, avea o importanţă strategică pentru familia conducătoare, care putea să supravegheze toate corăbiile care intrau şi ieşeau. Restaurată în 1986 şi transformată în muzeu, vila de 2 000 de metri pătraţi a şeicului Said, orientată înspre Mecca, cu patru laturi şi patru turnuri de ventilaţie *(barjeel)*, ne oferă o imagine concludentă asupra prosperităţii Dubaiului în prima jumătate a secolului XX. Potrivit unei declaraţii oficiale, ea reprezintă o „dovadă a voinţei naţiunii de a depăşi ingenios vitregiile naturii pentru a realiza ceea ce foarte puţini au reuşit să realizeze“.

Construită în 1787, fortăreaţa Al Fahidi este cea mai veche clădire din Dubai, fiind prima reşedinţă a lui Maktoum bin Buti, întemeietorul dinastiei conducătoare. În prezent, eclipsată de zgârie-nori şi de clădirea tribunalului, fortăreaţa, cu cele trei turnuri ale sale şi cu pestriţa sa colecţie de tunuri, este o palidă amintire a trecutului oraşului.

*Jiwan* însemna gradul unu. Se consideră că termenul provine din cuvântul persan sau farsi *jawan*, care însemna tânăr sau prematur.

Acelaşi scepticism s-a manifestat şi în cazul fiului şi succesorului şeicului Rashid. „Birocraţii sunt duşmanii declaraţi ai schimbării“, scria şeicul Mohammed bin Rashid al Maktoum în *My Vision*. „Nimic nu se compară cu birocraţia care ucide creativitatea şi rezolvarea simplă şi eficientă a problemelor. Nu-mi plac birocraţia şi birocraţii.“

La 29 decembrie 2006, Marea Britanie a transferat 43 de milioane de lire sterline în vistieria Statelor Unite, ultima tranşă a împrumutului de 4,34 miliarde de dolari pe care Washingtonul l-a acordat Londrei în 1946.

# 15. Doha – orașul perlelor (secolul XXI)

*Transformarea este foarte spectaculoasă. Este o schimbare completă de paradigmă. Tot timpul mă rătăcesc prin Doha. Pretutindeni răsar noi zgârie-nori, noi bulevarde, cartiere, magazine, restaurante și muzee. Totul se schimbă. Îmi place la nebunie.*

Dr. Mariam Ibrahim al Mulla, Universitatea Qatar

În biroul său de la ultimul etaj al turnului din West Bay, ca un vultur în cuibul său, șeicul miliardar Faisal bin Qassim al Thani, întemeietor, președinte și director al companiei Al Faisal Holding, își amintește de vremurile de altădată. Dincolo de acest zgârie-nori dotat cu aer condiționat, unde se află centrul imperiului său de afaceri, palmierii se veștejesc în arșița necruțătoare. Porumbeii zboară nepăsători pe deasupra apei orbitoare. Aici soarele este atât de puternic încât orașul amorțește complet. În acest cuptor unde se împletesc zăpușeala și umezeala, nepăsarea pare să fie, pentru o clipă, nu doar scuzabilă, ci chiar potrivită.

Totuși, remarcabila carieră a acestui magnat în vârstă de șaizeci și ceva de ani nu sugerează altceva decât hărnicie și râvnă. La începutul anilor 1960,

adolescentul Faisal, rudă îndepărtată cu emirul Qatarului, şeicul Tamim bin Hamad al Thani, a pornit o afacere cu piese de schimb pentru autoturisme. Jumătate de secol mai târziu, aflat la conducerea unui conglomerat diversificat cuprinzând proprietăţi imobiliare, firme de construcţie, comerţ, transport, divertisment, educaţie, tehnologia informaţiei şi hoteluri de la St Regis din Washington până la W din Londra şi Four Seasons din Cairo, omul de afaceri are o avere estimată la 2,1 miliarde de dolari.[1]

Şeicul Faisal îşi aminteşte de ascensiunea lentă a unei localităţi care nici măcar în tinereţea sa nu era altceva decât un mic sat de pescuitori de perle. „Doha a fost iniţial un loc de refugiu, un sanctuar pentru triburile fugare." Spune că perioada cea mai bună pentru Qatar nu a fost neapărat extraordinara prosperitate din secolul XXI, ci perioada dintre 1800 şi 1920, înainte de dispariţia comerţului cu perle din anii 1930 şi izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, care au ruinat Doha, la fel ca Dubaiul şi alte aşezări din zona Golfului. „Am trecut de la o luptă împotriva armelor la o luptă împotriva foametei. Britanicii şi germanii scufundau vapoarele din regiunea Golfului. Până în 1944, oamenii aproape că nici nu aveau haine pe ei. Emirul şi toţi ceilalţi erau flămânzi. Mulţi au murit de foame."

Deşi nu are nici 70 de ani, şeicul Faisal vorbeşte ca un om bătrân, uşor stânjenit de epoca modernă. „Cultura s-a schimbat foarte mult", spune el. „În 1989, dacă mi-ai fi dat un milion de riali ca să iau masa în oraş cu familia, ar fi fost imposibil şi mi s-ar fi părut ruşinos." Face o pauză. „Acum este OK." Capitalul ţării s-a schimbat enorm în timpul vieţii şeicului. „Pe-atunci lucrurile erau mult mai simple", spune el despre oraşul din tinereţea sa. „Cunoşteam pe toată lumea şi ştiam ce maşină are fiecare."[2]

Această pasiune pentru maşini este uşor de observat într-una dintre atracţiile turistice mai excentrice ale oraşului. La 20 de kilometri de oraş, în zona nord-vestică (distanţa se micşorează pe măsură ce Doha se extinde cu rapiditate), o fortăreaţă construită în 1998 găzduieşte Muzeul Şeic Faisal bin Qassim al Thani, o colecţie de 15 000 de artefacte adunate de-a lungul călătoriilor sale. Ele reflectă gustul său eclectic: de la fosile din Jurasic până la cele mai mici şi cele mai mari exemplare din Coran, de la arme din Qatar până la un giulgiu *(kiswa)* otoman din 1910, brodat cu fir de aur şi de argint.******** Mai sunt expuse ambarcaţiuni tradiţionale ale pescuitorilor de perle, o casă siriană din secolul al XVIII-lea transportată la Qatar cărămidă cu cărămidă, ţiglă cu ţiglă. Avionul personal al şeicului, „Şoimul Golfului", tronează într-o sală lungă, ticsită cu limuzine şi decapotabile Mercedes, cupeuri şi decapotabile americane, covoare

vechi, motociclete, câteva tunuri miniaturale şi câteva manechine îmbrăcate în costume tradiţionale arabe. În următoarea sală, câteva modele de cai şi de cămile în mărime naturală, înconjurate de picturi stridente, aduc o notă de veselie. Este o lume a amintirilor, a obiectelor rare şi extraordinar de scumpe, o lume a kitschului şi a atracţiilor turistice. Una dintre cele mai stranii secţiuni cuprinde fotografii ale unor dervişi musulmani aflaţi în transă, precum şi sâni şi fălci în care sunt înfipte beţe. Din sfera islamică ortodoxă, comoara cea mai de preţ a muzeului este, fără îndoială, cheia de aur de la uşa Kaabei, a cărei achiziţie a fost anunţată în ianuarie 2018.

Însă cea mai mare secţiune cuprinde colecţia de maşini a şeicului, peste 600 de vehicule: Buick, Pontiac, Mustang, Chevrolet, Cadillac şi Dodge. Zeci şi zeci de maşini obişnuite, majoritatea americane, de la cupeuri şi maşini sport până la camioane şi furgonete, adună praful şi îi pun la grea încercare pe curatorii şeicului care încearcă să facă puţină ordine în această colecţie. Într-o parcare acoperită, o mulţime de maşini Bentley, Rolls-Royce şi Mercedes, alături de motociclete şi de maşini de la începutul secolului XX, îşi aşteaptă rândul să fie restaurate.

„Problema este că muzeul se tot extinde. El cumpără fără încetare!“ a declarat Abdulaziz, curatorul de la secţiunea de artă islamică. „A moştenit de la tatăl său obiceiul de a colecţiona. Cumpără orice i se pare interesant. Sosesc cutii noi tot timpul. Vine aici în fiecare seară. Pune asta aici, mută asta acolo! Tot timpul rearanjăm exponatele. Contează doar cum arată ele. Povestea nu are importanţă. Este greu pentru noi să etichetăm şi să catalogăm exponatele, dar încercăm să lucrăm profesionist.“[3]

În aparenţă, acest muzeu este dedicat artei islamice, patrimoniului Qatarului şi maşinilor de epocă americane. Însă este mult mai mult decât atât. Acest muzeu eclectic ne dezvăluie un microcosmos al Qatarului: bogăţie fără margini, achiziţii şi consum, afirmare a puterii, moştenire islamică şi, poate mai presus de orice, o căutare a identităţii într-un oraş ai cărui locuitori s-au trezit dintr-odată că sunt o minoritate din ce în ce mai mică, uneori derutată, dar bogată, în propria ţară.********

Doha se află încă la începutul ascensiunii sale ca să poată fi considerată capitala unui nou Imperiu Islamic reinventat pentru secolul XXI, dar fără îndoială că este o nouă şi viguroasă putere arabă musulmană pe scena internaţională. Nefiindu-i teamă să-şi afirme puterea, nedorind să mai arate supunere faţă de vecinul său Arabia Saudită, pregătită să intervină în numeroase ţări şi conflicte şi să încheie alianţe controversate cu o mulţime de

islamişti, beneficiind de fonduri aparent nelimitate, Doha a renunţat la prudenţa şi atitudinea conservatoare tradiţionale şi a început să se afirme pe scena internaţională. Cu asiduitate, unii ar spune cu impetuozitate, Doha se conturează ca o nouă forţă islamică demnă de luat în seamă.

La etajul al şaptelea al unui alt zgârie-nori din Doha, Hussein Alfardan zâmbeşte binevoitor în mijlocul comorilor sale. Ele amintesc de sursa iniţială a bogăţiei într-un oraş a cărui prosperitate fără precedent se datorează veniturilor generate de exploatarea resurselor de gaze naturale (ocupând locul al treilea în lume) – până la 24 de miliarde de metri cubi, Qatarul fiind astăzi cea mai bogată ţară din lume, judecând după produsul intern brut pe cap de locuitor.[4] Alfardan, un octogenar înţelept, este fiul unui celebru negustor de perle. Haj Ibrahim Alfardan, patriarhul familiei, care a murit în 1981, când depăşise cu mult vârsta de 100 de ani, a fost cel care a pornit afacerea cu perle, fiind cunoscut pe plan local drept „Chirurgul“ datorită îndemânării cu care a curăţat, timp de mai multe săptămâni, o perlă urâtă *majhoolah* pentru a scoate la iveală o nestemată spectaculoasă. În copilărie, Alfardan obişnuia să meargă pe mare la pescuit de perle, sub supravegherea atentă a tatălui său. În 1954, după ce lucrase doi ani în prima bancă inaugurată în Qatar (pe atunci Eastern Bank Limited, astăzi Standard Chartered), Hussein Alfardan şi-a deschis un mic magazin de bijuterii.

„Am trecut printr-o perioadă foarte dificilă când comerţul cu perle a luat sfârşit“, îşi aminteşte el. Mulţi au fost nevoiţi să-şi vândă casele din cauza sărăciei care a lovit întreaga regiune. Au trecut „mulţi ani până când bogăţia provenită din exploatarea petrolului să ajungă şi la oamenii de rând“[5].

Pornind de la acest mic magazin de bijuterii, Alfardan şi-a petrecut următorii 60 de ani transformând Alfardan Group într-o afacere de familie estimată la câteva miliarde de dolari investiţi în bijuterii, proprietăţi, automobile, sectorul bancar şi hotelier. În 2013, potrivit revistei *Forbes*, Alfardan ocupa locul al 47-lea în clasamentul celor mai bogaţi arabi, cu o avere netă estimată la 453 de milioane de dolari.[6]

Fiind atât muzeu, cât şi spaţiu comercial (negustorul tot negustor rămâne), Tawash Gallery cuprinde una dintre cele mai mari colecţii de perle naturale. Aici pot fi admirate bijuterii cu perle extrem de rare: coliere magnifice, inclusiv unul valorând două milioane de dolari, paruri încrustate cu diamante şi perle, cercei cu perle, perle şi rubine, perle şi smaralde, perle şi safire, perle şi aur. Toate privirile s-ar îndrepta către cea mai mare perlă din lume, de 276 de carate, montată cu măiestrie pe un inel, dacă nu i-ar face concurenţă un trio de ouă Fabergé.

Poate că un alt motiv al zâmbetului lui Alfardan este recenta achiziţionare a încă unui ou Fabergé. Prezentat la Doha cu doar două luni înainte de întâlnirea noastră, primul Ou Imperial Fabergé după 1917 (cele mai renumite au fost create de Peter Carl Fabergé pentru ţarii ruşi Aleksandru al III-lea şi Nicolae al II-lea la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX) a stârnit senzaţie în întreaga lume. Inspirat de formarea unei perle în cochilia unei stridii şi împodobit cu 3 305 diamante, 139 de perle naturale din colecţia privată a lui Alfardan, cristale şi sidef pe un fundal de aur alb şi galben, „Pearl Egg" se roteşte la bază şi se deschide ca o floare cu şase petale pentru a dezvălui o perlă gri de 12 carate. La realizarea acestei opere de artă au lucrat, timp de doi ani, 20 de maeştri bijutieri. Însoţit de un colier Fabergé cu perle albe, diamante, sidef şi o perlă albă de 19 carate în mijloc, oul l-a costat pe Alfardan o sumă confidenţială formată din şapte cifre.[7]

Din perspectivă istorică, tezaurul Fabergé se încadrează perfect într-un loc care odinioară şi-a datorat existenţa negoţului cu perle. „Suntem cu toţii, de la cel mai mic până la cel mai mare, sclavii unui singur stăpân – Perla", i-a spus în 1863 Mohammed bin Thani, pe atunci conducătorul Qatarului, lui William Gifford Palgrave, explorator şi arabist englez. Aceasta era realitatea. Aşa cum observa Palgrave în jurnalul său de călătorie, totul în Doha – „toate gândurile, toate conversaţiile, toate activităţile" – gravitau în jurul perlei. Toate celelalte lucruri erau secundare.[8]

Comerţul cu perle a dispărut de multă vreme, însă, după o viaţă încununată de atâtea succese, octogenarul Alfardan pare la fel de pasionat de lumea afacerilor precum era cu 60 de ani în urmă. Îmi vorbeşte despre investiţiile imobiliare ale companiei, o insulă artificială cu o suprafaţă de aproape patru milioane de metri pătraţi, un pâlc de zgârie-nori construiţi în jurul unei insule mai mici. Evident că insula se numeşte „Perla". „L-am invitat pe Berlusconi să facă un tur al insulei", îmi spune Alfardan. „El m-a întrebat ce nebun a avut ideea asta. I-am răspuns că eu. A fost într-adevăr o nebunie. Cu 0,5 miliarde de riali am construit un proiect de 18 miliarde, care acum valorează peste 80 de miliarde (15,5 miliarde de lire sterline)."

La sfârşitul întrevederii noastre, Alfardan face un elogiu înţelepciunii familiei conducătoare Al Thani, menţionând numele lui Hamad bin Khalifa al Thani, emirul care a condus Qatarul din 1995 până la surprinzătoarea sa abdicare în favoarea fiului său Tamim în 2013. Astăzi locuitorii Qatarului îşi amintesc de el cu mare respect, numindu-l Părintele Emir.

„Am văzut toate schimbările şi am luat parte la ele“, îmi mărturiseşte Alfardan. „Schimbările au fost lente până a venit Părintele Emir. La doi ani după ce a preluat puterea, a răsărit soarele deasupra Qatarului. Comerţul a început să înflorească. Când a venit el, West Bay era pustiu. Este un mare noroc că avem conducători atât de buni. Le-a dat tuturor şansa să contribuie la dezvoltarea ţării. A sprijinit băncile, companiile, poporul. El a creat Qatarul.“ Aşa este tradiţia în ţările arabe, ca oamenii să-şi exprime recunoştinţa, uneori chiar din inimă, faţă de conducătorul atotputernic. Aici puterea este mijlocită prin deferenţă, nu prin democraţie.

De când a început să se dezvolte în ritm accelerat, la debutul secolului XXI, West Bay a devenit imaginea emblematică a oraşului Doha. Nu este de mirare că locuitorii peste o anumită vârstă sunt uimiţi de viteza cu care se transformă oraşul lor. În anii 1980, minaretele încă erau cele mai înalte construcţii din oraş. Singura clădire mai impozantă din West Bay era hotelul Sheraton, o piramidă fără vârf cu 15 etaje construită pe un teren asanat şi inaugurată în 1982. Astăzi este eclipsată de un pâlc de zgârie-nori din sticlă. Primul zgârie-nori care iese în evidenţă este Burj Doha (Turnul Doha), înalt de 232 de metri, a cărui construcţie încheiată în 2012 a costat 125 de milioane de dolari.[9] Turnul, supranumit „Prezervativul“, este învelit într-un strat protector de aluminiu, care, potrivit creatorului său, arhitectul francez Jean Nouvel, denotă o „virilitate pe deplin asumată“. Apoi se remarcă turnul contorsionat Al Bidda şi turnul hiperbolic Tornado, care se presupune că trimite la un vârtej dintr-o furtună în deşert şi care, pentru a avea cel mai bun efect, trebuie admirat noaptea, la fel ca toate clădirile din West Bay. În amurg, când cerul capătă o nuanţă indigo, zgârie-norii din Doha oferă un spectacol de lumini incandescent, reflectând culorile unduitoare ale curcubeului. Este un fel de Hong Kong, conceput şi construit în mai puţin de un deceniu.

West Bay, la fel ca restul cartierelor din Doha, este privit cu mândrie de mulţi locuitori ai ţării, fiind un obiectiv de neratat pentru orice vizitator. Însă cartierul îşi are detractorii săi, unii dintre ei fiind îngrijoraţi de faptul că acest val-vârtej pe verticală nu a fost conceput aşa cum se cuvine pentru a crea un oraş cu adevărat locuibil. În timpul zilei, turnurile sunt înţesate cu bancheri, avocaţi, economişti, petrolişti, dezvoltatori imobiliari, specialişti în relaţii publice, consultanţi în domeniul securităţii, din ce în ce mai mulţi expatriaţi occidentali ispitiţi de „pachetele“ atrăgătoare şi neimpozabile, precum şi tot mai mulţi muncitori migranţi, mai ales de pe subcontinentul indian, care contribuie prin truda lor la funcţionarea acestui oraş. Noaptea, lăsând la o parte spectacolul fascinant de lumini, West Bay este un oraş-fantomă.

„Nu este conceput aşa cum trebuie“, spune Mohammed Abdullah, inginer din partea locului. „Ce poţi face acolo noaptea? Nimic. Nu ai unde să bei o cafea, nu ai unde să parchezi maşina, nu ai unde să te plimbi. Companiile străine vin aici, îţi construiesc un cartier central de afaceri, aşa cum le-ai cerut, iar apoi pleacă.“[10]

Nici criticii străini nu se zgârcesc cu aluziile răutăcioase. Într-un articol din *The Financial Times* se vorbeşte despre „lăcomia dezvoltatorilor“, despre un „autism arhitectural“ şi despre „pâlcurile stupide de turnuri prost concepute“ care se înalţă până la cer complet izolate de vecinii lor. „Nu este nici o moştenire urbană aici“, spune Dena Qaddumi, care scrie despre oraşele arabe. „Avem o cultură puternică şi tradiţii puternice, însă acest oraş este construit mai ales de străini. Nu există mulţi arhitecţi din Qatar care să impună un stil arhitectural specific.“ Numele Dubai este pe buzele tuturor, atât ale locuitorilor din Qatar, cât şi ale expatriaţilor occidentali. „Ne îngrijorează faptul că Doha îşi va pierde identitatea şi va deveni un alt Dubai“, spune un diplomat occidental. Deşi conducătorii vorbesc despre un cu totul alt tip de dezvoltare urbană, care urmează modelul turismului de masă pus în practică de vecinii din Emirate, dar care se presupune că ar respecta valorile islamice, nu toţi locuitorii Qatarului sunt convinşi de acest lucru. „Întrebarea este de ce cred oamenii că nu mergem pe drumul ales de Dubai?“ spune Mohammed Abdullah. „Este clar că ne îndreptăm în această direcţie. Avem alcool în hoteluri, la fel ca ei. Se spune că noi nu suntem ca Dubaiul. Dar eu mă întreb care este diferenţa?“ Întrucât Qatarul este o monarhie arabă autocratică, oamenii nu prea au şansa să pună sub semnul îndoielii direcţia în care se îndreaptă ţara şi capitala ei. Nu poporul imprimă direcţia, ci familia regală Al Thani. Ca mulţi alţi locuitori ai Qatarului, Mohammed consideră că preţul dezvoltării meteorice este prea mare. „Nu-mi amintesc să fi existat vreo lună din viaţa mea când să nu fi auzit zgomotele infernale de pe şantierele de construcţii. Oamenii încep să fugă de tot acest vacarm şi încearcă să găsească linişte în străinătate. Cei care îşi permit îşi cumpără case la Paris şi la Londra. Nu poţi să trăieşti pe un şantier de construcţii.“[11]

Unii susţin că acest şantier de construcţii, oricât de neplăcut ar fi (când lucrezi la Doha te simţi adesea ca şi când ai trăi pe un enorm şantier), este preludiul esenţial pentru crearea unui oraş modern, de înaltă clasă. Clădirile emblematice, cum ar fi Facultatea de Studii Islamice Mangera Yvar, concepută ca o navă spaţială cu minarete gemene, sunt adevărate totemuri arhitecturale. Însă, în ciuda acestor binefaceri ale modernităţii, inginerul Abdullah vorbeşte în

numele multor locuitori ai Qatarului când se plânge de una dintre cele mai evidente consecinţe ale dezvoltării rapide.

„Locuitorii Qatarului încep să se simtă ca o minoritate în propria capitală, ceea ce nu este deloc un lucru bun. Suntem o minoritate de 10% şi peste câţiva ani s-ar putea să fim şi mai puţini. Cred că este un lucru periculos. Cei care iau decizii importante nu vor mai fi locuitori ai Qatarului – în municipalităţi, în domeniul educaţiei, sănătăţii, construcţiilor şi aşa mai departe. Ar trebui să fim mai prevăzători. Nu putem să spunem pur şi simplu că ne dezvoltăm şi că avem nevoie de mai mulţi oameni şi cu asta basta.“

La întrebarea încotro se îndreaptă Qatarul, o incertitudine resimţită de mulţi, dar exprimată public de foarte puţini, trebuie totuşi să existe un răspuns satisfăcător. Transparenţa Occidentului în legătură cu aceste chestiuni nu este câtuşi de puţin caracteristică Qatarului. Aici nimeni nu ştie ce se va întâmpla în viitor. Singura constantă în Doha secolului XXI este schimbarea rapidă. Familia regală consideră că ridicarea rapidă a nivelului de trai va fi un răspuns. Însă, pe termen lung, apar multe semne de întrebare în legătură cu guvernarea, drepturile politice şi o mai largă implicare. Mulţi locuitori ai Qatarului, asemenea lui Mohammed Abdullah, resping un model de dezvoltare care îi transformă într-o minoritate în propria ţară. Poate că Doha este un fenomen urban remarcabil, însă, pentru mulţi observatori, ceea ce spune despre starea guvernării arabe contemporane este mai puţin spectaculos.

Pe celălalt mal al lagunei, un alt nou edificiu oferă un contrapunct cultural care a devenit un simbol al oraşului. Criticat de unii credincioşi musulmani, care au deplâns absenţa unei cupole, Muzeul de Artă Islamică, conceput de arhitectul I.M. Pei pe când avea peste 90 de ani, este un giuvaier în acest oraş al perlelor.

Construit pe propria insulă la capătul sudic al cornişei pe care o defineşte acum, muzeul are în faţă o esplanadă mărginită cu palmieri. Este una dintre cele mai îndrăzneţe clădiri din regiune, concepută în stil cubist din blocuri pătrate şi octogonale aşezate unul peste altul pentru a forma un edificiu de tip fortăreaţă, o împletire între simplitate senină, forţă şi graţie. Nu doar exteriorul muzeului este uimitor, ci şi interiorul. Familia regală Al Thani urmează modelul unui lung şir de patroni ai artelor extrem de bogaţi, conducătorii Imperiilor Islamice din trecut. Aici se află comori aduse de pe tot cuprinsul lumii islamice, care au aparţinut celor mai mari dinastii care s-au aflat odinioară la cârma ei: ceramică din secolul al IX-lea şi astrolabi din alamă din secolul al X-lea din Irakul Abbasizilor; vasul „Cavour“ din sticlă emailată şi poleită cu aur, realizat în

secolul al XIII-lea în Siria; o placă monumentală din smarald, pe care este gravată o rugăciune musulmană, şi un şoim de aur emailat şi încrustat cu pietre preţioase din India veacului al XVII-lea; un manuscris cu anluminuri din secolul al XVI-lea al Cărţii Regilor *(Shahnameh)* scrisă de poetul persan Ferdowsi, despre istoria Imperiului Persan; cenotaful din ceramică albastră din Uzbekistanul veacului al XIV-lea, centrul imperiului clădit de Timur; capiteluri din piatră sculptată din palatul Medinat al Zahra din Córdoba Omeiazilor; un opulent zarf turcesc din secolul al XIX-lea din aur încrustat cu diamante şi rubine. Lăsând la o parte pietrele preţioase, muzeul conţine adevărate comori literare. Una dintre cele mai frumoase este manuscrisul din secolul al XIII-lea al celebrului geograf şi naturalist arab Zakariyya ibn Mohammed al Qazwini (1203–1283), titlul acestui manuscris frumos ilustrat fiind potrivit pentru muzeu şi chiar pentru Doha: *Ajaaib al Makhluqat wa Gharaaib al Mawdujat – Minunile creației și ciudățeniile existenței.*

La inaugurarea lui, în 2008, mulţi au considerat Muzeul de Artă Islamică o nouă minune a lumii islamice. Însă, după cum îşi aminteşte Mariam Ibrahim al Mulla, fostă directoare a Muzeului Naţional al Qatarului şi profesoară de istorie la Universitatea Qatar, au existat critici vehemente la adresa acestei clădiri emblematice. „Oamenii spuneau că ne distruge complet identitatea fiindcă este ca o construcţie militară, nu are cupolă, este numai oţel, nu este islamică. Este o atitudine tipică pentru locuitorii Qatarului. Mai întâi o critică şi o resping, dar până la urmă ajung să o iubească. În anii 1990 au spus că Suk Waqif nu are o arhitectură specifică Qatarului. Acum toţi iubesc această piaţă.“[12]

Precum Alfardan, bijutierul devenit magnat, Mulla îl laudă pe fostul emir Hamad bin Khalifa al Thani. Ea nu este de acord cu cei care susţin că ţara îşi pierde identitatea din cauza afluxului de străini. „Dacă nu i-am fi primit pe străini, nu am fi avut o dezvoltare atât de rapidă“, explică ea. „Ţara a progresat după ce a venit la putere şeicul Hamad.“

Deşi megaproiectele sunt mediatizate, dezvoltarea urbană internă continuă în acelaşi stil dezordonat. Cartiere istorice, precum Al Asmakh şi Al Najada, aflate la sud-vest de Suk Waqif, unde au locuit generaţii întregi de muncitori migranţi de pe subcontinentul indian, sunt ameninţate de valul noilor construcţii. Un studiu recent arată că aproximativ jumătate din clădirile din cartierul Al Asmakh au fost evacuate şi demolate.[13]

Deşi astăzi dinastia conducătoare Al Thani este sinonimă cu Qatarul şi capitala sa – portrete alb-negru ale lui Tamim cel Glorios *(Tamim al majd)* au apărut pe maşini, pe zgârie-nori, în vitrinele magazinelor, pe carcasele telefoanelor mobile, pe steaguri, afişe şi ziduri de beton, după ruptura diplomatică de Arabia

Saudită, Emiratele Arabe Unite şi Egipt din 2017 –, acest fenomen este relativ recent. Dominaţia familiei Al Thani în Qatar datează de-abia de la jumătatea secolului al XIX-lea, din timpul domniei şeicului Mohammed bin Thani (între anii 1850 şi 1878), când Doha – pe atunci Bidaa – era menţionată frecvent în sursele istorice.

Prima descriere a localităţii Bidaa datează din 1801, când căpitanul David Seton, reprezentantul diplomatic britanic la Muscat, a venit aici în recunoaştere, alături de conducătorul statului Oman. Pe atunci era o localitate foarte mică. „Pe deluşorul din partea de nord se află o casă fortificată cu un zid şi un turn pătrat, în vale este un parapet cu două tunuri, pe deluşorul din partea de sud se află două case cu un fel de zid de apărare, iar mai departe o altă clădire pătrată cu o hampă...“[14]

Este limpede că primul contact britanic cu viitorul oraş Doha a avut un scop militar. Seton considera această aşezare a tribului Al Suwaidi o bază a piraţilor care constituia o ameninţare la adresa intereselor comerciale britanice. Întrucât nava de război a căpitanului nu a reuşit să se apropie suficient de mult de ţărm încât să bombardeze micuţa aşezare, el a abandonat misiunea şi s-a întors la Muscat.

După douăzeci de ani, în 1821, bricul *Vestal* al Companiei Britanice a Indiilor de Est a reuşit să facă ce nu izbutise căpitanul Seton – a bombardat şi a distrus localitatea fiindcă încălcase tratatul de pace maritim. Britanicilor nu le-a păsat că locuitorii acestei aşezări nu semnaseră tratatul şi că nici măcar nu cunoşteau motivul pentru care le era distrusă localitatea. Acţiunea britanicilor a obligat un număr de 400 de localnici să caute adăpost temporar pe insulele învecinate. Un an mai târziu, în timp ce locotenentul Cogan şi colegii săi îşi întocmeau raportul cu privire la localitatea învecinată „Debai“, locotenentul Houghton din cadrul Bombay Marine trasa o schiţă a localităţii „El Biddah“ de pe puntea vasului *Discovery*. Peisajul schiţat de el, cu turnuri fortificate şi colibe din lut, este prima reprezentare vizuală a Qatarului care se păstrează în arhivele departamentului guvernamental britanic India Office.[15]

La sfârşitul anilor 1830, pe când aşezările gemene Bidaa şi Doha se aflau la un kilometru una de cealaltă (fiind adesea confundate de vizitatori), în absenţa unui lider local atotputernic, această zonă de coastă devenise un sanctuar pentru piraţi şi răufăcători. Prin urmare, în 1841, britanicii au bombardat din nou localitatea, drept represalii pentru că le fuseseră atacate corăbiile. Neputând să plătească în întregime amenda de 300 de dolari în numerar, Salemin bin Nasir al Suwaidi, şeful tribului Sudan din Bidaa, a fost nevoit să le mai ofere britanicilor 42 de brăţări de argint, o sabie, o parură de argint, patru

perechi de cercei de aur, două de argint, două pumnale şi nouă şiraguri de mărgele.[16]

Nu s-au păstrat prea multe documente în legătură cu ascensiunea şi declinul triburilor din deşert. Ceea ce ştim sigur este că, între anii 1848 şi 1850, familia Al Thani s-a mutat de la Fuwairit, o aşezare din nord, la Doha, de unde, în următoarea jumătate de secol, îşi va începe ascensiunea. Familia aparţinea tribului Maadhid, descendenţi ai tribului Bani Tamim din Arabia Centrală. La fel ca toate celelalte triburi, ei au cutreierat deşertul, de la o aşezare la alta, ajungând în sudul Qatarului în secolul al XVIII-lea, după aceea la Zubara, iar apoi, în secolul al XIX-lea, la Fuwairit, cam la 80 de kilometri nord de Doha. Decizia şeicului Mohammed bin Thani de a se muta la Doha, determinată de moartea puternicului şef al tribului Isa bin Tarif, liderul tribului Al Bin Ali, s-a dovedit crucială.

Căpitanul Charles Golding Constable şi locotenentul A.W. Stiffe din marina indiană au descris localitatea Doha în 1860. Constable era un cartograf cu talent artistic, fiul cel mic al peisagistului John Constable. Descrierea oraşului „Al Bidda“ şi prima hartă detaliată au fost publicate în *The Persian Gulf Pilot* în 1879:

> Doheh [Doha] este un oraş parţial împrejmuit de ziduri, cu mai multe turnuri, la 800 de metri sud-vest de Ras Nesseh; se întinde de-a lungul ţărmului pe o distanţă de aproximativ 730 de metri. Casa şeicului se află acolo unde se înalţă un turn rotund cu o hampă pe plajă, în centrul oraşului; la vest de acest turn se află un mic golf unde sunt adunate bărcile pentru a fi reparate.

În afară de o mică zonă cultivată, la 2,4 kilometri sud-est de Bidaa, „întreaga ţară este un deşert“.[17]

Cam în aceeaşi perioadă, Palgrave a făcut şi el o descriere deloc măgulitoare a oraşului. Asemenea altor vizitatori, şi el a făcut confuzia între cele două oraşe, crezând că este găzduit la Bidaa, când de fapt se afla la Doha. I s-a părut o „capitală jalnică a unei provincii jalnice“, cu dealuri aride şi pârjolite de soare, cu plaje noroioase pline de nisipuri mişcătoare, alge şi pietriş, cu pajişti sterpe şi sate cu colibe sărăcăcioase construite din lut şi din frunze de palmier, care erau „strâmte, urâte şi joase“. Când a ajuns la castel, care, în opinia lui, era mai potrivit pentru depozitarea mărfurilor decât pentru găzduirea oamenilor, Palgrave l-a cunoscut pe conducătorul oraşului, Mohammed bin Thani:

> un bătrân viclean, destul de corpolent şi renumit pentru chibzuinţa şi jovialitatea sa, însă zgârcit şi care se tocmeşte mult până să cadă la învoială; una peste alta, avea mai degrabă aerul unui negustor de perle avar (ceea ce de fapt şi este) decât al unui conducător arab.[18]

Şiretenia lui Mohammed bin Thani era evidentă. Având calităţile esenţiale pentru un şeic al deşertului, şi-a păcălit vecinii, Al Khalifa din Bahrain şi liderul saudit Faisal bin Turki, încercând să-i întărâte pe unul împotriva celuilalt în anii 1850. În 1867, trupele combinate ale lui Mohammed bin Khalifa al Khalifa şi ale conducătorului din Abu Dhabi, şeicul Zayed bin Khalifa al Nahyan, au invadat oraşele Wakra, Bidaa şi Doha în „condiţii extrem de barbare“[19]. Devastatoare pe termen scurt, agresiunea s-a dovedit benefică pentru Al Thani pe termen lung, determinându-i pe britanici să-l înlăture pe conducătorul din Bahrain în 1868 şi să recunoască independenţa lui Al Thani faţă de Bahrain. Totuşi, câştigarea deplinei independenţe a venit abia un secol mai târziu. În 1871, Doha intra sub dominaţie otomană. La acea vreme, oraşul avea 1 000 de case şi o populaţie de 4 000 de locuitori. În 1893, trupele lui Jassim bin Mohammed al Thani (domnie 1878–1913), întemeietorul Qatarului modern, au înfrânt trupele otomane în bătălia de la Wajba, o confruntare militară modestă, însă care a reprezentat un moment decisiv pentru formarea naţiunii. De atunci, Sublima Poartă nu a mai fost o forţă de temut în această regiune.

Slaba dominaţie otomană a durat până în anul 1915, când navele de război britanice sosite în Golf au determinat retragerea otomanilor. La 20 august, trupele britanice au debarcat fără să întâmpine nici un fel de rezistenţă, au adunat armele care fuseseră abandonate, inclusiv un tun de munte, două tunuri de câmp şi 14 puşti cu 120 de cartuşe. La îndemnul ofiţerului politic, trupele britanice au predat puştile şi muniţia „şeicului Qatarului care ne-a oferit tot sprijinul“[20]. În anul următor, după desfăşurarea unor negocieri între şeicul Abdullah bin Jassim al Thani (domnie 1913–1949) şi maiorul Percy Cox (negociatorul britanic, conform Acordului Sykes–Picot, care a împărţit, în secret, Orientul Mijlociu între britanici şi francezi în 1916), Doha a devenit capitala noului Protectorat Britanic al Qatarului, fiind cel de-al nouălea şi ultimul dintre statele arabe care au încheiat tratate cu guvernul britanic.

Trebuie să recunoaştem că, până în acel moment, Qatarul şi capitala sa nu se remarcaseră prin nimic. Era un colţ îndepărtat al Imperiului Britanic, aproape necunoscut străinilor. În 1935, situaţia a început să se schimbe. Dacă pentru britanici acest an a fost important datorită jubileului de argint al regelui George al V-lea, el a reprezentat o piatră de hotar pentru Qatar. La 24 ianuarie, ziarul britanic *Daily Express* a publicat un articol senzaţional despre prima vizită oficială a unui emir din Qatar în Marea Britanie pentru a participa la festivităţile organizate cu ocazia jubileului. Titlul – „Regele perlelor cu 84 de soţii“ – a dat tonul articolului despre „şeicul din Arabia“, un articol înghesuit între o reclamă

la proteze dentare şi cugetările unui fost boxer din epoca victoriană. În articol se spunea că emirul Abdullah, fiul întemeietorului Qatarului modern, Jassim bin Mohammed al Thani (domnie 1878–1913), avea la curtea sa „astrologi, bufoni, dansatoare şi dervişi înzestraţi cu darul profeţiei“. Aşa cum nota cu ironie scriitorul şi omul de afaceri Mohammed al Thani, în studiul său despre emirul Jassim, „nu trebuie să permiţi niciodată adevărului să fie o piedică în calea unei poveşti reuşite“[21].

Articolul din *Daily Express*, urmat de un altul în *People*, trei zile mai târziu, unde se spunea că emirul Abdullah stă tolănit pe perne de mătase, înconjurat de frumoasele din haremul său şi de 4 000 de sclavi, era mai mult decât un articol pitoresc. Scris la comanda unei companii petroliere americane, acest articol ilustra rivalitatea anglo-americană în legătură cu petrolul din Orientul Mijlociu.[22] Era reacţia americanilor faţă de monopolul pe care Marea Britanie şi-l adjudecase asupra concesiunilor petroliere din zona Golfului. Emirul avea voie să semneze acorduri numai cu aprobarea britanicilor. Acţiunile americanilor în Golf vor deveni din ce în ce mai îndrăzneţe, iar abilitatea britanicilor de a le face faţă se va diminua tot mai mult de-a lungul secolului. După cum îl avertiza politicianul Enoch Powell din Partidul Conservator pe colegul său, viitor prim-ministru, Anthony Eden, la sfârşitul anilor 1940, „în Orientul Mijlociu cei mai mari duşmani ai noştri sunt americanii“[23].

Negocierile britanicilor cu emirul Abdullah s-au desfăşurat cu dificultate. Citind relatările despre discuţiile purtate între cele două părţi, ne amintim de comentariile lui Palgrave legate de „mercantilismul“ şeicului Mohammed bin Thani, „un negustor care se tocmeşte mult până să cadă la o învoială“. Sir Trenchard Craven William Fowle, negociatorul-şef britanic, pe care George Curzon îl numea „regele neîncoronat al Golfului“, considera extrem de frustrantă nehotărârea şeicului, plângându-se, într-o scrisoare adresată departamentului britanic India Office, de „firea suspicioasă şi aproape copilărească“ a lui Abdullah. Totuşi, comportamentul emirului nu era deloc copilăresc. Suspiciunea lui în legătură cu motivele britanicilor era pe deplin justificată. Îndemnat de vecinul său Ibn Saud să nu semneze nici un acord fără aprobarea saudiţilor, fiind în acelaşi timp curtat de compania americană Socal, care îi oferea condiţii mai bune, emirul era hotărât să negocieze la sânge cu britanicii pentru a obţine cât mai multe beneficii, inclusiv garanţii politice în ce priveşte protecţia împotriva unor atacuri externe, precum şi recunoaşterea fiului său Hamad drept moştenitor, lucru esenţial pentru perpetuarea dinastiei. Neavând încredere în transferul bancar propus de britanici, Abdullah a insistat

să vadă cu ochii lui banii înainte de încheierea acordului – 400 000 de rupii în momentul semnării, 150 000 de rupii timp de cinci ani, iar apoi 300 000 de rupii pe an până la expirarea acordului. În cazul în care se descopereau zăcăminte de petrol, emirul urma să primească trei rupii per tonă. În cele din urmă, şiretul emir a semnat acordul pe 75 de ani cu Anglo-Persian Oil Company, acord care a fost imediat transferat către Petroleum Development (Qatar) Limited, la 17 mai 1935.[24]

Iniţial, lucrurile au evoluat încurajator. La 11 octombrie 1939, ziua în care Albert Einstein i-a scris preşedintelui Roosevelt în legătură cu posibilitatea de realizare a bombei atomice, agentul politic britanic din Bahrain anunţa o veste extraordinară: „Petroleum Development Qatar a descoperit urme de petrol lângă Zekrit. Forările continuă". Într-o scrisoare din 14 ianuarie 1940, agentul politic îl felicita pe emirul Abdullah „pentru descoperirea zăcămintelor de petrol în Qatar. Sper din toată inima că viitoarele operaţiuni de forare pe care le va desfăşura compania vor dovedi că ţara dumneavoastră deţine un teren petrolier preţios"[25].

Şi într-adevăr aşa a fost. Deşi nu au venit imediat, din cauza izbucnirii războiului mondial, veniturile din petrol şi ulterior din gaze naturale vor reorienta economia ţării, vor transforma complet Doha dintr-un orăşel adormit într-o metropolă internaţională prosperă, şi astfel micuţa peninsulă a Qatarului va fi pusă definitiv pe harta lumii. După ce a fost unul dintre cele mai sărace locuri din lume, Qatarul a devenit cel mai prosper.

Însă acest lucru s-a întâmplat mult mai târziu. Provocările imediate care trebuiau depăşite erau al Doilea Război Mondial şi dispariţia industriei perlelor. Fotografii din 1947, expuse în centrul istoric din Suk Waqif, ne arată zone întregi din oraş aflate în ruină. În 1949, anul în care Qatarul a exportat prima încărcătură de ţiţei, Sir John Arthur Wilton, primul agent politic britanic în Qatar, raporta că Doha arăta ca „după un bombardament aerian"[26].

Şapte decenii mai târziu, Suk Waqif este un loc complet transformat. Astăzi piaţa se întinde pe o suprafaţă de 164 000 de metri pătraţi, la sud de vechiul port Dhow şi la sud-vest de Muzeul de Artă Islamică.

În interiorul clinicii veterinare Suk Waqif Falcon Hospital, un şoim acoperit cu glugă se află la consultaţie. Pe monitorul din spatele lui se zăreşte radiografia unei păsări care ar putea fi confundată cu un pui de găină costeliv. Medici îmbrăcaţi în halate albastre imaculate analizează fişele medicale ale pacienţilor înaripaţi. Cu un personal medical multinaţional, format din 30 de medici veterinari de pe tot cuprinsul lumii musulmane, din Pakistan până în Irak,

clinica se îngrijeşte de nevoile medicale ale şoimilor şi bogaţilor lor proprietari, pasionaţi de vânătoarea cu şoimi, străvechiul sport al regilor. Dacă şoimul tău a pierdut o pană după o încăierare cu o dropie, clinica are o bancă de pene bine aprovizionată. O aripă frântă? Pasărea este dusă urgent în sala de operaţii ortopedice. Probleme cu digestia? I se fac imediat analize de sânge, materii fecale, poate chiar fizico-chimice şi toxicologice. Clinica este dotată cu aparatură medicală ultramodernă extrem de scumpă, la care nici nu visează sistemele naţionale de sănătate din multe ţări ale lumii. „Oameni din Arabia Saudită, din Kuwait şi din toată zona Golfului vin aici cu şoimii lor“, spune Alhakam, un inginer medical irakiano-britanic.[27]

Suk Waqif datează de la mijlocul secolului al XIX-lea, cu mult înainte ca şoimii din Golf să beneficieze de un asemenea tratament medical extravagant. Numele pieţei aminteşte de felul în care, odinioară, localnicii şi beduinii din deşert făceau negoţ aici, stând în picioare pe malurile râului Wadi Msheireb, în timp ce vindeau şi cumpărau peşte, capre, oi, cămile şi lână. La sfârşitul anilor 1990, când localnicii se obişnuiseră cu mallurile şi cu buticurile dotate cu aer condiţionat, această piaţă se transformase în ruină, mai ales după un incendiu devastator din 2003. Localnicii au cerut autorităţilor să salveze puţinul rămas din moştenirea culturală a unui oraş subjugat de buldozere şi de macarale. În anul 2004, sub patronajul curţii regale (Amiri Diwan), al şeicului Hamad şi al soţiei sale Moza bint Nasser (toate deciziile de sus ajung aici), a început un amplu proiect de restaurare coordonat de artistul Mohammed Ali Abdullah. Terenul a fost cumpărat cu suma de un miliard de riali (circa 197 de milioane de lire sterline), iar alte 300 de milioane de riali (59 de milioane de lire sterline) au fost cheltuite pentru restaurare. Clădirile moderne au fost demolate, iar acoperişurile din tablă au fost înlocuite cu acoperişuri tradiţionale din lemn *dangeel* şi bambus asamblate printr-un liant din argilă şi paie. Vechile clădiri au fost reconstruite în stil tradiţional, cu stâlpi din cărămidă uscată la soare, cu grinzi din lemn *dangeel* şi ziduri din lut.[28]

Astăzi, deşi Suk Waqif ar putea părea unor vizitatori mai degrabă un surogat, lipsit de intensitatea monumentală, dar şi de mizeria specifice sukurilor din Damasc, Cairo, Fez sau Istanbul, el a devenit centrul istoric viu al oraşului Doha, frecventat de negustori locali, de locuitori ai oraşului, precum şi de turişti. Localnicii şi străinii se plimbă pe alei noi şi totodată vechi, învăluiţi în miresmele dulci ale narghilelelor, se ciocnesc de hamali *alhmalah*, purtând frumoasele lor veste castanii, în timp ce-şi trag cărucioarele pline de cumpărături. Aici găseşti de toate, *oud*, mirodenii, seminţe, haine, covoare,

şaluri din caşmir, antichităţi, ciocolată şi dulciuri, obiecte casnice, produse din piele, genţi, suvenire (şepci de baseball pe care scrie „I ❤ QATAR“, eşarfe cu poza şeicului Tamim), animale împăiate, paruri brodate pentru fete, toate acestea sub supravegherea atentă a poliţiei călare ale cărei uniforme albe datează din anii 1940. În sectorul rezervat animalelor de companie se găsesc canari şi peruşi multicolori şi gălăgioşi – care cu siguranţă deranjează sensibilităţile occidentalilor –, pisici, iepuri şi căţeluşi leşinaţi de căldură.******** După ce îşi umplu sacoşele, mulţi cumpărători se duc la restaurantele de pe marginea străzilor sau la hotelul cu două etaje Bismillah, cel mai vechi din Doha, unde savurează o îngheţată ori o cafea.

La marginea sukului, la Caffe Bormet, Khaled Abu Jassim, fost pilot la Qatar Airways, îmi mărturiseşte cât de mult s-au schimbat toate într-un oraş pe care nu îl mai recunoaşte. Pentru oamenii din generaţia sa, peste 50 de ani, Suk Waqif reprezintă o oază a lucrurilor familiare într-un oraş care goneşte spre necunoscut, în zgomotele omniprezente ale excavatoarelor, picamerelor hidraulice şi macaralelor. „Dacă plec de aici chiar şi numai pentru o zi, mă simt trist“, îmi spune el. „Acest loc este în inima mea.“[29]

Revenind la clinica pentru şoimi, îmi pun întrebarea ce se întâmplă cu şoimii pe care veterinarii nu reuşesc să-i salveze, şoimii care s-au dus să vâneze dropii în înaltul cerului? Sunt îngropaţi? Alhakam clatină din cap. „Avem un incinerator la etaj“, îmi răspunde el.

Când Qatarul şi-a declarat independenţa la 3 septembrie 1971, Doha era un oraş care crescuse de la aproximativ 14 000 de locuitori în anii 1950 – această populaţie menţinându-se mai mult sau mai puţin în prima jumătate a secolului – la peste 83 000. În acei ani, societatea încă era dominată de sărăcie şi de subdezvoltare. Potrivit recensământului din 1970, două treimi din locuitorii Qatarului cu vârsta de peste 15 ani erau analfabeţi.[30]

Odată cu dobândirea independenţei s-au schimbat regulile jocului. Începând cu 1972, guvernul a devenit tot mai încrezător în forţele proprii. După perioada de exploatare britanică din ultimele decenii ale imperiului, Qatarul a preluat controlul sectorului său energetic. În 1973 a obţinut o cotă-parte de 25% din concesiunile onshore ale companiei Qatar Petroleum şi concesiunile offshore ale Shell Company Qatar, companii active în peninsulă încă din anii 1950. Un an mai târziu, guvernul a declarat că va obţine şi restul de acţiuni la ambele companii, iar în 1977 se încheiase naţionalizarea.

Era timpul să se construiască oraşul. Începând cu 1974, sub conducerea divanului şeicului Khalifa bin Hamad al Thani (domnie 1972–1995), s-a desfăşurat o amplă operaţiune de dragare a peste 630 de hectare pentru a se

crea „Noul Cartier“, cunoscut ca Dhafna (cel îngropat). Golful Doha a căpătat o formă elegantă de semilună pe al cărui braţ nordic se află astăzi cartierul de afaceri West Bay, creându-se astfel spaţiu pentru noi cartiere rezidenţiale, pentru zona diplomatică şi guvernamentală, pentru campusul universitar şi pentru parcul şi promenada de pe faleză. De atunci faleza a rămas punctul central al oraşului, un semicerc din care radiază o serie de şosele de centură către deşert.

În anii 1970 a fost nevoie de o serie de achiziţii pentru a se controla direcţia de dezvoltare a unui oraş al cărui centru era proprietate privată în proporţie de 90%. Buldozerele au intrat în acţiune, iar populaţia tot mai numeroasă s-a mutat în noile cartiere rezidenţiale de la periferia oraşului. Străduţele înguste şi şerpuitoare au fost înlocuite de bulevarde largi, casele din chirpici au fost înlocuite mai întâi de vile moderne cu două etaje, iar apoi de zgârie-nori. „Am avut o grămadă de bani şi nu am ştiut ce să facem cu ei“, spune Harib Abdul Qadir, expert guvernamental în domeniul construcţiilor.[31]

Tot mai mulţi bani au început să curgă în vistieria statului odată cu obţinerea veniturilor din exporturile de gaz natural lichefiat. Descoperit offshore la începutul anilor 1970, cel mai mare câmp de gaze naturale din lume a început să fie exploatat în 1991, generând beneficii fantastice, atrăgând noi valuri de migranţi şi finanţând o continuă expansiune a capitalei. Împărţit între Iran şi Qatar, câmpul gazeifer South Pars/North Dome are rezerve de 51 de trilioane de metri cubi răspândiţi pe o suprafaţă de 5 900 de kilometri pătraţi.

Gazele naturale şi dezvoltarea economică generată de ele au creat practic o nouă ţară. În 1971, când Qatarul şi-a declarat independenţa, produsul intern brut era de 388 de milioane de dolari. În 1974, ajunsese la 2,4 miliarde de dolari, crescând uşor în anii 1980 şi 1990, iar apoi explodând în anii 2000, de la 17,8 miliarde de dolari în anul 2000 la 206 miliarde de dolari în 2014. Este o avere incredibilă pentru o ţară care, în 2017, avea o populaţie de 2,6 milioane de locuitori, dintre care doar 313 000 băştinaşi, adică 12% din totalul populaţiei, după indieni (650 000) şi nepalezi (350 000).[32]

Binecuvântat cu această zestre geologică sau cu graţia divină a lui Allah, Qatarul a folosit veniturile obţinute din exploatarea gazelor naturale pentru a finanţa o dezvoltare ambiţioasă pe plan intern şi o politică externă din ce în ce mai fermă pentru a câştiga influenţă şi prestigiu în străinătate.

Străinii, obişnuiţi să aibă de-a face cu un stat mic, marginalizat şi conservator, consideră că politica externă foarte activă a Qatarului, începând cu anii 1990, este un paradox şi un mister greu de înţeles. În ciuda numeroaselor critici

adresate atât de aliaţii săi, cât şi de duşmani, Qatarul nu a ezitat să-şi folosească petrodolarii pentru a finanţa o activitate intervenţionistă în lumea islamică, renunţând la rolul său tradiţional de mediator discret.

În 1996, la un an după ce şeicul Hamad a devenit emir, Qatarul a devenit prima naţiune din Golf care a stabilit relaţii diplomatice cu Israelul. În acelaşi timp, a întărit legăturile cu Iranul – o pacoste pentru Washington şi statele arabe sunnite din Golf, în special Arabia Saudită –, dar şi cu Statele Unite, având pe teritoriul său două baze militare la Al Udeid şi Sayliyah. În 2006 a sprijinit atât Hezbollah în Liban, cât şi Hamas în Gaza. În timpul protestelor din 2011 împotriva regimurilor opresive din regiune, Qatarul a sprijinit activ mişcările democratice, în timp ce a finanţat anumite grupări radicale islamiste şi, în opinia unora, chiar teroriste – o acuzaţie pe care Doha o respinge. Când revoluţia din Libia a explodat pe străzi în acelaşi an, Qatarul a luat o decizie fără precedent şi s-a alăturat operaţiunilor desfăşurate de NATO împotriva regimului Gaddafi, iar apoi, în secret, a furnizat arme anumitor brigăzi locale. De asemenea, a sprijinit direct atacurile la adresa regimului Assad din Siria, în timp ce sprijinea guvernul islamist Frăţia Musulmană din Egipt.[33]

Asemenea vecinului său Dubai, Doha şi-a folosit petrodolarii pentru investiţii internaţionale, printre care se numără Canary Wharf şi Shard din Londra, cea mai înaltă clădire din Europa, magazinul universal Harrods, clubul de fotbal Paris Saint-Germain, precum şi pentru a cumpăra acţiuni la cele mai mari companii ale lumii, precum Volkswagen, Deutsche Bank, Porsche, Rosneft, Glencore, Sainsbury's, Siemens şi Credit Suisse. Când a vizitat palatul Dudley House din Londra, pe care îl deţine în prezent şeicul Hamad, regina Elisabeta a II-a a fost atât de impresionată încât a spus că, în comparaţie cu acest palat splendid restaurat, care se întinde pe o suprafaţă de 4 000 de metri pătraţi şi are 17 dormitoare, palatul Buckingham „pare destul de anost“[34].

Accelerarea dezvoltării urbane a oraşului în a doua jumătate a secolului nu a fost mai puţin remarcabilă decât datele economice şi cheltuielile extravagante. Zona urbană a crescut de la 130 de hectare, la jumătatea secolului, la peste 7 100 de hectare în 1995, anul în care noul emir Hamad a început procesul de deschidere a Qatarului printr-o serie de reforme.[35] Dezvoltarea sectorului energetic, mai puţin evidentă în timpul domniei tatălui său mai conservator Khalifa, s-a accelerat vizibil.

În 1996, el a înfiinţat canalul de televiziune prin satelit Al Jazeera, contribuind cu 150 de milioane de dolari din propria vistierie. În lumea mediatică arabă, care de decenii face propagandă regimurilor oficiale de pe ţărmurile

Atlanticului până în Golful Persic, Al Jazeera a fost ca o lovitură de trăsnet datorită faptului că prezenta informaţii cu privire la politica regională şi internaţională. Începând cu 1999, Al Jazeera difuzează emisiuni timp de 24 de ore pe zi. Acest canal de televiziune reprezintă ilustrarea mediatică a noii politici externe îndrăzneţe a Qatarului, influenţa sa fiind imediată şi controversată, înfuriindu-i atât pe conducătorii de pe tot cuprinsul lumii arabe, de la Riyadh, Ramallah şi Rabat până la Damasc, Bagdad, Cairo şi Al-Kuwait, cât şi pe liderii de la Washington, Ierusalim şi din multe alte oraşe.

Cu ocazia primei mele vizite la Doha, în 2002, pe când lucram pentru *Financial Times*, m-am cazat în cel mai nou hotel al oraşului. Construit pe o insulă artificială în zona de nord, pe-atunci pustie (astăzi se află la o aruncătură de băţ de complexul Pearl deţinut de Hussein Alfardan, faţă de care pare ca o rudă săracă), hotelul Ritz-Carlton, valorând 545 de milioane de dolari, era sinonim cu excesul. Canadianului care s-a ocupat de designul interior i s-a spus că bugetul nu are limită. Misiunea sa era să transforme acest hotel într-unul dintre cele mai luxoase din Orientul Mijlociu. Cu un candelabru înalt de şapte metri şi jumătate, confecţionat din 2 000 de cristale Swarovski, cu mult aur şi argint, marmură italiană, tapiserii din secolul al XVIII-lea şi apartamente opulente, se pare că a reuşit. Însă, deşi nu mai era un sat adormit de pescuitori de perle, oraşul Doha nu era câtuşi de puţin fascinant. În 2008, Lonely Planet îl considera cel mai plictisitor oraş din lume.[36]

M-am îndreptat direct către Al Jazeera, care pe atunci era ţinta atacurilor venite din toate părţile, şi aşa a rămas până în ziua de azi. Ali Mohammed Kamal, directorul de marketing, se obişnuise cu această stare de fapt şi îi făcea faţă cu calm. „Ministrul comunicaţiilor din Bahrain a spus că Al Jazeera este deţinută de sionişti", mi-a spus el zâmbind ironic. „Kuwaitul a spus că suntem purtătorii de cuvânt ai Irakului. America a spus că suntem de partea lui Osama bin Laden, Israelul a spus că facem jocul palestinienilor, iar palestinienii că facem jocul Israelului. Este greu de crezut că avem atât de mulţi acţionari – Saddam, Sharon şi Arafat, toţi la un loc."[37]

Dacă Al Jazeera s-a dovedit greu de tolerat de către vecinii arabi ai Qatarului (dar şi de către Statele Unite, care au bombardat sediile Al Jazeera din Kabul în 2001 şi din Bagdad în 2003), intrarea oportunistă a Qatarului pe scena politică internaţională în secolul XXI nu a fost mai puţin controversată. La 2 decembrie 2010, spre surprinderea lumii şi spre încântarea Qatarului, Sepp Blatter, pe atunci preşedinte al FIFA, a anunţat că Qatarul va găzdui Campionatul Mondial de Fotbal din 2022. Decizia şocantă a fost imediat umbrită de acuzaţii de

corupţie şi de luare de mită, fiind anunţată începerea unei investigaţii FBI, care a condus la înlăturarea lui Blatter, invulnerabil până în acel moment. Qatarul a respins toate acuzaţiile.

Această încercare de afirmare a Qatarului pe scena internaţională a implicat anumite riscuri pentru dinastia conducătoare Al Thani. Criticii au acuzat în mod repetat autorităţile din Doha că le oferă adăpost teroriştilor şi extremiştilor precum liderilor Hamas, talibanilor, membrilor Frăţiei Musulmane şi altor islamişti controversaţi. „Doha a devenit un loc de refugiu exotic pentru tot felul de războinici, magnaţi şi ideologi contestaţi, un oraş neutru care ne aminteşte de Viena din timpul Războiului Rece.“ Brusca afirmare a puterii politice şi financiare a Qatarului peste hotare, precum şi atitudinea sa ambivalentă faţă de lupta împotriva teroriştilor şi extremiştilor au determinat Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite, Bahrain şi Egiptul să rupă relaţiile diplomatice în 2017, conducând la o blocadă aeriană şi terestră considerată cea mai serioasă criză politică din regiune din ultimele decenii.[38] Arabia Saudită, acuzată că vrea să deţină supremaţia în zona Golfului – se consideră conducătoarea legitimă a lumii islamice sunnite în dezacord cu Iranul şiit –, nu priveşte cu bunăvoinţă eforturile ţării vecine de a avea o politică externă independentă. În 2018, conflictul diplomatic dintre Riyadh şi Doha s-a adâncit atât de mult încât Arabia Saudită a anunţat că are de gând să transforme Qatarul într-o insulă, prin săparea unui canal lung de 64 de kilometri de-a lungul graniţei sale cu Qatarul.[39]

Generozitatea ostentativă şi afirmarea îndrăzneaţă a puterii reprezintă o caracteristică a Qatarului. Individualismul se află la temelia politicii naţionale în state autocratice precum Qatarul şi Arabia Saudită. „Aici tendinţa este de a-ţi afirma superioritatea“, explică un intelectual occidental. „Potrivit tradiţiei, trebuie să-ţi arăţi prestigiul şi să fii un exemplu pentru ceilalţi. Dacă la Dubai se construiesc zgârie-nori, ei consideră că trebuie să facă la fel. Când s-a construit Muzeul Louvre Abu Dhabi, s-a întâmplat acelaşi lucru.“[40]********

Spiritul de competiţie este evident în dezvoltarea urbană, despre care unii susţin că a dobândit „o trăsătură fetişistă“ la Doha. Cursele de Formula 1, clădirile din ce în ce mai înalte, stadioanele, muzeele şi campusurile universitare, toate acestea ilustrează „capitala simbolică“ prin care ţările îşi afirmă poziţia de lideri ai „modernităţii cosmopolite“[41].

Însă locuitorii Qatarului nu par deloc îngrijoraţi de ceea ce cred sociologii străini despre capitala lor, fiind mai degrabă preocupaţi să se bucure de bogăţia nou descoperită. Mulţi tineri pur şi simplu profită din plin. Ceea ce poate să pară neplăcut pentru locuitorii mai vârstnici, pentru tânăra generaţie este ca o

explozie de libertate şi de modernitate, într-un moment când ţara lor incredibil de bogată îşi deschide porţile către lumea largă pentru prima oară. Imensele oportunităţi oferite unei generaţii ai cărei bunici au trăit în condiţii foarte grele reprezintă un motiv de mândrie şi de bucurie. „Văd schimbări pretutindeni", spune dr. Mariam Ibrahim al Mulla de la Universitatea Qatar. „Iar asta îmi place la nebunie."

Evident, Doha este o operă în curs de desfăşurare – însă aşa sunt toate oraşele. Sunt centre dinamice, supuse ascensiunii şi declinului, reflectând soarta locuitorilor şi a naţiunilor lor. Aşa cum remarca Herodot – pe care l-am citat şi la începutul cărţii – în urmă cu 2 500 de ani, „nenumăratele oraşe care au fost măreţe odinioară, au devenit mici, iar cele care pe vremea mea erau măreţe, fuseseră mici în trecut". Aşa cum cred conducătorii şi mulţi dintre locuitorii ei, Doha are atât ambiţia, cât şi resursele de a deveni măreaţă.

Măreţia imperială a lumii islamice, reflectată în oraşe magnifice precum Bagdad, Damasc, Córdoba, Fez, Cairo, Samarkand, Esfahan şi Istanbul, este mult mai greu de observat la începutul secolului XXI. Ce vedem pe tot cuprinsul Orientului Mijlociu, privind dinspre micuţa naţiune peninsulară a Qatarului, este de fapt profund neliniştitor.

Acum domnesc dezbinarea şi dezordinea. În ţări precum Yemen, Siria şi Irak, conflictele, vărsarea de sânge, instabilitatea, sărăcia, chiar şi catastrofele umanitare au devenit predominante. De la un capăt al Orientului Mijlociu şi al Africii de Nord la celălalt, a reizbucnit *fitna*, străvechea năpastă a dezbinării.

Propriile mele experienţe la Kabul, Tripoli şi Bagdad au coincis cu intervenţii străine extrem de controversate care au contribuit la adâncirea disensiunilor şi ale căror consecinţe vor fi de lungă durată. Experienţa recentă a oraşului Kabul, mai întâi sub stăpânirea talibanilor începând cu 1996, iar apoi în timpul războiului condus de americani din 2001, a adus Afghanistanul în centrul afacerilor internaţionale. Recenta istorie a acestei ţări sfâșiate de conflicte şi a capitalei sale înconjurate de munţi reflectă relaţiile tensionate dintre Occident şi lumea musulmană. Tripoli spune o poveste tristă care a evoluat de la euforia revoluţiei împotriva unui dictator dispreţuit la haos, lupte interne şi disperare. Şi, la scurt timp după războaiele din Afghanistan şi Irak (catalogate drept „cruciadă" de preşedintele Bush), această poveste ne avertizează asupra pericolelor intervenţiei occidentale în lumea islamică.

Pe lista cauzelor protestelor din Primăvara Arabă se numără autoritarismul, dictatura, corupţia politică, încălcarea drepturilor omului, şomajul, inflaţia, cleptocraţia, sărăcia şi intoleranţa. Toate acestea reflectă starea lumii arabe, culminând cu jertfirea de sine a lui Mohammed Bouazizi, un vânzător ambulant

tunisian în vârstă de 26 de ani, hărţuit de autorităţi cu atâta furie încât şi-a dat foc pe data de 4 ianuarie 2011, declanşând o serie de revoluţii în întreaga regiune.[43] Opt ani mai târziu, dintre toate ţările unde au răsunat strigătele protestatarilor – „*Al shaab yurid isqat al nizam!*“, „Poporul vrea să dărâme regimul!“ – doar Tunisia se bucură de o oarecare libertate, deşi populaţia continuă să se confrunte cu sărăcia şi şomajul.

Din păcate, speranţele tinerilor revoluţionari au fost spulberate, Primăvara Arabă cedând locul Iernii Arabe caracterizate printr-un autoritarism revigorat şi, în ţări precum Siria şi Irak, printr-o renaştere a extremismului şi a terorismului islamist. Faptul că buna guvernare, care odinioară fusese parte integrantă din imperiile islamice succesive, pare să fi devenit un oximoron în multe – deşi nu în toate – ţări din lumea islamică este una dintre nenumăratele tragedii din ultimele decenii. Egiptul a redevenit un stat poliţienesc, în Irak au loc conflicte sângeroase, în Libia au loc frământări, Yemenul se confruntă cu cel mai mare dezastru umanitar din lume, în Afghanistan continuă conflictele, iar în Siria au fost îngropaţi atât de mulţi oameni, sute de mii, încât este imposibil să se stabilească numărul exact al victimelor războiului. Damascul, unul dintre cele mai vechi oraşe din lume, care până nu de mult se mândrea cu pacea, stabilitatea şi armonia care domneau între diferitele sale comunităţi, a devenit sinonim cu măcelul, luptele interne şi dictatura criminală. După aproape un deceniu de război, Siria a ajuns o ruină. Situaţia din această regiune a devenit atât de cumplită încât a ajuns să fie comparată cu Războiul de 30 de ani din Europa (1618–1648), un conflict devastator determinat de rivalitatea dintre state şi soldat cu opt milioane de victime.[44]

Una dintre cele mai clare diferenţe între epoca de glorie a acestor oraşe şi lumea de azi se referă la componenţa etnică a populaţiei. De-a lungul timpului, eterogenitatea a cedat locul omogenităţii. Cele mai multe dintre aceste oraşe erau odinioară extrem de cosmopolite, erau locuri unde convieţuiau două sau chiar trei religii avraamice într-un mozaic de comunităţi. Între zidurile oraşelor, evreii trăiau alături de musulmani sunniţi şi şiiţi, arabi, afghani, iranieni, kurzi, berberi, franci, greci, genovezi, veneţieni, turci, tadjici, turkmeni, hinduşi, mongoli, zoroastrieni, yazidi, englezi, francezi şi italieni, creştini din toate confesiunile – asirieni, catolici armeni, copţi, caldeeni, maroniţi, nestorieni, iacobiţi, protestanţi şi ortodocşi.

Puterea acestor oraşe provenea din diversitatea locuitorilor. Până în 1917, evreii din Bagdad, una dintre cele mai vechi şi mai importante comunităţi evreieşti din lume, reprezentau aproape 40% din populaţia oraşului, ei fiind

oameni de afaceri, bancheri şi negustori prosperi. Un secol mai târziu, după o serie de expulzări, exproprieri şi un pogrom în 1941, comunitatea evreiască, care trăise în Irak timp de douăzeci şi cinci de secole, de pe vremea când Nabucodonosor a cucerit Ierusalimul şi i-a alungat pe evrei în robia babiloniană, s-a diminuat atât de mult încât riscă să devină o simplă amintire. În afara graniţelor Israelului, evreii din Orientul Mijlociu formează un trib minuscul, iar creştinii, a căror credinţă s-a născut în aceste ţinuturi deşertice, sunt pe cale de dispariţie din Egipt şi din Siria până în Irak.

Locurile unde astăzi *există* ordine şi stabilitate în Orientul Mijlociu şi Africa de Nord au de plătit un preţ mare, de obicei în detrimentul libertăţii. Spre deosebire de multe dintre ţările lumii, din Asia şi Africa până în America de Sud, care în ultimele decenii au făcut paşi importanţi înspre libertate şi democraţie, Orientul Mijlociu, leagănul unei civilizaţii înfloritoare, a oprit mersul firesc al lucrurilor şi s-a închis în sine.

Imperiile islamice erau odinioară comunicative, dinamice, dornice de cunoaştere şi adesea extraordinar de tolerante pentru epoca lor. Acum, mare parte din această regiune, luată cu asalt atât din exterior, cât şi din interior, a devenit introvertită, intolerantă şi inertă, ţinută ostatică de bărbaţi puternici – niciodată de femei – care nu au reuşit să-şi conducă poporul înspre o lume modernă mai liberă şi mai sigură. Lumea islamică a atins apogeul când monarhia absolutistă era dominantă în Occident. Dacă, din secolul al XIX-lea, democraţia a început să prindă rădăcini în Europa, lumea islamică a Orientului Mijlociu nu a cunoscut niciodată o tranziţie similară, în ciuda eforturilor de modernizare ale unor conducători ambiţioşi din Cairo, Istanbul, Beirut şi Teheran în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.[45] Această regiune se află în agonie din cauza unei crize de guvernare.

Cele două oraşe care ilustrează în această lucrare secolele XX şi XXI oferă o perspectivă mai optimistă. Dintre cele două, Dubaiul este mai interesant, amintind de marile oraşe arabe din trecut, cu politica sa, adânc înrădăcinată, a porţilor deschise, a comerţului liber şi a toleranţei. În timp ce Dubaiul a fost nevoit să se bazeze pe ingeniozitatea conducătorilor săi, în lipsa unor imense resurse energetice, Doha şi-a permis luxul de a sta cu mâinile în sân şi de a obţine venituri din exploatarea gazelor naturale. Cele două emirate au abordări diferite în privinţa dezvoltării. În timp ce Dubaiul este preocupat mai mult de afaceri şi de comerţ decât de politică, Qatarul a început să se afirme mai mult în politica internaţională în ultimii ani. Atitudinea binevoitoare faţă de mişcările islamiste a provocat mari nemulţumiri în regiune şi pe plan internaţional.

Totuşi, amintind de boomul economic de care s-a bucurat Bagdadul în secolele al VIII-lea şi al IX-lea şi Samarkandul în secolul al XIV-lea, lumea a dat năvală în ambele oraşe. Deşi amândouă au lipsuri mari în ce priveşte libertatea politică şi incluziunea, Dubaiul ilustrează înţelepciunea şi beneficiile toleranţei, ale comerţului liber şi ale guvernării eficiente. Poate că arabii au o atitudine dispreţuitoare faţă de Dubai, considerându-l un arivist pe scena lumii, cu o istorie nu prea îndelungată, dar cu un hedonism în exces, însă acest lucru nu îi împiedică să se îmbulzească acolo cu miile în căutarea unui trai îmbelşugat.

Un oraş porneşte de la o idee. Este întruchiparea, oricât de imperfectă, a aspiraţiei omului către un viitor mai bun. „Omului care merge călare vreme îndelungată pe pământuri sălbatice i se face dor de un oraş", scria romancierul italian Italo Calvino. În fiecare zi, migranţi din lumea întreagă fac această călătorie dinspre regiuni sălbatice către zeci de oraşe, în căutarea fericirii promise. Deşi Ibn Khaldun spunea, în secolul al XIV-lea, că oraşul este „un spaţiu rafinat cultural, dar corupător moral", acest lucru nu a împiedicat milioane de bărbaţi şi femei să răspundă chemării irezistibile a oraşelor islamice de-a lungul multor secole şi până azi.[46]

Astăzi, marile imperii islamice au dispărut de multă vreme, iar, din păcate, capitalele lor şi-au pierdut strălucirea. A apus epoca de glorie a celor 15 oraşe evocate în această carte, la fel ca a altor imperii care şi-au avut capitalele la Atena, Roma sau Londra. Totuşi, în secolul asiatic în care trăim, încă putem distinge ecourile splendorii, toleranţei, setei de cunoaştere, inventivităţii, cosmopolitismului şi cutezanţei lor în oraşe precum Dubai şi Doha. Azi, în mijlocul atâtor frământări care bântuie lumea islamică, nu trebuie să fie uitate marile realizări ale istoriei sale şi posibilităţile de construire a unui viitor mai bun.

*Kiswa* este acoperământul negru care se aşterne anual peste Kaaba în timpul pelerinajului la Mecca.

Colecţia de maşini a familiei regale a Qatarului, care include în prezent exotica Pagani Zonda Uno, o comandă specială Koenigsegg CCXR, două maşini Lamborghini Murciélago LP670-4 SuperVeloce, în valoare de 1,5 milioane de lire sterline, un Ferrari 599 GTB Fiorano şi un Lamborghini Aventador purpuriu şi fosforescent, vrea să ne reamintească – sau poate să ne avertizeze? – că nimeni nu-i întrece pe conducătorii din familia Al Thani.

În vara anului ٢٠١٤, când temperaturile au depăşit ٤٠ de grade Celsius, mii de localnici au semnat o petiţie prin care cereau îmbunătăţirea condiţiilor pentru animale, după ce s-au înregistrat mai multe decese.

Muzeul Louvre Abu Dhabi a fost inaugurat la 8 noiembrie 2017 de preşedintele francez Emmanuel Macron, alături de vicepreşedintele Emiratelor Arabe Unite, Mohammed bin Rashid al Maktoum, şi de prinţul moştenitor Mohammed bin Zayed al Nahyan.

# NOTE

## Prefață

**1.** William Shakespeare, *Coriolan*, actul III, scena 1, în *Opere complete*, vol. 7, traducere de Tudor Vianu, Editura Univers, București, 1988. **2.** „Erdoğan: Turkey is the only country that can lead the Muslim world“, Yeni Şafak, 15 octombrie 2018 (https://www.yenisafak.com/en/world/erdogan-turkey-is-the-only-country-that-can-lead-the-muslim-world-3463638)

## 1. Mecca – Mama Tuturor Orașelor

**1.** „Saudis hit back over Mecca castle“, BBC, 9 ianuarie 2002 (http://news.bbc.co.uk/I/hi/world/middle_east/1748711.stm). **2.** Pentru o analiză extrem de critică a dezvoltării actuale a orașului Mecca, *vezi* Ziauddin Sardar, *Mecca: The Sacred City*, pp. 345–347. **3.** „Mecca under threat: Outrage at plan to destroy the birthplace of the Prophet Mohamed and replace it with a new palace and luxury malls“, *Independent*, 12 noiembrie 2014 (http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/mecca-under-threat-outrage-at-plan-to-destroy-the-birthplace-of-the-prophet-mohamed-and-replace-it-with-a-new-palace-and-luxury-malls-9857098.html). **4.** „Builders flock to Mecca to tap into pilgrimage boom“, Reuters, 9 iunie 2011 (http://www.reuters.com/article/2011/06/09/us-saudi-mecca-development-idUSTRE7581G320110609). **5.** Pentru un rezumat al dezvoltării actuale a orașului Mecca și al reacțiilor față de ea, *vezi* „Mecca's mega architecture casts shadow over hajj“, *Guardian*, 23 octombrie 2012 (http://www.theguardian.com/artanddesign/2012/oct/23/mecca-architecture-hajjl). **6.** Bukhari, *Sahi Bukhari*, I:2:48 (http://www.usc.edu/org/cmje/religious-texts/hadith/bukhari/002-sbt.php#001.002.048). **7.** Interviu al autorului, 16 noiembrie 2014. **8.** Citat în Sardar, p. 106. **9.** Henri Lammens, „Mecca“, în *Encyclopedia of Islam*, vol. 5, p. 439; Henri Lammens, *Islam: Beliefs and Institutions*, p. 16. **10.** Citat în Francis E. Peters, *Mecca: A Literary History of the Muslim Holy Land*, p. 21. **11.** Coran 14:37. **12.** Lammens, „Mecca“, p. 439. **13.** Ibn Ishaq, *The Life of Muhammad*, p. 46. **14.** Mahmud Ibrahim, *Merchant Capital and Islam*, p. 35. **15.** Peters, p. 3. **16.** *Vezi* Fred M. Donner, „The Historical Context“, în *The Cambridge Companion to the Quran*, p. 33; Patricia Crone, *Meccan Trade and the Rise of Islam*, p. 204; G.H.A. Juynboll, *Studies on the First Century of Islamic Society*, p. 2. **17.** Fred Donner, *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*, p. 51. **18.** Crone, p. 134. **19.** Tom Holland, *In the Shadow of the Sword: The Battle for Global Empire and the End of the Ancient World*, p. 303. **20.** Azraqi, *Kitab Akhbar Makka*, 1:66, citat în Zayde Antrim, *Routes and Realms: The Power of Place in the Early Islamic World*, p. 44. **21.** *Vezi* Coran 2:125–127. **22.** Peters, p. 3. **23.** Coran 6:92; 42:47. **24.** Montgomery W. Watt și M.V. McDonald, *The History of al-Tabari*, vol. VI: *Muhammad at Mecca*, p. 52. **25.** „Scandal of the hajj pilgrims who are cheated by devious tour operators“, *Guardian*, 8 octombrie 2016 (https://www.theguardian.com/money/2016/oct/08/scandal-hajj-pilgrims-cheated-devious-tour-operators). **26.** Karen Armstrong, *Muhammad: A Prophet for Our Time*, p. 28. **27.** Pentru un rezumat al acestei dezvoltări, *vezi* Ibrahim, pp. 41–42. **28.** M.J. Kister, „Some Reports Concerning Mecca: From Jahiliyya to Islam“, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, nr. 15 (1972), p. 76. **29.** O personalitate marcantă în rândul revizioniștilor, Patricia Crone a lansat o bombă în acest domeniu de cercetare prin lucrarea ei inovatoare din 1987 *Meccan Trade and the Rise of Islam*. Pentru un rezumat al dezbaterii și o prezentare a vieții în Arabia preislamică, *vezi* Gene W. Heck, „Arabia without Spices: An Alternate Hypothesis: The Issue of Makkan Trade and the Rise of Islam“, *Journal of the American Oriental Society*. Recent, Tom Holland a contribuit la adâncirea controversei prin lucrarea sa *In the Shadow of the Sword: The Battle for Global Empire and the End of the Ancient World*. Pentru o contribuție academică recentă la această dezbatere, *vezi* Glen Bowersock, *Crucible of Islam*, pp. 48–63. **30.** Această dată este problematică. Probabil că atacul condus de Abraha a avut loc în jurul anului 547, de vreme ce se știe că el nu a domnit mult timp după anul 553. Istoricul din secolul al VIII-lea Ibn al Kalbi scrie că Mahomed s-a născut la 23 de ani după Anul Elefantului. *Vezi* Paul Gwynne, *Buddha, Jesus and Muhammad: A Comparative Study*, n. 45, p. 21. **31.** Pentru o imagine panoramică extraordinară, *vezi* „The Crescent atop the Makkah Clock Tower is Home to a Prayer Room“ (http://www.urban-hub.com/landmarks/the-crescent-atop-the-makkah-clock-tower-is-home-to-a-prayer-room/). **32.** Coran 96:1–5. **33.** Ibn Ishaq, p. 106. **34.** *Ibid.*, p. 119. **35.** *Ibid.*, pp. 143–145. **36.** Shibli Nomani, *Sirat al Nabi*, p. 242, citat în Sardar, p. 47. **37.** *Ibid.*, p. 464. **38.** *Ibid.* **39.** În legătură cu reacțiile musulmanilor față de masacru, *vezi* Andrew G. Bostom (ed.), *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fates of Non-Muslims*, pp. 17–19. Despre reacțiile europenilor, *vezi* M.J. Kister, „The Massacre of the Banu Qurayza: A Re-examination of a Tradition“, în *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, nr. 8 (1986), p. 63. **40.** Citat în Francis E. Peters, *Muhammad and the Origins of Islam*, p. 225. **41.** Ibn Ishaq, p. 547. **42.** *Ibid.*, p. 548. **43.** *Ibid.*, p. 552. **44.** Peters, *Mecca*, p. 89. **45.** Crone, p. 244. **46.** Peters, *Mecca*, p. 91. **47.** Azraqi, pp. 306–338. **48.** Pentru întreaga relatare a lui Tabari, *vezi* G.R. Hawting, *The Idea of Idolatry and the Emergence of Islam: From Polemic to History*, pp. 130–132. Pentru versiunea lui Ibn Ishaq, *vezi* pp. 165–167. **49.** Sardar, p. 360.

## 2. Damasc – paradisul înmiresmat

**1.** Faptele Apostolilor 9:11. „Și Domnul a zis către el: Scoală-te și mergi pe ulița care se cheamă Ulița Dreaptă și caută, în casa lui Iuda, pe un om din Tars, cu numele Saul; că, iată, el se roagă.“ Toate citatele din Biblie sunt date din versiunea diortosită după

Septuaginta, redactată, adnotată şi tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania. **2.** Potrivit unui raport ONU din 2018 în legătură cu distrugerile suferite de cele mai mari oraşe ale Siriei, au fost distruse 109 000 de clădiri, un sfert dintre acestea fiind la Damasc, pe locul al doilea după Alep. *Vezi* „Damage Caused by the Syrian Civil War: What the Data Say", 27 iunie 2018 (https://towardsdatascience.com/damage-caused-by-the-syrian-civil-war-what-the-data-say-ebad5796fca8). **3.** Citat în Guy Le Strange, *Palestine under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land*, p. 237. Ibn Battuta, marele explorator din secolul al XIV-lea, l-a descris ca „oraşul care întrece în frumuseţe toate celelalte oraşe". *Vezi* H.A.R. Gibb, *The Travels of Ibn Battutah*, vol. 1, p. 118. **4.** Ibn Asakir, *Tarikh Madinat Dimashq*, 1:47–90, citat în Zayde Antrim, „Ibn Asakir's Representations of Syria and Damascus in the Introduction to the *Tarikh Madinat Dimashq*", în *International Journal of Middle East Studies*, nr. 38 (2006), p. 113. **5.** *Vezi* Philip Hitti, *The Origins of the Islamic State. Being a Translation from the Arabic, Accompanied with Annotations, Geographic and Historic Notes of the Kitab Futuh al-Buldan of al-Imaam abu-l Abbas Ahmad ibn Jabir al-Baladhuri*, p. 10. În legătură cu îndemnul adresat de Abu Bakr războinicilor musulmani pentru cucerirea Siriei, *vezi* p. 165. **6.** *Ibid.*, p. 187. **7.** N. Elisséeff, „Dimashq", în *Encyclopedia of Islam* 2, vol. 2, p. 280. **8.** Hugh Kennedy, *The Byzantine and Early Islamic Middle East*, p. 17. **9.** R. Stephen Humphreys, „Syria", în Chase F. Robinson (ed.), *The New Cambridge History of Islam*, vol. 1, p. 512. **10.** Ross Burns, *Damascus: A History*, p. 103. **11.** „Zelul şi virtutea lui Ali nu au fost niciodată depăşite de ale nici unui alt apărător al credinţei. El a fost poet, soldat şi sfânt deopotrivă; înţelepciunea sa radiază dintr-un mănunchi de învăţături morale şi religioase; iar, în confruntările oratorice şi militare, toţi adversarii săi au fost învinşi prin elocvenţa şi vitejia sa. Din prima clipă a misiunii sale şi până când s-a săvârşit ritualul înmormântării lui, apostolul nu a fost niciodată părăsit de un prieten generos, pe care el îl considera fratele său, locţiitorul său, credinciosul Aaron al unui al doilea Moise." Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 5, pp. 381–382. **12.** Citat în Gérard Degeorge, *Damascus*, p. 31. **13.** Pentru o descriere a Damascului din epoca Omeiazilor, *vezi* Philip Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, pp. 61–84. **14.** Citat în Burns, n. 25, p. 285. **15.** Robert Hoyland, *In God's Path: The Arab Conquests*, pp. 228–229. **16.** Peter Frankopan, *The Silk Roads: A New History of the World*, p. 90. **17.** Yaqubi, *Tarikh ibn Wadih*, vol. 2, p. 283. Citat în Philip Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, p. 68. **18.** J.B. Chabot (trad. şi ed.), *Chronique de Michel le Syrien*, vol. 2, p. 475. Citat în Humphreys, p. 520. **19.** Finbar Barry Flood, *The Great Mosque of Damascus: Studies on the Makings of an Umayyad Visual Culture*, p. 1. **20.** Robert Hoyland (trad.), *Theophilus of Edessa's Chronicle*, pp. 199–200. **21.** Ibn Asakir, *Tarikh Madinat Dimashq*, pp. 25–26, citat în K.A.C. Creswell, *Early Muslim Architecture*, Partea I: *Umayyads 622–750*, p. 102. **22.** Le Strange, p. 233. **23.** Tabari, *The History of al-Tabari*, vol. 26: *The Waning of the Umayyad Caliphate*, p. 194. **24.** Oleg Grabar, *Formation of Islamic Art*, pp. 64–65. Citat în Humphreys, p. 521. **25.** Flood, pp. 5–8. **26.** R.J.C. Broadhurst (trad. şi ed.), *The Travels of Ibn Jubayr*, pp. 306, 300. **27.** „Protesters stage rare demo in Syria", *Al Jazeera*, 15 martie 2011 (https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/03/20113151834383782.html). **28.** N. Elisséeff, *La Description de Damas d'Ibn Asakir*, pp. 24–25. Pentru impresii ale scriitorilor musulmani despre Moscheea Omeiazilor, *vezi şi* Degeorge, pp. 35–38, şi Nancy Khalek, *Damascus after the Muslim Conquest*, p. 137. **29.** Episodul legat de refugierea Mariei este menţionat în Coran 23:50; referiri la Damascul din vremea lui Avraam există în Facerea 14:15 şi 15:2. **30.** Citat în Creswell, p. 130. **31.** Hoyland, *In God's Path*, pp. 171–172. **32.** *Ibid.*, p. 199. **33.** Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, p. 145. **34.** Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 6, p. 470. **35.** Abul Faraj al Esfahani, *Kitab al Aghani*, vol. VI, p. 126. Citat în Robert Hamilton, *Walid and his Friends: An Umayyad Tragedy*, p. 20. **36.** Betsy Williams, „Walid II", Muzeul Metropolitan de Artă, 12 iunie 2012 (https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2012/byzantium-and-islam/blog/characters/posts/walid-ii). **37.** Hoyland (trad.), p. 242. **38.** *Ibid.*, pp. 35–37. **39.** *Ibid.*, p. 246. **40.** *Ibid.*, p. 253. **41.** Cyril Glassé, *The New Encyclopedia of Islam*, pp. 11–12. **42.** Hugh Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, p. 8. **43.** Roy Mottahedeh, „The Abbasid Caliphate in Iran" în *The Cambridge History of Iran*, vol. IV: *The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs*, p. 57. **44.** *Vezi* Chase F. Robinson, „The Violence of the Abbasid Revolution", în Yasir Suleiman (ed.), *Living Islamic History: Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand*, p. 236. **45.** Al Maqrizi, *Book of Contention and Strife Concerning the Relations between the Banu Umayya and the Banu Hashim*, p. 92. **46.** Degeorge, p. 43. **47.** Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, p. 70. **48.** Hugh Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate: A Political History*, p. 24. **49.** Burns, p. 124. **50.** Citat în Degeorge, pp. 42–43. **51.** Humphreys, p. 525. **52.** *Ibid.*, pp. 533–535. **53.** Hoyland, *In God's Path*, p. 230.

## 3. Bagdad – oraşul păcii, oraşul însângerat

**1.** Al Muqaddasi, *The Best Divisions for Knowledge of the Regions*, p. 108. **2.** „Iraqi campus is under gang's sway", în *New York Times*, 19 octombrie 2009. **3.** *Vezi* Guy Le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, pp. 10–11. **4.** Citat în Gaston Wiet, *Baghdad: Metropolis of the Abbasid Caliphate*, pp. 10–11. **5.** Citat în Jacob Lassner, *The Topography of Baghdad in the Early Middle Ages*, p. 56. **6.** *Ibid.*, p. 49. **7.** Masudi, *The Meadows of Gold: The Abbasids*, p. 33. **8.** Hugh Kennedy, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, p. 132. **9.** *Ibid.*, p. 65; Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 1, p. 964. **10.** Muqaddasi, p. 60. Citat în Peter Frankopan, *The Silk Roads: A New History of the World*, p. 94. **11.** Philip Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, p. 94. **12.** André Clot, *Harun al-Rashid and the World of the Thousand and One Nights*, p. 218. **13.** Masudi, p. 123. **14.** Ibn al Zubayr, *Kitab al Hadaya wa al Tuhaf (Cartea de daruri şi rarităţi)*, pp. 121–122. **15.** Pentru un rezumat cu privire la Darb Zubayda, *vezi* Marcus Milwright, *An Introduction to Islamic Archaeology*, pp. 162–164. **16.** *Vezi* Abu al Faraj al Esfahani, *Kitab al Aghani (Cartea cântecelor)*, vol. XXII, pp. 348–359. *Vezi şi* Ibn Kathir, *Al Bidaya wal Nihaya (Începutul şi sfârşitul)*, vol. XIV, p. 630. **17.** Diarmaid MacCulloch, *A History of Christianity: The First Three Thousand Years*, p. 3. **18.** Tabari, *The History of Al Tabari*, vol. 1: *The Reign of Abu Jafar al Mansur 754–775*, p. 144. **19.** MacCulloch, p. 264.

**20.** Pentru descrierea Bagdadului de către Benjamin, *vezi* Marcus Nathan Adler, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, pp. 35–42. **21.** *Vezi* Tabari, vol. XXXI: *The War between Brothers: The Caliphate of Muhammad al Amin AD 809–813/AD 193–198*, pp. 145–147. **22.** Jim Al Khalili, *Pathfinders: The Golden Age of Arabic Science*, pp. 67–78. **23.** *Ibid.*, p. 78. **24.** Citat în Jonathan Lyons, *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilisation*, p. 73. **25.** Al Khalili, p. 75. **26.** *Ibid.*, p. 149. **27.** *Ibid.*, p. 134. **28.** Amira Bennison, *The Great Caliphs: The Golden Age of the Abbasid Empire*, p. 90. **29.** Despre activitatea poetică a lui Abu Nuwas, *vezi* „Dangling Locks and Babel Eyes: A Profile of Abu Nuwas“, în Philip Kennedy, *Abu Nuwas: A Genius of Poetry*, pp. 1–19. *Vezi şi* Alex Rowell, *Vintage Humour: The Islamic Wine Poetry of Abu Nuwas.* **30.** „Mystery surrounds Iraqi statue's missing glass of wine“, http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/08/iraq-baghdad-monuments-memorials-sabotage-destruction.html. **31.** Ibn Khallikan, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, vol. 1, p. 208. **32.** Tabari, citat în Kennedy, p. 120. **33.** Gaston Wiet, *Baghdad: Metropolis of the Abbasid Caliphate*, pp. 76–77. **34.** *Vezi* Julia Ashtiany *et al.* (ed.), *Cambridge History of Arabic Literature*, vol. 2: *Abbasid Belles-Lettres*, p. 81. **35.** *Vezi* Charles Pellat, *The Life and Works of Jahiz*, pp. 265–267. **36.** Wiet, p. 76; Kennedy, pp. 124–125. **37.** Kennedy, p. 214. **38.** Tabari, citat în *ibid.*, p. 285. **39.** Masudi, p. 239. **40.** Pentru o descriere amănunţită a vizitei sale la Bagdad, *vezi* Roland J.C. Broadhurst (trad. şi ed.), *The Travels of Ibn Jubayr*, pp. 226–232.

## 4. Córdoba – podoaba lumii

**1.** Citat în R. Hillenbrand, „The Ornament of the World: Córdoba as a Cultural Centre“, în Salma Jayyusi (ed.), *The Legacy of Muslim Spain*, p. 112. **2.** Interviuri ale autorului, 13–14 noiembrie 2016. **3.** Enrique Sordo, *Moorish Spain*, p. 24. **4.** Richard Fletcher, *Moorish Spain*, p. 53. **5.** D.F. Ruggles, „Madinat al Zahra and the Um Palace“, în María Rosa Menocal, Raymond P. Scheindlin şi Michael Sells (ed.), *The Literature of Al Andalus*, p. 27. **6.** *Vezi* Katharina Wilson, *Hrotsvit of Gandersheim: A Florilegium of Her Works*, p. 29. **7.** Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of Al Andalus*, p. 83. **8.** *Vezi* Maribel Fierro, *Abd al Rahman III – The First Córdoban Caliph*, pp. 105–108. **9.** Citat în David Wasserstein, *The Caliphate in the West: An Islamic Political Institution in the Iberian Peninsula*, p. 11. **10.** *Ibid.*, p. 14. **11.** Fierro, p. 105. **12.** Despre credibilitatea relatărilor istoricului Al Maqqari şi despre istoriografia cu privire la Medinat al Zahra, *vezi* Ann Christys, „Picnic at Madinat al-Zahra“, în Simon Barton şi Peter Linehan (ed.), *Cross, Crescent and Conversion: Studies on Medieval Spain and Christendom in Memory of Richard Fletcher*, pp. 87–108. **13.** Sordo, pp. 29–30. **14.** *Ibid.*, pp. 30–31. **15.** Citat în Ann Christys, *Christians in Andalus 711–1000*, p. 64. **16.** Nuha Khoury, „The Meaning of the Great Mosque of Córdoba in the Tenth Century“, în *Muqarnas*, vol. 13, p. 80. **17.** Amira K. Bennison şi Alison L. Gascoigne (ed.), *Cities in the Pre-Modern Islamic World: The Urban Impact of Religion, State and Society*, p. 76. **18.** Pentru un rezumat al modificărilor făcute de Hakam al II-lea la Marea Moschee, *vezi* María Rosa Menocal, *The Ornament of the World: How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*, pp. 94–96. **19.** Évariste Lévi-Provençal, *L'Espagne Musulmane*, vol. 3, p. 385. **20.** Citat în Menocal, p. 16. **21.** „Two arrested after fight in Córdoba's former mosque“, *Guardian*, 1 aprilie 2010 (http://www.theguardian.com/world/2010/apr/01/muslim-catholic-mosque-fight?INTCMP=ILCNETTXT3487); *vezi şi* „Córdoba rejects Catholic Church's claim to own mosque-cathedral“, *Guardian*, 13 martie 2016 (http://www.theguardian.com/world/2016/mar/13/Córdoba-catholic-churchs-claim-mosque-cathedral). **22.** Ruggles, p. 28. **23.** Citat în Menocal, p. 84. **24.** *Vezi*, de pildă, Kennedy, p. 107; Fletcher, p. 65; Fierro, p. 110. Pentru o viziune mai sceptică, *vezi* Christys, „Picnic at Madinat al-Zahra“. În *The New Cambridge Medieval History* se menţionează o populaţie de 90 000 de locuitori (vol. 3, *cca 900–1024*, p. 68). Despre credibilitatea relatărilor istoricului Al Maqqari, *vezi* Christys, *Christians*, p. 15. **25.** Sordo, p. 37; Fletcher, p. 65. **26.** Ibn Hawqal, *Configuración del Mundo (Fragmentos Alusivos al Magreb y España)*, pp. 63–64. Citat în Christys, *Christians*, p. 14. **27.** Kennedy, pp. 98–99. **28.** Citat în Fletcher, p. 64. **29.** *Ibid.*, p. 63. **30.** *Vezi* Eliyahu Ashtor, *The Jews of Moslem Spain*, p. 284. **31.** Menocal, p. 86. **32.** Citat în Menocal, Scheindlin şi Sells (ed.), p. 83. **33.** Pentru un rezumat al remarcabilei cariere a lui Ziryab, *vezi* Dwight Reynolds, „Music“, în *ibid.*, pp. 64–66. *Vezi şi* Robert W. Lebling Jr, „Flight of the Blackbird“, în *Saudi Aramco World*, iulie–august 2003 (https://www.saudiaramcoworld.com/issue/200304/flight.of.the.blackbird.htm). **34.** Menocal, Scheindlin şi Sells (ed.), p. 308. **35.** *Ibid.*, p. 309. **36.** *Ibid.*, p. 313. **37.** Ashtor, p. 255. **38.** Sordo, p. 18. **39.** Pentru o viziune diferită faţă de cea a lui Menocal, *The Ornament of the World*, *vezi*, de pildă, Dario Fernandez Morera, *The Myth of the Andalusian Paradise: Muslims, Christians and Jews under Islamic Rule in Medieval Spain.* **40.** *Ibid.*, p. 55. **41.** Fierro, p. 98. **42.** Wilson, pp. 34–35. **43.** Menocal, pp. 85–88. **44.** Vezi Ashtor, pp. 157–159. **45.** *Ibid.*, p. 182. **46.** Georg Heinrich Pertz (ed.), *Vita Johannis Gorziensis, Monumentae Germanica Historiae* SS IV, pp. 335–377, citat în Christys, p. 110. **47.** *Ibid.*, p. 111. **48.** Citat în Kenneth B. Wolf, „Convivencia and the «Ornament of the World»“, prelegere în cadrul Southeast Medieval Association, Wofford College, Spartanburg, Carolina de Sud, octombrie 2007. **49.** Citat în Alexander E. Elinson, *Looking Back at Al-Andalus: The Poetics of Loss and Nostalgia in Medieval Arabic and Hebrew Literature*, pp. 6–7. **50.** Christys, „Picnic at Madinat al-Zahra“, p. 6. **51.** Menocal, p. 100. **52.** Fletcher, p. 80. **53.** Wasserstein, p. 27.

## 5. Ierusalim – oraşul disputat

**1.** Jerome Murphy-O'Connor, *The Holy Land: An Oxford Archaeological Guide from Earliest Times to 1700*, p. XIX. **2.** „«This land is just dirt»: A rooftop view of Jerusalem“, în *Guardian*, 23 octombrie 2017 (https://www.theguardian.com/cities/2017/oct/23/jerusalem-rooftop-divided-israel-season-culture). **3.** Paul M. Cobb, *Race for Paradise: Islamic History of the Crusades*, p. 20. **4.** *Ibid.*, pp. 20–21. **5.**

John Wolffe, *Religion in History: Conflict, Conversion and Coexistence*, p. 57. **6.** Carole Hillenbrand, *Crusades: Islamic Perspectives*, p. 270. **7.** Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem: The Biography*, p. XX. **8.** *The Itinerarium Burdigalense by The Anonymous Pilgrim of Bordeaux (333 AD)*, p. 28 (https://www.scribd.com/doc/37368846/The-Itinerarium-Burdigalense-by-The-Anonymous-Pilgrim-of-Bordeaux-333-a-d). **9.** Cobb, p. 34. **10.** Sebag Montefiore, p. 173. **11.** Steven Runciman, *The First Crusade*, p. 1. **12.** Sebag Montefiore, p. 175. **13.** Interviu al autorului cu dr. Hazem Nuseibeh, 4 iunie 2016. **14.** Ibn Battuta, *Travels in Asia and Africa: 1325–1354*, p. 55. **15.** Nancy Khalek, *Damascus after the Muslim Conquest*, p. 141. **16.** Zayde Antrim, *Routes and Realms: The Power of Place in the Early Islamic World*, p. 50. **17.** Runciman, p. 19. **18.** Sebag Montefiore, p. 201. **19.** Kamil Jamil Asali (ed.), *Jerusalem in History*, p. 118. **20.** Hillenbrand, p. 49. **21.** Moshe Gil, „The Political History of Jerusalem During the Early Muslim Period“, în Joshua Prawer și Haggai Ben-Shammai (ed.), *The History of Jerusalem: The Early Muslim Period, 638–1099*, n. 33, p. 30. **22.** Robert Ousterhout, „Rebuilding the Temple: Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre“, în *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 48, nr. 1 (martie 1989), pp. 66–78. **23.** Pentru descrierea Ierusalimului, *vezi* Nasir-i-Khusraw, *Diary of a Journey Through Syria and Palestine* (traducere de Guy Le Strange). **24.** Cronicar din Nieder-Altaich, „The Great German Pilgrimage of 1064–1065“ (traducere de James Brundage) (http://legacy.fordham.edu/Halsall/source/1064pilgrim.asp). **25.** A.C.S. Peacock, *The Great Seljuk Empire*, pp. 61–64. **26.** Există cinci versiuni ale discursului rostit de papa Urban. *Vezi* August C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, pp. 23–36; Dana C. Munro, „Urban and the Crusaders“, în *Translations and Reprints from the Original Sources of European History*, vol. 1, pp. 5–8; Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, p. 8; Dana C. Munro, „The Speech of Pope Urban II at Clermont, 1095“, în *The American Historical Review*, vol. XI, nr. 2, pp. 231–242. **27.** Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, p. 1. **28.** Hugh Goddard, *A History of Christian-Muslim Relations*, p. 90. **29.** Andrew Sinclair, *Jerusalem: The Endless Crusade*, p. 50. **30.** Amin Maalouf, *The Crusades Through Arab Eyes*, pp. 39–40. **31.** Christopher Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades*, p. 153. **32.** James A. Brundage, „Adhemar of Le Puy: The Bishop and his Critics“, în *Speculum*, vol. 34, nr. 2 (aprilie 1959), p. 201. **33.** Riley-Smith, pp. 48–49. **34.** Sebag Montefiore, p. 211. **35.** *Ibid.*, p. 212. **36.** *Vezi* Malcolm Lambert, *Crusade and Jihad: Origins, History and Aftermath*, p. 97. **37.** Fulcher de Chartres în Edward Peters (ed.), *The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, pp. 91–92. **38.** Cobb, p. 101. **39.** Maalouf, pp. 50–51. **40.** Thomas Asbridge, *The First Crusade: A New History*, pp. 317–318. **41.** Tyerman, p. 159. **42.** Peters, p. 98. **43.** Francesco Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades*, p. 12. **44.** Maalouf, p. XIII. **45.** Ibn al Athir, *The Chronicle of Ibn al Athir for the Crusading Period from Al Kamil Fi'l-Tarikh*, Partea I: *The Years 491–541/1097–1146 – The Coming of the Franks and the Muslim Response*, p. 22. **46.** Maalouf, p. XVI. **47.** Cobb, p. 103. **48.** Interviu al autorului, 6 iunie 2016. **49.** „«This land is just dirt»: A rooftop view of Jerusalem“, în *Guardian*, 23 octombrie 2017 (http://www.theguardian.com/cities/2017/oct/23/jerusalem-rooftop-divided-israel-season-culture).

## 6. Cairo – orașul victorios

**1.** Stanley Lane-Poole, *The Story of Cairo*, p. 20. **2.** André Raymond, *Cairo*, pp. 29–30. **3.** Maria Golia, *Cairo: City of Sand*, pp. 52–53; Philip Hitti, *History of the Arabs*, p. 165; Nasser Rabbat, *The Citadel of Cairo: A New Interpretation of Royal Mameluk Architecture*, p. 3. **4.** Max Rodenbeck, *Cairo: The City Victorious*, p. 68. **5.** Heinz Halm, *Fatimids and Their Traditions of Learning*, pp. 73–74; Shafique N. Virani, *The Ismailis in the Middle Ages: A History of Survival, a Search for Salvation*, p. 92. **6.** Raymond, p. 62. **7.** Philip Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, p. 122. **8.** Rodenbeck, p. 97. **9.** S-a scris enorm despre documentele Geniza. Pentru colecția digitalizată de la Universitatea Cambridge, *vezi* https://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/genizah. Lista documentelor este disponibilă la https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-TS-NS-00264-00013/1. *Vezi și* S.D. Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*. **10.** *Vezi* Judith Olszowy-Schlanger, „Learning to Read and Write in Medieval Egypt: Children's Exercise Books from the Cairo Geniza“, în *Journal of Semitic Studies*, nr. 48 (1) (primăvara 2003), pp. 47–69. **11.** Michael Brett, *The Rise of the Fatimids: The World of the Mediterranean and the Middle East in the Fourth Century of the Hijra, Tenth Century CE*, p. 338. **12.** Maryanne Stroud Gabbani, „The Mogamma Game in 2012“ (http://miloflamingo.blogspot.com/2012/09/the-mogamma-game-in-2012.html). **13.** Raymond, p. 45. **14.** Rodenbeck, p. 101. **15.** Raymond, p. 46. **16.** *Vezi* Doris Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo: An Introduction*, pp. 9–10; Raymond, pp. 59–60. **17.** Pentru Criza Mustansir, *vezi* Nelly Hanna (ed.), *Money, Land and Trade: An Economic History of the Muslim Mediterranean*, pp. 74–80; Halm, pp. 77–78; Rodenbeck, pp. 79–80. **18.** Pentru o descriere detaliată a moscheii Al Hakim, *vezi* Jonathan M. Bloom, „The Mosque of al-Hakim in Cairo“, în Oleg Grabar (ed.), *Muqarnas I: An Annual on Islamic Art and Architecture*, pp. 15–36. Pentru Moscheea Aqmar, *vezi* Doris Behrens-Abouseif, „The Façade of the Aqmar Mosque in the Context of Fatimid Ceremonial“, în Oleg Grabar (ed.), *Muqarnas IX*, pp. 29–38. **19.** Lane-Poole, p. 71. **20.** Raymond, p. 74. **21.** Ibn al Athir, Kamil al Tawarikh, vol. XI, p. 242, citat în Hitti, *Capital Cities*, p. 124. **22.** *Vezi* Nasser Rabbat, *The Citadel of Cairo: A New Interpretation of Royal Mameluk Architecture*, pp. 3–8. **23.** Ibn Jubayr, *The Travels of Ibn Jubayr*, p. 52. **24.** Abdul Rahman Azzam, *Saladin: The Triumph of the Sunni Revival*, p. 145. **25.** Golia, p. 57. **26.** Jonathan Phillips, *The Crusades 1095–1204*, p. 162. **27.** Azzam, p. 197. **28.** *Ibid.*, p. 135. **29.** Rodenbeck, p. 81. **30.** Herodot, *Istorii*, 1.5, p. 5.

## 7. Fez – Atena Africii

**1.** *Vezi* Paul Bowles şi Barry Brukoff, *Morocco*, pp. 32–39 (http://www.paulbowles.org/fez.html). **2.** Mohammed Mezzine (ed.), *Fès Médiévale: Entre légende et histoire, un carrefour de l'Orient à l'apogée d'un rêve*, p. 40, citat în Simon O'Meara, *Space and Muslim Urban Life: At the Limits of the Labyrinth of Fez*, p. 57. **3.** Pentru un rezumat al dezvoltării sale de-a lungul secolelor, *vezi* Al Qaraouiyine Rehabilitation Presentation Panels. Premiul Aga Khan pentru Arhitectură, 2010 (https://archnet.org/system/publications/contents/9386/original/DTP101869.pdf?1396260501). *Vezi şi* Fauzi M. Najjar, „The Karaouine at Fez", în *Muslim World*, vol. 48, aprilie 1958, pp. 104–112; Edith Wharton, *In Morocco*, p. 96; website-ul Guinness World Records (http://www.guinnesworldrecords.com/world-records/oldest-university) şi „Medina of Fez" pe website-ul UNESCO (http://whc.unesco.org/en/list/170). **4.** Leon Africanul, *The History and Description of Africa*, vol II, p. 421. Despre papa Silvestru al II-lea, *vezi*, de pildă, Mohammed Lebbar, „La Ville de Fès et Sylvestre II" (http://wissenraum-mittelmeer.org/wp-content/uploads/2017/03/Lebbar_-_Sylvestre_II.pdf); Attilio Gaudio, *Fès: Joyau de la Civilisation Islamique*, p. 20. Interviuri ale autorului, octombrie 2017. **5.** „World's oldest library opens in Fez: You can hurt us but you can't hurt the books", în *Guardian*, 19 septembrie 2016 (https://www.theguardian.com/cities/2016/sep/19/books-world-oldest-library-fez-morocco); „Profile: Khizanat al-Qarawiyyin, the oldest library in the world, set to re-open after multimillion-pound restoration", în *The National*, 20 septembrie 2016 (http://www.thenational.scot/world/14871162.Profile_Khizanat_al_Qarawiyyin_the_oldest_library_in_the_world_set_to_re_open_after_multimillion_pound_restoration/). **6.** Abul Hassan al Jaznai, *Kitab Zahrat al As fi Bina Madinat Fez*, p. 61 (traducere Alger, 1923, p. 132), citat în Maya Shatzmiller, *The Berbers and the Islamic State: The Marinid Experience in Pre-Protectorate Morocco*, p. 110. **7.** Ibn Abi Zar, *Roudh el Kartas*, p. 46 (trad., p. 40), citat în O'Meara, p. 59. **8.** Abul Hassan al Jaznai, p. 24 (trad., p. 50), citat în O'Meara, p. 60. **9.** Pentru un rezumat al legendelor fondatoare, *vezi*, de pildă, Roger Le Tourneau, „Fas", în *Encyclopedia Islamica*, pp. 818–821; „Fès", în Aomar Boum şi Thomas K. Park (ed.), *Historical Dictionary of Morocco*, pp. 188–189; Simon O'Meara, „The foundation legend of Fez and other Islamic cities in light of the Prophet", în Amira K. Bennison şi Alison L. Gascoigne (ed.), *Cities in the Pre-modern Islamic World*, pp. 27–42. **10.** Despre aşezarea prielnică a oraşului, *vezi* Roger Le Tourneau, *Fez in the Age of the Marinids*, pp. 3–5. **11.** Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, pp. 63–64. **12.** Rom Landau, *Morocco*, p. 87. **13.** Susan Gilson Miller, Attilio Petruccioli şi Mauro Bertagnin, „Inscribing Minority Space in the Islamic City: The Jewish Quarter of Fez (1438–1912)", în *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 60, nr. 3, septembrie 2001, p. 1; Titus Burckhardt, *Fez: City of Islam*, p. 1; Wharton, p. 79. **14.** Leon Africanul, *The History and Description of Africa*, vol. II, p. 418; Abdelaziz Touri, „L'oratoire de quartier", în Mezzine (ed.), p. 102; Ronald A. Messier, *The Almoravids and the Meanings of Jihad*, p. 218. **15.** *Vezi* Roger Le Tourneau şi H. Terrasse, „Fez", în C. Edmund Bosworth (ed.), *Historic Cities of the Islamic World*, p. 138. **16.** Al Idrisi, *Description de l'Afrique et de l'Espagne par Edrisi*, pp. 87–88. **17.** Ibn Abi Zar, citat în Burckhardt, p. 42. **18.** *Al Dhakhira al Saniya fi Tarikh al Dawla al Mariniyya*, p. 35, citat în Shatzmiller, p. 50. **19.** Ibn Abi Zar, p. 396. *Vezi şi* Burckhardt, p. 42. **20.** Pentru un excelent rezumat al dinastiei marinide, *vezi* Maya Shatzmiller, „Marinids", în *Encyclopedia Islamica*, pp. 571–574; Burckhardt, p. 42. **21.** Ibn Khaldun, *Histoire des Berbères*, vol. 4, pp. 39–41, citat în Shatzmiller, *Berbers and the Islamic State*, p. 159. **22.** *Vezi* Hicham Rguig, „Le Mellah de Fès: Genèse et évolution", în Said Ennahid şi Driss Maghraoui (ed.), *Fez in World History: Selected Essays*, p. 84. *Vezi şi* Shatzmiller, *Berbers and the Islamic State*, p. 60. **23.** Rguig, p. 86. **24.** *Vezi* Leon Africanul, vol. II, pp. 471–477. **25.** *Ibid.*, vol. III, p. 1018. **26.** *Vezi* Robert S. Lopez şi Irving W. Raymond (trad.), *Medieval Trade in the Mediterranean World: Illustrative Documents*, pp. 74–75. **27.** Al Jaznai, *Zahrat al As*, citat în Halima Ferhat, „Marinid Fez: Zenith and Signs of Decline", în Salma Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli şi André Raymond (ed.), *The City in the Islamic World*, pp. 248, 258. **28.** Despre comerţul cu aur şi bazele economice ale dinastiei marinide, *vezi* Maya Shatzmiller, „Marinid Fez: The Economic Background of the «Quest for Empire»", în Ennahid şi Maghraoui (ed.), pp. 7–33. **29.** Mohammed Hamdouni Alami, „Contes et légendes", în Mezzine, p. 136; Landau, p. 98. **30.** Citat în O'Meara, p. 11. Despre madrasele marinide, *vezi şi* Sheila S. Blair şi Jonathan M. Bloom, *The Art and Architecture of Islam, 1250–1800*, pp. 121–123. **31.** Tim Mackintosh-Smith (ed.), *The Travels of Ibn Battutah*, p. 275. **32.** Shatzmiller, *Berbers and the Islamic State*, p. 90. **33.** *Ibid.*, p. 61. **34.** Ferhat, pp. 256–258. **35.** Leon Africanul, vol. II, pp. 420–423. **36.** *Ibid.*, citat în Ferhat, p. 248. **37.** Interviu al autorului, 8 octombrie 2017; Gwendolyn Wright, *The Politics of Design in French Colonial Urbanism*, p. 137; Bowles. **38.** Burckhardt, p. 9.

## 8. Samarkand – grădina sufletului

**1.** Acest capitol are la bază lucrarea lui Justin Marozzi, „Samarkand, the «Pearl of the East»: 1396–1398", în *Tamerlane: Sword of Islam, Conqueror of the World*, pp. 201–240; Christopher Marlowe, *Tamburlaine the Great*, partea I, actul III, scena 3, pp. 44–45. **2.** Tacit, *Agricola*, I.30. **3.** Despre iubirea pentru Samarkand, *vezi* Marozzi, p. 207; Ruy González de Clavijo, *Embassy to Tamerlane* 1403–1406, p. 171. **4.** Ibn Battuta, *Travels in Asia and Africa 1325–1354*, p. 174. **5.** Ahmed ibn Arabshah, *Tamerlane or Timur the Great Amir*, p. 314; Clavijo, pp. 287, 142. **6.** Despre „militarismul brutal" al lui Timur, *vezi* J.J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, p. 174. În legătură cu mutarea meşteşugarilor la Samarkand, *vezi* Wilfrid Blunt, *The Golden Road to Samarkand*, p. 174; pentru o descriere a arhitecturii timuride, *vezi* Lisa Golombek, „From Tamerlane to the Taj Mahal", în Abbas Daneshvari (ed.), *Essays in Islamic Art and Architecture in Honour of Katharina Otto-Dorn*; Monika Gronke, „The Persian Court between Palace and Tent: From Timur to Abbas I", în Lisa Golombek şi Maria Subtelny (ed.), *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*; Lisa Golombek şi Donald Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. **7.** Geoffrey Parker, *Power in Stone: Cities as Symbols of Empire*, p. 74. **8.**

Sharaf al Din Ali Yazdi, *The History of Timur-Lenk, Known by the Name of Tamerlain the Great, Emperor of the Moguls and Tartars: Being an Historical Journal of his Conquests in Asia and Europe*, vol. I, p. 529. **9.** Ibn Battuta, p. 174. **10.** Pentru descrierea pe care o face ambasadorul Spaniei orașului Samarkand, *vezi* Clavijo, pp. 218–300. *Vezi și* Hilda Hookham, *Tamburlaine the Conqueror*, pp. 163–184; Harold Lamb, *Tamerlane the Earth Shaker*, pp. 105–112.

## 9. Constantinopol – orașul râvnit de o lume întreagă

**1.** C. Given-Wilson (trad. și ed.), *The Chronicle of Adam of Usk 1377–1421*, p. 121. Pentru o prezentare a vizitei remarcabile a lui Manuel al II-lea, *vezi* Donald Nicol, *A Byzantine Emperor in England: Manuel II's Visit to London in 1400–1401*; Cecily J. Hilsdale, *Byzantine Art and Diplomacy in an Age of Decline*, pp. 222–224. **2.** Doğan Kuban, *Istanbul: An Urban History: Byzantion, Constantinopolis, Istanbul*, p. 33; Jelena Bogdanović, „Tetrapylon", în *Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople* (http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12429). **3.** Citat în Roger Crowley, *Constantinople: The Last Great Siege, 1453*, p. 18. **4.** Edward Peters (ed.), *The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres*, p. 62. **5.** *Vezi* Stephen Turnbull, *The Walls of Constantinople AD 324–1453*, pp. 11–16. **6.** Crowley, p. 84. **7.** Barnaby Rogerson, *The Last Crusaders: The Hundred-Year Battle for the Centre of the World*, p. 84. **8.** Eugenia Kermeli, „Osman I", în Gabor Agoston și Bruce Masters (ed.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, pp. 444–445. **9.** În legătură cu impresiile lui Ibn Battuta despre oraș, *vezi* H.A.R. Gibb (trad. și ed.), *Ibn Battuta: Travels in Asia and Africa 1325–1354*, pp. 159–164. **10.** Crowley, p. 35. **11.** În legătură cu relatarea sa despre Constantinopol, *vezi* Ruy González de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403–1406*, pp. 71–90. **12.** Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, p. 333; Turnbull, p. 44. **13.** Stephen Reinert, „Fragmentation (1204–1453)", în Cyril Mango (ed.), *The Oxford History of Byzantium*, p. 276. **14.** Bertrandon de Brocquière, *The Travels of Bertrandon de Brocquière*, pp. 286–297. **15.** Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435–1439*, pp. 144–145; Michael Angold, *The Fall of Constantinople to the Ottomans: Context and Consequences*, p. 181. **16.** Roger Crowley, *1453: The Holy War for Constantinople and the Clash of Islam and the West*, p. 67. **17.** Crowley, *Constantinople*, p. 46. **18.** Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, p. 390. **19.** Steven Runciman, *The Fall of Constantinople 1453*, p. XIII; Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. III (1185–1453), pp. 748–753, 761, 784. **20.** Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, pp. 112, 410. **21.** Critobul, *History of Mehmed the Conqueror*, p. 13. **22.** Donald M. Nicol, *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans*, p. 52. **23.** Gibbon, p. 760. **24.** Critobul, p. 28. **25.** Citat în Crowley, *Constantinople*, pp. 90–91. **26.** Marios Philippides și Walter K. Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography and Military Studies*, p. 451; Critobul, p. 45. **27.** *Vezi* Halil İnalcik, „Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", în *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, vol. 69 (1977), pp. 55–71. **28.** Stefan Zweig, *Shooting Stars: Ten Historical Miniatures*, p. 51. **29.** Citat în Crowley, *Constantinople*, p. 170. **30.** Critobul, p. 35. **31.** Nestor-Iskander, *The Tale of Constantinople: Of its Origin and Capture by the Turks in the Year 1453*, p. 81. **32.** În legătură cu chemarea la luptă adresată de Mehmed, *vezi* Critobul, pp. 60–66. **33.** *Ibid.*, pp. 68–69. **34.** *Ibid.*, p. 71. **35.** *Ibid.* pp. 72, 75, 73. **36.** *Vezi* Halil İnalcik, „Istanbul: An Islamic City", în *Journal of Islamic Studies*, I (1990), pp. 1–23. **37.** Critobul, pp. 79–80. **38.** Interviu al autorului, Istanbul, 30 ianuarie 2017. **39.** Alev Çinar, „National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation", în *Comparative Studies in Society and History*, vol. 43, nr. 2 (aprilie 2001), p. 379. **40.** Interviu al autorului, Istanbul, 30 ianuarie 2017. **41.** Gibbon, p. 779. **42.** Halil İnalcik, *The Ottoman Empire: 1300–1600*, pp. 29–30. **43.** Interviu al autorului, Istanbul, 30 ianuarie 2017. **44.** Jan Morris, *Among the Cities*, p. 13; Savvas Tsilenis, „The minority of Orthodox Christians in the official statistics of modern Turkey and the urban space" (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/DDAoG/article/cont/ergasies/tsilenis.htm); „The Greek Minority and its foundations in Istanbul, Gokceada (Imvros) and Bozcaada (Tenedos)", website-ul Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Elene, 25 februarie 2018 (https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/the-greek-minority-and-its-foundations-in-istanbul-gokceada-imvros-and-bozcaada-tenedos.html). **45.** Orhan Pamuk, *Istanbul: Memories and the City*, p. 85. Despre *hüzün*, *vezi* pp. 81–96. **46.** Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision and the Construction of the Ottoman Capital*, pp. 178–198. **47.** Çiğdem Kafescioğlu, „Heavenly and Unblessed, Splendid and Artless: Mehmed II's Mosque Complex in the Eyes of its Contemporaries", în Çiğdem Kafescioğlu și Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Aptullah Kuran için Yazilar/Essays in Honour of Aptullah Kuran*, p. 213. **48.** Rabah Saoud, „Muslim Architecture under Ottoman Patronage 1326–1924", în *Foundation for Science, Technology and Civilization*, iulie 2004, p. 3. **49.** Critobul, p. 140. Pentru un rezumat al dezvoltării orașului Istanbul după cucerirea lui Mehmed din 1453, *vezi* Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, pp. 3–13. *Vezi și* Doğan Kuban, *Ottoman Architecture*, pp. 169–189 și Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*, pp. 52–56. Zicală din secolul al XVII-lea citată de Philip Mansel în *Pillars of Monarchy*, p. 17. **50.** İnalcik, *Ottoman Empire*, p. 29.

## 10. Kabul – o grădină în munți

**1.** Ahmed Shah Massoud, „A Message to the People of the United States of America" (1998) (http://www.afghan-web.com/documents/let-masood.html). **2.** Nancy Hatch Dupree, *An Historical Guide to Afghanistan*, p. 88. **3.** Ibn Battuta, *The Travels of Ibn Battuta: In the Near East, Asia and Africa, 1325–1354*, p. 98. **4.** Babur, *Baburnama*, p. 13. **5.** *Ibid.*, p. 92. **6.** Citat în Abraham Eraly,

*Emperors of the Peacock Throne: The Saga of the Great Mughals*, p. 7. **7.** Babur, pp. 198–199. **8.** Stephen Frederic Dale, „Steppe Humanism: The Autobiographical Writings of Zahir Al-Din Muhammad Babur, 1483–1530", în *International Journal of Middle East Studies*, vol. 22, nr. 1 (1990), pp. 37–38; E.M. Forster, „The Emperor Babur", în *Abinger Harvest*, pp. 301–303; John Leyden şi William Erskine, *Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammad Babur, Emperor of Hindustan*, p. 432. **9.** Babur, p. 627. **10.** *Ibid.*, p. 386. **11.** Pentru descrierea pe care o face oraşului Kabul, *vezi ibid.*, pp. 199–227. **12.** E. Denison Ross, „Babur", în *Cambridge History of India*, vol. 4: *The Mughul Period*, pp. 1–20. **13.** W.M. Thackston, „Babur Mirza, *Baburnama*", în *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art*, p. 247. **14.** *Ibid.*, p. 273. În legătură cu vizita lui Babur la Herat, *vezi* pp. 270–275. **15.** Citat în C.P.W. Gammell, *The Pearl of Khorasan: A History of Herat*, p. 119. **16.** Babur, p. 340. **17.** *Ibid.*, p. 474. **18.** *Vezi* Stephen Dale, *The Gardens of Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483–1530)*, pp. 17–18. **19.** *Ibid.*, p. 686. **20.** Babur, p. 584. **21.** *Ibid.*, p. 518. Pentru descrierea pe care o face Hindustanului, *vezi* pp. 480–521. **22.** *Ibid.*, p. 525. **23.** Pentru întreaga scrisoare, *vezi ibid.*, pp. 645–648. **24.** John Richards, *The Mughal Empire*, p. 1. **25.** Fergus Nicoll, *Shah Jahan*, p. 207. **26.** Babur, p. 477. **27.** Thackston, p. 258; Denison Ross, p. 20. **28.** *The Akbarnama of Abul Fazl*, vol. 1, p. 413, citat în Gammell, p. 136. **29.** Gammell, p. 137. **30.** Bayazid Bayat, *Tadkhira Humayun wa Akbar*, p. 205 (trad. Bruce Wannell). **31.** *Akbarnama*, vol. 2, pp. 85, 56. **32.** C.W. Woodburn, *The Bala Hissar of Kabul: Revealing a Fortress-Palace in Afghanistan*, p. 3. **33.** Ruby Lal, *Domesticity and Power in the Early Mughal World*, p. 140. **34.** *Akbarnama*, vol. 3, pp. 434, 532. **35.** F. Lehman, „Akbar I", în *Encyclopedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/akbar-i-mughal-india). **36.** *Ibid.* **37.** *Vezi* Pierre du Jarric, *Akbar and the Jesuits: An Account of the Jesuit Missions to the Court of Akbar*, pp. 203–208. **38.** Interviuri ale autorului, 15 martie 2017 şi 13 noiembrie 2018; Babur, p. 217. *Vezi şi* Robin Lane Fox, „The Garden King of Kabul: Babur's legacy lives on in Afghanistan", în *Financial Times*, 5 februarie 2016 (https://www.ft.com/content/5631b7ae-c4ed-11e5-808f-823icd71622e); Lalage Snow, „Kabul's hidden gardens offer Afghans haven from war", în *Financial Times*, 13 septembrie 2013 (https://www.ft.com/content/f1b9f768-1635-11e3-a57d-00144feabdco).

## 11. Esfahan – jumătate de lume

**1.** *Vezi* Rudi Matthee, „Was Safavid Iran an Empire?", în *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 53, nr. 1/2 (2010), pp. 233–265. **2.** Sussan Babaie, *Esfahan and its Palaces: Statecraft, Shiism and the Architecture of Conviviality in Early Modern Iran*, pp. 73–74. **3.** Ibn Battuta, *Travels in Asia and Africa 1325–1354*, p. 91. **4.** Ahmed ibn Arabshah, *Tamerlane or Timur the Great Amir*, p. 45. **5.** *Vezi* Roger Savory şi Ahmet Karamustafa, „Esmail I Safawi", în *Encyclopedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/esmail-i-safawi). **6.** H.R. Roemer, „The Safavid Period", în Peter Jackson şi Laurence Lockhart (ed.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, pp. 189–350; Roger Savory, „Abbas I", în *Encyclopedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/abbas-i). **7.** Sebouh Aslanian, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, p. 1; David Blow, *Shah Abbas: The Ruthless King Who Became an Iranian Legend*, p. 174. **8.** Michael Axworthy, *Iran: Empire of the Mind: A History from Zoroaster to the Present Day*, p. 136. **9.** Pentru o prezentare detaliată a arhitecturii safavide a oraşului Esfahan, *vezi* Sussan Babaie şi Robert Haug, „Esfahan X: Monuments (I): A Historical Survey", în *Encyclopedia Iranica* şi următoarele lucrări (http://www.iranicaonline.org/articles/Esfahan-xi-a-historical-survey). **10.** Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great* (trad. Roger Savory), vol. 2, p. 977. **11.** Robert Byron, *The Road to Oxiana*, p. 153. **12.** Sussan Babaie, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz-McCabe şi Massumeh Farhad, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*, p. 1. **13.** Byron, p. 199. **14.** *Ibid.*, p. 196. **15.** Monshi, vol. 2, pp. 1038–1039. **16.** Jean de Thévenot, *The Travels of Monsieur de Thévenot into Levant*, vol. 2, p. 81. **17.** Wilfrid Blunt, *Esfahan: Pearl of Asia*, pp. 91, 73. **18.** Citat în Blow, p. 199. Pentru o biografie a lui Mirza Beg Junabadi, *vezi* Stephen Blake, *Time in Early Modern Islam: Calendar, Ceremony and Chronology in the Safavid, Mughal and Ottoman Empires*, p. 116. **19.** *Vezi* Rudi Matthee, „Safavid Iran through the Eyes of European Travellers", în *Harvard Library Bulletin*, vol. 23, nr. 1–2 (primăvară–vară 2012), pp. 10–24. **20.** Blow, p. 204. **21.** Sir John Chardin, *Travels in Persia 1673-1677*, p. 146. **22.** Jean-Baptiste Tavernier, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier*, p. 153. **23.** Blow, pp. 203–204. **24.** De Thévenot, vol. 2, p. 79; John Fryer, *A New Account of East India and Persia Being Nine Years' Travels 1672-1681*, p. 260; Tavernier, pp. 149–150. **25.** Rudi Matthee, „Between Aloofness and Fascination: Safavid Views of the West", în *Iranian Studies*, vol. 31, nr. 2, *Historiography and Representation in Safavid and Afsharid Iran* (vara anului 1998), pp. 227–228. Pentru mai multe detalii despre părintele Paul Simon, *vezi* H. Chick (ed.), *A Chronicle of the Carmelites in Persia: The Safavids and the Papal Mission of the 17th and 18th Centuries*, pp. 155–163. **26.** Citat în Matthee, „Between Aloofness and Fascination", p. 241. **27.** *Ibid.*, pp. 223–234. **28.** *Ibid.*, p. 226. În legătură cu acest triumvirat fratern, *vezi şi* Sir Anthony Sherley, *The Three Brothers, or The Travels and Adventures of Sir Anthony, Sir Robert and Sir Thomas Sherley in Persia, Russia, Turkey, Spain etc.* **29.** Matthee, „Safavid Iran", p. 21. **30.** Blow, p. 206; Clare Williamson, „Safavid Persia through the Eyes of French Travellers", în *La Trobe Journal*, nr. 91 (iunie 2013), p. 19. **31.** Pentru întregul necrolog, *vezi* Monshi, pp. 1301–1307. **32.** Rudi Matthee, *The Pursuit of Pleasure: Drugs and Stimulants in Iranian History, 1500–1900*, p. 54. **33.** *Ibid.*, p. 56. **34.** *Vezi* Sussan Babaie, „Shah Abbas II, the Conquest of Qandahar, the Chihil Sutun, and its Wall Paintings", *Muqarnas*, II (1994), pp. 125–142. *Vezi şi* Wolfram Kleiss, „Safavid Palaces", în *Ars Orientalis*, vol. 23 (1993); Gülru Necipoğlu, „Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces", în *Ars Orientalis*, vol. 23 (1993). **35.** Babaie *et al.*, *Slaves of the Shah*, p. 44. **36.** Babaie şi Haug. **37.** Rudi Matthee, „Soltan Hosayn", în *Encyclopedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/soltan-hosayn). **38.** Roy Mottahedeh, *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran*, p.

204. **39.** Matthee, „Soltan Hosayn". **40.** Roemer, pp. 325–326; Micheal Axworthy, *The Sword of Persia: Nader Shah, from Tribal Warrior to Conquering Tyrant*, p. 88.

## 12. Tripoli – cuibul piraţilor

**1.** George Francis Lyon, *A Narrative of Travels in Northern Africa in the Years 1818–1820*, p. 53. **2.** Massimiliano Munzi, „Italian Archaeology in Libya: From Colonial Romanità to Decolonization of the Past", în Michael L. Galaty şi Charles Watkinson (ed.), *Archaeology Under Dictatorship*, p. 85. **3.** Despre traficul de migranţi din Sabratha, *vezi* „Libya hub for migrant smuggling empties after controlling militia is ousted", în *The Star*, 1 ianuarie 2018 (http://www.thestar.com/news/insight/2018/01/01/libyas-hub-for-migrant-smuggling-empties-after-controlling-militia-is-ousted.html). Pentru un rezumat al rolului mişcării Daesh în Libia postrevoluţionară, *vezi* „When the Islamic State came to Libya", *The Atlantic*, 10 februarie 2018 (https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/02/isis-libya-hiftar-al-qaeda-syria/552419/). **4.** Despre Ludovic al XIV-lea şi Leptis, vezi Nancy Thomson de Grummond (ed.), *Encyclopedia of the History of Classical Archeology*, p. 675. În legătură cu folosirea ruinelor de către Crown Estate, *vezi* „The Leptis Magna Ruins", http://www.thecrownestate.co.uk/media/5311/leptis-magna-ruins.pdf. **5.** Mary Berenson, *A Vicarious Trip to the Barbary Coast*, p. 23. **6.** Aristotel, „History of Animals", în *Complete Works of Aristotle*, vol. 1, p. 946. **7.** John Wright, *A History of Libya*, p. 65. **8.** *Ibid.*, p. 68; Miss Tully, *Narrative of a Ten Years' Residence at Tripoli in Africa*, p. 2; Ali Bey, *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey between the Years 1803 and 1807*, p. 233; Hisham Matar, *The Return: Fathers, Sons and the Land in Between*, pp. 123–124. **9.** Ludovico Micara, „Ottoman Tripoli: A Mediterranean Medina", în Salma Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli şi André Raymond (ed.), *The City in the Islamic World*, vol. 2, p. 386; Simonetta Ciranna, „Roman Persistence and Re-use of Ancient Remains", în *The Mediterranean Medina: International Seminar*, p. 297; Werner Diem şi Marco Schöller, *The Living and the Dead in Islam: Studies in Arabic Epitaphs*, vol. 3, pp. 292–293. **10.** Jayyusi *et al.* (ed.), p. 387. **11.** Pentru o perspectivă modernă asupra pirateriei de pe Coasta Berberă, *vezi* Robert C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500–1800*; Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. 2, p. 885; Barnaby Rogerson, *A Traveller's History of North Africa*, p. 229; Glen O'Hara, *Britain and the Sea Since 1600*, p. 48. **12.** Hugh Bicheno, *Crescent and Cross: The Battle of Lepanto 1571*, p. 278. **13.** Herodot, *Istorii*, 6.112; H.G. Wells, *The Outline of History*, p. 332. **14.** Henry Teonge, *The Diary of Henry Teonge: Chaplain on H.M.'s Ship Assistance, Bristol and Royal Oak 1675–1679*, p. 125. **15.** Pentru comentariile lui Baker şi Ibn Ghalbun, *vezi* C.R. Pennell, *Piracy and Diplomacy in Seventeenth-Century North Africa: The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli, 1677–1685*, p. 61; Wright, p. 78. **16.** Seton Dearden, *A Nest of Corsairs: The Fighting Karamanlis of the Barbary Coast*, p. 35. **17.** *Ibid.*, p. 50. **18.** *Ibid.*, pp. 62–63, 58. **19.** Ronald Bruce St John, *Libya: From Colony to Independence*, p. 34. **20.** „People for sale", CNN, 14 noiembrie 2017 (https://edition.cnn.com/2017/11/14/africa/libya-migrant-auctions/index.html). **21.** Pentru o perspectivă de la începutul secolului al XIX-lea asupra comerţului din Sahara, *vezi* Lyon, pp. 152–160. **22.** Ettore Rossi, „Tripoli", în *Encyclopedia of Islam*, p. 816. **23.** René Basset, „Karamanli", în *Encyclopedia of Islam*, pp. 746–747; Ali Bey, p. 235; Wright, p. 80. **24.** Pentru mărturiile legate de epidemia de ciumă din Tripoli, *vezi* Miss Tully, pp. 79–106. **25.** *Ibid.*, pp. 5–6. **26.** *Ibid.*, p. 6. **27.** *The Speeches of Mr. Wilberforce, Lord Penrhyn, Mr. Burke, Sir W. Young, Alderman Newnham... on a motion for the abolition of the slave trade, in the House of Commons, May the 12th, 1789. To which are added, Mr. Wilberforce's twelve propositions*, p. 8. **28.** Justin Marozzi, *South from Barbary: Along the Slave Routes of the Libyan Sahara*, p. 23. **29.** Miss Tully, p. 273. **30.** Dearden, p. 129. **31.** St John, p. 36. **32.** *Ibid.*, p. 40. **33.** James Parton, *Life of Thomas Jefferson: Third President of the United States*, p. 299. **34.** Joseph Wheelan, *Jefferson's War: America's First War on Terror 1801–1805*, p. 70. **35.** Despre relatările americanilor despre perioada de captivitate de la Tripoli, *vezi* John Wright, *Travellers in Turkish Libya 1551–1911*, pp. 68–71. **36.** Joshua London, *Victory in Tripoli: How America's War with the Barbary Pirates Established the U.S. Navy and Shaped a Nation*, p. 165. **37.** Spencer C. Tucker (ed.), *The Encyclopedia of the Wars of the Early American Republic, 1783–1812: A Political, Social and Military History*, p. 433; Alexander Slidell Mackenzie, *Life of Stephen Decatur, a Commodore in the Navy of the United States*, p. 122. **38.** John Wright, *Libya, Chad and the Central Sahara*, p. 62. **39.** M.H. Cherif, „Algeria, Tunisia and Libya: The Ottomans and their Heirs", în B.A. Ogot (ed.), *General History of Africa*, vol. 5: *Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century*, p. 260. **40.** Pentru destrămarea dinastiei Karamanli, *vezi* Wright, *A History of Libya*, p. 81. **41.** Kola Folayan, *Tripoli during the Reign of Yusuf Pasha Qaramanli*, pp. 145–146.

## 13. Beirut – terenul de joacă al Levantului

**1.** Herodot, *Istorii*, 7.44. **2.** Nina Jidejian, *Beirut through the Ages*, p. 54. **3.** Philip Mansel, *Levant: Splendour and Catastrophe on the Mediterranean*, p. 92. **4.** *Vezi* William Persen, „The Russian Occupations of Beirut, 1772–1774", în *Journal of The Royal Central Asian Society*, vol. 42, numerele 3–4 (1955), pp. 275–286. **5.** Citat în Samir Kassir, *Beirut*, p. 109. **6.** Stephen Olin, *Travels in Egypt, Arabia Petraea, and the Holy Land*, vol. 2, p. 457; Kassir, pp. 6, 11. **7.** T.J. Gorton (ed.), *A Beirut Anthology: Travel Writing through the Centuries*, pp. 33–35; Kassir, p. 98. **8.** Mansel, p. 93. **9.** Samir Khalaf, *Heart of Beirut: Reclaiming the Bourj*, p. 53; Mansel, p. 93; Kassir, p. 106; Leila Tarazi Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut*, p. 61. **10.** Pentru o prezentare a reformelor Tanzimat, *vezi* lucrarea din 2011 a lui Ishtiaq Hussain *The Tanzimat: Secular Reforms in the Ottoman Empire*, pp. 5–11 (http://faith-

matters.org/images/stories/fm-publications/the-tanzimat-final-web.pdf). **11.** Jens Hanssen, *Fin de Siècle Beirut: The Making of an Ottoman Provincial Capital*, p. 32. **12.** Frederick Arthur Neale, *Eight Years in Syria, Palestine and Asia Minor: From 1842 to 1850*, pp. 208–209; Mansel, p. 98. **13.** Mansel, p. 97; Hanssen, p. 122; Kassir, p. 180. **14.** Eugene Rogan, *The Arabs: A History*, p. 92. **15.** Leila Tarazi Fawaz, *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, p. 226. **16.** *Ibid.*, p. 60. **17.** În legătură cu diminuarea populației în secolul al XIX-lea, *vezi ibid.*, pp. 131–132. **18.** *Ibid.*, pp. 108–115. **19.** Edward Atiyah, *An Arab Tells His Story: A Study in Loyalties*, pp. 10, 132. **20.** *Ibid.*, p. 11. **21.** „The Place to see and be seen: Beirut's legendary museum rises from the ashes", în *Guardian*, 7 octombrie 2015 (https://www.theguardian.com/artanddesign/2015/oct/07/beirut-sursock-museum-reopening). **22.** Fawaz, *Merchants and Migrants*, p. 91. **23.** *Ibid.*, pp. 93–94; Lorenzo Trombetta, „The Private Archives of the Sursuqs, a Beirut Family of Christian Notables: An Early Investigation", în *Rivista degli Studi Orientali*, Nuova Serie, vol. 82. Fasc.1/4 (2009), pp. 197–228. **24.** Fawaz, *Merchants and Migrants*, p. 84. **25.** Mansel, p. 93. **26.** Kassir, pp. 154, 219; Mansel, p. 150. **27.** Citat în Hanssen, pp. 231, 107. **28.** Kamal Salibi, *A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered*, p. 179. **29.** Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, p. 67. Despre Ibrahim al Yaziji, *vezi* Alex Rowell, „Translation of Ibrahim al-Yaziji's «Awaken and arise, O Arabs»" (http://thedisgraceofgod.blogspot.co.uk/2015/04/translation-of-ibrahim-al-yazijis.html). Despre declinul lui Midhat Pașa, *vezi* Leila Hudson, *Transforming Damascus: Space and Modernity in an Islamic City*, pp. 28–29. **30.** Kassir, p. 168. **31.** Pentru un portret al celor doi Yaziji *père et fils*, *vezi ibid.*, pp. 165–166. **32.** *Ibid.*, pp. 172–173; Mansel, p. 149; Gorton, p. 58. **33.** În legătură cu *Leg over Leg (Picior peste picior)*, *vezi* Robyn Creswell, „The First Great Arabic Novel", în *New Yorker*, 8 octombrie 2015 (http://www.nybooks.com/articles/2015/10/08/first-great -arabic-novel/#fn-1). Despre Mohammed Arslan și Societatea Științifică Siriană, *vezi* George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, p. 53; Kassir, p. 167. **34.** Hanssen, pp. 195–196; Mansel, p. 153. **35.** Khalaf, p. 188. Despre Cartierul cu felinare roșii din Beirut și Marica Espiredone, *vezi* Khalaf, pp. 211–222; Emad Bazzi, „Inside Beirut's Most Notorious Brothels during the «Mad Years»" (http://raseef22.com/en/life/2017/03/22/inside-beiruts-notorious-brothels-mad-years/). **36.** Hanssen, pp. 55, 219. **37.** *Ibid.*, p. 243; Khalaf, p. 64. **38.** Pentru întreaga scrisoare, *vezi* Hanssen, pp. 243–244. **39.** Pentru o istorie ilustrată a vizitei împăratului, *vezi* Sawsan Agha Kassab și Khaled Omar Tadmori, *Beyrouth et le Sultan: 200 photographies des albums de Abdul Hamid II (1876–1909)*; pentru relatarea oficială a vizitei, *vezi Das Deutsche Kaiserpaar im Heiligen Lande im Herbst 1898 (Cuplul imperial german în Țara Sfântă în toamna anului 1898)*, p. 378. **40.** Gorton, p. 1. **41.** Nadia Tuéni, *Lebanon: Poems of Love and War*, p. XXVIII. **42.** În legătură cu Solidere, *vezi* Khalaf, pp. 137–148. *Vezi și* Saree Makdisi, „Beirut, a City without History?", în Ussama Makdisi și Paul Silverstein (ed.), *Memory and Violence in the Middle East and North Africa*, p. 212; Assem Salam, „The Role of Government in Shaping the Built Environment", în Peter G. Rowe și Hashim Sarkis (ed.), *Projecting Beirut: Episodes in the Construction and Reconstruction of a Modern City*, p. 132; Craig Larkin, „Remaking Beirut: Contesting Memory, Space, and the Urban Imaginary of Lebanese Youth", în *City & Community*, vol. 9, nr. 4 (decembrie 2010) (https://www.researchgate.net/publication/229919784_Remaking_Beirut_Contesting_Memory_Space_and_the_Urban_Imaginary_of_Lebar Ghenwa Hayek, *Beirut, Imagining the City: Space and Place in Lebanese Literature*, p. 131; Tarek Saad Ragab, „Who Won the Battle of Beirut Downtown? Revisiting the Crisis of Cultural Identity in Rehabilitating Post-War Beirut", în Roderick Lawrence, Hulya Turgut și Peter Kellett (ed.), *Requalifying the Built Environment: Challenges and Responses*, p. 129; Hadi Makarem, „Downtown Beirut: Between Amnesia and Nostalgia" (http://blogs.lse.ac.uk/mec/2012/10/17/downtown-beirut-between-amnesia-and-nostalgia/); Saree Makdisi, „Laying Claim to Beirut: Urban Narrative and Spatial Identity in the Age of Solidere", în *Critical Inquiry*, vol. 23, nr. 3, *Front Lines/Border Posts* (primăvara 1997), p. 674; „Is Beirut's glitzy downtown redevelopment all that it seems?", în *Guardian*, 22 ianuarie 2015 (https://www.theguardian.com/cities/2015/jan/22/beirut-lebanon-glitzy-downtown-redevelopment-gucci-prada). **43.** Tarek Osman, *Islamism: What it Means for the Middle East and the World*, p. 134.

## 14. Dubai – construiți-l și vor veni

**1.** Robert A. Carter, *Sea of Pearls: Seven Thousand Years of the Industry that Shaped the Gulf*, p. 4. **2.** *Epopeea lui Ghilgameș*, trad. rom. Virginia Șerbănescu, Mondero, 2008. **3.** Gasparo Balbi, *Viaggio dell'Indie Orientali*, p. 49. **4.** Citat în Carter, p. 79. **5.** „Trigonometrical Plan of the Back-water of Debai by Lieut. R. Cogan under the direction of Lt. J.M. Guy, H.C. Marine. 1822. Drawn by M. Houghton" (1/2), British Library Map Collections, IOR/X/3690 (https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100024141117.0X000002). **6.** *Vezi* James Onley, „Britain and the Gulf Shaikhdoms, 1820–1971: The Politics of Protection", Occasional Paper No. 4, Center for International and Regional Studies, Georgetown University of Foreign Service in Qatar (2009), pp. 1–10 (https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/558294/CIRSOccasionalPaper4JamesOnley2009.pdf).
**7.** Michael Quentin Morton, *Keepers of the Golden Shore: A History of the United Arab Emirates*, p. 70. **8.** *Ibid.*; Jim Krane, *Dubai: The Story of the World's Fastest City*, pp. 33–34. **9.** Christopher Davidson, *Dubai: The Vulnerability of Success*, p. 68. **10.** Frauke Heard-Bey, *From Trucial States to United Arab Emirates: A Society in Transition*, p. 242. **11.** Interviu al autorului, Dubai, 12 decembrie 2014. **12.** John Gordon Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, vol. 2: *Geographical and Statistical*, pp. 455–456. **13.** „Dubai Inc.", în *Forbes*, 3 martie 2006 (https://www.forbes.com/2006/03/02/dubai-DPWorld-Emmar_cx_daa_0302dubai.html). **14.** Povestea lui Bilal Khamis este relatată de Julia Wheeler și Paul Thuybaert în *Telling Tales: An Oral History of Dubai*, pp. 22–25. În legătură cu amintirile lui Jumaa al Batishi, *vezi* „The perils of the pearl divers", în *The National*, 21 iunie 2009

(https://www.thenational.ae/uae/the-perils-of-the-pearl-divers-1.559014). Despre vocabularul pescuitorilor de perle, *vezi* Eileen Khoury, „Servants of the Pearl“, în *Aramco World*, vol. 41, nr. 5 (septembrie/octombrie 1990) (https://archive.aramcoworld.com/issue/199005/servants.of.the.pearl.htm). **15.** Graeme Wilson, *Rashid's Legacy: The Genesis of the Maktoum Family and the History of Dubai*, p. 56. Despre afacerea familiei Seddiqi, *vezi* website-ul grupului (https://www.seddiqi.com/en/article/the-origins/the-story.html). **16.** Anthony Mayo, Nitin Nohria, Umaimah Mendhro și Jonathan Cromwell, „Sheikh Mohammed and the Making of «Dubai Inc»“, Harvard Business School Case 410-063 (februarie 2010, revizuit în august 2010), p. 2. **17.** Morton, pp. 90–92. **18.** Krane, pp. 28–29. **19.** *Vezi* Rose-Marie Said Zahlan, *The Origins of the United Arab Emirates: A Political and Social History of the Trucial States*, p. 161; Morton, p. 115. **20.** Wheeler și Thuybaert, p. 100; Krane, p. 42. **21.** Wilfred Thesinger, *Arabian Sands*, p. 220. **22.** Wheeler și Thuybaert, p. 66. **23.** Wilson, p. 130, interviu al autorului, Dubai, 11 noiembrie 2014. **24.** Sheikh Mohammed bin Rashid al Maktoum, *My Vision: Challenges in the Race for Excellence*, p. 86. **25.** Graeme Wilson, *Rashid: Father of Dubai*, p. 126. **26.** Wilson, *Rashid's Legacy*, p. 178. **27.** Davidson, pp. 109–110. **28.** Jacques Benoist-Mechin, *Turkey 1908–1938: The End of the Ottoman Empire*, p. 222. **29.** James Barr, *Lords of the Desert: Britain's Struggle with America to Dominate the Middle East*, pp. 58, 150. **30.** *Ibid.*, p. 338. **31.** Krane, pp. 76–77. **32.** Donald Hawley, *The Trucial States*, p. 200. **33.** Citat în Davidson, pp. 39–40. **34.** Krane, p. 78. **35.** „Story of cities #43: How Dubai's World Trade Centre sold the city to the world“, în *Guardian*, 16 mai 2016 (https://www.theguardian.com/cities/2016/may/16/story-of-cities-43-dubai-world-trade-centre-turned-sand-gold-uae). **36.** „Dubai is stronger for steering clear of oil-based economy“, în *The National*, 10 mai 2015 (https://www.thenational.ae/business/dubai-is-stronger-for-steering-clear-of-oil-based-economy-1.126843); „Go inside the Middle East's ultramodern city of extravagance“, în *National Geographic*, 20 noiembrie 2018 (https://www.nationalgeographic.com/travel/desti nations/asia/united-arab-emirates/dubai/pictures-globalization-tou rism-middle-east/). **37.** Interviu al autorului, Dubai, 8 martie 2016. **38.** Wilson, *Rashid's Legacy*, p. 502. **39.** Interviu al autorului, Dubai, 11 martie 2016; Krane, p. VIII. **40.** Pranay Gupte, *Dubai: The Making of a Megapolis*, p. 188. **41.** „Al Habtoor City: The Dawn of a New City“ (http://alhabtoorcity.com). **42.** „8 world's biggest records held by Dubai“, în *Short List*, 19 septembrie 2016 (https://www.shortlistdubai.com/around-town/article/10048-8-worlds-biggest-records-held-by -dubai). **43.** Syes Ali, *Dubai: Gilded Cage*, p. 1. **44.** *Vezi* „The Slaves of Dubai“, film realizat de reporterul BBC Ben Anderson, 8 august 2012 (https://www.youtube.com/watch?v=gMh-vlQwrmU). **45.** Davidson, p. 277. **46.** Justin Thomas, *Psychological Wellbeing in the Gulf States: The New Arabia Felix*, p. 4; „Why Dubai bashing is not clever“, în *Arabian Business*, 13 mai 2010 (https://www.arabianbusiness.com/photos/why-dubai-bashing-is-not-clever-269236.html?page=o&img=o). *Vezi și* „Sultan Al Qassemi's response to the latest Dubai-bashing article is perfect“, în *What's On*, 27 aprilie 2017 (https://whatson.ae/dubai/2017/04/sultan-al-qassemis-response-latest-dubai-bashing-article-perfect/). **47.** Mayo, Nohria, Mendhro și Cromwell, p. 16; interviu al autorului, Dubai, 10 martie 2016; interviu al autorului, Dubai, 11 noiembrie 2014; interviu al autorului, Dubai, 11 martie 2016; interviu al autorului, Dubai, 9 martie 2016. **48.** Interviu al autorului, Dubai, 9 martie 2016; Krane, p. 191. **49.** Interviu al autorului, Dubai, 14 noiembrie 2014.

## 15. Doha – orașul perlelor

**1.** „Faisal Bin Qassim Al Thani“, în *Forbes*, 30 ianuarie 2018 (https://www.forbes.com/profile/faisal-bin-qassim-al-thani/). **2.** Interviu al autorului, Doha, 28 aprilie 2015. **3.** *Idem.* Numele au fost schimbate acolo unde s-a indicat acest lucru. **4.** „Qatar Facts and Figures“, OPEC website (http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/168.htm), din 12 februarie 2018; conform datelor furnizate de Banca Mondială, în Qatar, PIB-ul pe cap de locuitor era de 127,728 de dolari în 2016. Cifrele pentru Statele Unite și Marea Britanie erau de 57,638 dolari, respectiv 43,081 dolari (http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.PP.CD&country=). **5.** Interviu al autorului, Doha, 29 aprilie 2015; Eileen Khoury, „Servants of the Pearl“, în *Aramco World*, vol. 41, nr. 5 (septembrie/octombrie 1990), (http://archive.aramcoworld.com/issue/199005/servants.of.the.pearl.htm); „From pearls to skyscrapers – Qatar's Alfardan sticks to family model“, Reuters, 8 noiembrie 2015 (https://uk.reuters.com/article/us-qatar-alfardan-family/from-pearls-to-skyscrapers-qatars-alfardan-sticks-to-family-model-idUKKCNoSXoRO20151108). **6.** „The World Richest Arab 2013“, în *Forbes* (https://www.forbesmiddleeast.com/en/list/the-world-richest-arab -2013/item/47/). **7.** „Fabergé revives the tradition“, Fabergé website, 25 februarie 2015 (https://www.faberge.com/news/an-object-d-art-mas terpiece-the-faberge-pearl-egg-191); „Fabergé Unveils New «Imperial Egg» at Baselworld 2015 and Names its Buyer“, în *Forbes*, 23 martie 2015 (https://www.forbes.com/sites/anthonydemarco/2015/03/23/fa berge-unveils-new-imperial-egg-at-baselworld-2015-and-names -its-buyer/#fod83b367b77). **8.** William Gifford Palgrave, *Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia 1862–1863*, vol. 2, p. 387. **9.** „Vanity Mirror: Jean Nouvel's Message in a Bottle“, în *Vanity Fair*, aprilie 2008 (https://www.vanityfair.com/news/2008/04/beauty-ysl-nouv). **10.** Interviu al autorului, Doha, 8 ianuarie 2015. Numele a fost schimbat. **11.** „Bridge in the Gulf“, în *Financial Times*, 11 februarie 2011 (https://www.ft.com/content/dd454d60-3563-11eo-aa6c-00144 feabdco); interviuri ale autorului, Doha, 7–8 ianuarie 2015. **12.** Interviu al autorului, Doha, 27 aprilie 2015. **13.** Despre amenințările la adresa cartierelor istorice ale orașului Doha, *vezi* Ashraf M. Salama, Simona Azzali și Florian Wiedmann, „The everyday urban environment of migrant labourers in Gulf Cities: The case of the old centre of Doha, Qatar“, în *City, Territory and*

*Architecture*, vol. 4, 5 (februarie 2017) (https://cityterritoryarchitecture.springeropen.com/articles/10.1186/s40410-017-0061-5). **14.** Sultan Mohammed al Qasimi (ed.), *The Journals of David Seton in the Gulf 1800–1809*. *Vezi* „A History of Doha and Bidda: Historical References to Doha and Bidda before 1850", Origins of Doha and Qatar Project, coordonat de Robert Carter de la UCL Qatar (https://originsofdoha.files.wordpress.com/2015/03/a-history-of-doha-and-bidda1.pdf). **15.** Habibur Rahman, *The Emergence of Qatar: The Turbulent Years 1627–1916*, p. 31. „Trigonometrical plan of the harbour of El Biddah on the Arabian side of the Persian Gulf" din 1823 este disponibil la Qatar Digital Library (https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000010848.0x000001). **16.** Rosemarie Said Zahlan, *The Creation of Qatar*, p. 34. **17.** *The Persian Gulf Pilot* ediţii din arhivă. **18.** Palgrave, pp. 386–387. **19.** Pentru mai multe detalii despre acest atac, *vezi* Rahman, pp. 75–76. **20.** *Ibid.*, p. 260. **21.** Zahlan, p. 11; Mohammed al Thani, *Jassim the Leader*, p. xi. **22.** Khaled Adam, „Rediscovering the Island: Doha's Urbanity from Pearls to Spectacle", în Yasser Elsheshtawy (ed.), *The Evolving Arab City: Tradition, Modernity and Urban Development*, pp. 219–220; Zahlan, p. 11. **23.** James Barr, *Lords of the Desert: Britain's Struggle with America to Dominate the Middle East*, p. xi. **24.** În 1963, Petroleum Development (Qatar) Ltd a devenit Qatar Petroleum Company, astăzi Qatar Petroleum. În legătură cu Qatar Oil Concession din 1935, *vezi* https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100023599463.0x000002. **25.** În ce priveşte telegrama din 11 octombrie 1939, *vezi* Mark Hobbs, „Qatari History: Pivotal Moments Revealed in India Office Records", Qatar Digital Library (https://www.qdl.qa/en/qatari-history-pivotal-moments-revealed-india-office-records). Scrisoarea din 14 ianuarie 1940 poate fi consultată la Qatar Digital Library (https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100024164774.0x000065). **26.** *A History of Doha and Bidda*, p. 19. **27.** Justin Marozzi, „Welcome to the falcon hospital of Doha", BBC, 26 mai 2015 (http://www.bbc.co.uk/news/magazine-32842338). **28.** În legătură cu restaurarea Suk Waqif, *vezi* Hassan Radoine, *Souk Wakif On-site Review Report*, editat de Premiul Aga Khan pentru Arhitectură, 2010 (https://archnet.org/system/publications/contents/8722/original/DTP101221.pdf?1396271815). *Vezi şi* Djamel Boussaa, „Rehabilitation as a Catalyst of Sustaining a Living Heritage: The Case of Souk Waqif in Doha, Qatar", în *Art and Design Review*, vol. 2, nr. 3 (2014) (http://file.scirp.org/Html/4-1250021_49452.htm). **29.** Interviu al autorului, Doha, 29 aprilie 2015. **30.** În legătură cu dezvoltarea oraşului, *vezi* Florian Wiedmann, Ashraf M. Salama şi Alain Thierstein, „Urban evolution of the city of Doha: An investigation into the impact of economic transformations on urban structures", în *METU Journal of the Faculty of Architecture*, vol. 29, nr. 2 (decembrie 2012), p. 41 (https://pureportal.strath.ac.uk/files-asset/38618741/Urban_evolution_of_the_city_of_Doha_Wiedmann_Salama_Thierstein_35_61_8_pdf). Despre recen-sământul din 1970, *vezi* Kristian Coates Ulrichsen, *Qatar and the Arab Spring*, p. 24. **31.** Sharon Nagy, „Dressing up Downtown: Urban development and government public image in Qatar", în *City & Society*, vol. 12, nr. 1 (iunie 2000), p. 134. **32.** *Vezi* datele furnizate de Banca Mondială pentru Qatar la https://data.worldbank.org/country/Qatar; pentru demografia Qatarului, *vezi* „Population of Qatar by Nationality – 2017 report", Priya DSouza Communications, 7 februarie 2017 (http://priyadsouza.com/population-of-qatar-by-nationality-in-2017/). **33.** În legătură cu politica externă a Qatarului, *vezi* Faisal Mukhyat Abu Sulaib, „Understanding Qatar's Foreign Policy, 1995–2017", în *Middle East Policy*, vol. XXIV, nr. 4 (iarna 2017); Marc Pierini, „Qatar's Foreign Policy Under the New Emir", Carnegie Europe, 28 iunie 2013 (https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/52236). **34.** Despre Qatar Investment Authority, *vezi*, de pildă, „Qatar's investment arm streamlines its strategy", raportul pe anul 2016 al Oxford Business Group (https://oxfordbusinessgroup.com/analysis/new-approach-country%E2%80%99s-investment-arm-streamlining-its-strategy).

Despre restaurarea clădirii Dudley House de către şeicul Hamad, *vezi* „Sheikh Shack", în *Vanity Fair*, februarie 2015 (https://www.vanityfair.com/style/2015/01/dudley-house-london). **35.** Wiedmann, Salama şi Thierstein, p. 44. **36.** *Vezi* Ali A. Alraouf, „«Dohaization»: An Emerging Interface between Knowledge, Creativity, and Gulf Urbanity", în George Katodrytis şi Sharmeen Syed (ed.), *Gulf Cities as Interfaces*, pp. 47–68. **37.** Justin Marozzi, „Get the Message from the Gulf: The US and Baghdad both Criticise Al Jazeera, the Arabic Language Satellite Station. Perhaps It Is Doing Something Right", în *Financial Times*, 14 septembrie 2002. **38.** *Vezi*, de pildă, Kristian Coates Ulrichsen, „Qatar and the Arab Spring: Policy Drivers and Regional Implications", Carnegie Endowment for International Peace, 24 septembrie 2014 (http://carnegieendowment.org/2014/09/24/qatar-and-arab-spring-policy-drivers-and-regional-implications-pub-56723); Tom Keatinge, „Why Qatar is the focus of terrorism claims", Centre for Financial Crime and Security Studies, BBC, 13 iunie 2017 (http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-40 246734); „How Qatar is funding the rise of Islamist extremists", în *Daily Telegraph*, 20 septembrie 2014 (http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/qatar/11110931/How-Qatar-is-funding-the-rise-of-Islamist-extremists.html); „Qatar Opens Its Doors to All, to the Dismay of Some", în *New York Times*, 16 iulie 2014 (https://www.nytimes.com/2017/07/16/world/middleeast/doha-qatar-blockade.html). **39.** „Saudi Arabia may dig canal to turn Qatar into an island", în *Guardian*, 1 septembrie 2018 (https://www.theguardian.com/world/2018/sep/01/saudi-arabia-may-dig-canal-to-turn-qatar-into-an-island). **40.** Interviu al autorului, Doha, 28 aprilie 2015. **41.** Despre sustenabilitate în oraşul Doha, *vezi* Andrew M. Gardner, „How the City Grows: Urban Growth and Challenges to Sustainable Development in Doha, Qatar", în Paul Sillitoe (ed.), *Sustainable Development: An Appraisal from the Gulf Region*, pp. 343–366. **42.** Herodot, *Istorii*, 1.4. **43.** „Arab Spring", Wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Spring). **44.** *Vezi*, de pildă, Brendan Simms, Michael Axworthy şi Patrick Milton, „Ending the New Thirty Years' War", în *New Statesman*, 26 ianuarie 2016 (https://www.newstatesman.com/politics/uk/2016/01/ending-new-thirty-years-war). Pentru o opinie diferită, *vezi* Lorenzo Kamel, „There is no Thirty Years' War in the Middle East", în *The National Interest*, 29 august 2016

(https://nationalinterest.org/feature/there-no-thirty-years-war-the-middle-east-17513). *Vezi și* Peter H. Wilson, *The Thirty Years War: Europe's Tragedy*, p. 4. **45.** *Vezi*, de pildă, Christopher de Bellaigue, *The Islamic Enlightenment: The Modern Struggle Between Faith and Reason*. **46.** Italo Calvino, *Orașe invizibile*, Editura Univers, București, 1979, p. 6; Gardner, „How the City Grows", în Sillitoe (ed.), *Sustainable Development*.

# Bibliografie

## Bibliografie generală

Ajami, Fouad, *The Dream Palace of the Arabs: A Generation's Odyssey,* New York, 1998
Allawi, Ali A., *The Crisis of Islamic Civilization,* New Haven, Connecticut, Londra, 2009
Atiyah, Edward, *The Arabs,* Londra, 1955
Bennison, Amira K. şi Gascoigne, Alison L. (ed.), *Cities in the Pre-modern Islamic World: The Urban Impact of Religion, State and Society,* Londra, 2007
Blair, Sheila S. şi Bloom, Jonathan M., *The Art and Architecture of Islam, 1250–1800,* New Haven, Connecticut, Londra, 1994
Bosworth, C. Edmund (ed.), *Historic Cities of the Islamic World,* Leiden, 2007
Dawood, N. J. (tr.), *The Koran,* Londra, 2000
Gibb, H.A.R., *The Travels of Ibn Battutah,* Cambridge, 1958
Hitti, P.K., *Capital Cities of Arab Islam,* Minneapolis, Minnesota, 1973
—, *History of the Arabs,* New York, 1937
Hourani, Albert, *A History of the Arab Peoples,* Londra, 2013
— şi Stern, S.M. (ed.), *The Islamic City,* Oxford, 1970
Hoyland, Robert G., *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam,* Londra, 2001
Irwin, Robert, *Night, Horses and the Desert: The Penguin Anthology of Classical Arabic Literature,* Londra, 2000
Jayyusi, Salma, Holod Renata, Petruccioli, Attilio şi Raymond, André (ed.), *The City in the Islamic World,* Leiden, 2008
Kassir, Samir, *Being Arab,* Londra, 2006, reed. şi trad. a lucrării *Considérations sur le Malheur Arabe*, 2004
Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In,* Cambridge, Massachusetts, 2007
Khaldun, Ibn, *The Muqaddimah: An Introduction to History,* Londra, 1978)
Lewis, Bernard, *The Arabs in History,* Oxford, 2002
—, *The Muslim Discovery of Europe,* Londra, 2000
Mackintosh-Smith, Tim, *Arabs: A 3,000-Year History of Peoples, Tribes and Empires,* New Haven, Connecticut, 2019
Mitchell, George (ed.), *Architecture of the Islamic World,* Londra, 1978
Robinson, Chase F. (ed.), *The New Cambridge History of Islam,* Cambridge, 2010
—, *Islamic Historiography, Themes in Islamic History,* Cambridge, 2003
Rogan, Eugene, *The Arabs: A History,* Londra, 2012

## 1. Mecca – Mama Tuturor Oraşelor

Antrim, Zayde, *Routes and Realms: The Power of Place in the Early Islamic World,* Oxford, 2012
Armstrong, Karen, *Muhammad: A Prophet for Our Time,* New York, 2006
Bostom, Andrew G. (ed.), *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fates of Non-Muslims,* Amherst, New York, 2008
Bowersock, Glen, *Crucible of Islam,* Cambridge, Massachusetts, Londra, 2017
Bukhari, *Sahi Bukhari* (https://www.sahih-bukhari.com)
Crone, Patricia, *Meccan Trade and the Rise of Islam,* Princeton, New Jersey, 1987
Donner, Fred M., *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam,* Cambridge, Massachusetts, 2010
—, „The Historical Context", în *The Cambridge Companion to the Quran,* Cambridge, 2006
Grabar, Oleg, „Upon Reading Al-Azraqi", în *Muqarnas Online,* vol. 3, nr. 1 (1985) (https://brill.com/view/journals/muqj/3/1/article-p 1_2.xml)
Gwynne, Paul, *Buddha, Jesus and Muhammad: A Comparative Study,* Chichester, 2014
Hawting, G.R., *The Idea of Idolatry and the Emergence of Islam: From Polemic to History,* Cambridge, 1999
Heck, Gene W., „«Arabia without Spices»: An Alternate Hypothesis: The Issue of «Makkan Trade and the Rise of Islam»", în *Journal of the American Oriental Society,* Ann Arbor, Michigan, 2003
Holland, Tom, *In the Shadow of the Sword: The Battle for Global Empire and the End of the Ancient World,* Londra, 2012

Ibrahim, Mahmud, *Merchant Capital and Islam,* Austin, Texas, 1990
Ishaq, Ibn, *The Life of Muhammad*, trad. A. Guillaume, Londra, 1955
Juynboll, G.H.A., *Studies on the First Century of Islamic Society,* Carbondale, Illinois, 1982
Kister, M.J., „The Massacre of the Banu Qurayza: A Re-examination of a Tradition“, în *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 8, Ierusalim, 1986
—, „Some Reports Concerning Mecca: From Jahiliyya to Islam“, în *Journal of the Economic & Social History of the Orient*, 15, 1972
Lammens, Henri, *Islam: Beliefs and Institutions,* Oxford, 2013
Mubarak, Safiur Rahman (ed.), *History of Makkah,* Riyadh, Londra, Darussalam, 2002
Peters, Francis E., *Mecca: A Literary History of the Muslim Holy Land,* Princeton, 2017
—, *Muhammad and the Origins of Islam,* Albany, New York, 1994
Sardar, Ziauddin, *Mecca: The Sacred City,* Londra, 2014
Smith, Martyn, *Religion, Culture, and Sacred Space,* New York, 2008
Watt, Montgomery W., „Mecca – The pre-Islamic and early Islamic periods“, în *Encyclopedia of Islam*, vol. 5, Leiden, 2008
—, şi McDonald, M.V., *The History of al-Tabari*, vol. V I : *Muhammad at Mecca,* Albany, New York, 1988
Wolfe, Michael, *One Thousand Roads to Mecca: Ten Centuries of Travelers Writing about the Muslim Pilgrimage,* New York, 1997

## 2. Damasc – paradisul înmiresmat

Al Esfahani, Abul Faraj, *Kitab al Aghani,* Cairo, 1905
Al Maqrizi, *Book of Contention and Strife Concerning the Relations between the Banu Umayya and the Banu Hashim,* Manchester, 1980
Antrim, Zayde, „Ibn Asakir's Representations of Syria and Damascus in the Introduction to the *Tarikh Madinat Dimashq*“, în *International Journal of Middle East Studies*, 38, Cambridge, 2006
Asakir, Ibn, *Tarikh Madinat Dimashq,* Beirut, 1997
Broadhurst, R.J.C. (tr. şi ed.), *The Travels of Ibn Jubayr,* Londra, 1952
Burns, Ross, *Damascus: A History,* Londra, 2005
Creswell, K.A.C., *Early Muslim Architecture*, Partea 1: *Umayyads 622–750,* Oxford, 1969
Degeorge, Gérard, *Damascus,* Paris, 2004
Elisséeff, N., „Dimashq“, în *Encyclopaedia of Islam 2*, vol. 2, Leiden, 1965
—, *La Description de Damas d'Ibn Asakir,* Damasc, 1959
Flood, Finbar Barry, *The Great Mosque of Damascus: Studies on the Makings of an Umayyad Visual Culture,* Leiden, 2001
Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World,* Londra, 2015
Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire,* Londra, 1911
Glassé, Cyril, *The New Encyclopaedia of Islam,* Londra, 2013
Grabar, Oleg, *Formation of Islamic Art,* New Haven, Connecticut, 1973
Hamilton, Robert, *Walid and his Friends: An Umayyad Tragedy,* Oxford, 1988
Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661–750,* Londra, 1986
Hitti, Philip, *The Origins of the Islamic State. Being a Translation from the Arabic, Accompanied with Annotations, Geographic and Historic Notes of the Kitab Futuh al-Buldan of al-Imaam abu-l „Abbas Ahmad ibn Jabir al-Baladhuri,* New York, 1916
Hoyland, Robert, *In God's Path: The Arab Conquests,* Oxford, 2013
— (tr.), *Theophilus of Edessa's Chronicle,* Liverpool, 2011
Humphreys, R. Stephen, „Syria“, în Chase F. Robinson (ed.), *The New Cambridge History of Islam*, vol. 1, Cambridge, 2010
Kennedy, Hugh, *The Byzantine and Early Islamic Middle East,* Aldershot, 2006
—, *When Baghdad Ruled the Muslim World: The Rise and Fall of Islam's Greatest Dynasty,* Cambridge, Massachusetts, 2005; ediţia americană a lucrării *The Court of the Caliphs*, Londra, 2005
—, *The Early Abbasid Caliphate: A Political History,* Londra, 1981
Khalek, Nancy, *Damascus after the Muslim Conquest: Text and Image in Early Islam,* New York, Oxford, 2011
Le Strange, Guy, *Palestine under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land,* Londra, 1890

Mottahedeh, Roy, „The Abbasid Caliphate in Iran“, în *The Cambridge History of Iran*, vol. IV: *The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs,* Cambridge, 2008

Robinson, Chase F., „The Violence of the Abbasid Revolution“, în Yasir Suleiman (ed.), *Living Islamic History: Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand,* Edinburgh, 2012

Rowson, Everett K. şi Robinson, Chase, *The Works of Ibn Wadih al-Yaqubi: An English Translation,* Leiden, 2017

Tabari, *The History of al-Tabari*, vol. 26: *The Waning of the Umayyad Caliphate,* Albany, New York, 1989

Wolf, Kenneth Baxter, *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain,* Liverpool, 1990

## 3. Bagdad – oraşul păcii, oraşul însângerat

Abbott, Nabia, *Two Queens of Baghdad: Mother and Wife of Harun al Rashid,* Londra, 1986

Abdullah, Thabit, *A Short History of Iraq: From 636 to the Present,* Londra, 2003

Adler, Marcus Nathan, *The Itinerary of Benjamin of Tudela,* Oxford, 1907

Ahsan, Muhammad Manazir, *Social Life Under the Abbasids,* Londra, 1979

Al Esfahani, Abul Faraj, *Kitab al Aghani (Cartea Cântecelor)*, Cairo, 1905

Al Khalili, Jim, *Pathfinders: The Golden Age of Arabic Science,* Londra, 2010

Al Muqaddasi, *The Best Divisions for Knowledge of the Regions,* traducere a lucrării *Ahsan al Taqasim fi Ma'rifat al Aqalim* de Basil Anthony Collins, Reading, 1994

Al Tikriti, Abd al Rahman, *Al Amthal al Baghdadiyya al Muqarana, Comparative Proverbs of Baghdad*, 4 volume, Bagdad, 1969

Al Zubayr, Ibn, *Kitab al Hadaya wa al Tuhaf (Cartea Darurilor şi a Rarităţilor)*, trad. şi note de Ghada al Hijjawi al Qaddumi, Cambridge, Massachusetts, 1996

Ali, Sayed Amir, *The Spirit of Islam: A History of the Evolution and Ideals of Islam with a Life of the Prophet,* Londra, 1922

Arberry, A.J., *Arabic Poetry,* Cambridge, 1965

Armstrong, Karen, *A History of God: From Abraham to the Present: The 4,000-year Quest for God,* Londra, 1999

Ashtiany, Julia, *et al.* (ed.), *Abbasid Belles-Lettres, Cambridge History of Arabic Literature*, vol. 2, Cambridge, 1990

Baig, Sulaiman Faiq, *The History of Baghdad*, trad. Mousa Kadhim Nawras, Bagdad, 1962

Bell, Gertrude, *Diaries* and *Letters*, disponibile în Arhiva Gertrude Bell a Universităţii Newcastle, http://www.gerty.ncl.ac.uk

Bennison, Amira, *The Great Caliphs: The Golden Age of the Abbasid Empire,* Londra, 2009

Broadhurst, Roland J.C. (trad. şi ed.), *The Travels of Ibn Jubayr, Being the Chronicle of a Mediaeval Spanish Moor Concerning his Journey to the Egypt of Saladin, the Holy Cities of Arabia, Baghdad the City of the Caliphs, the Latin Kingdom of Jerusalem, and the Norman Kingdom of Sicily,* Londra, 1952

Clot, André, *Harun al-Rashid and the World of the Thousand and One Nights*, trad. din franceză de John Howe, Londra, 2005

Coke, Richard, *Baghdad: The City of Peace,* Londra, 1927

De Slane, Baron Mac Guckin (trad.), *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, 4 volume, Paris, 1842–1871

Duri, A.A., „Baghdad“, în *Encylopaedia of Islam 2*, vol. 1, Leiden, 1965

Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire,* Londra, 1835

Gruendler, Beatrice, *Medieval Arabic Praise Poetry,* Londra, 2002

Irwin, Robert, *The Arabian Nights: A Companion,* Londra, 2004

Kathir, Ibn, *Al Bidaya wal Nihaya (Începutul şi sfârşitul)* (Al Mostafa e-library; www. al-mostafa.com)

Kennedy, Hugh, *When Baghdad Ruled the Muslim World: The Rise and Fall of Islam's Greatest Dynasty,* Cambridge, Massachusetts, 2005; ediţia americană a lucrării *The Court of the Caliphs*, Londra, 2005

Kennedy, Philip, *Abu Nuwas: A Genius of Poetry,* Oxford, 2005

Lassner, Jacob, *The Topography of Baghdad in the Early Middle Ages,* Detroit, 1970

Le Strange, Guy, *Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur,* Cambridge, 1905

—, *Baghdad during the Abbasid Caliphate,* Oxford, 1900

Lyons, Jonathan, *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilisation,* Londra, 2008

Lyons, Malcolm (trad.), *The Arabian Nights: Tales of 1001 Nights*, 3 volume, Londra, 2008

MacCulloch, Diarmaid, *A History of Christianity: The First Three Thousand Years,* Londra, 2009
Marozzi, Justin, *Baghdad: City of Peace, City of Blood,* Londra, 2014
Masudi, *The Meadows of Gold: The Abbasids*, trad. Paul Lunde şi Caroline Stone, Londra, 1989
Mathers, Powys, *The Thousand Nights and One Night*, 4 volume, Londra, 2005
Milwright, Marcus, *An Introduction to Islamic Archaeology,* Cambridge, 2010
Nicholson, Reynold Alleyne, *A Literary History of the Arabs,* Londra, 1914
O'Leary, De Lacy, *How Greek Science Passed to the Arabs,* Londra, 1948
—, *Arabic Thought and its Place in History,* Londra, 1922
Pellat, Charles, *The Life and Works of Jahiz,* Londra, 1969
Rowell, Alex, *Vintage Humour: The Islamic Wine Poetry of Abu Nuwas,* Londra, 2018
Shaban, M.A., *The Abbasid Revolution,* Cambridge, 1979
Shamash, Violette, *Memories of Eden: A Journey Through Jewish Baghdad,* Londra, 2008
Spuler, Bertold, *The Muslim World*, vol. 1: *The Age of the Caliphs,* Leiden, 1960
Tabari, *The History of Al Tabari*, vol. XXXI: *The War between Brothers: The Caliphate of Muhammad al Amin AD 809–813/AH 193–198,* 1992
*The History of Al Tabari*, vol. I: *The Reign of Abu Jafar al Mansur 754–775,* Albany, New York, 1989
—, *The History of Al Tabari*, vol. XXX: *The Abbasid Caliphate in Equilibrium: The Ca- liphates of Musa al Hadi and Harun al Rashid ad 785–809/ah 169–193,* 1989
—, *The History of Al Tabari*, vol. XXXV: *The Crisis of the Abbasid Caliphate: The Caliphates of al Musta'in and al Mu'tazz ad 862–869/ah 248–255,* 1985
Wiet, Gaston, *Baghdad: Metropolis of the Abbasid Caliphate,* Norman, Oklahoma, 1971

## 4. Córdoba – podoaba lumii

Ashtor, Eliyahu, *The Jews of Moslem Spain,* Philadelphia, Pennsylvania, 1992
Catlos, Brian A., *Kingdoms of Faith: A New History of Islamic Spain,* Londra, 2018
Christys, Ann, „Picnic at Madinat al-Zahra", în Barton, Simon şi Linehan, Peter (ed.), *Cross, Crescent and Conversion: Studies on Medieval Spain and Christendom in Memory of Richard Fletcher,* Leiden, 2008
—, *Christians in Andalus 711-1000,* Richmond, 2001
Elinson, Alexander E., *Looking Back at Al-Andalus: The Poetics of Loss and Nostalgia in Medieval Arabic and Hebrew Literature,* Leiden, 2009
Fierro, Maribel, *Abd al Rahman III - The First Córdoban Caliph,* Oxford, 2005
Fletcher, Richard, *Moorish Spain,* Berkeley, California, 2006
Hillenbrand, R., „The Ornament of the World: Córdoba as a Cultural Centre", în Jayyusi (ed.)
Jayyusi, Salma (ed.), *The Legacy of Muslim Spain,* Leiden, 1992
Kennedy, Hugh, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of Al Andalus* (Londra, 1996)
Khoury, Nuha, „The Meaning of the Great Mosque of Córdoba in the Tenth Century", în *Muqarnas*, vol. 13, 1996
Lévi-Provençal, Évariste, *L'Espagne Musulmane*, vol. 3, Paris, Leiden, 1950
Menocal, Maria Rosa, *The Ornament of the World: How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain,* Londra, 2003
—, Scheindlin, Raymond P. şi Sells, Michael (ed.), *The Literature of Al Andalus,* Cambridge, 2000
Morera, Dario Fernandez, *The Myth of the Andalusian Paradise: Muslims, Christians and Jews under Islamic Rule in Medieval Spain,* Wilmington, Delaware, 2016
Smith, Colin (trad. şi ed.), *Christians and Moors in Spain*, vol. 1, Liverpool, 1988
Sordo, Enrique, *Moorish Spain,* Londra, 1963
Wasserstein, David, *The Caliphate in the West: An Islamic Political Institution in the Iberian Peninsula,* Oxford, 1993
Wilson, Katharina, *Hrotsvit of Gandersheim: A Florilegium of Her Works,* Cambridge, 1998
Wolf, Kenneth B., „Convivencia and the «Ornament of the World»", Southeast Medieval Association, Wofford College,

Spartanburg, Carolina de Sud, octombrie 2007 (https:// scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.googl.com/&httpsredir=1&article=1042&context=pomona_fac_pub)

## 5. Ierusalim – oraşul disputat

Cronicar din Nieder-Altaich, „The Great German Pilgrimage of 1064–65“, trad. James Brundage (https://legacy.fordham.edu/Halsall/source/1064pilgrim.asp)

Asali, Kamil Jamil (ed.), *Jerusalem in History: 3,000 bc to the Present Day*, Londra, 1997

Asbridge, Thomas, *The First Crusade: A New History*, New York, Londra, 2004

al Athir, Ibn, *The Chronicle of Ibn al Athir for the Crusading Period from Al Kamil Fi'l-Tarikh*, Part I: *The Years 491–541/1097–1146 – The Coming of the Franks and the Muslim Response*, Londra, 2017

Battuta, Ibn, *Travels in Asia and Africa: 1325–1354*, trad. Samuel Lee, Mineola, New York, 2013

Brundage, James A., „Adhemar of Le Puy: The Bishop and his Critics“, în *Speculum*, vol. 34, nr. 2, aprilie 1959

Cobb, Paul M., *Race for Paradise: Islamic History of the Crusades*, Oxford, 2014

Gabrieli, Francesco, *Arab Historians of the Crusades*, Londra, 2009

Gil, Moshe, „The Political History of Jerusalem During the Early Muslim Period“, în Joshua Prawer şi Haggai Ben-Shammai (ed.), *The History of Jerusalem: The Early Muslim Period, 638–1099*, Ierusalim, 1996

Goddard, Hugh, *A History of Christian-Muslim Relations*, Edinburgh, 2000

Hillenbrand, Carole, *Crusades: Islamic Perspectives*, New York, 2000

—, *The Itinerarium Burdigalense by The Anonymous Pilgrim of Bordeaux (333 AD)* (https://www.scribd.com/doc/37368846/The-Iti nerarium-Burdigalense-by-The-Anonymous-Pilgrim-of-Bordeaux-333-a-d)

Khalek, Nancy, *Damascus after the Muslim Conquest*, New York, Oxford, 2011

Khusraw, Nasir-i-, *Diary of a Journey Through Syria and Palestine*, trad. Guy Le Strange, Londra, 1893

Krey, August C., *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Londra, 2016

Lambert, Malcolm, *Crusade and Jihad: Origins, History and Aftermath*, Londra, 2016

Maalouf, Amin, *The Crusades Through Arab Eyes*, Londra, 1984

Madden, Thomas F., *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland, 1983

Montefiore, Simon Sebag, *Jerusalem: The Biography*, Londra, 2011

Munro, Dana C., „The Speech of Pope Urban I I at Clermont, 1095“, în *The American Historical Review*, vol. XI, nr. 2, 1906

—, „Urban and the Crusaders“, în *Translations and Reprints from the Original Sources of European History*, vol. 1, Philadelphia, 1894

Murphy-O'Connor, Jerome, *The Holy Land: An Oxford Archaeological Guide from Earliest Times to 1700*, Oxford, 1998

Ousterhout, Robert, „Rebuilding the Temple: Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre“, în *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 48, nr. 1, martie 1989

Peacock, A.C.S., *The Great Seljuk Empire*, Edinburgh, 2015

Peters, Edward (ed.), *The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, Philadelphia, 1998

Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Londra, 2009

Runciman, Steven, *The First Crusade*, Cambridge, 1980

Sinclair, Andrew, *Jerusalem: The Endless Crusade*, Londra, 1996

Tyerman, Christopher, *God's War: A New History of the Crusades*, Londra, 2007

Wolffe, John, *Religion in History: Conflict, Conversion and Coexistence*, Manchester, New York, 2004

Wright, Thomas (ed.), *Early Travels in Palestine*, Londra, 1968

## 6. Cairo – oraşul victorios

Al Athir, Ali ibn, *Kamil al Tawarikh*, 14 volume, Leiden, 1851–1876

Azzam, Abdul Rahman, *Saladin: The Triumph of the Sunni Revival*, Cambridge, 2014

Behrens-Abouseif, Doris, „The Façade of the Aqmar Mosque in the Context of Fatimid Ceremonial“, în Grabar Oleg (ed.) *Muqarnas IX: An Annual on Islamic Art and Architecture*, 1992

—, *Islamic Architecture in Cairo: An Introduction,* Cairo, 1989

Bloom, Jonathan M., „The Mosque of al-Hakim in Cairo", în Grabar Oleg (ed.) *Muqarnas I: An Annual on Islamic Art and Architecture,* 1983

Brett, Michael, *The Rise of the Fatimids: The World of the Mediterranean and the Middle East in the Fourth Century of the Hijra, Tenth Century CE,* Leiden, 2001

Goitein, S.D., *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza,* Los Angeles, 2000

Golia, Maria, *Cairo: City of Sand,* Londra, 2004

Halm, Heinz, *Fatimids and Their Traditions of Learning,* Londra, New York, 2001

Hanna, Nelly (ed.), *Money, Land and Trade: An Economic History of the Muslim Mediterranean,* Londra, 2002

Lane-Poole, Stanley, *The Story of Cairo,* Nendeln, Liechtenstein, 1971

Olszowy-Schlanger, Judith, „Learning to Read and Write in Medieval Egypt: Children's Exercise Books from the Cairo Geniza", în *Journal of Semitic Studies*, 48 (1), primăvara 2003

Phillips, Jonathan, *The Crusades 1095-1204,* Londra, New York, 2014

Rabbat, Nasser, *The Citadel of Cairo: A New Interpretation of Royal Mameluk Architecture,* Leiden, 1995

Raymond, André, *Cairo,* Cambridge, Massachusetts; Londra, 2000

Rodenbeck, Max, *Cairo: The City Victorious,* Cairo, 2005

Virani, Shafique N., *The Ismailis in the Middle Ages: A History of Survival, a Search for Salvation,* New York, Oxford, 2007

## 7. Fez – Atena Africii

Abi Zar, Ibn, *Roudh el Kartas: Histoire des Souverains du Maghreb et Annales de la Ville de Fès,* Paris, 1860

Leon Africanul, *The History and Description of Africa*, vol. II, Londra, 1896

Al Idrisi, *Description de l'Afrique et de l'Espagne par Edrisi,* Leiden, 1866

Al Jaznai, Abul Hassan, *Kitab Zahrat al As,* Algiers, 1923

Boum, Aomar şi Park, Thomas K. (ed.), *Historical Dictionary of Morocco,* Lanham, Maryland, 2016

Bowles, Paul şi Brukoff, Barry, *Morocco,* New York, 1993

Burckhardt, Titus, *Fez: City of Islam,* Cambridge, 1992

Ennahid, Said şi Maghraoui, Driss (ed.), *Fez in World History: Selected Essays,* Ifrane, Maroc, 2011

Ferhat, Halima, „Marinid Fez: Zenith and Signs of Decline", în Jayyusi, Salma (ed.), *The City in the Islamic World,* Leiden, 2008

Gaudio, Attilio, *Fès: Joyau de la Civilisation Islamique,* Paris, 1982

Khaldun, Ibn, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, trad. Franz Rosenthal, Londra, 1958

—, *Histoire des Berbères*, vol. 4, Paris, 1925–1956

Landau, Rom, *Morocco,* Londra, 1967

Lebbar, Mohammed, „La Ville de Fès et Sylvestre II" (http://wissen sraum-mittelmeer.org/wp-content/uploads/2017/03/Lebbar_-_Syl vestre_ I I .pdf)

Le Tourneau, Roger, „Fas", în *Encyclopedia Islamica,* Leiden, 2008

—, *Fez in the Age of the Marinids,* Norman, Oklahoma, 1974

—, şi Terrasse, H., „Fez", în Bosworth, C. Edmund (ed.), *Historic Cities of the Islamic World,* 2007

Lopez, Robert S. şi Raymond, Irving W. (trad.), *Medieval Trade in the Mediterranean World: Illustrative Documents,* New York, 2001

Mackintosh-Smith, Tim (ed.), *The Travels of Ibn Battutah,* Londra, 2002

Messier, Ronald A., *The Almoravids and the Meanings of Jihad,* Santa Barbara, California, 2010

Mezzine, Mohammed (ed.), *Fès Médiévale: Entre légende et histoire, un carrefour de l'Orient à l'apogée d'un rêve,* Paris, 1992

Miller, Susan Gilson, Petruccioli, Attilio şi Bertagnin, Mauro, „Inscribing Minority Space in the Islamic City: The Jewish Quarter of Fez (1438–1912)", în *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 60, nr. 3, septembrie 2001

Najjar, Fauzi M., „The Karaouine at Fez", în *Muslim World*, vol. 48, nr. 2, aprilie 1958

O'Meara, Simon, *Space and Muslim Urban Life: At the Limits of the Labyrinth of Fez,* Londra, 2007

—, „The foundation legend of Fez and other Islamic cities in light of the Prophet“, în Bennison, Amira K. şi Gascoigne, Alison L. (ed.), *Cities in the Pre-modern Islamic World*, Londra, 2007

Shatzmiller, Maya, în *Encyclopedia Islamica,* 2008

—, „Marinids“, în *The Berbers and the Islamic State: The Marinid Experience in Pre-Protectorate Morocco,* Princeton, New Jersey, 2000

Wharton, Edith, *In Morocco,* Londra, 1920

Wright, Gwendolyn, *The Politics of Design in French Colonial Urbanism,* Chicago, Londra, 1991

## 8. Samarkand – grădina sufletului

Adshead, S.A.M., *Central Asia in World History,* Londra, 1993

Andrews, Peter, „The Tents of Timur“, în *Arts of the Eurasian Steppelands*, editat de Philip Denwood, Londra, 1978

Arabshah, Ahmed Ibn, *Tamerlane or Timur the Great Amir*, trad. J.H. Sanders din *The Arabic Life* de Ahmed ibn Arabshah, Londra, 1936

Barthold, V.V., „The Burial of Timur“, în *Iran, Journal of the British Institute of Persian Studies*, XII, Londra, 1974

Blunt, Wilfrid, *The Golden Road to Samarkand,* Londra, 1973

Boyle, J.A., *The Successors of Genghis Khan*, trad. din limba persană a lucrării lui Rashid al-Din, New York, 1971

Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, 4 volume, Cambridge, 1928

*The Cambridge History of Central Asia,* Cambridge, 1990

Clavijo, Ruy González de, *Embassy to Tamerlane 1403–1406*, trad. din limba spaniolă de Guy Le Strange, Londra, 1928

Flecker, James Elroy, *Hassan: The Story of Hassan of Bagdad and How He Came to Make the Golden Journey to Samarkand,* Londra, 1922

Forbes Manz, Beatrice, *The Rise and Rule of Tamerlane,*Cambridge, 1999

—, „Temür and the Problem of a Conqueror’s Legacy“, în *Journal of the Royal Asiatic Society*, a III-a serie, vol. 8, nr. 1, aprilie 1998

—, „Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty“, în *Iranian Studies*, vol. XXI, nr. 1–2, 1988

Golombek, Lisa, „From Tamerlane to the Taj Mahal“, în Daneshvari, Abbas (ed.), *Essays in Islamic Art and Architecture in Honour of Katharina Otto-Dorn,* Malibu, 1981

—, şi Subtelny, Maria (ed.), *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century,* Leiden, 1992

—, şi Wilber, Donald, *The Timurid Architecture of Iran and Turan,* Princeton, New Jersey, 1988

Grabar, Oleg, recenzie la A.A. Semenov’s „Inscriptions on the tombs of Temur and descendants in the Gur e Amir“, în *Ars Orientalis,* 2, 1957

Gronke, Monika, „The Persian Court Between Palace and Tent: From Timur to Abbas I“, în Golombek şi Subtelny (ed.)

Hookham, Hilda, *Tamburlaine the Conqueror,* Londra, 1962

Howorth, Henry H., *History of the Mongols: From the 9th to the 19th Century*, 4 volume, Londra, 1876, 1928

Jamaluddin, Syed, *The State under Temur: A Study in Empire Building*“, New Delhi, 1995

Juvayni, Ata-Malik, *The History of the World Conqueror (1252–1260)*, trad. John Andrew Boyle, 2 volume, Manchester, 1958

Khwandamir, *A Literal Translation of Habeeb-us-Siyar, Life of Tamerlane*, părţile V–VIII, Bombay, 1900

Lamb, Harold, *Tamerlane the Earth Shaker,* Londra, 1929

Marlowe, Christopher, *Tamburlaine the Great,* Londra, 2014

Marozzi, Justin, *Tamerlane: Sword of Islam, Conqueror of the World,* Londra, 2004

Morgan, David O., *Medieval Persia: 1040–1797,* Londra, 1992

Nicolle, David, *The Age of Tamerlane: Warfare in the Middle East c.1350–1500,* Londra, 2001

—, *The Mongol Warlords: Genghis Khan, Kublai Khan, Hülegü, Tamerlane,* Poole, 1990

Oman, C.W.C., *The Art of War in the Middle Ages A.D. 378–1515,* Ithaca, New York, 1953

Parker, E.H., *A Thousand Years of the Tartars,* Londra, 2002

Parker, Geoffrey, *Power in Stone: Cities as Symbols of Empire,* Londra, 2014

Polyakova, E.A., „Timur as Described by the 15th Century Court Historiographers“, în *Iranian Studies*, vol. XXI, nr. 1–2, 1988

Saunders, John Joseph, *The History of the Mongol Conquests,* Londra, 1971

Shami, Nizam ad-Din, *Histoire des Conquêtes de Tamerlan Intitulée Zafarnama, par Nizamuddin Sami*, ed. F. Tauer, vol. I şi II, Praga, 1937, 1956

Wellard, James, *Samarkand and Beyond: A History of Desert Caravans*, Londra, 1977

Woods, John E., „Timur's Genealogy", în *Intellectual Studies on Islam*, Salt Lake City, Utah, 1990

Yazdi, Sharaf al Din Ali, *The History of Timur-Bec, Known by the Name of Tamerlain the Great, Emperor of the Moguls and Tartars: Being an Historical Journal of his Conquests in Asia and Europe*, 2 volume, Londra, 1723

## 9. Constantinopol – oraşul râvnit de o lume întreagă

Angold, Michael, *The Fall of Constantinople to the Ottomans: Context and Consequences*, New York, 2014

Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton, New Jersey, 1978

Çelebi, Evliya, *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa, in the Seventeenth Century*, trad. Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Londra, 1834, 1850

Çinar, Alev, „National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation", în *Comparative Studies in Society and History*, vol. 43, nr. 2, aprilie 2001

Critobul, *History of Mehmed the Conqueror*, Westport, Connecticut, 1970

Crowley, Roger, *1453: The Holy War for Constantinople and the Clash of Islam and the West*, Londra, 2006

—, *Constantinople: The Last Great Siege, 1453*, Londra, 2005

De Brocquière, Bertrandon, *The Travels of Bertrandon de Brocquière*, Hafod Press, 1807

Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*, Londra, 2005

Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. III (1185–1453), diferite ediţii

Given-Wilson, C. (tr. şi ed.), *The Chronicle of Adam of Usk 1377–1421*, Oxford, 1997

Hilsdale, Cecily J., *Byzantine Art and Diplomacy in an Age of Decline*, New York, 2014

Hughes, Bettany, *Istanbul: A Tale of Three Cities*, Londra, 2017

İnalcik, Halil, *The Ottoman Empire: 1300–1600*, Londra, 2000

—, „Istanbul: An Islamic City", în *Journal of Islamic Studies*, 1, 1990

—, „Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", în *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, vol. 69, 1977

Kaçar, Hilmi, *An Islamic City: Konstantiniyye/Istanbul: Constructing an Empire on a City*, Ghent, 2013 (http://www.academia.edu/2197840/An_Islamic_City_Kostantiniyye_Istanbul_construct ing_an_empire_on_a_city)

Kafescioğlu, Çiğdem, *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision and the Construction of the Ottoman Capital*, University Park, Pennsylvania, 2009

—, „Heavenly and Unblessed, Splendid and Artless: Mehmed II 's Mosque Complex in the Eyes of its Contemporaries", în Çiğden Kafescioğlu şi Lucienne Thys-Senocak (ed.), *Aptullah Kuran için Yazılar/Essays in Honour of Aptullah Kuran*, Istanbul, 1999

Kermeli, Eugenia, „Osman I", în Agoston, Gabor şi Masters, Bruce (ed.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009

Kuban, Doğan, *Istanbul: An Urban History: Byzantion, Constantinopolis, Istanbul*, Istanbul, 1996

Mango, Cyril (ed.), *The Oxford History of Byzantium*, Oxford, New York, 2002

Mansel, Philip, *Pillars of Monarchy*, Londra, 1984

Morris, Jan, *Among the Cities*, Londra, 1985

Muslu, Cihan Yüksel, *The Ottomans and the Mamluks: Imperial Diplomacy and Warfare in the Islamic World*, Londra, 2014

Necipoğlu, Gülru, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge, Massachusetts; Londra, 1991

Nestor-Iskander, *The Tale of Constantinople: Of its Origin and Capture by the Turks in the Year 1453*, New Rochelle, New York, 1998

Nicol, Donald, *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans*, Cambridge, 1992

—, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge, 1988

—, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, Cambridge, 1993

—, *A Byzantine Emperor in England: Manuel II's Visit to London in 1400–01*, Birmingham, 1971
Pamuk, Orhan, *Istanbul: Memories and the City*, Londra, 2006
Philippides, Marios şi Hanak, Walter K., *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography and Military Studies*, Londra, 2017
Reinert, Stephen, „Fragmentation (1204–1453)", în Mango, Cyril (ed.), *The Oxford History of Byzantium*, Oxford, New York, 2002
Rogerson, Barnaby, *The Last Crusaders: The Hundred-Year Battle for the Centre of the World*, Londra, 2009
Runciman, Steven, *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge, 1965
Saoud, Rabah, „Muslim Architecture under Ottoman Patronage 1326–1924", în *Foundation for Science, Technology and Civilisation*, iulie 2004
Tafur, Pero, *Travels and Adventures 1435–1439*, Londra, 1926
Tsilenis, Savvas, „The minority of Orthodox Christians in the official statistics of modern Turkey and the urban space" (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/DDAoG/article/ cont/ergasies/tsilenis.htm)
Turnbull, Stephen, *The Walls of Constantinople AD 324–1453*, Londra, 2014
Zweig, Stefan, *Shooting Stars: Ten Historical Miniatures*, Londra, 2013

## 10. Kabul – o grădină în munţi

Alam, Muzaffar şi Subrahmanyam, Sanjay (ed.), *The Mughal State 1526–1750*, Delhi, 1998
Babur, *The Baburnama (Memoriile lui Babur)*, trad. Annette Susannah Beveridge, Londra, 1922
Bayat, Bayazid, *Tadkhira Humayun wa Akbar*, trad. Bruce Wannell pentru Aga Khan Trust for Culture, Kabul, 2008
Dale, Stephen Frederic, *The Gardens of Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483–1530)*, Leiden, 2004
—, „Steppe Humanism: The Autobiographical Writings of Zahir Al-Din Muhammad Babur, 1483–1530", în *International Journal of Middle East Studies*, vol. 22, nr. 1 (1990)
Denison Ross, E., „Babur", în *Cambridge History of India*, vol. 4: *The Mughul Period*, Cambridge, 1937
Du Jarric, Pierre, *Akbar and the Jesuits: An Account of the Jesuit Missions to the Court of Akbar*, Londra, 2004
Dupree, Nancy Hatch, *An Historical Guide to Afghanistan*, Kabul, 1971
Eraly, Abraham, *Emperors of the Peacock Throne: The Saga of the Great Mughals*, Londra, 2000
Faruqui, Munis D., *Princes of the Mughal Empire, 1504–1719* (Cambridge, 2012)
Fazl, Abul, *The Akbarnama of Abul Fazl*, trad. H. Beveridge, 3 volume, Calcutta, 1897–1921
Forster, E.M., „The Emperor Babur", în *Abinger Harvest*, Londra, 1953
Gammell, C.P.W., *The Pearl of Khorasan: A History of Herat*, Londra, 2016
Lal, Ruby, *Domesticity and Power in the Early Mughal World*, Cambridge, 2005
Lamb, Harold, *Babur the Tiger: First of the Great Moguls*, Londra, 1962
Lane Fox, Robin, „The Garden King of Kabul: Babur's legacy lives on in Afghanistan", în *Financial Times*, 5 februarie 2016 (https://www.ft.com/content/5631b7ae-c4ed-11e5- 808f-8231cd71622e)
Lehman, F., „Akbar I", în *Encyclopaedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/ akbar-i-mughal-india)
Leyden, John şi Erskine, William, *Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammad Babur, Emperor of Hindustan*, Londra, 1921
Nicoll, Fergus, *Shah Jahan*, Londra, 2009
Richards, John, *The Mughal Empire*, Cambridge, New York, 1993
Rushbrook Williams, L.F., *An Empire Builder of the Sixteenth Century: A Summary Account of the Political Career of Zahir-ud-din Muhammad, surnamed Babur*, Londra, 1918
Schinasi, May, *Kabul: A History 1773–1948*, Leiden, 2016
Thackston, W.M., „Babur Mirza, *Baburnama*", în *A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art*, Cambridge, Massachusetts, 1989
Woodburn, C.W., *The Bala Hissar of Kabul: Revealing a Fortress-Palace in Afghanistan*, Chatham, 2009

## 11. Esfahan – jumătate de lume

Arabshah, Ahmed Ibn, *Tamerlane or Timur the Great Amir*, trad. J.H. Sanders din *The Arabic Life* de Ahmed ibn Arabshah, Londra, 1936

Aslanian, Sebouh, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa,* Berkeley, California, Londra, 2011

Axworthy, Michael, *The Sword of Persia: Nader Shah, from Tribal Warrior to Conquering Tyrant,* Londra, 2009

—, *Iran: Empire of the Mind: A History from Zoroaster to the Present Day,* Londra, 2008

Babaie, Sussan, *Esfahan and its Palaces: Statecraft, Shiism and the Architecture of Conviviality in Early Modern Iran,* Edinburgh, 2008

—, cu Babayan, Kathryn, Baghdiantz-McCabe, Ina și Farhad, Massumeh, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran,* Londra, 2004

—, cu Haug, Robert, „Esfahan X: Monuments (1): A Historical Survey“, în *Encyclopaedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/Esfahan- x1-a-historical-survey)

—, „Shah Abbas II, the Conquest of Qandahar, the Chihil Sutun, and its Wall Paintings“, în *Muqarnas*, II (1994)

Blow, David, *Shah Abbas: The Ruthless King Who Became an Iranian Legend,* Londra, 2014

Blunt, Wilfrid, *Esfahan: Pearl of Persia,* Londra, Toronto, 1966

Byron, Robert, *The Road to Oxiana,* Londra, 2000

Chardin, Sir John, *Travels in Persia 1673–1677,* New York, Londra, 1988

Chick, H. (ed.), *A Chronicle of the Carmelites in Persia: The Safavids and the Papal Mission of the 17th and 18th Centuries,* Londra, 2012

De Thévenot, Jean, *The Travels of Monsieur de Thévenot into the Levant*, vol. 2, Londra, 1687

Fryer, John, *A New Account of East India and Persia Being Nine Years' Travels 1672–1681,* Londra, 1698

Kleiss, Wolfram, „Safavid Palaces“, în *Ars Orientalis*, vol. 23, 1993

Matthee, Rudi, „Safavid Iran through the Eyes of European Travellers“, *Harvard Library Bulletin*, vol. 23, nr. 1–2 (primăvară–vară 2012)

—, „Was Safavid Iran an Empire?“, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 53, nr. 1/2 (2010)

—, *The Pursuit of Pleasure: Drugs and Stimulants in Iranian History, 1500–1900,* Princeton, 2005

—, „Between Aloofness and Fascination: Safavid Views of the West“, în *Iranian Studies*, vol. 31, nr. 2, *Historiography and Representation in Safavid and Afsharid Iran* (primăvara anului 1998)

—, „Soltan Hosayn“, *Encyclopaedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/ soltan-hosayn)

Monshi, Eskandar Beg, *History of Shah Abbas the Great*, trad. Roger Savory, vol. 2, Boulder, Colorado, 1978

Mottahedeh, Roy, *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran,* Oxford, 2000

Necipoğlu, Gülru, „Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces“, în *Ars Orientalis*, vol. 23, 1993

Roemer, H.R., „The Safavid Period“, în Jackson, Peter și Lockhart, Laurence (ed.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, Cambridge, 1997

Savory, Roger, „Abbas I“, în *Encyclopaedia Iranica* (http://www.iranicaonline.org/articles/abbas-i)

—, și Karamustafa, Ahmet, „Esmail I Safawi“, în *Encyclopaedia Iranica* (http://www.irani-caonline.org/articles/esmail-i-safawi)

Sherley, Sir Anthony, *The Three Brothers, or The Travels and Adventures of Sir Anthony, Sir Robert and Sir Thomas Sherley in Persia, Russia, Turkey, Spain, etc.*, Londra, 1825

Tavernier, Jean-Baptiste, *The Six Voyages of John Baptista Tavernier,* Londra, 1678

Williamson, Clare, „Safavid Persia Through the Eyes of French Travellers“, în *La Trobe Journal*, nr. 91 (iunie 2013)

## 12. Tripoli – cuibul piraţilor

Austen, Ralph A., „The Trans-Saharan Slave Trade: A Tentative Census“, în Gemery, Henry A și Hogendorn, Jan S. (ed.), *The Uncommon Market: Essays in the Economic History of the Atlantic Slave Trade,* New York, Londra, 1979

Badoglio, Pietro, *Italy in the Second World War*, trad. Muriel Currey, Oxford, 1948

Basset, René, „Karamanli“, în *Encyclopedia of Islam,* Leiden, 1913–1936

Berenson, Mary, *A Vicarious Trip to the Barbary Coast,* Londra, 1938

Bey, Ali, *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey between the Years 1803 and 1807,* Londra, 1816

Bicheno, Hugh, *Crescent and Cross: The Battle of Lepanto 1571,* Londra, 2003

Bovill, E.W., *Caravans of the Old Sahara,* Oxford, 1933

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II,* vol. 2, Berkeley, California, 1995

Cherif, M.H., „Algeria, Tunisia and Libya: The Ottomans and their Heirs“, în Ogot, B.A. (ed.), *General History of Africa*, vol. 5: *Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century,* Paris, Londra, 1978–1993

Ciranna, Simonetta, „Roman Persistence and Re-use of Ancient Remains“, în *The Mediterranean Medina: International Seminar*, pp. 297–300, Roma, 2011

Cooley, John K., *Libyan Sandstorm,* Londra, 1983

Davis, Robert C., *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500–1800,* Basingstoke, 2003

Dearden, Seton, *A Nest of Corsairs: The Fighting Karamanlis of the Barbary Coast,* Londra, 1976

De Grummond, Nancy Thomson (ed.), *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology,* Londra, 2015

Diem, Werner şi Schöller, Marco, *The Living and the Dead in Islam: Studies in Arabic Epitaphs,* Wiesbaden, 2004

Fisher, Sir Godfrey, *Barbary Legend: War, Trade and Piracy in North Africa 1415–1830,* Oxford, 1957

Folayan, Kola, *Tripoli during the Reign of Yusuf Pasha Qaramanli,* Ife, Nigeria, 1979

London, Joshua, *Victory in Tripoli: How America's War with the Barbary Pirates Established the U.S. Navy and Shaped a Nation,* Hoboken, New Jersey, 2005

Lyon, George Francis, *A Narrative of Travels in Northern Africa in the Years 1818–1820,* Londra, 1985

Mackenzie, Alexander Slidell, *Life of Stephen Decatur, a Commodore in the Navy of the United States,* Boston, 1848

Mantran, R., „Karamanli“, în *Encyclopedia of Islam,* vol. 5, Leiden, 1975

Marozzi, Justin, *South from Barbary: Along the Slave Routes of the Libyan Sahara,* Londra, 2001

Matar, Hisham, *The Return: Fathers, Sons and the Land in Between,* Londra, 2016

McLachlan, K.S., „Tripoli and Tripolitania: Conflict and Cohesion during the Period of the Barbary Corsairs (1551–1850)“, în *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 3, nr. 3, *Settlement and Conflict in the Mediterranean World* (1978)

Micara, Ludovico, „Ottoman Tripoli: A Mediterranean Medina“, în Jayyusi, Salma, Holod, Renata, Petruccioli, Attilio şi Raymond, André (ed.), *The City in the Islamic World*, vol. 2, Leiden, 2008

Munzi, Massimiliano, „Italian Archaeology in Libya: From Colonial Romanità to Decolonization of the Past“, în Galaty, Michael L. şi Watkinson, Charles (ed.), *Archaeology Under Dictatorship,* New York, Londra, 2004

O'Hara, Glen, *Britain and the Sea Since 1600,* New York, Basingstoke, 2010

Parton, James, *Life of Thomas Jefferson: Third President of the United States,* Boston, 1874

Pennell, C.R., *Piracy and Diplomacy in Seventeenth-Century North Africa: The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli, 1677–1685,* Londra, 1989

Richardson, James, *Travels in the Great Desert of Sahara in the Years of 1845 and 1846,* Londra, 1970

Rogerson, Barnaby, *A Traveller's History of North Africa,* Londra, 2008

Rossi, Ettore, „Tripoli“, în *Encyclopedia of Islam,* Leiden, 1913–1936

St John, Ronald Bruce, *Libya: From Colony to Independence,* Oxford, 2008

Teonge, Henry, *The Diary of Henry Teonge: Chaplain on H.M.'s Ships Assistance, Bristol and Royal Oak 1675–1679,* Londra, 2014

Tucker, Spencer C. (ed.), *The Encyclopedia of the Wars of the Early American Republic, 1783–1812: A Political, Social and Military History,* Santa Barbara, California, 2014

Tully, Miss, *Narrative of a Ten Years' Residence at Tripoli in Africa,* Londra, 1983

Vandewalle, Dirk, *Libya Since Independence: Oil and State-Building,* Londra, 1998

Wheelan, Joseph, *Jefferson's War: America's First War on Terror 1801–1805,* New York, 2004

Wright, John, *Tripoli: A History,* Oxford, 2015

—, *A History of Libya,* Londra, 2012

—, *Travellers in Turkish Libya 1551–1911,* Londra, 2011

—, *Libya, Chad and the Central Sahara,* Londra, 1989

## 13. Beirut – terenul de joacă al Levantului

Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement,* Londra, 1938

Atiyah, Edward, *An Arab Tells His Story: A Study in Loyalties,* Londra, 1946

Fawaz, Leila Tarazi, *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860,* Londra, 1994

— (ed.), *State and Society in Lebanon,* Oxford, 1991

—, *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut,* Cambridge, Massachusetts, 1983

Gorton, T.J. (ed.), *A Beirut Anthology: Travel Writing through the Centuries,* Cairo, 2015

Hanssen, Jens, *Fin de Siècle Beirut: The Making of an Ottoman Provincial Capital,* Oxford, 2005

Hayek, Ghenwa, *Beirut, Imagining the City: Space and Place in Lebanese Literature,* Londra, New York, 2015

Herodot, *The Histories,* Londra, 2003

Hudson, Leila, *Transforming Damascus: Space and Modernity in an Islamic City,* Londra, 2008

Hussain, Ishtiaq, *The Tanzimat: Secular Reforms in the Ottoman Empire* (http://faith-matters.org/images/stories/fm-publications/the-tanzi mat-final-web.pdf)

Jidejian, Nina, *Beirut through the Ages,* Beirut, 1973

Kassab, Sawsan Agha şi Tadmori, Khaled Omar, *Beyrouth et le Sultan: 200 photographies des albums de Abdul Hamid II (1876–1909),* Beirut, 2002

Kassir, Samir, *Beirut,* Berkeley, California, Londra, 2010

Khalaf, Samir, *Heart of Beirut: Reclaiming the Bourj,* Londra, 2006

Larkin, Craig, „Remaking Beirut: Contesting Memory, Space, and the Urban Imaginary of Lebanese Youth", în *City & Community*, vol. 9, nr. 4 (decembrie 2010)

Makarem, Hadi, „Downtown Beirut: Between Amnesia and Nostalgia", 17 octombrie 2012 (http://blogs.lse.ac.uk/mec/2012/10/17/downtown -beirut-between-amnesia-and-nostalgia/)

Makdisi, Saree, „Beirut, a City without History?", în Makdisi, Ussama, şi Silverstein, Paul (ed.), *Memory and Violence in the Middle East and North Africa,* Bloomington, Indiana, 2006

—, „Laying Claim to Beirut: Urban Narrative and Spatial Identity in the Age of Solidere", în *Critical Inquiry*, vol. 23, nr. 3, *Front Lines/Border Posts* (primăvara 1997)

Mansel, Philip, *Levant: Splendour and Catastrophe on the Mediterranean,* Londra, 2010

Neale, Frederick Arthur, *Eight Years in Syria, Palestine and Asia Minor: From 1842 to 1850,* Londra, 1851

Olin, Stephen, *Travels in Egypt, Arabia Petræa, and the Holy Land*, vol. 2, New York, 1843

Osman, Tarek, *Islamism: What it Means for the Middle East and the World,* New Haven, Connecticut, 2016

Persen, William, „The Russian Occupations of Beirut, 1772–4", în *Journal of The Royal Central Asian Society*, vol. 42, nr. 3–4 (1955)

Ragab, Tarek Saad, „Who Won the Battle of Beirut Downtown? Revisiting the Crisis of Cultural Identity in Rehabilitating Post-War Beirut", în Lawrence, Roderick, Turgut, Hulya şi Kellett, Peter (eds), *Requalifying the Built Environment: Challenges and Responses,* Oxford, 2012

Salam, Assem, „The Role of Government in Shaping the Built Environment", în Rowe, Peter G. şi Sarkis, Hashim (ed.), *Projecting Beirut: Episodes in the Construction and Reconstruction of a Modern City,* München, Londra, 1998

Salibi, Kamal, *A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered,* Londra, 1998

Traboulsi, Fawwaz, *A History of Modern Lebanon,* Londra, 2012

Trombetta, Lorenzo, „The Private Archives of the Sursuqs, a Beirut Family of Christian Notables: An Early Investigation", în *Rivista degli Studi Orientali*, Nuova Serie, vol. 82, fasc. 1/4 (2009)

Tuéni, Nadia, *Lebanon: Poems of Love and War,* Beirut, 2006

## 14. Dubai – construiţi-l şi vor veni

Ali, Syed, *Dubai: Gilded Cage,* New Haven, Connecticut, Londra, 2010

Al Maktoum, Sheikh Mohammed bin Rashid, *My Vision: Challenges in the Race for Excellence,* Dubai, 2006

Balbi, Gasparo, *Viaggio dell'Indie Orientali,* Veneţia, 1590

Barr, James, *Lords of the Desert: Britain's Struggle with America to Dominate the Middle East,* Londra, 2018

Benoist-Mechin, Jacques, *Turkey 1908–1938: The End of the Ottoman Empire,* Zug, Elveţia, 1989

Carter, Robert A., *Sea of Pearls: Seven Thousand Years of the Industry that Shaped the Gulf,* Londra, 2012

Cogan, Lieut R., „Trigonometrical Plan of the Backwater of Debai by Lieut. R. Cogan under the direction of Lt. J.M. Guy, H.C. Marine. 1822. Drawn by M. Houghton“ (1/2), British Library Map Collections, IOR /X/3690 (https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_1000241411 17.0x000002)

Davidson, Christopher, *Dubai: The Vulnerability of Success,* Oxford, 2008

George, Andrew (tr.), *The Epic of Gilgamesh,* Londra, 2000

Gupte, Pranay, *Dubai: The Making of a Megapolis,* New Delhi, 2011

Hawley, Donald, *The Trucial States,* Londra, 1970

Heard-Bey, Frauke, *From Trucial States to United Arab Emirates: A Society in Transition,* Londra, 1996

Khoury, Eileen, „Servants of the Pearl“, în *Aramco World*, vol. 41, nr. 5 (septembrie/octombrie 1990) (http://archive.aramcoworld.com/issue /199005/servants.of.the.pearl.htm)

Krane, Jim, *Dubai: The Story of the World's Fastest City,* Londra, 2013

Lorimer, John Gordon, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, vol. 2: *Geographical and Statistical,* Calcutta, 1908

Mayo, Anthony, Nitin, Nohria, Umaimah, Mendhro şi Cromwell, Johnathan, „Sheikh Mohammed and the Making of «Dubai Inc.»“, Harvard Business School Case 410-063 (februarie 2010)

Morton, Michael Quentin, *Keepers of the Golden Shore: A History of the United Arab Emirates,* Londra, 2016

Onley, James, „Britain and the Gulf Shaikhdoms, 1820–1971: The Politics of Protection“, Occasional Paper No. 4, Center for International and Regional Studies, Georgetown University of Foreign Service in Qatar (2009) (https://repository.library.georgetown.edu/ bitstream/handle/10822/558294/CIRSOccasionalPaper4JamesOnley2009.pdf)

Thesiger, Wilfred, *Arabian Sands,* Londra, 1960

Thomas, Justin, *Psychological Wellbeing in the Gulf States: The New Arabia Felix,* Basingstoke, 2013

Wheeler, Julia şi Thuybaert, Paul, *Telling Tales: An Oral History of Dubai,* Dubai, 2006

Wilson, Graeme, *Rashid's Legacy: The Genesis of the Maktoum Family and the History of Dubai,* Londra, 2006

—, *Rashid: Father of Dubai,* Kuala Lumpur, Malaysia, 1999

Zahlan, Rosemarie Said, *The Origins of the United Arab Emirates: A Political and Social History of the Trucial States,* Londra, 2016

## 15. Doha – oraşul perlelor

Adam, Khaled, „Rediscovering the Island: Doha's Urbanity from Pearls to Spectacle“, în Elsheshtawy, Yasser (ed.), *The Evolving Arab City: Tradition, Modernity and Urban Development,* Londra, 2008

Al Qasimi, Sultan Mohammed (ed.), *The Journals of David Seton in the Gulf 1800–1809,* Exeter, 1995

Alraouf, Ali A., „«Dohaization»: An Emerging Interface between Knowledge, Creativity, and Gulf Urbanity“, în Katodrytis, George şi Syed, Sharmeen, *Gulf Cities as Interfaces,* Cambridge, 2012

—, „A Tale of Two Souqs: The Paradox of Gulf Urban Diversity“, în *Open House International*, vol. 37, nr. 2 (iunie 2012)

Al Thani, Mohammed, *Jassim the Leader,* Londra, 2012

Boussaa, Djamel, „Rehabilitation as a Catalyst of Sustaining a Living Heritage: The Case of Souk Waqif in Doha, Qatar“, în *Art and Design Review*, vol. 2, nr. 3 (2014) (http://file. scirp.org/Html/4-1250021_49452.htm)

Calvino, Italo, *Invisible Cities*, Londra, 1997; (trad. rom. *Oraşe invizibile,* Editura Univers, Bucureşti, 1979)

Carter, Robert, „A History of Doha and Bidda: Historical References to Doha and Bidda before 1850“, Origins of Doha and Qatar Project, coordonat de dr. Robert Carter de la UCL Qatar (https://originsofdoha.files.wordpress.com/2015/03/a-history-of-doha-and-bidda1.pdf)

—, „Bringing Doha's Past to Life: Discoveries from the UCL Qatar project that is shedding new light on the history of Doha“, în *The Foundation*, revistă lunară a Qatar Foundation, nr. 68 (august 2014)

—, cu Sakal, Ferhan, Eddisford, Daniel şi Roberts, Kirk, „Highlights of the Latest Archaeological Discoveries in Doha“, Qatar Museums Workshop, 21 octombrie 2014

Gardner, Andrew M., „How the City Grows: Urban Growth and Challenges to Sustainable Development in Doha, Qatar“, în Sillitoe, Paul (ed.), *Sustainable Development: An Appraisal from the Gulf Region,* New York, 2014

—, „The Transforming Landscape of Doha: An Essay on Urbanism and Urbanization in Qatar“, în *Jadaliyya*, 9 noiembrie 2013 (http://www.jadaliyya.com/Details/29778)

—, „Gulf Migration and the Family“, în *Journal of Arabian Studies*, 1.1 (iunie 2011)

Hobbs, Mark, „Qatari History: Pivotal Moments Revealed in India Office Records“, Qatar Digital Library (https://www.qdl.qa/en/qatari-histo ry-pivotal-moments-revealed-india-office-records)

Kamrava, Mehran, *Qatar: Small State, Big Politics*, Ithaca, New York, 2013

Keatinge, Tom, „Why Qatar is the focus of terrorism claims“, Centre for Financial Crime and Security Studies, BBC, 13 iunie 2017 (http://www.bbc.co.uk./news/world-middle-east- 40246734)

Moe, Tammi, Al Obaidly, Fahad Ahmed şi Forehand, Leslie, „The Transitional Generations of Doha: A Case Study of Culture and the Built Environment“, Virginia Commonwealth University Qatar (nedatat) (www.academia.edu/11413106/The_transitional_generations_of_Doha_A_case_study_of_culture_and_the_built_environment)

Nagy, Sharon, „Making Room for Migrants, Making Sense of Difference: Spatial and Ideological Expressions of Social Diversity in Urban Qatar“, în *Urban Studies*, vol. 43, nr. 1 (ianuarie 2006)

—, „Dressing up Downtown: Urban development and government public image in Qatar“, în *City & Society*, vol. 12, nr. 1 (iunie 2000)

—, „Social diversity and changes in the form and appearance of the Qatari house“, în *Visual Anthropology*; publicată în cooperare cu Commission on Visual Anthropology, 10, pp. 2–4 (1998)

Palgrave, William Gifford, *Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia 1862–1863*, vol. 2, Londra, 1868

Pierini, Marc, „Qatar's Foreign Policy Under the New Emir“, Carnegie Europe, 28 iunie 2013 (https://carnegieeurope.eu/strategiceu rope/52236)

Radoine, Hassan, *Souk Wakif On-site Review Report*, editat de Aga Khan Award for Architecture (2010) (https://archnet.org/system/publica tions/contents/8722/original/DTP101221.pdf?1396271815)

Rahman, Habibur, *The Emergence of Qatar: The Turbulent Years 1627–1916*, Londra, 2005

Salama, Ashraf M., Azzali, Simona şi Wiedmann, Florian, „The everyday urban environment of migrant labourers in Gulf Cities: The case of the old centre of Doha, Qatar“, în *City, Territory and Architecture*, vol. 4, 5 (februarie 2017)

Sulaib, Faisal Mukhyat Abu, „Understanding Qatar's Foreign Policy, 1995–2017“, *Middle East Policy*, vol. XXI V, nr. 4 (iarna 2017)

Ulrichsen, Kristian Coates, *Qatar and the Arab Spring*, Londra, 2014

—, „Qatar and the Arab Spring: Policy Drivers and Regional Implications“, Carnegie Endowment for International Peace, 24 septembrie 2014 (http://carnegieendowment.org/2014/09/24/qatar-and-arab-spring -policy-drivers-and-regional-implications-pub-56723)

Wiedmann, Florian, Salama, Ashraf M. şi Thierstein, Alain, „Urban evolution of the city of Doha: An investigation into the impact of economic transformations on urban structures“, în *METU Journal of the Faculty of Architecture*, vol. 29, nr. 2 (decembrie 2012)

Zahlan, Rosemarie Said, *The Creation of Qatar*, Londra, 2016

# MULȚUMIRI

Am început să călătoresc în Orientul Mijlociu şi în Africa de Nord pe vremea când eram adolescent. De-a lungul următorilor treizeci de ani, aceste călătorii au continuat fără întrerupere, iar în toţi aceşti ani m-am bucurat de ospitalitatea multor gazde de la un capăt al regiunii la altul.

Aş vrea să-mi exprim recunoştinţa faţă de toţi aceşti oameni în ordinea în care apar în carte. La **Damasc**, le sunt recunoscător lui Hussein Hinnawi, un izvor nesecat de cunoştinţe despre oraşul pe care l-a văzut distrus de războiul civil, şi profesorului Stephen Humphreys de la Universitatea California, Santa Barbara.

Le-am mulţumit celor care m-au ajutat la **Bagdad** în ultima mea carte, *Baghdad: City of Peace, City of Blood*. Le mulţumesc încă o dată tuturor şi adresez mulţumiri speciale locotenent-colonelului Tim Spicer, generalului de brigadă James Ellery, lui Thair Ali şi lui Manaf al Damluji.

Le sunt profund recunoscător Monicăi Vinader şi lui Nick Zoll pentru alcătuirea itinerarului la **Córdoba**, organizat de Pablo Mansilla şi Santiago Muñoz-Machado. Nu ai des ocazia să-ţi fie ghizi un toreador celebru (José Luis Moreno Ruiz) şi un muzician (Manuel Ruiz „Queqo“) într-un oraş pe care îl cunosc atât de bine şi îl iubesc atât de mult. Mulţumirile mele se îndreaptă şi către Sebastián de la Obra de la Muzeul Casa de Sefarad, un tezaur istoric al comunităţii evreieşti din Andaluzia; către María Jesus Viguera Molins şi María Sierra Yébenes Roldán de la Biblioteca Viva de Andalus; către David Luque Peso, viceprimar al oraşului Córdoba; către Kamal Mekhelf, preşedinte al Asociaţiei Musulmane din Córdoba; către Manuel Gonzalez Muñana, preot canonic la catedrala din Córdoba; şi către îndrumătorul meu David Abulafia, profesor de istorie la Universitatea Cambridge.

Le mulţumesc lui Bashar Nuseibeh, lui Hazem Nuseibeh şi lui Sari Nuseibeh că mi-au împărtăşit amintirile lor plăcute şi totodată dureroase legate de **Ierusalim**.

Am vizitat prima oară oraşul **Cairo** ca să învăţ limba arabă la vârsta de optsprezece ani şi de atunci am revenit constant. Aici sunt prea mulţi

oameni cărora trebuie să le mulţumesc, dar îi sunt recunoscător mai ales lui Mandi Mourad, care m-a ajutat întotdeauna să găsesc oamenii potriviţi: de la experţi în relaţii interconfesionale, precum Ali Gomaa, marele muftiu al Egiptului; Mouneer Anis, episcopul anglican al Egiptului; şi Ali al Semman de la Consiliul Suprem pentru Afaceri Islamice, până la feministe înflăcărate precum regizoarea de film Inas al Deghedy şi Hind al Hinnawy, cea mai celebră mamă singură din Egipt. De asemenea, le sunt recunoscător interlocutorilor mei: Gamila Ismail, Amir Salem, Laila Soueif, Hani Shukrallah, Assem Deif, Heba Saleh, Alaa Al Aswany, Bahaa Taher, Max Rodenbeck, Galal Moawad, Issandr al Amrani, Bothaina Kamel, Khaled Abul Naga, Salima Ikram, Ehab Gaddis, Nasry Iskander, director general al Departamentului de conservare de la Muzeul Egiptean, supranumit „Tatăl Mumiilor“ de la Muzeul Egiptean, Abd al Monem Abu al Futuh de la Frăţia Musulmană, Saad Eddin Ibrahim, preşedinte al Centrului Ibn Khaldun pentru Studiul Democraţiei, şi Rabab Abdelaziz Othman, care este (din câte ştiu eu) singura dintre interlocutorii mei care poate să danseze cu un sfeşnic cu lumânări aprinse pe cap.

**Fez** este un alt oraş pe care l-am vizitat pentru prima oară în adolescenţă. Am călătorit aici de două ori cu vechiul meu prieten Anthony Pask, mai întâi la sfârşitul anilor 1980, iar apoi 25 de ani mai târziu, ca să vând o casă tradiţională dărăpănată pe care o aveam în Munţii Rif. Cât despre recenta mea vizită aici pentru a studia epoca de glorie marinidă din secolul al XIII-lea, le adresez mulţumiri lui Ahmed Sentissi şi lui Hassan Janah de la Conseil Régional du Tourisme de Fès-Boulemane, arhitectului Aziza Chaouni, istoricului Said Ennahid, creatorului de parfumuri Rachid Ouedrhiri şi soţiei mele Julia, care a vizitat oraşul pentru prima oară în 2017.

În **Samarkand**, mulţumirile mele se îndreaptă către Alisher Faizullaev, ambasadorul uzbec în Marea Britanie, şi către colegul său Mardon Yakubov, către jurnalistul Eric Walberg şi către traducătorul meu Farkhad, care mi-a fost ghid pe urmele lui Timur Lenk prin deşert, prin stepă şi prin munţi. Le sunt recunoscător istoricilor Omonullo Boriyev şi Turgun Faiziev de la Institutul de Studii Orientale; lui Anvar Şakirov de la Universitatea de Stat din Samarkand; lui Asom Urinboyev; lui Nozim

Khabibullaev, director al Muzeului Amir Timur; lui Murad Gulamov, bibliotecar la moscheea Şeic Tellya; arhivistei Gulsara Ostonova; lui Misrob Turdiev, decan al Facultăţii de Relaţii Internaţionale şi Diplomaţie de la Universitatea de Stat din Taşkent; poetului şi istoricului Akbar Piruzi; istoricului Fazlidin Fakhridinov; şi lui Ahmed Rustamov, imamul de la moscheea Khoja Abdi Darun.

Când am făcut cercetări în legătură cu sultanul Mehmed al II-lea şi cucerirea oraşului **Constantinopol** în 1453, am avut şansa să discut cu mulţi experţi distinşi: Ciğdem Kafescioğlu şi Edhem Eldem, profesori de istorie la Universitatea Boğaziçi, recent aleşi la Catedra Internaţională de Istorie Turcă şi Otomană de la Collège de France, şi sociologul şi istoricul anglofil Faruk Birtek, care a revizuit capitolul 9 al cărţii. Le mulţumesc istoricilor Norman Stone, Philip Mansel, Caroline Finkel, Nilay Özlü, Roger Crowley, Hilmi Kaçar, John Scott, Özalp Birol, director al Fundaţiei Suna, şi Inan Kiraç din cadrul Muzeului Pera şi al Institutului de Cercetare din Istanbul, Yasmine Seale, Alev Scott, Ismini Palla şi Agah Karliaga de la Universitatea Bahçeşehir. Îmi amintesc cu mare plăcere de o cină de înaltă ţinută organizată pe malul Bosforului de Jeremy Taylor şi Tom Sutherland de la Travellers Club şi găzduită de Ömer M. Koç, la care au participat, printre alţii, Jason Goodwin, Anthony Sattin, Barnaby Rogerson şi Jeremy Seal. De asemenea, le mulţumesc soţiei mele Julia şi prietenului meu Ned Cranborne că m-au însoţit în plimbarea de-a lungul zidurilor lui Teodosiu în anul 2018.

Regretata Nancy Hatch Dupree, directoarea Centrului Afghanistan de la Universitatea din Kabul, supranumită „bunica Afghanistanului“, a fost un ghid cordial şi generos prin istoria oraşului **Kabul**, atunci când mi-am început cercetarea în legătură cu viaţa şi activitatea lui Babur. Ea mi-a făcut cunoştinţă cu Mohammed Fahim Rahimi, director al Muzeului Naţional al Afghanistanului, şi cu Jawan Shir Rasikh, care mi-au fost de mare ajutor. De asemenea, mulţumirile mele se îndreaptă către Bruce Wannell şi Charlie Gammell care mi-au făcut cunoştinţă cu mulţi interlocutori, printre care Tommy Wide de la Turquoise Mountain, organizaţia care se ocupă de restaurarea şi conservarea patrimoniului oraşului Kabul, şi Jolyon Leslie, arhitectul care a avut o contribuţie majoră în cadrul Fundaţiei Aga Khan pentru reabilitarea Grădinilor lui

Babur. Îi mulţumesc inginerului horticol Abdul Latif Kohistani, pasionat colecţionar de plante, pentru contribuţia lui la această lucrare. De asemenea, mulţumirile mele se îndreaptă către Bryony Taylor, Emily Poyser şi Sophie Wheale de la Secretariatul General al Guvernului Britanic că m-au ajutat să mă reîntorc în Afghanistan după mai mulţi ani.

În ce priveşte vizita la **Esfahan**, mulţumirile mele se îndreaptă către Hillary Sheridan, directoare la British Council Iran, şi către profesorul Ali Ansari, director al Institutului Britanic de Studii Persane, că m-au ajutat să pătrund în tainele oraşului în epoca sa de glorie din secolul al XVII-lea, şi către Niloofar Kakhi pentru sprijinul acordat, care a inclus revizuirea capitolului 11 al cărţii.

Prima mea vizită la **Tripoli** i-o datorez regretatului meu tată, Silvio Marozzi, care, fără să ştie, a sădit seminţele unei călătorii pe cămilă prin deşertul libian, care va avea loc mulţi ani mai târziu. Deşi bănuiesc că ar fi preferat ca eu să continui afacerea de familie, mi-am păstrat interesul faţă de Libia, însă ca scriitor, jurnalist şi istoric. Sir Wilfred Thesiger, ultimul mare explorator al deşertului, mi-a oferit un ajutor nepreţuit în acea călătorie prin deşert cu Ned Cranborne, la fel şi Shane Winser, de la Societatea Geografică Regală, şi Noel Guckian, consulul britanic la Tripoli. În timpul Revoluţiei Libiene din 2011, ale cărei consecinţe se resimt şi astăzi, am transmis reportaje, alături de prieteni jurnalişti, printre care regretata Marie Colvin, Anthony Loyd, Jon Lee Anderson, Suliman Ali Zway, Osama al Fitory, Ruth Sherlock şi Portia Walker, şi îi mulţumesc lui Simon Haselock că mi-a înlesnit aceste vizite. Recent, am călătorit la Tripoli în calitate de consilier al guvernului libian, o funcţie pentru care trebuie să le mulţumesc ambasadorilor britanici Peter Millett şi Frank Baker şi excelentei lor echipe, Iona Thomas, Angus McKee, Helena Owen, Alero Adetugbo, Mohammed Saffar, Nameer al Hadithi, Nicholas Jaques, David True, Ellie Gunningham, Youcef Marzooq, Asma Siyala, Louise Hopper, Charlotte North şi Emmeline Carr. În ce priveşte partea libiană, le mulţumesc prim-ministrului Faiez Serraj şi echipei sale: Jalal Othman, Fadeel Lameen, Serraj Alhammel, Moayed Othman, Hassan al Huni, Tarek Erwimed, Mazin Ramadan, Moutaz Ali, Huda Abuzeid, Omar Matoq, Rafaat Belkhair, Ali Sherif şi Nayla Muntasser. Le mulţumesc lui Gavin Graham şi echipei Gardaworld că îmi asigură

protecţia în timpul vizitelor mele lunare începând cu anul 2016. De asemenea, mulţumirile mele se îndreaptă către Adel şi Rula Dajani pentru ospitalitatea pe care mi-au oferit-o la Tunis. Istoricilor le place să facă legături între trecut şi prezent. Atunci, ce plăcere mai mare decât să discut cu Ahmed Fadl Karamanli şi Ibrahim Karamanli, descendenţi ai remarcabilei dinastii Karamanli, care s-a opus Imperiului Otoman şi Marilor Puteri ale Europei – precum şi Statelor Unite – de-a lungul secolelor al XVIII-lea şi XIX-lea.

**Beirut**, unde s-a născut tatăl meu în 1938, este un oraş frumos, dar fragil, sfâşiat de multe conflicte. Le sunt recunoscător lui Eugene Rogan, profesor de istorie la Universitatea Oxford, că m-a îndrumat în direcţia potrivită, prietenului meu David Gardner, corespondent *Financial Times* la Beirut, lui Fayed Abushammala, fost corespondent BBC Arabic Service, şi lui Ghassan Salamé, politician şi şef al misiunii ONU în Libia. Mi-a fost de un real ajutor şi lucrarea istorică *Beirut* a regretatului Samir Kassir.

Dispreţuit de mulţi din cauza exceselor sale materialiste şi a faptului că este lipsit de istorie, oraşul **Dubai** a reuşit să evite dezordinea care a cuprins multe dintre ţările învecinate. Probabil că face ceea ce trebuie. Îi mulţumesc Excelenţei Sale Sulaiman Almazroui, ambasador al Emiratelor Arabe Unite în Marea Britanie, iar la Dubai îi mulţumesc lui Isobel Abulhoul, fondatoare a Festivalului de Literatură a Emiratelor. Îi sunt recunoscător excelentei sale echipe, în special lui Sam al Hashimi, care mi-a oferit sprijin pentru realizarea interviurilor cu Khaled Budour, Dahlia Kayed, Heyam al Bastaki, Noura Noman şi Rafia Ghubash. De asemenea, mulţumirile mele se îndreaptă către Clare Dight şi Nicholas Leech de la jurnalul *The National*, Jamal bin Huwaireb şi Wes Harry de la Fundaţia Mohammed bin Rashid al Maktoum, Ammar Shams, Omar Hadi, Justin Doherty, profesorii Chris Brown şi Justin Thomas de la Universitatea Zayed, Simeon Kerr, corespondent *Financial Times* Dubai, Pamela Grist, autoarea unei minunate lucrări despre istoria orală a Dubaiului, Michael Quentin Morton, autor al unei noi istorii a Emiratelor Arabe Unite, Jane Bristol-Rhys şi Rima Sabban, ale cărei comentarii încheie capitolul 14 al cărţii. De asemenea, adresez mulţumiri Alteţei Sale Sultanul Bin Mohammed al Qasimi, supranumit Şeic Sultan al III-lea, Conducătorul din Sharjah, pentru ospitalitatea sa atât la Londra, cât şi în

Emiratele Arabe Unite cu ocazia Festivalului Internaţional de Carte din Sharjah, promovat de Tony Mulliken, Steven Williams şi echipa lor de la Midas PR.

Scriitorii nu sunt întotdeauna binecuvântaţi cu fonduri nelimitate, de aceea adresez mulţumiri speciale Consiliului Britanic, care mi-a sponsorizat vizita la **Doha** şi mi-a acordat sprijin pentru realizarea unor interviuri excelente. Le mulţumesc ambasadorului britanic Nicholas Hopton, directorului British Council Qatar, Martin Hope, şi colegei sale Sophie Partarrieu. Fahad al Obeidly, expert în istorie orală şi designer vestimentar, mi-a fost un excelent ghid, la fel şi Abdulaziz Al Mahmoud, Abdul Rahman Azzam, istoric şi consilier al familiei regale, Dena Qaddumi, Abdullah Naimi, Sahar Hassan Saad, Hamad al Naimi, Ali Willis, Paul Jessup şi Sholto Byrnes, vechi prieteni şi expatriaţi la Doha, precum şi redutabila Mariam Ibrahim al Mulla de la Universitatea Qatar, fostă directoare a Muzeului Naţional, ale cărei comentarii entuziaste deschid capitolul 15. Povestea oraşului Doha începe cu pescuitorii de perle, de aceea îi sunt recunoscător lui Hussein Alfardan, comerciant de perle devenit magnat, pentru amintirile sale legate de oraşul în care a făcut avere. Povestea oraşului Doha a fost scrisă şi de familia Al Thani, de aceea îi sunt recunoscător şeicului Faisal bin Qassim al Thani, fondator, preşedinte şi director al companiei Al Faisal Holding, un magnat regal care s-a bucurat să-mi împărtăşească amintirile legate de oraşul tinereţii sale. Mulţumirile mele se îndreaptă şi către Matthew Teller, Burhan Wazir şi Louis Allday. În încheiere, aş vrea să-i mulţumesc lui Robert Carter, profesor de arheologie de la University College London stabilit la Doha, iniţiatorul proiectului „Originile oraşului Doha şi ale Qatarului“ (care combină arheologia, cercetarea istorică şi istoriile orale), că şi-a făcut timp să revadă capitolul despre Doha.

Adresez sincere mulţumiri istoricului Robert Irwin, care a revizuit întregul manuscris, mi-a oferit o serie de sugestii şi a corectat o serie de erori. Cele care au rămas îmi aparţin în totalitate. Îi mulţumesc agentului meu literar, Georgina Capel, pentru curajul de a ne fi lansat în această extraordinară aventură.

La Allen Lane, mulţumirile mele se îndreaptă către Stuart Proffitt pentru sponsorizarea acestei cărţi, către Helen Conford pentru editarea

ei, şi către neobosita Bela Cunha, care a redactat textul cu acribie şi ne-a ridicat moralul oferindu-ne sendvişuri cu şuncă şi avocado. Alte mulţumiri se îndreaptă către Richard Duguid, Holly Hunter, Ben Sinyor şi Pen Vogler. Îi sunt recunoscător Ceciliei Mackay pentru minunatele fotografii care ilustrează acest volum. Îi mulţumesc lui Ed Merritt pentru splendidele hărţi.

În încheiere, le mulţumesc din inimă răbdătoarei mele soţii Julia, care a fost mereu aproape în timp ce eu eram departe, şi fiicei noastre Clemmie, pentru iubirea şi răbdarea de care a dat dovadă de-a lungul anilor. Sper că a meritat efortul.

# ILUSTRAȚII




1. Gravură olandeză din secolul al XVII-lea înfăţişând o caravană de pelerini musulmani din Istanbul ajungând la Mecca. În Coran, cel mai sfânt oraş al islamului e numit „Mama Tuturor Oraşelor“; primii geografi arabi îi spuneau „buricul pământului“.



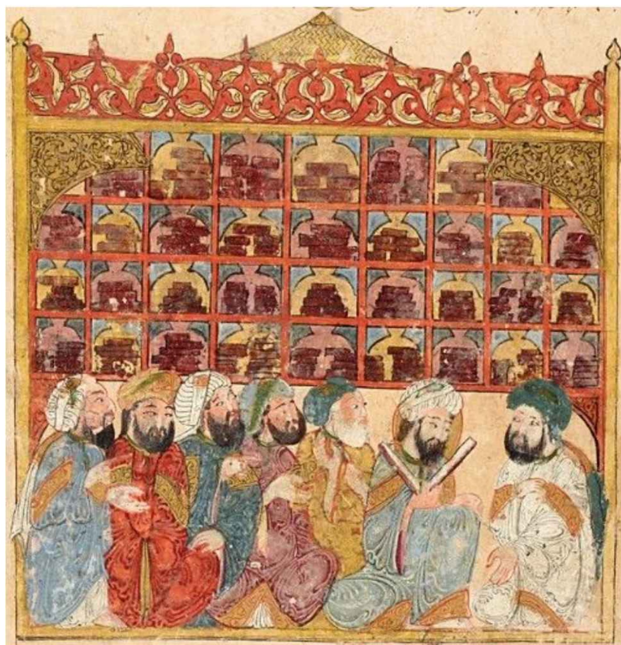
2. Vedere a Kaabei sfinte din centrul Marii Moschei din Mecca, punctul spre care 1,5 miliarde de musulmani îşi îndreaptă zilnic rugăciunile. Dezvoltarea extensivă a zonei realizată de autorităţile saudite în ultimii ani a atras multe critici.



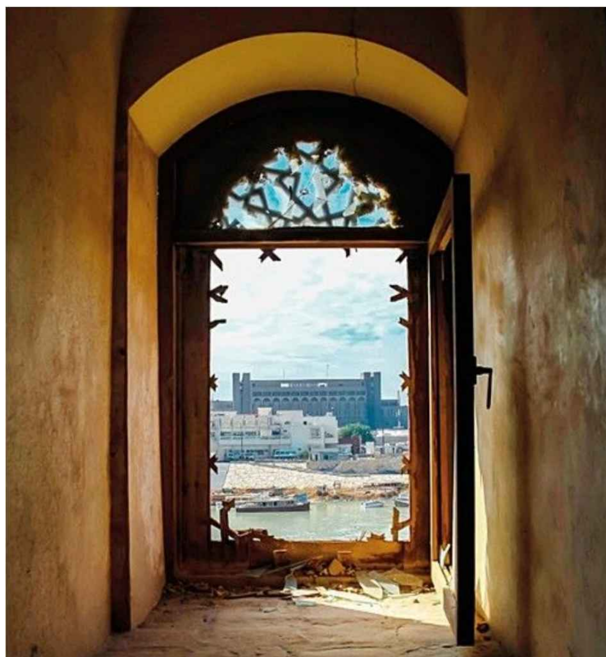
3. În interiorul Marii Moschei din Damasc, cel mai elegant monument al oraşului. Damascul a fost capitala Imperiului Islamic, extins rapid sub conducerea dinastiei Omeiazilor, care au domnit din 661 până în 750.



4. Vedere aeriană a Arbinului, suburbie a Damascului, în 2018. Din 2011, războiul civil a transformat în ruine părţi din acest oraş cândva cosmopolit.



5. Ilustraţie din secolul al XIII-lea ce înfăţişează învăţaţi reuniţi într-o bibliotecă în Bagdad, „oraşul păcii“. Sub conducerea dinastiei abbaside (care a domnit din 750 până în 1258), capitala irakiană a devenit cel mai măreț oraş din lume şi un incredibil centru pentru erudiţi.



6. Vedere peste fluviul Tigru din Universitatea Mustansiriya din Bagdad, fondată în 1233 de penultimul calif abbasid, Al Mustansir. Una dintre cele mai vechi universităţi din lume, a fost printre puţinele clădiri care au supravieţuit prăpădului provocat de nepotul lui Genghis Han, Hulagu, în 1258.



7. Córdoba la apus. Cunoscută ca „podoaba lumii“ sub Califatul Omeiad, care a condus mare parte din Peninsula Iberică din 929 până în 1031. Moscheea-catedrală este unul dintre cele mai splendide monumente medievale din lume.



8. Interiorul sublim al moscheii-catedrală. Hipostilul cu arcade este o pădure cu 856 de coloane din marmură, jasp, onix şi grafit, la care se adaugă capiteluri în stil roman, gotic şi maur sub arce duble roşu cu alb.



9. Complexul din secolul al X-lea Medinat al Zahra, „oraşul strălucitor“, se află

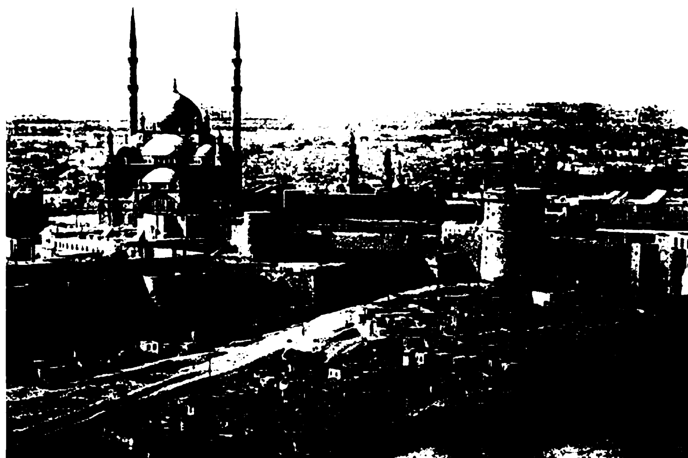
la 6,4 kilometri de Córdoba. Construcţia proiectului extravagant a început sub marele calif omeiad Abd al Rahman al III-lea şi a durat peste 40 de ani, consumând o treime din veniturile statului.



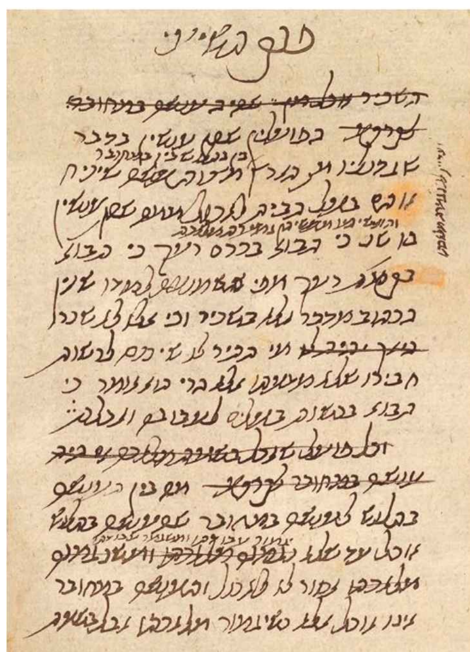
10. Godfrey de Bouillon, eroul creştin din Prima Cruciadă, sărbătoreşte cucerirea Ierusalimului în 1099. Relatările cruciaţilor laudă soldaţii care călcau în picioare arabi în moscheea Al Aqsa şi treceau „călare prin sânge până la căpăstru".



11. Ierusalim, cel mai disputat oraş al lumii. La dreapta, Domul Stâncii, construit de califul omeiad Abd al Malik în 692, este cel mai vechi monument islamic care a supravieţuit.



12. Moscheea Mohammed Ali *(stânga)* din secolul al XIX-lea şi citadela lui Saladin *(dreapta)*, construite între 1176 şi 1184, domină cerul oraşului Cairo.



13. Manuscris al *Mishneh Torah*, codul de drept al eminentului filosof evreu Maimonide, care a locuit la Cairo de pe la 1165.



14. Textul lui Maimonide este doar unul dintre cele peste 250 000 de documente Geniza depozitate în sinagoga Ben Ezra din Cairo timp de aproape 1 000 de ani. Majoritatea au fost duse la Cambridge de rabinul şi învăţatul Solomon Schechter la finele secolului al XIX-lea.

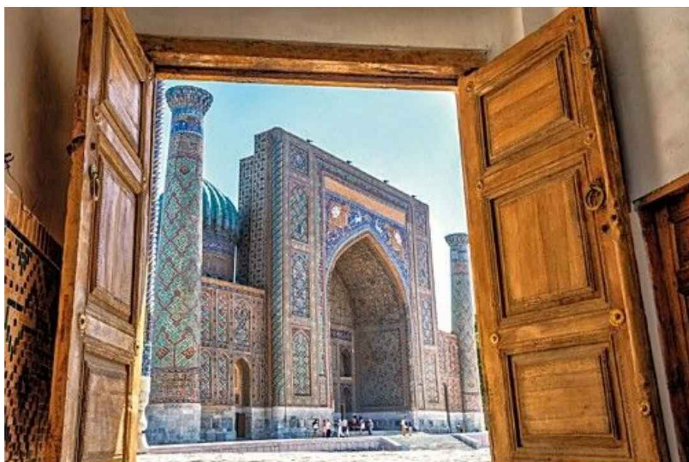



15. Bab Bou Jeloud, una dintre cele mai cunoscute intrări în Oraşul Vechi din Fez. Minaretul care se vede prin arcadă aparţine madrasei Bou Inania, construită între 1351 şi 1356, la apogeul dinastiei marinide.

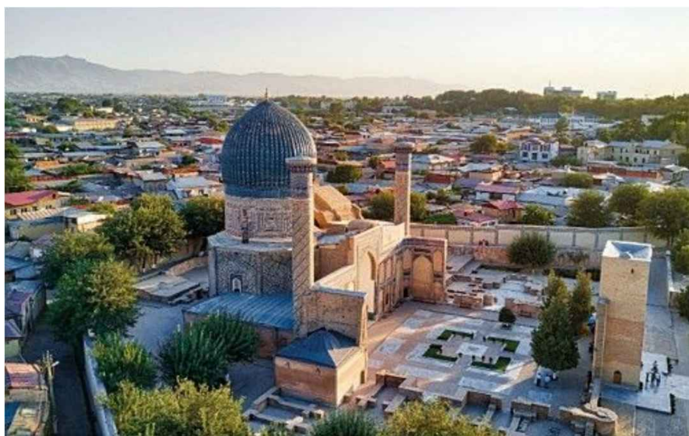


16. Tăbăcăria Chaouara din centrul orașului Fez. Timp de aproape 1 000 de ani, muncitorii dezbrăcați până la brâu au vopsit aici pieile.

17. Timur, Sabie a Islamului şi Cuceritor al Lumii, primeşte trimişi europeni în această miniatură persană din secolul al XVI-lea. Perioada timuridă a fost o epocă de aur pentru arte, însă a însemnat o apocalipsă pentru mare parte din lumea islamică.



18. Vedere a madrasei Sher Dor, parte din trioul de colegii islamice religioase din piața Registan, Samarkand.



19. Mausoleul Gur Amir, mormântul lui Timur din inima capitalei sale imperiale Samarkand, „grădina sufletului".



20. Portret al sultanului otoman Mehmed al II-lea, care a cucerit Constantinopolul în 1453, realizat de artistul venețian Gentile Bellini în 1480.



21. Construcţia catedralei Hagia Sofia, Biserica Sfintei Înţelepciuni, e finalizată

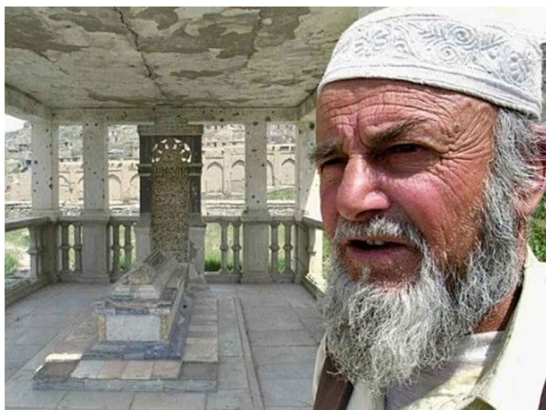
de împăratul Iustinian în 537. A fost centrul spiritual al Constantinopolului creștin, apoi cea mai mare moschee a Istanbulului musulman, iar azi este parte din Patrimoniul Mondial UNESCO.



22. Vedere aeriană a Istanbulului, „orașul râvnit de o lume întreagă“. Moscheea Suleymaniye, inaugurată în 1557, rămâne un monument definitoriu pentru fosta capitală otomană.



23. Babur, stră-stră-strănepotul lui Timur, fondatorul Imperiului Mogul, supraveghează planul unei grădini în această miniatură din secolul al XVI-lea.



24. Îngrijitor afghan păzeşte mormântul lui Babur din secolul al XVI-lea, care are vedere spre Bagh-e Babur, Grădinile lui Babur, din Kabul. Afectat puternic în luptele din anii 1990, locul a fost restaurat de Fondul pentru Cultură Aga Khan.



25. Elicoptere americane zboară deasupra Kabulului înconjurat de munţi în 2011. După invazia sovietică din 1979, Afghanistanul s-a aflat într-un război aproape permanent.



26. Portret mongol din secolul al XVIII-lea al şahului Abbas I (domnie 1588–1629). Cel mai mare conducător al dinastiei iraniene a Safavizilor, a transformat capitala imperială Esfahan într-unul dintre cele mai frumoase oraşe din lume.



27. Detaliu din moscheea Şeic Lotfollah, locul de cult regal şi privat din Maidan-e Naqsh-e

Jahan (Piaţa Imagine a Lumii) din Esfahan, onorată ca monument suprem al artei iraniene.



28. O cromolitografie franceză din secolul al XIX-lea a Masjid-e Shah, Moscheea Şahului, bijuteria pieţei principale din Esfahan. Inscripţia de la temelia ei spune: „A fost construită o a doua Kaaba“, expresie a ambiţiei Safavizilor de a conduce lumea islamică.



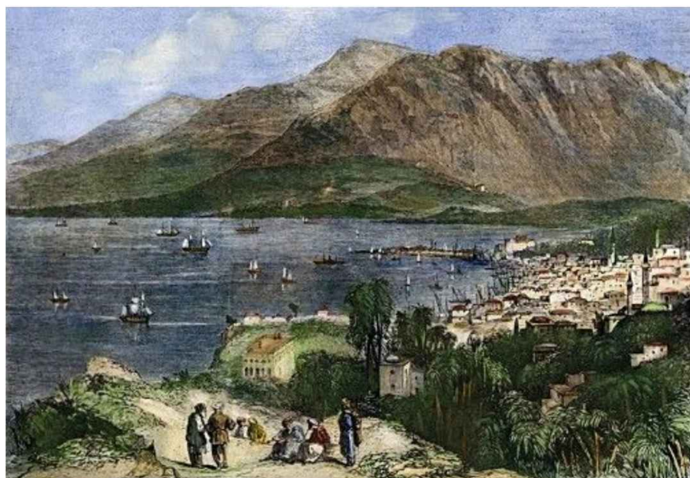
29. Flota comodorului american Edward Preble atacă Tripoli, Libia, în timpul Primului Război Berber dintre 1801 şi 1805, primul război dus de America după câştigarea independenţei.



30. Băiat arătând semnul victoriei în timpul revoluţiei libaneze din 2011, care a doborât regimul lui Muammar Gaddafi după 42 de ani de domnie.



31. Vedere spre înghesuitul Oraş Vechi din Tripoli. Minaretul aparţine moscheii lui Darghut Paşa, numită după conducătorul otoman din secolul al XVI-lea, cunoscut ca „teroarea oraşului Tripoli“ şi ca „regele neîncoronat al Mediteranei“.



32. Gravură din 1860 ce înfăţişează Beirutul în rapidă dezvoltare la poalele Munţilor Libanului. Istoricul libanez Samir Kassir scria că este „peninsula care pare să fi căzut din rai pe pământ".



33. Un luptător din miliţia creştină din Beirut ţinteşte, în 1976. Războiul civil dintre 1975 şi 1990 a transformat în ruine mare parte din oraşul plurireligios.



34. Bărci în Dubai, 1975. Şeicul Mohammed bin Rashid al Maktoum, conducătorul Dubaiului, a numit canalul „însăşi inima Dubaiului – raţiunea lui de a fi“.



35. Artera Şeic Zayed din Dubai la apus. „Construiţi-l şi vor veni“ a fost abordarea după care s-a ghidat familia domnitoare Al Maktoum în dezvoltarea acestui extraordinar oraş-stat.



36. Proiectat de arhitectul american de origine chineză I.M. Pei, Muzeul de Artă Islamică este unul dintre cele mai efervescente simboluri din capitala Qatarului.



37. West Bay, Doha, noaptea. În spatele Tornado Tower din stânga este Burj Doha, Turnul Doha, numit neoficial „Prezervativul“.